

MAGYAR NYELVÉSZET.

SZERKESZTI

HUNFALVY PÁL.

HATODIK ÉVFOLYAM.

PEST,

KIADJA OSTERLAMM KÁROLY.

1861.

TARTALOM.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
A' Magyar nyelvészet politikája 1861-re. HUNFALVY PÁL.	1
A' görög nyelv nyomai a' magyarban. TORKOS SÁNDOR,	14
Hangviszonyok az áltaji nyelvek körében FÁBIÁN ISTVÁN.	23. 105
Pázmány Péter „Kalauz“-ának nyelvészeti ismertetése. LAUCHSZ LÖRINCZ	128. 395
Hasonlatok. SZILÁDY ÁRON,	143
Quaedam ad aures amicas. BUDENZ JÓZSEF.	149
Háromszéki nyelvjárás. LÖRINCZ KÁROLY.	206. 316
Az ó-görög nyelv fontossága iskoláinkra és irodalmunkra nézve. IMRE SÁNDOR.	246
Vörösmarty Szózata görögül és adalék a' görög vers történetéhez. TÉLFY JÁNOS.	282
Az anakreoni dalokról. P. THEWREWK EMIL	383
Hogy kell latinból magyarra fordítani. FINÁLY HENRIK.	480
Jegyzetek a' vég y-ról. TORKOS SÁNDOR.	456

II. KÖNYVISMERTETÉSEK.

Lichtenstein, Pasilogie oder die weltsprache. TORKOS SÁNDOR.	19
Finn nyelvtan. Írta Fábíán István. HUNFALVY PÁL.	84
Koczányi Ferencz : A' magyar igeidők kérdéséhez. HUNFALVY PÁL	100
Meyer Leo : 1) die griechisch lateinischen vocale.	157
„ „ : 2) vocaldistraction. BUDENZ JÓZSEF.	163
Schott Vilmos, altajische studien. BUDENZ JÓZSEF.	165
Szvorényi József : Magyar nyelvtan. HUNFALVY PÁL.	419. 465
Gönczy Pál : 1) Tanmódszeres vezérkönyv a' latin nyelv tanulására. 2) Latin nyelvtan. Kézikönyv stb. SZÉNÁSSY SÁNDOR.	434
Kovács József : Az igaz, szép és jó föltárt tanának előhírnöki füzetek. BUDENZ JÓZSEF.	453

	Lap
Müller és Donaldson : a' görög irodalom története ; angolból Récsi Emil által. I. HUNFALVY PÁL.	499
Schvarcz Gyula : 1) Megtört hangok Clazomenei Anaxagorasz nagy művéből. 2) Lampsacusi Strato. 3) Recherches sur les theories géologiques des Grecs. 4) A' görögök geológiája jobb napjaikban 5) Fölttani elméletek a' hellénségnél Nagy Sándor koraig 1. 2. füzet. HUNFALVY PÁL.	507
Szépirodalmi Figyelő. Első évfolyam 1860—1861. Szerkeszti Arany János. HUNFALVY PÁL.	522
Nogáll János : Magyar nyelvtan. LAUCHSZ LÖRINCZ.	530

III. VEGYESEK.

Nyelvészeti hulladékok. BUDENZ JÓZSEF.	47. 176. 315. 382. 388. 542
Török olvasmányok. BUDENZ JÓZSEF.	55
Székely szók. MEDGYESI BÁLINT és BUDENZ JÓZSEF.	172
Kalevala. FÁBIÁN ISTVÁN.	182
Gajret-nâme, vagyis a' Szózat törökül. VÁMBÉRY ÁRMIN.	198
Székely szók és szólásmódok. IMECS JAKAB.	366
Eredeti török szólásmódok mutatványa. VÁMBÉRY ÁRMIN.	378
Egy csagataj-török magyar mese. VÁMBÉRY ÁRMIN.	510
Philologia jegyzetek. PONORI THEWREWK EMIL.	536

FIGYELMEZTETÉS

A' „MAGYAR NYELVÉSZETRE“

A' „*Magyar Nyelvészet*“ hatodik évfolyamát kezdvén meg, én mint annak újabb kiadója, ki jól ismérem az áldozatokat, melyeket abban szerkesztő és dolgozók a' hazai tudománynak hoznak, idejének tartom különösebben is reá figyelmeztetni az összes olvasó közönséget, kiváltkép az ország felsőbb és alsóbb tudományos és reál tanodájit, könyvtárait és olvasó egyleteit.

Akármit itéljenek is a' hazai nyelvtudomány terén nyilatkozó irányokrul a' különböző felfogások: azt nem tagadhatja meg senki, hogy a' „*Magyar Nyelvészet*“ olyan lendületnek hordozója, milyent nem sokat bír még felhozni nyelvtudományunk mezejéről a' magyar irodalmi történelem. Azonkívül, hogy a' „*Magyar Nyelvészet*“ hathatós szószólója azon nyelvtudománynak, a' mellyel okvetetlen bírunk kell, ha az emberiség haladásában, bár semmi sajátágunk nem volna is, részesülni akarunk; — különösen a' magyar nyelvnek tudományát igyekszik megalapítani, mennyiben az olyan nyelvek tanulását föltételezi, mellyek az úgynevezett classicus és ujeurópai román, germán és szláv nyelvektől különböznek, 's egy más nyelvfajt, az *áltaji nyelvfajt*, tesznek; — végre pedig a' magyar koronához tartozó országok és tartományok népeire nézve politikai szempontbul fogván fel a' magyar nyelvtudomány tenni valójit, azt arra ösztönözi, hogy tükre legyen a' szláv és oláh nyelveknek és irodalmaknak is, mintha tudományos művelésökre és ismertetésökre csak maga volna meghíva.

Ezen hármass feladatot, nem szeszélybül, hanem országunk és nemzetünk történeti viszonyainak szigoru parancsolatjából tüzvén ki magának a' „*Magyar Nyelvészet*“, bátran figyelmeztethetem reája a' tisztelt közönséget, a' tanárokat, könyvtárakat és olvasó egyleteket, úgy lévén meggyőződve, hogy tudomásának kellene lenni róla mindenkinek, a' ki a' hazai nyelvtudomány igyekezeteiről itélni

akar, legyen az tudós vagy tudománykedvelő; a' magyar nyelv tanárai pedig talán önmagok ellen is vétkeznek, ha nem ismerkednek meg folyóiratunkkal.

Bármilyen kevés legyen is a' nagy feladathoz képest az, a' mit a' „Magyar Nyelvészet“ öt folyama eddig hozott: mégis sokkal több, hogysen röviden lehetne elősorolni. Szorítkozom tehát némelly dolgozónak főbb cikkeire.

Hunfalvy Páltul van:

a) Szorosan a' magyar nyelvet illető:
magyar helyesírás és hangsúly I.
magyar nyelvjárások és tájsházások I.
magyar ígének tárgyi ragozása II.
magyar igeidők használata történetileg fejtegetve I. II. III. V.
magyar szófejtések IV. V.

b) rokon nyelveket illető:
mordvin nyelv II.
szamojéd nyelvről III.
osztják nyelvről IV.
számnevek II.
ujjak nevei III.
míveltségi tanulságok a' rokon nyelvekből, ezen cím alatt:
a' nyelvtudomány többet bizonyít, mint a' krónikák III.

c) könyvismertetések:
Gyergyai: a' magyar nyelv sajátosságai II.
Weil és Benloew: a' latin hangsúlyozás II.
Riedl: Magyarische Grammatik III.
Ballagi M.: a' magyar nyelvészkedés köre V.

Fábián Istvántul van:

a' finn nyelvnek ismertetése I.
Eurén finn nyelvtana III.
nyílt levél a' szóhasonlatokról V.

Philofennustul van:

száz finn és száz magyar néptalány I.
magyar néptalányok II. III.

Torkos Sándortul van :

a' göcseji nyelvjárás I. II.
egy göcseji mysterium IV.
a' regélés Zalamegyében V.

Lugossy Józseftül van :

szó-családrendszer. Nyelvészeti egymásután II.

Imre Sándortul van :

a' magyar igealakok egybevetve a' görög és latin igealakokkal III.

az ember neve némelly árja nyelvekben III.
még egyszer a' magyar igék időalakjairul IV.

Tély Jánostul van :

die classification der sprachen dargestellt von Steinthal I.
Mullach, grammatik der griechischen vulgärsprache III.
a' görög hangsúly V.

Budenz Józseftül van :

az andh (indh) igeigyök görög tulajdon neveken IV.
i elejü török szók IV.
Kolosvári latin-magyar szótár IV.
Curtius, grundzüge der griechischen Etymologie IV.
adalék a' számnevek megfejtéséhez V.
adalék a' székely beszéd ismertetéséhez V.
a' magyar nyelvben hajdan megvolt kétféle hosszú e, azaz é és é V.

Riedl Szende magyar hangtana V.

Riedl Szendétül van :

a' nyelvészetrül általában I.
a' többes szám képeztetése I.
mutatvány a' magyar nyelvrendszer alapvonalaiul IV.

Vass Józseftől van:

Dunántúli nyelvjárás V.

Fekete Józseftől van:

a' román (oláh) nyelv ismertetése II.

Ribáry Ferencztől van:

a' mordvin nyelv a' magyar ághoz tartozik-e? IV.

Ezek csak a' terjedelemre kitűnő czikkek: de vannak *Lichner*, *Agricola*, *Szilágyi István*, *Horváth Zsigmond*, gr. *Kuun Géza*, *Brassai Sámuel*, *Lauchsz Lőrincz*, és mások czikkei is.

Ezen sorozatbul is kivehetni, mint fogja fel a' „*Magyar Nyelvészet*“ a' tenni valóját, 's hogy lehetőleg igyekszik megfelelni kitűzött feladatának. De multjából jövődjére is bátran lehet következtetni, melyet egyébiránt a' hatodik évfolyam I. füzeté tetteleg kezd meg már. A' tudományos erők nem hibáznak nálunk e' téren se: hibázik még a' kellő részvét, melyet a' jelen figyelmeztetéssel is fel akarnék költeni.

A' „*Magyar Nyelvészet 1861-dik vagy hatodik évfolyama is hat füzetben fog megjelenni, 35 ívet adván*. Az előfizetési ár 5 for. 25 kr. uj pénzb., póstai bérmentes szétküldés mellett. A' kik az öt évfolyamot egyszerre rendelik meg, azok kedvére a' volt összes 26 f. 25 kr. ujpénzbeli árt 20 uj forintra szállítom alá. De az egyes évfolyamok ára ezentul is 5 for. 25 kr. u. p. lesz.

Pesten, 1861 febr. 15-kén (Erzsébettér.)

Osterlamm Károly
könyvárus és kiadó.

A' „Magyar Nyelvészet“ politikája 1861-re.

Minden magyarországi hírlap és folyóirat politikát üz; ezen foglalatossággal fejezték be az 1860-dik esztendő, azzal kezdik meg az 1861-diket. Sőt még szaporodtak is; mindenik a' maga faja szerint ujat ujat szült, és sokasodtanak, hogy bétöltsék az országot, és uralkodjanak a' vízben zavargó, a' földön csúszgáló 's a' légben repdeső politikai véleményeken. 'S az így sokasodott irodalmi közlők mind mind politikát üznek. Csak a' „Magyar Nyelvészet“ hallgasson-e a' politikáru, mintegy megvallva, hogy ő nem a' politika csontjából való csont, nem az ő testéből való test? Hisz akkor ötet, ki az indigenatusért 1856 ólta könyörög 's „öt vészteljes esztendő“ alatt nem bírta annyira vinni dolgát, hogy legalább, mint hajdanában Pécs városa, szabad királynak ismertessék el, ha be nem czikkelyezzék is; — akkor ötet végkép kitagadnák, 's nemcsak hogy magyarnak nem, de „hospes“-nek sem ismernék el. Nem szabad tehát most politikáru hallgatnia a' „Magyar Nyelvészet“-nek; kell hogy ő is politikát üzzön, ha „magyar“ akar lenni. Úgy sem dicsekedhetik azzal, mint nagyhadu társai, hogy egygyel szaporodott volna; ha megvan is benne a' szaporodás ösztöne, de nincsenek meg neki a' szaporúság föltételei, legalább eddigelé nem nagyon szolgált neki a' magyar föld és lég. De azért is kell politikát üznie, hogy az ő természetével kiengesztelődjék a' magyar föld és lég, 's hogy ha nem bír is szaporodni, legalább lehető hosszú életet biztosítson magának.

A' „Magyar Nyelvészet“ az ország tanárainak, tudósainak és azon néhány válogatott természetű férfiakkal szól, kik bár nemi tanárok és tudósok, mégis a' magyar tudomány egén

csillagok akarnak lenni, melyek jó reménységgel biztatják az útközből belé-beléfáradó tanárokat és tudósokat. A' „Magyar Nyelvészet“ közönsége tehát igazán olyan, melyről Krisztus azt mondá: „Tí vagytok e' földnek sava, hogyha a' só megízetlenül, mivel sózattatik meg?“ Már ha ilyen a' „Magyar Nyelvészet“ közönsége: milyen lehet a' politikája?

A' folyóiratok és hírlapok, de különösen a' politikai hírlapok rendszerint közönségeiknek hízelgőji. A' kinek kenyerét eszem, annak szeszélyét szeretem' nagyon alázó elv ugyan, de többé kevésbé a' politikai hírlapok kényszerű elvök, minthogy az előfizetők számátul élnek. Azért csak kötve is dicsekedhetnek azzal, hogy mivelik, tisztítják a' közvéleményt; hogy ezt, ha kell, maga megtagadására is bírják. Többnyire, ha megduzzad a' közvélemény, az illető lapok is emelkednek; de ha ezek azt találják vélni, ők emeltek fel az állapotot, csalatkoznak; ők nem egyebek sajkáknál, melyek az emelkedő ár színén lebegnek; ha megapad az ár, ők is alább szállanak 's azon veszik magokat észre, hogy a' viszonyokban semmi sem változott meg, hanem csak iszap látszik meg imitt amott, hol annak előtte szép pázsit vala. Szerencsés tehát azon lap, melynek okos közönsége van, mert csak neki lehet okos politikát követnie.

A' „Magyar Nyelvészet“ közönségének szinte a' legokosabbnak kell lennie. Az korántsem a' folyóiratnak, vagy éppen szerkesztőjének érdeme, hanem a' kényszerű viszonyok következménye. A' „Magyar Nyelvészet“ kénytelen az ország tanárainak, tudósainak, és ezeken kívül néhány válogatott természetű férfiaknak szólni. Ha tehát a' folyóiratok politikája rendesen az azokat járató közönség által van irányozva: kell, hogy a' „Magyar Nyelvészet“ politikája, miután az egyszer politika nélkül nem lehet el, a' legválogatottabb, legnemesebb legyen. Ismételjük, arra nem saját érdeme, hanem közönsége hajtja; ő hát nem is a' maga, hanem közönségének politikáját vallja. *Milyen már a' „Magyar Nyelvészet“ közönségének politikája?*

Az részint *elméleti* részint *gyakorlati* politika.

A' „Magyar Nyelvészet“ közönségének *elméleti politikája* kétötöt vall és igyekszik terjesztetni: azt, hogy a' *szenvedély nem politika*, 's azt, hogy a' *jog egyenlő a' kötelességgel*.

A' politika, mennyiben hozzá tudást teszen azon dolgokhoz, melyek a' társadalom és állam körébe tartoznak, a' legeslegnehe-

zebb tudomány. Ha merő természeti törvényekkel volna baja, tiszerte könnyebb volna a' feladata : pedig még akkor is mennyire távol kellene tőle maradnia a' szenvedélynek, a' haragnak ! Sok éve, hogy a' Tiszát szabályozzák. Itt csak természeti törvények vannak kérdésben : meghatározható időben mennyi víz gyűl össze a' melléfolýókból a' Tisza völgyében ; a' melléfolýók medrei micsoda magassági arányban vannak magokra nézve, miszerint elbírák-e származtatni vízmennyiségöket ; azután a' Tisza völgyére nézve, miszerint meglehessen tudni, ha vajjon ez bírja-e felfogni mindnyájok vizeit ; végre a' Duna és Tisza völgyeinek magassági aránya olyan-e egymásra nézve, hogy a' Duna lehető gyorsan leereszthesse az áradatot. A' természet törvényei nem változnak ; a' tárgy, mellyre kérdést teszek és feleletet keresek, mindig az marad : ha ma nem találom meg a' feleletet, megtalálhatom holnap, jövő héten, vagy jövő esztendőben ; nyugodtan vizsgálódhatom, mérgethetek, számolgathatok : a' tárgy nem változik el soha, bármint fogadja és viszonozza is Páris az európai hatalmasságok uj-évi köszöntéseit ; a' kérdés reá nézve mindig azonos, tehát a' feleletnek sem kell változnia. A' Tisza-szabályozás, úgy tapasztaljuk, még fogyatkoztos : vajjon ezért haraggal, szenvedélylyel fogjanak-e a' vizsgálódáshoz, méréshez ? Pedig sem a' Tisza sem a' Maros vagy Körös stb. vizei nem indulnának meg haragunkon ; természeti törvényeik nem változnának meg belső indulatosság által, melly haragra haraggal felelvén a' természet rendje ellen is vétkezik. Bolond ember akarhatna csak inkább szenvedélylyel és haraggal, hogysen hideg számolással győzni az ellenséges Tiszán.

A' társadalom és állam körébe tartozó némelly dolgok is alája vannak vetve a' természet törvényeinek ; de vannak oda tartozó olyan dolgok is, mellyeknek a' természet törvényei jóval kisebbik részét teszik. Mind amazok mind ezek a' politikának tárgyai. Vajjon hát lehet-e szenvedélyes haraggal üzni politikát? — Lehet, mondják azok, kikben több az indulat mint a' bölcs nyugalom. — De hát el lehet-e enyésztetni az elmúlt tíz esztendőt? Nosza tegye meg azt kiki magán, rázza le magáról a' tíz esztendőt, akkor bizonyosan ezzel együtt le fog hullani mind, a' mi azon idő alatt benne és vele történt. — Úgy-e meg-rázkódhatunk velünk belerengéseig, magunk belebetegedéseig : de a' tíz esztendő nem hámlik le rólunk, tehát az sem bír lehullani, a'

mi az alatt bennünk és velünk megtörtént. — Lehet-e haraggal az ország erkölcsi és jogos igényeit biztosítani? Lehet, sőt kell is, mondják azok, kikben több az indulat mint a' bölc's nyugalom; mentül nagyobb haraggal és szenvedélylyel tesszük azt, úgy mondják, annál inkább megijednek, kiktől félnünk kell. Elfelejtik ők, hogy az indulatoskodás élire állítja a' dolgokat: ellemben a' nyugalmas higgadtság természetes alapjaikra rakja azokat; elfelejtik, hogy élin álló kösziklát gyenge erő buktathat fel: de természetes alapján nyomakodó kösziklát csak gépezettel lehet megmozdítani; elfelejtik ők, hogy a' valódi ellenség szereti az indulatoskodó ellent, minthogy ez botlik meg első: ellemben a' nyugalmas higgadtságtul tart az ellenség, 's ha nem akar egyezkedni, ő válik majd indulatoskodóvá, 's veszti el még a' viszonyok adta előnyeit is. Bolond ember volna az, ki haraggal, 's nem higgadt tudománnyal akarna fogni a' Tisza-szabályozáshoz, pedig a' Tisza nem haragunnék vissza: hát az okos ember volna-e, ki a' politikához fogna haraggal, pedig itt haraggal felelnek meg mind azok, kikhez haraggal nyúlunk!

A' régi hős nemzeteknél európai éjszakon a' *berzerk*-ek vitézsége nagyon híres. A' berzerk nemcsak a' szokott és közönséges vigyázatot veti meg, mellyel már a' ragadozó állatok is bírnak, hanem csupasz testtel megyen vala ütközetbe, szégyennek tartván sisakkal, vas derékka' biztosítani magát. Dühös vitézség volt ez; bámulták ugyan, de egy sem követte, ki tartós eredményt óhajtott; azon normannok, kik Francia, Angol és Olasz országokban hódítókul lépének föl, azok nem vetik vala meg a' sisakot és derekat. A' magyar politikusok közt sok berzerk tűnik fel: hadd bámuljuk őket, de kövessük a' normannok példáját, kik országokat alapítottak; bámuljuk őket, de vigyázzunk, ha már inkább veszni akarnak, mintsem győzni, hogy a' veszteség az országot ne érje.

A' politika a' leghiggadtabb, legérettebb gondolkozást igényeli; az valóban az öregek feladata: a' szenvedély a' fiúk és ifjak sajátsága, 's mindegy, akár ősz ember is a' szenvedélyes; mint ilyen önként a' fiúk és ifjak sorába lép, kik berzerkek, nem politikusok.

A' szenvedély és harag azért sem politika, mert csak a' maga jogát látván, a' másoké iránt vak, tehát nem érezi a' maga kötelességét. A' jog és kötelesség nem úgy viszonylanak egymáshoz, mint

azon egy gyökérnek hajtásai, hanem sokkal inkább föltételezik egymást, minthogy a' jog a' kötelességnek gyökere, 's a' kötelesség a' jognak gyökere. *Δικαιοσύνη ἐστὶ πολιτικὴ ἀρετὴ* mondá Arisztotelesz, 's ez annyit teszen, hogy a' jog és kötelesség egymást föltételezik. „Force n'est pas droit“ mondák az újabb idöben, azaz „eröhatalom nem jog“; ez is csak annyi, hogy a' jog és kötelesség föltételezik egymást; vagy mint mi mondók : a' jog a' kötelesség gyökere, a' kötelesség meg a' jognak gyökere. Az állam alanyai az egyedek, mondományai a' jogok; hol emberek nincsenek, ott jogokat sem lehet gondolni. De emberek léte sem elég jogok teremtésére, mint-hogy elszigetelt emberek, ha gondolhatók volnának is, legfölebb érdekeket hoznak magokkal, de nem jogokat. Képzeljünk Robinzonokat, 's legott általértjük, hogy *okos érdekeik* javasolják nekik a' kíméletes bánást nemcsak az elérhető állatokkal, hanem minden eszközzel és természeti tárggyal: az egyes Robinzon jogairul nem tudunk semmit. De képzeljünk Pénteket Robinzon mellé, 's azon pillanatban, hogy a' két ember találkozik egymással, a' jog és kötelesség születik köztök. Ha Robinson lelke szenvedélyes mint a' karaiboké, 's nem érezi magában a' kötelesség szózatát Péntek iránt, joga sem támadhat Péntekre; ha több ereje van ennél, kényszeríteni fogja ugyan ezt mindenfélére: de, *force n'est pas droit*, eröhatalom nem jog, 's Pénteknek semmiféle kötelessége sem lehet Robinzon iránt. Viszonyuk egymáshoz az, mely az állatok közt van: egyik a' másikat megeszi. Az annyira világos, hogy a' hellén nép csak mesés lényeket, a' küklópokat, képzelhet vala olyanoknak, kik jogot és kötelességet nem ismernek, 's kik azért

. . . *ἵβρισται τε καὶ ἄγριοι, οὐδὲ δίκαιοι* 's kiknek nincsen *νόος θεοῦδής*.

Mégis mind országlók mind az ország magánemberei vajmi gyakran felejtik azt, mi az emberi mivoltánál fogva együtt jár, hogy t. i. kötelesség nélkül nincsen jog, bár véghetetlen hatalom volna is meg, 's hogy jog nélkül a' kötelesség elalél. Belé kell hát azt ültetni az emberek öntudatába, hogy valahára szünjenek meg a' vadságok.

Pezsgő vérü népünk szájából, valamikor jó kedve kicsordulásig megárad, azt lehet hallani: ki a' legény a' csárdában? Sok politikusunk elvének vallja ezen mondást; hát nem teheti azt épen úgy, mint a' nép embere, kiben a' jó kedv nem fér meg? A' világért

sem. A' nép embere mulat ilyenkor a' csárdában, ezen mulatsága utóbb még előtte is olyan, hogy restel reá gondolni is, 's haragszik, ha valaki reá emlékezteti, mert szégyenli magát. A' politikus más állapotban tartozik lenni; ő nem akar mulatni, hanem állandót teremteni; neki tehát nem utóbb, hanem a' szólás, a' cselekvés pillanatában kell szégyenlenie azon elvet: „ki a' legény a' csárdában“, ha csak egy szavát akarná is megnyomintani, egy cselekvésére legtávolabbrul is hatni.

Mit használ nekünk, ha bár imádjuk és vérünkbe tesszük is azt, hogy jog a' kötelesség gyökere, kötelesség a' jog gyökere, mikor mások nem ugyanazt követik? azt kérheti, ki tudja, mennyire uralkodik a' szenvedély az embereken. Véghetetlen sokat használ. Mint a' zord télnek, bármennyire csikorgó legyen is, hirtelen ina szakad, ha déli lanya szél indul meg: azonkép hullatja fegyverét a' szenvedély azon politika fuvalma előtt, a' mellynek lelke azon elv, hogy a' jog és kötelesség föltételezik egymást, minél fogva ott nincsen jog, bármennyi erőhatalom volna is, hol kötelesség nincsen.

Tehát bátran állíthatjuk, hogy a' „Magyar Nyelvészet“ közönsége bizonyosan vallja ezeket: a' szenvedély nem politika, 's a' jog és kötelesség együtt jár, sőt egymás nélkül nem lehet el egyik is. Hisszük azonkívül, hogy ha a' „M. Nyelvészet“ közönsége terjeszti ezen meggyőződést és ezen gondolkodást, nemes hivatást tölt be, 's többet használ, mint ha hét meggyében kongatná: ki a' legény a' csárdában?

Azomban mind ez csak *elméleti* politika; nevezhetnők *elvont* politikának is. Inkább vonatkozik a' lelkületre, hogysém az anyagi politikára, vagy ha jobban tetszik, a' tényleges politikára. Mégis annyira szükséges, mint általában az erkölcsös szándék az ember erényes cselekvéseire. De a' mennyiben a' szándék még nem erény: úgy az eddig tárgyalt elméleti politika sem lehet az, a' mellyel a' „Magyar Nyelvészet“ közönsége beérheti. Az bizonyosan többet követel maga magától; elő akarjuk tehát ezen többit is terjeszteni, hogy teljes legyen a' „Magyar Nyelvészet“ politikája 1861-re.

Tökéletesen igaz, hogy a' jogok az emberrel születnek; de csak azon értelemben igaz, a' mellyben általában születik az ember. Kell hát ezen utóbbi helyes valóság szerint érteni, hogy az előbbi balul ne vegyük. Az ember születik ugyan, de csak mint *elvont*

ember, mint üres fogalom : valóságos emberré, tartalmas fogalommá még azután lesz, 's önmunkája által lesz. A' nevelés elő akarja ugyan segíteni az emberré levést; de a' mennyiben a' nevelés nem önmunkásság, hanem rajtam kívül lévő idegen : annyiban az nem tehet senkit valóságos emberré; csupán csak megindítja az önmunkásságot; ha nem helyes a' nevelés, még károsan is hat az önmunkásság ébresztésére. A' mely jogok az emberrel születnek, azok is inkább elvont jogok, vagy is képesség a' tényleges jogokra, mintsem már tényleges jogok. Mi által válik hát a' képesség valóságra? Ugyanaz által, mi az elvont embert valóságos emberré teszi, 's az az önmunkásság, szélesebben és határozottabban, a' *szellemi és anyagi munka*. Ennélfogva születik ugyan az ember, de csak mint elvont fogalom; 's születnek is vele a' jogok, de csak mint képesség a' tényleges jogokra : az összerü, a' valóságos ember munka által lesz; a' tényleges jogokat is a' munka teremti meg. Ha van különbség a' szerezhetés és birtok vagy szerzemény közt: úgy bizonyosan nem kisebb a' különbség a' jog-képesség és az anyagi jogok közt. A' jog-képesség velünk születik : az anyagi jogokat magunk szerezzük meg magunknak.

Úgy látszik nekünk, az útczaféle politika örökké az elvont jogokat, vagy is a' jog-képességet hajhássza 's tökéletesen megelégedik arrul, hogy valamint az ember összerü emberré, teljes egyeddé csak önmunkássága által lesz : azonkép a' jog-képesség is tartalommal dús fogalommá, vagy is tényleges jogokká csak szellemi és anyagi munka által válhatik. Képzeljünk magunknak államot, melynek nagykoru tagjai, mint a' görög költő énekelte boldog tücskök (mellyek azomban szerinte harmattal énekel), egész nap és egész év csak a' politikai jogokrul zengedeznének, de sem családjaik nevelésében, sem mezeti gazdálkodásukban, sem iparban, sem a' tudományokban kitűnő sok munkát nem fejtenének ki : vajjon ha a' teremtető maga írta volna meg magán és köz jogaikat, többre mennének-e a' csicsergő tücsköknél azon államok ellenében, melyek tagjai kevesebbet szónokolnak ugyan, de okosabbak; mert több szellemi és anyagi munkát fejtenek ki, 's annak következtében több szellemi és anyagi tökével bírnak? Azomban mi szükség sincs képzelniünk állapotot, hogy megtessék állításunk igazsága; tapasztalatot bírunk felmutatni saját történeti életünkbul. 1848 előtt az ösiség fogalma jog volt, mely egy másik jogra támaszkodik vala, a'

partis primae titulus nonus-ra, mely többi közt a' fekvő jószág-bírhatalási képességet a' nemesekre szorította. Ezen jogképesség látszólag meghazudtolja vala elméletünket, mely szerint a' munka teremti ('s ha teremti, meg is tartja) a' tényleges jogot. Mert a' birtokos nemes születik, tehát a' birtok-jog is vele születik. Azomban mit mutatott a' tapasztalás? A' jog-képesség a' született nemeseknél maradt ugyan: de a' birtok jövedelme a' hitelezők kezeibe folyt, akármit határozott volt is az ösiség fogalma. Hogyan lett az? Egyszerűen úgy, hogy a' századok folytában a' kard munkája nemcsak egyedüli szerző-munkának szűnt meg lenni, hanem aránylagos érdeméből is vett, mióta az állam csak úgy fizeti pénzzel, mint a' társadalom bármely más munkát fizet; 's hogy épen ezen változás következtében a' hadakat pénzzel fizető hatalom előtt minden egyéb munka, mely jövedelmétül adózik, szinte nyomósabbá lett a' vitézkedő munkánál. Míg a' kard munkája vagy egyedüli szerző vagy legméltóságosabb munka volt (mi azomban az európai nemzetek hódítási korában érhet vala csak); 's míg a' nemes a' hazának egyedüli de fizetetlen vitéze volt: addig a' partis primae titulus nonusban kifejezett birtok-képesség az élet által vala biztosítva; de midőn a' viszonyok megváltoznak, 's a' társadalomra nézve a' kard munkája inkább fogyasztóvá mintsem szerzővé vált, nemcsak a' dolgok természetében rejő általános okoknál fogva, hanem még azon különös, egyébiránt igen sajnálatos körülménynél fogva is, hogy az állami hatalom a' fegyver munkáját a' társadalom elnyomására kezdé használgatni: a' törvényben biztosított birtok-képesség merő elvonássá lett, mely senkinek vagyonát nem őrizhette meg, a' ki legalább az okos háztartás és számoló költségés munkáját nem űzi vala.

A' társadalom természetes elve alapja a' munka, úgy szellemi mint anyagi munka. Mentül több munka-felesleg gyűl össze valamely társadalom kebelében: annál több ott a' szellemi és anyagi vagyon, több ott a' szellemi és anyagi tőke. De ugyanezzel egy arányban több több kifejlett ember is van abban a' társadalomban; tehát több ott nemcsak jogot igénylő hanem jogot birtokló ember is. Mert a' munka az anyagi és tényleges jogok forrása; mentül bővebben folyik ezen forrás, annál több a' tényleges jogok mennyisége. Világosítsuk még egy tapasztalattal a' dolgot.

A' vasutak, mint a' közlekedések idáig legtökéletesebb esz-

köze, mindenesetre a' társadalom vagyonosságának egyik nagy elősegítője : de magok nem teszik nem tehetik vagyonossá az országot, sőt talán még apasztják tőkéjét, ha t. i. úgy működnek, mint nagy kamatu kölcsönök. A' magyarországi első vasutak is legeslegnagyobb részben idegen tőkékből épültek. Ha el nem adódnak is, a' szerzett haszon természet szerint a' külföldi részvényesek kezeibe foly; már ennél fogva sem szaporodik a' belföldi tőke. De a' vasutak csak úgy jövedelmeznek, ha sok utast és árút hordanak; az utasok megint csak úgy használnak maguknak, ha legtágabban vett kereső munkájok ügyében útagatnak : minélfogva csak ott van sok utas, hol nagy az ipar és nagy a' forgalom; áru is csak ott lehet sok, hol nagy az ipar. Nálunk kevés az ipar, kevés a' forgalom, tehát rendszerint kevés az utas, kevés az áru. Azért az idegen tőkések és vasút-vevők meghatározott jövedelmet biztosítottak magoknak, mellyet ha a' vasuti forgalom nem ad meg, az állam pótol, azaz, azon ember adója pótolja, ki a' vasutat nem használta, mivel neki nem kell vala, vagy nem eléggé használta, mivel nem lehet vala használnia. A' magyarországi vasutak jövedelmeznek tehát a' francia, helvét és német-alföldi embernek, nem nekünk. De mi mást jelent ez mint, hogy e' tekintetben a' francziának, helvétnek, német-alföldinek több jogai vannak mint nekünk? Pedig születésnél fogva egyiknek sem jutott több jogképeség mint nekünk : hol vettek hát annyival több jogot? Munkájik által szerezték meg azt, 's nemcsak ásó véső, kalapácsoló, szövegető stbféle anyagi munkák, hanem a' szellemi munka által is. Ha gép kell : a' külföld adja; ha tudomány kell a' vasúthoz : a' külföldről hozzuk, — az árát ennek is annak is mi fizetjük.

Észre veszem, az olvasó közbe akar szólni, 's azt mondani, hogy sok visszás körülménynek nem mi vagyunk az okai, hogy egy is más is különben és inkább lehetne hasznunkra. — Igaza van a' közbeszólónak; nem is az itt szándékom, hogy igazoljam vagy roszaljam a' visszás körülményeket, hanem csak azt akartam megmutatni, hogy *a' szellemi és anyagi munka a' tényleges jogok forrása*. 'S most hozzáteszem még, hogy ezen forrás erősebben hat mint valamennyi charte, alkotmány, octroi, diploma stbi, melly valaha kiadatott vagy még ki fog adatni Európában és Európán kívül. A' munka tette volt semmivé a' partis primae titulus nonus biztosított birtok-képességet, mielőtt rá gondolt is az újabb törvény-

hozás; a' szellemi anyagi munka szolítja elő és változtatja meg a' charte-okat, alkotmányokat, diplomákat stbit.

Ezt tudván micsoda gyakorlati politikát vallhat a' „Magyar Nyelvészet“ közönsége 1861-ben? Csak azt, melly legbiztosabb és legbizonyosabb eredményü, a' *munka politikáját*. De a' munka sokféle, 's el van osztva a' társadalom között: a' „Magyar Nyelvészet“ közönsége talán szorítkozni fog és kénytelen is szorítkozni a' szellemi munkára, 's ennek is azon részére, melly azon nyelveket és irodalmakat tárgyalja, a' mellyek a' „Magyar Nyelvészet“ tárgyai. — Ugyan lehet-e most 1861-ben ilyennel alkalmatlankodni tudósnak és tanárnak? ezzel lehet-e politikát üzni? — Lehet, sőt kell is, mert a' nélkül az országos politika igen hiányos lenne. — Szeretném látni! — Itt van, tessék.

Európában sokat fecsegnek a' nemzetiségek egyenlőségéről, de nem gyakorolják sehol, nem is tudják, mi az. Nem tudja az angol, a' ki eltaposta Irlandiát, 's elfűlasztotta a' skót nemzetiséget; a' ki Ausztrália ős népeit irtogatja, és Indiának 180 millióit fojtoztatja. Nem tudja azt Franciaország, mellynek tartományai vagy régen már, vagy most francziásodnak, de mellynek alkalma van Algirban mutatni nekünk példát, ha azt követni lehetne. Nem tudja Németország, mellynek volt szláv tartományai az Elba mentiben rég megszűntek szlávok lenni. Tudta-e azt Bach rendszere? megmondják a' 24 vagy 26 milliók, kik nem voltak Bach nyelvén. Látjuk tehát, bármit fecsegjenek is Európában a' nemzetiségek egyenlőségéről: azt sehol nemcsak nem gyakorolják, de nem is tudják, mi az.

Mi e' tekintetben nem akarunk lenni 's nem lehetünk csak fecsegők, mint egyebütt Európában, nekünk a' nemzetiségek egyenlőségét gyakorlatba kell hozni úgy, a' mint valóban meg is állhat. Hogy ennél nagyon jó lesz elméleti politikánk, melly azt vallja, hogy *szenvedély nem politika*, 's hogy *jog és kötelesség föltételezik egymást*, arrul meg vagyunk győződve. Hátra van még látnunk gyakorlati politikánkat és meggyőződünk annak helyességéről is.

Gyakorlati politikánk a' munka politikája lévén, azt kérdezzük, mit akarhat a' „Magyar Nyelvészet“? 'S erre már 1856-ban az volt a' felelet: „Hogy önkéntesen ne látszassunk határozgatni, kérdezzük: mit *kell* akarnia a' Magyar Nyelvészetnek? Erre csak a' lenni kellő magyar nyelv- és történelmi tudomány 's irodalom

felelhet helyesen. A' lenni kellő magyar nyelv- és történelmi tudomány pedig országunk és nemzetünk bel- és külviszonyai által határoztatik meg. Országunk bel-viszonyai okvetlenül követelik, hogy nyelv- és történelmi tudományunk ezen országnak és az azt lakó népeknek nemcsak jelenét, hanem multját is teljesen bírja. Ennélfogva nyelvtudományunk köteles *nemcsak a' magyar nyelvről, hanem az oláhok, a' kárpáti és déli szlávok nyelvéről is tudományosan kimerítő munkákat bírni*; a' német nyelvnek Magyarországon és Erdélyben divatozó szakadékait nem is említjük, ott lévén a' ropant nagy német irodalom, melly már, — mint gazdászatilag és iparilag kifejtett ország tökéji, másutt kémlenek foglalkodást és nyereséget, — úgy ereszti munkás kezeit a' világ minden tájaira, nemcsak magának, hanem szinte az emberiségnek dolgoztatván; — de az apróbb nemzeti hulladékok, p. o. az örmények, cigányok stb. nyelveit is köteles fölvilágosítani nyelvtudományunk. Illyen és ekkora nyelv-tudományt meg irodalmat követelnek országunk és az azt jelenben lakó népek viszonyai“¹⁾.

Országunk külviszonyait tekintve pedig, mellyeknél fogva kötelesek vagyunk mind azt bőven felvenni tudományunkba, a' mi az európai keresztyén miveltség tényezője, leginkább a' két remek irodalmat és nyelvet, a' hellént és latint, kell üznünk.

A' „Magyar Nyelvészet“nek hármas feladata van tehát:

a' hellén és latin nyelv és irodalom, mellyhez általában az árja nyelvtudomány csatlódik;

a' magyar nyelv tudománya, a' rokon nyelvek nyomozásai-val, mellyek az áltaji nyelvtudományt teszik;

végre Magyarországon és Erdélyben lakozó népek nyelvei, különösen a' *szlávok és oláhok*²⁾ nyelvei és irodalmi.

Hát csak illyen politikával lép fel a' „Magyar Nyelvészet“ 1861-ben? hisz azt egészen más viszonyok közt 1856-ban találá elénk, hogyan lehet az 1861-ben is az ő politikája! — ezt vetik föl talán gyakorlati politikánk ellen. A' mi helyes, az nem ér csak 1856-ban, hanem ért volna 1756-ban is, mint ér ma, 's fog érni

¹⁾ Magyar Nyelvészet I. 1. stb. lapj.

²⁾ Én 1856-ban *oláhoknak* nevezém a' *rumäneket*, 's azért tartom meg itt is e' nevezetet. Akármelty oknál fogva is, de következetösen neveztek a' régiek Italia lakosait *olaszoknak*, 's kelet déli szomszédainkat, 's a' köztünk lakozó nyelvreiket *oláhoknak*.

1961-ben is. Sőt azt bátorkodunk vélni, a' „Magyar Nyelvészet“ tökéletesen jól fejezé ki 1856-ban azon gyakorlati politikát, melyet a' Magyarországon és Erdélyben lévő nemzetiségek irányában kell követni; 's jól fogta fel a' teendő munkát is, melly nélkül minden jogvitatkozás a' magyarra nézve üres hangu pengetés.

A' hármas feladat elsejéről és másodikáról nem szükséges elmélkedni; a' „Magyar Nyelvészet“ öt éves folyama eléggé megvilágosítja. De harmadikáról tüzetesen most kell szólni, mint-hogy leginkább ebbe helyhezettjük a' „Magyar Nyelvészet“ politikáját.

A' mi 1856-ban merő tudományos igény vala, az 1861-ben és jövőre politikai szükséggé vált. Mi nemcsak méltányosságbul, de kötelességből is elismerjük a' nemzetiségek jogait, 's meg kell azokat egyeztetnünk az ország eszméjével. Nekünk nem szabad csak fecsegnünk a' nemzetiségek jog-egyenlőségéről, mint Magyarországon kívül szokás tenni; nekünk azt gyakorlatba is kell hozni. Hogyan? ez nem tartozhatik ide; de a' mi nélkül a' gyakorlat nem lenne üdvös, az igenösen ide tartozik. A' jog-elismerés tiszteletet, a' tisztelet tudást teszen föl. Előbb tudnom és ismernem kell azt, a' kit tisztelni fogok; a' kit pedig tisztelek, annak jogát nemcsak szívesen elismerem, hanem védeni is fogom minden megtámadó ellen. Tehát hogy üdvös gyakorlatba hozassék a' nemzetiségek jog-egyenlősége minden előtt kell,

hogy a' magyar nyelvtudomány a' szlávok és oláhok nyelveit vizsgálódásainak tárgyává tegye, 's azokat úgy kutassa, mintha arra egyedül ő volna meghíva. Kell továbbá, hogy azon nyelvek irodalmait ismerje és ismertesse. Röviden egy két szóval fejezem ki az eszményt, mellynek valósításán törekednie kell a' magyar nyelvtudománynak. *A' szláv és oláh népek Magyar- és Erdélyországban a' magyar irodalomban találják fel nyelveik tudományos feldolgozását, 's irodalmaik leghűbb és legigazságosabb tükrét.* 'S ha a' „Magyar Nyelvészet“ közönsége ezen eszmének is mentül előbbi valósítására fog törekedni: valóban a' legáldásosabb gyakorlati politikát üzi. A' tudást a' megismerést eszközölvén, apostolává lesz a' *tiszteletnek*, melly nélkül a' jog-elismerés nem foly hajlandóságbul.

A' ki, magyar létre, vagy sokalja ezen munkát, vagy feleslegeli: annak jusson eszibe, mit oda fel előadtunk, hogy a' munka jogforrás. Mindenik uj tudomány egy egy tehetséggel gazdagítja meg

szellemünket ; mások pedig annál szívesebben simúlnak hozzá , men-
nél inkább kitűnik nagy és sokféle tehetségekkel. Dúsan kifejezett
és sokat magában foglaló szellem, a' mint legkészebb másokat tisztel-
teli, úgy viszontag maga tiszteletére is legkönnyebben hódít má-
sokat. Az üres fő gögös és minden másnak megvetője, ki hozzá
nem hasonlít, 's kit azért meg sem tud érteni : ámde viszontag ő is
megvetésére talál mindenfelül. Ha elmulasztanók vagy restelnők
a' szlav és oláh népek nyelveinek a' magyar tudományban feldol-
gozását, a' magyar bajosan lehetne igazságos bíró az igények megíté-
lésiben ; 's ha nem lehetne az, mint valósíthatná üdvösen saját veszte
nélkül, 's mégis igazságosan, a' nemzetiségek jog-egyenlőségét,
mellyről másutt csak fecsegni tudnak !

Pesten, 1861 előhava 14.

HUNFALVY PÁL.

A' hellén nyelv nyomai a' magyarban.

Ha a' történész, a' régész előtt egy törött urna, egy könnyű-
üvegese, egy rozsdás félhold vagy kardmarkolat, holmi olvashatat-
lan feliratu pénzek, vagy épen félig elporlott tégladarabok, szóval
a' legcsekélyebb tárgyak is, melyek a' haza szent földében fentar-
tatva, a' rajta lakozott, vagy a' nemzettel, akár jó, akár rossz körül-
mények közt érintkezött népekre emléköztetnek, a' legnagyobb
érdekekkel bírnak: úgy a' nyelvészt az illy népek nyelvéből nemzete
nyelvében fenmaradt 's idő folytával tulajdonává vált, bármi cse-
kély részecske is, kétszeresen érdekelhet, minthogy nála a' törté-
neti szemponthoz a' sokkal fontosabb szófejtési is járul; 's ha a'
fentebb megérintett, avatatlan szemek előtt egészen értéktelenek-
nek látszó dolgok felkeresésére nagy összegekbe kerülő ásatások
rendeltetnek 's fentartásukra roppant épületek emeltetnek: úgy az
általam kutatásaim közt talált 's jelenleg felmutatandó, bármilly je-
lentéktelen kis nyelv-„régiségek“ sem érdemetlenek tán arra, hogy
a' magyar nyelvtudomány jeles Muzeumába, a' „Magy. Nyelvészet“-
ben helyet találjanak.

Azon nemzetek és népek, melyek a' magyar nemzet megte-
lepedtekor e' hazában laktak vagy azután abban megfordultak, —
mind azon nemzetek és népek, melyek, akár mint vallás- vagy mű-
veltségterjesztők látogatták meg atyáinkat, akár mint ellenségek
pusztították azoknak tűzhelyeit, — nem csak tetteik 's műveik ál-
tal teremtettek maguknak áldásos vagy átkos emléket: hanem nyelvüknek
egy részét is ránk hagyták, hogy a' magyar nyelv legyen
a' legbeszélőbb okmánya a' nemzet viszontagságos életének. —

A' szláv és német nyelvekről ez már általánosan tudott és el-
ismert dolog; mert a' magyar a' szláv és német származásu népek-

kel legelőbb és legtöbbet érintközvén, nyelveikből a' magyarba annyi szó jött át, részint cserébe, de nagy részt a' nélkül, 's a' magyar kiejtéshez alkalmazkodván, idővel olly testvérileg sorakozott az eredeti magyar szókhöz, mellyek közül sokat ki is szorított ¹⁾, hogy akár az irodalmi, akár a' köznyelvet tekintsük, majdnem minden lépten nyomon akadunk egy egy sláv vagy német eredeti szóra.

Többé kevésbé a' török ²⁾, olasz ³⁾, — sőt még a' holt, de nálunk majdnem élővé vált latin ⁴⁾ nyelvről is ismeretes ezen tény, bár az ezekből átszármazott szók, tudtommal legalább, a' nyelvtudomány által még mindeddig nincsenek tökéletesen 's kimerítőleg kimutatva és összeállítva.

És hát a' hellén, ki Erdélyországban legelső hirdeté a' vad jövevénynek a' keresztény vallás isteni igéit; ki őseinkkel, első bejövételük óta egész addig, míg a' török győztes seregei a' hellén birodalomnak hosszú időre véget vetettek, majd mint ellenség, majd mint barát, folytonos összeköttetésben állott; ki nekünk királyt nevelt, 's tőlünk egy bájos királyi hölgyet vitt el trónjára; a' hellén, kitől származik egyike legszentebb nemzeti ereklýeinknek, a' magyar sz. korona felső része; a' hellén, kire olly sok emlékeztet a' honban: ő egyedül ne hagyott volna nyomot nyelvünkben is?!

¹⁾ P. a' *komorna* a' szobalányt, az *ispány* 's *vajda* a' régi vezér, alvezér, hadnagyot; — így mondjuk 's írjuk: *haraszt* = chrast e' helyett *csalut*; *barát* = brat e' h. fél, feleim; *malaszt* = milost e' h. üdv, kegyelem, stb. továbbá: *sógor* = schwager a' Székely Beszédben fenmaradt régi *süv* helyett, *sógornő ányg* helyett; *ház* = haus e' h. *hon* (finn: *huonet* = ház), honnan: *otthon* zu hause; *szablya* = säbel e' h. kard stb.

²⁾ Sajnos, hogy a' Jászay codexben (Máté 5, 6, 7.) használt *akcsa* (tör. *akcse* pénz) kiment a' forgalomból, 's a' sokkal rosszabb hangzatu tót: *pénz* nek adott helyet.

³⁾ Az olasztól legkevésb szót kölcsönöztünk, mert legkevésbet is érintköztünk vele; ilyen azomban mégis a: *piacz* = piazza, *palota* = palazzo, *szamár* = somáro, = (teher hordó, számár), *burcsella* (kishajó; Győr) = barcella szóból. *Rajcsányi*: „magyar történelmében“ az *intézet* szót is az olasz *inteso* = *elrendezett* szóból származtatja, melly szerint *intéz* csinált szó volna *szerez*, *rendez* helyett és mellett.

⁴⁾ Hogy a' latin milly nagy hatást gyakorolt nyelvünkre, azt az illy szóból tetszik meg millyen: *kujter* (Göcsej) = *culter*, kés, — *rubiliom* (Göcs.) = *mobilia*, ingóság, — *palacsinta* = *placenta* stb., mellyek aligha nem a' latinus irodalom által jutottak a' nép szájába.

Ezen gondolatoktól ösztönöztetve kezdtem tehát kutatni a' hellén nyomai után a' magyarban, 's kutatásom nem maradt eredménytelen.

Eleinte mindjárt feltűntek előttem ezen szók: *patika*, *chirurgus*, *trón*, *telegraph*, *masina* (μηχανή) *mór* (μαῦρος = fekete), *barometer*, *thermometer* stb. stb. Ezeket azomban szépen félre tettem, minthogy, bár a' magyar nyelv már elkezdte őket áthasonítani (*patika*, *masina*) még is nagyon meglátszik rajtuk, hogy nem magyar szók, és valószínűleg a' latinnal 's részint, a' legújabb korban, jöttek használatba.

Figyelemre méltóbb már e' két szó:

angyal = ἄγγελος és

galamb = κολυμβάς κολυμβος = bukó, bukdácsoló = galamb, minthogy ezek már egészen a' magyar nyelv sajátjaivá váltak; — azomban ezek is valószínűleg a' keresztény vallástanítók által a' latin nyelvből (*angelus*, *columba*) vétettek át.

A' hellén nyelv nyomai azomban kétségtelenül mutatkoznak a' következőkben:

1) *kaka* vagy *kakás* a' gyermek, vagy dajka nyelvben = *csunya*, *rossz*, a' hellén *κακός* = rossz-ból, mely az ujhellénben *) *csunya* mellék értelemmel is bír, valamint az óhell. *καλός* = *szép* szó is most általában = *jó* értelemben használtatik, (p. *καλ' ἡμερῶν σας*, jó napot önnek), mint már az óhellénben is az *ἀγαθός* mellett *καλοκάγαθία* = jóság, derékség).

Ipolyi Arnold úr M. Mythológiájában (a' 319-ik lapon) említést tesz egy „*kokós*“ról, mely Kresznerics szerint olyat jelentene: „kivel a' gyermekeket ijesztik, hogy megeszi, manducus.“ 'S mely szó, *Kereszturi Pálnak* egy 1641-ben megjelent könyvében is ez utóbbi értelemben fordul elő. *Páriz Pápai* szerint ezen szó: *kóhós* alakban jelenik meg 's *ustrinariussal* magyaráztatik, mely szerint az egy kohnál bepiszkolódott, kormos rémet jelentene. Ezen szó

*) Hogy itt, 's később is az ujhellént veszem összehasonlításom alapjául, az onnan van, mert *C. Fauriel* (*Chants populaires de la Grèce moderne*) szerint az ujhellen nyelv a' X. században nem csak hogy már általánosan beszéltetett a' nép által, hanem már irodalmi nyelvvé is kezdett válni, 's így a' görög nép által behozott szók csak is az ujhellén kiejtés és értelem szerint jöhettek át a' magyar nyelvbe.

nagyon hasonlít a' *kaka* vagy *kakás* szóhoz *). Ha azonban tekintetbe veszem, miszerint ez utóbbi nem mint főnév és nem ijesztésre használtatik, hanem mint melléknév egyszerűen ellentéte a' *csecse* = szép, gyermek szónak: úgy vélekedöm, hogy nem csalódom, ha azt állítom, hogy a' *kokós* szónak, hacsak nem épen a' *kakás*-ból származik, midőn aztán, *csunyát*, *ijesztőt* jelentene, nincs köze a' *kakás* = κακός szóval.

2) *édes* göcseji kimondás szerint: *ídes*, hellén: ἰδύς, mely ujhellénben *idiusz*-nek ejtetik. Ezen szó ugyan, úgy látszik, hogy *éd* gyökből (e)s képző által van képezve; azonban az *éd* gyök a' rokon nyelvekben nincs meg, 's nálunk is csak a' legujabb időben kezdett használatni, régiekben mindig: *édesség* alkalmaztatván. Az is feltűnő lehet, hogy a' magyarnak ezen közönséges fogalomra saját szava ne lett volna; azonban a' tapasztalás által igazolt tény az, hogy idegen szók által az eredetiek sokszor egészen elnyomtatnak.

3) *turó* hell. τῠρός = sajt. Hogy a' hellén szó a' hozzá tökéletesen hasonló magyarból nem vétethetett, onnan bizonyos, mert az már az óhellén nyelvben is élt vala, mely a' magyarral nem érintkezött, míg a' magyar szó etymonja a' rokon nyelvekből ki nem vehető.

4) *trágár* (Göcsejben) = fajtalan a' hellén τραγίζω v. τραγῶω libidine tentor, geil sein szóból (l. M. Nyelvész. V. 98 lap.)

5) *paplan* = ágytakaró, decke, hellén πέπλωμα (vagy πέπλος) óhell. hülle, ujhell. ágytakaró, decke. A' magyar szó idegen származása feltűnő.

6) *tímó*, így hívják a' kormánylapátot a' győri kis Dunán járó hajókon, burcsellákon, újh. τεμόνι = evező.

7) *alattság*; így hívják ugyan Győr vidékén a' hajóköteleket, *tauwerk*; a' *ság* képző elhagyása után fenmaradó *alatt* törzs összefüggésben lehet a' hell. θάλαττα = tengerrel; az *alá*, *alatt*, *alól* szóhoz alig lehet köze.

8. *paszuly* és Göcsejben: *vászó* (bab) az ujhellen φάσολι (óhell. φασῖλος, φασήλος) *bab* szóból. (A' német: „físole“ vel együtt). A' *paszulyban*, a' hehezeten kívül minden, még a' vég *i* is megvan, a' vastagabban hangzó *vászóban* pedig a' *li* szótag elmaradt, miért

*) Otrókócsi Origines Hungariae-jében *kókó*-rul mondja, hogy rettenetes, azért magyarázza vele a' Caucasus hegyet, a' Pars II-ban. H. P.

azomban az utóhangu *o* megnyújtatott, mint : *fő* e' h. *föl*, *agyan-*
kodó e' h. *agyankodol*, *eső* e' h. *esel* stb. (l. Magyar Nyelv. I, 218.
lap és V, 115. lap). — A' *bab* szó hangzására nézve szintén közel
áll ugyan a' latin *faba*-hoz, azomban a' szómi *papu* = *bab* (*babó* =
büköny tanusítása szerint, még is ez az eredeti magyar elneve-
zése a' kérdéses terméknek.

9) *ruha* ujhell. *τὰ ῥοῦχά* = ruhák.

Megemlítem még a' *gomb* óhell. *κόμπος* die schleife, ujhell.
κομποῦνι = knopf, — és *kupa* ujhell. *κοῦπα* (óhell. *κύπη*, *κυνέλλης*)
pohár szókat, melyek azomban a' magyar *gum(ó)*, *csom(ó)*, *csom-*
bók és a' szómi *kippa* = pohár, szókból is magyarázhatók.

Végül megjegyzem, hogy az ujhellénben is találtam a' ma-
gyar nyelvnek nyomait; megvan t. i. cserében e' két szó : *λεβεντής*
(leventisz) levente, és *παποῦτσια* (papúcsia) papucsok. Közelebb
fekszik ugyan e' két szót a' törökből származtatni; minthogy azom-
ban *levente* a' törökben csak hajóhadfit (midshipman, schiffscadet)
jelent, míg a' hellén azt egészen magyar szellemben *hős*, *vitéz*, ér-
telemben veszi : azért, — legalább ez utolsó, — nézetem szerint in-
kább a' magyarhoz tartható.

TORKOS SÁNDOR.

Könyvismertetés.

Dr. Lichtenstein Pasilogie, oder die Weltsprache.

2. Auflage. Breslau 1859.

Minden tudománynak van egy mesés tetőpontja, — egy képzelt netovábbja, melly felé a' gyarló emberész már századok óta irányozza hasztalan törekvését.

A' mi a' gépészetben az örök mozdony, a' mértanban a' kör négyzete, a' vegyészetben a' bölcsesség köve, az orvostanban az élet ital (lebenselixir), 's a' jogtanban az örök béke: az a' nyelvészetben a' pasigraphia és a' pasilalia vagy pasilogia. Egy mesés tetőpont, mellyen a' nyelvtudomány nemcsak hogy tökéletesen befejezve, de egyszersmind tökéletesen megszüntetve is volna.

A' pasigraphia, vagy világyírás, melly a' szám és hangjegyek, minden nyelven egyiránt érthető rendszeréből kiindulva, egy, minden emberi nyelvekre alkalmazható, és mindenki által, bármilly nyelvet beszélljen is, egyformán érthető szóírást akart létesíteni, 's ezen törekvése közben egész a' chinai írásig jutott el, a' múlt században, úgy látszik, végkép kimerítette magát.

A' pasilalia vagy pasilogia vagy is világnyelv azomban, melly a' földön lakozó minden fajú 's nemű emberek számára szóló, mindenki által egyformán beszéllt és értett gondolat kifejezési közeg akarna lenni, úgy látszik, még most sem szükkölködik buzgó apostolokban. Legalább a' fenidézett, legujabb időben, és pedig második kiadásban!! — megjelent könyvecske világosan azt hirdeti.

Dr. Lichtenstein, előrebocsátván, hogy a' földön 3062 nyelv beszélltetvén, mellyek közzül 587 Európára, 937 Ázsiára, 274

Afrikára és 1264 Amerikára esik, — mennyire nehezítették ez által az idegen népekkel való közlekedés, 's milly jeles volna az európai műveltség terjedésére 's a' közirodalom fejlődésére nézve, ha minden ember egy 's ugyanazon nyelvet beszélné, ha egy, mindenki által értett világnyelv léteznék, kinyilvánítja hogy ő ezen világnyelvet csakugyan felfedezte, a' németben.

Igaz ugyan, mondja, hogy a' német nem a' legszebben hangzó, nem is a' legkönnyebb nyelv a' földön; de meg van azon nagy előnye, hogy a' föld legműveltebb népeinek nyelveivel közel rokonságban áll, 's így már magában véve is egy kis világnyelv. A' mi pedig a' nehézségeket illeti, arra való hiszen a' pasilog: metsz, nyes, nyír, farag mint egy jó kertész, míg a' német nyelv szabályait a' legegyszerűbb, legkövetközetesb és legkönnyebbekké varázsolja.

Mindenek előtt a' német nyelvet, melyre soha senki sem tudott határozott szabályokat alkotni, regulázza meg annak rendje módja szerint. Hímnemü a' férfi, nőnemü a' nő, a' többi mind köznemü, kivétel-nélkül. Tehát: das Stadt, das Platz, das Vogel, der Mann, die Weib stb. —

Az ejtegetést is bámulatosan egyszerűsíti. A' főnév változatlan marad, a' többesben s ragasztatik hozzá, 's csak a' der, die, das változik szabályszerűen; tehát: *die buchs* (die bücher) *den fishes* (die fische) stb.

A' melléknév változatlanul tétetik szerinte a' főnévhez, a' hasonlítás — *er* és *all* — *st* által eszközöltetik minden kivétel nélkül; mint: gut, guter allgutest stb.

Az igénél meghagyja a' segédigék hajtogatását kevés kivétellel; a' több igékre nézve azomban irgalmatlanul csak egy hajtogatási módot hágy fen; szorítkozzanak úgy a' hogy lehet. stb. stb.

Végül még a' czímezés és a' helyesírásra is kiterjed szerző figyelme, azokat is pasilogice rendbe szedve.

Az ekképen készült nyelvről, melyből néhány példát fogok közleni, szerző maga is azt hiszi, hogy furcsa; nó, de annál czélszerűbb, mondja, 's idővel szebben is fogna hangzani.

Ime néhány mese világnyelven.

Das Geist des Salomo.

Ein erlich greis trachte des tag last und hize, zu pflügen sein feld mit eigen hand, und mit eigen hand zu streuen das rein samen

in das lokker schos des willig erde. Auf einmal es stehte vor ihn da ein götlich erscheinung unter das breit schatten eines linde! der greis stuzte. Ich bin Salomo, mit vertraulich stimme, das fantom sagte. Was machst du hir alter?

Wenn du bist Salomo, der alte fersetzte, wi könnst du fragen? du schiktest mich in mein jugend zu das ameise, und ich lernte fon es, fleissig sein und sammeln. Was ich lernte da, dis ich tue noch.

Du hast gelernt dein lekzion nur halb, das geist fersetzte. Geh noch einmal hin zu ameise und lern nun auch fon es, ruhen in winter deiner jars, und genissen das gesammelte.

Jupiter und Apollo.

Jupiter und Apollo streiteten, wer fon si ist der allgutest bogenschüze. Lasset uns machen das probe! Apollo sagte. Er spante sein bogen, und schissete so mitten in das gebemerkt zil, dass Jupiter sehte kein möglichkeit zu übertreffen ihn. Ich sehe, er sprechte, dass du schisdest wirklich sehr wol. Ich werde haben mühe, zu machen es guter. Doch ich wolle versuchen es ein andermal. Er sollt versuchen es noch, der klug Jupiter!! (lásd 70. és 71. lap).

Szerző Pasilogiáját „a' gyakorlati világnak adja által és nem a' rontóbontó ítésetnek“ — (16. lap) — azért én nem is merek legcsekélyebb megjegyzést sem csatolni fentebbi, tisztán ismertető, soraimhoz.

Minthogy azomban nem igen régen, egy heti lapunk mutatóványszámából azt láttam, hogy egy hazankfia is már hosszabb idő óta egy illy világnyelv alakításával foglalkozik (ha jól emlékszem Zabó Alajos úr Sümeghen): — végül csak egy pár szerény kérdést bátorkodom intézni ezen, 's fejüket hasonlóan törő minden más hazafiához.

Ugyanis: 1) gondolható-e, hogy egy nemzet oda dobja, őseitől öröklött, kedves, szent anyanyelvét?

2) Lehet-e bármilly nyelvet a' föld nemzetének minden egyes fiával 's leányával, de még csak a' műveltebb osztály egyéneivel is megtaníttatni, vajjon nem gördülnek-e elő e' részben legyőzhetetlen *szellemi* (értelem, tehetséghiány) és *testi* (a' beszédszervek hibája, melly némelly egyénnek némelly hang kimondását lehetlenné teszi) akadályok? és

3) Képzeltető-e világnyelv a' nélkül, hogy azt a' földön minden ember egyformán értse és beszélje? *)

TORKOS SÁNDOR.

*) Ilyen háborgatóságok ellen legerősebb czáfolat azon világtörténelmi ténynek elismerése, hogy mindenik nyelv az emberi önkényen kívül lett és azolta belső és külső szükséges törvények szerint él. A' tudomány tisztelte felismerni azon szükségletet, 's a' tényeken kutatni ki törvényeit. Az ész maga is szükségesség, nem önkény; ha megtörik a' szükségesség 's önkény áll helyére, elme-betegség támad.

H. P.

A' Magyar Nyelvészet V. 5. füzetében előforduló

S A J T Ó H I B Á K.

<i>lap</i>	<i>sor</i>	<i>helyett</i>	<i>olvasd</i>
371.	2.	V.	IV.
—	17.	egy egyszerű	egyszerű
372.	30.	ezet	ezt.
374.	21.	Ö. Itenye P. Itenye	Ö. Henye, P. Henye
—	24.	Tabolyszegh	Tubolyszegh
—	25.	Zámórszegh,	Zámárszegh,
—	32.	fityefa	Fityefa
375.	5.	kolátszegh	korlát-szeg(-let)
—	10.	Véntorny alak	Vén tornyu lak
—	20.	a'	az
—	27.	Itosna falu	Hosszúfalu
—	36.	szigliget	Szigliget
376.	5.	Arúcs	Arács
—	13.	bak	bok
—	19.	bak, bakor	bok — bokor
—	35.	resznek	vesznek

Hangviszonyok

az áltaji nyelvek körében.

(Adalékul az áltaji nyelvek hangtanához.)

Azok után, miket nálunk, szinte egy évtized folytán, a' nyelv-hasonlítás eredményezett, talán megkísérteni lehet; némi rendszerben előállítani az áltaji nyelvcsalád körében uralkodó hangviszonyokat. Ennek szükségét én abban látom, mert az e' viszonyokból elvonható hangtörvények ismerete nélkül lehetetlen behatni azon mély sötétbe, melly az áltaji nyelvek terén ködlik; más részt ez által korlátozhatni hiszem azon túlkalandozásainkat, mellyekre szöfejtéseinkben, az idétlen tudvágy által, folyvást engedjük magunkat ragadtatni.

Tehát Hunfalvy Pál úr 's egyebek szóhasonlításait felhasználva, összeállítani ügyekszem, mi e' téren szerzett csekély ismeretintől telik, egyengetni akarván az utat, mellyen a' hasonlító nyelvésznek e' téren haladnia kell.

I.

Ö n h a n g z ó k.

1) Számra az áltaji nyelvcsalád köréből többé kevesbé ismert nyelvek önhangzói különböznek. A' mandsuban (a, e, i, o, u, ô); a' szürjén 's cseremiszen (a, e, i, o, u, ü, ä, ö), jakutban (a, ä, o, ö, i, i, y, ŷ), törökben (a, e, i, o, u, i, ö, ü), szuómiban (a, e, i, o, u,

y, ä, ö) ¹⁾ 8; az osztyákban 14 (7 rövid a, e, i, o, ö, u, ü, és 7 hosszú â, ê, î, ô, û, ü); a' magyarban 15 (6 vastag a, á, o, ó, u, ú, 6 vékony e, é, ö, ő, ü, ű 's három középi é, i, í) stb. stb. önhangzó vagyon. Ezen fölül a' finn nyelvek bővelkednek ikerhangzókkal, melyek a' szuómiban *a)* ai, oi, ui, äi, öi, yi és au, ou, eu, iu, ay öy; *β)* uo, yö, ie ²⁾; az osztyákban: aj âj, aj êj, oj ôj, uj, ûj, au, âu, eu, êu, iu, îu, ou, ôu, néhol ae, oe, ue, ie sőt ea is; a' jakutban az ikerhangzókon (diphthongusok) kívül hármas hangzók (triphthongusok) is vannak (ia, ii, iai, iä, ii, iäi, yo, yi, yoi, yö, yi, yöi, ai, äi, oi, öi); de a' török-tatár 's mongol nyelvekben nyoma sincs a' triphthongusoknak; a' magyarból pedig, mint a' M. Irodalom Történet írója mondja, az ikerhangzók is kivesztek ³⁾.

2) Kérdezhetni: ha mind ezen önhangzók eredetiek-é? 's nem származtak-e inkább az összes hangzók nyelveinkben is a' három alaphangzóból olyformán, mint az árja nyelvekben az összes hangzókat a' három eredeti (a, i, u) önhangzóból származottaknak állítják? (l. Geschichte der deutschen Sprache von J. Grimm. Leipzig 1853 I. B. 191. l.). Riedl Szende e' kérdésre igennel felel (lásd Magyar Hangtan 73. l.), ellemben Böhlingk (über die Sprache der Jakuten St. Petersburg 1851. 7. l.) azt állítja, hogy a' jakut, valamint a' török-tatár, mongol és finn nyelvekben minden hangzót egykorúnak kell tekinteni, mert azok, úgymond, mind előfordulnak a' tőszókban és ragokban egyaránt.

És ezt mi is igazabbnak tartjuk; de nem úgy kívánunk érteni, mintha minden, mai nap nyelveinkben előforduló hangzót eredetinek tartanánk; hiszen tudjuk, hogy a' hosszú á, é, í, ó, ő, ü a' rövidek kettőztetése által támadtak ⁴⁾, 's Böhlingk is megjegyzi, hogy a' jakut és mongolban az o és ö az a és ä assimilatiója által későbbben támadhatott ⁵⁾, valamint az ü az i és u assimilatiója által

¹⁾ Miért nem számlálja elő Szerző a' hosszúakat is, minők uu, yy, és ii? Ha azért nem, mivel az ikerhangzók erejével birnak, legalább uo yö, ie az oo öö, ee-t helyettesítik; 's az más nyelvekre nézve is áll. H. P.

²⁾ Itt hiányzik az oa, ua, eä, melyek a' tájnyelvekben előfordulnak; ae meg a' közönséges nyelvben is ai helyett van, p. o. muuntaen és muutta'in.

H. P.

³⁾ Az aj ej, uj üj, oj öj ikerhangzók, a' baj, báj, fej, fuj, faj, böjt-féle szókban. H. P. — ⁴⁾ Nem mindenkor.

H. P.

⁵⁾ Mi legalább egytagu törzs-szóknál képzelni is bajos.

H. H.

jött létre, 's eredetileg csak tőszókban fordulhatott elő, utóbb ragokban is; hanem azt akarjuk ezzel állítani, hogy a' hangzók közti azon különbséget, melly ezeket kemények és lágyakra, vagy mint mi magyarokul, vastag, vékony és középiekre osztályozza, (melly osztályozáson az e' nyelveket jellemző hangrend alapszik) e' nyelvekben eredettől fogva létezőnek kell tekinteni.

Nem lehet föltenni, hogy nyelveinkben a' hangrend törvényei szintolly későbbkori fejlemény volnának, mint az árja nyelvekben a' hangváltás (Umlaut) és hanghasonítás (assimilatio) ilyenül állítatnak. E' föltevés ellen szól, hogy e' család nyelvei közül azok is, mellyek olly igen távol esnek egymástól, hogy köztük a' rokonság csak nagy nehezen fölismerhető, a' hangrend törvényeire nézve megegyeznek; aztán a' szuómi, melly a' finn nyelvek közül legkevesebb változásnak volt alávetve, nagy mértékben bírja a' hangrendet, míg rokonaiban annak csak némi nyomai vehetők észre; tehát föltenni kénytetünk, hogy a' hangrend szigorú törvényei, mellyek az önhangzók említett különbségén alapulnak, az áltaji népek nyelvszervének sajátoságos létezetén nyugosznak, mellyek azomban időjárával, midőn e' népek más fajú és ajku népekkel érintkeztek, meggyöngültek, 's sokképen elváltoztak *).

3) Többire az elég nagyszámu önhangzóknak e' nyelvekben nagyobb szerep jutott, mint az árja és sémi nyelvekben; de a' hangzóknak azon változatos elvegyülése a' tőszókban és ragokban, melly a' latin, litván, és góth nyelveket minden európai nyelvek közt kítűnőleg széphangzatává 's kellemessé teszi, e' nyelvekben érvényre nem juthatott.

A' hangzói kellem Grimm szerint a' rövid hangzók tisztasá-

*) Az áltaji népek nyelvszervén nem szabad talán valami különös testtani sajátóságot képzelni, — mert annak létét föl kelleue mutathatnunk. Azután ha az árja nyelvek azt mondják nekünk, hogy eredetileg csak a i u hangjaik voltak meg: de p. o. a' hellén nyelv legrégibb emlékei is mutatnak már o e hangokat; miből azt tanuljuk, hogy igen korán tűnődöznek elő ezen hangok is. Ha áltaji nyelvemlékkel bíránk, melly korára nézve Homérosszal volna egybevehető, 's annak gyökszavaiban is e o, ö ü hangok fordulnának elő: mit lehetne belőle következtetni? Azt hiszem, nem sajátoságos nyelvszervet, hanem csak azt, hogy áltaji nyelvben is korán mutatkoznak ilyen hangok is. Ámde azon tünemény, hogy a' képzők és ragok a' tőszók hangjaihoz alkalmazkodnak, későbbi fejlődés eredménye lehet, mint azt a' magyar nyelv emlékei sejtetik.

gától, 's az ikerhangzók arányuságától függ, miszerint legszebb hangzatuaknak azon szók állíthatók, melyek különböző rövid hangzót mutatnak fel, például lat. animus, tacitus, ambitus, góth: aggilus, asilus, andizuh; litván: dabinu, garsinu, labinu; továbbá lat.: tabulis, góth: magulin, litv.: allutis, lat.: virgula, góth: miduma, litv.: itumpas; kevésbé szépek a' lat.: aquila tabula, góth: alida, magula, litv.: katilas kalmusas; még kevésbé a' lat.: talpa, cinis, ignis, cumulus, lupulus stb., melyekben már egy ugyanazon hangzó fordul elő*).

A' mi nyelveinkben sem példanélküliek a' szók, melyekben három külön hangzó van elvegyítve; például finn: hallitus = kormány, kankuri = takács, kulikka = czelőke, dorong; kiusa = inger, ösztön; de ilyenek az ikerhangzói által legszebb hangzatu szuómiban is csak gyéren jönnek elő, 's ebben, mint többi rokonai-ban számos két különhangzó vegyületéből álló (finn: ampu, piika, hinta, muna, kukka, huuli, nurmi, vuori, rupuli, rutius; m.: kavics, hamis, hamu, falu, hiba, liba, hiu, fiu, búza, puha, huzmi, bunczi, sarkantyú, paripa, haczuka; osty.: jiva, inar, stb. stb.) legtöbbszö-nyire pedig ugyanazon hangzókat felmutató tőszók találatnak (p. o. finn: kala, valta, harakka, hiili, pihti, purmu, suuru, murukku; m.: kasza, harmat, garmada, mirígy, kilincs, turul, hurut; tör.: arpa, alma; disí, szíghír; burun murun; jakut: bugul, oszty.: táda, tárach stb.).

Tudniillik a' mi nyelveinkben a' hangzók kellemes elvegyítését, főleg a' ragokban, teljesen gátolják a' hangrend szigoru törvényei, melyek szerint a' m.: örökösödő, magasabbak, eleveneket finn: pahalla, kudallansa, tapamalta, saarnamasta; oszty.: teger-medem = elröplni fogok, kereptem = ejtek, tivettem = téveszttem stb. a' széphangzat törvényei szerint nem alakulhatnak

4) A' hangzóknak azon szilárd jellemét tekintve, mely szerint azok az áltaji nyelvek tőszóiban átalán változatlanok, kész volna az ember hinni, hogy e' nyelvekben az önhangzók egészen merev lények, mintha soha semmi változást nem szenvedtek volna.

*) Grimm-nek ezen okoskodása tulajdonkép azt mondja csak: legszebb az a' mi van, és úgy a' mint van; a' nyelvekben abbéli szép vagy nem-észép nem gyökeredzik. Mert ha a' nyelv előtt is *tabula* kevesbbé szép volna, mint *tabu'is*: talán nem is alkotta volna a' *tabula*-féle alakot. H. P.

Pedig ez nincs úgy. A' hangzói elem, folyékonyabb természeténél fogva, sokkal több változásnak volt, idők folytán, e' nyelvekben is alávetve, mint a' mássalhangzók. A' hasonlító nyelvészet útján kimutathatni, hogy azok a' tőszókbán is annyira elváltoztak, mikint a' nyelvek jelen állapotában, az eredeti hangzót ma már alig, vagy nem is lehetséges fölmutatni. A' jakut : basz, török : bas, bej, beg, mordvin : pär, átvette prä, vogul : ponk, és punk, magy. : fő, fej, boz (höboz = heves, fő, fejü), bus (busa = capito) és vánk (ebben : vánk-us azaz : fej-al) ¹⁾ szócsaládban az a, á, e, ä, o, ö, u hangzók fordulván elő, ki fogja az eredeti hangzót, melyből a' többi fejlődött, kijelölni? Így az osztyák : kar, magyar : kéreg, finn : kuori, szürjén : kirsz szóban is az a, é, uo, i hangzók jönnek elő. Továbbá a' finn és szürjén nyelvekben főleg a' tőszó véghangzója van változásnak alávetve (finn : menen, menin, menevä, meno ; lähden, lähdin, lehtevä, lehtö ; szürjén : muna, muni = megyek, mentem stb.) ellenkezőleg az árja nyelvek természetével, melyekben a' tőszó hangzója változik el (p. o. sprechen, sprach, gesprochen, Spruch ; nehmen, nahm, genommen ; Mann, Männer ; Buch, Bücher ; Gut, die Güte) ; de a' hangzóknak e' változásaira nézve saját, egyediségekből folyó törvényeik vannak, melyeket e' nyelvek jelen állapotában divatos hangzóváltozások természetéből kell vizsgálni (l. ezeket az illető nyelvtanokban).

5) A' mi a' hangzók változásaira nézve czélunkhoz képest minket illet, ide tartoznának a' hangzóknak érintett azon eltérései, melyeket a' szóhasonlítás felmutat, minők például : m. : bak, finn : pukki, m. : fél, finn : puoli, m. : fél, finn : pieli, m : váll, cseremisiz : pulos, m. : beteg, finn : potilas, m. : бүрү, finn : porras, ²⁾ m. : kéve, finn : kupo, m. : szag, jak : szut, ³⁾ m. : botorkál, jakut : бүдүрүжэбин, ⁴⁾ m. : csuha, török : csoka pannus (h. csokadsı pannifex), m. :

¹⁾ A' *vánkus* szó magyarsága is gyanús előttem : még nagyobb tehát kétkedésem az iránt, hogy *vánk* = pong, bus, boz, fej stb. de *us* = al lehetne a' magyar nyelv körében. H. P.

²⁾ Tegyük törvénné, hogy ezentúl szóhasonlításokra a' finn szók tőjít fogjuk felhozni, tehát *portaha*. H. P.

³⁾ Nem szut, hanem szıt. H. P.

⁴⁾ Más nyelvekből is a' tőket kell egybevetni, tehát itt botor(kál) jak. бүдүр. Mert a' ki tanulni akar, az még nem tudja, hogy *bүдүрүжэбин*-nek tője *bүдүр*, utolsó tagja *bin* névmás, magyarul *én*, 's *үжэ* pedig közvetítés a' dolog-név és ige közt, jelölen a' jelen időnek képzője. H. P.

sűrű, mandsu: dsiramin, m.: fogó, osztyák: bajeng, finn: pihti; magy.: fösteni, jak: butui, mongol: budacho stb. stb. de a' mellyekről én jelenben nem tudom, ha vonhatók-e bizonyos szabályok alá?

Tehát ez alkalommal mellőzve az önhangzók közt létező e' viszonyok további kutatását, ezennel áttérünk a' mássalhangzókhoz.

II.

M á s s a l h a n g z ó k.

A' mássalhangzók száma a' szuómiban 13-ra, a' cseremiszen 20-ra, a' jakutban 21-re, a' magyarban 27-re (ide számítván az elegyült mássalhangzókat 's a' ds-t is), a' mandsu és szürjénben 34-re, az osztyákban 28-ra (a' j által lágyított mássalhangzókat: dj, dlj, gj, kj, lj, nj, tj, tlj is ideértve), a' törökben 32-re megyen stb. stb., melly viszonyból természetesen következik, hogy ugyanazon szó, ha többel e' nyelvek közül közös, különbözőleg ejtethetik. Így a' szuómiban és osztyákban hiányzik az f és b, mellyek a' p és v által helyettesítettek: ezért a' magyar: fej, török bej kell, hogy a' szuómiban pää legyen. Hiányzik ott az előhangú g is, melly helyett a' k fordul elő, például: magy.: gatyá = finn: kaatio (többes: kaatiot = coxae, coxendices). A' finn nyelvek nem igen kedvelik a' sziszegőket*), 's a' szuómi s (sz)-nek megfelel a' magyar s, sz, zs, stb. stb.

Továbbá a' szószerveken alapuló rokonsági viszonynál fogva csak egy nyelv körében 's járásaiban is a' mássalhangzók roppant változásainak példáit találhatni, például a' magyarban: bufál = pufál, ficzkánd = viczkánd, bekeg = mekeg, kajmó = gajmó, doboosz = toposz, gedél = gegyél, tám = gyám = sám v. zsám, stb. stb.

De a' szószervi viszonyokon kívül más tulajdonságaikra nézve is osztályozhatók a' mássalhangzók t. i. kemények, lágyak, érülközők 's nem érülközőkre (l. Czuczor akadémiai előadását a' mássalhangzókról az 1859-ki m. ak. Értesítő VIII. számában).

Sőt olly változásokat is tapasztalhatni a' mássalhangzók kü-

*) Mi a' lappra nézve másképen áll, mellynek sziszegő hangjai: sz s, dz ds, cz cs.

zött, melyekre nézve semmi közelebbi rokonság alapját nem lehet fölismerni, például a' torok és ajak, meg a' sziszegő és inyhángok között; de az előforduló gyakori példák nem engednek a' felől kételkedni, hogy eredetileg ezek is azonosak.

'S vajjon nem kell-e helyt adni a' történeti befolyásnak is azon roppant változásokra nézve, melyeken a' mássalhangzók nyelveinkben évszázadok, ezredek folytán keresztül mentek?

Ezeket röviden megérintvén szándokunk az áltaji nyelvek körében hason vagy rokon értelmű oly szokat egymás mellé állítani, melyek egymáshoz hangra nézve is közel állnak; de melyek a' mássalhangzók közt tapasztalható különféle változásokra nézve egymástól többé kevesebb eltávoznak; vagy is tényeket akarunk összeállítani, melyek az ezen nyelvekben létező mássalhangzók sajátosságos alaki és anyagi osztáselveinek meghatározására adatokul szolgálhatnak.

A)

Hangserélődés.

I.

Szellet.

Az áltaji nyelvek szelleti tulajdonát tekintve torok (h) fog (s, sz, es, zs, z) íny (j) és ajak (v) szelletet lehet megkülönböztetni, melyek közül legerősebb a' sziszegő fogszellet, utána következik a' hehezet (h torokszellet), mellynél gyöngébb a' j és a' fuvó v.

Ezek nincsenek meg egyaránt nyelveinkben. A' finn nyelvek általán idegenek a' sziszegőktől 's böttöik sem igen vannak ezek jelölésére *) (a' szuzómiban az egyetlen s = sz találtatik, a' jakutban is csak egy sziszegő hang létezik, l. Böhtlingk über die Sprache der Jakuten 84. l.); a' hehezet is hiányzik a' finn nyelvek némelyikében, például a' szürjénben, hol csupán a' beható eset végén, 's néha a' névszók, főleg kéttaguk nevezőjében, hallható, kü-

*) Mi természetes; a' mely hang nincsen meg valamely nyelvben, annak nem kell abban jegy, vagy bötü.

lömböztetésül az igék jelentő módbeli jelen egyes számu első személyétől (p. o. *pemdah* = sötétség, *pemda* = sötétülök). A' könnyű hehezet teljesen idegen az oszttyáktól is (Versuch einer oszttyajischen Sprachlehre von D. M. Alex. Castrén. St. Petersburg. 1849. 6. l.) stb.

A' j és v közvetlenül az i és u hangzókbol támadhatnak, 's ez által is különböznek az s és h-tól, mellyek hangzókbol soha sem keletközhetnek.

E' szelleti hangok közt létező viszony főleg abból felismerhető, hogy ezek nyelveinkben néha egymást helyettesítik.

1) Főleg a' szuómiban találhatók nagy számmal h elejű olly szók, mellyeknek a' magyarban sziszegő felel meg, a' mint e' hangváltozás mind a' szuómi, mind a' magyar nyelv körén belül is megtörténik p. o. szuómi : *halava* = *salava* füz; *halia* = *salia* vékony, hajlékony; *himiä* = *simiä* homályos; magy. : *hunyk* = *szunyk*; *hörpent*, *hörpöget* = *szörpent*, *szörpöget*; szuómi : *särvän*, *särpän*, *särpelen* stb.

Ez alapon egyeztethetők :

Finn : *haava* magy. : seb vulnus, és sebesség *celeritudo*; finn : *haja* (*status rei dispersae*), m. : szél¹⁾ (széjjel); finn : *haju*, *haisu* (odor), m. : szag; f. : *halki* (*gespalten*), m. : szálka;²⁾ finn : *hulkaisen* m. : szelni; finn : *halvaus* (*paralysis*), m. : szélhűdés;³⁾ finn : *hapain* m. : savanyu; finn : *harmaja*, m. : szürke; *harja* (*juba equi*), m. : sörény; finn : *harakka*, m. : szarka; finn : *hauki*, m. : csuka; finn : *hera* (*serum lactis*), m. : savó; finn : *heinä*, m. : széna, lapp : *suoine*; finn : *heidytän* (*sehwindel erregen*), m. : szédítek, finn : *heimo affi-*

¹⁾ Vajjon *széj-e* vagy *szél*? Én a' *széltibe* miatt is az utóbbit vagyok kénytelen elfogadni, 's azt a' finn *syrjä*-vel hasonlítani. Hogy *szélllyel*-t mondunk, e' helyett *szélllel* : az hasonló okbul történik, mellybül fel-bül alakítunk és ejtünk : feljebb, felebb, fejebb, miknek *feli* talán az oka. Tehát ott *széli*, *szély*, azután *széli-vel*, *szélyvel*, *szélllyel*. H. P.

²⁾ A' *szálkák*-nak töje *szál*; tehát *halki* és *szál* vethetők egybe. Én a' finn *halki*-t inkább a' magyar *has*(áb), *has*-adni szóhoz vetem. H. P.

³⁾ Szerencsés észrevétel ez, hogy *halva* = *szélh*(e), *szélh*(ü), mert a' *szélhűdik*-nek csak az lehet töje. Van még több magyar ige, melly a' régibb névi alakot megmentötte, ilyen : *vénh*-edik (finn *vanha* = vénh) *selh*edik (finn *haava*, épen mint *szélh*-űdik = *halva*), *helyh*-ed, *helyh*-eszt (finn *paikka* mintegy *paik*-ka = *hely*-h) stb., mellyekre Budenz úr figyelmeztete első. H. P.

nis, magy.: süv; finn: hieron, m.: szarni; finn: hirvi (cervus alces), m.: szarvas; finn: hinkkeen (langveo), m.: csügged; finn: horo, horho német Hain m.: sör.; finn: huuvan suspiro, m.: sopánkodik; finn: hyppy apex digitorum, m.: csúp, csíp; finn: hypistän vellico, m.: csip-ek; finn: hypellinen captus digitorum, m.: csipet; finn: hyvä, oszty. szamojéd: hva = oszty. szava; hyörin (huc et illuc cursito), m.: sürög; perzsa: hezar (m.: ezer) oszty: szater.

A' belhangu h-nak sziszegőre változására nézve igen kevés példa található: finn: ehto, m.: est; finn: viihyn m.: vesztegel; finn: puhet, m.: beszéd; ¹⁾ a' véghangban: m.: ih (juh) sürj: iz = ovis.

Nem hiányzanak olly példák sem, melyek szerint a' magyar előhangu h-nak felel meg a' rokon nyelvekbeli sziszegő:

magy.: hét, finn: seitse, osztyák: szat; m.: hid, finn: silta; m.: hűg, finn: siukka, siukko (soror schwester, liebchen); m.: hörpent, finn: särvän, särpään; m.: harcz török: cseri jakut: szäri; ²⁾ m.: homály finn: himiä cseremisiz: simiä; m.: hűz cseremisiz: sür; m.: hang jakut: szangha stb.

2) A' finn keiho v. keihoi, és keijo v. keiju (kígyó? ...) szók közti viszony létezését nyomozván nyelveinkben, úgy találjuk, hogy a' h és j nyelveinkben szintén egymásnak megfelelnek: m.: hasít tör.: jar-mak; m.: hűnyi tör.: jummak; m.: hűs tör.: jaj; m.: hazug tör.: jalan, tatár: jalgan; m.: hervad tör.: jorghun; m.: hang török: janko = echo; m.: hí, hű inanis, vacuus, = török: jok = non; finn: hyvä osztyák: hva = m.: jó (jav); finn: jään = m.: hagy-ok; m.: hó (hav = nix) vogul: jang; m.: jö (jön) jurákszamojéd: hajem; finn: kuron; m.: háránt = oszty: jourai finn: väärä curvus, inflexus; m.: has oszty: hands sürjén: gizz votyák: gos = török: jaz ³⁾.

¹⁾ A' beszéd nyilván az orosz beszeda = beszédlegetés, társalgás, miből beszedenij beszedovanie, beszedovatj stb. A' finn puhu-hoz csak a' magyar fuj, fú szó hasonlítható. H. P.

²⁾ A' harcz szó alkalmasint a' déli német hatz, (hetze), melynek r hangja úgy jutott bele, mint placz-ba, Kassa-ba, melyek piarez, Karsa is. Ellemben a' török cseri szónak megfelelője a' magyar sereg. H. P.

³⁾ Itt tán csalatkozik Szerző. A' magy. has szóval a' tör. قارن, قار, a' vogul käur, kähär, finn vatsa stb. ellemben az itt felhozott osztják, szürjän, votják, török szók, véleményem szerint a' magyar ír, finn kirj szókkal egybevetethők.

3) A' magy. a' főhény és fővény, kömihes 's a' kömives használatosak lévén, ez alapon nyelveinkből összesoroljuk következő szokat: m : vén finn : vanha, eszt : vana ; m. : hívok = osztyák : vagram, vugem, vuen ; finn : heitän jacio, proicio = m. : vet ; finn : hyrys — federmausen = m. : verdik, veretik, vedlik magy. : hullám sürj : val f. : aalto = unda m. : hab f. = vahto ; m. : has ; f. : vatsa ; — 's a' belhangban : f. lehti = osztyák : livet, lipet, m. : levél stb.

4) A' j, és sziszegő hangok közti viszonyt a' nyelvekben számos példa tanúsítja. Ezek közül legyen elég a' magyar nyelv terén a' zsidó = ném. Jude lat. Judaeus szót, ¹⁾ 's a' parancsoló mód j képzőjének változását : siess e' helyett : siet-j, fuss e' helyett fut-j stb. emlitenem.

a) Az előhangu j-nek sziszegő felel meg : p. o. tör. : jürümek m. : jár jakut : szür ; — tör. : jeder m. : szeder, szürjén : szätär ; — tör. : jaghiz = m. : szög (szin) ; tör. : jüz, jakut szüsz, m. : száz ; t. jel m. : szél ; jaz írni, jak. : szur (szurujab'in írok) cseremisiz : szer mordvin : szír (m. : ír) ; — t. jaka, osztyák : jagai nyak, jak. : szagha, csuvas : szioaga ; — tör. : = jaz nyár, jak. : — szaj ; — tör. : jar meredek, jak. : szirdäch ; — tör. : jal sörény, jak. : szial, iuba equi ; — tör. : japa, jak. : szabâ, magy. : csapni ; — tör. : javarlamak, m. : csavarni ; — tör. : jildiz, m. : csillag, csuvas : szuuldur ; — tör. : jumak mosni jak. : szui ; — tör. : jüz, m. : nyúz, jak. : szül ; — tör. : jumak, m. : csomó, f. : solmu ; — tör. : jör, m. : csorda ; — tör. : jilk, m. : csülk (telek) ; — tör. : jil év, jak. : szil, csuvas sziol ; — tör. : je, f. : syö, m. : e(sz)ik ; — tör. : jum(mak), m. : szuny (adni), szen(de-redni) ; — tör. : jeni, jengi, m. : zsenge, jak. : szanga ; — tör. : jilik velő, jak. : szili ; — tör. : jala(mak) nyalni, jak. : = szalâ stb.

Egyebüttl sem hiányzanak erre példák nyelveinkben : f. : jano sitis, m. : szomj ; — f. : järki ordo, series, m. : sor, szer ; — f. : jalava ulmus, m. szil (fa) ; f. : juon, m. : iszom ; — oszty. : jank, m. : szeg clavus ; — oszty. : jem, f. : jyvâ granum frumenti, semen m. : szem ; — oszt. : jagem, sürjén : jakta, m. : szokik ; syöksen ; ²⁾ —

¹⁾ Erre nem bizonyít semmit ezen példa, hihető lévén, hogy a' magyar zsidó a' szláv nyelv közvetítésével jutott nyelvünkbe. H. P.

²⁾ Ezeket így kell írni : oszty. jâgem, sz. jökta, m. szököm, f. syöksen. — De az oszty. jâgem szó, úgy látszik nekem, a' jâgem jantkem-höz sorozható, legalább a' vogul nyelv szerint, 's jelent játszani, azután fogorni, tánczolni. H. P.

cseremisiz : jaratem, m. : szeretni tör. : szevirmek ¹⁾; — csuvas jirgi, tör. : jurga, f. : järki, jak. : szárghä, m. : sor — szürjén jaj, m. : hús; — jö, mordv. : sza, stb.

b) A' belhangban ritkábban lelem e' váltakozás példáit: t. : boja(mak), bojadsi m. : föstő, votyák buja(lo), m. : föst; — paju, oszt. : poj, m. : füz(fa); — m. : böjt, päästö ieium; ²⁾ — jak : öi Gedächtniss, Verstand m. : ész; — vogul : äjem, m. : iszom, jak. : iszäbin; — vog. : ujem, m. : uszom, vog. : ujjälem, m. : uszkälok stb.

c) De a' véghangban sem hiányzanak idevonatkozó példák : oszt. : széj, m. : szó, tör. : szöz; — oszt. : aj, m. : ajtó, jak. : asz; — tör. : toj, m. : tuzok; — m. : fej, (fő) tör. : bej, bas, jak. : basz; — m. : faj, jak. : bisz Geschlecht; — m. : fáj, f. paasen schmerz erregen; — m. : haj v. hej, jak. : asz, tör. : szacs.

5) A' v és sziszegő hangok közti viszonyt sejtetik némileg ime gyökszóink : iv (ivó, iv-om) isz (isz-om), tör. : ics(mek), és ev-(evő) esz (eszem) ³⁾ stb.; de nyelveinkben csak igen kevés ide sorozható példát bírtam föl kutatni, melyek következők : f. : väipäs pedibus inhabilis, m. : csämpäs ? f. : vuoro vices, alternatio reciproca, m. : csere ? f. : vapus, m. : szabadság, finn : vapaa, ⁴⁾ m. : szabad; — f. : vilpi dolus, fraus vilpinen dolosus, fraudulentus, m. : csalfa; — m. : vak, finn : sokia; m. : villám, f. : salama fulgur; — szür-

¹⁾ Itt a' jar, szer, szäv gyökök hasonlíthatók, tehát cser. jar, m. szer, t. szäv; — azután nincs *szevirmek*, hanem *szävin*-mek (örülni), vagy *szävis*-mek (szeretközni).

H. P.

²⁾ Nem päästö, hanem paasto, 's ez a' sved *fasta*-tul van.

H. P.

³⁾ Az iv-om és isz-om, ev-ém és esz-em nem példái a' v és sz váltakozásának, melyek utóbbika itt a' magáraható jelentés jelelője, mit majd azon igék taglalása, a' melyekben sz fordul elő, fog világossá tenni, mint : fek-sz-em és fek-ü-sz-em, al-sz-em, beteg-sz-em, harag-sz-em, stb.

H. P.

⁴⁾ A' finn vappaa, vapus, 's a' magyar szabad szabadság, mint idegen szók nem bizonyítanak. Ezek a' szláv (orosz), szvabad, szvobod-bul lettek; a' finn nyelv az előhangu csoportbul elveté az sz-et, s' marada neki vabad, mibül az ejtésére alkalmazott vapaa eredett. Illyen eljárás szokott a' finn nyelvben; így lettek a' schola-bul *koulu*, a' stall-bul *talli*, franz-bul *ransu* stb. A' magyar nyelv másképp jár el az idegenekkel, mint eme' példák mutatják : iskola, istálló, ferencz, szabad.

A' csämpäs-t többi között azért sem lehet a' väipäs-hez hasonlítani, mert annak törzse *csämpa*, ezé *väipähä*; a' *csämpä*-s-nak *väipähä*-se felelne meg.

H. P.

jén: vezs, oszty.: vaszta, f.: viheria m.: zöld; m.: év, megfordítva mandsu: sze annus; — f.: vajoan, m.: süly-ed.

6) A' j és v a' magyarban is felcserélődnek, például: szijacs = szivacs, fuvó v. fujó (fuvódik = fujódik). Nyelveinkben is találhatók erre példák.

a) az előhangban; p. o. török: jar, m.: vár expectat; tör.: jed, m.: vezet; tör.: jildirmak, m.: villogni, villanni, f. vilkun mico splendeo, fulgeo; — tör.: jalak, m.: válu, cseremis: val; — tör.: jilik, m.: velő; — tör.: jajamak, jazmak, m.: fér (f helyettesítvén a' v-t) — szamojéd: ji, oszty.: jink, jurákszamojéd: vit f.: vete (vesi), m.: víz; — mordvin: je tör.: jil annus, szürjén vo, vuosi, m.: év; — m.: jö venit oszty.: jiv, votyák: vu, szürjén: vo, lapp: boatte.

b) A' belhangban: oszt.: aj, m.: ajtó, f.: ovi, ostium, janua; — f.: veräjä porta saepis clathrata, m.: verőcse, eszt.: värävä.

c) A' véghangban: oszty.: kej, m.: kö, cserem: kü, f.: ki-vi; — oszty.: poj, tör.: baj gazdag, m.: böv (bö); — oszty.: naj ignis, sol, m.: nap (p állván a' v helyett; — mordvin: koi v. koj, eszt.: kuio, f.: kuva, m.: kép; — tör.: aj luna, m.: hav (hó); — m.: száj, f.: suu, vogul: szop (p állván a' v helyett); — m.: haj capillus, f.: hapena (havena); — oszty.: tej (tey), m.: tav (tó) stb.

II.

Ajakhangok.

Ajakhang van a' magyarban 5 (b, f, m, p, v), ugyanannyi a' lappban és törökben; a' szürjénben 4 (b, m, p, v) a' finn és osztyákban 3 (m, p, v) a' jakutban is 3 (b, m, p) stb.

1) Sokszor a' magyar bajakhangnak b, az m-nek m, a' p-nek p, a' v-nek v felel meg nyelveinkben: Így:

a) a' m.: bátya, tör.: badja, oszty.: pada, paga der ältere Bruder; — m.: böles, tör. jakut: bilädsi (gy. bil: erfahren, erkennen, kennen lernen); — m.: bajusz, tör.: bijk, jak. bük; — m.: boes (bucus) honnét: bocsát, tör.: bos jak.: bñszñ Befreiung, honnét: bñszñbñ ich befreie; — m.: bölesö, törökjak.: biszik; — m.: baglya, jak.: bugul Heuschaber; — m.: bokol, bukik jakut: bik és bökesöi sich bücken; m.: botlik, botorkál, jak.: bñdür mon-

gol: бүдүр; — m.: borít, jak.: бүрүө = verdecken; — m.: bö jak.: bāi reich; — m.: béka, jak.: bagha, Frosch; — m.: balta, jak.: balta grosser eiserner Hammer, tör.: balta; — m.: bocskor, jak.: baszargasz lederne Fussbekleidung im Sommer; — m.: bélyeg vagy bilyeg, jak.: bāliä kennzeichen; — m.: бүк-(fa), jak.: bász; — m.: bögy, jak.: бөтөghö Vogelmaden; — m.: borju tör.jak.: buzaghu, f.: vasikka; — m.: bicsak, tör.: bicsak, jak.: bészach Messer (gy: bész schneiden); — magy.: bot szűrjén: bed baculus; stb.

b) m.: meny coelum, jak.: mängä = Himmel, Gottes Wohnung; — m.: mosoly, jak.: micsik; — m.: moha, jak.: myoch moos; m.: mokus jak.: muruku das gestreifte Eichhorn; — m.: mász(ó), f. mato, animal *repens* *serpens* i. e. vermis; — m.: miog, miág, mávog (a' macska), f.: mauruan; — m.: menek, f.: menen; — m.: monnó (mol-nó) = f.: molempi ambo; — m.: mód, f.: muoto forma rei, modus; — m.: minta f.: muotti forma fusorum; — m.: murva, f.: mura schutt; — m.: morzsa, f.: muru, murret; — m.: morog f.: murru(ttaa); — m.: málna, f.: muurain, muurama Himbeere; — m.: malom ¹⁾ f.: mylly Mühle; — m.: méreg, f.: myrkky; — m.: megye finn: mäksi Hügel, Berg; — m.: mekeg, f.: mökö-tän; — m.: meny nurus, szűrjén: monj, f.: miniä, lapp.: manje (gyöke: myyn = vendo); — m.: mell, sürjén: mörász, oszty.: meget pectus; — m.: más (má-s), szűrjén: müöd, мүкөд. f.: muu álius; — m.: mér, szűrjén: murtala; — m.: mos, szűrjén: myska lavo; — m.: mond, f.: muna; — m.: ez = oszty.: ma, f.: mete (mesi); — m.: méh, oszty.: mazi, f.: mehiläinen vagy mesiläinen; — m.: mázol, oszty.: maita ungo; — m.: māj, oszty.: mugot, f.: maksa, lapp: muckse, szűrjén: mus, cseremisiz: moks, szamojéd: muid; — m.: meleg, oszty.: mêleg, mëllek; — m.: márt, merit, oszty.: meredem; — m.: mély, oszty.: met tief; — m.: monda, oszty.: mont, mant (Märchen); — m.: mondok, oszty.: mondem erzählen; — m.: macska, oszty.: möcsek katze stb.

c) m.: pizok, jak.: pai schmutz; ²⁾ — m.: pöczen tumet, f.: paisun; — m.: pentely vagy pendel indusium muliebre, paita indusium; — m.: pöre, f.: paljas nudus, glaber; — m.: patyolat, f.:

¹⁾ A' magyar málna és malom, és a' finn mylly, mint idegenek, nem devalók. H. P. — ²⁾ Nem pai hanem dsai. H. P.

palttina feinere Leinwand; — m.: puha, f.: pehmiä; — m.: pere puty f.: perhet familia; — m.: purzsás, f.: persta putridus, morsch; — m.: patkány, f.: piekko spitzmaus; — m.: piczi f.: pikku; — m.: pizs(kál) f.: pista; — m.: pöfög, f.: potise bullio, ut puls; — m.: piros, f.: puna, punainen; — m.: potyog, f.: putoan cado; — m.: perez, f.: pyörä rotundum quid, orbis, spira; — m.: pörög, f.: pyörin volvor; — m.: pazdorja finn: päistär; — m.: pötyög, f.: pöpötän balburio; — m.: pocz, f.: pötsi venter pecudis; — m.: parancs, parancsol, oszty.: pardem befehlen; — m.: posga (posgás) oszty.: pigodem, f.: poski, szürjén: pidzjes, szamojéd: padi, pudal wange; — m.: pózna, szürjén: pesz lignum, pocs fustis; *) — m.: pete, szürjén: pök ova picium.

d) m.: vál(aszt) f.: vaali electio; — m.: vár, f.: vaara, vuori Berg (v. ö. ném.: Berg és Burg); — m.: véka f.: vakka vas rotundum; — m.: világ, Licht, f.: valo; — m.: vén, f.: vanha; — m.: orv, f.: varjas dieb; — m.: varju, f.: vares; — m.: veréb, f.: varp(ulainen); — m.: vas, f.: vaski aes; m.: vizsha, (vissza), f.: vasta; — m.: vez(et), f.: ved(än); — m.: víz, f.: vete, szürj.: va; — m.: vi(n)-ni, szürj.: vaja, f.: vie(n); — m.: vihar, f.: vihuri, puhuru (gy.: puhun fúvok); — m.: vég, f.: vümeb postremum, ultimum; — m.: villog(ok) f.: vila(an); — m.: virgonecz, f.: virkiä; — m.: vessző, f.: vitsa; — m.: visít, f.: vuhise; — m.: öv, f.: vyö; — m.: örvény, f.: vyöry vertex, turbo; — m.: vél-ek, szürj.: velala; — m.: velő cerebrum, szürj.: vem, Gehirn, vedem, f.: ydin Mark; — m.: vesztek, szürj.: voszta; — m.: varrok, szürj.: voszja sarcio, és vura suo; — m.: vaj, szürj.: vui, f.: voi, lapp: vuoi; — m.: vér, szürj.: vir, lapp.: var, f.: veri; — m.: venni oszty.: vejem nehmen.

2) E' mellett az ajakhangok közti változásnak számosabb példait találhatni. Tudniillik nyelveinkben $a' b = f = m = p = v$, az $f = m = p = v$; az $m = p = v$; $a' p = v$.

Lássuk rendben az ide sorolható példákat.

a) A' b és f ajakhangok váltakoznak.

α) az előhangban: m.: fél timet, lapp.: bälle, boalam; — m.:

*) A' szürjén pesz lignum inkább a' fa szóhoz viszonylanék, így:

m. fa, finn puu, szürj. pesz, jakut masz

m. fej, finn pää, török bas, jekut basz.

félelem, lapp. : ballo ; — m. : fül, lapp : baelje, szürj. : pelj, vogul pelj ; — m. : fészek, lapp : beäsze, f. : pesä ; — m. : feslik, lapp : bäsät ; — m. : fagy, lapp : bolas ; — m. : fösteni, lapp : bajdnet, török : bojamak ; — m. : fülni, lapp : buvnot ; — m. : fujtani, lapp : buvetet ; — m. : fulás, lapp : buvem ; — m. : fül tör. : boghul ; — m. : fujt, tör. : boghult ; — m. : főz, jak. : busz ; — m. : far, szürj. : bör, f. : perä ; — m. : felhő, tör. : bölüt, jak. : bilüt ; — m. : faj, jak. : bisz, Geschlecht ; — m. : fej, jak. : basz, tör. : bej, beg caput ; — m. : füz (fa), szürj. : badj, f. : pajd ; — m. : fogoly perdix, szürj. : baidyk ; — m. : forg, szürj. : berg, bergäda verto ; — m. : ferde, szürj. : beroo, f. : väärä, curvus inflexus ; — m. : fogó, fogantyu, oszty. : bajeng, mit einen schaft versehen (bajeng kedse fogantyuús kés) ; — m. : fan die schamhaare, oszty. : pun wolle ; m. : bunda, csere-misz : pandas.

β) A' kihangzásban : tör. : düf (arab : dof) m. : dob.

b) P = m. A' törökjakut nyelvek terén : t. : burun, jak. : murun, m. : mar spitze (orr, orom) ; — m. : bátor, vog. : batur, mandsu : baturu, jakut : boturusz eine der 7 jakutischen tribus, szamoj. : madur ; — m. : borz ursus meles, Dachs, f. : mäyrä ; — m. : bog, oszty. : mungol, knoten ; — szürj. : bíd, csere-misz : med, m. : mind ; — jak. : buol verflieszen, verweilen = m. : múlik, mulat ; ¹⁾ tör. : buz fagy, jak. : musz ; — m. : bor vinum, mandsu : mure stb.

A' belhangban : m. : koboz, tör. : kopuz, oszty. : komesz és homasz, Seiteninstrument stb.

c) B = p. m. : bak hircus, f. : pukki ; — m. : beteg f. : potilas (gy : podin = fáj) ; — m. : berkenye f. : pihlava sorbus aucuparia ; m. : — bög, f. : pöylin ; — m. : бүрү f. : porras ; — m. : bujni, f. : puikin ; — m. : bök, f. : pökin ; — m. : bab, f. : papu faba ; — m. : balta, jak. : 's tör. : balta, f. : pilkon seco, sürj. : pelkäda ; — m. : füz, csere-misz : pos ; — mandsu : buya exiguus vulgaris, m. : pulya ; — m. : barom, mordvin : paro (jó) f. : parempi ²⁾ ; — m. : burgonya, f. : peruna ; ³⁾ — tör. : bogacsa, m. : pogácsa ; — m. : buzog, f. : pusaht ; m. : bújik, f. : pujaa ; — m. : bujdosni, f. : pujottaa ; — m. : bö

¹⁾ A' jakut *buol* nehezen hasonlítható a' magyar *múl-ik*, hanem inkább a' *val* (vol-t), finn *ol*, török *ol*-mak igével, mely a' finnben is lakást, tartózkodást is jelent. H. P.

²⁾ Kétes hasonlat. H. P.

³⁾ Idegen szók, a' mellyek nem bizonyítanak semmit. H. P.

(bőv), t.: bāi, oszty.: poi, reich, f.: paljo, multus; m.: baglya, jak. bugul, f.: puka, oszty.: pai Haufen Schober.

A' belhangban: oszty.: szeberda, tatár: szibirtke, szibirge, t.: szülpürge, m.: seprő.

d) B = v. α) az előhangban: m.: baba, f.: vauva (pupa); — m.: baj, f.: vaiva labor molestus, molestia; — m.: bajnok, f.: voitaa superior fieri, praevalere; — m.: bánt, f.: vammaa laedit, vulnerat; — m.: béna, f.: vammainen vulneribus affectus; — m.: bér, f.: vuokra pretium conducti; — m.: borju, tör.: buzaghu, f.: vasikka vitulus; — jak.: bagha, m.: vágy; — tör.: ab, m.: av aqua (ebben: avat aqua lustrat); — m.: vér, f.: veri, tör.: bes, f.: viite, lapp vit, m. öt. —

3) A' belhangban: m.: habsol vagy hapsol, f.: havellan avide deglutio; — oszty.: tēbem, m.: téved; — oszty.: libet, m.: levél.

γ) m.: seb f.: haava; oszty.: tib, f.: tyvi, m.: töv (tő); — f.: evä, (pinna piscium), m.: ev (evez).

e) f = m: p. o. m.: fizet f.: maksan; — m.: fekszik, f.: ma-kaan; m.: fenyő, f.: mänty (pinus silvestris); — m.: fűz oszty.: machta, magdi (salix pentandria); — m.: föz, oszty.: madem (kochen); — m.: fordít, mordvin: murd; — m.: fa = mandsu: moo, jak.: masz.

f) f = p: p. o. m.: fű, f.: puhun, oszty.: pûem, pôgem, cse-remisz: pualam; — m.: fi, fiu, f.: poika; — m.: fa, f.: puu; m.: fő pää; — m.: feszít, f.: peijään; — m.: felhő, f.: pilvi; — m.: földök, f.: peitän; — m.: félelem, f.: pelko; — m.: fut, f.: pakenen; — m.: fűz (salix), f.: paju, osztyák: poi (Espe); — m.: fogy, f.: puutu; — m.: fos = f.: paska; — m.: fenyít, f.: penää (admonet); — m.: fogó, f.: pihti (forceps); — m.: far, f.: perä, oszty.: pir; — m.: fogni, f.: pyytää; — m.: fél (dimidium), f.: puoli, osztják: pêle; — m.: fog, f.: pii (dens); m.: fogoly (perdix) f.: ppy; — fáj, f.: paase (dolore perstringitur); — m.: forgács, f.: pirstet *) (Splitter); — m.: feleség, f.: puoliso (gy. puoli = fél); — m.: fűró (terebra), f.: puras; — m.: forr, f.: porise; — m.: fakad

*) Hogy *forgács* = *pirstet*, csak onnan tetszhetnék ki, ha *farag* igének *pirstä*, *pirsto* finn ige felelne meg; 's akkor is csak az első tagok: *far*, *for* és *pir* volnának egybevetethetők.

f. : pako, pakahdun ; — m. : falat, f. : pala, vogul : pul ; — m. : föld, f. : peltó, eszt. : pöld, lapp : pældö ; — m. : falni, osztyák : pul (pu-lemen) ; — m. : fü (füv), osztyák : pom, vogul : pom ; — m. : fon, f. : punon, szamojéd : pannem ; — m. : fagy, oszty. : pëgmern (frieren) ; — m. : fél, oszty. : pedem, pödern (fürchten) ; — m. : fos osztyák : patj, pakj (dreck), szamojéd : palka, f. : paska ; — m. : fűrni, oszty. : pareszem ; — m. : fészek, oszty. : pet, f. : pesä, szamojéd : picse, cserem. : pedsäds, lapp : beässe, szürjén : poz (vogel-nest) ; — m. : fül, osztyák : pet, petl, szürjén : pelj, lapp : beällje, cserem. : peles ; — m. : felhő, oszty. : peteng, cserem. : pil ; — m. : fi oszty. : poch (sohn, knabe) ; — m. : fekete oszty. : pegda ; — m. : fi eszt. : poeg vog. és szürjén : pi ; — m. : fagygyu, oszty. : polty ; — m. : fazék, cserem. : pat, vogul : pot, f. : pata ; — m. : forog, fordul, szürjén : pörä, vogul : perem, f. : pyörin ; — m. : fáj oszty. : pökem, pögern (leiden) ; — m. : falu, oszty. : pügöt, pügötl vogul : paul ; — m. : fa, szürjén : pu és pesz (lignum) ; — m. : felhő szürjén : pi (nubes) — m. : fog, szürjén : pinj (dens) ; — m. : fél szürjén : pola (timeo), f. : pelkään, lapp : boalam ; — m. : főz, szürjén : pua (coquo) ; — m. : förgeteg, f. : pyry, lapp : pörg, szürjén : purga (procella nivosa) ; — m. : förösztt szürjén : pyrta (infero, baptizo) ; — m. : fordul, szürjén : pöra (subvertor).

g) f = v. Magy. : foly, cseremis : vol (volga = folyó) és pul, f. : vuo ; m. : falu, mordv. : väle ; m. : fárad f. : väsyn ; m. : fél (amicus), f. : veli ; m. : forró, f. : vari ; m. : forrok, osztyák : varem ; m. : fürge, f. : virkku (virgonez) ; m. : forog f. : vyörin ; m. : ferde, f. : väärä, eszt. : väär ; m. : fő (caput), cserem. : vui, szürjén : vü vüv ; m. : férfi, szürjén : veräs ; m. : fark (cauda), osztyák : väresz ; m. : főz, lapp : mossat, f. : paistaa ; m. : föl, lapp : vuos.

h) m = p. Magy. : már, finn : puren osztyák : pore ; m. : mankó, f. : pönkä vagy pönkkä (stütze) ; m. : mos, eszt. : moske, szürjén : myszka, f. : pesen, osztyák : puszem, szürjén : pyyszja (lavor)*. — A' bel- és véghangban a' finn nyelv terén : huimin =

*) A' szürjénben volna tehát *myszka* mosok, és *pyyszja* mosdom. De Castrén szerint ez utóbbi „in balneo lavor“, ennél fogva inkább a' magyar *fürdöm* szóval vethető egybe, mellynek töje *für*, szürjénben *pyy* (mert az *s* a' szenvedő értelem képzője = magyar *d*). Vajjon a' szürjén *pyr* (inire) hasonlítható-e a' magyar *för*, *für* (för-d-ik, für-d-ik)-höz, 's a' *pyrta* keresztelek, annyit teszen-e a' szürjénben mint baptizo vagy füröszttök, nem tudom. Vo-

huipin üt, vág; f.: liima (vagy liiva), m.: lép (leim), osztyák: nem, f.: nimi, szamojéd: nep — m.: név; mandsu; ama, m.: apa; m.: romgy (rongy), f.: riepü (lacinia vestris).

i) m = v. V. ö. magyar: möcsök = vöcsök (seehuhn);

α) az előhangban: magy.: mozog, szürjén: veza; m.: más (más-s), f.: muu, vogul: mót (mó-t), szürjén: müöd, működ. csere-misz: vesze, osztyák: pa, peg; f.: merta, m.: varsa (nassa piscatoria ex viminibus contexta); tatár: mai, f.: voi (butyrum), m.: vaj szürjén: vui osztyák: voi.

β) a' belhangban, v. ö.: a' finn nyelv terén: ahmatti = ahvatti; viima = viiva; purmu = purvu; virma = virva stb. Finn: himoon (appeto, concupisco), m.: kíván; eszt.: löö és lüü, m.: löv- (lövöm), osztyák: jêvd(em), f.: lyö; f.: kuumet (fervor, calor); m.: hêv (hő-ség) f.: lumi, m.: hav (hó nix); f.: tuuma és tuumi (nucleus e. c. nucis) = m.: divó (dió) nux; f.: loma (cavum, cavamen); m.: hiv, hí (honnét: hivalkodik, hiba, hiány); f.: liemi, csere-misz: lem, mordvin: lom, m.: lev, lév lé; f.: nimi, oszty.: nem, m.: név; f.: lammi (lacus, lacuna) = m.: tav (tó); osztyák: totmem (totmem) m.: tolvajok.

γ) A' véghangban: oszty. szem, vog. szim, csere-m. sym, f. syän (sydän), m. szív (szü); oszty. kim, kem, m. kü (kűv-öl); oszt. pum, m. füv (fü), mordv. lom és lov = m. hav (hó).

k) p = v. A' szuómiban: paula = vaula; kapió = kavio; kiperá = kivera stb.

α) az előhangban: f. puhuri (flator, rad. puhun = flo, flare; inde: boreas frigidus et vehemens = m. vihar); f. pihisen, m. vi-sít; f. paksu (crassus), m. vaskos, vastag; f. pieksen, szürj. pesa, *) m. vág; f. pyin (pykiä, sculpo), m. vés; — m. pörög, f. vyörin; f. pyydän, m. fogok, oszty. vedem stb.

β) a' belhangban: f. särpään = sãrvãn, m. szörpent; f. kupu, kupu (merges), m. kève; m. reped, f. revin; f. kopia (elatus, superbus), m. kevély; f. orpo, m. árva, lapp orvo; m. apró (aprólék) tör. javri;

gulban is a' baptizo perém, 's perne = kereszt; ezen per és a' szürj. pyr (pír) azonos: de első jelentése fér (beléfér) vagy für, för (fürdik, fördik)-e, az előttem bizonytalan.

H. P.

*) A' finn pieksen, és a' szürj. pesa, úgy látszik nekem, hangutánzó, 's e' tekintetben talán a' magy. csap-ni igével egyezők.

H. P.

γ) a' véghangban: magy. kép, f. kuova; oszty. tup (ruder), m. ev-ez, evező, f. evä (pinna piscium).

III.

Nyelvhangok.

A' nyelvhangok nyelveinkben számtalanszor megfelelnek egymásnak; de igen sokszor váltakoznak, 's a' *d* helyett *t*, vagy *l*, az *l* helyett *d*, *dl*, *t*, *tl*, néha *n* áll; de alig találhatni példát a' *d*, *t* és *n* hangok felcserélődésre.

1) A' magyar *d*-nek *d* felel meg: p. o. jak. daghdai (daghdajabīn), m. dagad; m. domb, jak. dabai (auf einen berg steigen), tör. depe; m. disznó, tör. donuz; m. dalia, tör. deli (fou; brave jusqu' à la témérité); m. dél, mong. düli (meridies);

2) *t* = *t*. p. o. finn taitan (taivutan, flecto, honnét: taitos flexio, flexura), m. térd¹⁾; finn talvi m. tél; f. tammi (quercus), m. tölgy; f. tasku, m. táska; ²⁾ f. teen, m. tesztek; f. teva (Elentier), m. teve?; f. tiedän, m. tudok; f. toveri (comes, socius), m. társ; f. tuumen (uber vaccae), m. tölgy; f. tuli, m. tuli (ebben tuli-piros = feuer-rot) és tűz; f. täysi, m. tele; f. täydän, m. töltök; f. täty, m. tudó; f. törky, m. törek; f. tyvi, m. tö (töve); szürj.: tyr, m. tele; szürj. tyrtä, m. tölt; szürj. töda, m. tud, szürjén tölöö, m.: tél; osztyák tōgot, m. toll; oszt. tēremdem (ausbreiten), m. terit; oszt. tēt, magy. tele; ³⁾ oszty. tāptem (ernähren), magy. táplál; oszty. tavach, török tavuk, m. tyúk; oszt. tavech, tauch, szürjén tulys, szamojéd tagi, m. tavasz; oszt. tēbem, m. tévedek; oszty: teda és teta, tete, m. tél; oszt. tei (eiter), szamojéd tē, m. téj; oszty. tei (das oberste), m. tető; oszty. teudem, szürj. toi, f. tai, m. tetű (laus); oszty. teu, szamojéd to, tu, m. tó; oszty. teu, (hein), m. tetem (= csont); jak. tūnga m. tudő (gyöke: tūn atem és atmen; jak. tolu, m. tele; jak. tūr-ä-bin (zusammen rollen), m. össze-tűrni; oszt. totma (heimlich), m. titok.

¹⁾ A' finn *taitan* flectendo frangere-t teszen; ezen képzetet nem mutatja a' *térd*, melly azért finnben *polei*, nem pedig a' *taita* igének származéka; törökben *diz* a' *tér-d*. H. P.

²⁾ Idegen szók a' német-svéd tasche. H. P.

³⁾ Kár volt ilyeneket, mint a' tél-nek, teli-nek megfelelőjöt egybe nem rakni, ha mindeniknek *t* = *t*. H. P.

3) **l** = **l**. p. o. finn: laidun, m. legelő; f. lankeen (cado), m. lankad; f. laavitsa, m. lócza; f. laiska, m. lusta; f. lehti, m. levél; f. leviä, m. lep-edő; f. liehun m. libeg, lebeg; f. lienen, m. lenni; f. listin (furfur) m. liszt (farina); f. loi (piger), m. lajha; f. läsi (febris), m. láz; f. löydän, m. lelek; f. loikun, m. lóg; f. lukku, m. lakat; f. lykkään, m. lök-ök; f. lyö, m. lö; f. läpitän m. laftol; f. läyhyttelen, m. legyez. — Szürjén: lebala f. lennän m. lebeg; szürj. loo f. löyly m. lehés, lehelés; szürj. lolala m. lehel; szürj. lova, f. lienen, m. lenni; szürj. lyja és löda jaculor, m. lö. — Osztyák libet, f. lehti, m. levél stb.

4) **n** = **n**. p. o. finn nain, m. nösülök; f. nalpa nalva és näljä, m. nyál (pituita); f. nauran, m. nevetek; f. neidet, m. nedv; f. neljä, m. négy; f. niele, m. nyel; f. nimi, m. név; f. niska, m. nyak; f. nuolen, m. nyal; f. nuoli, m. nyil; f. nyljen, m. nyúz; f. näen, m. nézek; f. niisi (licium textorum), m. nyüst; f. näätä (mustella), m. nyest. — Osztyák: nai (ignis et sol), m. nap; oszt. nem, m. név; oszt. neng, m. nő; oszt. nindyem, m. nyugszom.

A' nyelvhangok közti váltakozásnak példái.

1) A' **d** és **t** váltakoznak.

α) az előhangban p. o. török: deve m. teve; m. divó, finn tuma; m. dug, finn tukin, tör. tikamak; m. dugasz, f. tuket; m. dermed, f. tyrmiä (rigidus); m. disznó, török donuz, f. tynys; m. dunna v. dunya, finn tyyni (pulvinar); m. döre, f. toro és törö (fatuus); m. dagaszt, f. takerran (subigere, német kneten). — Szürjén dasz, m. tiz; mongol düli, m. dél, finn etelä; mandsu doro = regula, török töre (mos, ordo consuetudo), m. törvény; török danışmak (perzsa dan) m. tanács, mordvin tonav = tanu, tonavt = m. tanít, cseremisiz tomдем; török dad, dat-li, cserem. tot (toslu, dulcis), m. édes; lapp diedam, m. tud, f. tiedän, votyják todo, szürj. töda; m. den (honnét: denevér vespertilio) = jakut tün (nox); jak. doghur (vogelschlinge), m. tör; m. duda, finn tytti, török dolu, m. teli, stb

β) a' belhangban: p. o. eszt puda, pudas*) = finn pata, cseremisiz pat, vogul pot, fazék; (eszt pudzius, *) m. fazokas; szürjén odsala (oscitare), jakut at-a-bün, m. ásit; m. redő, finn

*) Az eszt *puda*, *pudas*, *pudzins* szók urát nem adhatom, különben is a' *ds* hang (pudzins) szokatlan az eszt nyelvben, melly tudtomra *pot*-nak nevezi a' faz-okot, finn pata-t stb.

rytty; m. tūdö, f. täty, m. üdv, jakut ütö (sanus salvus) finn au-
tuus (opulentia, prosperitas faustitas, salus); m. sodor, vogul: szit-
tim; ¹⁾ m. redves, finn rutius status udus, udor; m. monda, osz-
tyák mont; finn kudon és köytän, m. kötök; f. poden (doleo ae-
groto), m. bet-eg; osztyák pegda, m. fekete; oszt. padja (pagja),
m. bátya;

γ) a' véghangban: oszt. bed, m. bot; oszt. modamdem: mutat.

2) a' d, t és dl, tl meg l közti váltakozás példái:

α) az előhangban: p. o. magy. dal, finn: laulu; m. dalol, f. la-
ulaa; m. dög, f. löhkä, löyhkä (vapor putidus, foetor); török: do-
kanmak, m. lök, f. lykkään; m. test, finn: liha, ²⁾ m. tehén f. lehmä;
m. tó (tav, lacus), f. lammi; m. tetem, f. luu, osztyák: teu. — finn:
taari, m. löre; osztyák: tau tlau, tloh, m. lo (lov); oszt. tunt, tlont,
m. lúd; oszt. tjont, tlantj, lapp: löbme, finn: lumi (m. hó) = nix;
oszt. todek, f. lude (wanze).

β) a' belhangban: osztyák: ûd-em, vâdl-em = vagyok, finn:
olen, török: ol-mak; oszty. ûdem és vâdlem f. elän, m. élek, cse-
rem. elem; oszt. ôdam, m. álom; oszt. nyadajem, nadem, m. nyalni;
oszt. pedem, vogul: pilem, m. félek; oszt. âtmem, vogul: almem,
m. emelek; oszt. tôtmem, m. tolvajlok; finn: ete (esi), oszt. adeng,
odeng, m. első; cserem. kodem, kodam, szürj. kollja (comitor) m.
kisér; eszt: odav, m. olcsó; osztyák pêteng (nubes), pêt leng, m.
felhő, f. pilvi, cseremis: pil; jakut: utui, m. aluszik; oszt. teda
v. teta, m. tél;

γ) a' véghangban: osztyák: chad, chadl = m. hal (moritur);
oszt. kîd-em: m. kél (aufstehen); oszt. âd, âdl, ôtl (âdem, ôtlem)
= m. aludni; oszt. tet v. tyüty = m. szál cserem. sel, f. syly, szür-
jén: syy; oszt. têt m. tele; oszt. tût, f. tuli, m. tuli (tuli-piros feuer-
rot), = m: tűz; oszt. met, m. mély (tief) osztják: nü, nüt (messer-
stiel) m. nyél vogul näl (gyöke: cseremis: näläm, capio, honnét:
m. nyal-áb); osztyák: tît (honnét: tîdeng = lelkes) = vogul: lil,
votyák: lul, ³⁾ m. lélek; osztyák: szat, finn: suola, m. só; oszt.

¹⁾ A' vog. szít-tel alkalmasint egyez a' finn sit, ebben sito-a kötni, si'ehe
zsineg, kötő, vogul szétep: de vajjon egyeznek-e a' magyar sod-or-ral? nem
merem állítani, de lehet.

H. P.

²⁾ A' finn liha csak hús, nem test.

H. P.

³⁾ Ez a' szürjänben loo volt, az utó l elenyészvén, 's az előző magán-
hangzó megnyúlván = lél(ek), lásd oda fel 3.) l = l.

H. P.

nyot, nyatl, m. nyíl, f. nuoli, eszt: nool, vogul: nyal, votyák: nyel; oszt: pet, petl, m. fül, f. pieli, szürjén: pelj (auris); oszt: chuty, f. kala, m. hal; m. szita, f. seula; mordvin: ked, cseremisz: kit, m. kéz, török: el; oszt. nyet, f. nielen, m. nyelni, szürjén: nyöl, csere-misz: nelä; m. szél (széle valaminek) oszt: suty.

3) $l = n$, a' magyar nyelv körén belül: talál = Báróczynál tanál; dalol és danol; sül és sün stb. a' szuomiban: laskan = naskan

α) az előhangban: mordvin: läm v. lim, m. név, f. nimi; f. ladun (ferrumino, löthen) = m. nádol (vasat) ¹⁾;

β) a' belhangban: m. kelni, mandsu: gene ire, vadere; m. szülni, f. syntiä; m. küld, tör. göndür; m. áld, tör. and (and icsmek = áldomást inni);

γ) a' véghangban: m. váll, cserem. pulos, oszt: vâ; m. velö, cserem. vim, szürjén: vem, votyák: vijim; m. vékon v. vékony, oszt. v. vâgat, vögotl.

Végül megjegyezzük, hogy a' nyelv- és ajakhangok közti viszonyt tekintvén, nyelveinkben példákat találhatni, melyek szerint ezek egymással felcserélődtek. Következőket tudtuk felkutatni:

a) $t = p$ a' magy. nyelv körén belül csipke = csitke (csipke bokor = csitke bokor a' dunántuli nyelvjárásban); finn tora streit, zank = m. pör ²⁾; b) $n = p$ p. o. oszt: y.: njara = magy. pöre ³⁾ (nackt); c) $n = m$ p. o. magy. nevet, finn: nauraa, és hajdan mevet; m. nyers, nyírok, f. märkä; m. ni (az igék határtalan módjának képzője: ír-ni tud-ni) a' törökben: mak, mek (csap-mak, bil-mek); a' belhangban: m. konya, f. keno, kemä (schiefszurückgebogene stellung p. o: keno-puu, arbor oblique crescens); m. szünni, mongol: szünükü, finn: sammua (extingvi, eessere); a' véghangban: finn: hihna (lamenta subinga, habena), m. hám; szürj. sin, finn: silmä, m. szem szürj. kyn, f. kylmä (frigidus) d) az $l = v$, b, p, f. mint m. lépik = vepik. Példák: f. loppu, m. vég; f. luulen, m. vél, szürj. velala; f. läjä, m. boj, boly (hangyaboly); f. läkäytän, m. fojt; f. lymyn, m.

¹⁾ A' hosszú *ä* a' nádol-ban nem szívesen áll a' lad-beli *a* helyett.
H. P.

²⁾ Ezen példa nem alkalmas, minthogy a' tora inkább a' magy. torolni ige gyökében ismerhető fel.
H. P.

³⁾ Bizonyosan föltetsző változás lehet ez: $n = p$; miért is nagyon sok példa kell annak hihetővé tételére.
H. P.

buv-ni; f. lukki, m. pók aranea *); f. lai (genus), m. faj; m. al, f. ali, osztyák: avasz (av = al); szürj. tulysz, m. tavasz, osztyák: táven; török: jol-mak, m. nyöv-ök (nyüni).

IV.

Ínyhangok.

A' magyar j, gy, ny ínyhangok közül a' j megvan a' finn, osztyák, szürjén, török, jakut, cseremiszb. nyelvekben; de az ny csak az osztyák, lapp, és szürjénben találtatik; a' gy pedig az osztyákban dj.

1) A' j-nek megfelelője nyelveinkben többször j; p. o. m. jég, f. jää, oszt. jenk, szürj. ji; m. jövők, oszt. jigem, jugam, jivem, juvem; m. jeles, f. jalo; m. jel, f. jálki (vestigium); m. jut, f. joutuu; m. játszom, oszt. jautkem; m. uj, oszt. jêdep; m. ij, oszt. jôgot, tör. jai, f. jonsi; m. jó (jav) oszt. jem; m. jog (jog kéz=jobb) oszt. jemszai; f. juon oszt. jêndjem, jindjem = iszom; szamojéd: ji, oszt. jink = víz; vogul: jisz, lapp jape, jakke (év, annus); a' belhangban: cserem. kejem, vogul. kajtem, m. kelek; cserem. saja, török: szöj-lemek.

2) Az ny nyelveink közül a' magyar, szürjén, lapp, és osztyákban meglevén, e' nyelvekben egymásnak megfelelő szókhöz vezet: p. o. m. nyalok oszt. nyadajem; m. nyelv, oszt. nyâdam nyâdlem, lapp: njalme; m. nyelek, oszt. nyettem, szamoj. njalam; m. nyuszt, nyest, oszty. nyôgosz (zobel); m. nyalni, szürj. njula.

E' mellett 1) a' j-nek gyakran gy felel meg, p. o.: osztyák: jegan, jeki, (schilfmatte), m. gyékény; finn: jalka, m. gyalog; f. juuri, m. gyökér, tör. gök; tör. jumru (tumidus); m. gyomor; tör. jemis, m. gyümölcs; tör. jüzük, m. gyűszű, gyűrű; a' belhangban: finn. aju, m. agy; f. keijo, m. kigyó. Így a' magyar nyelv terén belül: borju a' dunántúli nyelvjárásban: borgeyu; és a' jó = gyó, honnét gyógyul.

2) A' j váltakozik ny-vel, v. ö. m. borju = bornyu. Példák: oszt. âjem, êjem, m. enyü, enyv; oszt. jâgai, tör. jaka, m. nyak;

*) A' pók idegen szó, szlávban pavuk, pauk.

tör. jaz, m. nyár; f. jälä = nälä m. nyál, tör. jüz-mek, m. nyúzni: tör. jorgalamak, m. nyargalni; tör. jalamak m. nyalni; tör. jolmak, m. nyüni; — a' belhangban: mordv. poja, m. fény: jakut: ijä (tkp. injä), m. anya; f. suoja (regendach), m. szín;

3) A' magyar gy megfelel az osztyák ny-nek e' szóban: m. gyerek, gyermek, oszty. nyaurem, nyeurem (jung), f. nuori (ai-nyaurem kind, chui-nyaurem knabe, neng-nyaurem mädchen) stb.

Tekintve a' viszonyt, melyben az inyangok az ajak- vagy nyelvhangokhoz állnak, következőket vettük észre:

1) A' j = v, b, m, p, f p. o. m. jó (jav), lapp: buorre (vuorre); oszt. jeura (wolf), f. peura, tör. bür, m. farkas; szürj. jur, m. fej (caput); tör. jili, m. meleg, oszt. mêlek; tör. jar, m. mer-edek (jak. szirdäch); tör. jumak, m. mosni, f. pesen; — a' belhangban és véghangban: m. tölgy quercus; f. tammi; m. tölgy (euter) f. tuumen; m. húgy (hugyak, hold, csillag) finn: kuumet.

2) A' j = l. v. ö: m. jiány = liány v. leány; szij szijács = szel (szelni, cseremisiz: seläm). Példák: osztyák: jêvdem, vogul: li, finn: lyö, m. löv-öm; cseremisiz: jangelem, f. lankeen, m. lankadok; török: jangin, m. láng; cser. kejem, vog. kajtem, m. kelek; tör. uju, m. álom; vog. kujm, f. kolme, m. három; cserem. saja, tör. szöjlemek, m. szólni.

3) j = t és d. V. ö. f. jankutan = tankutan (tarde et difficulter loquor). Példák: tör. jas (aetas), jak. szâsz, m. tavasz; tör. jorghana m. takaró; tör. jajik, m. tájék, táj; szürj. jöö, m. téj; tör. jarindsa, m. taragy; vog. jurt, szürj. jort, m. társ; m. jegy, f. taika; f. jörä (stolidus), m. dőre; tör. ejü, m. üdv, jak. ütö; m. bajusz, jak. bütik; m. éj, oszty. át; oszty. toj v. tej, m. tető.

4) Az ny = t, d. Példák: m. nyúl lepus), mong. tarlai, tör. tavsana, jak. tabiszchan; m. nyír v. nyár (fa, populus alba), jak. til, m. nyílik, mong. tailcho; m. nyír (tondet), oszty. tardem; m. nyers, f. tuoret (recens, succosus). Néha az m, n is = t p. o. m. meleg, oszty. mêlek, koibal tyilech; — a' bel és véghangban: m. mögött = f. taka (quod a tergo est); m. hangya, cserem. kutka, szürj. kotkodjuu; mandsu ten, m. tető (summitas); m. vékony, oszt. vâgat; m. fenék, oszt. pete, pede, pide, szürj. pidász.

FÁBIÁN ISTVÁN.

Nyelvészeti hulladékok.

(Lásd M. Nyelvészet V, 450 és 546.)

7) Hajlék, hajlok.

Hajlék, hajlok (tugurium, Molnár Alb.) tudtomra még nincsen kielégítőleg származtatva: mert avval, hogy netalán *hajlani hajol, hajl-ik* igéhez tartozik, a' szó jelentésének határozott magyarázatjára nem érjük bé.

Úgy hiszem, hogy *hajlék, hajlok* eredetileg a. m.: *hagylék hagylók*, és a' *hagy-ni* igével egybetartozó.

A' magyar *hagy-ni* (sino, relinquo) = török *ko-mak, koj-mak*, melly ugyan csak *hagyni*-t jelent, p. o. *diri ko-mazlar* = eleven nem hagynak, életben nem hagynak. *Koj* természetesen az eredetibb alak, mellyben a' *j* az eredetibb *t, d* hangbul változott el, a' mi török gyökszók közepén és végén nem ritka, a' jakut még legtöbbször tartván fön azon *t*-hangot (lásd: Böhtlingk, Jak. gr. 80. l). Ennek a' *j*-nek a' magy. *gy* felel meg (v. ö. *hagyma-hajma*). De a' „sino, relinquo“ nem foglalja még magában a' *koj, ko* teljes jelentését; ez, — és úgy látszik alapszerűbben is, — tkp. „ponere, deponere“. — A' mi pedig itt főképen illeti figyelmezésünket, az, hogy a' *ko*-nak passivo-reflexiv *n* képzővel készülő alakja: *kon-mak*, tkp: „se dponere“, kiválólag a' maga-letevés-rül, azaz szállás, megszállás-rul használtatik. Mikor p. o. hadsereg útban van, estenként az állomásán „*konur*“, azaz magyaros kifejezés szerint: megszáll (pernoctandi causa subsidere). Ez ige megvan a' koibalban: *kon-er-ben* (übernachten) 's a' jakutban is: *khon* (khon-o-bun). Ugyan csak ettül van aztán a' tör. *konak* (*ko-n-ak*) = szállóhely, diversorium; jak. *khonuk* (nachtlager). — Ezen szó, mint látjuk, tör. *ak*, jak. *uk* (= *ik*) képzővel alakul, a' tör. *kon*, jak. *khon*

igébül, melly megint passivo-reflexiv *n-* képzővel a' *ko*, *koj*-bul való, a' melly *koj* végre = m. *hagy*.

Ha már most a' *hagy-ni*-nak is, a' mit jogosan tehetünk is, a' „deponere“ féle eredeti jelentést tulajdonítjuk, és ehhez az *l* szintén passivo-reflexiv igeképzőt járultatjuk (v. o. *fü-l-ik*; *fes-l-ik* *fesleni*; *gyü-l*, stb.): lesz egy **hagy-l-ik*, *hagylani* ige, melly azt jelentené: se deponere = subsidere (= *kon-mak*, *khon-o-bun*); ezen *hagy-l*-bul megint *ok*, *ék* névképzővel (v. ö. *marad-ék*, *akad-ék* stb.) leszen: *hagy-l-ék*, *hagy-l-ok*, melly azt jelentené, „in quo quis se deponit, subsidit“ (= *ko-n-ak*, *kho-n-uk*), tehát: szálló-hely. — És csak is ez, vélekedésünk szerint, a' *hajlék*-nak eredeti értelme.

Hogy a' föltettünk *hagy-l-ék* a' létező *haj-l-ék*-kal való azonosságának a' *gy* és *j*-nek különbsége nem áll útjában, ezt talán nem is kell tovább mutogatnunk. — Csak azt kell némi nyomatékkal kiemelni, hogy a' *kon* ige több költöző áltaji népnél a' megszállást (pernoctatio) tüzetesen kifejező szó volt, és hiszen a' hajdan költöző étellel élő magyaroknak ilyenre tán csak volt szükségük.

Úgy sejtem, hogy még egyik másik magyar szó egybetartozik a' *haj-lék*-kal; de ezt egyelőre még abba hagyom; csak annyit legyen szabad kérdezni: vajjon a' *hál-ni* ige nem maga a' föltettünk *hagy-l-ani* (*haj-l*, *hál*, v. ö. *bocsajt*, *bocsát*)?

8) Mige a' Halotti Beszédben.

Egykor hozzá szólánk én is *) más is a' magyar *meg* eredetéhez, egyebek között különösen az igékkel járó *meg*-hez. Ne tartson a' szíves olvasó attul, hogy megint valami emészthetetlen deduciót akarok eleibe tálalni; de egyelőre mégis érdekesnek találhatja egy rövid adatot bírnia, melly sokat bizonyít a' magy. *meg* kérdésében.

Erdősi János, bibliájában 69. l. „És az szőlő müesek az szolgát megragadván üresen *bocsáták meghé*. (Az *é* farkas *e*-vel van írva, Erdősi igen pontos írásmódja szerint). Még egyszer ugyanott: „és tiszteletlenséggel illetván ütet, *bocsáták ütet meghé*.“ Erdősi

*) Lásd Magy. Nyelv. IV. 418. 425; V. 208. — 's a' szerkesztői jegyzetet u. o. 240 stb.

írásmódja szerint = *megé*, és *megé bocsátani* a. m. *visszabocsátni*, *visszaküldeni*, a' melly jelentés némi *meg-es* igében még igen előtűnő v. ö. *megjöni*. — Ez adatbul következik :

1) Hogy a' H. Beszédbeli *mige zokoztia-t* így kell olvasni: *migé szokoztja*.

2) Hogy *meg-vetni* (*contemnere*) tulajdonképen = *zurück-setzen* és csak így érthető meg.

3) Egyéb bővebb megismerhetése a' magyar *meg* és különösen a' *meg-es* igék eredetibb jelentésének, a' miről talán nem lesz „sine fructu“ más alkalommal még tüzetesebben értekeznünk.

9) Többi.

Most közönséges magyar nyelvhasználat szerint ilyeneket mondunk: a' *többi könyvek*, a' *többiek*: tehát a' *többi* szót mind valóságos melléknévnek vesszük, mind főnevesítve valóságos tőszónak használjuk, mellyhez a' többes szám ragja járulhat. Ez ilyen nyelvhasználat nem tudom mióta áll; de annyi bizonyos, hogy a' *többi* szónak egy sajátságos félreértésén alapul, olyanforma félreértésen, mellyen p. o. az uj-német nyelven is megesett, melly a' *mehrere-t* mondja, *mehre* helyett, mintha már a' *mehr*-ben nem volna meg az eredeti comparativusi képző, mint megvan a' *weniger*-ben, a' miből nem kell neki: *wenigerere* a' *wenigere* helyett. Ugyanis nézzük egy keveset, hogy miképen fejezik vala ki 16-dik, 17-dik századokban a' „der, die, das übrige, és die übrigen“ fogalmát, és mire használják vala csak a' *többi*-t, 's mire a' *több*-öt, a' mire ma már nem használják?

Pesti Gábor, aesop. meséinek 16-kában olvassuk: „Mikoron a' lenmagot kezdették volna vetni, a' fecske kezdé mondani a' *több madaraknak*, hogy stb.“ Ez a. m. „ceteris avibus, den übrigen vögeln;“ ma így mondják: „a' *többi madaraknak*.“ — Heltai Gáspár, magy. kronika, 64. b. lapon: „a' fejét alá küldé Budára és ott feltevék a' perengérre: a' *több* tagait mind széllal küldézé Magyarországba.“ — 60. b.: „a' *több nagy urakat is*.“ — 58. b.: „azonközbe a' *több tatárok* megszállák Esztergomot.“ — 41: a' *több se-reget* kedig.“ — Forró Pál, Magyar Curtiusában, a' 302 lapon: „a' víze, melly édesb volna, hogyses az *több tengerek*, a' tónak belé-

folt vizével édesednék meg (aquam, quo dulcior sit, quam cetera maria, infuso paludis humore mitescere).“

Ellemben *a' többi* így fordul elő: Heltai, Kron. 49: „minek előtte *a' többi* elérkeznének.“ — 58, b: „És *a'* nemessek közzül kiválaszták *a'* szép menyecskéket és leányokat. *A' többit* kedig mind lefőszták, ... és egyig mind levágák *őket* ott *a'* helyen.“ Forró P. ugyanott 302: „(*a'* kaspiai tenger) *az többinél* édesb lévén, igen nagy kígyókat éltet, halakat sokkal külömb színűveket *az többinél* (Mare Caspium dulcius ceteris, ingentis magnitudinis serpentes alit: pisces longe diversi ab aliis coloris).“

Ezek szerint, *a'* hol melléknévi attributum kell főnév előtt, ott „*a' több*“-nek van helye; megint *a'* hol más főnév nélkül járó „ceteri, die übrigen“-t akarjuk mondani, ott „*a' többi*“ vétetik használatba. Mi oka tehát annak, hogy *a' többi* nem állhat melléknévi leg *a'* főnév előtt? — Úgy látszik, csak azért van ez, mert *a' „többi“* szóban az *i* nem azon *i* képző, mellyel névtöket, különösen melléknévi névtöket képezünk, millyenek: *város-i, tegnapi* stb. *A' több* tehát névtő, 's lehet azért: *több ember, a' több ember, több-en, több-ször*, de *a' többi* nem az, és nem lehet: „*többi ember, többi-en, többi-ször* stb. De nem is bajos, kitalálni, hogy minek kell lennie *a' többi*-beli *i*-nek. Evvel: „azon tenger édesebb *a' többi*-nél“ = „*a' több tengerek-nél*“ — tartsuk egybe ezt: „*fél nap, fél ország*“ és e' példát: „sok gabnám van: *felét* eladom, *a' többit* magamnak tartom meg“ — és legottan meglátjuk, hogy *többi* nem lehet egyéb mint eredeti *több-je*, annak t. i., *a'* mire az előbbieken vonatkozik. *A' je* birtokosrag régiben és most is táj szerint *i* alakjában fordul elő, és *a' többi* szóban csak ezt fogadta el és tartotta meg általánosan *a'* nyelv.

De mi az tulajdonképen: valaminek *a' többje*? — Ezen kérdésen nem igen akadhat fel olyan nyelv, melly ezeket érti: *boldogja, boldogtalanja, öregje, fiatalja* stb. *A' többje* tehát = valaminek, *a'* miből már valami rész kivétetett, ezen kivétetett részen főül való minden része. — Még arra is lehet figyelmeznünk, hogy „*a' többi*“, melly = „*megmaradó része*“, ha rajta egyeseket kell értenünk, mint alany, *κατὰ σέμειον* többes számú igeállítmánynyal járhat. Azért, *a'* magában jogosan nem is lehető *többiek*-re nincs is szükségünk; magyarul és magyarságosan csak így fogjuk mondhatni: „*a' többi elment*“ vagy „*a' többi elmentek*“, de nem: „*a'*

többiek elmentek.“ — Ezen *κατὰ σύνεσιν* való constructióra, valamint egyáltalában a’ „többi“ szóra szép hasonpéldát hadd hozzunk még elő a’ törökből : Tarikh-i Üngürûsz, 198 : „bî hîszâb aszker-i küffâr helâk ejlediler : *bâkî kalanî* dakhî dsân korkuszundan kacsip mâl ü bengâhlarîn *brakdîlar*“ = „számtalan hitetlen sereget vesztének ott el. A’ megmaradója pedig életféltésbül megszaladván, minden pogyászsukat *elhányák*.“ *kalan-î* szórul szóra : *maradója*, és értelemre egészen = a’ *többi* (a’ többje) ; az ige pedig *brakdîlar* *κατὰ σύνεσιν* többesben mint oda fel Heltainál : „minek előtte a’ többi elérkeznének“.

10) Kanda-szîn.

A’ ki kedvesen furcsa, ’s egyszersmind a’ természethez hû egyszerű gondolkodást visszatükröző kifejezésmódokat szeret, olvassa a’ következő török mondatokat, hogy mit mond szavuk, ’s mit jelentenek mînekünk. Tarikh-i-Üng. 70, 3. sor : „*kanda-szîn Kosztantiniye? deji*, ‘azm ejledi“ = „*hol vagy, Konstanczinápoly?*“ (ezt) mondván (v. gondolván) elindula“ azaz : „elindula K. felé.“ — 82, 1 : „gemilere girip, derja jüzünden *kandaszîn Szidija vilajeti? deji*, revân oldular“ = hajóra szállván, a’ tenger színén, hol vagy Scythia-ország? — elindulának (azaz : Sc. felé). — 152, b, 4 : „bir szâ’at qarâr ejlemejip, *kanda-szîn vilajet-i Rîm’ deji* papaja mütevedsdseh oldu“ „Egy óráig sem tartzkodván ott tovább, hol vagy Róma-ország“ — a’ pápához fordula.“ Illyeneket találni még ugyanott : 107, b, 5 alul ; 128, 5, al. ; 165, b, 3. al. ; 174, b, 6 ; 185, 5 ; 192, 6 alul ; 195, b, 2 ; 203, b, 3 ; 208, 1 ; 209, 5. A’ *kanda-szîn* által való egyenes megszólítás ezekben a’ valahová indulásnál használtatik. Hasonlóképen — a’ valahová mást küldésnél : „*kanda ola*“ = „hol volna?“ P. o. 184, b, 2 al. „bân dsânîbîna, *kanda ola’ deji*, tedsesszûsz-ücsün dsâszûszlar szaldî“ = a’ bân részére, hol volna (= lehetne) — mondván, kikémlés végett kémeket küld ki.“ Mutatkozik ebben olly apró részletre való tekintet is, melly nekünk már nem kell ; nekünk teljességgel elég ennyi : „A’ bân után, kikémlés végett, kémeket küld ki.“

11) Kakas.

Hogy magy. *kakas kokas* még meglehetősen nyers hangutánzást mutató szó, bizonyíthatja legjobban a' „gallus gallinaceus“ több rokon és nem rokon nyelvekben előforduló hasonhangu elnevezése. Fölhozzuk itt a' szanszkrit *kukkuta*-t, mellynek *u* hangzója megint a' magyar *kukorikolni*-ban találja párját, de egyszersmind a' finn *kukko* (kakas)-ban is. Szintígy a' közéletbeli latinság *coco* alakba ruházta a' kérdés alatt való természeti hangot: „Et tu cum esses capo: *coco, coco*, atque cor non habebas“ (Petron. 59). V. ö. francia *coq*. — Ha ezen tisztán hangfestő szók mellé p. o. a' görög *ἀλεκτρονών, ἀλέκτωρ*-t tartjuk, egyszeriben érezhetjük a' ratio denominandi-nak amazokban és ebben nagy különbségét. Mert a' *τορ* = szkr. *tar* nomen actoris-t alkotó képző, melly a' *-τρονών* első részében is lappang, határozottan már megállapodott fogalmu ígére utal, 's ennek értelménye mint a' kakason meglevő az elnevezőktől elismertetett. Ez tehát olyan elnevezés, melly az elnevezendő tárgy valamelly jellemes tulajdonságára vonatkozó reflexióval jár, míg a' hangutánzó elnevezés még nem teszen föl illyent. — Mi tehát az *ἀλεκτρονών, ἀλέκτωρ*-nak etymonja? — Tréfásnak tarthatjuk, hogy valaha, a' szóképzés nem valami különös tekintetbevételével, *ἀ-λεκτρος*-bul magyarázván, *álmháborgató*-nak fejtették meg a' görög kakast, mintha elnevezése az ismeretes aesopusi mese után készült volna. Valószínűbb, hogy az alapige gör. *λακ*: *λακ-εῖν, λακ-ερός, λακ-έρυζα*. Az elején való *ἀ* pedig vagy eredetibb reduplicatióból maradt meg (*ἀ-λέκ-τωρ* ebből: *λαλεκ-τωρ, λαλακ-τωρ*), vagy megerősítő praefixum *ἀ* = szkr. *sza*. A' görög *kakas*nak jelentése tehát volna „kiáltó“ 's ugyancsak illyent mond a' latin *gallus* is, melly a' *gar* ige gyökből (szkr. gr, görög *ἀγ- γελ-ρω*, v. ö. γῆρυς, lat. *garrío*, litv. *gar-sas vox*) származik: *gallus* = *gar-lus*, ugyan e' gyök több madár elnevezésében lévén fölhasználva, v. ö. γέρ-ανος, *gr-us*, ónémet *nahti-gal*.

Végre még a' német *hahn*, ónémet *hano* hozható föl párhuzamul, a' mi hangzatilag a' latin *can-ere* szóra mutat vissza.

12) Gágogni.

A' tavali Uj M. Muzéum sept. füzetében a' 146 lap. közöltem néhány török mésében e' szavak: „Azonnal a' vezir a' jól tudta varázsmondókat elmondá, a' lúd alakjába bétére, és *gágogván körül kezdé járni*“ az eredetiben így vannak: قاق قاق ديو يورودی, *kak kak deji jürürdü*, azaz: „*kak kak! mondván körül jár vala.*“ — Mintha gyermek szólna, olly naív, csaknem furcsa a' lúd szólásának ezen kitétele, melyet a' szóalakításban egy fokkal tovább fejlesztve ugyancsak a' magyar *gágogni* igében birunk.

13) Alap-Tolma.

Alap-Tolma, vagy Anonymus szerint *Olup-tulma* Árpád korában Komárom építője. Kétség nélkül e' névnek első része *Alap* ugyanaz, a' mi török *Alp*, mely szintén különösen férfinevekben szerepel, és eredetileg csak tisztelő praedicatum; a' koibalban még mint köznévv van meg *álep*, e' jelentéssel „hős.“ A' koibal hősmondában a' khán p. o. így szólítja meg vitézeit: *Tògosz álep, táberak kilengür* „kilencz hős, jertek hamar!“ De tulajdonnévileg is: *Katai Alep*. A' törökben az oszmánok geneológiájában fordulnak elő: *Kaja Alp* (kaja = szikla), *Kök Alp* (kök = ég); Oszmán Ghâzi vitézei közül: *Torghud Alp*, *Haszan Alp*, *Ajghud-Alp*, *Konun Alp*; egyébütt: *Alp-Arszlan* (oroszlán) *Alp-Girai*. — Nagy valószínűen ugyanezen *Alp* benne van az *Alpra* névben is: „1260-ban Béla király népet gyűjtven ellene támada és fölmeene Istvánnal, az ő fiával és *Alpraval a' kúnoknak herczegével* Morvába.“ Heltai. Azomban az *Alp-ra* második része *ra*, melynek szintén jelentős névnek kellene lennie, minthogy *Alp* eredetileg csak mellékpredicateum, aligha valami csorbát nem szenvedett. — Jerney (Magy. Nyelv-kincsek) fölhozza még ezeket: *Alap-hab-réve* (Alap-hab) *Alap-Tiván*. Azon magyarázást egyébiránt, melyet ő az *Alap-Tolma*-

*) Mint B. úr jól tudja, az *alp* szó osztjákban *ôdap*. Megvan az a' vogulban is így *alp*, 's jelent hóst.
H. P.

ra akar fogni, már nem fogadhatjuk el : „Talán fő tolmácsot jelent.“

Egy kérdés csatlakozhatik még e' nevekhez: vajjon török-tatár származásra mutatnak-e, vagy szabad-e hinnünk, hogy az *alp*, *alap*, *alep* szó hajdan a' magyar törzsök között is divatozott?

BUDENZ JÓZSEF.

Török olvasmányok,

az igeidőkre való tekintettel.

Exempla docent — régi bölcs tanács, mellynek mindenkor a' tanításban legnagyobb hasznavehetőségét tapasztalták, de gondoljuk, a' tanulásban és nyomozásban is tapasztalhatjuk. És ugyan-csak ezt valánk követők, midőn a' Magyar Nyelvészeti tavali folyamában (486. stb. lapokon) a' szanszkrit igeidőket a' magyarra viszonyítva kezdők kutatni, a' nyelvemlékek gazdag példatárából vett észrevételeken igyekezzvén kérdéseink fölül okulni. Azért most is azon jó tanácsnak akarjuk hasznát venni, bár kissé eltérvén is egyelőre az ott megkezdett útról, a' nélkül azomban hogy czélunkat szem elől vesztenők.

A' mi az árja nyelvekbeli irodalmi emlékek magyarul való vizsgálásában az igeidőkre nézve fontolgató megítélésünket vezérelheti, ez főleg azoknak a' régibb magyarság használatmódja szerint való fölfogása: és ezt ugyan elég biztos vezérnek mondhatnók; ámde, ha némi nagyobb biztosság végett, még egy segédvezért szerezhethetnénk, ki amant az ő tudásával gyámolíthatja: ezt sem hagyhatnók megkérdőjelezetlenül félre, sőt inkább mentül jobban 's teljesebben iparkodnánk az ő tudásával is megismerkedni.

Illyen segédvezérül ajánlkozik a' török nyelv 's ajánló levelében figyelmünkre méltó e' két pontot olvashatjuk:

1) A' török nyelv, noha nem kevesebb igealakokkal bír mint a' magyar, mégis csak némiképp megkülönböztetési szabályok szerint él azokkal, és nem használja soha vegyesen, csak változatosság kedvéért; 's ez így van még mai napság is, úgy hogy még legujabban egy igen gondos vizsgáló — Schlottmann, a' török ige-

idők köznyelvbeli használatjában igen határozott 's következetesen megtartott különböztetéseket bírt észrevenni.

2) A' mennyiben a' török irodalombeli több század óta való emlékeket olvashatjuk és az előadás összefüggésében megérthetjük, nem csak általános néminő következetességet tapasztalunk az ige-idők használatjában, hanem olyant is, melly a' régibb magyarsággal sok részletben megegyező.

Ha ez igaz — pedig arrul hogy igaz-e, majd meg fogunk győződhetni —: akkor a' török nyelvnek valami nagyon magyaros észjárásának kell lennie, 's talán jó okával várhatjuk azt is, hogy a' török észjárásnak ezen magyarossága, azaz a' magyarral való rokonsága és azonossága, még egyébként is a' syntaxis dolgában bizonyulhasson meg. Hogy tehát a' szives olvasó mind ennek maga láthassa hogyvoltát, csak azon út van előttünk, hogy több török íróbul, leginkább régibbül, terjesszünk elé mutatóványokat legszorosabb fordításban, egyszersmind a' kérdés alá tartozó pontokat, 's helylyel közzel némi észjárásbeli sajátságokat fölvilágosító jegyzeteinkkel. 'S mikor ez meg lesz, csak híven fogjuk regisztrálni 's áttekinetbe összefoglalni, a' mit látandunk, észreveendünk, 's lesz aztán helye 's ideje rövid szemlélés alá vennünk olyant is, a' mit mások az itt fennforgó kérdések fölül értekeztek.

I.

Negyven vezír Könyve.

Fordítási mutatóványainkat a' Negyven vezír Könyvéből vett egy mesével nyitjuk meg, a' melly könyv a' 15-dik század első felében irattatván meg, a' régibb oszmáni irodalomhoz tartozik, 's egyszersmind egyszerű, mesterkéletlen, de élénk és a' cselekvények apróbb momentumait híven festő előadásával mintegy magát a' törököknél is olyannyira kedvelt keleti mesemondót állítja szemünk elé. Együttal kérjük a' szives olvasót, legyen előre is figyelemmel a' mese különneü részeire, az exponáló és leíró meg a' történt factumokat foglaló részekre, és ha tetszik, már most is ezeknek törökös tárgyalatásával egybetarthatja a' régibb magyar Pesti

Gábor és Heltai-féle meséket, de egyszersmind bírálható megtekintgetéssel az újabb magyar népmeséket is, — míg mind ezekről részletesebben és összefüggésben fogunk értekezni. Nem különben ha tetszik, hozzá veheti még ugyan azon Negyven vezír Könyvéből a' tavali Uj M. Muz. sept. füzetében közöltünk több mutaványt is.

Az ihol következő első darabot először szórul szóra való fordításban adjuk, mely sorok közti fordítás gyanánt állhat; még az articulus is fog elmaradni, és csak ott lesz kitéve az „az“, hol a' törökben is a' mutató névmás „ol“ van; különben is ez sokszor úgy áll, hogy — és erre különösen lehet figyelmeznünk *) — csak a' mi articulusunk értékével bír.

1) A' dervis tanácsa.

(Lásd: Negyven vezír K. kolozsvári kéziratját, 140—142 lap.)

Historia. Vezír mond: meghozták ¹⁾, hogy világ palotájában egy nagy király vala. Egy nap sétára kimenvén, jár vala ²⁾. Látá, hogy út rajta (= úton) egy dervis ül ³⁾. Mond: „Minden ki nekem ezer aranyat ad ⁴⁾, annak egy tanácsot adnék“ ⁵⁾ — (didi). Király dervistül e' szót hallván ⁶⁾ ló fejét meghuzá, monda: „Tanácsod mi (dir)? mondd, halljuk“ — (didi). Dervis monda: Hozz ezer aranyat, add, aztán tanácsom neked mondanám ⁷⁾. Király parancsola, dervisnek ruhaölébe ezer aranyat olvasának. Aztán dervis monda: „Neked tanácsom ez (dir), hogy: minden mit mivelsz ⁸⁾ végét gondolván miveld“ — (didi). Bégek nevetve nevetének és mondanak: „hej király egy jótétemény (dir); ezt minden ki leszen ⁹⁾ tudja“ — (didiler). Noha ezek nevetének, hanem királynak szí-

*) Némellyek — és ezek között még Riedl Sz. úr is — azt hiszik, hogy a' magyar mutató névmás *az* árja nyelvek ráhatása alatt lett articulus értékűvé. Hát a' török „ol“ is? A' szerint a' perzsában is lehetne vagy kelene articulus.

¹⁾ Törökben: *getir-misler dir* (getir) ²⁾ *jürürdü* (jürü). ³⁾ *oturmus* (otur). ⁴⁾ *virirsze* (vir). ⁵⁾ *vireim*. ⁶⁾ *isid-idsek* (isit). ⁷⁾ *dijem* (di). ⁸⁾ *isler-szen* (isle). ⁹⁾ *olursza* (ol).

vébe e' szó kedvesen jöve. Király aztán palotájába jöve. Azonnal dervisnek tanácsát palota kapujában föliratá, és étel ette asztalkájára, és tanyér 's findsa, 's minden házeszközön, utólvégre zászlóján föliratá.

Azomban az királynak egy ellensége vala ¹⁰⁾. Egy nap az ellensége egy mérges lanczettát tíz ezer arannyal — királynak egy borbélyá vala ¹⁰⁾ — egy emberrel annak küldé. Monda: E' lanczettával királynak vért vétében ¹¹⁾ egyszer vért vegyen ¹²⁾. Ez arany övé legyen, és az ország enyim *ha leend* ¹³⁾ én mellettem attul jobb valaki nem lenne ¹⁴⁾ — didi. A' mint ez üzenet borbélyhoz érkezék, aranyra vágyat tevén, lanczettát elfogadá, turbántjára dugá. Egy nap király borbélynak monda: „Gyere, karombul vért eressz“ ¹⁵⁾ — (didi). Borbély is (v. tehát) előre jöven, királynak karját megköté és az lanczettát kezébe vevé, hogy királytul vért venne ¹⁶⁾. Hanem királynak eleibe, vér végett, medenczét tettek (v. helyeztek, posuerunt) vala ¹⁷⁾. Véletlenül borbély annak belségebe néze; látá, hogy „mit mivelsz, végét gondolván miveld“ — (deji) írták (dir) ¹⁸⁾. Borbély azt látván ¹⁹⁾ gondolkodást tevén monda: „Most én e' lanczettával vért ha ereszték ²⁰⁾, király *hogy meghaljon* ²¹⁾ kell (v. szükséges *dir*). És király meghalván ²²⁾, engem pedig eleven nem hagynak ²³⁾. Nincs kétség, engem megölnek ²⁴⁾. Király halván, s én is holtom után ²⁵⁾, aranynak nekem mi haszna leszen?“ ²⁶⁾ — (deji) lanczettát megint helyébe dugá és egy másik lanczettát húza ki. Akara, hogy királytul ez ízben vért venne ²⁷⁾. Király karát megvoná, monda: „Miért az előbbi is lanczettával nem vevéd ²⁸⁾?“ — (didi). Borbély monda: „Oh király, hegye rossz.“ Király pedig monda: Én azt látám ²⁹⁾, kincsház lanczettája (dir). Ebben egy titok vagyon; hamar szólj ³⁰⁾, avagy ³¹⁾ tégedet, most vérebeikkel megétetlek ³²⁾, — (didi). Borbély monda: „Király biztosság-gyűrűt adjon: megmondanám“ ³³⁾ — (didi). Király ujjáruul gyűrűjét lehúzá, oda veté ³⁴⁾. Borbély gyűrűt vevén, történetet elejétől végig királynak magyarázá, mind addig, hogy medenczébeli írást látván, más gondolatu

¹⁰⁾ var-idi ¹¹⁾ al-dighinda ¹²⁾ al-szín ¹³⁾ oladsak olursza ¹⁴⁾ olmaja ¹⁵⁾ al-vir ¹⁶⁾ ala ¹⁷⁾ ko-muslar-idi ¹⁸⁾ jaza-komuslar ¹⁹⁾ görüdek ²⁰⁾ alir-szam ²¹⁾ ölsze gerekdir ²²⁾ ölüdek ²³⁾ komazlar ²⁴⁾ öldürürler ²⁵⁾ öldügümden szonra ²⁶⁾ olur ²⁷⁾ ala ²⁸⁾ almadin ²⁹⁾ gördüm ³⁰⁾ szöjlegil ³¹⁾ jokh-sza ³²⁾ jedirim ³³⁾ ejdeim ³⁴⁾ atı-virdi.

levén ³⁵⁾ előbbi szándékjátul elmúlt vala ³⁶⁾, egy egy (= egyenként) királynak magyarázá. A' mint király borbély szavát hallá, monda: „oh dervisem, tanácsod ezer aranyat *nem csak, de* életeket ért ³⁷⁾ — (didi).

Ez első fordításra megjegyezzük, hogy némi magyarul szórul szóra nem adható török szót megtartottunk, hogy az eredetinek szó-rende teljesen megtartathassék. Illyen a' *dir* = est, mint jelenbeli úgynevezett copula. Továbbá a' pleonasticus *didi* monda, *didiler* mondanak, *dimisler*, mondottak, stb., mellyek előadott beszéd (vagy gondolat) után állanak, ha van is hasonló bevezető ige, mint itt rendesen az *ejtdi*, monda. Igen gyakorta fordul elő a' *deji* is (= mondván), melly alkalmazásában egészen a' szanszkrit „iti”-nek felel meg. Lásd M. Ny. V, 498.

Az igeidőalakok jegyzetben ki vannak téve, hogy erre későbbben a' török igeidőalakokrul szoltunkban vonatkozhasunk. A' *tuda* alakkal, hol nincs is jegyezve a' török megfelelője, mindenkor a' *di*-féle praeteritumot (*al-di*, *gör-dü*, *oldu*, *vir-di*) adjuk vissza.

Már most adjuk még egyszer a' fordítást tisztábban magyarul, 's kérjük a' szives olvasót, figyelmezzzen egy kicsit az előbbi fordítás egybevetésével arra, hogy mennyit és mit kell hozzá adni vagy változtatni, hogy ama' törökmagyar igazi magyarságos magyarrá váljék.

Historia. A' vezír el kezd beszélni:

Úgy hozták meg, hogy a' világ palotájában egy nagy király vala. Egy napon [ez] kimenvén sétára, jártában látá, hogy az úton egy dervis ül. [Ez] kiált neki: „Valaki nekem ezer aranyat ad, annak egy tanácsot adnék.” A' király, hogy a' dervistül e' szót hallá, lova fejét meghúzá és monda: „Hát, dervis, millyen a' te tanácsod? Mondd meg, hadd halljuk.” A' dervis felele: „Hozasd előbb az ezer aranyat, 's add ide, aztán megmodanám neked tanácsomat.” A' király parancsolatjára a' dervis ölébe ezer aranyat olvasának le. Aztán a' dervis monda: „Neked való tanácsom ez: akármit mivelsz, végét gondold meg.” A' [királylyal való] bégek erre hangos

³⁵⁾ oldughun ³⁶⁾ gecsmis-idi ³⁷⁾ dejer-mis.

nevetésre fakadának: „Hej királyom, úgy mondának, ez ám jótétemény; ezt akárki is tudja!” De noha ők így nevetének, a' királynak [azért mégis] a' dervisnek szava igen megtetszék. Alig hogy haza jöve, azonnal a' dervis tanácsát fölírata palotájának kapuján, szintén ételevő asztalkájára, tányér, findsa 's minden házbeli eszközére, vége zászlajára is fölírata.

Azomban a' királynak egy ellensége vala. Egy napon ez ellensége egy megmérgezett lanczettát küldé tíz ezer arannyal — a' királynak ugyanis egy borbélyja vala — tehát egy embere által annak küldé, illy szóval, hogy ha majd vérét ereszti a' királynak, azt egyszer e' lanczettával tegye, és az aranyak az övék legyenek. És ha az ország, úgymond, az enyim leend, mellettem ő nála előbbre való emberem nem lesz. A' mint ez üzenet a' borbélyhoz érkezék, vágyni kezde a' sok aranyra, és elfogadá a' lanczettát, csalmájába (turbántjába) dugá. — Egy napon a' király monda borbélyának: „Gyere, karombul ereszsz vért.” A' borbély előállta tehát, a' királynak karát megköté, és ama' lanczettát vevé kezébe, hogy a' királynak vérét venné. A' király eleibe pedig, a' vér [fölfogása] végett egy medenczét tettek vala. Véletlenül a' borbély abba belé néze; látá, hogy ímezt írták belé: akarmit mivelsz, végét gondold meg. A' borbély, hogy ezt látá, gondolkodni kezde: „Ha én most e' lanczettával vért eresztek, a' királynak meg kell halnia, 's ha a' király meghal, engem bizony életben nem hagynak, hanem megölnék. A' király tehát meghalván, nekem is holtom után mi hasznom leszen az aranybul?

Evvel a' lanczettát megint helyébe dugá, 's egy másikat vön elő. 'S már is akará vérét venni a' királynak, de ez karát visszahúzá, monda: „Miért nem tevéd amaz előbbi lanczettával?” A' borbély felele: „Oh királyom uram, rossz a' hegye.” „De látám azt, monda ismét a' király, gyönyörű lanczetta az; bizony itt valami titok van. Egyszeribe szólj, avagy vérebeimmel szaggattalak szét.” A' borbély monda: „Királyom uram, add gyűrűdet élettem biztosságául; aztán megmondanám.” A' király lehúzá tehát ujjáról gyűrűjét 's oda veté neki. A' borbély pedig, a' gyűrűt fölvevén, az egész dolgot elejétől végig elbeszélé neki. Még azt is, hogy a' medenczébeli írás láttára más gondolatra térvén, mint hagyott vala föl előbbi szándékjával, mind egyenként elbeszélé a' királynak. A' mint a' király a' borbély ezen vallomását hallá:

„oh kedves dervisem! — kiálta — tanácsod nem csak ezer aranyat, de életeket ért.“

2) A' kertőr és a' hálaadatos tolvaj.

(U. o. 210. lap.).

Historia. A' vezír el kezd beszélni :

Úgy hozták meg, hogy Miszr városában (Kâhira = Káiróban) egy ember kertet őriz vala ¹⁾. Tehát egy napon kertjében egy tolvajt foga meg. Meg akará verni, de a' tolvaj monda neki : „Ám, engem ne verj meg : egy napon én is kellő leszek neked“ ²⁾. És az öregek (tkp. nagyok, azaz régiek) úgy mondták ³⁾: Tégy jót és vesd a' tengerbe : egyszer neked kellő lenne ⁴⁾. Aztán a' kertőr nem is veré meg ötet, hanem elereszté ⁵⁾. — Egy napon a' kertőr a' városba mene, 's sétálva körülnézegete. Hogy így jár vala ⁶⁾, egy asszony jöve, lábára lépe a' kertőrnek és tovább halada. A' kertőr utána erede tehát az asszonynak; ez csakhamar egy ház kapuján kopogtata, bémene ⁷⁾, és a' kertőrt is béhivá, (tkp. a' kertőrnek : gyere, menj belé, — monda). [A' kertőr bélépvén] egy kapún a' másik után belé menének (tkp. egy kaputul az utána valón) 's az asszony megfordulván a' kapukat bészárja vala ⁸⁾, míg valamelly három négy kapún átmenének. Akkor a' kertőr látá, hogy tiz tizenöt tolvaj ül ott ⁹⁾ és isznak ¹⁰⁾. Kapitányuk monda egyiknek : „Kelj föl, ihol ez embernek add meg az igazságát (tkp. imezt a' jussára, jogos illetékére tedd). Amaz fölkele tehát ¹¹⁾, kardját vevé és megakará ölni (tkp. jöve hogy megölné ¹²⁾). Akkor néze, látá, hogy az azon ember, ki ötet a' kertben megfogá és meg nem veré (tkp. az öt megfogván meg nem verő v. vert ¹³⁾ ember). A' legény meg kezdé dorgálni ¹⁴⁾ az asszonyt és monda : „Nekem is

¹⁾ bekler-di : beklemek ²⁾ kerekli-im ³⁾ ejtmis-ler-dir : ejtmek. A' törökben következik még ; *dimisler-dir*, a' mi az előbbi *ejtmislerdir*-re ismételve visszamutat. V. ö. fenteb 59. l. Aztán még ez : *dakhi didi* a' mi az előbbi *ejtdi* (monda neki)-hez viszonylik ⁴⁾ ola ⁵⁾ koj-virdi ⁶⁾ jürür-ken : jürü ⁷⁾ *geldi ve vurdu bir eve girdi* ; tkp. jöve, és kopogtata, egy házba bémene ⁸⁾ kilidler-di : kilidlemek ⁹⁾ oturmuslar : oturmak ¹⁰⁾ icserler : icsmek ¹¹⁾ duru-geldi : durmak ¹²⁾ öldüre : öldürmek ¹³⁾ dökmejen : dökmekek dökmemek ¹⁴⁾ kakıd : kakımak.

e' világon egy barátom volt : te meg azt hoztad ide. Aztán megfordula, a' kertörnek monda : „Ha te akkor engem bottal megvertél volna ¹⁵⁾, én is most téged e' karddal leváglak vala ¹⁶⁾. Aztán monda még a' kertörnek : Menj, az asszonygyal mulatozzál. Aztán a' kertört szépen fölöltözteté, és mulatozás után ötet eleresztvén szabadon bocsajtá.

3) Samszun pejgamber.

(U. o. 17—20 lap.)

Samszun pejgambernek hívják vala ¹⁾ — egy pejgamber *) vala, ki ezer hólnapiglan felséges uristenért a' pogányok ellen hadakozék. Házát egy hegyre emelte vala ³⁾ föl, abban lakik vala ⁴⁾. Fegyvere meg egy teve állcsontja vala ⁵⁾. Valamidőn megéhezik vala ⁶⁾, egyik oldalát szájába veszi ⁷⁾ : megharapja vala ⁸⁾, mézes vaj jó vala ki ⁹⁾ belőle, hasát megtölti vala ¹⁰⁾; midőn megszomjuhozik vala ¹¹⁾, másik oldalát szájába veszi, megharapja vala : hüvös víz jó vala ki belőle, iszik vala. Nappal a' hegységen egész estiglen a' pogányokkal hadakozik vala; megéjjeledtével elmegyén vala ¹²⁾, a' hegyen feleségénél hál vala ¹³⁾.

A' pogányok Samszun kezétül már nagyon megfogytak vala ¹⁴⁾; azért úgy egyezének meg, hogy feleségének sok pénzt adnának, a' végett hogy az asszony ötet megköttöznék nekik ¹⁵⁾: aztán oda mennének ¹⁶⁾ 's megfognák ¹⁷⁾ Samszunt. Egy tálba aranyat és ezüstöt tőnek és neki adák; azt mondák az asszonynak : „Ihol e' kötéllal kötözd meg nekünk férjedet, meg akarjuk fogni ¹⁸⁾. E' tálban való arany és ezüst mind a' tiéd legyen.“ Az asszony, hogy ¹⁹⁾

¹⁾ dirleridi ²⁾ var-idi ³⁾ csikarmis-idi ⁴⁾ olur-du ⁵⁾ idi ⁶⁾ acsik-sza ⁷⁾ alir-idi ⁸⁾ iszrar-di ⁹⁾ gelirdi ¹⁰⁾ dojurur-du ¹¹⁾ szusz-sza ¹²⁾ varir-di ¹³⁾ jatirdi ¹⁴⁾ 'âdsiz olmuslar-di ¹⁵⁾ baghlaji-vire ¹⁶⁾ varalar ¹⁷⁾ tutalar ¹⁸⁾ tutalim.

*) Evvel azt akarja mondani : Egy pejgamber vala, kit S. p.-nek hívnak vala —; vagyis : Egy S. nevű pejgamber vala. — Külömben pejgamber = próféta; de minthogy az iszlámiak általában bibliai személyekről használgak, kik nem is szorosan proféták, inkább meghagytuk a' perzsa eredetű czímszót.

a' sok pénzt meglátá ¹⁹⁾, ottan megkiváná azt : „Legyen“ — úgy-monda — és a' kötelet elvevé, elmene.

Azonközben Samszun pejgamber megjöve; elfáradott vala ²⁰⁾ : lefeküvék, elaluvék. Az asszony is jöve; a' kötéllel kezét erősen megkötözté. Azomban eszébe juta : hiszen ő pejgamber; talán hogy e' kötelet szétszakasztaná ²¹⁾. Azért előbb kísérletet akara tenni, és kezével [egyet rántván] fölébreszté. Samszun fölkele : látá, hogy keze meg van kötözve; monda : „Kezemet kicsoda kötözté ²²⁾ meg?“ Az asszony felele : „Én kötözém meg; de se baj; hiszen pejgamber vagy: húzd, szakasszd szét.“ Samszun csak egyszer hogy megfeszíté erejét, és a' köteleket mind szétszakasztá darabokká.

Ismét lefeküvék, elaluvék. Ekkor az asszony erede ama' pogányokhoz 's monda : „A' kötelet szétszakasztá; lánczot hozzatok.“ Eredének és már most lánczot hozának. Az asszony megjöve, ez izben kezét lánczczal kötözté meg. De megint : „Mégis kísérletet tennék“ ²³⁾ — úgy monda, és fölkelte őket. Samszun pejgamber felkele : látá, hogy megint kötözve van keze. Kérde : „Ime' kezemet megint ki kötözté meg? Az asszony felele : „Én kötözém meg; a' te erődöt kísértem meg ²⁴⁾; te pedig pejgamber vagy: neked láncz-e ez? — mondd meg!“ Samszun pejgamber csak egyet erőlködék : a' lánczot szétszakasztá darabokká. Ekkor az asszony monda : „oh, isten küldöttje! hát ten kezéd mit nem szakaszthat szét?“ Felele : „Csak e' hajamat nem szakaszthatja szét: különben pedig semmi nem tarthatja meg.“

A' mint megint aluszik vala ²⁵⁾, — ugyanis két hajcsomója vala — tehát az asszony azokat lementszé, és avval kötözté meg kezét. Azután fölébreszté. Samszun fölkele : ismét kezét kötözve találá. Bármennyit erőlködék ²⁶⁾, nem mehele semmire. Akkor az asszony az ott elrejtkezett pogányokat előhívá; jövének, Samszun pejgamber megfogák, el vivék városukba. Két kezét két lábát levágák, oda hagyák. — Annakutána Samszun [nagy fájdalmában] foházkodék : „Istenem, ha nekem megint kezét lábat adnál ²⁸⁾, te éretted hadakoznám még.“ Ottan Gábor (Dsebraíl) angyal lejöve; szárnyával megérinté : Samszun megvigasztal, megint fölkele.

¹⁹⁾ görüdsék ²⁰⁾ jorul-mus-du ²¹⁾ üze ²²⁾ *baghladi* ²³⁾ ide-im ²⁴⁾ denerim
²⁵⁾ ujur-udu ²⁶⁾ quvvat *ide-gördü* ²⁷⁾ *bragha-kodular* ²⁸⁾ vir-szen

A' királynak palotája pedig egy oszlopra vala építve, és a' palotának mind belseje mind alja teliden tele vala pogányokkal. Samszun pejgamber tehát oda erede; az oszlopot megfogván, meghúzá: a' palota leszakada; alatta a' mennyi pogány vala ²⁹⁾, mind oda veszének. — Ismét a' hadakozáshoz foga, mig elvégre abban vértanuvá lőn.

II.

N e s r i.

Nesri, még 15-dik századbéli török történetíró. Jeles világtörténete, e' czim alatt: *Dsihân-nümâ*, Világ-szemle, különösen a' keletkező oszmáni ház történetét előadó része által becses, melly sok helyt még szóbeli hagyományon alapul. Nekünk pedig egyszerű velős írállya, melly még igen kevés idegen szókinszbeli elemet vett bé a' törökségbe, teszi különösen fontossá, nem tekintve azt, hogy a' mennél régibb emlékek tekintetbe vétele kívántatik meg egyenesen czélunkra és nyomozásunkra. Nesri munkája egy bécsi kéziratjában van meg, mellybül Dr. Nöldeke Th. — a' Zeitschrift der D. M. Gesellsch. XIII. köt. 1859. az első oszmánokra vonatkozó részét közölte, 's oda utasítjuk a' szives olvasót is, ki adandó fordításunkkal egybe akarja vetni az eredetit.

1) Oszmân Ghâzi erkölcséről.

(Zeitsch. D. M. G. XIII, 198).

Ezen Oszmân Ghâzî (a' hitért hadakozó) fölötte jámbor műszülmân és vallásos ember vala ¹⁾. Szokása vala ²⁾, hogy minden három nap alatt egyszer ételeket főzetvén, 's a' szegényeket és jámborokat egybehíván, őket éteti vala ³⁾. Nem külömben a' mezíteleneket ruházza ⁴⁾ és mindenkor alamizsnát ad vala ⁵⁾ az özvegy asszonyoknak.

²⁹⁾ var-ısza.

¹⁾ *Idî* ²⁾ *idi* ³⁾ *tha'âm ider-idî* ⁴⁾ *donadîr-dî* : donatmak.

2) Biledsik vára megvétele.

(U. o. 199. stb lap.)

Úgy beszéllek, hogy a' biledsiki várúrnak Jar-hıçar ura leányát kell vala feleségül vennie. (vagy : B. ura J. u. l. — feleségül vala veendő) ⁷⁾. Mind a' várurakat a' lakadalomra meghíván 's erre a' szükséges készületeket tevén, abban egyezének meg, hogy Oszmán Ghâzî is a' lakodalomra meghínák ⁸⁾ 's eljövetelekor ⁹⁾ azonnal megfognák ötet 's elvesztenék ¹⁰⁾. Azután elhíván Kösze Mihált, vele tanácskozáván 's számára mindent elkészítvén, ötöt Oszmánhoz üzenetvivőül akarák küldeni ¹¹⁾. Oszmán meghallván, hogy Biledsik ura lakodalmat tartandó, (tkp. Bil. urának lakodalmat tartandó-ját hallván, azaz : tartandó voltát ¹²⁾ a' meghívó még el nem jöttéig ¹³⁾ nagy örömmel ürüket küldvén neki, azt üzené : Várúr barátom (testvérem) uram, úgymond, ez ürüket a' lakodalomra tisztelkedéssel étesse meg ¹⁴⁾. Ha isten is úgy akarja, mikor én is megyek (tkp. én is mentemkor) ¹⁵⁾, az osztópénzeket is elviszem ¹⁶⁾. Ő hozzájuk méltó ugyan mink volna? ¹⁷⁾ De azért (szegény) deris módjára is elmennénk ¹⁸⁾, 's önála tisztelkednénk ¹⁹⁾. Annakutána a' biledseki az ürüket elfogadván, Kösze Mihált Oszmánhoz meghívóul küldvén, egyszersmind sok arany és ezüst edényeket küldé el. Kösze Mihál tehát Oszmán Ghâzîhoz eljövén, ezt a' lakodalomra meghívá 's egyszersmind a' hitetleneknek [ellene való] szándékukat tudatván vele : vigyáznod kell magadra — azt mondá. Aztán Oszmán Ghâzî Mihálnak a' meghívásért sok mindenféle ajándékot ada, és az emberek előtt monda neki : „Mihál bég! Testvéremet, a' várurat tőlem megüdvözlölvén, azt mondjad : hogy [eddigelé] minden évben érettünk szokott fáradozni ²⁰⁾; Kermiânoghlu-val [való] ellenségeskedésem pedig ő előtte is ismeretes; [azért] ez évben is vállaljon ²¹⁾ fáradozást érettünk : anyám holmicskáját meg az enyimet hadd küldjük megint a' várba ²²⁾; nem

⁵⁾ virir-di : vir-mek ⁷⁾ alsza girek-idi. ⁸⁾ okuja-lar : okumak ⁹⁾ geldigin' ¹⁰⁾ helâk ide-ler : itmek ¹¹⁾ dilediler ki — göndüreler, tkp. akarák, hogy — küldenék. ¹²⁾ düğün idedsegin isidip ¹³⁾ var-ma-din ¹⁴⁾ jedirszin : jedirmek ¹⁵⁾ vardighim vaqt(da) ¹⁶⁾ iledem : illetmek ¹⁷⁾ ola : olmak ¹⁸⁾ varaiz ¹⁹⁾ khidmet ideiz ²⁰⁾ zahmetimiz cseke gelmis-ler-dir ²¹⁾ csekszinler : csekmek ²²⁾ gön-derelim.

soká *jajlakra* (nyári legelőre, *nyaralóra*?) akarunk menni ²³). Mindenkor ő az oltalmazónk : ismét [tehát] a' mi holmink az ő biztos őrizetjében legyen, hogy mi is e' részről az ellenség szemétől biztosítva, a' lakodalomra tisztelkedhessünk. Egyszersmind ipam és asszonyom (feleségem) a' várúr anyjával találkozni és megismerkedni kívánnak ²⁴): ha megengedi ²⁵), azokat is hadd vigyem el ²⁶). Hogy ²⁷) tehát Kösze Mihál ez üzenetet Biledsek úrnak meghozá ²⁸), fölötte igen megörüle. Monda : „A' török maga feleségestül fiastul 's minden pereputtyostul már most kezemre kerül ²⁹). Csak utána 's e' dolog után kell látni (tkp. lenni). Aztán Kösze Mihált megint Oszmánhoz küldvén, a' lakodalom idejét megjelenté, hogy ekkor meg ekkor lesz a' lakodalom : „Kegyeskédjete ³⁰) engem [jelenlétetökkel] szerencsétlenni“ — 's Oszmán meg visszaüzené, hogy egész családjával fog elmenni ³¹). Aztán Oszmán Ghâzi monda Kösze Mihálnak : „A' mi embereink a' siksághoz vannak szokva ³²); Biledsik pedig szoros hely : a' lakodalmat ott ne tartsák, [hanem] egy tágasabb helyen tartsák. A' várúr e' kívánatokat (tkp. szavakat) mind elfogadván, a' lakodalmat Csakır Binarî-ra rendelé. Oszmán is, a' megmondott időre, a' pogyászokat nemez takarókkal ökrökre rakván 's azok alá embereket dugván el, így hajtata el az ökröket. Mert csakugyan szokása vala ³³), hogy holmijét ökrökre rakván, az asszonyokat a' várba szállítja vala ³⁴), (vagy : csakugyan szokta vala — szállítani) ³⁵). Ugyanazonképen szállíták ezt a' portékát ökör menetekkel az éj sötétségében a' várba, 's ott valamely helyen lerakák. A' mint ezek illy csellel a' várba bójutának, azonnal az éjjel pogyászaik közül, mezítelen kard kezeikben, mindnyájan földre termének, 's a' kapura rátámadván, az ökröket levágák. A' várban pedig kevés ember maradott vala ³⁶), mind a' lakodalomra mentek vala ³⁷); így ezek a' várat [könnyen] megvevék.

E' részről Oszmán Ghâzi is néhány vitézét asszony ruhába

²³) *gitmeli-iz* ²⁴) iszterler : isztemek ²⁵) *ejer bojururlar*-sza : bojurmak
²⁶) *iledelim* ²⁷) *i'lâm ididsek* : itmek ²⁸) *gire-jorur* ²⁹) tesrif *bojura-sziz*
³⁰) *geledsegin*, tkp. jövődö-jét, azaz jövődö voltát, v. ö. 12. ³¹) *öjrenmislerdir* ³²) *'âdeti idi* ³³) *kojurlardi* : komak, koj-mak. — Nekünk ez : „szokása vala, hogy szállítja vala,“ jobban egy mondatba fér össze : „szokott vala — szállítani,“ vagy : „szokása szerint szállítja vala.“ ³⁴) *kalmis-di* ³⁵) *gitmisler-di*.

öltöztetvén, 's a' várúrhoz küldvén, azt mondá : „Légy szíves, testvérem uram, ez asszonyokat valamely jó helyen helyezd el, hogy az ottani urakat láthatván, ne unatkoznának ³⁶⁾.“ A' biledseki megörülvén monda : „A' töröknek mind férfja asszonya, mind emberei és holmije ugyan könnyű szerrel kerülének ³⁷⁾ kezemre : mindenét maga ¹⁾ küldé el ³⁸⁾.“ A' mint Oszmán Ghâzî ezen asszonyok alakjában lévő embereivel estve megérkezék, — mert a' várba bementekkel ³⁹⁾ úgy megbeszélte vala ⁴⁰⁾, hogy csak azoknak a' várba bementük után ⁴¹⁾ találkozni ⁴²⁾ maga is a' vár urával — mihelyt az estve elközeledék, 's a' várúrnak hír juthat, hogy Oszmán Ghâzî az asszonyokkal jö ⁴³⁾, azt gondolá, hogy mi az oka ²⁾, hogy estve jö? hogy ugyanis az asszonyokat senki ne lássa. 'S egy jó helyet készítvén nekik, eleikbe menvén, egész tiszteséggel oda elhelyezé. Azomban a' várúr még szobájába se mehet bé ⁴⁴⁾, hogy Oszmán Ghâzî lóra pattana, Kösze Mihál is azonképen fölüle. Oszmán mintegy futván eleredé. A' várúrnak megjelenték, hogy Oszmán elfuta ⁴⁵⁾; egy kissé részeg vala ugyan, de azonnal fölülvén, a' töröknek utána eredé (tkp. esék — ³⁾). Biledsikhez közel egy völgy vagyon; ott Oszmán Ghâzîhoz ére, 's Oszmán Gh. is észre véen, hogy a' várúr mindjárt fog jöni ⁴⁶⁾ (tkp. eljövendőjét, azaz : hogy kis idő múlva ott lesz nála), ott megvárá míg eljőne ⁴⁷⁾. A' mint a' várúr elérkezék, 's Oszmán Ghâzîval [viadalra] találkozék, akkor az asszonyruhába öltöztetett vitézek is hátulról utját vágák el (tkp. hátát vágák). Aztán a' várúr torkát Oszmán Ghâzînak kezébe adá. Azonnal fejét levágván, még azon éjjel alá menének Jarhîszar-ra, 's reggelre a' várurat 's egyszersmind a' lakodalomra jött hitetleneket elfogván, a' népnek legnagyobb részét fogolylyá tevék. Aztán Torghud Alpót hamar Ajnegölre küldék; Torghud

³⁶⁾ üsenmejelér : üsen-me-mek ³⁷⁾ girdi ³⁸⁾ gönderdi ³⁹⁾ girenler-ile ⁴⁰⁾ qavl olunmus-du ⁴¹⁾ vardikdan szonra ⁴²⁾ bulusa : bulusmak ⁴³⁾ gele-j o r u r ⁴⁴⁾ var-madîn (tkp. be nem mentéig Oszm. stb.) ⁴⁵⁾ kacsdî ⁴⁶⁾ geledseg-in ⁴⁷⁾ gelindse

¹⁾ Tkp. „maga kezével,“ 's figyelmeztetünk e' kitételben kitétsző nézetiségre.

²⁾ Az e' helyen való corrumált lectio helyett : „geldigine sâr“ ezt veszszük föl : „geldigine ne szebe d'r.“ A' ne az előtte való szó hason végzete miatt elmaradt.

³⁾ Elhagyunk itt — az összefüggés megcsonbítása nélkül két szót, melyeknek egyike mindenesetre corrumált.

Alp is, [mert] ¹⁾ Ajnegöl ura, Aja Nikola, a' dolgot meghallván [talán] elfutna ⁴⁸⁾, gyorsan villámként oda érvén, Ajnegölt megszallá. Oszmán Gh. pedig minden ragadományát ⁴⁹⁾ Biledsik várába szállítván, 's a' várat elrendezvén, aztán Ajnegölre jöven, azonnal [ez] prédás hely (= megvett, elfoglalt hely) vala ⁵⁰⁾. A' hitért hadakozók (ghâzik) is szempillantásban a' várba bėjutván, 's a' várurat koncra hányván, férfiát levágák, némbereit rabbá tevék ⁵¹⁾. Mert ezeknek gonoszságátul sok müzümân vértanuvá lett vala ⁵¹⁾.

3) Oszmâni törvény (kânûn).

(U. o. 209. lp.)

Miután a' fejedelmi imádság ³⁾ és a' pénzverés Oszmán Ghâzî ⁵²⁾ nevére megállapíttatván, kâdi és szubasî is rendeltetének, Kermiân országából egy ember jöven Oszmán Ghâzî-hoz, monda: „E' vásárnak vámját add el nekem.“ Oszmán Gh. monda: „Vám, mi az ⁵³⁾?“ Amaz felele: „Mindenki a' ki a' vására terhet hoz ⁵⁴⁾, attul egy kis pénzt vennék“ ⁵⁵⁾. Oszmán Gh. monda: „Hé, ember, van-e vételre jogod e' vásárra jövökön ⁵⁶⁾, hogy tölük pénzt akarsz venni ⁵⁷⁾?“ Az ember monda: „Ezen szokás minden országban vagyon, hogy a' királyért minden tehertül egy kis pénzt vesznek ⁵⁸⁾.“ Oszmán monda: „Isten parancsolatja 's a' proféta szava-e ez,

⁴⁸⁾ kacsá : kacsma ⁴⁹⁾ *aldik-larin*, némileg = elvettüket ⁵⁰⁾ *idi* ⁵¹⁾ *olmuslardî* ⁵²⁾ *dikildi* : dikilmek ⁵³⁾ *olur* = leszen ⁵⁴⁾ *getir-sze* : getirnek ⁵⁵⁾ *alaîn* ⁵⁶⁾ *gelen-lerde* ⁵⁷⁾ *alîrszin* : almak.

¹⁾ Tkp. Torghud Alp is „Aj. ura — meghallván, elfutna“ azt mondván (*dejî*).

²⁾ Törökben : „*erkejinî kirîp disiszinî* eszâr itdiler.“ Ez illyen birtokosraggal való nevek használatja hasonlít a' magyar „öregje fiatalja, boldogja boldogtalanja stb. félékhez.“ Itt azt akarja mondani : a' vár népe közül a' férfiakat levágák, a' némbereket rabbá tevék. A' török kitétel azomban úgyszólván még kissé nyersebb ; mert *erkek* = hím (mas), *disi* = nöstény, 's főleg állatokról használtatik.

³⁾ Ez a' *khuthbet*, 's ennek valakinek nevére megtartása, a' pénzverés (*szekke* = pénzverő vas, pénzbélyeg) mellett, mintegy független uralkodóságát (souveraineté) jelenti.

avagy ⁵⁹⁾ ezt minden országnak [királya maga szörzi-e ⁶⁰⁾]?“ Az ember felele: „Régóta szultáni szokás ez.“ Oszmán Gh. megharagudván, monda: „Eredj el, itt ne maradj tovább, mert bajod akadáhat ⁶¹⁾ tőlem. Egy ember, ki vagyónát, jószágát maga kezével szerezte ⁶²⁾, mit tartozik nekem, hogy semmiért pénzt adna ⁶³⁾”?“ E' szót hogy ⁶⁴⁾ Oszmán Ghâzîtul az emberek hallák ⁶⁴⁾, mondának: „Oh khân! ha neked nem kell is ⁶⁵⁾, hát a' vásárt őrízőknek ⁶⁶⁾ szokás egy némicskét“ adni ⁶⁷⁾, hogy ezeknek fáradozásuk kárba ne menne ⁶⁸⁾. Erre azt mondá: „Minthogy úgy mondjátok, hát minden ember ki egy terhet eladna ⁶⁹⁾, két akcsát adjon ⁷⁰⁾; ha nem adná el, semmit se adjon. És kinek egy timárt adnék ⁷¹⁾, annak kezébül, míg csak jó erejében van, azt ok nélkül ki ne vegyék ^{71, b)}; mihelyt az ember meghal ⁷²⁾, fiának adják ⁷³⁾; ha a' fiu még kisdéd leszen ⁷⁴⁾, háboru idejében az ő szolgálai járnának hadra, míg a' fiu hadra képessé válik ⁷⁵⁾. E' törvényt valaki megszegendi ⁷⁶⁾, vagy nemzetségemet más törvényre tanítandja ⁷⁷⁾, annak hitét és világi boldogságát rontsa meg ⁷⁸⁾ felséges úristen.“

III.

Tarîkh-i Üngürûsz.

Tarîkh-i Üngürûsz vagyis „Magyarország kronikája“ egy Nagy Szulejmân idejében nem soká a' mohácsi csata után készült török munka, melly a' magyarok bévándorlását valamint Pannoniában folyt további történeteit a' mohácsi csatáig tárgyalja. Alapul szolgáltat ugyan a' szerzőnek, Mahmûd Terdsümânnak, egy „Szekesfővárt talált latin könyv“ (azaz latin-magyar krónika), de azért az előadásra nézve bizony nem fordítás az, hanem a' legtösgyökere-sebb eredeti: csak a' tárgy az, a' mit szerző átvett a' latin könyvből. Meg fogja ezt láthatni a' szives olvasó már e' kevés mutat-

⁵⁸⁾ alirlar ⁵⁹⁾ joksza ⁶⁰⁾ ihdâsz ider = (ujonnan) szörzi ⁶¹⁾ dokunur : dokunmak ⁶²⁾ keszb itmis ola ⁶³⁾ vire ⁶⁴⁾ isididsek : isitmek ⁶⁵⁾ girekmez-sze ⁶⁶⁾ beklejenlere ⁶⁷⁾ âdet-dir kim — virirler, a' mit így is fordíthatunk : szoktak — adni. V. ö. ³³⁾ és ³⁾. ⁶⁸⁾ zâir olmaja ⁶⁹⁾ szata : szatmak ⁷⁰⁾ virszin ⁷¹⁾ virem ⁷²⁾ ölüdsek : ölmek ⁷³⁾ virszinler ⁷⁴⁾ olursza ⁷⁵⁾ jaraajînsa : jaramak (tkp. a' fiu — képessé váltáig) ⁷⁶⁾ boz-s'a : bozmak ^{71, b)} ala-lar : almak ⁷⁷⁾ öjretsze : öjretmek ⁷⁸⁾ boz-szun.

ványbul is; meg ugyan a' Tarikh-i Üngürûsz bővebb ismertetéséből, melyet máshelyt és más alkalommal szándékom adni.

1) Atila király lesz és Buda várát alapítja meg.

(Tar. Üng. M. Ak. kézírata, 53, b — 54. levv.)

A' történetbeszélők úgy beszélnek, hogy akkor közöttük Hunor nemzetségéből [való] két testvér vala ¹⁾: egyikét Atilusznak, másikat Budának hívják vala ²⁾. Atilusz jó erkölcsű, bátor, igen éles eszü és okos ember vala ³⁾, és ötet a' királyságra nagyon alkalmasnak ismerték vala ⁴⁾. Azért rá is veték ⁵⁾ erejüket (igyekezetüket) Atilusz trónra juttatására. Végre a' bégek 's egyéb főfő népek mind egybegyűlvén, divánt tartának : Atiluszt a' fejedelemségre méltónak ismervén, mind egyetemben meghódolának neki, 's trónt és koronát ő hozzá illőnek látván, Krisztus urunk születése után 387-ik esztendőben fejére tevék Atilusznak a' koronát, és az uralkodás trónjára juttatván ötet, királylyá tevék.

Miután Atilusz király lön ⁶⁾, bölcseséggel és igazsággal uralkodik vala ⁷⁾. Egnapon kilovagolván sétára, hogy ⁸⁾ a' Duna partján föl 's alá jár vala ⁸⁾, az említett folyóra tekintetét vetvén, a' helyet fölötte kellemetesnek és tetszőnek találá. 'S látá, hogy az nézőre igen alkalmas hely 's a' környék mind négy oszlópa is mind kedves és vidám tekintetű szögletek. Azonnal reá vevé magát (tkp. szíven kele át, t. i. a' „consilium“), hogy azon a' helyen trónszékre alkalmas egy nagy magas várast hozna létre ⁹⁾. Azomban, maga királylyá lette után ¹⁰⁾, testvérét Budát Erdélyország bánjául rendelvén, neki a' Tisza vizét tette vala ¹¹⁾ határrá. — Mihelyt [tehát] azon székhely [megépítésére] reá vevé magát ¹²⁾, parancsot ada, 's építő mestereket 's egyéb hozzá szükségeseket megszerezvén 's elkészítvén, már csak egy szerencsés áldott órát szemelnek

¹⁾ var-idi ²⁾ dirler-di : dimek ³⁾ idi ⁴⁾ görmüslerdi ⁵⁾ bezl-i dsehd ^{üdi-ler} ⁶⁾ oldu ⁷⁾ hükm-i hükümet *ider-ken*. Tkp. gerundiumi alak, mely a' mondatot még a' következőkkel egybeköti ⁸⁾ teferrüds *kilir-ken* ⁹⁾ ihjâ *ejleje* : ejlemek ¹⁰⁾ *oldukdan-szonra* ¹¹⁾ *kilmis-idi* ¹²⁾ gönülünden *gecsdigi-gibi* : gecek.

(várnak) vala ¹³⁾. Egy napon, Krisztus urunk e' világra jötte után ¹⁴⁾ 389-ik esztendőben egy szerencsés óra magasztosságában megkezdék azon székhely építését. Némi ideig való fáradozással elkészülte után ¹⁵⁾ régi székhelyét elváltoztatván, már most azon várost tevő székhelyévé. És minthogy a' maga neve Atilusz vala ¹⁶⁾ az újra épített helyet *Etil* (v. *Atil*)-nek nevezé, a' mi most Budin (Buda) székvárosa.

2) Rómának históriája.

(Ugyanott, 71, b — 73 levv.)

A' történetbeszélők mondása szerint, a' mint Atilusz Tetrikusztul Rómának (Rîm) históriáját kérdé, az is a' beszéd folyamába jöven, [úgy] mondá, hogy Jusztinus könyvében — a' melly könyvben a' hét vidéknek (= világnak), az egymásután múlt paradisáhnak és királyoknak és nagy városoknak csonkítás (elhagyás) és szaporítás (megtoldás) nélkül történeteik elő vannak adva ¹⁷⁾, — ott úgy van világosan megmagyarázva ¹⁸⁾, hogy egy időben Firenk (Frank)-országban egy nagy király vala ²⁰⁾. Annak két fia vala ²⁰⁾; egyikét Numitornak, másikat Amulusznak hívják vala ²¹⁾. Aztán atyjuk e' világbul kimúlta után ²²⁾, Amulusz atyja tisztére jutván, király lön. Annak utána testvérének Numitornak mérget adván, ötet elveszté. Azomban Numitornak egy leánya vala ²³⁾: Reának hívják vala ²⁴⁾. Azt egy rejtett börtönben (fogolyházban) örök fogságra veté. Mert ha a' leánytul gyermek születendik ²⁵⁾, attul tart vala, ne hogy nagyatyja véérért neki magának ellensége lenne ²⁶⁾. De az úr(-isten) végzete szerint a' leány, noha ²⁷⁾ azon fogolyházban el vala zárva ²⁷⁾, két figyermeket szüle. És hogy senki ez isteni titkot meg nem magyarázhatá, Amulusz király annak hírére igen megijedvén, azt gondolá, hogy e' dolog nem jó jel, és a' leánynak is mérget adván, elveszté ötet. A' kis gyermekeket

¹³⁾ gözlerler-idi : gözlemek ¹⁴⁾ geldiginden-szonra ¹⁵⁾ temâm oldukdan-szonra ¹⁶⁾ oldughu szebebben ; (mintegy : volta miatt) ¹⁷⁾ zikr olmus-dur ¹⁸⁾ bejân olunmus-dur ²⁰⁾ var-idi ²¹⁾ dirler-idi ²²⁾ gecsdikden szonra ²³⁾ var-idi ²⁴⁾ dirler-idi ²⁵⁾ oladsak olursza ²⁶⁾ ola ²⁷⁾ habsz iken.

pedig parancsolatjára ²⁸⁾ kiveték a' puszta mezőre, hogy ott elvesznének ²⁹⁾.

Azomban a' világ historiáinak beszéllői úgy beszéllik, hogy azon ujonnan született fiúcskákat*), kiket [lakatlan] messze vidékre kiveték, — történet szerint egy nöstény farkas is fiaitul (aprajitul) elesvén (tkp. külön esvén, azaz eltévedvén) elvesztette vala ³⁰⁾, és azon a' puszta mezőn megháborodtan ide 's tova bujdosik vala ³¹⁾. Egy napon ama' kis fiúcskákra akadván, szeretettel járulván hozzájuk, isten hatalma 's a' véghetetlen (= isten) határozatja szerint, táplálni kezdé ³²⁾ őket. Némi idő múlva, — pedig azon vidék királyának egy pásztora vala ³³⁾, Fausztulusznak hívják vala ³⁴⁾ — azon pásztor [tehát] juhaival azon tájt bejárván ide 's tova hajtja vala ³⁵⁾. Történet szerint egy napon egy erdős helyen a' nöstény farkasnak fészkében ezen fiúcskákra akadván, meglátá őket; pedig ezeknek historiájáruul ő mindent meghallott vala ³⁶⁾. Azonnal hogy ³⁷⁾ őket meglátá ³⁷⁾, eszébe jutván történetük, őket azon vadfészekből elemelvén, [magánál] föl kezdé nevelni ³⁸⁾. A' mint nagykorúságba lépének a' pásztor közülük az egyiket Romusz-, a' másikat Romulusznak nevezé, 's nekik előbbi történetüket elejétül végig megmagyarázá. Azok tehát [így] tudták vala meg ³⁹⁾ ama' titkos dolgokat, és ezen pásztornéppel is jól megbarátkoztak vala ⁴⁰⁾. Azonközben a' király sem hagy vala föl ⁴¹⁾ soha vadászattal és mindenkor a' pásztorokhoz menvén, azoktól kérdezi vala ⁴²⁾ a' vad helyét. Egy napon a' fiúk a' pásztornéppel összebeszéllének, hogy ha a' vadászon a' király ellen alkalmat találhatnak ⁴³⁾ ötöt megölnék ⁴⁴⁾. Így megegyeztükkel, hogy egy napon (a' király) velük találkozáván, a' vadászat iránt kérdezősködék, — különben is a' tájtt fölötté nehéz járatu erdőség vala ⁴⁵⁾ — hát azt mondák, hogy ezen sűrű erdőség vadászatra egészen alkalmas hely. A'

²⁸⁾ Tkp. „parancsolá, hogy“ elliptice mondva: „a' gyermekeket — mert parancsolá, hogy kivessék — kiveték.“ ²⁹⁾ helák *ola-lar* ³⁰⁾ jetirmis-idi ³¹⁾ aväre *gezer-idi*: gezmek ³²⁾ *beszlemege mesghûl oldu*, tkp. táplálni foglalatos lön ³³⁾ var-idi ³⁴⁾ dirlerdi ³⁵⁾ gezer-idi (körüljár vala) ³⁶⁾ isitmisidi ³⁷⁾ gör-üdek ³⁸⁾ beszledi ³⁹⁾ vâqif olmuslardi ⁴⁰⁾ mü'nisz olmuslardi ⁴¹⁾ *khâli olmazdi* ⁴²⁾ szorâr-di ⁴³⁾ bulurlar-sza ⁴⁴⁾ öldüre-ler ⁴⁵⁾ var-idi.

*) Ez *ἀνακολωνθικῶς* van mondva az eredetiben, és meghagytuk a' fordítási hűség kedvéért; mert az olvasó a' magyarban is könnyen meg fog igazodni rajta.

pásztorok a' királyt a' sűrű erdőbe elvezetvén, vele elmenének. A' mint a' királyt ott egyedül láták, azonnal reá támadván, ott semmi módot nem hagyván, elveszték ötét. Annakutána, hogy ⁴⁶⁾ azon fiúknak megesett történetük a' világ népei közé elhírhedék ⁴⁶⁾, azon országbeliek az egyiket közülük, kit Romusznak hívnak vala ⁴⁷⁾, trónra emelék. A' mint Romusz trónra juta ⁴⁸⁾, egynémi ideig kénye kedve szerint élvén ⁴⁹⁾, a' napokban egy napon a' gondolkodás tengerébe merülvén, egy nagy fővárost akára építeni ⁴⁹⁾, hogy a' miatt neve föltámadásiglan emlegettetnék ⁵⁰⁾. A' mint ⁵¹⁾ azért ő egy napon a' tenger partján sétál vala ⁵¹⁾, egy hely fölötte igen megtetszvéen neki, aztán bégjeivel azon a' helyen való nagy város építése felül tanácskozték. Mindnyájan helyben hagyák. Azután Ádám, — isten megválasztotta — ő szent kegyelmének év-körébéli 4443-dik esztendőben Rómának alapját vetvén, azt megépíték. És Rómát a' frank országoknak székvárosává tevén, onnét a' világ több részeire terjesztvén kezüket, [csakhamar] a' hét vidéket (= az egész világot) nagyobbbrészt maguknak meghódították vala ⁵²⁾. Annak okáért Rómához a' világ nemzeti kedvesen hajolván, minden országok népei neki engedelmesek lőnek.

Így magyarázá meg Tetríkus a' királynak (Atilusznak) e' históriát.

3) A' varnai ütközet.

(Ugyanott, 198. lev.)

E' félül a' király is azon számtalan porba való hitetlenek hadseregét elindítván, szállásról szállásra ⁵⁴⁾ a' Fekete tenger partján Varna nevű helyhez érvén, ott megállta. Azután e' részről az iszlám seregei is osztály osztályra, had hadra, csapat csapatra a' hitetlen ellenség ellen elindulván, néhány állomáson áthaladván, valamelyik napon egy áldott időben és szerencsés órában elérkezvén, nagy

⁴⁶⁾ sâjî oludsak ⁴⁷⁾ dirlerdi ⁴⁸⁾ gecsi ⁴⁹⁾ di'edi ki — binâ ejleje, tkp. akarâ hogy — építene ⁵⁰⁾ anîla : anîlmak ⁵¹⁾ teferriüds ider-ken ⁵²⁾ muszakkharkilmîslar-di ⁵⁴⁾ kona gücse, tkp. „szállva kelve.“

*) jemekde ve icsmekde olup, tkp. „evésben ivásban levén“ — naív ki-tétel!

félelmetességgel a' királylyal szemközt megszállának. Azon éjjel megpihenvén, hogy ⁵⁵⁾ reggel lön ⁵⁶⁾, mind kétfelül a' seregek fölülvén, a' viadalt megnyiták ¹⁾. Egymás ellen csapván vivó fegyvereiket, azonnal elegyeledvén megütközvén ²⁾ szeretni való egy viadalt tartának, millyen, mióta ⁵⁶⁾ az ég boltozatja forog ⁵⁶⁾, még soha nem állott vala ³⁾. El annyira juta, hogy az iszlám serege elgyengülvén, majdnem ⁵⁸⁾ futásra veszik vala a' dolgot ⁵⁸⁾. Akkor a' hitetlenek seregébül néhányan már a' prédáláshoz fogának. Az igazi hit népei hogy azt láták ⁵⁹⁾, újra a' kardra csapván kezeiket, [istenhez] imádságot emelvén, hozzá vágának a' hitetlenek seregéhez.

A' hitelent törve tiporva ⁶⁰⁾, el a' középhelyhez, hol a' király vala, érének ³⁾, 's tekintet nélkül azt lovárul lerántván, módot nem engedvén neki, fejét testétül elválaszták. 'S a' zászlókat és zászlótartókat leterítvén, elveszték. Számtalan hitetlen sereget vesztének el. A' többi pedig életéért való félelmébül, megszaladván, minden pogyászukat elhányák. Úgyannyira [futának], hogy két ember nem marada együtt.

Az iszlám népei megfeszítvén azon a' helyen erejüket
Tartának a' hitetlenekkel nagy viadalt,
Megtörék (levágák) a' hitelenség népét ott szám nélkül,
Mivelének lelkeiknek sok gyötrelmet.
Mindegyikét lerántván lovárul földre
Bélt erőszakkal tevék vérré;
Egyike sebes lön, másika elvesze,
Némellyikének lön helye vér és por.
Levágák fejét a' királynak; azonnal is
Szaladának a' hitetlenek azt látván, oh barátom!
Úgy vágák (rájuk) a' kardot a' hit népei:
Meg sem állván futának a' pogányok.

⁵⁵⁾ *oldukda* ⁵⁶⁾ *devr ideli* ⁵⁷⁾ *durmamis-di* ⁵⁸⁾ *az kalmisdi kim jüz szun-jun jere szacsalar-di*, tkp. „kevés maradott vala (= kevés hía vala), hogy az arcz vizét a' földre hullatnák (vala).“ Derék kitétel az eszeveszett futásban *izzadókrul* ⁵⁹⁾ *görüdsek* ⁶⁰⁾ *kira kira : kirmak*.

¹⁾ Tkp. a' harcztér színét megnyiták.

²⁾ Törökben : *karışip katışip* – alliteratióval.

³⁾ A' király szívhelyéhez.

IV.

Hadsi Khalifa.

Ez íróbul vett mutatványnyal az előbbtől egész egy századdal előre lépünk ; mert Hadsi Kkalifa a' 17-század első felébe való, meghalt 1658-ban.

„A' kávének előkerülése.“

(Lásd a' törökjét : Dieterici, Chrestomathie ottomane, 49—50. lapjain.)

Maghribbeli seikh Ebu-l-haszan Sázili ő kegyelme — hogy ¹⁾ 656-ban (= 1258) Szevákin vidékére jár vala ¹⁾, Zümrüd hegyén túl hat szállóra Ebrek hegye, 's még azon is túl hat szállóra 'Adsín hegye — [tehát] e' két hegy között tanítványának seikh 'Omarnak azt monda, hogy : „én itt [majd] meghalok ²⁾. Immáran ezt hagyom meg neked, hogy akkor [majd] egy bétakart arczu ember jő ³⁾ : valamit az teszen ⁴⁾, 's valamit az mond ⁵⁾, a' szerint cselekedjél.“ Csakugyan mihelyt ⁶⁾ seikh Sázili meghala ⁶⁾, a' bétakart arczu ember megjelenék. Azon a' helyen egy kevés földet kapara föl, és isten akaratjával [onnét] víz fakada ki. A' vízzel seikh Sázilit ő szent kegyelmét megmosá és eltemeté ötet. Hogy ⁷⁾ azon ember már [aztán] félre huzódván el akara ⁷⁾ menni, seikh 'Omar az ő ruhájának szegélyét fogván : „kegyelmed, — úgymonda — kicsoda? adja azt tudomra.“ Mihelyt így tudakozék ⁸⁾, hogy az ember levé ⁹⁾ arczárul a' borító fátyolt, látá, hogy az maga az ő volt seikhje, seikh Sázili ő kegyelme, önmaga. Aztán seikh Sázili ő szent kegyelme seikh 'Omarnak egy fagolyót adván, azt hagyá meg neki, hogy „valahol ez a' golyó csendesen megáll ¹⁰⁾, ott telepedjél le.“ Azután seikh 'Omar elmene Szevákinba, 's ott megszállván ¹¹⁾, mivelhogy ¹²⁾ a' golyó még mozog ¹²⁾, ott meg sem állván, hajóval Mokhába mene ¹³⁾. Mivel ¹⁴⁾ a' golyó ott már nem mozogván, erő-

¹⁾ gider-ken ²⁾ vefât iderim ³⁾ gelir ⁴⁾ ider-sze ⁵⁾ szöjler-sze ⁶⁾ vefât ejled kde ⁷⁾ gitmek merâd iddikde ⁸⁾ ibrâm iddikde ⁹⁾ ref iddikde ¹⁰⁾ durur-sza : durmak ¹¹⁾ nüzûl iddikde ¹²⁾ hareket itmek-le ¹³⁾ vardikda, tkp. mentében, v. hogy, miután mene ; a' következőkkel egybefüggő mondatban ¹⁴⁾ qarârâde olmagh-la.

sen megáll ¹⁴⁾, mindjárt azon a' helyen egy kunyhót építvén magának, ott kezd lakni ¹⁵⁾. És ott egy kútat ásván ¹⁶⁾, egy szép édes víz fakada ki. Annakelőtte Mokhának nem levén vize, azt messze helyről hozzák vala ¹⁷⁾.

Annakutána a' mokhai népre egy betegség esvén, az emberek sejkh Omarhoz vivén betegeiket, ő meg érettük imádkozván, [így] isten akaratjából meggyógyulnak vala ¹⁸⁾. Azonközben a' helybeli királynak leánya is, ki a' fölötté szépek közül vala, megragadtatván ¹⁹⁾ a' betegségtől, őtet megmondott sejkh Omarhoz vivék. És egynéhány napig sejkh Omarnál maradván, hogy ²⁰⁾ ő reá is varázsigék elmondásával imádkozik ²⁰⁾, az is bajából megint gyógygula.

Hogy ²¹⁾ ez így lőn ²¹⁾, [csakhamar] az emberek a' sejkh iránt illetlen beszédekhez fogván, azt mondják: Ime a' királynak ennyire szeretett kedves leánya ennél az embernél ennyi napig maradván, hogy ne nyúlna ²²⁾ hozzá 's ne történnék ²³⁾ ott baj? Mihelyt ²⁴⁾ e' beszéd a' királynak hallomására juta ²⁴⁾, ez neki nagy gyalázatjára levén, sejkh Omart elparancsolá Uçâb hegyére száműzésbe, és egynéhány tanítványával ugyan számkiveték a' megmondott hegységre. Midőn ²⁵⁾ a' sejkh és tanítványai azon helyre érkezének ²⁵⁾, ott *kahvé*-n kívül semmit nem találának enniök ²⁶⁾. Végre a' *kahvé*-t egy fazékba tevén 's megfőzvé, a' levét isszák vala ²⁷⁾.

Azonközben viszketeges betegség támadván Mokhában, a' sejkhnek mokhai barátjai közül néhányan látogatására jövének el Uçâb hegyére. A' mint ²⁸⁾ azon *kahve* levéből ivának ²⁸⁾, a' viszketeg betegségétől megszabadulának. Azután, hogy Mokhába viszszejövének ²⁹⁾, a' mokhaiak kérdezők tőlük: miképen szabadulatok meg ³⁰⁾ a' betegségtől? Amazok tehát felelének: A' sejkhez menénk, 's ott valami levét ivánk; betegségünk [azonnal] eltűnék. E' hír a' nép között elterjedvén, hogy ³¹⁾ a' királynak is ütődék ³¹⁾

¹⁵⁾ szákin *oldu* ¹⁶⁾ hafr *itmekle* ¹⁷⁾ getirirlerdi ¹⁸⁾ sifâ bulurlardı ¹⁹⁾ mübtelâ *olmagh-la* ²⁰⁾ du'â *itmekle* ²¹⁾ *oludsak* ²²⁾ itâlet-i deszt *itmeje* ²³⁾ olunmaja ²⁴⁾ vâçil *oldukda* ²⁵⁾ vâçil *olduklarında* ²⁶⁾ tenâvul *ejlejeler*; tkp. nem találának ennének, azaz: mit ennének, vagy: hogy ennék ²⁷⁾ *icserler-idi* (vagy: kezdék inni). ²⁸⁾ *icsdikleri gibî* ²⁹⁾ *geldiklerinde* ³⁰⁾ *khalâç buldunuz* ³¹⁾ *mün'akiz oldukda*.

füléhez, ismét seikh Omart Mokhába visszahíván 's nagy tiszte-
séggel fogadván, számára nagy udvart (palotát) építtete. Még most
is megvan az, 's benne azon fagolyó.

Annakutána a' seikh ott megházasodván egy gyermeke jöve
világra, kit Ebu-l-fütûh'-nak hívnak. Egész nagy legénynyé hogy
lőn, neki ez utasítást adá, hogy menj Szevâkinba, és azon helyen,
hol seikh Omar néhány napig megpihent ³²⁾, ott lakjál. — Mostan
egy nagy udvar az, és mind eddig az ottani sejkhek ezen nemzet-
ségből vannak.

V.

Vâçif Efendi.

Vâçif Efendi a' XVIII. század második felébe való birodalmi
történetirő. Itt Krónikájából közlünk valamit

I. Mahmûd szultánról.

(Lásd az eredetit : Wickerhauser, Wegweiser stb. 150. l.)

A' fent említett boldogult felség (Mahmûd szultán) || 1108
(= 1696) esztendőben az élők világát megékesítvén és 35 évig,
fejedelemfi (begzade) állapotjában a' visszavonultság szögletében
az Imádott (= úristen) iránt való hűséges hódolattal élvén, miután
1143 (= 1730) esztendőben az ő nagyúri fényes csillagzatjának
az ég körén fôlsugároztaival — hogy örökösödés joga szerint Osz-
mân szerencsével diszlő székére üle, — a' világ népei örvendetes
megérkezte miatt ohajtatós örömlükben lerészegedtek és [ő aztán] 25
évig az uralkodás székében az élet vánkossaira támaszkodott 's lovát
a' világbíró vitézség mezején jártatta : || az oda fel említett napon
e' hitvány világot elhagyá 's az örökké valóság utjának indula ¹⁾).

A' megboldogult császár, || magas igyekvésü padisáh és
mennyei malasztosságu uralkodó levén, ki uralkodói székre és ko-

³²⁾ ârâm itm's-îdi.

¹⁾ iktijâr — ejledi, tkp. választást tőn, választá.

ronára érdemes, a' lázadók 's vizzálkodóknak orraikat lenyomja, 's Ebu-Bekrként hittartó, Omarként igazságos, Oszmánként tisztességes Aliként bátor vitéz vala; | 's azonkívül, hogy bőkezűségének tengerét gazdagra szegényre egyaránt hullámoztatja, 's kegyelmességének napját boldogra boldogtalanra sütteti vala, eszesége dologhoztudása 's nyájas természetével a' régi királyok fényét 's dicsőségét megtörvén 's (egyszersmind) állhatatossága 's a' lelkes állatok teremőjének (= istennek) szava iránt való tiszteletével az igazhitű khalifákkal vetélykedvén; | miután fényes uralkodása kezdetén azokat, kik a' lázadás és gonoszság csúcsára föligyekeznek vala, a' bátorság éles kardjának használatjával 's szép okos rendelkezések segítségével elenyésztette 's bosszúsán megbüntette, 's ez által a' birodalom örök épületét megújította, — 's minthogy ²⁾ azon közben a' német és muszka hadjáratok 's Nádír Sáh és Szari-beg-oghlu féle nagy gonosz ellenségek előállottak ²⁾ 's a' birodalomban a' rosszasság 's nyomoruság jelei nyugadalmat és belátást elűztek vala ²⁾, mindenfelé hadvezéreket 's sereget küldvén, míg ³⁾ maga székhelyében sarkcsillag gyanánt erősen megáll ³⁾, ellenségeinek legyőzésével 's az ellenség kezeibe került Belgrad, Atha (Orsova) 's egyéb várak 's palánkák megvételével uralkodásának dicsőségét öregbítette, | — hogy ⁴⁾ mindezen bajok lérázva 's megszüntetve valának ⁴⁾: || többire uralkodása napjai vigaság és öröm közt múltak ⁵⁾ 's idejében a' világ nyugodalmat és boldogságot nyert ⁵⁾.

Ezenkívül még, az Úrnak jótetszését megkívánásából 's azon szándékból, hogy a' más világra készítsen magának útravalót, számtalan sok alapítványt és beneficiumot szerezvén, 's különösen már annak is, hogy — a' gonoszok a' (magas) küszöbötől elhárítására, — az Aja Szofia mecset könyvesházában mindennap felséges Bukhari olvastatását rendelé, gyümölcse és hasznossága megbizonyulván: nyilván való, hogy a' Szultán Oszmán Khán mecsetjének közel véghez vitele is ugyancsak királyhoz illő, magas igyekezetét fogja megbizonyítani.

Az olvasó talán csudálkozni fog, hogy ime' mutatvány csak három mondatot foglal magában — igaz, hogy elég hosszú lélek-

²⁾ zuhûr — szelb — *îtmis-iken* ³⁾ szâbit-i qadam olarak ⁴⁾ eldukda ⁵⁾ mûrûr — keszb — *îtmis-idi*.

zetűt. És valóban a' törökben csak három főige van: 1) és 5) szám alatt és *záhir-dir* = manifestum est. A' több igealakok mind gerundiumfélék, melyeknek könnyüded segítségével készülhet a' török *stylus sublimior*-beli véghetetlenig nyúló periodus. Illyenbül a' mi igeidőink kérdésére nézve nem eredhet ugyan sok tanulság; de megtartottam e' nehézkes mondatszerkezetet és lehetségig híven visszaadtam már a' végett is, hogy e' kis darabot irály tekintetében egybevetvén a' fentebb adott Negyven vezír vagy Nesri-félékkel, egy példán láthassa az olvasó, mennyire távozhatik el a' beszéd irodalmi mesterkélés által a' természeti csaknem gyermekiesen naív egyszerűségtől. Azomban érdekes az illy mesterséges összerakásban mintegy a' stylistikai logikát keresni ki, melly az egyes egymáshoz fűződő mondattagokat határozza meg. Azért is a' leghosszabb második periodusban némi szembetűnőbb tagláló jeleket alkalmaztunk.

A' stylistikai szerkezet mesterkélttségével együtt jár a' törökben a' szókinsnek idegenszerűsége is, — mind a' mellett maga a' mondatszerkezet, melly az alkalmazott igealakokon alapszik, tösgyökeres török maradván. A' török, a' nagy bőséggel fölvet arab és perzsa szók mellett, úgyszólván nem változtatja meg syntacticus eszejárását, hanem csak az annak szolgáló eszközöket. Ő törökül beszél vagy ír arab és perzsa szóval. Vâcîf Efendi a' legarabosabb írók közé tartozik, 's érdekes lesz fölmutatnunk nála az arányt, mellyben az idegen szó mennyisége a' törökhöz áll. Ugyanis a' közlöttünk mutatóvány eredetijében, ha jól megszámláltam, az egyaránt arab és török *ve* = és particulát nem véve tekintetbe, 395 szó fordul elő; vegyük hát: 400. E' között egészen és tiszta

*) E' tárgyul kevés szóval, de igen rálatálólág és kifejezőleg Schott W. szól a' berlini „Jahrbücher für wissenschaftl. Kritik 1836, I, 746.“ Schmidt mongol grammatikáját megjelenttében:

„Der *conjunctionen* sind nur wenige. Sie werden, wie bei den übrigen Tataren gern umgangen, und durch verschiedene modi, vorzüglich die *gerundia* ersetzt. Hierauf gründet sich ein sehr periodischer stil, — besonders in erzählungen und rhetorischen stücken — dem man eine eigentümliche würde und feierlichkeit nicht absprechen kann, obwol er dem abendländer oft sehr ermüdend ist. Bei den Mongolen erscheint dieses system jedoch weit einfacher, als bei den Türken, vor allem den Osmanen, deren schriftsteller zum culminationspunkte periodischer kühnheit und grossartigkeit sich erheben.“

török szó van 36; török tulajdonnév 5: összesen tehát 40 török szó van, a' mi az egésznek $\frac{1}{10}$ -ét teszi; a' többi arab és perzsa. Azonban van még az idegen szókhöz járult török rag vagy képző 38, tegyük: 40. Még ezt is a' török szókhöz számítva, — a' törökség legfeljebb $\frac{1}{5}$ -ét teszi az egésznek. Igaz hogy kissé furcsa arány ez, de azért merem állítani, hogy még ezen irány is lényegében sokkal törökösebb, mintsem némi újabb időkbeli magyar iromány magyaros, bátor nincs benne egyetlen egy latin vagy egyéb nyelvű szó is.

VI.

Medsi Muhammed.

Ennek „Sakáik Nu'mânie“ (= „Kökörcsín virágok“) című munkájából, melyet ő Tasköprüzade Ahmed szintilly című arab munkájából átdolgoza, — foglalja pedig magában e' munka 367 'ulema meg 144 sejkhek élete leírását, kik Oszmán Gházitul kezdve Nagy Szulejmánig éltek — közöljük ezennel

Sejkh Muhji-ud-dîn Iszklibi

életét. Azonban hogy a' szives olvasót ezen szintén meglehetősen bő elegantiájú íróval nagyon ne farasszam, némi pleonasticus kitételeit izlésünkhez képest alkalmasabban — fogom egyszerűsíteni, 's egyik másik mellőzhető részét félre is hagyni. Fordításom e' szerint némi tekintetben szabad lesz és csak arra nézve szorosan a' törökhöz ragaszkodó, a' mi kiváltképen érdekel: az igeidők és igealakokra nézve. — Az eredetit látni: „Sakáik Numânie“ Konstanczinápolyban 1853-ban megjelent kiadása, 349—51 lapjain. (Megvan a' M. Akad. könyvtárban.)

Élete első korában a' tiszta tudományt egész szeretettel igyekvéseinek céljává tevén, minthogy ¹⁾ a' felséges ismeretek megkívánásának jelei boldog lelkének lapjain kivehetőleg meg valának ¹⁾ írva, legelőször Mevlânâ 'Alî Kâsi és Mevlânâ 'Alî Thûszi tanítása alatt

¹⁾ olmaghin.

szerze ²⁾ magának alapos és tökéletes ismereteket. Azután, hogy ³⁾ Mevlânâ 'Alî Kûsinak a' szigorú jámbor élet azon királyának lélekmadara teste ágairul az isteni mezők egébe elröpüle ³⁾, a' seikh ö szent kegyelme a' „szûfi-skodó“ *) élethez foga. —. —. Ugyanazon magasrangu seikh, midőn ⁴⁾ egyszer a' felséges zarándokság végett a' legdicsebb partok és legkiesebb városok felé útban vala ⁴⁾, a' nemes fejedelemsí szultán Bajeziddel Amasziában összetalálkozván, hogy ⁵⁾ történet szerint az uralkodás elnyerésére kerüle ⁵⁾ a' szó, a' seikh ö szent kegyelme ezt mondá : „Ha ⁶⁾ isten segítségével szent zarándokság járatombul jó egészségben megtérek ⁶⁾, bizonyos ⁷⁾ hogy én akkor uralkodó székedről tisztességet és boldogságot nyervén, a' te fejedelmi udvarod az országnagyok oszlopaíra erősen fektetve és a' kitűnő jeles főemberek által diszesítve lesz ⁷⁾).

És csakugyan visszatértekor a' megígért czél szem elé állván, a' rejtettség lesébül a' nyilvánvalóság színhelyére juta ⁸⁾. Ez okáért a' fent említett padisáh (Bajezid) a' seikh ö szent kegyelmét fölötte igen megkedvelvén, mindenképen nagy szeretetben tartá ⁹⁾; úgy annyira hogy, ö felségéhez való barátságos viszonyáíul elhíresedvén, közbeszédben őtet csak „a' padisáh seikhje“ néven emlegetik vala ¹⁰⁾. —. —. Ennek fölötte kitűnő jeles tulajdonságainak sokasága és magas szép ismerteinek bősege miatt olly annyi tekintetessége és nagy tisztessége vala ¹¹⁾, hogy mind az 'ulemák szinte félelemmel tisztelvén őtet, az ö jelenlétében mind álmélkodva hallgatnak vala ¹²⁾. — A' „Sakâik“ szerzőjének édes atyjához egy napon a' tudományok alapjaira vonatkozó valamely kérdést tevén, az is azon kérdéspont világossá tételére egy értekezést írván, hogy ¹³⁾ azt a' seikhhez vivé ¹³⁾, ez várakozása fölött az értekezést megdicsérvén, azt méltóztaték mondani : „Valóban az 'ulemák közül még senkit sem láttam ¹⁴⁾, ki olly éles és finom elmével bír mint te.“ —. —.

²⁾ teknil — *ejledi* : ejle. ³⁾ pervâz *ejle-dikde*. ⁴⁾ *gider oldukda*, tkp. hogy — menő vala. ⁵⁾ *szevq olundukda*. ⁶⁾ *reds'at ejledigimde*. (Lehetne itt evvel is fordítani : ha — megtérendek). ⁷⁾ — *olmak muqarrar dir* (tkp. : lenni bizonyos. ⁸⁾ *vuçâl bul-du*. ⁹⁾ *meveddet ejle-diler*. ¹⁰⁾ *anilîr-îdi* : anilmak, tkp. emlegettetik vala. ¹¹⁾ *var-îdi*. ¹²⁾ *mebhât ü lâl olur-lar-îdi*. ¹³⁾ *içâl ejledikde*. ¹⁴⁾ *görmédim*.

*) Szemlélődő, mysticus.

A' nagy seikh követőjinek egyike, seikh 'Abd-ur-rahîm, egyszer imezt beszéllé, hogy a' boldogult Szultán Szelîm Khân Ghâzi uralkodásának kezdetén a' kâzi' aszkerségérül letétetett testvéremet, Abd-ur-rahmant látogatván meg, hogy ¹⁵⁾ azt tisztevesztése ¹⁶⁾ miatt fölötte igen búsulva találám ¹⁵⁾, fölkelvén vele mindketten a' seikh ő kegyelméhez járulánk. Hozzá érkeztünk után a' seikh éles szemével meglátá testvérem homlokán a' szomorúság redőit 's a' más-kor vidám reménységü arczárul a' mély búbánatot nézé. A' seikh ő kegyelme a' vigasztalás kezével a' szomorúság porátróla le akarván törülni, beszédének gyöngyeit a' tanácsadás fonálára fűzvé, így szólítá meg: „A' ki önként hagy el dicsőséget és magas helyet, az bizonyosan ¹⁷⁾ a' tiszteség csillagot érő csúcsára jut ¹⁷⁾. Azért kegyed is azon az úton induljon.“ Hogy ¹⁸⁾ így megszólítá (tkp. meglöké ¹⁸⁾, t. i. : szóval) ötet, a' megmondott 'Abd-ur-rahman semmit nem felelvén csak hallgata; megzavarodott lelkének bim-bója szorultságából ki nem feselvén, nem mosolyga föl rózsaként örvendetes szólásra. Végre a' seikh ő kegyelme a' szerencsétlen tisztevesztettet, egy kerevetre ültetvén le: „Ha kegyed — úgy-monda — kâzi' aszkersége alatt nagyság és tiszteség után buzgalommal indul vala ¹⁹⁾, tehát most is a' megígért cél után induljon.“ Illy parancsolattal leülteté ötet. Mihelyt ²⁰⁾ megmondott 'Abd-ur-rahman is szót fogadván a' drága kerevetre leüle ²⁰⁾, a' seikh ő kegyelme ezt mondván: „(tiszt-)hely foglalásod áldott legyen“ ^{20, b)} mintegy szerencsés előjellel megüdvözlé ötet. Ennek megeste után még 15—20 nap sem mulék el ²¹⁾, hogy történet szerint, Szultán Szelîm ő felsége Edrenébe (Drinápolyba) rendelvén ötet, Rûmili (Rumelia) kâzi' aszkerségével ajándékozá meg. Minthogy ²²⁾ ezen kegyességtétel ő iránta legkevésbbé nem váratik vala ²²⁾, az ő állapotjának örvendetes megváltozása mintegy erőhatalom által a' nemlét rejtettségébül látható nyilvánvalóságba álla bé. — E' történet is csak egyike a' seikh sok csodatételeinek.

A' proféta futása után 920-ik esztendőben (= 1514, Kr. u.), születőhelye Iszklibben a' seikhnek győzedelmes lelke szellemi szárnyakkal a' mennyei vár magas ormai felé indulván, elröpüle

¹⁵⁾ *bulmaghin*. ¹⁶⁾ *ma'zûl oldughuna*, tkp. tisztevesztett lettén = azon, hogy t. lön (oldu). ¹⁷⁾ *mümâsszsz oldughu muqarrar dir*, tkp. „assequens“ volta bizonyos („est“). ¹⁸⁾ *szevq ejledik-dse*. ¹⁹⁾ *hareket ider-szeniz*. ²⁰⁾ *dsülûsz ejledikde* ^{20, b.)} *ola*. ²¹⁾ *gecsmedîn*, tkp. el nem múltával. ²²⁾ *tevaqqu' olunmaz-iken*

azon kívánsággal ²³⁾, hogy az isteni szerajbeli rózsásággyak dudu madairaival *) 's a' mennyország gyönyörüséget nevelő fülemüléivel együtt lakhassék ²³⁾.

Egyelőre érjük bé imezen közölt török olvasmányokkal. Az ezekben foglalt anyag alapul akar szolgálni a' török igeidőalakok-rul 's azok használatjárul való okoskodó értekezésünknek, melyet következő czikkemben veszen majd az olvasó, kinek addig is az ezen olvasmányokban előforduló hasonnemű előadási részleteket az időmomentumokra nézve szíves figyelmébe bátorkodom ajánlani.

²³⁾ hemnesîn *olmak* ridsa-szî-la tkp. együttül, együttlakó *lenni* kívánság-*ácal* (kérésével). A' magyarbau nem lehet ezt szorosan követni, minthogy a' -ni-féle (határtalan) igének nincs olly kiterjedett szabad használatja mint a' tör. *mak*, *mek*-félének, mellyhez még a' viszonyragok is járulhatnak.

*) Tulajdonképen perzsa szó : طوطی (tuti), melly a' török ejtésben *dudu*-vá lett; azt teszi, hogy *papagály*, melly nem tudom miért sehogy sem hangzik jól a' magyarban; a' *kajdács* meg nem igen „genuinae originis.“ Nem lehetne-e inkább a' török *dudu*-t vagy perzsa alakját *tuti*-t átvenni?

BUDENZ JOZSEF.

Könyvismertetés.

Finn Nyelvtan. Írta Fábián István. A' Magyar Akademia kiadása. Pesten 1859. 8-ad réti, VI és 292 l. Ára 2 ufrt.

A' mondat-tan *).

A' mondat-tan, latinul syntaxis a' nyelvtani munkák legnehezebb része; azért is általában legkevésbbé szokott a' várákozásnak megfelelni. Talán leginkább két oka van nehézségének. Első oka a' mondatok, szólások változásaiban rejlik. A' nyelvek szavai, mint annak csontjai izmai, szintén változnak, de se nem olly hirtelen, se nem olly teljesen, mint a' mondatok; sőt azt lehet és kell állítanunk, hogy a' mondatok szerkezetének változásai vonják maguk atán a' szók alakainak veszteségeit is. Mert ugyan miért vesztek ki a' magyar nyelvből, p. o. ezen alakok: *tudvám, tudvád, tudvája; tudvánk, tudvátok, tudvájok?* Nemde csak azért, mert a' mondatok, melyekben helyök volt azon alakoknak, szokatlanokká váltak. Ki tud még közöttünk helyesen élni az *ül*, vagy *en*, *vá* és *nak* ragokkal, miszerint tudná, mikor van helye a' *feleségül* vagy *részegen*, *feleséggé*, és *feleségnek* alaknak? 'S ha szépen felejtjük ezen különbségeket: bizony azt sem lehet másnak tulajdonítani, mint a' szólások változásainak. A' kik tehát azt vitatják nálunk, hogy a' syntaxisban rejlik a' nyelvnek mérték-adó fogalma: azok elvontan veszik a' dolgot, nem történeti fejlődése szerint; azok a' nyelvben működő és rontó változást nem sejtik. A' mondatok szerkezete és egymáshoz való füződése annyira változik, hogy ki most

*) Lásd a' M. Nyelv. V. 516. l.

úgy akarna írni, miut 1660-ban írnak vala, egészen avítnak látszanék, bár egyetlen egy elavult ragot sem használna is. Az etymologia állandóbb a' syntaxisnál; azért is előbb sikerül azt a' dolog természete szerint előadni, mintsem a' syntaxist.

Nehézségének másik oka szerintem abban rejlik, hogy a' mondat-tan előadásában bajos egyeztetni a' logika és grammatika igényeit. A' nyelv mindenesetre az emberi gondolatok kifejezése; tehát az emberi gondolatokban szükségkép az általános emberi logikának törvényei láthatók, külömben szó sem lehetne az egymás értéséről: ámde mi külömbözőleg járnak el a' külömböző nyelvek az általános logikai törvények alkalmazásában, vagyis szók általi érzékeltetésiben! Azt mondja talán néki: Nincsen semmi baj; az illető nyelvnek álláspontjára kell magát helyheztetni, 's úgy adni elő a' mondatok szerkezetét, a' mint a nyelv maga kívánja. — Könnyű azt mondani, de nem születhetik többé ember nálunk, ki azt megtenné. Miért nem? Csak egyedül azért, mert nincsen nálunk író ember, a' ki csak magyarul tud; tehát nincsen író, ki egész bátran, minden elfogultság nélkül az igazi magyar gondolatjárással azonosíthatná magát. A' ki pedig csak magyarul tud, az lehetne a' legjelesebb költő, de nem lehetne grammatika-író; — olyan írók munkájibul más szerkeszthetne jó magyar syntaxist! — Az áll, ámde ha eddig, különösen a' pogány időben, nem volt olyan író, azaz költő, már ezentul nem várhatunk többé illet. Mert bár most születnék is a' magyar messiás költő: annak nyelve nem volna többé az, a' melly volt a' táltosok idejében, hanem volna a' káté, a' Kistükör, tiszteletes és néptanító uraimék nyelve stb. E' tekintetben, hogy melly mondat-füzetek, melly szólás-alakok igazán *κατ' ἐξοχήν* magyarok, mi véghetetlenül árvák vagyunk a' finn nyelvhez képest, melly szinte hasonlíthatatlan szép nép-költészettel bír, olyan korbul, mellyben az eredeti felfogás háborítlanul működik vala, 's olyan vidékekrül, mellyekhez a' keresztyén Európa miveltsége legutoljára és leggyengébben fért.

Mi nehéz feladata van a' syntaxis-írónak, azon említett tekintetbül, hogy nehéz a' logika és grammatika igényeit megegyeztetni, kitetszik azon példából is, a' mellyet itt fel akarok hozni. Brassai Sámuel úr logikája elején *) azt olvassuk: „A' logika czélja az

*) Logika lélektani alapon fejtegetve. Akad. kiadás, Pest 1858.

emberek közt egymás értésének eszközlése. Mivel az emberek főképp beszéd által közlekednek egymással, tehát a' logika a' beszédet kell, hogy értelmessé tegye. A' beszéd elébb benn az emberben alakul; de beszéd nevét tulajdonkép a' kimondásakor kapja. Mig bennlappang, addig közönségesen *gondolat*nak nevezik ugyan; de mi azt hisszük, hogy különbséget kell tenni azon belső lelki műfolyam közt, melly beszédünket nemzi, 's a' melly létezik már a' beszéd-képesség előtt is, és azon későbbi reflectált műfolyam közt, melly már beszéd-alakban, azaz szókkann bírja magát formulázni. A' tulajdonképi *gondolat* neve csak az utóbbit illeti." — A' mi ebből más előtt talán igen is könnyűnek látszik, az nékem legbajosabbnak tetszik. Brassai úr szerint, a' logika tiszte, értelmessé tenni a' beszédet. Úgyde az a' syntaxis tiszte is: egy volna-e a' logika és syntaxis? Ha egy a' kettő, akkor vagy nincs különbség a' különböző nyelvek syntaxisai közt, — mit Brassai úr bizonyosan maga tagad —; vagy, különbség lévén a' nyelvek syntaxisai közt, annyiféle logika van, a' hányféle nyelv, — mit hasonlókép tagadnia kell magának Br. úrnak, ki *lélektani alapon* fejtegeté a' logikát, mert legalább én se nem olvastam se nem hallottam még senkitől, az amerikai kegyes keresztyéni rabszolga-tenyésztetők-től sem, hogy a' különböző színű és fajú emberek *lélek-alapjai* különbözők volnának —; vagy szükségkép hibásan czimezte a' könyvet a' szerző, 's e' helyett: logika a' magyar nyelvtani alapon fejtegetve, azt írta, mit olvasunk, hogy logika, lélektani alapon fejtegetve; — vagy ha nem hibázta el a' könyv címét, tehát elhibázta a' logika fogalmát.

Minek hozom azt itt fel, holott ide nem tartozik, mert itt az olvasó Fábíán Finn Nyelvtana syntaxisának ismertetését várja? Azért hozom fel, mert kézzel foghatóvá akarom tenni, hogy a' syntaxis millyen bajos tudomány; hogy a' különböző syntaxisai 's a' különböző nyelveken írt közönséges logika a' két legnehezebb tudomány, mellyre sok irodalom szert sem bír tenni; azért hozom fel, mert figyelmeztetni akarom az ifjabb tanárokat arra, hogy se a' syntaxis se a' logika nem ollyasmik, a' mellyeket készíthet az ember, csak akarja; végre azért hozom fel, hogy méltányosak legyünk Fábíán Finn Nyelvtana iránt.

Ez a' mondat-tanban szinte szorosan Eurént követi, ki a' mondat fogalmából 's annak nemeiből és fajaiból indul ki, 's ter-

mészet szerint előbb az *egyszerű*, utóbb az *összetett* mondatokat tekinti. Az egyszerű mondatokrul beszélvén előadja a' *szigoru*, és a' *toldott* mondatokat. A' szigoru mondatnak van alanya és mondománya; a' toldott mondatnak pedig bővítéseit vagy toldásait tekinti először tárgyszók által, mi megintlen viszonyragok, viszonyszók és igék névimódjainak segítségével jelöltetik meg; másodsor tulajdonítmányszók által; harmadszor igemellékek (adverbium) által. Idáig vannak az egyszerű mondatok. Követköznek az összetett mondatok, mellyek megint :

társmondatok (kapcsoló, elválasztó és ellentétes mondatok);
alárendelt mondatok (visszaható, viszonyúló és kötszós mondatok, a' joki jompi, a' semmoinen... kummoinen, az [okadó, föltételező, következtető, kérdő] kötszók vezérlése alatt); és

elbeszélő mondatok. — Ezen fejezetek alatt tárgyalja Eurén 's utána Fábián István a' finn nyelv mondattanát. Lássuk röviden most, miképen?

I. Az *egyszerű szigoru mondatban* van alany, mondomány, 's a' kettőnek egymáshoz való viszonya.

Az *alany* dolognév fogalmával jár, 's lehet dolognév, tulajdonságnév, számnév, névmás, igének névimódja, sőt egész mondat is, ez utolsóra ezen szép példát hozván elő : „*niin laki kun luetaan*“ on suomalaisen sananlasku, azaz : „úgy szól a' törvény a' mint olvassák (értelmezik)“ tartja a' finn közmondás. Mind ebben semmi sincs, miben a' magyar nyelv nem osztoznék. De az alany megjegyzésében különbözik a' finn a' magyartul. Mert annak kétféle nevezője van : *határozott* : vagy egyszerűen nevező, és *határozatlan*; amaz teljes meghatározott alapfogalmat, ez részletes és határozatlan fogalmat fejezvé ki, p. o. *lapsi on paha* a' gyermek (ez vagy az tudva lévő gyermek) rossz; *lasta opetetaan* gyermek taníttatik. Ezt a' magyar nyelv is érezi és ki bírja fejezni; de nem úgy bírja kifejezni, ha mondományban áll a' kétféle nevező, mint azt e' példa bizonyítja : *rauta on kova* és *rauta on kovaa*. Mert az első azt jelenti : a' vas kemény, de úgy, mintha a' mondomány ugyanazon foglalatú volna az alanyval, teszem, mintha azt akarók mondani : a' vas keményvas. A' második azt jelenti tulajdonkép : a' vas a' keményébül való, a' mivel azt fejezzük ki, hogy a' mondomány nem azonos foglalatú az alanyval. Így : *kirves on tylsä* a' fejsze tompa, mintegy a' *tompa* mondomány erre az egy

fejszére illik : de *kirves on tylsäü* a' fejsze a' tompáknak egyike, hol a' mondomány nemcsak az egy, hanem több fejszére illik.

Azomban az alanynak határozottsága vagy határozatlansága sem felel meg mindenkor a' magyar nyelv esze-járásának. Példák mutassák meg az egyezést és különbséget a' két nyelv közt. „Tämä oli ainoastaan ensimäinen kylvä, joka kuitenkin pian siitti *vahvempia voimia*“ ; ez vala csak első vetés, melly mind a' mellett hamar termett *nagyobb erőket*. Itt a' *vahvempia voimia* határozatlan esetben van, mellynek magyarban is határozatlan tárgyi eset felel meg. — „Yksi niistä, jotka Särkilahden opetuksista heräsivät *uutta apostolista oppia* levittämään, oli Mikaeli Agrikola“ ; Egyike azoknak, kik Szärkilahti tanítása által felköltek *az új apostoli tant* terjesztetni, Agrikola Mihály vala. Itt két nevező van : *jotka* (többes számu határozott nevező) és *uutta apostolista oppia* (egyes számu határozatlan nevező, mellynek határozottja ez : *uusi apostolinen oppi*) ; 's ezt „az új apostoli tant“ által kellett fordítani. (Hogy a' nevezők tárgyesetek gyanánt is állanak, már itt látjuk, utóbb tüzetesen szólunk róla, de az nem változtatja meg a' nyelv által kifejezett határozottságát vagy határozatlanságát.) „Paavali Juusten, joka myöskin oli Vittenbergissä *käyneitä*, sai Viipurin hiippakunnan“ ; Júsztén Pál, ki szintén a' Vittenbergába *jártak* egyike volt, a' Víborgi püspökséget nyere el. Itt a' *käyneitä* többes számu határozatlan (*käy-n* kelek, járok ; *käynynt* kelt, járt, többes határozott nevező : *käyneet* a' keltek, jártak, határozatlan nevező : *käyneitä*), melly genitivus partitivus értelmü. Illyet lehet és kell gondolni a' számok összerakásában is, p. o. 13, 21 stb. így mennek : kolme toista kymmentä (három a' második tizedbül), yksi kolmatta kymmentä (egy a' harmadik tizedbül), 's azok vonzásában, mint 20 = kaksi kymmentä, 3 ember = kolme ihmistä stb.

Abban megegyez a' finn nyelv a' magyarral, hogy némelly igék mellett nem kell alany, mint : *pitää, täytyy, tulee, sopii, auttaa, tarvitsee*, mellyek akkor 'kell', 'szükség' jelentéssel járnak, 's az alanyt pótló személyt birtoki esetben teszik (magyarban tulajdonítóba), p. o. *minun pitää tehdä* szószerint : enyém (nekem) tartozik tenni, *minun täytyy tehdä* szószerint : enyém (nekem) telik tenni, *meidün tulee näyttää* szószerint : miénk (nekünk) jö mutatni ; azaz mi tartozunk tenni, nekünk kell mutatnunk.

De különbözik a' két nyelv a' következőkre nézve : 1) hogy

a' finn nyelv az igének személytelen szenvedőjével bírja elhallgatva kifejezni az alanyt, mint : *huomenna tullaan* mit magyarul csak úgy lehet adni : holnap jönnek. Itt a' *tullaan* (tul-t-aan) a' tulen, jövők, személytelen szenvedője, mellynek néhány magyar *ikes* ige felel meg, mint : *akarózik mennem*. Egyébiránt könyvünk ezen helyet így adja elő a' 215. lapon : „Az alany a' szuomiban nem jelöl-tetik meg : . . . b) midőn a' mondat alanya meghatározva nincsen, melly esetben a' svéd ,det, man', a' német ,man' szócskával él, a' magyar pedig az igét közönségösen a' többes számu harmadik személybe teszi (mondják, beszéllek), vagy ,az ember' szót vonja a' mondatba.“ A' szerző kihagyta a' főbbet, azt, hogy mint fejezi azt a' finn nyelv ki. Így kell azt tehát kiigazítani : b) midőn a' mondat alanya meghatározva nincsen, *melly esetben a' finn nyelv a' személytelen szenvedőt használja*, a' svéd *det, man* stb.

2) Hogy némelly igék tárgynak teszik a' magyar alanyt. p. o. borzadok, *minua hirvittää* = engem irtoztat ; sirhatnám, *minua itkettä* = engem megrikat ; ihatnám, *minua janottaa* = engem inni unszol stb.

A' *mondomány*hoz más észrevételünk nincsen, annál, hogy a' finn nyelvben sokféle segédige vagy on, mellyeket hasznos lesz tudnia a' magyar olvasónak ; ilyenek a' *tulen* jövők, *taidan* tudok, *saan* nyerek kapok, *osaan* érek, tehetek, *voim* tehetek ; stb. p. o. Lappalaisista moni *taisikin* Kainulaisten kanssa *sekautua* a' lappokbul sok *elveyteltä* a' kajnulaiaik közzé ; — vasta *tulemme nähdä* azután látni fogunk (jövünk) ; — oli muutamassa kylässä *aija* ja *ämmä* ; *ämmä* ylen kielevä on, minkä *sau* kotona *tietää*, sen puhuu koko kylälle. Vala egy faluban férj és nő ; a' nő fölötte nyelves, a' mit otthon csak *mehtudhat*, azt elbeszéli az egész falunak ; *ämmä poikkeee taloon päin*, *jonka osasi nähdä tien varrella* a' nő letér egy ház felé, mellyet megláthata az út mellett. — De a' mi föltetsző ennél, az, hogy ha illyenkor a' mondat szenvedő igei fogalommal jár, a' segédige veszi föl a' szenvedő alakot, p. o. heidän muinais-uskonsa ja tapansa lienevät olleet samat kun Karjalaisten, jota vielä *taidettaneen* niiden vähistä jäännöksistä ehkä *todistaa* = az ő régi hitők és szokásaik ugyanazok lehettek, mellyek a' karjalaiakéi, mi még a' kevés maradványaikbul *megbizonyítható*, szó szerint : tehettetik (*taidettaneen*) bizonyítani, e' helyett : tehet (hat) bizonyíttatni. Azomban ugyanazon írónál arra is talállok pél-

dát, hogy mind a' segédige, mind a' tulajdonkép mondományi ige fölveszi a' szenvedő alakot, p. o. joka asia ehkä muillakin syillä *taidettaneen tehtäii* toden-mukaiseksi; melly dolog talán más okokkal is valószínűvé *tehtetetik tétetni* (tétethetik).

Az *alany* és *mondomány* egymáshoz való viszonyárul beszéllvén előadja szerző, mint egyeznek meg azok szám tekintetébül; a' mondománynak, mellyek a' nemei, módjai, ideji. — A' nemeknél nem ártott volna megemlíteni, hogy a' finn nyelv sokkal inkább szereti a' szenvedő alakot, mint sem a' magyar, 's hogy ő merő benható igéket is passivizál, mert p. o. jövök, megyek, állok stb. tulen, menen, seison, a' finnben passivumok lehetnek: *tullaan*, *menneen*, *seisotaan*. Emezekkel egy sorba tehetők a' magyar *folyik*, *lépik*, *buvik-félék*, a' mellyek részben csak a' nép szájában élnek még, 's a' mellyek hajdan, mint nyelvemlékeink mutatják, nagyobb számmal voltak meg. A' magyar *ikes igék* tana, mellyhez járul a' szenvedő alakok *ikessége* is, még sok homályt rejt magában, lásd M. Nyelv. V. 535. l. is.

A' módok és idők előadásában szerfölött rövid a' szerző; itt szinte kíváncsatos volt elhagynia Eurént, 's a' finn irodalombul vett példákkal értelmeznie és felvilágosítania a' dolgot. P. o. igen sovány magyarázat ez: a' foglaló mód a' belső önkénytől függő munkásság kifejezésére, a' föltételes mód a' külső önkénytől függő munkásság kifejezésére szolgál. Vegyük ezt: *Näitä Suomalaisia lahkoja*, jotka Venäläisiltä yhteisellä nimellä kutsuttiin Tsuudeiksi, *lienee* Ruotsin kuninkaan valloitus erittäin *koskenut* = ezen szuomi csapatok, mellyek az oroszoktól általános (egy) névvel csúdoknak neveztetnek vala, talán különösen érezék a' svéd király hatalmát. Vagy ezt: *Kertomia ikivanhojen aikojen seikoista ja tapahuksista voisi sanoa* kansan lapsuuden historiaksi = az ős idők eseményeiről és tapasztalásairul való elbeszéléseket a' nép gyermeksege historiájának lehetne mondani. Az elsőben *lienee koskenut* foglalóban van, azért így kell fordítani magyarul: „talán érezék.“ De akárhogy fordítsuk is, abban belső önkénynek legkisebb nyoma sincs. Viszontag a' másik *voisi sanoa* föltételes módu, 's azt magyarul így kell adni: „lehetne mondani.“ Hol van itt a' külső önkénynek nyoma? Mindenesetre Eurén értelmezése nem talál.

Az idők értelmezése hasonlóképp nem elégít ki; de amaz és ezen hiány nem akasztja meg a' tanulót. Azt mégis tudnia kell,

hogyan azon idő-alak, melyet F. úr történetinek nevez, nemcsak történeti, hanem imperfectum is; továbbá észre fogja venni az olvasó, hogy az imperfectum értékét a' nyelv gyakran a' jelenidővel fejezi ki, mit ezen példa is mutat: *Oli* (imperfectum) muutamassa kylässä äijä ja ämmä. Ämmä ylen kielevä *on* (imperfectum): mi-chensä taas *on* (imperfectum) hyvä metsä-mies. Kerran metsissä käydessänsä ukko *löysi* (tempus historicum) aartehen, ja *alkoi* (t. historic.) mielessänsä miettiä stb. *Vala* egy faluban férj és nő. A' nő nagyon nyelves (vala): férje meg jó vadász (vala). Egyszer az erdőkben jártában kincset *talála* a' férj, és *kezde* elméjében gondolkodni stb.

II. Az *egyszerű toldott mondat* legtöbb helyet foglal el az egész tanban; mert ha mondjuk, hogy a' szigorú mondatot tárgyszók által lehet meg bővíteni, 's ha tudjuk, hogy ez alá a' viszonyragok, a' viszonzszók és az igék névimódjai esnek: áttalátjuk, hogy ezen fejezet alá a' nyelv alakok legnagyobb része jut, minthogy éppen a' viszonyragok és viszonzszók dolgában bővülködik a' finn nyelv szintúgy mint a' magyar; a' névimódokban pedig még nagyon felül is múlja ezt.

A' tárgyszónak közönséges esete a' tárgyeset. Úgyde az lát-szólag hibázik a' finn nyelvben, mi a' Nyelvtanunk 82-dik lapján álló mintából kitetszik.

<i>Egyes szám.</i>		<i>Többes szám.</i>
Nevező :	maa a' föld	maat
Határozatlan :	maa-ta	mai-ta
Birtoki :	maa-n	} mai-tten } mai-den
Benhagyó :	maa-ssa	mai-ssa
Kiható :	maa-sta	mai-sta
Beható :	maa-han	mai-hin
Veszteglő :	ma-lla	mai-lla
Távolító :	maa-lta	mai-lta
Közelítő :	maa-lle	mai-lle
Változtató :	maa-kse	mai-kse
Mellékező :	maa-tse	mai-tse
Nélkülöző :	maa-tta	mai-tta

Társító :	maa-ne *)	mai-ne *)
Állapoti :	maa-na	mai-na
Eszközlő :	maa-n	mai-n.

Íme az esetek közt nincsen tárgyeset, accusativus. Mit csinál a' nyelv? *Határozott accusativus* gyanánt használja az egyes számú birtokit: *maan*, és többes számú nevezőt: *maat*: ellemben *határozatlan accusativus*nak az egyes és többes számú határozatlan eseteket: *maata* és *maita* használja. Innen van az, hogy az oda fel idézett példákban: „Tämä oli ainoastaan ensimmäinen kylvä, joka kuitenkin pian siiti vahvempia voimia“; — yksi niistä, jotka Särkilahden opetuksista heräsivät *uutta apostolista oppia* levittämään stb.“ a' többes és egyes számú határozatlan accusativusnak áll (lásd a' 88. lapot). Tegyük ide még más két példát, melyben határozott accusativus fordul elő. „Hänen hiippakuntansa, joka oli sisältänyt koko *Saomen*, ja'ettiin kahteen osaan“; az ő püspöksége, a' melly egész *Szuomét* magába foglalta volt, két részre osztaték. „Kävi kammarihin, puki siellä *parahimmat vaatteen*“; méne a' kamarába 's ott felölté a' *legjobb ruhákat*. Ezen példákban a' határozott accusativus az egyes számú birtoki és a' többes számú nevező által van kifejezve. — De még az egyes számú nevező is határozott accusativus gyanánt áll, parancsoló mód után, 's midőn a' sarkszám vagy töszám teszi a' tárgyat. Lásd mind erről Nyelvtanunk 191—193 sz.

Ha már azon esetek ragjait tekintjük, a' mellyek tárgyeset gyanánt állanak, észre kell vennünk, hogy az egyes számú birtokit kivéve, a' többinek ragja *t*, úgymint a' két határozatlan: *maata*, *mai-ta*, a' többes nevező: *maa-t*. 'S ezen *t* ragot az igék dolognévi módjának határozatlanában is találjuk. Mind ezek pedig közelednek a' magyar tárgyi raghoz, mint azt már egy helyütt megemlítém, M. Nyelv. II. 387—391, l. 'S ebből azt is lehetne következtetni, hogy a' finn többes nevező azért áll accusativus gyanánt is, mert ragja *t*. De a' névmások szinte világosan tárgyesetet is mutatnak a' tájnyelvben, p. o.

*) Könyvünkben itt sajnos hiba van, az állapoti és társító esetek egybekeveredvén, így: Állapoti: *maana* työnä; maine töine.

nevező :	minä én,	sinä te,	hän ő
birtoki :	minun	sinun	hänen
határozatlan :	minua	sinua	hüntä
tárgyeset :	minut	sinut	hänet

nevező :	me mi	te ti	he ök (hajdan iv)
birtoki :	meidän	teidän	heidän
határozatlan :	meitä	teitä	heitä
tárgyeset :	meidät	teidät	heidät.

Néhány példát tesztek ide egy karjalai mondából. „Oli ennen kuningas, ja sillä kolme poikaa. Isä kahta vanhinta pitää hyvänä, vaan nuorinta häventelee yhä, sanoo *hüntä* turilaaksi ja muuksi, miten milloinkin sattuu, ja panee *hänet* viimeinkin sotamieheksi.“ Vala az előtt király 's annak három fija. Az atya a' két öregebbet jónak tartja, de az ifjabbikat egyre szégyenliti vala, *ötet* hasóknak és egyébnek mondja, mikor mint esik, 's utoljára katonának adja *ötet*. — Íme a' határozatlan *hüntä* és tárgyeseti *hänet* accusativusi értelemben van, azon nem utánozható külömbséggel, melly szerint „sanoo *hüntä* turilaaksi“ azt teszi, hogy nem egész mivolta hasók, hanem más tulajdonsága is van és lehet; — ez pedig „panee *hänet* sotamieheksi“ azt teszi, hogy mindenestül katonának adja. „*Minun* isäni oli ennen iso, kuuluisa kuningas, joka rupesti naittamaan *minua* miehelle, ku ei minusta ollut mieleinen, ja *minä* kun en mennyt sille, se oli noita semmoinen, joka *meidät* kaikki ja koko valtakuntamme rikkoi hiiriksi. Sitä oli rikonta-aikaa neljäkymmentä vuotta, vaan minä kun tiesin että tulee tämä *teidän* poikanne keran *minua* naimaan, sen tähden en ollut pahoillani kuitenkaan; ja hän kun tulikin viimein ja kihlasi *minut*, niin kaikki pääsimme taas inehmisiksi elämähän.“ Én atyám az előtt nagy, híres király vala, ki *engem* férjhez akara adni emberhez, ki nem vala tetszésemre, 's *én* hogy nem mentem hozzá, az olyan búvész vala, ki *minket* mind és egész országunkat egerekké változtatá. Ezen elváltozás ideje negyven éves vala; de én, mert tudom vala, hogy kigyelmed ezen fija egyszer feleségül kérni jö *engem*, annak okáért sehogy sem voltam szomorú; 's ő midőn végre jöve, 's eljegyeze *engemet*, akkor mindnyájan megint felszabadulánk emberekül élni.

— Ebben előfordul *minä, minun, minua, minut*, 's a' többesbül *teidän*, minek *meidän* felel meg, és *meidät*. — Legyen elég a' nevezetes tény bizonyítására. —

A' viszonyragokat hármásával osztályozza el Nyelvtanunk, így:

I.

nevező :	maa föld, hely	maat földek
határozatlan :	maata	maita
birtoki :	maan	maitten, maiden

II.

benhagyó :	maasa	maissa
kiható :	maasta	maista
beható :	maahan	maihan

III.

vesztelő :	maalla	mailla
távolító :	maalta :	mailta
közelítő :	maalle	maille

IV.

nélkülöző :	maatta	maitta
mellékező :	maatse	maitse
változtató :	maaksi	maiksi

V.

állapoti :	maana	maina
társító :	maane(-nsa)	maine(-nsa)
eszközölő :	maan	main.

A' finn mondat-tanban, mint látók, legnevezetesebb az első osztály, úgymint : a' nevező, határozatlan, és birtoki esetek alkalmazása. Mind hárma együtt alanyt és tárgyat jelenthet, 's erről nyelvtanunk eléggé bőven szól a' 228—231. lap.

Ha egybevetjük a' több osztályokat is, föltetszik nekünk,

hogy az időviszony kifejezésére is mennyi bőséggel bír a' nyelv. Nem únjuk összekeresni az eseteket.

Időt jelent:

a' *nevező*, p. o. karhu lepää talvet a' medve tél-en nyugszik;
 a' *birtoki*, p. o. karhu lepää talven a' medve télen nyugszik;
 a' *határozatlan*, p. o. ei karhu lepää kesää a' medve nyáron (nyár
 kezdetétől annak végeig) nem nyugszik;

a' *benható*, p. o. kylvävät kauransa-c huhti *kuussa* zabjokat ápril-
 ban vetik;

a' *beható*, p. o. mitä nykyänsä sanoisimme historiaksi, oli
siihen aikaan tarinoita, a' mit mostanában historiának mondanánk,
 az abba az időbe (sic) mesék valának.

az *állapot*i, p. o. mitä *nuorena* opii, sen *vanhana* muistaa; mit
 fiatal korában megtanul, arra vén korában emlékezik. *Talven ke-*
sänä télen nyáron.

a' *veszteglő*, p. o. *päivällä* nappal, *yöllä* éjjel; tuli kotiin
syyksellä, haza jött ősszel. Ezen sokféle megjegyzését az időnek
 külön értékezésben tárgyalá *Avellan* a' Suomi 1850-ki folyamában,
 melyet külön is kiadtak ezen cím alatt: Kritik öfver sättet att i
 Finskan uttrycka begreppet om tid, Helsingfors 1850; azaz: kritika
 azon szokásról, mint fejezik ki az idő fogalmát a' finnben. Ha va-
 laha több ismerője lesz a' finn nyelvnek, a' legnagyobb örömmel
 és nem kisebb tanulsággal a' magyar nyelvre is fogjuk ezeket és
 hasonlókat közre hozni.

A' ragok II. és III. csoportja három csoportnak felel meg a'
 magyarban, úgymint:

ssa = tarha-ssa
 sta = tarha-sta
 han = tarha-han

ban = kert-ben
 bul = kert-bül
 ba = kert-be

lla = tarha-lla
 lta = tarha-lta
 lle = tarha-lle

{ -n = kert-(e)n
 { rul = kert-rül
 { ra = kert-re
 { nál = kert-nél
 { tul = kert-tül
 { hoz = kert-höz.

Már ez okbul sem lepik egymást a' ragok jelentései. Az első csoport leginkább egyez meg a' két nyelvben ; ámbár itt is vannak eltérések, p. o. a' *sta* rag nem jelent mindenkor *bul-t*, mint egy idézett példában is olvastuk : „isäni rupesi naittamaan minua mi ehelle, ku ei *minusta* ollut mieleinen“ atyám feleségül akara adni emberhez, ki „*belölem*“, azaz „*nékem*“, nem volt kedvem szerinti. Nyelvtanunk ezekre nézve mind elég bő, mind elég határozott is.

A' IV. és V. csoport inkább a' ragok külseje, mintsem jelentésök szerint van alkotva. Jelentés szerint ezek tartoznának együvé :

IV.

eszközlő :	raha-n	=	pénz-(e)n
állapoti :	raha-na	=	pénz-ül
változtató :	raha-ksi	=	pénz-zé.

V.

társító :	raha-ne(nsa)	=	pénzestül
nélkülöző :	raha-tta	=	pénz-etlen
mellékező :	(raha-tse)	=	(pénz mellett)
	ohi-tse	=	oldal mellett, oldalt.

Igen ékesen 's legtalálóbbs helyességgel bír a' finn nyelv az állapotí és változtató ragokkal élni, mit a' magyar nyelv napról napra felejt, mert íróink a' németben és latinban nem találják megfelőjüket. Gyergyai úr a' *magyar nyelv sajátágairul írt könyvében* sok jeles oktatást tett közre, lásd a' Magyar Nyelvészet II. különösen 280. stb. lapjait, melyet jó lesz tanulni és követni. —

A' viszonyozók használatát nem meríti ki Nyelvtanunk, abban Eurén is fogyatékos. Mind az irodalmi mind a' népnelv sok pótlást és helyreigazítást szolgáltató. Némellyeket példának hozunk fel : A' 208. szám alatt elősorolja azon viszonyozókat, a' mellyek a' határozatlan esettel járnak : de nem hozza fel a' *jüli-t*, *lüpi-t*, p. o. „vielä monia *vuosi-satoja jülestäkin* még sok évszáz után. *Vuosi satoja läpeen* évszázakon keresztül. Nem is áll, a' mit a' 255. lap 1. jegyzete mond, hogy „a' felsorolt viszonyozók közzül az *ennen*, *kesken*, *yli* a' határozatlan ragu névnek *mindig* előtte stb. állanak,“ — mert p. o. ebben : *tuvassa makasi jo heitü ennen tullut vieras* =

a' szobában már előttök érkezett idegen aluszik vala, — az *ennen* a' határozatlan ragu eset után áll.

A' finn előadás tömörségét nagyon előmozdítja az ige számos névimódjainak használata, melyet a' magyar nyelv nem bír utólérni. A' névimód kétféle

dolognévi mód:

tulajdonságnévi mód:

I. idom.

I. idom.

határozatl: saa-da venni
változtató: saa-daksi venni-nek

nevező: saava vevő
határozatl: saavaa
birtoki: saavan
benhagyó: saavassa

II. idom.

benhagyó: saa-dessa venni-ben
eszközölő: saa-den vevén

stb.

II. idom.

III. idom.

birtoki: saa-ma-n tudoma(-s)
benhagyó: saa-ma-ssa
kiható: saamasta
beható: saamaan
veszteglő: saamalla
távolító: saamalta
nélkülöző: saamatta

nevező: saanut vett
határozatl: saanutta
birtoki: saaneen
benhagyó: saaneessa

stb.

Többesben:

IV. idom.

nevező: saaminen
határozatl: saamista

nevező: saaneet
határozatl: saaneita

stb.

V. idom.

benhagyó: saamaisissa
kiható: saamaisista
veszteglő: saamaisilla
távolító: saamaisilta

Szereplésöket néhány példával mutatom meg Lönrot előbeszedébül, mellyel 1835-ben a' Kalevala első kiadását bocsátá közre. „Viimmenkänä nämät runot präntin alaseksi *saatua* ovat ne vali-

tettavasti vieläki paljoa puuttuvaiset.“ Utoljára ezen runók nyomtatás alá *bocsáttatván* (saatu a' szenvedő ragozás tulajd. névi módja II. idomának nevezője, melly a' cselekvőben saanut; annak határozatlanja *saatua*, ezé saanutta), még mindég sajnosan fogyatékosak. „Ainaki toivossa, niitä uusien keruulla *lisäytyvän*, en niitä niin olisikkana keskosena käsistä *työntänyt*, jos en toisappäinki *ajatt-leva* olisi *pelännyt*, että taitaisivat jäähä (jäädä) iäti minusta vaillinaisiksi. Jo monelta on ennen paremmatki hankkeet ja *gritel-mät* sillä tavalla tyhjään *rauenneet*.“ Mindig reményben (levén), hogy azok ujak hozzágyűlésével *szaporodni fognak* (lisäytyvä = saava), őket így készülöfélben nem *bocsátottam volna ki* (työntänyt = saanut), ha másfelé *gondolkodván* (ajatteleva = saava) nem *féltem volna* (pelännyt = saanut), hogy nálam végnélkül fognának maradni hiányosak. Már előbb is sokszor jobb törekvések és *igyekezetek* (gritelmät = saama-n mint tökéletes dolognév, a' többesben = saamat) semmiségbe *rogytak* (rauenneet = saaneet) ezen módon. — „Jos tietäisin järjestyksen *olevan* muillenki mielen-myötäisen, niin heittäisin siitä mitänä *virkkamatta*.“ Ha tudnám a' rendet másoknak tetsző-levőnek (olevan = saavan), azaz tetszőnek, abba hagynám mitsem szólván (virkkamatta = saamatta, azaz szó-lás nélkül). „Kahta olen *järjestäessä* nouattanut“; kettőt követtem azt rendeltemben (järjestäen = saaden; ssä raggal). „Minusta näyttää näien runojen sitä myöten, kun asiutki *tapautuvat*, yksitel-len *ilmautuneen*“; mihi videtur ista poemata secundum id, quo res *acciderunt*, singillatim *apparuisse* (tapautuvat = saavat a' többes nevezője; *ilmautuneen* = saaneen). „Mitä esinnä mahto päivän *katoamisesta* kerrottaa, taisi aikaa *voittain* tulla samati kuusta ja täheistäki *mainituksi*.“ A' mit eleinte a' nap eltünésérül mondatott talán, az idő *győztével* (jártával) azonkép a' holdrul és csillagok-rul is fogott (taisi tulla) említetteti, vagy *lett említve* (katoamisesta = saaminen, saamisesta; *voittain*, vagy *voittain* = saaden; *mainituksi* = saatu, ksi raggal, melly saatu, a' saanut szenvedője stb. stb.). Nyelvtanunk ezen szakaszt elég kimerítően adja a' 258—269 l.

Épen a' névimódok nagy száma és ügyes alkalmazása igen hajlandóvá teszi körmondatokra az előadást, melly e' tekintetben nem igen enged a' görög és latin prozának.

Béfejezzük ismertetésünket annak megmutatásával, hogy a'

finn nyelv a' kérdéseket és feleleteket úgy teszi ki, mint a' magyar. P. o.

Onko koira lähtenyt metsään? ment-e a' kutya az erdőbe? tulajdonkép : van-e menve? — On mennyt. Ment ; tkp. van menve.

Metsäänkö koira on mennyt? Az erdőbe ment-e a' kutya? — Metsään; az erdőbe. —

Oliko ihmisellä riita? Volt-e az embernek pere? — Oli volt.

Ihmisellä se riita oli? Az embernek volt-e ezen pere? — Ihmisellä; az embernek stb.

Reménylem, a' Finn olvasó-könyv, melyet már szednek, nemcsak ki fogja egészíteni Nyelvtanunkat, hanem a' finn tanulást is elősegíti majd, mely, úgy hiszem, gyümölcs nélkül nem lesz.

HUNFALVY PÁL.

Ismertetés.

A' magyar igeidők kérdéséhez (Viszhangul a' Hunfalvy Pál által vitatott igeidőkre.) *Koczányi Ferencz* gimnáziumi igazgatótul. Lásd „Tanodai Lapok“ 1861-ki folyamának 4. és 6. számait.

A' tisztelt szerző „hosszasb elmélkedés és a' magyar irodalomban többszöri körültekintés, buvárkodás és egybevetés után“ teljes meggyőződését őszintén kimondja, hogy helyes azon tan a' magyar igeidőkről, a' mellyet Hunfalvy Pál a' „Magyar Nyelvészet“-ben vitatott; azért el is határozá magában ezen tant „nemcsak védeni, hanem annak elfogadására és alkalmazására az írók ezreit fölhíni.“ — „Itt az idő, hogy tanodáinkban is az eddig uralkodó zavart szétoszlassuk, 's így az ifjúság tanításában határozottabb minták szerint vezethessük hazánk reményeit a' magyar irodalom virányos mezején.“

Kezet nyújtván Koczányi úrnak bizton reménylem, hogy igyekezetei megtermik a' várt gyümölcsöt; mert a' tanodák vezérei és tanárai, tudván mit miképen lehet és kell az ifjúság felfogására idomítani, egyedül képesek általánossá tenni a' felismert igazságot. Mihelyt valaki, mint imént Koczányi úr tevé, a' magyar nyelv történeteinek állaspontjára helyezi magát, 's félretevén maga véleményét azt nézi: mit tart vala a' nyelv, míg az írók tévesztett okoskodásai nem zavarták még az előadást: azonnal egyszerűbb a' kérdés, mert már nem arrul van szó, mit tanít ez vagy azon nyelvtan, mit ez vagy amaz író, hanem arrul, ki mint ért a' nyelv történeteinek kutatásához. 'S itt ki lehet és ki is kell egymást egészíteni; vagy inkább ki lehet és ki is kell pótolni a' már tett vizs-

gálatot, ha nem teljes. Azután a' nyelvtörténetek álláspontjára helyhezvén magát, 's szálaikat követvén, oda is elér az ember, hol észreveszi, mi kezdte legelőször megtéveszteni a' magyarul írókat az igeidők használatában. 'S tanáraink ezen észrevételnek fogják legnagyobb hasznát venni, mind a' latin, mind a' német nyelv tanításában, 's az illető gyakorlatok fordíttatásában. A' magyar tanuló három nyelv igeidőjét kénytelen mentül hamarabb és helyesebben felfogni: a' magyar, a' német és a' latin nyelvekeit. A' böcs tanár bizonyosan tapasztalja, hogy magában egyik nyelvnek igeidőjét sem bírja könnyen világossá tenni; de ha a' magyarhoz a' latint és a' németet hasonlítja, p. o. eleinte csak ilyen összeállítások által is:

tud,	tud vala,	tuda,	tudott
amo,	amabam	amavit	
ich liebe	ich liebte	ich habe geliebt,	

mellyekbül kitetszik, hogy a' latin *amavit* időjelentésére nézve, a' magyar *tuda-* és *tudott-*nak, a' német *ich liebte* pedig a' magyar *tud vala-* és *tuda-*nak felelnek meg: nemcsak könnyebben fog boldogulni az eleinte igen nehéznek látszó tárgyban, hanem a' nyelvtanítással azon műveltetést is el fogja érni, mellyet gyakran hiába keresünk tanítványainknál. Hogy ilyen gyakorló készület után más nyelvekben is, p. o. a' francziában, igen hamar fog világosságra érni a' tanítvány, azt maga tapasztalja majd; az illető görög nyelvtanár pedig a' görög nyelv tanításában is szebb sikert fog felmutathatni.

Azomban egy nagy bajunk van, miről tenni kell a' hogy lehet, 's mentül hamarabb lehet. Van-e magyar olvasó-könyv, a' mellybül a' tanítvány a' magyar igeidők valóságos jelentését gyakorlatilag megtanulhatná? Nincsen! Lehet-e ilyen magyar olvasó-könyvet az újabb irodalmi terményekbül szerkeszteni? — Bármilyen kétségbe ejtő dolog is az: de segíteni kell a' hogy lehet és mentül hamarabb lehet. Arra kérem Koczányi uraimékat, tegyenek kísérletet egy olyan magyar olvasó-könyv szerkesztésére, a' millyenre most okvetetlen szükségünk van. 'S azt talán így lehetne tenni:

1) A' régi magyar irodalombul egész Mikes Kelemen leveleiig és Cserei krónikájáig a' legkényesebb izléssel válogatni kell olyan darabokat — szükséges rövid bevezetéssel felruházzván —,

mellyek tartalomra nézve minden kifogáson felül, 's alakra nézve iskolai olvasó-könyvbe valók legyenek. Fáradságos munka volna ez: ámde nem is kétlem, lenne is az olyan olvasó-könyv, mellynek tartalma igazán művelné a' tanítványokat.

2) Az újabb irodalombul, Kazinczytól kezdve, csak azon darabokat kellene kiválogatni, a' mellyekben az író, bár öntudatlanul, helyesen használja az időket.

3) A' legérdekesebb darabokat pedig, a' mellyek az idők használatában semmit sem érnek, kétszer kellene lenyomtatni, egyszer a' helyesség szerint átváltoztatott időkkel; azután úgy, mint az író írta. A' kettőnek egybevetetegetése, 's az idők változtatásának okadatolása legműveltebb olvasmány volna az érettebb tanítványok számára.

4) Magátul értetődven, hogy csak folyó szóлами darabokrul volt eddig szó; hozzáteszem itt, hogy a' kötött szóлами darabokat úgy kell fölvenni, a' mint írva találjuk; azomban jegyzetekben ezek alatt is ki kell tenni a' helyesebb idő-alakokat.

Nem szükséges, hogy iskolai olvasó-könyv öregtestü, 40—50 ívnyi, legyen; 20—30 ívnyi, és megválogatott tartalmu könyv bő anyagot nyújt tanításra és tanulásra. Ilyen könyvet azután vélemény-adás végett másokkal is kellene átnézetni, mielőtt sajtó alá kerül; magam is szívesen hozzátennék, a' mit tehetek. Ajánlom az illetők figyelmébe javaslatomat, mellynek korszerűségéről alig lehet kétkedni. —

Koczányi úr azt hiszi, „hogy az igeidőkrül és igealakokrul világosabb fogalmunk lehessen, nemcsak az ige által jelentett alany cselekvését, szenvedését, állapotját vagy létét, hanem magát az időt is, mellyben cselekvés szenvedés történik, 's így mindkettőnek viszonyát szükség vizsgálni.“ — Nem kétlém, hogy az idő fogalmát meg kell fejteni; de azt is gondolom, hogy az alsóbb osztályokban mentül kevesebb metafizikát kell használni, hogy meg ne zavarjuk a' jelen, múlt és jövő idő alfogalmait, mellyek elég világosan élnek a' fiúk agyaiban. A' mi ezen felül mondható, azt az illető igealakok útján és általok könnyebben lehet megmagyarázni mint elvontan fejtegetni. Azonkép arra is vigyázni kell, hogy az írókban gyakran olyasmi van, a' minek nem mindenütt lehet hasznát venni. Így p. o. szerzőnk Priscianusra hivatkozik, ki „a' jelen időt ekkép értelmezi vala (én ,értelmezé' írnám, habár lati-

nul *explicabat* volna is, még pedig az itt mindjárt következő ok-bul): Jelen idő tulajdonkép az, mellynek része elmúlt, része követközik; — innen a' stoikusok ezen időt *féligmúlt*nak is — imperfectum — nevezték. — E' felette fontos tan szerint a' stoikusok után Priscianus két fogalmat kötött a' jelenidőhöz: a' jelen és féligmúlt fogalmát. Sokszor és sokat gondolkoztunk a' régi magyar emlékek kutatása között szemeinkbe ötlött illyféle igealakok okául: És Jézus *növekedik* *vala* bölcseségben és időben stb. Nem találhatók ki sokáig, miért használtatott a' sz. írás számos helyein a' *növekedik* *vala* féligmúlt, jelenidejű alakkal kiegészítve *vala* szóval? A' szerző végre Priscianus ezen helyében találá meg kulcsát annak, miért használták a' régi írók imperfectum helyett a' *tud* *vala* alakot; „ez, úgymond, bölcséleti alapon nyugszik, 's az idő és cselekvés közti viszonybul képeztetett.“ — Nekem úgy látszik, a' magyar *tud* *vala* alak a' régi nyelv által meg van igazolva, ha Priscianusra nem lehetne is hivatkozni; azután szinte nem is illik Priscianus értelmezése a' *tud* *vala* alak legsajátiabb jelentésére, melly *nem* *magában* *való* *állapotot*, *tehát* *időt*, *teszen*, *hanem* *másra* *vonatkozót*, *mellyhez* *képest* *ő* *jelen* *idő*. Ezt a' Magy. Nyelv. V. 330. lapján így értelmezém: „*Tud* *vala* *teszen* I. igazán végzetlen múltat a' *tuda* irányában (melly helyett *tud* is állhat), p. o. Midőn a' bírák *fejdelemkednek* *vala*, *lőn* éhség a' földön; — egy udvarló leányra *akada*, ki a' folyósónak egyik ablakjára dőlven könyökével, *várja* *vala*, mig asszonya déleesti álmát kialunná. Itt a' *lőn* éhség, *akada* a' praeteritum historicumok, mellyek előadják a' történetet; úgyde erre vonatkoznak amott *fejdelemkednek* *vala*, itt *várja* *vala*, mellyek arra nézve csak végzetlen múltak. Innen oda fel azt írván Koczányi úr, hogy Priscianus *értelmezi* *vala*, — praeteritum historicumot is ott kellene találnunk, a' mi nincs, mert — úgy-e bár — maga az *értelmezi* *vala* praeterit. historicum. A' bibliai hely is, mellyre Kocz. úr tekint, azon értelemben veszi a' *tud* *vala* alakot. Kiírom Lukács II. 50. 51. 52 verseit, melléteven a' magyar fordítást is.

καὶ αὐτοὶ οὐ συνήκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.

καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν καὶ ἦλθεν Ναζαρέτ· καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ θεοῦ καὶ ἀνθρώποις.

És ők nem érték a' beszédeket, mellyeket ő nekik szóla.

És aláméne velek, és méne Nazáretbe, és engedelmes *vala* nekik, és az ő anyja mind ezeket elméjében *tartja vala*.

Jézus pedig *gyarapodik vala* a' bölcseségben stb.

Világos, hogy itt az *engedelmes vala, tartja vala, gyarapodik vala*, mellyek görögben is imperfectumok, az előző *érték, aláméne, méne* praeteritum historicumokra vonatkoznak, mellyek meg görögben aoristusok. A' *tud vala* alaknak, mint jelen időnek, vonatkozása a' történeti múltra, szerintem, az első és fő jellem, mellyet leginkább kell szemünk előtt tartani. — Koczányi úr is látszólag más úton ért ezen alak illyentén felfogására, midőn az 52. lapon ezt írja: „Épen *írok vala* levelet, midőn barátom *meglátogata*. Továbbá négy pont alá helyezi ezen alak használhatását. Szerintem az 1. és 3. egy pont alá tartoznak 's tétova nélkül a' *tud vala* alakot illetik. A' 2. esetben csak kötve adok helyet a' *tud vala*-nak, ha t. i. alája érthetem a' jelen vagy történeti időt, külömben latinismusnak tartom. A' 4. esetet vagy pontot határozottan a' historicumnak engedem által.

A' több időalakok értelmezésére nézve teljesen megegyezek Koczányi úrral, kivéve, hogy a' *tudandott* alakot superfoetationak tartván, igen óvakodva élnék vele.

Most Budenz úr nagy készülettel fordul kérdésünknek, hasonlítás végett a' szanszkrit, görög, latin és török nyelvet is föléptetvén, minek különösen latin és görög tanáraink vehetik hasznát. Ha bevégezendi, azután össze fogom állítani az eredményeket.

H. P.

Hangviszonyok

az áltaji nyelvek körében.

(Adalékul az áltaji nyelvek hangtanához.)

V.

Sziszegő hangok*).

A' sziszegő hangok a' magyarban : *s, sz, z, zs, cs, cz*; a' török és jakutban : *sz, z, cs, ds, s*; a' szürjénben : *sz, z, s, zs, cz, dz, cs, ds*, a' lappb. : *s, sz, dz, ds, cz, cs*; az oszt. *sz, s, cs, dz, ds, cz*. Azomban a' szuomi nyelv nem kedveli a' sziszegőket, 's abban az egy *s* (= *sz*)-en kívül egyéb sziszegő hang nem létezik.

A' sziszegő hangok nyelveinkben megfelelnek egymásnak:

a) A' magyar *s* = *s, cs, ds*, a' rokon nyelvek némelyikében p. o. m. sajnál, oszt. sadjadem, sagjadem; m. sok = tör. csak; m. csuha, tör. csoka, v. csoha; m. sűrű, mandsu : dsiramin; m. sor, mandsu : dsergi (ordo); m. sarló, szürj. csarla; m. serke, lapp : csorosoz, szürj. szero, f. saivar; m. seprű, tör. szüprüge stb.

b) a' magyar *s* = *sz*; p. o. m. seprű, oszt. szeberga, tatár : szibirtke; m. só, szürj. szoo, oszt. szar, f. suola; m. süt, szürj. szota, f. sytyn; m. sör, szürj. szur; m. sás, f. sara (carex); m. selyem, f. silkki; m. sáska, f. sirkka; m. sarló, f. sirppi; m. sötét, szürj. szjöd (niger).

c) a' magyar *cs* = *cs, ds*, p. o. m. csal, mandsu : dsalida; m. csillag, csuvas : csullur; m. csukni, lapp : csautet; m. csomó, lapp : csuolm.

*) Lásd M. Nyelv. VI, 23—46. l.

d) a' ES = SZ néha nyelveinkben; p. o. m. csillag, jak. szulusz; m. csíp, szürj. széperta (apicibus digitorum comprimo); m. csata, f. sota; m. csomó, f. solmi; m. bocskor, jak. baszarghasz; m. bocsát, tör. bosamak, jak. büiszâ; — lapp : csalbme, m. szem, f. silmä; lapp : csidn és csad, m. szén, f. syte; lapp : csaba, csabesz, csabot = m. szép; cserem. sîm, m. szív, szürj. szölem stb.

e) SZ = SZ; p. o. m. szándék, jak. szanâ; m. szalad, jak. szialâbin (traben), cserem. szilâm (curro); m. szatócs, tör. szat-mak, csuvas : szodu (eladni, árulni)*); m. szem, oszt. szem, f. silmä; m. szív, oszt. szemm, f. sydän; m. szekercze, oszt. szagrem, szeurem (vágok); m. szárad, oszt. szôrem; m. szög, zúg, oszt. szung (ecke); m. szár. oszt. szur (stiel); m. szürke, oszt. szur, f. harmaja; m. szólok, oszt. szadjem, f. sanon; m. szó, oszt. szej, f. sana; m. m. szarv, f. saryi, lapp : szoarvve; m. szeder, szürj. szâtär (bacca ribis); m. szed, szürj. södäda (accipio); m. szány, f. saani (trahae species); m. szünni, f. sammua (extinguor, cesso); m. száz, f. sata; m. szürni, f. siilaan; m. szita, f. sihti (feines sieb); m. szél (margo), f. syrjä; m. szük, szürj. szugem; m. száj, f. suu; m. szenved, f. suvaitsen; m. szül, születik, f. synty; m. szítani, f. sytyn (accendor); m. szörpent, f. sârvän; m. szár, f. sääri (crus).

f) SZ = Z; p. o. finn : sihisen, m. zuhog.

g) Z = Z; p. o. jak. öz (rede, nachricht) = m. üz-en; m. zökög, szürj. zikâda (pulso).

h) a' magyar ZS = SZ és S; p. o. m. zseb, szürj. zeb (pera); m. tözs, oszt. tász (áru).

Tekintve a' viszonyt, mely a' sziszegő hangok és a' már említett ajak-nyelv- és inyangok közt létezik, következőket vettük észre:

a) A' v ajakszellet váltakozását a' sziszegőkkel láttuk fentebb, a' szelletről értekeztünkben.

b) Számos példákkal bizonyíthatni a' t, d és sziszegők közt létező viszonyt. Így a' magyar nyelv terén : büd-ös, büz stb.; a' finn nyelv terén : esi eden; susi suden; käsi = kéz, keden; oszt. têver = csáver (nyúl).

Láttatjuk most az összehasonlítható szók seregét : a) finn :

*) Igaz, hogy szatócs a' tör. szat-mak ígéhez tartozó, de csak azért, mert a' törökből kölcsönzött szó; szatidsi volna nomen actoris : a' ki árul, árús.

tämä és tuo, vog. tä, oszt. tem (tema) = mordvin : sze, m. ez, az mutató névmás; f. tippu, m. csöpp; f. tallo, m. süldő; f. tirisen, m. csörög; f. tirskuu, m. csikorog; f. tissi, m. csecs; f. tissutta, m. csoszog; f. tempaa, m. tép = csíp; f. tukee, m. segít; f. totun, m. szokom; f. tuhise, m. zuhog; f. tynki, m. tonka = csonka; f. tapan, m. csapok, csépelek; f. tähti, m. csillag; f. töppy, m. csepű; f. tassaa, m. csosszan; f. tassukka, m. csoszka; f. tillukka (cyathus), m. szilke; f. taltuu, m. szelidít; f. takki, m. zeke (toga); f. tarvon, m. zurbolok; f. tuuli, jak. tial, m. szél; f. tyyni, honnét: tynnän, m. csönög; — oszt. tyák: tēknem, m. szük; oszt. tet, m. szál; oszt. tut, vog. tusz, f. suu, m. száj; oszt. tārach és szur, m. szürke; oszt. teu, touch, vog. tur, m. tó (tav), f. suo; — jakut: törüö, m. származik; jak. töbörüön, m. sömör (hautflechte); jak. tāj (tāj-a-bīn), m. sajdít; jak. tūsz, m. só (sav); jak. töbö (spitze), m. csúp; jak. targhat, tat. tarkamak, m. szór; jak. tīi, tör. taj, m. csikó; jak. täl (aus leder etwas schneiden), m. szel; — m. tūdō, cserem. soda; m. tömlő, jak. szimir; m. toll, votyák: tili, f. sulka; m. tömni, jak. szim; m. tulok, f. salko (bos castratus); m. tūr (geifer), jak. szirān; m. te, f. sinä; m. tekerek, f. sykerrän ¹⁾; m. tó, f. suo; m. törvény, (gy. tör), tör. töre, mandsu: doro (regula) = szer (szerzet, szerez); m. takács (gy. tak), oszt. tāgat (vászon) = vog. szägem, m. szövök ²⁾; m. teli, tör. dolu, mandsu: dsalu; m. tapasz, jak. szībach; — mandsu: ton (numerus, supputatio), m. szám; — szamojéd: tuam, todm, f. tulen, mordv. sza = m. jó; m. dörzsölök, vog. szärtém.

β) finn: veto, vedän, m. vezet; f. pata, m. fazék; f. kiittää (danken, loben), m. köszön; f. huttu, m. kása; f. mato: m. mászó; f. madan, m. mász; f. viite m. öt, tör. bes; oszt. ūdjem, f. uin, m. úszom; f. oszt. pôtājem, pûtōjem, m. fázom; oszt. edem, jak. itit-ä-bin, m. izzad; cserem. kodalam, kodem, m. késik; cserem. kuda, mordv. kudo, f. kota, koti, lapp: goatte, oszt. chôt, m. ház; cserem. kutka, m. hangya, f. kuusilainen; vogul: kitém kérek, f. kysyn,

¹⁾ Mennyire szükséges a' szótöket hasonlítani, 's ne a' származékokat, kitetszik eme' példából is. A' finn *sykerrän* igének töje *sykkä* és *sykä*, ezt hát a' magyar *tek*-tővel kellene egybevetni; 's csak ha ezen egybevetés áll, úgy már magátul is követhetik, hogy *syker* = teker. H. P.

²⁾ A' magy. szó, szöveg-gel, a' vogul szági, 's az oszt. tāgat egyezhetők: de a' magyar *takács* nyilván a' szláv *tkács*. H. P.

szürj. maito, maitat (unguentum), m. máz; m. kedv, mord. kasz, szürj. gasz (laetitia, gaszma laetor); mongol: modon fa, jak. masz, m. macza *); f. sata, lapp: suotte, cserem. syde, m. száz, jak. szüz; oszt. machta, magdi, m. füz (fa); oszt. mádem, m. főzők; m. kutya, szürj. kuszjan (kuszi).

γ) oszt. kêt, vog. kat, mord. ked, cserem. kit, lapp: gietta, m. kéz, f. käsi; oszt. szamojéd: kot = kehe, köh (köhögés), szürj. kyza, kyzäm; — vog. és cserem. vit, mord. ved, m. víz, f. vesi; oszt. pet, szamojéd: pidea, szürj. poz, f. pesä, m. fészek; szürj. badj, f. paju, oszt. poi, szamoj. pi = m. füz (fa); jak. at, m. ás-it; m. mód, f. muoto, vog. mósza; m. bot, oszt. bed. szürj. posz.

c) A' sziszegők és l közti váltakozás példái; v. ö. m. zsiba = liba; lárma = csárma; finn: syykky = lykky.

α) f. laaka, lakia, m. sík, síkság; f. lyökyän (prosilio), m. szökdel; f. lallu (vile quid), m. silány; f. leikkaan (scindo, amputo), m. szegni; f. luu, m. csont; f. loukka (angulus aedificii interior, latebra), m. zug, szugoly; f. laikka, m. szála; f. lukin (verschliessen; lukku, m. lakat sera), m. csukom; m. lakik (wohnen), mong. szaghuchó.

β) m. választ, f. valitse, cserem. vazalt, szürj. veza; m. húgy (húgyak = csillag, mely a' hold, hó, és hölgy szókhöz sorakozik), oszt. chûsz; vog. kalitem, m. hasit; tör. jalan, tatár: jalghan, m. hazug; szamoj. palka, f. paska, m. pos.

γ) m. dül, jak. tör. düsmek; f. tuli, vog. tol, votyák: til, m. tűz; tör. jil, vogul: jisz év; m. dél, török: tüz (süden); m. ül, vog. unli, oszt. ümsz, ömsz ⁴⁾).

*) A' macza szó, mint fa, önállólág nyelvünkben nem él; de igen is összetételben e' szóval cziczamacza: Kresznerics szerint fa neme, mellynek ágait virág vasárnapján szentelik. A' czicza = finn: kukka virág, tehát czicza macza a. m. virágzó, rügyező fa v. ág ³⁾).

³⁾ Vajjon ezen macza nem a' macská-nak kicsinyítője-e, mellyet a' nyelv a' barka-ra használ, minthogy a' lágy szőrt akarja vele kifejezni. Maga a' czicza szó is azt teszi, mit a' német kätzchen. Aztán a' barka is talán = báránka, az a és á így viszonyulván egymáshoz, mint Pali és Pál szókbán. — A' jak. masz bizonyosan = fa = puu, mint a' török bas = fe, fej = pää.

H. P.

⁴⁾ A' vogul unl és oszt. umsz, véleményem szerint csak így hasonlíthatók: unl = um; az sz már képző lévén, melly egyszeri cselekvést fejez ki, vogulul: un'sz.

H. P.

d) A' sziszegők, és j ínyszellet felcserélődnek egymással, mire láss példákat fentebb. (A' Hangcserélődés, I. Szellet 3. a.)

e) A' sziszegők és gy váltakoznak. Példák: m. légy, cserem. lozos; m. kegy, mandsu: keszi (kegy, kedv). A' m. gyöngy és hangya képzőjinek is a' törökben ds felel meg: in-dsi = gyön-gy; karin-dsa = han-gya.

f) Nyelveinkben találhatók példák a' ny, n és sziszegők egymásközi váltakozására is; példák: m. nyál, f. sylky, syljen, jak. szil, lapp: csolget; m. nyak, f. niska, tör. jaka = jak. szagha, mong. dsacha; m. nyár (aestas) f. suvi (a' v = r); m. nyír, szürj. syra; m. nyalni, vogul: nyaul, jak. szalâ, tör. jalamak; — finn näpin, naap-pan (digitis carpo), m. csíp; f. nikkaan, niikahdan, niiskun, m. csuklik (singultio); f. naakka, m. csóka (monedula, graculus); f. nirisen, niirun = m. csörög, csurog; f. noppa, gutta, m. csepp; f. neitsy, lapp: neidda, m. szűz. (Az m is sz-szel cserélődik fel ebben: m. meredek, jak. szirdach).

VI.

Torokhangok.

A' g, h, k torokhangokon kívül van az osztyák és jakutban a' ch, a' jakut és töröktatárban a' gh ng. A' finn és osztyák g nem fordul elő az előhangban. Ezekkel együtt tárgyaljuk a' rezgő r-t is.

1.

Nyelveinkben sokszor felel meg a' k-nak k, a' h-nak h, 's néha a' g-nek g, minek bizonyítására példákat idézünk nyelveinkből.

a) A' k = k. Magy. kacsint, finn: kätsoo; m. kaczor, f. kassara (falx messoria); m. kazal, f. kasa acervus; m. kapni, f. kaap-pan; m. karaj, finn: kaari arcus; m. keh, köh, finn: kahja tussis; m. kettő, f. kaksi; m. kankó (szür kankó), f. kangas szövet; m. kerget, f. karatan, keritän; m. kígyó, f. keiho, kyy; m. kotyvaszt, f. keitän; f. kerí orbis, m. kör; m. kérkedik, f. kerskaa; m. köz, f. keski; m. kéve, f. kupó; m. kereng, f. kierin; m. karika, f. kierikka (rolle); m. kép, f. kuva; m. köszön, f. kiitän; m. kár (káromkodás), f. kiro; m. kiszt, f. kitsaa (ad festinandum urgeo); m. kö,

f. kivi; m. konog, f. komaa; m. koppantok, f. koppaan; m. kemény, f. kova; m. köt, f. kudoo; m. köpölyöz, f. kuppaa scarificat, m. kér, kérd, f. kysyn; m. köny, f. kynnö; m. kéz, f. käsi; m. kel v. kél, f. käy; m. koldus, f. köyhä; m. kötél, f. köysi; m. kakas, f. kukko; — m. kakukk, f. kähi, jak. käghä, oszt. kova, kogi; m. kél, jak. käl; m. kölyű, jak. kälí (hölzerner mörser); m. káromkodik, jak. kiran; m. kese, jak. kieszil (rot); m. kép, jak. kiäb; m. ki, jak. kim (wer?); m. kérődzik, jak. kir (nagen); — m. könnyű, oszt. kâr, f. kuori, szürj. kysz, cserem. kargasz; m. kés, oszt. kédse, cserem. kize; m. kéz, oszt. kêt és köt, f. käsi, szürj. ki; m. kö, oszt. keu, cserem. ky; m. köröm, oszt. kuncs, f. kynsi, szürj. kyzs, cserem. kids; m. kél, oszt. kidem; m. köz, közép, oszt. kut, kuttep; — m. kísér, szürj. kollja; m. kell, szürj. kolä (necesse est); m. kér, szürj. kora rogo; m. kas, kosár, szürj. kuda; m. keserű, szürj. kuryd, f. karvas; m. kalap, tör. kalpak; m. kalaúz, tör. kulaghiz és kulaviz; m. kamuka, tör. kamuka camelot; m. kapocs, tör. kopesa; m. kapu, tör. kapı; m. kar brachium, mong. ghar, t. kol; m. karó, t. kazik, mong. ghaszughan; m. kazán, t. kazan, jak. küösz; m. kecske, tör. kecsi; m. kés, t. keszmek (secare); m. kigyó, vot. köj, lapp: guovdde; m. koporsó, jak. kuoresach; m. kóró, török: kuru (száraz); m. kos, t. kocs, f. karo; m. köd, jak. küdän (leichter nebel); m. kövér, vot. köj; m. koboz, török: kopuz stb.

b) A' magyar h-nak megfelel a' finn h; p. o. m. hajó, finn: hahti, haksi; m. haj capillus, finn: hius; m. hagyít, hajít, finn: heitän jacio; m. hám, f. hihna; m. homály, f. himmi obscuritas; m. husáng virga, innét: husángol virgis caedit, f. hosun virgis caedo, flagello; m. henyél, finn: huinaa; m. hon, f. huonet ház; m. habsol v. hapsol, finn: havallan avide voro; m. hahota, f. hekotus; m. halk, f. hilja; m. harmat, f. harma pruina; m. hasítok, f. halkaisen findo; m. hini, hívni, f. huudan acclamo, m. hí, hiu, hív-alkodik (vacuus, defectus, vacat, otatur), f. hiiaan deficio; m. hő, hév (hőség), f. huovet (calor solis).

c) A' m. r = r. Példák: m. rogyik, rokkan, f. raukean, corruo; m. röhög, f. rehotan cachinno; m. rongy, f. rento; m. róka, cserem. rebesz v. lebesz, szürj. rucsj, f. repo; m. repeszt, reped, f. revin discerpo; m. riad, f. riahdan subito exclamo; m. öröm, f. riemu;

10. rút, finn: rietas foedus; m. rikit, rikogat, finn: riekun, rievun; m. rovás baculus incisorius, f. riimu; m. rögtön, f. rikenet (schnell, eilig); m. rözse, f. risu sarmentum; m. rüh, f. rohtuma pustula, scabies; m. rühesedem, f. rohdun; m. ropog, f. ropahdan, ropisen; m. riska, f. ruskia rubropallidus; m. redő, ráncz, f. rytti; m. roppant finn: ryömä solito major; m. rés, szürj. ruizj, f. rako foramen; m. rogosz vincus, scirpus, eszt: rogo (trockene binse); m. rúd temo, eszt: rid.

2.

A' torokhangok egymással felcserélődnek:

a) a' k h-val po: m. három, f. kolme, lapp és eszt: kolm, szürj. kujm; m. halni, f. kuolen, cserem. kolem, mord. kulam, oszt. kadlem és chadem; m. hall, f. kuulen, osztyák: kûdlem, eszt. kuulen; m. hal, szamojéd: halea piscis, f. kala, oszt. kutl, lapp: kvele; m. halad, f. kulkee; m. ház, finn: koti, kota, oszt. kât, chôt; m. húgy urina, f. kuusi; m. hó, f. kuu luna; m. ház, f. kuu pinguedo; m. homok, tör. kum, jak. kumach; m. hosszú, cserem. kuza, szürjén: kuzj, vot. kuz, vogul: koszá; m. hat, szürjén: kvajt; m. hab, oszt. chump, tör. köpük (spuma), kum (unda); m. holló, oszt. chûlak, kôlak; m. hólyag, f. kuulo, tör. kovuk, m. ha, vog. ke, szürj. kö; m. hol (ho-l ho-n), tör. kanî, kanda; m. hó, tör. kar nix; m. has, tör. karin; m. hangya, tör. karindsa, f. kuusilainen; m. hattyu, tör. kughu, jak. kuoghasz, oszt. kôtteng, chôdang; — f. humala, m. komló; f. huntu vitta muliebris, m. konty; m. csuha, tör. esoha és esoka pannus; m. fehér, tör. ak, mord. pak; m. halvány-ság, szürj. kelda; m. hamu, szürj. kun lixivium, lapp: kuna cinis.

b) k és h = ch; p. o. m. hál, oszt. chôdem és kudlem; m. komló, oszt. chondak; m. hall, oszt. chûdem; m. köhögök, oszt. chûdeszem; m. hal moritur, oszt. chadem, chadlem; m. korom, oszt. chûla.

c) k = g, gy; p. o. a) finn: kuulen, szürj. kula, lapp: gul-lam, m. hallok; f. kâki, m. kakukk, szürj. kök, lapp: giekä; f. koko (koon), m. gyűjt; f. käärin, m. gyűr; f. kykyn, kykkyä, m. guggol; f. kaatio, m. gatyá; f. kolme, lapp: golme, m. három; f. kuula, kuli, m. golyó; f. kâpyrä, m. görbe; f. köysi, m. kötél, szürj. gez; f. kerkiä, m. gyors; m. kedv, szürj. gabs laetitia; m. kéreg, lapp: karas, szürj. kîrsz; m. kôdök v. kôgyök (kôldök),

szürj. gög; m. kard, csagatai tör. gord; m. köpönyeg, török: gepenek, m. kép, tör. gibi; β) a' belhangban: finn: mäki, eszt. maggi, m. megye; f. räkitän, m. ragyogok; f. raukean, m. rogyik; m. vékony, oszt. vâgat; m. béka, jak. bagha, burjät: bagha; m. bika, tör. bugha; m. falka, mandsu: falga genus, familia.

d) A' g, gy = h; p. o. m. gödör, f. hauta scrobs; m. gát, f. haitta (hinderniss), m. gyér, f. harva; m. gyülöl, f. hyljään repudio, rejicio.

3.

A' viszonyra nézve, melyben a' torokhangok másszervi hangokhoz állnak, következőket vettük észre:

1) a' torokhangok felcserélődnek ajakhangokkal: v. ö. m. kedeg, ma pedig; szürj. kör (rangiferus), f. poro; a' belhangban: f. tulkka = tulppa; f. soukka szük és suppia; m. gyakor és gya-por stb.; jelesül

α) a' k, b-vel; p. o. f. kari, karitsa agnus, m. bárány; f. kolko (haufen), m. baglya, jak. bugul; f. kala, m. hal, tör. balik; oszt. killa, f. kulli, m. bille penis, membrum virile.

β) a' k, p-vel; v. ö. f. kuunnun = puunnun torpesco, languesco. Példák: f. kärvännän = aduro, asso, m. pörzsöl; m. kos, f. pässi aries; m. kör, f. piiri orbis circulus; — a' belhangban: f. rako rima fissura, m. repedés; f. lipakka, m. sikos; f. koukka ligo, m. kapa; f. lakia planus, aequus, m. lap, lapos, cserem. laap, szürj. ljakpyd; f. säkähdyn; — a' véghangban: m. lyuk, f. läpi; m. tok, f. tuppi.

γ) a' k f-fel p. o. tör. kulak (f. kuulen, m. hall audit), m. fül, cserem. peles, f. pieli; f. kylä, m. falu, vogul: paul, mordvin: väle; f. kairi, m. furó; cserem. kizém frigeo, szürj. ködzzyd frigidus, m. fázik; török: kurt lupus et vermis, m. farkas és féreg;

d) a' k, m-mel p. o. f. kaltaan, m. melleszt; f. kohtu uterus, m. méh; cseremisz: kelgä, m. mély, oszt. met; m. marok, f. koura; m. késő, f. myöhä.

i) a' k, v-vel; v. ö. f. tykkö és tyvi. Példák: f. kati, m. vész, veszteség; f. katoon, m. vesz (veszni); m. kés, oszt. kêdse, cserem. kize, f. veitsi; m. kérd, f. kysyn, mordvin: väs; tör. kargha, norveglapp: garanasz, oszt. varngai, f. varekse, jurákszamojéd: varnga, m. varju: — szürjén: köknyd, f. kövyt, kevyt, m. könnyid (köny-

nyü); f. teko, m. tevé; vog. szägem, m. szöv-öm; f. riekun, rieh-vun, m. riv (rivó, rikít).

b) A' h felcserélődik α) b-vel; p. o. m. hal, f. kala, tör. balik; f. liehun, m. lobog; f. hässin coire cum foemina, m. baszni; m. hó, hava (hold), f. kuu, mandsu: bija luna;

β) p-vel; p. o. m. hosszu, f. pitkä; f. höyhein, m. pölyh; f. hy-örin = f. pyörin, m. pörög;

γ) v-vel; p. o. m. hullám, szürj. val; m. has, f. vatsa; f. hyrys, m. verdik vedlik; f. hoidan, m. védelmez;

d) f-el; f. halava és salava, m. füz; f. röhyin, m. röfögök; f. hy-dyn, m. fagy; f. harras, m. forró.

i) m-mel; m. hervad, f. markenen.

c) A' g felcserélődik α) b-vel; v. ö. m. jog és job v. jobb, das recht, die rechte hand. Példák: török: dogh-mak nasci (tojni, inét: tik v. tyúk), osztyák: tib, m. csibe *).

β) v-vel; p. o. osztyák: vâgam, vûgem, m. hívok; osztyák: njâgam, m. nevet; oszt. pôgosz, f. povi, szürjén: görd, m. vörös; szürj. gizsta, m. vés; osztják: jigem, jugam, = oszt. jivem, juvem, m. jöv (jövök, jö); mongol: böge, török: bughu, böğü, magia, m. büv (bűvés, bű); — oszt. nink, m. nyüv (nyü).

d) Az r felcserélődik v-vel; p. o. m. róka, oszt. vachszar, vo-kai; — a' belhangban: m. szeret, tör. szevmek; f. naura, m. nevet; f. hera, m. savó; szamojéd: szira, jak. char, tör. kar, m. hav (hó nix); szamojéd: jiri, m. hav (hó luna); — a' véghangban: vogul: tur, tor, osztyák: teu, m. tav (tó); lapp: muorra, f. puu (puv), m. fa.

2) A' torokhangok felcserélődnek nyelvhangokkal, jelesül:

a) a' k d és t-vel v. ö. m. halak, f. kalat; f. aukio és autio; f. takka és totto; f. häkäytän és hätäytän stb. Példák:

α) az előhangban: f. kurki, lapp: kuork és guorg, m. daru, tör. turna, oszt. tôra; m. kész, szürj. daszj paratus; f. kieltän, m. tiltok; f. kevät, lapp: kedda, m. tavasz, oszt. tâven; f. kurkku, m. torok; f. kärsin, m. türni, tolerare; f. kannan kantaa, porto fero, vog. todm, tatem, m. hoz; tör. kîrmak, m. törni; tör. kîs, szamoj. ké, m. tél, f. talvi, szürj. töö; mord. ki, f. tie (út); m. kukacz, f. to-

*) Bajos azt hinni, hogy tör. dogh-makbul származik a' tyúk, melly tör. tauk, tavuk, osztjâkban pedig tâvach. H. P.

ukka teredo, tineá; m. kancza, f. tamma; m. küzd, f. taistelen (luctans certo).

β) a' belhangban: f. aika, lapp: aike, m. idő; f. täky, m. tudó; f. vika (fehler, schade), m. vétek; f. pako, m. futás; rikenet (rögtön) = f. rutto; török: bekjár nőtelen, szabados, m. betyár.

γ) a' véghangban: oszttyák: pakj, török: bok, = oszt. patj, (m. fos), szamoj. padem fosni; szürjén: vok, f. veikko, oszt. pagja = oszt. padja, m. bátya; m. bök, f. pökin, oszt. pochtem, szürj. pötkäda pungo, pota pungor.

b) A' g d és t-vel; p. o. szürjén: gua, m. düh; mandsu: gere luescere, m. derül, derít; szürj. goris, m. torok, lapp: karasz, kirsz guttur; tör. gömmek, m. temetni: tör. göl, m. tó, (tav-); a' véghangban: m. szag, jak. szit; m. vég (végett), oszt. peda, pede, pete (um-willen, wegen).

c) A' h, d és t-vel; v. ö. f. ihra = itra; kehrä = keträ; ahra = atra; ohra = otra. Példák: f. honotan per nasum loquor, m. duny-nyog; m. hely, f. tila.

d) A' h, l-lel; p. o. m. hamu, cserem. lamaz; m. hó, nix, cserem. lum, f. lumi, votj. limi, mord. lom és lov, snürjén: lum, lapp: lobme; m. anyag, f. lammi, lämpiä; m. hany (hanyás), f. lam-sia, läimiskä (wasserpfüte); m. höbögő, f. läpäkkö balbutiens; m. hoka, f. laukki (albus fronte bos, equus); m. hő hév, f. lämpi; m. hui hiv-alkodlik, f. loma cavum cavamen; f. hevon (hepo), m. lov (ló), oszt. tau, tlau, vogul: lú; f. henki, eszt: hing, lapp: häg, m. lélek; (A' f. nyelv körén belül v. ö. hyryttelen = lyryttelen).

e) Az r n-nel; p. o. f. ryti, m. nád; m. rét f. niittu, niitty pratum; m. ször, jakut: szon, török: jön (honnét: jöndsi = szücs); f. karso, m. kancsal strabo; jakut: burui, m. bün, buruidâch bü-nös; m. piros, f. puna.

f) Az r l-lel; α) az előhangban: m. rövid, f. lyhyt; m. rohad, f. lahon putresco; m. rogyik, f. lihjeen corruo (lihiä oneri succumbens, corruens); m. rokon, f. likinen popinquus (gyök: liki quod prope est); m. róka, f. repo, cserem. rebesz és lebesz, lapp: loka és loga. β) a' belhangban; v. ö. f. törmä = tölmä; koterö = kotelo; törkiä = tölkiä; purvu = pulmu; kurikka = kulikka stb. Példák: m. három f. kolme; m. korom, tör. kurum, oszttyák: chûla; m. erkölcs f. elki, többese: eljet (mores inveterati, vivendi modus, ingenium maturae); m. arany, tör. altun; f. siro alacer, furens equus,

iuvenis, m. szilaj; f. syrjä, cserem. szir, m. szél margo; mordv. erän, f. elän, m. él vivo; szürj. ordli (costa, latus) m. oldal;

γ) a' véghangban: eszt: är, ära = m. el (ära and = el ad; ära el el-él; ära heit elhajt); jak. szür, m. szűrni, f. siili (colum, milchsieb = téjszűrő); szürjén: tyr, m. tele; mandsu: tueri, m. tél, f. talvi; m. kar, tör. kol; m. jár, török: jürüme, vog. jälem.

g) A' k, g és h n-nel; (v. ö. f. kippo = nappo). Példák: m. kura, kurva, jak. kīar (coire cum femina) = f. naara (femina brutorum in genere, inde meretrix); mandsu: gege (soror major), m. néne; f. peko, peikko (cacodaemon mythologicus, inde homo malitiosus, nec non fera rapax terribilis) = m. fene; m. sark, f. sarena, säränä (cardo januae et portae); oszt. mők moch (ovum), f. muna, m. mony.

3) A' torokhangok felcserélődnek inyangokkal; jelesül

a) a' k j-vel. v. ö. f. kääpä = jääpä. Példák: m. kör, f. kerī, kieru (orbis, circuitus), cserem. jirgeske (rotundus); f. kyy, votyák: käy, m. kígyó, tör. jilan; m. könnyü, könnyid, szürj. koknīd, = tör. jengil; vog. kapertem, tör. jüpürmek currere, m. iparkodik; m. gyalog, tör. jaja, f. jalka pes; f. äkäyn erstaunen, m. ijed; finn: auki, m. ajtó.

b) A' g, k, h — ny (n)-nel; p. o. m. kenyér, oszt. njanj, voty. nyany, vog. nyany és naj, permi: nänj; m. kalán, oszt. njála (löffel); f. kieli, m. nyelv lingua; lapp: kiäl és giella, m. nyel, nyal, f. nuolen; f. keritän, m. nyírni; f. karjun hinnio, m. nyerít; f. kakla v. kaula, m. nyak; m. hūg, oszt. njenga (jüngere schwester); m. hab, oszt. njäver, njêver (schaum); m. hús, oszt. njôgo, szam. nogosz; m. gyermek, oszt. njaurem, f. nuori recens, juvenis.

c) A' g j-vel, p. o. tör. boghul, m. fül fojt; m. hág, szürj. kaja; lapp: igja, szam. jogom, m. éj nox, permi: ai, vog. ét, voty. ui, f. yö; tör. beg, (lágyított ejtéssel:) bej, m. fej (fő) caput; vog. vag, m. vaj és velő; tör. bagh-lamak, jak. bāj (binden); török: doghmak (nasci), m. tojni stb.

4) A' torokhangok felcserélődnek sziszegőkkel; jelesül

a) a' g z-vel; p. o. tör. güz, jak. küsz, oszt. szűsz, m. ősz autumnus; oszt. mag, honig, m. méz, f. mesi; tör. güzel, m. szép, f. sievä; tör. göz, m. szem oculus; f. pingoitán, m. feszít.

b) a' h sziszegőkkel l. erre példákat fentebb (A) Hangcserélődés I. Szellet 1) alatt).

c) a' k sziszegőkkel α) az előhangban, p. o. f. köyhä, m. szegény; f. karva, m. ször, cserem. cser; f. kauhia (ad spectu valde deformis), m. csunya; f. kohisen, m. zuhog; finn : köhnä (köhnin scabo, frico), m. sönnyedék; f. kartun (anwachsen), m. serdülök; mongol : chajak, chajuk, m. csajka, sajka; jakut : kilär (kilbäi, glänzen), f. killän, m. csillogok; jak. kum (momentaner schlaf), m. szuny (szundikál); oszt. kirem, m. szórom; jak. kïaraghasz, m. szoros; m. karó, oszt. sur, szürj. zor; tör. kiz puella, m. szüz; tör. kömür, m. szén, szürj. som, lapp : csidm, f. syte; m. kóró, jak. kûrán (dürre), kûrabîn = m. száradok; f. kura (coenum, limus), m. sár; f. kuunnum (torpesco ut pes, languesco, m. szenyved; f. kulikka (tudes, fustis teres longior), m. sulyok; f. kynnään, m. szántani; f. kylä vicus pagus (m. falu) = cserem. sola; tör. koku, m. szag; csuvas : churasz, tör. kuru, jak. kûr (kûrabîn), m. száraz szárad, oszt. szôrom; tör. kara niger = m. cser (cserebûly cserepály stb.), szár (szárca fulica); szürj. kucs (aquila), m. sas.

β) a' belhangban : f. pikku, m. piczi, jak. bicsikän; f. kakara (gleba agri), m. göcsört; f. hikoon, m. izzad; oszt. pekjrem v. petjrem, m. facsar.

γ) a' véghangban; tör. bok, oszt. pakj, m. fos, f. paska; mord. päk, f. pötsi venter pecudis; tör. bizik, jak. bitik, m. bajusz.

d) Az r váltakozik sziszegőkkel. Példák : α) az előhangban, hol azomban igen gyéren fordul elő példa, 's többet nem bírtam felkutatni az egy finn : rampa pedibus debilis szónál, melynek a' m. csámpás látszik megfelelni.

β) a' belhangban : m. árt, tör. jaz-ik (damnum); m. borju, tör. buzaghu, f. vasikka; m. térd, tör. diz; m. köröm, szürj. kyrym = szürj. kyzj (manus et unguis); m. ír scribit, cserem. szerem, tör. jaz; m. kér-ni, szürj. kora, f. kysyn, vog. kiszem; m. fárad, f. väsyn; m. marad, f. pysyn (in loco maneo); oszt. ordem, úrdem, m. osz-t, f. osa (pars, portio); tör. karin, m. has; jak. buruo, m. füst; f. karo aries, m. kos; mord. karm, m. kezd; f. sara carex, m. sás, tör. szaz; f. sirkka, m. sáska; m. karmol, körmöl, voty. kizsi, vog. kosz; f. häyry, oszt. kurek, m. gőz; f. nauraa, m. mosolyog.

γ) A' véghangban, p. o. jak. ür (üräbin), m. üz-ni; m. tengér, tör. dengiz, cserem. tangaz; mongol : dzör, m. öz (reh); m. por,

szürj. pusz pulvis; szürj. ar, m. ősz (autumnus), f. syys; m. nyár (aestas), tör. jaz; m. ökör, jak. oghuz, tör. ökü; m. bor, tör. bozu, tat. buza, boza (m. boza) kölesből készített részegítő ital; mord. pär, tör. basz, (fej); m. tör, tör.-jak. tuszak; m. szürni, tör. szizmak; m. teher, jak. taszagasz; m. vár, f. vaara és vuori (mons berg) = oszt. vos és vocs; m. varr, szürj. voczja; sham. pir, török: pisir, jak. buszar, f. paista, vog. pótsz, m. főz.

B)

Hangbővülés.

A' hasonlító nyelvész összeállítván a' rokon nyelvekben talál-
tató közös szókat, nem egyszer teheti azon tapasztalást, hogy az
összeállított szók sorozatában, az egyik hiányával van olly hang-
nak, melly megvan a' másokban; például hiányzik az *m* hang a'
német-magyar, tobák-ban, mely megvan az osztják tombak-ban.

E' tünemény okait közelebbről tekintvén azt állíthatni, hogy
az a) némelly hangok természeténél fogva egy lényegtelen hang
kifejlődése vagy egy lényegesnek látszó hang megkettőztetése által
(Hangbővülés) vagy b) végre a' szóalak egy eredeti hangjának el-
veszése által (Hangfogyás) jött létre, például a' *v* az osztják szur-
guti nyelvjárásban e' szóban: vädlem az osztják: üdem m. élek,
's a' szürjén: vidben a' m. éd (édes) mellett.

Többire megjegyezvén, hogy e' két külön rovat (Hangbővü-
lés és Hangfogyás) alá sorozandó példák éles különválasztása, az
eredeti szóalakok ismeretének hiányában föltötte nehéz, ezennel a'
Hangbővülés példáit láttatjuk:

1) Kifejlődésnek helye van ezekben:

a) Ajakhangok közelében kifejlődött az *m*; p. o. m. tép finn:
temmaan, tempaan (manu violenter arripio, vello); magyar-német:
tobák, oszt. tombak schnupftabak, f. tupakka; m. eb, oszt. amb ca-
nis; m. lov (ló), f. hevon (hepo), lapp: tomp, csomp; tat. döbe, jak.
dabai, uigur: taban, m. domb; m. hab, tör. kum, osztják: chumb.

b) Ajakhang közelében kifejlődött a' *b*: p. o. m. név, f. nimi,
lapp: nabma; m. nyelv, lapp: nyalbme; f. lumi, m. hav (ho nix)
= svéd-lapp: lobme.

c) Nyelvhangok mellett kifejlődött az **n**; p. o. régi m. öt (honnét: ötvös, ötevény), f. uutan (fundo) = m. önt; m. bot, cserem. panda; m. ád, eszt: and f. antaa dare; m. hód (castor), tör. kunduz; m. nyugszon, osztyák: nindjem; cserem. méd, szürj. byd omnis, m. mind; f. rätty (lumpen, lappen), m. rongy. stb.

d) Torokhangok mellett kifejlődött az **n**; p. o. m. szeg, oszt. ják: jánk (nagel); m. fog dens, oszt. pank, penk; m. jég, lapp: jaegna, vog. jang, jank; m. lyuk, oszt. lenkep; m. zug v. szugoly, oszt. szung, szunk; m. meleg, szurguti oszt. mellenk; m. hág (scandit), oszt. kangêm (honnét: kandep, m. kengyel = hágcsó); török: beg (bej = m. fej, fő caput), vog. ponk, punk; f. heikko (debilis, infirmus) = m. gyöngé; f. koi, koitto, m. hajnal (rég: hol-val), oszt. kunt, sham. kuend aurora; török: jaz, szürj. gizs scribere, osztyák: chads és chands; cserem. vit, (m. víz, f. vesi), oszt. jink. stb.

2) Megkettőztetés példáiul említhetjük ezeket: m. meleg, oszt. mellek, mellenk; m. pipa, f. pippu; m. kupak, f. kuppa; oszt. chûlach, kôlak, m. holló; oszt. iga és iki, f. ukko (senex, vetulus), m. agg.

3) Hangbővülésnek van helye akkor is, ha egy hang pleonastice használtatik, mint például a' j és v a' lapp és szürjénben, mely utóbbiban az oltár, lat. altare völtar-nak hangzik. Példák erre: m. éj, f. yö, szürjén: voj; f. yy vagy yli szürjén: jyy. vagy vyy; f. äimä, lapp: jem acus; f. oli, szürjén: völi, m. vala; oszt. ät, m. öt, f. viite (viisi) stb.

C)

Hangfogyás.

Nem példa nélkül való eset, sőt számos ilyen van nyelveinkben, hogy a' szóból elesik néha egy hang a' szó teljes értelmének sérülése nélkül. Így a' szürjénben a' *k*, *p*, *t* a' más-salhangzón végződő rövid szótagokban gyakran kiesnek, vagy meglágyulnak (l. Elementa Gramm. Syrjaenae. Castrén. Helsingforsiae 1844 p. 11.); nem különben a' szuómiban is: särkeä a' jelentő mód jelen idejében: särjen stb. stb. A' hangfogyás példái

egyébiránt nyelveinkben szerte találhatók : p. o. a' törökben : jilk és ilk, m. csülk ; vurmak, m. verni és urmak ; bile, m. velem, veled vele és ile (kim-ile = kivel ? agha ile = urval) ; f. sahra és ahra eke ; julku és ulku ; vyörin és yörin ; osztyák : vëdem, m. velő, f. ydin, cserem. vurge, m. varnni és cserem. urge ; és a' magyar Halotti beszédben előforduló : jorgat és jogtat helyett ma az irgalmaz és igtat dívik. E' viszony létezik a' lat. super és sanskr. upa, goth : uf ; meg a' latin vitulus 's gör : *ἵταλος* között stb. stb.

Többire a' hangfogyás kétfélekép történik.

I. Egy önhangzó enyészik el a' szóból

α) elül ; mire azomban igen kevés példát lelhetni nyelveinkben ; p. o. f. etelä, m. dél süden (etelä tuuli = déli szél, ventus australis) ; török : ejü, m. jó *), mandsu : ere sperare, m. reményl ; osztyák : emerd, m. merit.

β) szó végérül ; vagy is a' véghangzó beolvad a' gyökbe ; különösen e' viszony látható a' finn-magyar szók összevetésénél, de nem minden kivétel nélkül. Illyen kivételek ; finn : perä pars postica és peri (perillinen) haeres, m. pere (pereputty) poster, hae-redes ; f. metsä sylva, m. mező stb.

A' véghangzó beolvadására nézve következő példákat idéz-zük : f. kohjo, m. köh, keh tussis ; f. kosio, m. hős, hês ; f. keri, m. kör ; f. kuva, m. kép, jak. kiäb ; f. kyynö, m. köny ; f. käsi, m. kéz ; f. miniä, lapp : menje, m. meny (menyecske) ; f. mesi, m. méz, oszt. mag ; f. sääri, m. szár crus ; f. soukka, m. szük ; f. silmä, m. szem ; f. närmä v. närvi (weisses oberhäutchen der bir-kenrinde), m. nyír-fa ; f. läsi (febris), m. láz ; f. löykä, läykä, m. lehés, lehelés ; f. lumi, m. hav (hó nix) ; f. liemi, m. lev (leves) lé ; f. hevon (hepo) m. lov (ló) ; f. muna, m. mony ; f. muoto, m. mód ; f. nuoli, m. nyíl ; f. nimi, m. név ; f. horo lucus, m. sór ; finn : heimo, m. süv, sü ; f. haitta, m. gát ; f. kieli, m. nyelv ; f. puoli, m. fél dimidium ; finn : pieli (oven pieli = ajtó)-fél ; f. vesi, m. víz ; f. isä, jak. äszä, m. ős ; f. rietta, m. rút ; f. sarvi, lapp : szoarve, m. szarv, cserem. szur ; szürjén : szjur ; f. veri, m. vér ; f. vävy, oszt. väi, m. vő (vöv), oszt. veng ; f. tuli m. tűz ; finn :

*) Ebben csalatkozik F. úr ; tör. ejü (eji) = jak. ütö = m. üdv, üdü ; a' jó, jav-val semmi köze nincsen.

tuuli, m. szél; finn: talvi, m. tél; f. tukko (convolutum quid), m. tök; f. tammi, m. tölgy; mandsu: tueri, m. tél; mand. koro damnum, m. kár; mand. dsergi ordo, m. sor, szer; mand. dsali, m. csal (csalárdság), honnét: dsalida = csálni; stb. stb.

II. Egy mássalhangzó enyészik el a' szóból, mit böttö sorban akarunk láttatni.

1) Elenyészik a' b; p. o. m. borda, szürj. ordly costa; m. böleső, jak. biszik, mong. ölügei; tör. burun, jak. murun, m. orom, orr; jak. baghar, m. akar; mand. biszan (inundatio), m. özön.

2) A' d; p. o. török: dek degin (usque), m. ig; oszt. vëdem, vëdlem, szürj. vem (gehirn), m. velő.

3) Az f; p. o. m. fej, tör. bej (fej-edelem), oszt. ûh, ôh; m. fél (timet), mand. olcho (timere); m. fér-fi, jak. är, ärän.

4) A' g, gy; p. o. m. gyöngy, tör. indsi; m. gyöngö, tör. indse; tör. gök, mong. köke, mandsu: kuku, m. ég coelum; — m. sárga, tör. szarî; tör. öküz, oszt. űgesz, m. ökör, szürj. ösz; jak. doghor, oszt. tōgosz, (freund, bekannter), cserem. tosz, tör. das, m. tás v. társ; jak. doghur (vogelschlinge), m. tör; oszt. szugusz v. sûsz, f. syys, m. ősz (herbst); oszt. tûget, tûgit = oszt. tût, m. tűz, f. tuli, cserem. tol, szam. tu ignis; oszt. tagutem (teudem), m. tetü, szürj. toi, f. tai; mand. urgun, m. öröm, (urgundse = örülni); oszt. pogotl, m. falu, f. kylä; oszt. magdi és machta, m. füz (-fa); oszt. tågert schwer, m. teher v. terh; — csuvas: jirgi, jak. szärgä, m. sor; jak. kantargha, m. kantár; tör. szüprüge, m. seprü; m. balga, mand. balai.

5) A' h; p. o. m. huszít = m. uszít; m. hat, tör. altî, jak. alta; m. halni, halál, jak. ölü mors, ölobün mori; m. hagy, cserem. kodem, oszt. êdem, eïdem verlassen; m. három, f. kolme. tör.jak. üsz, ücs; m. halad, f. kuljen, mong. ulam; m. halom, mand. alin; m. hullám, f. aalto; m. hajt, f. ajan; hajnal (hólval), szürj. kua, jakut: oj, ojû (ojobun aufgehen); f. hoto (hohl, faul leer) = m. odu (odvas fa); f. härkä, m. ökör; f. humala, m. komló, cserem. omla v. umla; f. houru (mente captus, stultus), m. örült; f. hirmu (terror, horror), m. rém; m. harag, jak. äriä, äräch (heftiger zorn); m. hiuz lynx, jak. usz; m. hosz (hosszu), jak. uszun; török: uzun; m. húgy, jak. ik urina; m. húz trahit, mandsu: usa.

6) A' j elenyészik; p. o. f. jänti, jännet chorda, nervus

m. ideg; f. jäsen articulus, m. iz; f. jäärä vervex, m. ürü; lapp: jape, m. év; m. jog, v. ig- (igaz, igenes), f. oikia (rectus, non curvus), oikeus (jus, justitia); oszt. jik, jich, f. ukko, m. agg, vog. jäge; vog. jar = m. erő; oszt. jâgal, m. ág; cserem. jut = nox, éj, oszt. ât; tör. jüpürmek, m. iparkodni; török: javri, m. apró-lék; jakmak, m. égni; tör. japmak, m. épít; török: jazik, (damnum), m. árt nocet; tör. jaz-mak, m. ír scribit; tör.: jan oldal, m. in- (honnét: in-as; tör. jaghrî, m. irha; — oszt. tyák: tej, tlüj, m. tölgy, szam. tē.

7) A' k, ch elenyészik; p. o. jak. charisz, m. arasz; jak. küsz, autumnus, m. ősz; jak. kut (kutabîn giessen), m. öt (öt-vös, ötevény), vagy önt; f. kavahdan caveo mihi, m. óvakodom; f. kakte (kaksi), m. kettő (kektnő), f. keski, m. köz; f. paska, m. fos; f. vaski, m. vas; f. maksa, lapp: muckse, cserem. moks, szürj. musz, m. máj; f. varekse (vares), m. varju; f. murska, m. morzsa; mong. chairan, m. irgalom; mand. khekhe, f. akka, m. asszony (akszony); f. karsas vagy karsa (obliquus, distortus, curvus, inde limis spectans oculis invidus), m. írigy; m. köd, f. utu; m. küld, cserem. koltem, tör. ilt iletmek; — a' véghangban: m. nak (a' birtoki eset raga), f. n (m. halnak, f. kalan); tör. inek (vacca), m. ünő; oszt. poch, f. poika, m. fi, szürj. pi.

8) Az l elenyészik; p. o. f. silta pons, m. hid, mord. säld; mand. silchäda, m. szíd; f. solmu, m. csomó; m. bölcső, jakut: biszik; f. valkia, tör. ak, m. fakó és fehér; f. silmä, m. szem; vog. almém, m. emelek; m. hold, f. kuu luna; szürj. kalja (falco milvus), lapp: kuolek, m. kánya; m. alma, tör. alma, f. omena; f. salvan domum struo, aedifico, m. ács (ál-cs).

9) Az m elenyészik; p. o. f. minä, tat. men, tör. ben = m. én ego; m. mező, f. metsä, mand. uszin (campus, regio); m. magas: oszt. ôgor hoch; oszt. umszi, vog. unli, m. ül; mordvin: kumsz (ku-müsz), vog. kúsz, votyák: küzj, m. hús.

10) Az n, ny elenyészik; p. o. oszt. jantkem v. jantchem spielen, m. játszik, játék; oszt. jänk, m. szeg (nagel); oszt. tyák: chuntj, szamoj. kuend (morgen-, abendröte), f. koi, koitto, szürj. kïa, m. haj-nal (hol-val) stb.

11) A' p elenyészik; p. o. f. pää, m. fej (päh feh) = oszt. tyák: ûch ouch; f. puu (puh), m. pa (fah), oszt. uh, juh.

12) Az r elenyészik; p. o. a' magyar nyelv határán belül

birs és büs v. bis; m. szarka, f. harakka, oszt. szeuch, szauneng; f. m. marja, lapp: muorje, szürj. votisz, m. bogyó; f. pirskun dispergor ut aqua, m. feccsen; tör. karindsa, m. hangya.

13) Az s, sz, z, zs sziszegő hangok elenyésznek; p. o. m. szid, csuvas: szodu, lapp: szig, oszt. ídem ídlem (schimpflich); m. szelni, f. salin (findo in segmina minora), cserem. sulam, jak. älii (älijäbin, dünn abspalten); m. szunyog, török: szinek (stechfliege), jakut: ongocscsu; m. szőlő, mand. uluszun uva; m. zamat, jakut: amtan, mand. amtan (geschmack); m. zsír, f. ihra adeps suillus, cserem. syr salbe, m. ír unguentum; m. szelid v. szeligy, f. aljo (cicur, mansuetus); m. süpped, f. upota (mergi, versinken); cseremisiz: szire, jak. szirai facies, m. orcza, arcz; szürj. szep, f. sappi, m. epe; szürj. szeredla (pingo, variegatum facio; szer, variegatus), m. iromba, tarka; lapp: salle, cserem. sel, f. syli, m. öl, mong. alde; f. suutun (taedio v. fastidio afficio), m. utál; finn: salvan, (zimmerm, aedifico), m. ál-cs v. ács; f. suoni (sehne), tör. szinir, m. ín, jak. ingir; cserem. szirem, csuvas: sziradab (scribo), jak. szurujabin, m. ír scribit; finn syys, m. ősz autumnus; oszt. szornja, cserem. sörtnje, szürj. zarni, m. arany; finn: sullaan, vogul: szulém, cserem. szoltém, m. olvad; mandsu: szingeri, m. egér. — f. oksa, cserem. uks, tör. aghacs, m. ág ramus, f. oksennan, m. okádik; finn: niska, m. nyak; m. nyest, f. nierä; m. nyüst, finn: niite (niisi).

14) A' t elenyészik; p. o. m. tö- (több), cserem. utla, tatár: ula; cserem. tot, totlu, m. éd (édes); oszt. tenger, m. egér; oszt. tui, vog. tulye, m. ujj digitus; tör. tak-mak, magy. akad; oszt. tævem v. tlævem, m. ev-ő (eszik); mandsu: tetun vas, urceus, m. edény; — f. vatsa, m. has; f. veitsi, m. kés; f. metsä sylva, m. mező campus; f. persta morsch, m. purzsás; f. aisti (vis apprehendendi, sentiendi), m. ész; m. tetü pediculus, f. tai, szürj. toi; m. ostor, átvette, szürj. orsz flagellum, finn: ruoska; jak. bötöghö (vogelmagen), m. bögy.

15) A' v elenyészik; p. o. f. vaara (fels, berg), m. vár (burg), vog. ûr; f. vere (vesi), m. víz, jurákszamoj. vit, oszt.-szamojéd: üt; f. varas fur, m. or (orv); f. vala (jusjurandum), m. áld, jak. alghá (benedicere), f. verho umbraculum, lapp: varjo, m. árnyék, ernyő; f. valeh v. valhet (mendacium, falsum), m. álnok; f. viite (viisi), m. öt; f. vuote (év), oszt. öt, ötl; lapp: vuopp, f. appi,

eszt. appi, vogul : up; oszt. vädlem és üdem, m. él-ek; szürj. vid, m. éd- (édes); szürj. vulj, f. uusi, m. uj novus; szürj. veras, m. férj, jak. és tör. är; szürj. votisz, m. bogyó, oszt. út, ütl (heidelbeere); szürj. vör (sylva), m. erdő; lapp : vuoj, finn : ui, oszt. üdl, m. úszik; lapp : vüöl, f. ali, m. (al-att), tör. alt; m. vala (vagyok) f. olin (eram); m. van, ven számnévképző (hatvan, ötven), vog. pen, tatár : vonna, tör. on = tíz; cseremisiz : vizsem, f. maksan (solvo debitum, numero, pendo pecuniam), m. fizet = szürj. ösa (ösala) pendo; mordvin : vei, szürj. voj, m. éj nox; m. velő, tör. ilik; m. vesz (venni), oszt. vejem, f. otan; m. völgy, lapp : vagge, f. alauko locus humilis (al) vallis; oszt. vos, vocs, m. vár, mord. os (város); m. válu, cserem. val, finn : allas trog; m. váll, f. olka, lapp : oalgge; m. válik, f. valitsen, mong. ula (ularicho); oszt. vëdem, f. ydin = velő, tör. tavuk, oszt. távach, m. tyúk; szürj. kvait, m. hat sex; m. tolvaj, vog. tolma, jakut : tala furari; m. karvaly = karoly, jakut : charilá (schreien, krächzen, solyomrul mondva).

D)

Hanghasonulás.

Hanghasonulás van a' magyar nyelv körén belül több szóban; p. o. sállik = sárlik, sárhudik; illyen = ezlyen, ollyan = azlyan (finn : sellainen, suollainen = a' se ille, is, és suo iste, is, és lainen ejus generis — lai = genus, indoles rei képzővel összetéve); kettő (kekt-nő, f. kaksi, kahte); monnó = molnó, f. molenpi ambo, uterque; m. asszony = akszony, f. akka (weib, frau); m. olló = orló (gyöke : or = ar, arat) stb.

E' tekintetben a' hasonlítás is nyelveink körében mutat fel, habár kevés számmal, példákat; p. o. f. nimi, m. név, lapp : nabma (a' b áthasonulván) namma; m. üllő incus = ürlő (gyöke : ür = tör. ur — urmak vurmak, m. ver-ni); m. roppant (rop = rov = f. ryöm; f. ryömä v. ryömiä solito major, ungewöhnlich gross); m. holló = horló, jak. szuor rabe, tör. kargha; m. mell pectus, oszt. meget, maugetl (megtl, megl = mell); m. toll, oszt. tógot (togl), vog. taul, voty. tili stb.

E)

Hangugrás.

Hangugrásnak mondjuk a' nyelvekben azon tüneményt, mely szerint a' gyökszó hangjai megmaradnak ugyan, de egyik közülük helyét változtatja. Helyét változtathatja 1) az önhangzó, 2) a' más-salhangzó. A' mássalhangzók helyváltoztatása ismét kétféleképp szokott megtörténni : a' gyökszó megfordul v. visszás alakban jelen meg ; a) a' gyökszó eredeti alakjában megmaradt ugyan, de egyik v. másik mássalhangzója helyet cserél.

Mindenik esetre példákat hozunk fel nyelveinkből.

1) Az önhangzó helyét változtatja, p. o. m. kapocs, tör. kopcsa ; tör. bicsak = m. bicsak és bicska ; m. méreg, f. myrrky ; m. sor, szürj. szur, cserem. szra ; tör. tulum, m. tömlő ; tör. donuz, f. tyynys, m. disznó ; tör. bas, mord. pār caput = mord. prä ; jak. bugul (heuschober), m. baglya ; f. mieli, lapp : miola, eszt. mele, m. elme ; lapp : baelge, m. hüvelyk pollex ; oszt. möcsek, tatár : misäk, m. macska.

2) A' mássalhangzó helyét változtatja :

a) a' gyökszó megfordul ; p. o. finn : juon, votyák : juo, cserem. jugam, szürj. jua = vog. ajem, m. iszom ; m. kebel, osztyák : pôgosz, f. povi ; m. láb, mord. pil-ge ; vog. aj, jakut : uol filius, m. le-gény uolan juvenis ; m. tö- (tö-bb), cserem. utla ; m. út via, f. tie ; m. szik (szikkad), szürj. kosz siccus aridus ; m. mécs, oszt. sam (licht, kerze) ; m. rét, lapp : rätö, oszt. tór, a' szurguti nyelv-járásban : tlâr, (niedriege gegend, wiese, morast ; m. var cicatrix, f. rupi crusta vulneri inducta (rupi samakko = varas béka) ; m. öcs, f. serä, cserem. zä ; m. ráz, oszt. szer-gettem schütteln ; m. reked, f. käriä raucus ; m. rúd, eszt. riđ, vogul : szir, oszt. szur ; m. szabni, jak. bîsz ; m. szak, f. kausi intervallum temporis (finn : vuosi-kausi, m. évszak ; f. taka locus posticus, das hintere = m. hát dorsum ; m. okádik, oszt. achtem, ûgodlem, f. oksennan = f. ku'on, kuvon vomo ; m. öv cingulus, balteus, f. vyö ; m. seb vulnus, jak. bâsz ; f. se, m. ez ; f. tuo, m. az, amaz ; f. muha, muhu (terra paludosa, sumpferde), m. hany, hanyság ; m. tá (tá-t aperit os), jak. at ; m. vakar, f. kaverran scabo ; f. rapaan, m. verni, tör.

vurmak; m. év, szürj. vo, f. vuosi; tör. at, oszt. tau, tlahu ló; jak. üt, m. téj; szürj. tui;

b) a' gyökszó mássalhangzója helyet cserél; m. var, cicatrix, f. arpi; m. búz, csérem. pos, (f. poska), cserem. yps; m. viskó, f. pöksä casa vilis; f. luvem (lukea), m. olvas; cserem. livem, m. olvad; f. varas, eszt: varasztaja, m. orv, jak. uor fur; f. ruoska, m. ostor; szürj. lukala cornibus ferio, cserem. logalam, m. ökl-el; m. ökör, f. härkä, eszt: härg, lapp: herke; f. vyöry, m. örvény; f. paksu, m. vask-os vast-ag; f. ohra, m. árpa; m. бүрү, f. porras ponticulus, jak. ürbä; m. gödör, szürj. gort fovea; f. virpiän, m. ébred; jakut: muruku (das gestreifte eichorn), m. mókus; török: ötürü (pro, propter), m. ért; oszt. pöng (knäuel), m. gomb-olyag; mandsu: erde aurora, m. reg (red), honnét: regvel, reggel. Illy hangugrás példái a' szürjén nyelv körén belül: karma = arkma; jubirtny = jurbitny stb.

Toldalék.

Az ön- és mássalhangzók közti viszony.

Azon mássalhangzókon kívül, mollyek az önhangzók határán állván, ezekkel könnyen váltakoznak, minők a' j, és v (v. ö. enyv, könyv, hamv = enyü, könyü, hamu) 's ezek révén az l (v. ö. ném: Platz = m. piacz, mi az olaszban szabállyá emelkedik p. o. plombo, pluma, flumen = piombo, piuma, fiume) meg'az f és p (finn: kopra = koura manus prehendens, marok; käpyrä, gekrümmtstellung = käyrä) nem hiányzanak példák, annak tanusítására, hogy a' mássalhangzók váltakoznak az önhangzókkal. Így a' k és g felcserélődnek u-val, ü-vel és néka i-vel p. o. f. kakla = kaula collum; pakla = paula schnur, strick; siekla = seula szita; kekri = köryry v. köyri (genius mythologicus Careliorum, schutzgott der viehzucht) — nagra = nauran nevet; negla, nekla = neula acus, nadel; 's az idegen nyelvekből átvett szókban: ném: hagel f. hauli; ném: nagel, f. naula clavus; — ném. lägel, m. légel, f. leili uter ligneus: a' t pedig u-val, p. o. f. petra = peura (renntier; putro = puuru puls farrea stb.

Megjegyezzük még 1) hogy a' j a' jakutban valahányszor két özhangzó közt jelen meg, hangzóvá válik, ha a' reá következő

hangzó kiesik, 's aztán az elsővel összekötve ikerhangzóvá lesz p. o. köinör ebből: köjünär. 2) hogy az *l* a' szürjénben önhangzó után némely nyelvjárásokban megmarad ugyan, némellyekben *v*-re változik, melly az ischémi nyelvjárásban az előtte álló hangzóval egy hoszszuvá összehúztatik. Így lett a' f. kiel m. nyelv-ből a' szürjénben: kyv, kyy (eredetileg: kül). stb.

Ez alapokon is összesorolunk nyelveinkből néhány rokon szót.

1) a' *j* önhangzóra változik; p. o. m. jég, f. jää cseremisz: i; m. éj, f. yö, permi: ai, votyák: ui, vogul: ét; m. új cserem. uu; f. juon, szürjén: jü, m. io-ni (iuni, inni, ivó, iszik); mordvin: je = év annus, cseremisz: ü, i; m. vaj, f. voi: lat. iugum, ném. joch, m. iga, f. ijes (ikeen); m. ajtó, f. ovi, auki, oszty. au, aui; m. faj, vogul: aum;

2) a' *v* lesz o, u-vá p. o. szürj. va, votyák: vu, jakut: u (wasser); m. város, osztyák: vos, és vos, vogul: uos; m. hívni hajdan: hioni hiuni, f. huudan clamo, vociferor; m. köv (kő) f. kivi, oszt. keu, cseremisz: ky; m. tav (tó), osztyák: teu, szamojéd: tu, és to. Így lett a' finn: ava, eve, az igék tulajdonságnévi módjának egyik képzője, melly a' Halotti beszéd útmutatása szerint hajdan nyelvünkben is dívott, nálunk ó-vá, ö-vé, miszerint a' f. sanova-nak és tietevä-nek a' magyarban szól-ó és tev-ő felel meg, 's a' régi-hadl-ava, eleve, teremteve helyett ma hallá-t és elő-t teremte-t mondunk.

3) Az *f*, *b*, és *p*, valószínűleg a' *v* útján, felcserélődnek, u-val; p. o. tör. kaftan, m. kaftan, f. kauhtana (langer oberrock); m. tapló f. taula; m. tábla (latin: tabula), f. taulu.

4) A' *k*, *g* felcserélődik o, u-val p. o. m. sok, tör. csok, cseremisz: suka, vogul: szav; m. szegény, vogul: szao; lapp: loge tíz, vogul: lau, lu.

5) Az *l* is átmege önhangzóra, mint fentebb mondók, főleg a' szürjénben. p. o. f. suola, szürj. szoo (szoly, szol, szov), m. só; f. pieli, és puoli, m. fél dimidium; szürj. pöö (pöly, pöl, pöv) trabs, et dimidium; f. ala, m. al, cserem. ul, szürj. uu (uly, ul, uv); m. fél timet, f. peljata, vogul: pilem, szürj. pö (pöv-nü); m. fel, f. yli, vogul: äl, szürj. vü, vüö super; m. felhő, f. pilvi, szürj. pii; m. lélek, szürj. loo (lol, honnét: lolala respiro); f. elän, m. él, lapp: auém; f. syyli, m. öl ulna, szürj. syy; m. foly, folyó, f. vuo, vog. auém; m. szál, cserem. sel (faden), szürj. syy; m. álom, török: uju, jak. u, schlaf (honnét: uläch = álmos); m. tele, tör. dolu, jakut: tolu,

f. täy (täysi, tölt = täytän); m. tölgy uber, oszt. tej, f. tuumen;
m. kel v. kél, f. käydä ire, meare; m. lel-ni v. lölni, f. löytää inve-
nire, reperire; m. talán fortasse, f. tai (taidan possum, queo scio :
taitaa sanoa fortasse dicit); m. boly (hangyaboly), oszt. pai (hügel);
m. toll, vog. taul, tör. tuj, jak. tü (die feine feder eines vogels).

6) Az **n**, csak igen gyéren, **u**-val cserélődik fel; v. ö. m. lant,
ném. laute; m. lankad, f. lauкеan, laukenen (kukka lauкеe flos
marcescit).

FÁBIÁN ISTVÁN.

Pázmány Péter „Kalauz“-ának nyelvészeti ismertetése.

(Első fogás régi magyar nyelvemlékekbeli tanulmányokból.)

Jelen munkálatom bévezetéseül hadd álljanak itt Virág Benedek eme' szavai: „Méltó dolog bizonyára a' régiebb magyar munkákra ügyelni. Int az idő, hogy a' tiszteletes régiségeket keresve keressük, és hazafi társainkat arra buzdítsuk, hogy szemesek, hogy vigyázók legyenek; hogy az elfüstösödött és rongyosodott könyveket, mellyek sokszor szelemeneken és szurdékokban hevernek és senyvednek, vagy a' tudatlanság birtokából szabadulást várnak, tehetségek szerint igyekezzenek összeszerezni. A' ki maga nem érkezik valamit köz haszonra fordítani, közölje mással.“ E' szavak forognak vala elmémben, midőn hozzá fogék ezen jegyzeteim rendezéséhez. Int az idő, — úgy vagyok meggyőződve, hogy Hunfalvynak mondását „Nyelvtudományunk lesz“ mentül hamarább és biztosabban valósítsuk; ehhez pedig legsürgösb teendőink egyike nyelvemlékeink szorgalmas és tüzetes tanulmányozása. Tömérdék kincs rejlik ugyanis azokban, melly eddigelé rejtett aranyként használatlanul hever a' codexek és foliansok aknájában. Pedig a' századokon által egészen átalakult helyesírás számos nyelvészeti tanulságot eltemetett, 's a' kiveszett szók és szólásmódok, szó- és mondatfüzések nagy mennyisége mind a' mai nyelvünk gyökeres általértésére, mind a' rokon nyelvekkel való összehasonlítására múlhatatlanul szükséges. Ezen bizonyosnál bizonyosabb igazság szolgált kétségkívül indítóókul Kazinczynak, hogy régi nyelvemlékeink kiadását Sylvester grammatikájával és a' Krakkói Abéczével már e' század elején megkezdje; ugyanaz az Akademiának, melly azt költ-

séges nagylelkűséggel foytatá, és bizonyosan nem más Toldynak is, ki legszebb és legmaradandóbb érdemeit e' téren szerzi magának fáradhatatlan munkásságával. Lényegére nézve nem is valami új e' munka; nyelvtudásaink fölállított tételeik bebizonyítására régen a' nyelv történetének gazdag tárházából szednek bizonyságokat, és merítenek tanúságokat. A' nyelvtények ezen alkalm-szerű böngészését egy egésze alkotni, 's fölhasználásukat könnyíteni: ez leszen az egyik — úgy szólva — gyakorlati eredménye ezennel megkezdendő munkálataim sikerültének; míg más oldal-rul, ha nyelvemlékeink idő jártával külön áttanulmányozva 's egymással összehasonlítva lesznek: nyelvünk története hű objectivitással fog azokból élénk sugározni. Révai az ő fölülmúlhatatlan Antiquitásaival már megkezdette a' buvárlatok sorát; bár nálam tehetségesb és szerencsésb körülmények közt élő férfiak követnők őt e' pályán, hol, ha akármellyiken is nagy, de ezen bizonyosan legnagyobb volt. — —

A' régi magyar nyelv terén való ezen kutató járatomat nem lehe-te szebb munkával kezdeni, mint Pázmány Péter „Kalauz“-ával. Még a' 16. század végén születvén, és a' 17. század elején írván hírneves munkájit, a' legrégibb és régi magyar irodalom határán áll, 's valamint tiszta erőteljes irálya őt legjelesebb prózaíróink fejedelméül emeli, úgy népies és eredeti kifejezésekkel és szólásmódokkal gazdag, a' használatból már elveszett számos szókkal bővölködő nyelve az eredeti nyelvbéli magyarosságnak egyik leggazdagabb archivumául tünteti föl. 'S ha netán valakinek példára volna szüksége, melyből belássa, hogy nyelvtudományunk mind-addig csak hiányos és csonka lehet, míg nyelvemlékeink illetékes szavazata általában és részletesen meg nem hallgattathatik: annak — úgy hiszem — Pázmány „Kalauz“-ának nyelvbéli méltatása elégséges bizonyosságul szolgálhat.

Hogy Pázmányunk nyelvkészletével mentül teljesebben megismerkedjünk, a' benne találtató és figyelemre méltó sajátságokat három osztályba sorozva adom elő, melyek elseje helyesírási rendszerét, második a' szokásból elveszett vagy egyébként tanulságos szók sorozatát, harmadika végre a' szó- és mondatfüzési jelenségeket fogja magában foglalni. Még annyit szükséges itt említenem, hogy a' lapszámok ezen közlésben a' legújabb vagyis az 1766-iki kiadás szerint vannak idézve.

A)

Helyesírás¹⁾.

1) A' névelőnek a' mássalhangzóval kezdődő szók előtt kivetett z-jét Pázmány következetesen hiányjellel pótolja; a' teljes az alakot mássalhangzók előtt a' régi szokáshoz képest már csak alig egykét helyen, jelesen a' sziszegő sz, és a' gyöngye torokhangu h előtt tartja meg, pl. az-szerént, az hiendő dolgok²⁾. Néhányszor,

¹⁾ Az olvasó mindjárt észre fogja venni, hogy Lauchsz úr a' „Helyesírás” szót, talán nem ok nélkül kissé tágabb értelemben veszi, miszerint az nem csak egynémiképen és nem többféleképen ejtett szóalakok imilyen vagy amolyan betűjelek által való visszaadásáról határoz, hanem ugyanazon szóalakok többféle ejtéseit vagy némi alakbeli módosulásai közül ennek vagy annak következetes használatát is dönti el. E' szerint Lauchsz úr Pázmány „helyesírása” alatt az ezen íronál rendesen és következetesen előforduló szóalakokat akarja előadni, melyek vagy a' mai köznyelvbeli ejtéstől vagy egyéb régi magyar írók ejtésétől valamiképen eltérnek, és alkalmaztatásukban határozott szabályt mutatnak föl. Csak illy értelemben vett „helyesírás” alá lehet foglalni olly adatokat, millyen p. o. az, hogy Pázmány *vagyon*, *teszen*, *hiszen-t* mond, és nem *van*, *hisz*, *tesz-et*, hogy *tém-et* helyett, *rül*, *rül-t* *ről*, *ről* helyett stb. Igaz, hogy ezek inkább az ő nyelvét jellemző szóejtések és szóalakok, és a' szorosabban vett „helyesírás” alá tartozóknak ismerhetünk el csak olyanokat, millyen p. o. az, hogy a' cs hangot *ch*, *cz*, *ts* stb. betűvel jelöli-e meg valamely régi író, vagy p. o. az, hogy régenten így írtak: *adgyuk*, mi csak a' betűjegyre különbözik a' mai *adjuk*-tul, nem a' szóalak ejtésére is. A' nyelvész fősúlyt fektet a' szóejtések ismeretére, mely a' tágabb értelemben vett „helyesírás”-ban foglaltatik; de nem lehet tagadni, hogy általában olly szorosan függ ez össze a' szorosabban úgy nevezhető „helyesírás”-sal, hogy épen ez is szolgáltathatja gyakorlati amannak a' legbecsesebb adatokat. Például emlékeztetem csak Erdősi-nek azon sajátosságos g-jére, mely mai *gy*-nek felelne ugyan meg, de ennek megfelelő egy másik jegytől vesszős g-től szabályosan meg van különböztetve, valamint másféle *g* = *gh* = mai *g*-től is. Lásd: M. Ny. V, 440. stb. 'S vajjon csak szeszélyből vagy jó okából írja-e Heltai ezt: *ezzek*, *azzok*, ellemben *ez*, *az*? Vagy Székely István miért használja a' jésített (lágýtott) betűkre önhangzó előtt a' hozzátett *i*-t (*gi*, *ni*, *li* stb.), szóvégén és mássalhangzó előtt pedig fölibe rakott vesszőcskével jelöli a' jésítést? — Mind ezek és ezekhez hasonlók ollyan dolgok, melyek a' nyelvésznek a' szóejtések meghatározásában és szóalakok megfejtetésében is legszorosabb figyelmét érdemlik.

B. J.

²⁾ Tán nem érdektelen megjegyezni, hogy Monoszlói András (1569.)

különösen birtoki viszonyban álló tulajdonnév előtt is névelőt találni, így : a' Luther támadásáig, a' Lactantius mondása szerint, az Ábrahám képe stb. — Csak mellékesleg jegyzem meg, hogy az újabb irodalomnak a' névelővel való szertelen gazdálkodása, úgy szintén abbeli hite, hogy annak használata minden tulajdonnév előtt kivétel nélkül csak az elegantia rovására történhetik, régi irodalmunkban alapot és bizonyítékot nem talál ¹⁾.

2) Az egytagu személyragos szóviszonyítóknak végmással-hangzóját megkettőzi, vagy belhangzóját megnyújtja, így : ben-benem, köz- közzül- közzé, nál- nállam, rül- róllam, túl- töllem, nek-nékem, vel- véllem.

3) Az egytagu átható igéket, melyek hosszú hangzóju benható igékből *ít* képző által származnak, mostani írásmódunkkal ellenkezőleg ²⁾ hosszú hangzóval írja, így : döl- dőjt, gyöl (gyül)-győjt, gyúl- gyűjt, nyúl- nyűjt, búv- bújtat stb.

4) Az egytagu igéket a' jelen idő egyes harmadik személyé-

h, v, f, z, ss előtt már következetesen kezdi elhagyogatni a' névelőnek *z*-jét; míg a' Krakkói Abécézésben (1549) a' *b, m, d* és *h* előtt a' *z* t ezekhez áthasonítva találjuk, p. ab bor, am mint, ad diák, ah horgát stb. A' gyakori következetlenséget nem, mint Kazinczy véli, a' bötüszedő gondolatlanságának, hanem a' helyesírási elvek körül való bizonytalan tapogatódzásnak kell tulajdonítani. A' *z*-nek ezen áthasonítása ellen Sylvester (1539) még erőlesen nyilatkozik, így írván : Et apud nos etsi sunt, qui pronuncient ab barát, af farkas, ap páf, ad diák etc. articuli tamen extrema litera perpetuo scribenda est per *z*, non alias consonantes, ut ratio orthographiae constet. L. Kazinczy F. Magy. Régis. és Ritkas. 49. l.

¹⁾ Errül lehet még vitatkozni; a' székely nép elkerüli sokkal szorgalmasabban, mint a' magyarországi, a' tulajdonnevek előtt való *az*, *a'*-t; 's hozzá véve, hogy általában az *az* mint articulus legrégibb nyelvben ritkább előfordulása, 's még jobban éreszteti velünk a' teljes mutató névmás értékét, inkább megtartott eredetiséget láthatunk a' névelő szűkebb használatában. Azonban az *az* articulus használatának megszaporodását is csak rendes, és természet szerint való fejlődésnek tartjuk, nem hihetvén el annak idegen ráhatások által keletkeztét, különösen akkor nem, mikor az articulussal nem bíró latin nyelv hat vala a' magyarra; legujabban lehet benne egyik másik germanismus. Egyébiránt v. ö. még M. Ny. VI, 57. a' jegyezetet, 's azonkívül az ott közölt török olvasmányokban dölt betűkkel nyomtatott több *a*, *az*-okat.

B. J.

²⁾ Nem egészen áll ez; a' M. Ny. is írja hosszú hangzóval; különben nem *ít* képzőt lehet ezekben fölismeri, hanem csak *t*-t : *gyűjt* = *gyült* stb. stb.

B. J.

ben hosszú hangzóval használja, így : *ád, hágy, füt, jút, túd, mér* = *mer, nyér* = *nyer, vér* = *ver, vét* = *vet, vész* = *vesz*.

5) A' *lenni* igét Sylvesterral és Pereszlényivel egyezőleg, a' *lehet, lett* és *lenni* alakokat kivéve, mindenkor hosszú *é*-vel használja, pl. *lészek, lök, légyek, léjendő* stb. Ehhez csatlakoznak a' *tenni, venni, enni, menni* igék is.

6) A' következő igéket: *vagyon* (a' régieknél sehol sem találni az összevont *van* alakot; legalább Sylvester, Pereszlényi, Monoszlói, Pázmány stb. még nem ismerik), *nincsen* (ez azomban már ittott minden következetesség nélkül a' kurtított *nincs* alakban is előfordul) *hiszen, leszen, mégyen, téssen, viszen, vonson* a' jelen időbeli ezen teljes alakokban használja. A' régi irodalomnak ebbeli egyező szokása már Révainak feltűnt, ki erről így ír: „Quare qui ista cumprimis *lesz, tesz, vesz, visz, hisz* pro tertiis personis singularibus usurpant, vitiose id factitant. Veneranda quidem antiquitas nuspiam sic ista adhibet, sed omnino aucta affixo pronomine *ön*: *leszen, teszen, veszen, viszen, hiszen* ¹⁾. — Továbbá ránk nézve már meglepő, de a' régi irodalomban közönséges tünemény a' *feltém* alak *feltevém* helyett; ennek mássa ugyan csak Pázmány imakönyvében 193 l. található: Adósságaimat magadra *véd*. Feltűnő még, hogy míg a' történeti múlt egyes harmadik személyében mindenkor *lén, tén-t* ²⁾ használ, az első 's második személyben *lök, tők, vök*-öt olvasunk.

7) Az *ül, ül* képzők által származott igéket a' szófejtés kívánata szerint hosszú *ú, ü*-vel használja, így: *nyúl, tanul üdvözül* stb ³⁾.

¹⁾ Lásd Révai Gram. Elab. 859. l. És Kardos Adorján 135. l.

²⁾ Ezeknek megfelelői: *ön, önek* = *evék, evének; vín, vének* = *vive, vivének; hín, hínek* = *híve, hívének* nyelvünk nagy kárára egészen kivesztek. Telegdi, Sylvester és Pesti még széltyben használták.

³⁾ Megelégszünk itt azon factummal, hogy Pázmánynál ez így van. A' szófejtésre nézve a' *nyúl* egyelőre tán mégsem egybe állítható *üdvözül*-l. De úgy hiszem Lauchsz úr nem is akarja, hogy a' szófejtés határozza meg egymaga a' helyesírást; ez csak részben függ tőle, jobb részével pedig a' tényleges, kor szerint való ejtéstől, melly a' szófejtésileg megkívánt alaptul el is távozik. Így p. o. *kérik* szófejtés szerint = *kérjék*, v. ö. látják; mégis ejtjük 's írjuk ezt; *kérik*. Az *ül, ül* képzőre nézve lehet, hogy a' szófejtés, ha azt tisztán bírjuk, az *ú ü* hosszuvoltát igazolja; de a' mai közejtés már határozottan dől el a' rövid *u, ü* részére, a' hosszú *ú ü* ellenében, melly a' régieken kívül, már csak sporadice hallható. B. J.

8) Azon törzs-szók *ol* szótagját, melyekben erre még magában az összetételben vagy törzsben *d, t, cz, n* következik megnyújtva írja, így : *vólt, vólna* (ugyanígy Pereszlényi) *hóld, hólnap, nyólcz* stb. Azomban : *dolog- dologot*.

9) Az *e* van *i* helyett ezen szóban : *hea, heában* ; és megfordítva ebben : *igyeses = egyenes*. Az igeelő *be* kivétel nélkül mindenkor *bé-nek* íratik.

10) A' kötőhangzónak szigorú megtartására és most már szokatlan elhagyására sok példa fordul elő, így végezi, végezés, cselekeszi, cselekeszünk, foganoszik ; ellemben az *el ol* igeeképzők melől a' hangtorlat daczára is elmarad , p. l. gyakorlya , félemlék érdemlük stb.

11) A' két hangzó közt való hiatusnak tekintetbe nem vételét illy példák mutatják : *bial, feir, aitos* ; ellemben másutt szorgos figyelem van rá fordítva, így megrívasztja, vakmerőjül, goromba elméjü, ennek eléjül ; sőt egyszer — nem hiszem , hogy sajtóhibából — ez is : *kalavúzat* ¹⁾.

12) Feltűnő a' különbség az igeelők mostani 's régi basnálata közt ; ugyanis néha olly igeek elé rakták azokat, hol most szokatlanok , majd ismét elhagyták olly igeek elől, honnét jelenleg az értelem kára nélkül el nem maradhatnának ; néha pedig a' mostani szokástól eltéréssel kapcsolták össze. Pl. Hogy ha *e'* széles világot el-járod, meg-tapasztalod, hogy stb. XVI l. — Ha valahol — Lant-szót hallunk, által-értyük (nem a' mostani intensív penetrofélé értelemmel), hogy — ember kezétül vagy onnan eredeti. 3. l. — Mivel ha ezt mivelné, lehetetlen dologra kötelezne lelkünk vesztése alatt 93 l. — Miképpen az ember úgy meg-hal, midőn egy halálos sebbel végeztetik élete, mint ha ezer sebbel öletnék. 84 l. — Melly midőn meg-betegedet volna, Luthernek meg-beszélle mindeneket. 245 l. — Másutt azt írja, hogy sok helyen vólt írva az Abrahám képe, mikor fiát meg-akarta áldozni. 1027. l. ²⁾.

¹⁾ Legalább az a-ú közt lévő nagy űr, úgy szintén az 1637. és 1766-iki kiadások egyezése, sőt ha jól emlékszem Budenz úr szavaira, a' rokon török szó is ezen olvasás mellett szól. [Azaz, hogy *kalauz* a' törökből átkerült idegen szó; régiebb török ejtés szerint *kulaghuz*, aztán *kulavuz* is. Heltai egy helyen *kalós* alakjában adja „útmutató“ értelmével. B. J.]

²⁾ Ezen példákban, mint egyéb régi íronál is, különösen a' *meg-nek* bővölködését vehetjük észre ; úgy hiszem, Lauchsz úr nagyon lekötelné

13) Míg a' mostani szokástul eltérőleg a-t látunk ezen szók végtagjaiban: *álnak, bajnak, harsag*: az igehatározók, a' többes szám képezése és a' főnevek birtokragozása alhangu szóknál csaknem kivétel nélkül *on, ok, om, od* képzők és ragok által ¹⁾ esik meg, így: tsinnyoson, világosan, bizonyosok, ujom, lábod stb.

14) Ezen igéket *költ, tölt* hosszú ö-vel írja. A' vogul *tajt* = plenus, a' finn *täysi* és a' magyar *teli*, úgy szintén az előbbire nézve a' finn *käyn* P. helyesírása mellett szólnak.

15) Némelly szókat részint a' mostani közkeletü helyesírástul különbözően ír, így: új = digitus, melly = pectus, mi = nos, beszéll = loquitur.

16) A' külömbféle időviszonyok jelölésére a' következő szók fordulnak elő: *hanemha, mindenha* (egyszer sem találtam *mindenkor-t*) ²⁾, *néha, soha*; a' helyviszonyokra pedig: *néhúlt, sohúlt, sohonnan*. Magátul világos, hogy az előbbieken a' *ha* utótagnak hangvonzati ereje nem birván a' *néha*-beli éles é-vel, csak a' *soha* előtagjában emelkedett érvényre. Ebbül foly egyszersmind, miért van a' *sohúlt* és *sohonnan* előtagjában is o; a' *néhult*-nak helyjelentő t-je a' mostani *néhutt*-ban maiglan is hallható. Régenten ez az időt jelentő *kor*-hoz is ragasztatott; így Monoszlói Andrásnál: *dél-kort feltámadáskort* ³⁾. Budenz Székely István Kronikájából szintén hoz fel illyeseket, mint: *akkort, ekkort*. A' történeti nyelvtudomány és az élő nyelv mennyire egészítik ki egymást, a' *sohult* szó is mutatja, melly nyelvemlékeinkben minden lépten nyomon előfordulván,

maga iránt a' magyar nyelvészeket, ha errül több részletes följegyzéseket és kimutatásokat közöl. A' *meg* nagyon váltakozik az *el*-lel; ma is Erdélyben inkább ezt mondják: *meghissem, hidd meg*, mintsem ezt: *elhissem, hidd el*.

B. J.

¹⁾ V. ö. Riedl Szende Magy. Hangtan. 103 és köv. l.

²⁾ Ezt tudni igen érdekes; látszik ebbül, mennyire lehet jellemző valamelly író nyelvére valamelly szónak mintegy konok elkerülése is. Így Erdősinnél aligha fogunk találni *azonnal-t*, a' Katalin legendában csak egyszer *megént*-et, többire *esmé*, mellytül megint Székely István következetesen tartozkodik. Csak arrul kérnék még L. úrtul értesítést, hogy vajjon ismeri-e Pázmány a' *mindég v. mindég, mindétig mindéltig*-et és megkülömbözteti-e úgy a' *mindenha*-tul, mint egyéb régieknél az a' *mindenkor*-tul különbözik. Lásd M. Ny. V, 450. l.

B. J.

³⁾ Lásd: Monoszlói A. Az idvösségre intő képeknek tiszteletirül való Tudomány. N. Szombat. 1589. 8—9. lapját.

a' mostani köz- és irodalmi nyelvből egészen kiveszett, de a' szekely beszédben híven megőrizve ránk maradt ¹⁾.

17) A' hasonlítás második fokot a' rokon finn nyelv tanúsága szerint helyesen egy *b*-vel ²⁾ és az *u, ü, d, gy, t, z*-re végződő mellékeveket kivéve, hozzáragasztott segédhangzók nélkül találjuk képezve; pl. bóldogtalamb, alacsomb, hatalmasb, balgatagb, öregb stb.; a' melly szókban a' képző előtt hangzó vagy on, azok a' *b-t a'* hangsúly kívánata szerint megkettőzik, ha ragozás által még egy hangzó következik rája, így: job, jobbat; sebz, szebbek. Ugyanez áll a' múlt idejű igenév képzőjéről is, melly Pázmánynál épen úgy, mint a' finn nyelvben csak egy *t*, mint: fogyatkozot, fogyatkozottak ³⁾.

Általán az illyes Verseggy-féle hanghasonításokat: minnyájan hadta, fottig, mongya, malaszttya, tetezik látezik, — és más aprólékosságokat kivéve Pázmány helyesírása Révai apánkéval, és ujabban Hunfalvyéval lényegben megegyez 's velem azt sejteti, hogy az olly sokszor pöngetett helyesírás megállapítása legnagyobb részt e' tekintetben is a' régiséghez való visszatérés által fog csak történhetni. — A' kezemenél lévő, 's föntebb már említett 1637 és 1766-iki kiadások csak a' helyesírásban különböznek egymástul 's ebben is igen jelentéktelenül. Ha felhozom azt, hogy az emberi gyarlóság által hitfelekezeti ismertető jelül szolgáló, *keresztény a'* régibb kiadásban még mindenkor *kereszttyén*, hogy ebben *csendesz* van az újabb *tsendes* helyett, hogy a' hol a' régiben *cs cz* íratik, ott az újabbban *ts, tz* van helyette alkalmazva: a' legfőbb különbségeket már fölemlítettem.

¹⁾ Lásd: Budenz J. közlését a' szekely beszédéről, M. Ny. V, 362. l.

²⁾ Nem szeretnők úgy tekinteni a' nyelvrokonság érvényességét, hogy p. o. a' finn tanúsága határozza valamelly magyar nyelvténynek helyes voltát is. Elég, ha annak hogy lettének kiismerésére segítő adatot nyújt. Külömben a' finn *mpi* képzőnek *mp*-jét szinte kettős *bb*-vel fölerőnek tekinthetnők, ha egyáltalában erre súlyt akarnók fektetni. B. J.

³⁾ Vajjon nem csak külső helyesírási sajátásból magyarázható-e ez, melly szerint a' szó végén a' külömben kettősnek ejtett mássalhangzó csak egyszerű jeggyel íratik? Így minden bizonynyal tudjuk, hogy Pázmány *egygy*-et ejt vala, nem *egy*-et; mégis a' magában álló *egygy* csak egyszerű *gy*-vel íratik, ellemben *egygyes* stb. M. Ny. V, 448. B. J.

B)

Szók és szólásmódok.

Rövidség okáért egyelőre mutatványul közlök néhány szót, hogy a' jó akaratú figyelmeztetéseket hasznomra fordítva, nagyobb sikerrel haladhassak a' pályán, melly, nagyon is érzem, hogy még igen járatatlan út nekem.

Ihol következnek:

1) *Alítani, állat, állatni*. Gyönyörű három szó, melly már csak a' nyelvemlékekben él. A' megfelelő latin szók: *putare, substantia, statuere*. Hogy a' múlt években, midőn a' *substantia* magyarártására az állomány,-vány (!) stb. szókat javasolák, a' helyes alkotású és régiség szentesítette *állat* nem jutott eszökbe, csudálkozni lehet. — E' szók nyelvemlékeink csaknem minden lapján előfordulván, fölöslegesnek tartom reájok példákat felhozni.

2) *alutni* = *altatni*, *zsibbasztani*. „Tsudára méltó nem tsak a' Torpedo nevű tengeri hal, mellyet ha kezedbe vészesz, meg-aluttya karodat“. 18 l. — „Tsak hogy őket aluttyák először“. 998 l. — Ezen most már szokatlan képzés régenten közkeletnek örvendett, mit a' hajdani feketni = fektetni, nyugatni = nyugtatni stb. igék hason képződése is bizonyít ¹⁾). Ezekről így ír Révai: „*Mandativa cum formativo maiore hodie sunt usitata; olim frequentiora fuerunt cum minore, cui utique amiciores sunt usu linguae et aliae radices monosyllabae*“. Ugyanő az *alutni* igére a' régi bibliafordításból, Káldi 's Lépesi munkáiból is hoz fel példákat ²⁾).

3) *ábrázlat, ábrázni*. Az első arcz, német antlitz értelemben még ránk maradt, de a' legujabb időben ezt is, úgy látszik, egészen

¹⁾ Ne csudálkozzunk azon, hogy az *alutni* ige megvan Ballagi szótárában is, 's Lauchsz úr mégis fölhozza. Mert hiszen, abból hogy egy újabb valamennyire teljes szótárban megtalálható valamely szó, még nem következik, hogy még divik is széltiben mai napig; a' szótáríró legelőbb az elődjeinek munkáiban letett anyagot veszi át. A' „zsibbasztani“-féle jelentésre nézve lehet azomban fölhozni a' benható: *aludt téj, aludt vér, elaludt tag* (= *zsibbadt, széltül ütött tag*)-félét. Használtatott az *alutni* ige különösen ezekben: *alutó dal, ének; alutó ital (schlaftrunk)* stb. B. J.

²⁾ Révai Gramm. Elab. II. 872. l. Pereszlényi is fölhozza Grammatikája 3. kiadásának 123. lapján.

kipusztítani iparkodik az újítási hiúság. Régenten az említett szorosabb értelemnél többet jelentett és körülbelül a' latin: *figura*, *figura externa*-nak felelt meg, míg ábrázni annyit tett, mint: utánozni, leírni, festeni, lefesteni ¹⁾. Pl. „Az egyházi gondviselést a' mi illeti — — mint a' majmok ábrázni akarják a' Keresztényi szer-tartást“. 536 l. — „Mikor a' Mennyezetre nem tsak Cherubimokat, de Oroszlányképeket is ábráztata“. 1022 l. — „Mi pedig azt mondgyuk, hogy az Istent nem azért írják ábrázatban, mintha — — festékekkel vólta-képpen kiábrázhatnók“. Hozzá is teszi egyszerűsmind a' trienti zsinatnak ezen szavait latin eredetiben: „*Doceatur populus non propterea Divinitatem figurari, quasi — — figuris exprimi possit.*“ 1023 l. — „A' képek előtt tisztességet tehetünk annak, a' kit jegyez az ábrázat“. 1029 l. —

4) *áldomás* = áldás. „Nagy jutalmok reménségével, világi áldomásokkal — — édesget a' jóra“. 71 l. — „A' Püspökök lábához borúltak a' Hívek, áldomást vévén töllök“. 252 ²⁾. —

5) *általab*. Az egész Kalauzban csak egyszer találtam, ott is nagyon homályos az értelme; úgy látszik mégis, hogy a' mai általánosb-nak felel meg. Ugyanis az ellenvéleményüek részletes czáfolásánál jobbnak mondja, ha — az ő szavaival élek — az új Tudományok gyökerére vágjuk a' fejszét. Errül mondja azután: „De sokkal általab, és az együgyük oktatására alkalmatosb, és könnyeb a' Második út.“ 90 l. — [Talán inkább = rövidebb, v. czélszerűbb].

6) *bámítás* = ámitás. Mint első tekintetre megtetszik, a' bámul-nak áthatója; Pl. „Hogy pedig a' Krisztus Tsuda-tételi nem szemfény-vesztő bámítások, és tsalárdságok“. 47 l. — [M. A. *bámítom*, *stupefacio*].

7) *béllett, béllettil*. „Duplával kétszeresen, és béllettül hazug-

¹⁾ *Ábrázat* Moln. A. (1621.): *imago, figura, effigies, typus, simulacrum facies, species*. — Föltetsző, hogy a' szó a' szláv *obraz* (*effigies* stb.) = litván *abrozas* (*abroz-asz*)-bul eredvén, mégis *ábráz-ni* származott ige van, *ábrázolni* mellett. Talán, hogy *ábrázolni* akar az lenni, és csak ennek rövidítése; mert *abra* mint alapnév, mellyből *ábrázni* képeztetett volna, régenten nem létezett; ez csak újabb úgyszólván reconstitució magából ezen igéből. B. J.

²⁾ Ugyanígy a' Margit Legendában: „Ha az én leányom Margit engöndend ez házasságra, és pápának áldomása megnyervén, megteszöm a' mit kérsz.“ (Moln. A. így fordítja: *benedictio, consecratio*. Item: *merci-potus*. — Az jó tehát főleg tekintetbe, hogy P. e' szót még amaz értelemben is gyakrabban használja).

ság, a' mit Károlyi ír.“ 360 l. — „A' ki igazán Calvinista, annak a' szíve Törökkel békelt.“ 463 l. — Láthatólag a' mai bélelni-nek régenten bélleni felelt meg.

8) *tsólnak*. Csak egyszer találtam, és ezen egyetlen helyből csak annyi bizonyos, hogy P. vele valami silányságot, hitványságot akart értetni. Ime a' példa: „Végzetre ha a' sz. Doktorok tsólnakkal lövöldöztek, és ezekkel az Argumentom-okkal meg nem győzték, hanem csak hamissan terhelték az Eretnökeket, stb“. 90 l. — [Vajjon nem inkább sajátságos szójárásnak kell-e ezt tartanunk: csólnakkal lövöldözni = hiába való v. lehetetlen dolgot tenni?]

9) *eggyütt*, *eggyűnnen* = egy helyen, egy helyről. E' szónak ezen jelentését alkalmasint a' nyelvhasználat azon törekvése feledtette el, hogy a' -vel *eggyütt* (= -vel egyetemben, una cum)-mal ne zavartathassék össze. — „Eggyüt egész Syllogismus-sal bizonyította. — Másutt ilyen Syllogismus-sal mutatta, stb.“ XI. l. — „Ezt sz. Pál homály-nélkül tanította. Eggyüt így ír“. 497 l. — „Mivel ha eggyűnnen musuvá mehetne, mint mi stb“. 34 l. —

10) *elhinni magát* = elbizakodni. „ — fel ne fuvalkodgyunk, se magunkat el ne hidgyük.“ 39 l. — [Még ma is mondjuk; Kresznerics: *elhiszi magát* = effertur, confidit, superbit; Moln. A. (1621): *magaelhitt* = *magabízott*, confidens, audax].

11) *előtoszni* = supponere. „Valaki az Isten levelébe valamit ír, és a' maga írását Isten parancsoláttya gyanánt elő-toszsza, bü-nös.“ 586. l. [Lehet szorosan, a' szó két részének jelentése szerint: elő-tolni, protrudo].

12) *elnyegni*. „Mesterséges halgatással el-nyegik, és fülök mellől bocsáttyák“. VII l. — „Vallyon el-árúlták-e a' Krisztus igazságát, el-nyegvén, és siketségre vevén a' Tévelygést?“ 165 l. [Ez tehát: *el-nyögni*, mellyre Kreszn. ugyan Pázmány Prédikációibul idéz példát, így deákozván meg: pacifice tolerat, patienter per-petitur].

13) *elrekkenteni*. Ballagi az ő szótárában a' német: *verstecken*, *verbergen*, *verheimlichen*, *vertuschen* igékkel adja vissza, és ezen értelem tökéletesen meg is felel a' Kalauz helyeinek. Így: „Nem teheték, hogy az igaz Ecclesiát, mellynek engedelmességéhez köteleztetünk, elrekkentenék, és ismérhetetlenné tennék“. 690 l. — „Azt hirdeték a' község közibe, hogy Arseniust elrekkentette“. 252 l. —

14) *enged*, *engedelem* = engedelmeskedni, engedelmesség. „... mivel a' ki hamar hiszen, nints abban tekélletes állhatatosság, és okos engedelem, melyet kíván Isten tőlünk“. 87 l. — „Mert azt parancsolja Krisztus, hogy valaki az Ecclesiá-nak nem enged, úgy tartsák, mint Pogányt.“ 584 l. — Úgy azt is meg-parantsolta, hogy az Egyház Pásztorinak engedgyünk“. u. o. —

15) *emberkedés* = vitézkedés ¹⁾. „Ha a' vitézek serénységgel hartzolnak, midőn láttyák, hogy Királyok szeme nézi emberkedéseket“. 39 l. —

16) *érőlen*. Az egész Kalauzban csak egyszer olvastam; értelme ott is igen homályos, a' hol előfordul. Sajtóhibát látni az érthetetlen szóban nem igen lehet, minthogy a' két kiadás egyezése szól az ellen. Ide írom az egyetlen helyet: „Mikor a' Gyölekezetben egy bölts Filósofus olly tudóson forgatná igyeket az Arianusoknak, hogy semmi-képpen meg-nem győzethetnék: sőt midőn úgy tetszenék, hogy szinte érőlen viselnék az ő meg-győzését: olly mesterséges felelettel ki-fejti vala magát, hogy mindenek álmélkodának rajta.“ 189 l. ²⁾.

17) *folyamni*, *villámní* = folyamodni, villámlani. A' régi nyelvben igen gyakran előforduló igék, melyek Pázmánynál, Telegdinél, Káldinál és Lépesinél csaknem minden lapon olvashatók. Pl. „E' világ vezérlőjének Böltsesége ugyan villámik a' napnak földkörül-való forgásában.“ 15 l. — „ugyan természetünkbe óltatott indulat vezérel arra, hogy nyavalyánkban Istenhez folyamunk.“ 40 l. — „Nem valami tündér, és szem-fény-vesztő Ecclesiá-rúl, hanem arrúl, mellyhez folyamhatunk — — mondgya Krisztus“. 671 l. —

¹⁾ Másoknál is így fordul elő; M. A. *emkerkedni*, viriliter agere, virum se praestare. Az *ember* szó ezen praegnans jelentése könnyen meg is érthető a' hason fölfogással járó *vir-tus*, *ἀνδρεία* (ἀνήρ), 's több ilyen mellett. Csak az föltetző, hogy az *emberség* szó, mellyre szintén a' *virtus* értelmét várnók, a' „humanitas, civilitas“-ra használtatik. De, úgy látszik, ez is hajdan „virtus, virilitas“-volt; Heltai, Krón. 26. még találom, így használva: „A' magyarok kedig nagy *emberséggel és állhatatossággal* vivának ellene; anynyira, hogy egy nyihány napig tarta az viadalom. B. J.

²⁾ Kreszn. fölhozza ugyan az *érőlen* szót, még pedig *érő* (pertingens, valens) alatt; de nem tevén hozzá semmi deákoztatot, úgy látszik ő sem veheti vala ki tisztán értelmét. — Lauchsz úr találta helyén kívül, Kr. még egyet idéz: Kal. 1145. — Egy hasouló *revőlen*-t is említ föl, meg *múlolan*-t. B. J.

Ugyanígy a' Krakkói Abéczében: „Azért ha csak az fiuhoz folamz, Istenhez juthatz.“ És: „Hogy nyomoruságocban csak az Istenhez folamionc.“ Lásd: Kazinczy Magy. Régis. és Ritkas. 150 és 165. lapjait.

18) *gyalom és varsa*. Halászati műszók. Pl: „Azért, mint a' jó Halász, nem tsak különböző gyalmot, vészt, horgot, varsát, hanem az idők és halak mi-vóltához képest külömb eledelt is rendel a' halak fogására.“ 144. l.

19) *heven* = azonnal, tüstént, hevenyében“. És noha számtalanszor *heven* torkunkba verjük az ő hazugságokat stb.“ VII l. — [Az „azonnal“ mégis valami mást mond, 's az időre vonatkozik; *heven* pedig = in fervere (Kreszn.) fervide (Pár. P.) a' cselekvés módjára vagy hogylvoltára].

20) *homlítás*. Szőlőművelési műszó. Pl. „Viszontag azt kívánnyá töllünk, hogy a' szőlőtőben maradjunk, nevedegyünk, gyümölcsözzünk, és midőn homlítás által bé-vermeltetünk, föld alá bújtatunk, örömmel szenvedgyük.“ 12. l. [Homlít = vitem propagat per traduces; homlító szőlő = propago; homlítvány = tradux, propago].

21) *karéj* = margo. Pl. „A' XIII. Gergely pápa idejében ki-nyomtatot Decretom karejára sok helyen fel-jegyeztettek a' Glossa eseti“. 258 l.

22) *király képe* = királyi helytartó. Pl. „Juliánus Tsászár idejében, egy Juliánus nevű Király-képe a' Keresztények szentegyházából a' drága Edényeket ki-hordatá.“ 76 l. — Igen jól esik a' tisztos régiségben ilyen egyszerű, 's mégis classicus kifejezésekre akadnunk, mikor a' személynök korlátnok-féle rémséges torzalakok szerte elharapodzása aggaszt.

23) *ketzele*. Cak egyszer akadtam rá; mindazonáltal nem hiszem, hogy csalódom, ha a' latin *casula* vagyis misemondó ruha magyaros mássának veszem; az egyetlen helynek szövege is a' mellett szól. Ugyanis a' 322. lapon ezt olvassuk: „A' kelyhekből serlegeket, a' ketzelékből rokolyákat, a' Papiöltözetekből szoknyákat, és far-dagályokat tsínálnak“. [A' *kezele* szónak több jelentése van. Ballagi — a' Magyar Tájszótárt is követve, így németezi meg: 1) schürze; 2) überkleid für frauen; 3) kopfbinde; 4) geigensteg; 5) wamme. Mind ezek bajosan csak a' latin *casula*-bul folyhattak.

Kresznerics csak ezt adja: fejre való; asszonyi ruha; egyebiránt idézi ugyanazon Pázm. Kal.-beli helyet.]

24) *képes* = illendő. Pl. „Ha a' Magusok az Istállóban imádták Krisztust, képes, hogy mi ötöt az Oltáron imádjuk“. 853. l. — „... nyomorúlt küldusrül szoktuk mondani, hogy megérdemli az alamisnát; az-az, illendő, és képes, hogy adgyanak néki.“ 961 l. — Ugyanígy találom Monoszlói A.-nál is: „Másodszor, mert ezeket az képeket is nem képes tisztelettel böcsülték, hanem Isteni tisztelettel.“ — Lásd föntebb idézett munkájának 163. lapját.

25) *kiszánó*. Különösen kutatva is csak egyetlen egy példájára találtam; ott is mi a' jelentése, még hozzávetni sem merek. Íme az egyetlen egy hely: „Merő hiuság Prédikátorokat tartani. Nem tsak azért, hogy ezek kiszánó Béresek, ragadozó farkasok stb.“ 145. l.

26) *mettszek, medgyek, medgyenek* összehúzások ebből: mit teszek, mit tegyek, mit tegyenek. Pl. „Ha tsak egyedül a' Hitelenség kárhoztat, mettszek a' Törvénytartásnak szorgalmatoskodásával“? 724. l. — Ennek-felette, ha tsak az Idegen nyelvben forgottaknak áll az Írás Igaz értelme, medgyenek, kik ezeket a' nyelveket nem értik“? 631. l. — „Azért békét hagyok egyéb gondolatimnak, és kedvemre élek: mert mind egy, akár medgyek.“ 475. lapján.

27) *ottan* = legott, azonnal. — „Estve felé egy körül-röpül, jelt ad, és ottan minnyájan halgatnak“. 20 l. — „Ha azért bizonyosan végére mehetünk, kicsodák az igaz Pásztorok és Tanítók, ottan minden versengésnek vége lészen“. 111 l. — Ugyanígy Heltainál, Lépesinél és Károlyinál is.

28) *terjék*. Egyszer fordul csak elő, alkalmasint *ír, tapasz* jelentéssel. Ide írom a' helyet: „A' Scorpio, és a' Viperá-nak maridosását jobban nem orvosolhattuk, mint a' Viperá-búl tsinált terjéssel“. 570 l. — [Terjék = theriaca, *θηριακή*].

29) *visgálni* = találni. Pl. „Söt még a' Pogányok-közzül sem

*) Ugyanígy az Őrségi tájnyelv is: „Ah osztán mettsesz a' füles bagujje, Estuk?“ Lásd: Vass J. dolgozatát a' Dunántúli népnyelvről. M. Nyelv. V. évf. 162 l.

találkozot, a' ki valami maculát visgált vólna az életében." 48. lapján.

30) *vítatni* = ostromolni. Pl. „Ha Jerichót ostrommal, és törésekkel vítatta vólna Josue, stb." 49 l. — Gyönyörű szó, kiveszte sajnos veszteség. [De nem kevésbbé szép ez is : *reá vítatni valakire várat stb.*].

(Folytatása következik).

LAUCHSZ LŐRINCZ

Hasonlatok.

Miután a' „Szócsaláddrendszer. Nyelvészeti egymásután“ 's az erre adott *Válasz* megjelenése óta egyrészt az egymásután *egymásmellett*-té módosították, másrészt pedig a' *Válasz* szellemében írt *Szófejtőgetések* (M. Ny. IV, 439 – 52. l.) engesztelékeny modora az ellenkezőnek vélt irány jogosultságának méltányoló elismeréséről tön nyilvános tanubizonyságot: a' honi nyelvészet terén feltűnt két józan irány egymással ellenkező voltát csak névlegesnek fogja ismerni az, ki a' tárgyat közelebről veszi szemügyre 's az iránt előítélettől ment érdekekkel viseltetik. — Közös vala mindkét félnek egymásiránti, kisebb nagyobb mértékben egyenlően igaz, vádja, melly szerint külön külön, egymásra nem támaszkodva sikamlós útakra tévednek 's tévelyedhetnek, hol szükséges rokonzák nélkül az elterülés vészélyének lesznek 's lehetnek kitéve. Mert valamin a' hangváltozási törvényeknek végeken 's határokon túl üzött keresése vagy az ezeken áthurczolt hangoknak erőszakolt váltakoztatása, az eredményt tekintve, nem egyszer csudaszörnyet szült és szül: úgy viszont a' szó-értelmezés címét bitorló, szabadjára eresztett, hogy úgy mondjam dologkerülő képzelődés igaz értelem helyett csak színleg összeolvadó 's gyenge lehelletre is szétrebbenő káprázolatokat tudott 's tud összeakláni. Egyikre úgy mint másokra példát itthon is találhatunk.

Azomban szükségtelen 's nem is akarok a' végletekről értekezni. A' józan két irány bármellyikének bármennyire hü követőjéről sem teszem fel, hogy kellő figyelmére ne méltatná a' talán tovább is külön küzdő elvek vívmányait. Ha ezt tenné, kétségkívül besorozás nélküli önkénteséve fogna válni azon hadnak, mellyet e' két irány józan epithetonával gúny nélkül illetni legalább is igaz-

talán jószívűség lenne. Családlító nyelvészül miért nem vállalnám el például a' hasonlító nyelvész következő pusztá egybeállítását : magy. *tele*, tör. *dolu*, oszt. *tét*, finn : *täysi*, vogul : *tajlém* = tele. stb.; vagy : magy. *ajtó*, f. *au* (auki) *ov* (ovi), oszt. *au*, vog. *awi* stb.? 's viszont nem követelhetem-e méltó okon, hogy például *vál*, *válú*, *völgy*, *veleg*.... majd *(áll) él* (schneide) stb. összetartozását tölem elfogadja, ha semmi alapos kifogást sem tud felhozni 's habár elhallgatnám is, hogy törökül *يالن* vagy *يالنج* *jalın* = nu, *découvert*; *جالينيز* *jaliniz* = seul, seulement; *يالم* *jalım* = tranchant d'un sabre, d'un couteau; *يالي* *jalı* = rive, bord, quai, rivage; *يالاق* *jalak* (válú) stb.? Mig ezzel, a' mi az értelmezhetőséget illeti, szégyent nem vallok : elfogadom amazokat is, mivel ugyanazt nem zárják ki; 's így értelmezve hasonlító nyelvészkedésem, saját lelkét adván viszza a' szónak, életet lehell a' holtak képzelt bötükbe 's figyeltetni fog egyszersmind arra, hogy miután élő 's nem holt anyaggal van dolga, ne mint képzelt tövéig lecsonkázandó kiszáradt fával bánják el egy egy szóval stb. Ez utat vélem legbiztosabbnak és sikeresebbnek hasonlító nyelvészkedésünk főczéljának 's illetőleg alapjának, a' hangváltozási törvényeknek kifejtésére 's megállapítására, bár megvallom, inkább ohajtanám azon törvényeket majdan az összehordott 's meglevő anyagból kifeselve, mint most minden egyes példa vagy annak vélt tény idézése után, az egészet tekintve mégis csak a priori, felállítva látni. Kivált miután, a' mit nem én mondok, hasonlító eljárásunkban még csak valami nagy következőzetességet sem kívánhatni tőlünk.

Illy szempontból kísérlem meg az itt következő egybeállítást, már legnagyobb részt tisztába hozott tények alapján, 's e' szempont lesz előttem e' „Hasonlatok“ netaláni folytatásában is.

I.

Hogy *foly*, *föveny*, (föheny), *fény*, *fehér* 's a' több ide tartozó szavaink a' megömlés nézletéből veszik eredetüket, most már, úgy hiszem, bizonyítani felesleges. A' *foly* és *fehér*-nek testvériségét erősíti Hunfalvy úr a' török *اتاق*-akmak = *folyni* 's *اق*-ak = *fehér* egybevetése által is, bár, ha nem csalatkozom, olyformán, mintha a' török 's magyar szófelek között közvetlen érülközés léteznék. Távol attól, hogy gyengíteni akarnám ez összefüggést, némi köz-

vetítés által még erősebbé vélem azt tehetni, ha az valósággal léteznek. Erősebbé 's szélesebbé egyszersmind e' két rokon nyelvben nyilvánuló alaki 's észjárási hasonlóságot 's legalább némileg éreztetni, hogy a' megszakadozott párhuzamok hajdan teljesebbek 's beljebb nyúlók is lehettek. — E' végre *híg* szavunkat veszem itt kiindulási pontul, melly ha Hunfalvy úr figyelmét „Szófejtögetései“ közben (M. Ny. IV, 444. stb. l.) ki nem kerüli, következtetései, úgy vélem, talán sok részben mások lesznek, 's önönmaga által is érvényesebbekül tekintetnek vala. Én ezt kiegészítő tagnak gondolom azon szócsaládban, melly az említett helyen is együvé van állítva 's a' mennyiben az ott felhozot *hó*, *hold*, *húgy*, *hölgy*, *hajnal*, *hóka* stbiben már nagy részt tovább van víve azon eredeti értelem, mellyet alapnézlet gyanánt kell tekinteni, 's a' melly bizonyosokká teheti egyszersmind a' hasonlítás tényeit is: ezen szóban reménylem, hogy megtalálom azt a' maga eredetiségében. — Ezért a' *fénylés* és *fehérség*, gondolatom szerint, még visszaviendők a' megömlés, *híg*-ság nézletére, mint főforrásra; a' mikor aztán a' meglevő fokozatosságnál fogva, nem csupán származékokra terjedvén ki, valószínűbbek lesznek fürkészésünk eredményei, hasonlítási eljárásunk pedig kevésbbé kétes.

E' mellett 's mintegy ebből folyólag szükségesnek látom az ott e' családba keblezett *hó* = nix szót finn *lumi* 's török *kar*, társaival együtt fölmenteni e' kötelékekből. Amazt *lennün* = repülök, *lennin* = szárny, *lenninkäise* = légy (vog. lyam) véreihez sorozom, hozzá fogván egyszersmind votyák *lümü*, szürj. *lüm*, lapp: *lobme*, mordv. *lom* hasonmásait is; 's ezek folytán a' pehelyszerű szállingálás, alapjában talán *fúvás* nézletét veszem e' szó forrásául, a' szerint a' mint gondolom, hogy van ez a' magyarban is. — 'S miután kimutatám a' finn *lumi*-nak vélekedésem szerinti helyét, ugyanazt teszem, ha a' magyar *hó*-t, *hólyag*, *hályog*, *hüely* stbivel állítom össze. Ugyan illyszerű viszonyt sejtek a' vogul *tujt* = hó, *tilemlem* = repülök, *tal* = száll, *taul* = toll, szárny 's török *tüy* = toll között is: mint szintén az osztyák: *tlontl* = hó, *tégdem* = repülök, osztj.-szamojéd: *tü*, *tu* = toll, oszt. *tlauh*, *tloh* = ló szavak közt, melly sejdítésemet támogatva látom a' magyar *ló* (vogul: lu) gyöki értelme (lohogó) által is. Békét hagyok most a' török *kar*-nak, mellynek hasonló eredete rebzik előttem.

Máshova kell utasítanom a' *hal* = moritur szót is, török *halk*,

ölmek, finn : *kuolen*, vogul : *kolém*, *kalém*, oszty. *kadem*, *kadlem*, szamoj. *hádm* stb. megfelelőivel együtt, melyeknek az összesorol-
takkal alig hiszem, hogy közük legyen, hanemha vég összefüggés-
ben az imént szabad lábra helyezett *hó* = (nix)-val.

És miután a' *hold* föld-ben is csak „haladásnyi földet“ látok :
ezt is kénytelen vagyok ezúttal érintetlenül hagyni.

A' *hidegség*, *fehérség* és *fénylés* nézetét nem találom ezek-
nél fogva a' *hó* (nix), *hal* (moritur) szavakban kifejezve ; nem talál-
lok összefüggést a' *holdföld* 's a' *holval*, hajnal között, 's nem ezen,
hanem a' *megömlés* nézetét szemlélem a' *háj* és *vajban* 's a' török
ياغ jagh-val együtt szoros összeköttetést a' magyar *híg*-gal, török
اقبق akmak, finn : *jok-i*(joen) = folyó, vogul : *au* = foly-ik, fo-
lyó-val. Legyen itt röviden megemlítve a' *húgy* = urina viszonya
is, 's a' *ha-gyap-ás* = köpés netaláni vonatkozása (hakk = kipö-
kött flegma, székely szó).

A' M. Ny. IV. k. 408. l. a' török ياغيق jaghmak = pleuvair.
ياغور jaghmir = pluie 's a' jakut : sza-mir = regen, egybe van-
nak vetve a' magy. *jég*, *jég-es*-sel, mintha a' török ياغيق azt gya-
nítottatná velünk, hogy a' magy. *jég* legelsőben is az „első jégről“
értetett volna. — Már ha magyar *ég* (coelum) szavunkat *üveg* (éveg,
öveg, ög)-gel együtt a' magyar *híg* majd török ياغ jag, اقبق ak-
mak, اق fehér ایدن *ajdın* világosszavakkal állítjuk össze, nem lehet
nem látnunk, úgy a' magyar mint a' török félen, ugyanazon össze-
függésnek mintegy másolatát, melyet szemlélünk a' *foly*, *fehér* és
fény között, stb. stb. — Megjegyezvén továbbá az *ég*-nek a' *híg*-
hoz közelálló értelmét, mellynélfogva t. i. mintegy *folyó*, átlátszó,
fénylő (levegő) *ég* az, mely ez elnevezés által jelöltetik 's koránt-
sem coelum, *οὐρανός* vagy سماء, de nem is a' tör. كوك *gök*, mely a'
magy. *kög*, *kögület*, *kegyelet* (szivárvány)-val tartozik össze : semmi
sem gátol az *ég*-nek *üveg*-gel való párosításában, sőt e' természetes
párosodást okszerűnek ítélvén mintegy unszoltatunk, hogy az *üveg*
értelménél fogva, a' híg-ság eszméjétől e' szóban, már egészen kü-
lönvált *fénylési* nézet körébe vonva értelmezzük *jég* szavunkat is.
— A' mi a' hasonlítást illeti, *jég* szavunk összevetése a' finn *jää*,
svéd-lapp : *jägna*, norv.lapp : *jeng*, oszt. *jenk*, vog. *jang*, *jank* ha-
sonjelentésű szavakkal, megtörtént dolog. (Lásd M. Ny. IV, 383. l.).

Nincs módomban, hogy ezeknek egyenkéd utánok néznék 's ott-honi viszonyaikból a' mi *jég* szavunkra vonatkozó állításomat illetőleg erősségeket hozhatnék fel; támaszkodom mindammellett 's útalok a' vogul *jang*, *jank* = jég, *vonkan*, *vojgän* = fehér 's *jank*, *jonk*, *vang* = hó (mensis, luna)-nak erre nézve aligha cserben hagyó összefüggésére.

Szóértelmileg meglehet, de a' belső összefüggést tekintve aligha fog visszásnak tetszeni, ha a' török *ياقبق* jakmak = brûler, allumer-t, a' magy. *ég*-ni-hez csatolván, szintén a' fennebiekhez utasítom. Budenz (M. Ny. IV, 430) a' *jakmak*-ban a' tűz hevét, a' *يانبق* *janmak* ètre brûlé-ben pedig annak lobogó fényét vélvén megkülömböztethetni, imezzel a' magy. *gyújtani*-t veti egybe. *Jakmak* 's *janmak* szerintem egy törül metszettek, mit *ég* és *gyúl*-ról nem mondhatok. *Janmak* = *jakılmak*. Tudjuk, hogy bizonyos esetben az *-(i)l* képző *-(i)n* által helyettesítettik. Igaz, hogy itt azon eset nem fordul elő; magyarázatot adhat talán mégis azon külömböztetésre vagy inkább zavarkikerülésre törekvő hajlama a' török nyelvnek, melly *jak-în* = közel-ről *jan* = oldalra csavarodik. Arról, hogy *jakîn*-ban az *-în* csak képző; tulajdon természetén kívül tanúskodnak *ياشقى* jaksak = quadrans, accommodatus, *ياشلشق* = accedere, appropinquare képeztetésük is. Külömben pedig a' *k*-nak 's általában a' torokhangnak szóvégén mondhatnám elolvasását, bizonyíthatja a' most említett finn: *jää* = jég is, hogy egyebet ne hozzak fel. — A' mi pedig a' *gyúl* alakot illeti, azt inkább a' török *يالغ* *jalîn* = flamme, éclat, lustre brillant-val; továbbá a' finn: *tuli* = tűz, vog. 's mordv. *tol*, svédlapp: *tol*, *tollo*, tavgiszam. *tuj*, jur.szam. *tú*, oszt.szam. *tíl* 's még talán a' vogul *ulye* stbivel vagyok hajlandó összefoglalni.

E' fokozatokon egészen a' *fényles* nézletét visszatükröző szavakig érkezvén, szólnom kellene már a' *húgy* csillagnévről 's a' *hó hold*ról, *hajnal holval* stbiről; miután azomban az ezekről eddig elmondottakat, azokkal együtt, miket Hunfalvy úr hasonlóságuk érdekében M. Ny. IV. 386 's 447 lapjain előadott, ismételni nem akarom, csupán a' magy. *hattyú*, tavgiszam. *jankua*-t állítom még azok mellé; 's ezzel Hunfalvy úr e' szavaiból indulva ki: „a' magyar nyelv szelleme az egész asszonyi nőmet tiszteli a' *fehér* címével, mert az egész nőm „fehér nép nem csak fiatalja“; — a' *húg* szóra térek át. Ez itt idezettekkel összefüggésben a' *húg* szónak

máshova tartozása érintetik, mint a' mellynek semmi köze sem volna a' fehérség nézletéből való származás dicsőségéhez 's szükségkép ellentétes értelemmel kellene bírnia a' *nén, néne* szó irányában.

Bírhatót-e *szabad* értelemmel a' *fehér* nevezet? — nem vitatom; hogy azomban a' fehér népnek nem csak fiatalját tiszteli a' nyelv szelleme fehér czímmel, azt a' *hölgy* szóból is látom, mellynek a' fehérség nézletén alapulását H. úr is elismeri a' 451-dik lapon. A' mi meg a' *húg*-nak *hölgy*-hez való viszonyát illeti, ezt ép olyannak gondolom hangtani tekintetben, mint a' minő a' *hold* és *hűgy* (csillag) közt létező. A' helyett pedig, hogy a' *húg* és *néne* szavakban más ellentétes értelmet keresnék, mint a' melly van az elnevezett személyek közt: — nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy a' *húg* nevezettel tudomra csak férfiak illetik a' nőket, míg ezek egymás irányában a' férfiak 's nők által közösen használt *öcs* kifejezéssel élnek; a' *néne* czímezés ellemben férfiak mint nők által egyenlően alkalmaztatik az idősb koru nőre. — És ha ez épen most tett különböztetés ovatosságra nem intene, nagyon hajlandó volnék *ángy* (tájszólások szerint: *ángyi*, sőt még *gyángyi* is) szavunkat ugyanezek folytában 's ezekhez függésében értelmezni. Az *n* hangnak illyszerű befurakozására nem egy példát mutat nyelvünk, mint ezekben: *lig, lóg, leng; lágy* meleg, *langy*-os; *dúgó, dongó, pázsit, pázsint; recze, ráncz; rút, ronda; redő, rend*, stb. vagy akár magyar *fog*, vog. *ponk*-ban *). De szolgáljanak e' tekintetben is folytatólagos bizonyságul az itt felhozandó azonos értelmű hasonlatok: török *يڭنه jenge*, de *enge*-nek is ejtetik, a' kojbál *enä*; a' kojbál karagasz nyelvjárásokban továbbá *jegü, jegügye, nyengü, nyegü, nyegügye, nigü, negü, nigügye, igügye, egetyi*. Kiérezhetőleg vonszódznak ezek a' vog. *égva*, finn: *akku* = magy. asszony, vog. *áj* = leány szavakhoz 's aligha nem mindannyian a' *hölgy, húg*, stbihez; míg a' közös eredet, nem mondom, hogy kizárólag török forrását, legzavartalanabbul látom a' török *ان* = fehérben.

A' török *ak-mak* folyni-hoz csatlakozása tehintetéből megemlíthetőnek vélem még az *Atıl* vagy *Etel* folyónevet, mellyben a' *k*

*) Lásd erre nézve fentebb 117. lapon Fábíán úr példáit, különösen 1. c) és d) pontokat.

a' török *ايمك*, ekmek, *اتيك*, etmek = kenyér, vagy a' magy. *rekesz*, *retesz*, *sőg*, *sőt*, *ismég*, *ismét* vagy osztyák : *kjelem*, *tyelem* = sirni, *kjénak tyénak* = szemölcs, vagy törökmagy. *بكيار* bekjár = betyár, vagy végre a' magyar és finn többes képző *k* és *t* példájára változott *t*-vé. — Magyar helyneveink közt az olly gyakran előforduló *Eger* név értelmezésével könnyen készen lehetnénk, ha a' merőben török eredettel megelégedvén, azt oda utasítanók. A' szerintem benne rejlő *folyó*, *folyam* értelem talán meg is engedné ezen értelmezést : de a' „törökösség“ alapos vádjá alól mi sem menthetné fel, ki ezt tenni merészelné. Részemről *Egerszeg*, *Zala-Egerszeg* stbbiféle helyneveinkben az *Eger*-t az *ér*-vel egynek gondolom. Vajjon nem adhatna-e teljes megfejtést az *ér*-nek *eer*-féle tájéjtése ? Ha igen, akkor az *Eger*-t is mellé állíthatjuk nem az *اقي* ak folyónak, hanem az *ايرماقي* *irmak*-nak, a' melyhez, gondolom, kell az *ér*-t viszonyítani.

SZILÁDY ÁRON.

Quaedam ad aures amicas.

(Viszhangul Szilády Á. „Hasonlatai“-ra).

Barátom Szilády úr kétség nélkül igen helyesen teszi, ha azon iránynak határozott kijelelését is sürgeti, melyet magyar nyelvészkedésünkben legsikeresebben követhetünk. Úgy veszem abbeli nyilatkozatát, a' mint adja : mint véleményadási szavazatot egy igen fontos ügyről való tanácskozásban ; csak hogy ő ennél még többet is tesz, véleményét szemünk elé terjesztett példával, egy éles tapintattal egybe kötött hasonló szöfüzérrel támogatja, hogy annak alapos és gyakorlati voltáru is azonnal meggyőzőn. Csak úgy vegye mostan Sz. úr az én szavamat is, melyben igénytelen vélekedéssel a' tanácskozáshoz hozzá járulok.

Családosítás vagy nem-családosítás — az itt a' kérdés, melyről szólni kellene, 's mellyről már mások, nálamnál tekintélyesebbek és illétekesebbek sokat és hevesen szóltak, a' mik után csak azért merek a' kérdés, bár rövid, vitatásába ereszkedni, hogy mások és magam előtt igazoljam, a' mit tetteleg követek. — Szi-

lady úr tulajdonképen azt akarja, hogy már ne családósítsunk csak a' magyar nyelv körén belül, 's ne csak hasonlítsunk szavakat a' rokon nyelvekből, hanem családósítsunk a' rokon nyelvekben is, és aztán hasonlítsuk össze; így nem csak holt szavakkal, hanem szinte élettelmes lényekkel lesz dolgunk. — Nem lehet tagadni, hogy igen tetszetes egyeztetési javaslat ez.

Szócsaládosítás nem lehet egyéb, mint azon szóalapok ki-tudása és meghatározása, melyekből valamely nyelv egyes szavai külömbféle szóképzési eszközök által *voltaképen* eredtek, 's egy-szersmind az egy egy szóalaphoz tartozó származékok csoporttá összeszedése. A' szóalaphnak mind fogalom mind hangalak szerint megvolta határozza a' csoport (család) tagjainak egybetartozását. A' nyelv egész szókincsén keresztül víve az illy szócsalárendszer magában foglalja egyszersmind annak miből mivé lettének, fejlesztett életének szemmel látható rajzolatját. Illyennek előállítását igyekvéseinek tárgyává tenni, sőt ragyogó ideálként pályájának végpontjára tűzni ki — eszeveszettség vagy legalább is sajnálkozásra méltó rövidlátóság volna, azt bármely nyelv tudományátul eltiltani, sőt már az is, ha igyekezetein gondolkodó nyelvész maga nem tartaná azon végeczélt szemé előtt. Ez tehát ellenkezőleg azon fogja törni fejét, hogy miképen közeledhetik azon végeczél felé valóságos biztossággal, hogy ha maga nem érhet is oda, legalább másnak és másoknak törjen arra utat. Ezen gondolkodása 's fejeltörése közben külömbféle irányadó pontok akadhatnak szemébe. Ugyanis

1) azt a' kérdést teheti magának, hogy most, hogy az én kedves nyelvemnek, tegyük p. o. a' magyar nyelvnek azon szóalapjait keresni indulok, melyekből ugyan ez a' magyar nyelv a' mostani szókincsét tevő sok mindenféle szavát fejlesztette, hogy ezeket azok alatt rendszerbe foglaljam: hát ugyancsak maga az én magyar nyelvem fejlesztette, alkotta, vagy készítette-e mind ezen szavakat? Mert látom, hogy ezen meg ezen áltaji nyelv, szóval valamennyi áltaji nyelv nagy részben bírja ugyanazon szavakat, melyeket az én magyar nyelvem is; pedig nem hihetem okosan, hogy ez lopta volna ő tőlük, vagy azok ő tőle, az én magyar nyelventül, lopták volna. — Ugyanilly kétkedő kérdést tenne magának a' nyelvész, ha p. o. a' török nyelv, ha a' finn, vagy más valamely áltaji nyelv volna a' kedvese. — A' magyar nyelvész folytathatja elmélkedését

így: Miután a' megemlített nyelvek a' magyar kedvesemhez való ezen sajátságos viszonyuk másképen meg nem magyarázható, hanem csak úgy, hogy a' magyar nyelv valaha *egybe* függ vala azon nyelvekkel: tehát volt szükségképen olyan idő is, mikor a' magyar kedvesem még nem is létezik vala, igaz hogy a' török, vogul, finn, mongol 's a' többi sem, hanem mind csak egy volt; pedig szükségképen már ezen korból való azon sok közös szó, melly a' magyar kedvesemnek csaknem egész kincsét teszi, ha azon pénzeket veszem ki számábul, mellyeket itt ez uj hazában lakta alatt vizontagságos időkben szertelen nyájaskodással idegen faju szomszédoktól magára rátukmáltatott, 's ha némelly idomtalan 's rosz anyaggal elegyített darabokat is dobok ki, mellyeket némelly jóakaró de a' pénzveréshez nem igen értő emberek belétoltak. Már most ha nem az én édes magyar nyelvem maga fejlesztette és alkotta szókinccse szavait — mert még nem is létezett külön, mikor azok fejlesztdnek 's alakulnak vala — : bizony visszafordult mívelet volna az, ha az én bármilly kedves magyar nyelvemről olly dolognak tevését kutatom, a' mellyet nem is tett; ha ő nála keresem annak fejlesztését, a' mit nem is fejlesztett; még inkább, ha csak ő benne is azon *valóságos* alapokat vélem föltalálhatni, mellyekből nem is indulhatott ki ő maga. (És szintillyforma okoskodási eredményhez jutna a' nyelvész, ha p. o. a' török nyelv vagy a' finn vagy más valamelly áltaji nyelv volna a' kedvese). Bizony — így folytathatja a' magyar nyelvész — nekem más valamit kell akarnom, hogy azt is megkapjam benne, a' mit előbb akartam: úgy látom, nekem annak a' nyelvnek a' szókinccsét kell alapjaira szednem és szép rendszerbe foglalnom, melly az én magyar kedvesemnek is, a' török atyafiának is, a' több áltaji felevéreinek is fejlesztette szavaikat.

2) Ezen előreláthatatlan fordulattal, a' magyar nyelvész újra indul, kívánságát kielégíthető azon nyelvet keresni. De miután se grammatikáját se szótárát, se nyelvmelékeit sem könyvtárus sem antiquarius útján meg nem kaphatja, ezen megakad ugyan egy kissé, de végre elgondolja magát: hiszen, úgy mond, ama sok mindenféle áltaji nyelv csak megannyi szakadék az én — úgy látom — már nem található nyelvemből; ha azokat együtt veszem mind, majd pótolják ennek elvesztét is. — Egyet szörnyűködven ugyan az újabb nagy föladatán, mégis hősi elszántsággal veszen magának

bátorságot; neki esik a' külömbkülömbféle grammatikáknak, 's eltanulja mind, a' hogy jobban tudja; forgatja a' szótárakat is szorgalmatosan, sőt itt ott egy kis irodalmi emlék olvasására is teszen szert. Már véghetetlenül kezd örülni sikeres haladásának 's olly anynyira tágasbodott láthatásának a' nyelvek körében. Már most csak összehordom nyelveim egymásnak megfelelő szavait 's azokat szedem családokra : így kitudhatom egyszeriben a' szóalapokat is, melyekből valamennyinek szófejllesztő korabeli elődje indult vala ki. — Evvel nagy serénységgel hozzáfog a' legkiterjeszkedőbb szóhasználtáshoz; megy is az nagy előmenetellel : mert sok az, a' mi első tekintetre fölöttlő hasonlatossággal ajánlkozik, 's külömben is a' sok nyelvtanulás alatt füle szeme már hozzá szokott a' gyengébb hasonhanguságok megérzéséhez 's elméje gyakorlódott a' tekervényesebb jelentésbeli összefüggés szálainak kipuhatolásában. Már jóformán bírom — azt gondolja — néhai ősnyelvemnek szókinszét; egyet mást majd combinációval lehet kiegészíteni. Rajta tehát a' szóalapok kifejtéséhez. — Ezen azonnal kézbe vett munkánál azonban csakhamar észre veszi, hogy sok szónak nem mehet végére, hogy mit vegyen ki belőle tulajdonképen szóalapul, mellynek jelentését és alakját az egybetartozó szavakban is kimutathassa ; tud ő ugyan némelly képzőket, mellyek gyakrabban és külömböző szavakban fordulnak elő, de megint van sok ollyan, mellynek nem foghatja meg jól se elejét se végét, 's általában látja, hogy nyelveiben együtt véve a' tisztán fölismerhető képzők száma, nagy változatoságuk miatt, nem csekély. Végre azt is tapasztalja, hogy egyik másik igen rövid 's egyszerű szót, mellyet szinte az egyik nyelvbeli alakja szerint már alapszónak tart vala, egy másik szerint még bővebb hangozattal van meg és láthatólag képzőnek benne megvoltát árulja el. Ujra töprenkedik, mitevő legyen, illy aggasztó akadályok elhárítására ; mert félti nagyon törekvéseinek dicső célját, nyelvei fejlődésének valóság szerint való biztos tudását, nehogy elhamarkodott fölvételekkel maga maga előtt annak eléréséhez elvágja az utat. Bizony, így okosodik tovább, jobb lesz, ha még csak megállván és türtetvén magamat, előbb tüzetesen csak ezen akadályok elodázásával foglalkozom. Tisztába kell hoznom nyelveimben okvetetlenül a' képzők mivoltát és kiterjedését. — Megállapodik kis pihenésre, 's készül uj teendőjén való végre menetelhez : a' képzők 's szóalkotó járulékok tüzetes nyomozásához.

3) Előbbi megakadásai által óvatossá téve, a' nyelvész most egyáltalában sem hiszi olly igen könnyen valósíthatónak uj föladatát. Meg is tapasztalja mindjárt, hogy kivált a' képzők az idők viszontagságai alatt roppant kopásoknak 's alakbeli elváltozásoknak voltak kitéve. Még nehezebbül gördül elébe némellyek valódi jelentésének és értékének kipuhatolása; legnehezebbül pedig azoknak millyen eredeti alapokbul kiindulásának meghatározása, — mert észre veszi hamar, hogy némellyekben még teljes szók ismerhetők föl. Istenem, mi tevő legyek, kiált ujra, megkörménykeznék ujbul a' bokros akadályok, egy lépést se tehetek a' tövises sűrűben. Szerszám, uj jobb szerszámot kell szerezni, hogy elvághassam a' tekervényes rekkentő sűrűséget és tisztában járásra hiába vérző lábamnak egyenlítsek utat.

Mondjam-e még, mi szerszámkészlet kell most a' nyelvésznek? Szilády úr is jól érezi, hogy mi kell, hogy az nem egyéb, mint „a' hangváltozási törvényeknek kifejtése 's megállapítása.“ Errül szó sem lehet; más részről pedig csak nagyon öröndetes jelenségnek tekinthetjük, hogy a' magyar nyelvészek annak megszerésével már tüzetesen 's komolyan foglalkoznak, mint az imént Fábíán úr cikke az áltaji nyelvekbeli hangviszonyokrul mutatja; csak arrul igen is lehet még szó, hogyan járjunk el megszerésében, 's hogyan kovácsoljuk fejszéinket, hogy jóra való erős élös eszközök legyenek. Errül is kell hogy majd máskor szóljunk még egy pár szót.

Nyelvészkedésünk teendőjirül igénytelen vélekedésem, melyel Szilády úr nyilatkozására hozzá járulok a' tanácskozáshoz, röviden ez, tekintetbe vévén, mennyire láthatom, nyelvtudományunk álláspontját.

1) Szócsaládosítást kitűzni föladatul külön a' magyar nyelvben, nem lehet, de így egyik áltaji nyelvben sem. Akadhatnak ugyan egyes erre szóló adatok, de mind ez legfelebb egy egy kő vagy téglá a' megépítendő épületnek fedelére; de úgy hiszem többnyire nem is egész téglá, hanem csak téglá darab. El lehet sőt kell ezeket is tenni; de haszon nélkül való dolog lenne, már most keresni, az épületnek mellyik helyébe fog beilleszkedni; céltévesztő a' többi is keresni, egyéb készület nélkül. Subjectiv képzelődések nélkül, most, úgy hiszem, akármelly áltaji nyelv szókinsének legfelebb némi átnézhetőbb statistikáját — melly töredékeket rak egybe — lehet adni, de fölható organicus rendszerét sehogy sem.

2) Az áltaji közös ősnyelv szócsaládosításához sem lehet fogni egyenesen, mert nem bírunk még a' szóalkotó járulékok tiszta tudásával, de még az áltajiság egybevetőleg reducált szókincsével sem.

3) A' képzők és szójárlékok nyomozását kell üzni legelőbb, ha már előbb a' hangtörvények alapjait megvetettük, melyek nem csak erre, hanem magok a' szóalapok eredeti alakjaik szerint való meghatározására szükségesnél szükségesebbek. Ez pedig csak a' szóhasonlítás segítségével történhetik, melynek megint, hogy hasznát hajtsa és e' célhoz valamit érjen, statistikai inductióval kell eljárnia. —

Ebből eléggé kitűnik, merre forduljon *tűzetes* törekvésünk és munkálódásunk legelőbb; ha ezen felül álló teendőkből sikerül valamit tenni, soha ne tekintsük azt többnek anticipált töredéknél. Mindenek fölött pedig mindenütt a' legszorosabb készülés, a' tények valóság szerint tudóra vévése még a' legszükségesebb; ez a' magyar nyelvre nézve jelenében és multjában meglevő és megvolt tényeknek fölkeresése; ez ugyanaz bármelly egyéb áltaji nyelvre nézve is. A' végcél ugyanis: az összes áltajiság nyelvrendszere mindenestül; a' magyar nyelv és akármelly áltaji nyelvnek rendszere annak csak szakadéka lehet, melynek csak abban és az által ismerhetni meg mivoltát és a' több tagokhoz, valamint az egészhez való hogyan elhelyezkedését és állását. Úgy képzelem a' magyar nyelvnek mindenestül megfejtett rendszerét, mint Magyarországnak „flórát”-ját, melyet statistikailag összerendezni ugyan, de csak az egész földkerekségen való növényzettel együtt lehet fölismereni 's előadni a' természet szerint való, igazi rendszerében. — Ott fogjuk tehát a' dolog elejét, hol van; ha nem mehetünk is magunk többre, csak hogy megfogjuk azt és szerezzük az utókor tudományának modját benne, hogy az valósíthassa legohajtottabb 's legdicsebbben ragyogó végcéljainkat.

Most még csak egykét rövid észrevétel barátom Sz. úr hasonlataira. A' *jal*-elejű csoportban ugyan a' *jalin* és *jaliniz* csaknem egy jelentésű is (v. ö. M. Ny. V, 542); de a' többiben se ezekhez se egymás közt semmi közelebbi jelentésbeli vonatkozást nem láthatok. — Vajjon a' *fehér* és *folyni*, meg *ak* és *ak*-mak közt va-

lami belső egybetartozás létezik-e a' külső hangbeli találkozáson kívül, nagyon kétlem. És ki vagy mi biztosít arról, hogy az egybekötő alapnézet a' „megömlés, *hígság*“ nézlete? vagy arról, hogy maga a' *híg* szó egy az *ak* és több „megömlési“ szókkal? Mert könnyen meglehet, hogy a' *híg* hosszú *i*-vel levén, valami összevonás rejlik a' szóban, 's a' *g* nem is tartozik a' gyök vagy szóalaphoz. — Igen szép sejtélemmel adja Sz. úr a' 145. l. a' *hó* (nix)-et jelentő szónak „a' fuvás“ nézetéből való értelmezését. De maga Sz. úr is csak mint sejtelmet fogja tekinthetni, melyben gyönyörködhetünk ugyan, de nem építhetünk rajta. A' több rokon nyelvben találtató hasonló szósorozat sem emelheti bizonyossággá; mert könnyen megfogható dolog, hogy már a' közös őś-áltaji nyelvben alakilag hasonló, de értelmileg egészen különböző szók az egyes szakadéknelvekben is egymás mellett közélrűl való alaki megegyezéssel, habár a' külön nyelvek szerint külön elváltozással megmaradnak. A' hangfejlődésre nézve igen tanulságosak ezek, de családositásra azért nem jogosítanak. Így p. o. a' török *göz* és *güzel*, magy. *szem* és *szép* egymásmellett ismételt előfordulása a' *szem* és *szép* közt való valamelly értelembeli, tehát szóalapi egybefüggésérűl nem adhat semmi bizonyosságot.

Igen helyesen rosszalja Sz. úr, hogy M. Ny. IV, 408 a' magy. *jég*, *jeg*-et a' tör. *jagh-mür* (pluvia)-nak állítám ellenébe. Magy. *jég*, hajdan *jég*, *gyég* mégis csak a' tör. *طوق*, *don*, (*dong*)-nak felel meg, melly ugyanazt teszi. De a' többiben nem követhetem Sz. urat, 's nem merném a' hígság és fénylés nézletére vezetni vissza a' *jeget*, mellyben ellenkezőleg a' megfagyottság, megmerevedés igen lényeges fogalomrészt teszen. — Nem kevésbbé jól jegyzi meg ugyanott Sz. úr, hogy a' magyar *ég*-nek nincs köze a' török *gök*-hez, ez lévén inkább magy. *kög* (*kög-ület*). Támogatja ezt még az is, hogy m. *ég* (ez is *ég* volt) tulajdonképen *aer*-t jelentett, a' mit a' tör. *gök*-rűl nem tudunk. A' *jak*-mak és *jan*-mak igéket a' mi illeti (fentebb, 147. l.), meggyőződtem eddig, hogy a' kettő között szorosabb jelentésbeli megkülömböztetést nem lehet tenni. Hogy a' *jan*-makhoz állítám ott a' magy. *lángot* is (VI, 430.) a' *g*-t tartván képző maradékjának: most ezt sem, mint abban a' cikkemben több egyebet sem akarok már bizonyosnak tartani, mind inkább győződven meg annak az elvnek jóvoltárul, hogy inkább kevesebbet tartsak bizonyosnak hasonlítás dolgában, de az annál biztosabb legyen.

Végre, mi a' *húg* szóban (fentebb 148. l.) az eredetibb jelentés: *nő-e* általában, vagy *fiatal-e*, ennek eldöntését másra kell bíznom. Még csak annyit jegyzek meg, azok kedvére kik a' hasonló több nyelvbéli sorozatait szeretik, hogy valamint a' *hölgy* a' *hó*, *hold* stb. mellett áll, úgy a' török *kar* (nix) mellett a' *kari* (mulier) is.

BUDENZ JÓZSEF.

Ismertetések.

1.

Meyer Leo : „Die griechisch-lateinischen vocale.“

Benfeynek nem régen megindult „Orient und Occident“ című folyóiratának első füzetében Meyer Leónak a görög és latin önhangzók mennyire megegyezéséről és közösen kifejlődéséről való hosszabb cikkét találjuk (55—116. lap.), mely, úgy hiszem, már tárgyánál fogva is elég érdekes, hogy a' M. Ny. olvasóival kissé megismertessük. Egyszersmind azt is kell fölemlítenem, hogy ezen cikk M. Leo nem soká megjelenendő ilyen munkájából vett egy mutatvány : „Vergleichende beschreibung der griechischen und lateinischen sprache“, a' mely munkának bőséges tanulságáról egyelőre is a' görög és latin nyelvek minden tanulmányozója biztosíthatja magát, ki tudja, milly szorgalommal és pontossággal és józan elfogulatlan ítélettel bolygatja M. úr az árja nyelvhasznítás készletével a' classicus nyelvek részleteit, a' mirül a' Kuhn-féle „Zeitschrift für vergleichende sprachforschung“-ban megjelent számos értekezései hangosan tanuskodnak, 's a' mire nézve legfelebb még csak azt kell kiemelnünk, hogy kivált a' homerusi nyelv beható kiaknázásával valóságos érdemeket szerzett magának.

M. L. azon alap-föltételből indulván ki, hogy a' görög és latin nyelvek, a' több árja nyelvek között láthatólag közelebb viszonyulván és csatlakozván egymáshoz, olyformán, mint az ind és iráni (perzsa) vagy szláv és germán nyelvek, okvetetlenül valaha egy görög-latin közös ősnyelvnek kellett léteznie, mely megint csak a' közös árja ősnyelvből mint egységes megelőzőjéből szakadt volna ki. A' ki tehát a' görög és latin nyelvek történeteit az

őskorba fölfelé hatolva akarja nyomozni, legelőbb azt tartozik mennyire lehet megállapítani 's meghatározni, mit bírhat vala már azon közös görög-latin nyelv az árjaság fejlődményeiből; és ez M. úr igen helyes alapgondolatja szerint ugyancsak az és annyi, a' miben és a' mennyiben a' görög és latin nyelvek még nem váltak külön egymástul, vagy csak olly különválást mutatnak, hogy az egyik fél valamelly jelenségét a' másik fél valamelly megfelelő, de alakilag elváltozott jelensége föltételezi, mint belső okoknál fogva eredetibbet; illy esetben t. i. amannak a' közös görög-latin nyelvben megvoltát szükségképen föl kell venni, külömben nem volna megfogható, hogy honnan vehette volna, az avval bíró nyelvfél. Illyszerü nyomozást teszen fentidézett cikkékben M. úr egyelőre a' görög és latin önhangzókra nézve.

Előre bocsajtván M. L. azon ismeretes tételt, hogy az árja nyelvekbeli önhangzók eredeti három hangzóra: *a, i, u*-ra vezethetők vissza, még abbul is, hogy találtatik *a*-bul keletkezett *i* meg *u* is, olly sejtalemre vetemedik, hogy a' legeslegősiebb árja nyelvben általában csak egy önhangzó volt meg: *a*; azomban hozzá teszi: „womit natürlich nicht geleugnet wird, dass die menschlichen sprachwerkzeuge immer fähig gewesen sein mögen, unzählig viele andere vocalische laute hervorzubringen.“ — Csak különösségeért hozám föl e' — kissé csak oda vetett sejtelmet is; nem hisszük, hogy volna vagy volt volna nyelv, melly általában csak egy önhangzó mellett szükölködnék, kivált ha az emberi szólamszervek mindenkor a' többféle önhangzók ejtésére képesek voltak; mert e' képesség csak tisztán physiologiai alapokon nyugvónak képzelhetetvén, annak megvoltából egyenesen a' használatbavétetésére is tehetni következtetést, ollyformán körülbelül, mint abbul, hogy az emberek a' nevetési hang ejtésére elejétül fogva képesek voltak, — bátran azt következtetjük, hogy csakugyan nevettek is elejétül fogva, valamidön t. i. arra való gerjedés adta vala magát elő, ha nem is szól errül tűzetesen sem a' szent sem más historia. Ennyit — en passant — az ősnél ősb nyelvbéli egyurodalmas *a*-ra. Már most — ad rem.

Megkezdí egybeállításait az *a*-val, ennek egymásnak megfelelő görög és latin szókban ugyanazon egy helyen előfordulását azon szók igen tanulságos összehordásával mutatván meg, a' miből azt következteti, hogy a' közös görög-latin nyelv is azon szókban

még az *a* hangzót bírta. P. o. ἄκ-ων ἀκ-ωκή : *ac-us, ac-ies*; ἄμφω = *ambō*; ἄλλεσθαι, *salire*; stb. stb. Figyelemre méltók, mert nem egyszeriben fölötllők, noha igen találók, ezen egybeállítások is : λαγχάνειν, *nancisci*; φράσσειν, *farcire*; de ez is : παῦρος = *parvus*, mert amaz ebből lett : παρρος, aztán : παρρος. Belé nem egyeznének azomban abba, hogy δαῖδ- = *fac-s (fax)*, ezt inkább a' φάρος-szal állítván egybe; azt sení láthatjuk még jól, hogy mikép lehet κτά-ομαι a' *habère*-nek ellenmása.

Az *a*-nak utódja görög és latin nyelvekben az *e*. M. úr megemlíti legelőbb azon szókat, mellyekben csak az egyik nyelvfél, vagy a' görög vagy a' latin, tartotta meg az *a*-t, a' másokban *e* tűnván föl; ezekben — a' közös görög-latin nyelv még szét nem váltakor, csak az *a*-nak kellett meglennie. Illyen : μέγ-ας, *mag-nus*; δαός, *densus*; θαμβεῖν v. ö. *con-templâri*; ἐγκονίδ-, szolgáló : *ancilla* stb. Kissé feltettségök : mendum v. ö. ἀμαρτάνειν; *venter* : γαστήρ. — De azonkívül mind a' görögben mind a' latinban még ugyanazon egy szógyökökben az *a*-nak *e*-vel való váltakozása eléggé érezhetően kiismerszik : στραφῆναι — στρέφω, πάσχω (ebből : παθ-σκω) — πείσσομαι (e' helyett : πειθ-σομαι), πένθος stb. Latinban : *castus* — *incestus*, *pars* : *expers* stb. (l. 59—61. l.). Hozzá adja 62. l. azon szók sorozatát, mellyekben gör *a*-nak *e* felel meg, úgy hogy legalább igen valószínűen ezeket a' görög-latin nyelv is már *e* hanggal ejti vala; p. o. δέκα : *decem*, κρέφας : *crepus-culum*, ἄ-μεινον (ἀ-μεινον) : *melius*, νεῦρον (= νεῖρον) : *nervus* stb. stb. — Hasonló módon tárgyalja 63—73. l. az eredeti *a*-bul keletkező *o*-t : először hol egyoldalulag van az *o* az *a* ellenében, p. o. ὄνος (ὄνος h.) : *asinus*, καρδ-ία : *cor (cord-is)* stb.; jegyezzük még csak e' szép példát : *sorror* (*sosor* h., szkr. szvaszar) : ὄαρ (σροσαρ h.; jelentése is elég közel áll; ἀ-δελφή etymonja szerint csak azt teszi : egyméhü némben, török *kiz karindas*); azután az *a* és *o* még a' görögben és latinban külön elötűnő váltakozási viszonyát, továbbá a' mindkét félben közösen meglevő *o*-t : ὄις (ὄις h.) : *ovis*, ῥοφεῖν (σροφεῖν, σορφεῖν h.) : *sorbère* stb.; végre, miután mind *e* mind *o* eredeti *a*-bul fejlődnek, az így egymás ellenébe kerülő *e* és *o*-t, mi kivált a' görögben igen gyakori, valamint még a' hármas *a-e-o* viszonyulását is; p. o. κλέπτω, ἐκλάπην, κέκλοφα v. κλοπή, melly hangzóviszony, noha szintén nem alapítván meg eredeti jelentéskülömbséget, ugyan a' német igék „ablaut“-ozásában is előfordul : *sterbe, starb, gestorben* stb.

A' szanszkritban még legtöbbször megmaradt *a*-nak elváltoztatjai közül, a' görög és latinban még az *i* és *u* nagy kiterjedést nyertek. Helyesen közvetíti Meyer úr, az illy *i* keletkezését *e* által, az *u*-ét *o* által. Azomban maga a' szanszkrit is mutathat föl ilyen *i* és *u*-t, csak hogy többnyire más szavakban, mint a' görög és latin; mert ez elváltozás nem nyúlik föl az árja nyelvek elválása előtt való korba; p. o. szkr. *pitar* = *pater*, *πατήρ*; *duhitar* = *θυγάτηρ* stb. Láttatja azután a' latinban az *i*-féle elváltozatnak *e* és *a*-hoz való, még tisztán fölismerhető viszonyát, p. o. *abjicere*, *abjectus*, *jacere*; *praeceps*, *praecipitem* stb. Figyelmet érdemlő azon észrevétele, hogy kivált nasalisok előtt, nevezetesen *ng* előtt, a' latin szereti az *i*-féle elváltozatot ollyhelyt is, hol különben *e*-t használ, v. ö. *confringere*, *frangere*; *contingere*, *tangere*; ellemben: *discerpere*, *carpere* stb. (Lásd a' 75. l.). — Különös pedig az, hogy némely elváltozott *i*, legközvetlenebb *o*-bul eredetnek látszik: *illico* v. ö. *locus*; *inquinus* v. ö. *incolere*; a' genitivusi rag *is os*-bul: *patris*, *patros* — *πατρός*; talán *ferimus* félekben is a' gör. *φέρμεν*, *φέρμετες* szerint előbb *o* volt az *i* helyén; *ille*-nek még van régibb alakja *ollus*. — Azomban ezen hangelváltozást is csak a' különvált latin nyelvnek kell tulajdonítani; kevés esetben találkozik ebben a' göröggel, mint *γίγνεσθαι* v. ö. *gignere*, *ἵστημι* v. ö. *sisto*. De azért a' görög nem idegen ezen nem eredeti *i*-tül, sőt azt is láttatja, hogy legtöbbször *e* által előtettett vala meg, p. o. *ἵσθι* v. ö. *ἔστω*, *ἵππο* = *equo* (*ἵππο* helyett), *σχίδη* — *σχέδη*, *ἰδρύνω* v. ö. *ἔδος*, *ἰδιος*, saját, származéka ennek: *ἔ* (v. ö. *se*, szkr. *szva* suu-s) stb. Némely *i* csak nyelvjárási áll *s* mellé: doriai *ἰστία*, jon. *ἰστίνη* = *ἔστία*; *ἔωσι* = boeotiai *ἰώνθι*. — Az *i* és *e*, *s* ezen viszonyára nézve azon, talán némi fölvilágosítást nyújtható észrevételünk van, hogy először is azon *s*, *e*-t, mellynek aztán *i*-re való átváltozását tapasztaljuk, valóságos közép *e* volt, mint a' magyarban, nem pedig *ä*; ha illyent ejtnek vala is, nem különböztethették meg írásilag is; másodszor nekem úgy látszik, hogy ollyan nyelvre nézve, melly nincs kötve a' hangzómegegyezési törvényhez, az *e*-tül sem egyenesen történik az átmenet a' magashangu *i*-re, hanem előbb az *e*-hez olly igen közel álló mélyhangu *ĩ*-re, melly aztán legkönnyebben átcsap magashangu *i*-re, a' mit talán sok mélyhangu szóban előforduló magyar *i*-rül is kell fölvenni. (Lásd: M. Ny. V, 409—410.). E' szerintmég azt is merem sejteni, hogy valósággal ejtett *ĩ*-t is a' régi

görög írás jegyek hiányában még hol *ε* hol *ι*-vel írt, 's némely esetben csak az írás tökéletlensége miatt látnánk hangkülömböskéket, melyek valóság szerint nem is léteznek vala; ilyen eset talán $\sigma\chi\acute{\epsilon}\delta\eta = \sigma\chi\acute{\iota}\delta\eta$. — Végre azon latin *i*-t is, mely közvetlenül *o*-bul eredetnek látszik, úgy magyaráznám meg, hogy az *o* mellett már az *ι*-vel való alak létezett, melynek, ha úgy akarjuk mondani, *i*-re csak tisztulnia kellett. Párhuzamul szolgálhat erre, a' mit M. Ny. V, 410. észrevevék az *ajandék* (ajandik) *ajandok*-féléről, meg az orosz *oj*-val váltakozó *ij*-féle melléknévi egyesszámu hímnemű nevező végzete. —. —. Az *u*-féle változatra nézve, ennek *o*-hoz való közel viszonyát kell megjegyezni, mely a' latinban nagyon szembe-tűnő. P. o. *vult*, régi lat. *volt*; *cultus*, *colere*; *vulnus*, *volnus* stb.; a' görög is mutat még sok *o*-t: *umbilicus*, $\omicron\mu\phi\alpha\lambda\omicron\varsigma$; *unguis*, $\omicron\nu\varsigma$; *alumnus* v. ö. $\tau\rho\epsilon\phi\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$, sőt kölcsönvett szóban is: *epistula*, $\epsilon\pi\text{-}\sigma\tau\omicron\lambda\acute{\eta}$. — Ritkább a' görög nem eredeti *v*, 's ez is tán *o* által megelőzve: $\nu\acute{\varsigma}$, *nox*; $\omicron\nu\varsigma$, szkr. *nakha*; $\phi\acute{\upsilon}\lambda\lambda\omicron\nu$, *folium*; $\mu\acute{\upsilon}\lambda\eta$, *mola*; $\mu\acute{\upsilon}\rho\mu\eta\varsigma$, *formica*. Nyelvjárásilag ez is gyakori; v. ö. aeoliai $\omicron\nu\mu\alpha$, $\omicron\mu\phi\alpha\lambda\omicron\varsigma$, ($\omicron\mu\phi$.), $\omicron\mu\alpha\omicron\varsigma$ ($\omicron\mu$.), $\pi\acute{\upsilon}\tau\alpha\mu\omicron\varsigma$ ($\pi\acute{o}\tau$.), $\sigma\acute{\upsilon}\rho\varsigma$ ($\sigma\acute{\alpha}\rho\varsigma$), lakoni $\epsilon\gamma\kappa\nu\tau\alpha = \epsilon\gamma\kappa\alpha\tau\alpha$.

A' 82—85. l. az eredeti *i*-t meg *u*-t tárgyalja, mely utóbbinak a' közös görög-latin nyelvben még *u*-nak kellett hangzania, 's mely csak az elvált görögben változhatott át *ü*-re. Figyelmezzünk még a' 83. l. olvasható azon észrevételére, hogy némely eredeti *i*, a' latinban *e*-re változik, p. o. *igni*-, *ignem*, *index*, *indic*-is (gy. *dic*); sőt görög joniai $\epsilon\delta\epsilon\varsigma\alpha$, $\delta\acute{\epsilon}\varsigma\omega$ helyett inkább: $\delta\acute{\iota}\varsigma\omega$ -t kellene várni. Gondolom, ez is szól az ejtésben megvolt *i* mellett, mely egyaránt *i*-vel és *é*-vel érintkező.

Eddig való a' rövid önhangzóknak tárgyalása. Egy másik szakasz, (86—98. l.) jut a' hosszúaknak, melyben M. úr mind az \acute{a} \acute{e} \acute{o} egyértékű hármassagát, mind ezeknek és a' többinek rövid megfelelőjéhez való viszonyát egybevetési példákkal fejtegeti. Csak egyet emelek itt ki, a' mi támogatva fentebb tett észrevételeimhez csatlakozik. A' 91. l. olvassuk, hogy valamint a' rövid *i* legtöbbször láthatólag az *e* (azaz, a' mint tartjuk, *e*) közvetítése által *a*-ra megy vissza, úgy a' hosszú *i* is azonképen, közvetítőül levén hosszú *é*, p. o. *délínire* a' *délénire* és *lénis* mellett; *vícínus* képzője egybevetve *alí-énus*-éval; *juvenilis* és *juvenális*; $\acute{\epsilon}\iota\nu$ -, orr, megfelel szkr. *ghrána*-nak; *formica* és $\mu\acute{\upsilon}\rho\mu\eta\varsigma$; $\sigma\epsilon\iota\pi\acute{o}$ és $\sigma\kappa\acute{\iota}\pi\omega\nu$ a' $\sigma\kappa\acute{\eta}\pi\omega\nu$ mellett;

ὑσμίνη, melynek képzője a' szkr. *māna* participiumi képzővel egybetartozik, mely különben = gör. *-μενο*. — Ebből az látszik nekem kitűnni, hogy megvolt ejtésileg egy hosszú *ī* is, az *ē* (é) és magashangu *ī* között állván, 's hol egyik 's hol másik által megjelölve, míg határozottan a' magashanguba hajlott át; sőt azt hiszem, hogy főleg az *η*-nak jutott annak visszaadása, a' mi ellen korántsem szól az, hogy a' legrégibb írásokban még *E* van reá használva; mert e' jegynek, mint rövid hangzó jelelőjének, az *ē*-t is kellett kifejeznie, melynek hellyel közel *ī* értékérül fentebb szólánk.

És *-μῖνο* képzőnek *μενο* (*μῖνο*)-hoz való viszonyát illyképen már jobban is érthetjük. Reménylem, hogy ezen bár jobbadán még nagyon sejtelmes észrevételeim egyikét homokszemnyivel hozzájárulhatnak a' régi görög hangzóejtés kérdésénél tekintetbe jöhetőkhöz.

Végre a' harmadik szakasz (98—115.) hasonló tárgyalással foglalja magában a' hangzóbővülést, azaz eredeti árja nyelvben *i* és *u*-bul keletkező e' két kettőshangzó: *ai* és *au* a' görög és latinban volt fejlődését. Ezekre nézve t. i. úgy látszik, a' közös görög-latin nyelv szintazon hármasságot tartotta meg, mellyel az egy árja *a*-nak: *a*, *e*, *o*-t állít ellenébe. Ezek közül mindegyike által helyettesítettven az *a*, az *ai* kettőshangzó helyett keletkezik három egyértékű kettőshangzó: *ai*, *ei*, *oi*; szintén *au* helyett: *au*, *eu*, *ou*, és mind ezeket csakugyan bírja is legalább a' görög nyelv. — Meyer úr különösen azt láttatja e' szakaszban, mit léptet a' latin nyelv helyébe ama 6 kettőshangzónak, mellyek közül csak az *au* maradt meg benne épségesen, a' többi pedig, — némi kivétellel a' régibb latinságra nézve, — egyszerű hosszú hangzókra átváltozott, különösen *i* és *ū*-ra; csak az *ae* és *oe* tünteti még elő némileg a' kettőshanguságot. E' szakaszban is mint az előbbieken mutogatja, a' hol lehet, egybevetőleg a' kettőshangzók egyszerű rövid alaphangzójukhoz (*i*, *u*) való viszonyát.

Hadd fejezzem bé ezen ismertető soraimat egy kis rámutató kérdéssel: Ugyan hogyan változott el a' régibb latin *ei* *i*-re, hogy *eire*, *deicere*, *meilites*, *ceivis*, *deivinus* lettek ezekké: *ire*, *dícere*, *mīlites* *cīvis* *dīvinus*? (Lásd 102. l.) Megint egyéb latin *ei* lett *ē*, p. o. *nāveis*, *turreis*: *nāvés*, *turrés*? — Van *ij* kettőshangzó is az oroszban és jakutban (иѣ és иі).

BUDENZ JÓZSEF.

2.

Meyer Leo : „vocalvorschlag, vocalzerdehnung, distraction.“

(Lásd : Zeitschrift für vergl. sprachf., ed. Kuhn A., X, 45—58. Berlin 1860.)

A' homerusi nyelvben azon különös jelenséget, hogy összevonható $\alpha\omega$ -féle igék, sokhelyt az összevonás által keletkezendő ω helyett $\alpha\omega$ -val tűnnek föl, görög grammatikáink a' czikk czímén kitett nevek valamelyikével szokták megjelölni, a' dolgot úgy fogván föl, hogy a' már összevont ω , megint újra mintegy szét vagy ketté van nyújtva, 's így lesz $\alpha\omega$ az ω helyett. Meyer úr e' nézet vagy fölfogás ferdeségét mutatja meg, 's egyszersmind jobbat teszen helyébe.

Ugyanis, azt mondja, ha a' $\acute{o}\rho\acute{\alpha}\omega$ -t mint régibb alakot, (Homerus pedig él még össze nem vontakkal is : $\rho\alpha\iota\epsilon\tau\acute{\alpha}\omega$ Od. 9, 21; $\alpha\omicron\upsilon\delta\iota\acute{\alpha}\epsilon\iota$, Od. 10, 227; $\kappa\rho\alpha\delta\acute{\alpha}\omega\upsilon$ Od. 19, 438; $\tau\eta\lambda\epsilon\theta\acute{\alpha}\omicron\rho\tau\alpha\varsigma$ Il. 22, 423.) egybetartjuk az abból láthatólag eredett $\acute{o}\rho\omega$ -val, könnyen megérthető dolog, hogy a' $\acute{o}\rho\acute{\alpha}\omega$ -nak — $\acute{o}\rho\omega$ -ra való átmenete nem közvetítés nélkül történt, hanem ugyan a' $\acute{o}\rho\acute{o}\omega$ közvetítése által, melyben t. i. az α előbb hangzatilag hozzá hasonult az ω -hoz, és csak aztán vonathatott evvel össze. Az alakok természet és történeti eredet szerint való rende tehát ez : $\acute{o}\rho\acute{\alpha}\omega$ — $\acute{o}\rho\acute{o}\omega$ — $\acute{o}\rho\omega$; nem pedig úgy a' mint eddig hitték és tanítva előadták : $\acute{o}\rho\acute{\alpha}\omega$ — $\acute{o}\rho\omega$ — $\acute{o}\rho\acute{o}\omega$. Valóban milly találó magyarázat ez, és mégis olly annyira egyszerű !

A' $\acute{o}\rho\acute{o}\omega\sigma\iota$ -féle több. sz. 3. szem. alakokat úgy magyarázza, hogy a' $\acute{o}\rho\acute{\alpha}\omicron\upsilon\sigma\iota$ eredetibbjéből : $\acute{o}\rho\acute{\alpha}\omicron\rho\tau\iota$ -ből $\acute{o}\rho\acute{\alpha}\omega\sigma\iota$ fejlődött vala, (a' közönséges $\acute{o}\rho\acute{\alpha}\omicron\upsilon\sigma\iota$ mellett; mind a' kettő legközvetlenebb $\acute{o}\rho\acute{\alpha}\omicron\upsilon\sigma\iota$ -ből), az megint hangzöhasonulás által lett $\acute{o}\rho\acute{o}\omega\sigma\iota$. Ki is mutatja, mint a' többinél is a' homerusi helyeket. Versmérték követelte megnyújtás van ezen fölül ezekben : $\mu\alpha\iota\mu\acute{o}\omega\sigma\iota$ Il. 13, 75; $\pi\alpha\rho\alpha\delta\rho\acute{o}\omega\sigma\iota$ Od. 15, 324; $\acute{\iota}\pi\omicron\delta\rho\acute{o}\omega\sigma\iota$, Od. 15, 333. — Hasonlóképen fejtenek meg a' nőnemű $\acute{o}\rho\acute{o}\omega\sigma\alpha$ (ebből : $\acute{o}\rho\omicron\omicron\rho\tau\iota\alpha$)-félék, meg a' többes sz. tulajdonítók : $\acute{o}\rho\acute{o}\omega\sigma\iota$ (ebből : $\acute{o}\rho\omicron\omicron\rho\tau\iota$ -si).

Az optativusi alakok közül találkoznak : $\acute{\eta}\beta\acute{o}\omega\omicron\mu\iota$ Il. 7, 157. 's többször, és $\delta\rho\acute{o}\omega\omicron\mu\iota$ Od. 15, 317. Van itt hangzöhasonulás 's

megnyújtás együtt (-άοιμι, — όοιμι, — ώοιμι). Továbbá σόφς Il. 9, 681; σόφ Il. 9. 424. A' többes számbul γοόφμεν Il. 24, 664; όρόφτε Il. 4, 347. Od. 8, 341; — τρυγόφεν Il. 18, 566; δηιόφεν Od. 4, 226; γοόφεν Od. 24, 190. Az -φς, -φ, -φμεν, -φτε, -φεν végzetekre Meyer úr, a' mit csak helyeselhetünk, azt véli, hogy ω-val való írásuk sem belső okon nem alapulván, sem a' legrégebbi írásmód által nem lévén támogatva, restituálni kell az οι-t, mint igazán a' homerusi nyelvet illető; 's csak a' megelőző α áthasonulásával kell írni és olvasni: σόοις, γοόοιμεν stb.

A' részesülő όρόων (όράων helyett) most már alig is kíván magyarázatot. De igen is helyreigazítást, a' mellyet M. úr alkalmaz is reá, a' hosszú ω-val való töalak: όρωωντ-; ezt έρωωντ-ra kell restituálni, a' nélkül, hogy az által a' metrumon sérelmet ejtenénk. Kell tehát írni és olvasni: έςωοόοντι, κνδιόοντες stb. —, a' mikhez a' mediumi és passivumi alakok közül még sorozhatók -όωνται és -όωντο-félék; ezeket is a' helyesebb -όονται és -όοντο-ra vissza kell hozni. Ugyanoda tartozók: ένχετοοίμην Od. 8, 467; 15, 181; αιτιόοιο. Od. 20, 135; αιτιόοιτο Il. 11, 654 és ενχετόοιτο Il. 12, 391; μηχανόοιτο Od. 16, 196. (Megjegyezzük, mind ezek is már helyesbre visszaállított alakok; kiadásainkban szerepelnek még -οώμην, stb.-félék.)

Egy másik neme a' hangzóhasonulásnak, úgyszólván, ellenirányosa az előbbinek, fordul még elő a' homerusi nyelvben, ugyan-csak άω-féle igéknél; melly szerint t. i. maga az α a' következő önhangzóra, ε-re hatna. Ez esik meg a' όράας-ban (ebből: όράαισι, = όράεις = όράῃς), ez is képezvén így követítő átmenetet όράαισι-től όράῃς-ra. V. ö. ισχανάας Od. 15, 346; έάας Od. 12, 282; 19, 374. Két helyen: Od. 11, 110 meg 12, 137 έάας conjunctivusban van, tehát έάης, έάησι helyett való.

Hasonlóképen a' 3. szem.-ben έάα teszi a' régibb έάει-től az έᾶ-ra az átmenetet. Találtatik még αισχαλάα Il. 2, 293. 's néhány más. Az első α megvan nyújtva ebben: μενοιάα Il. 19. 164. — A' conjunctivusba való μενοιήησι-ben (hibásan: — ήησι), a' melly eredetibb μενοιάησι helyett van, a' hosszú η áthasonította magához az α-t, melly a' versmérték kedvére még meg is nyújtatott. — Ezenkívül a' gyakorta előforduló -άαν-féle (eredetibb -αεεν, ebből: -αεμεν) ige-nevekben mutatkozik ugyan az α-nak a' következőre ható, áthasonító ereje; ilyenek περάαν Il. 2, 613; έλάαν Il. 5, 366. 's több-

ször stb. — Sőt a' külömben *εσκον*-val képződő gyakorító imperfectumok is ide valók, a' mennyiben *α* után *ασκον*-t mutatnak; *ιχθυάσκον* Od. 4, 368; *γοάσκειν* Od. 8, 92 stb. — Végre a' medium s passivumbul a' *σθ*-val való alakok: *ὀράσθαι* (*ὀράεσθαι* helyett) *αἰτιάσθαι* stb.; *ἀγοράσθαι* Il. 2, 337; *ἀγασθαι* Od. 5, 119; *μηχανάσθαι* Od. 20, 370; — *δηριάσθαι* Il. 12, 421; — *ισχυραάσθαι* stb. —. —. Föltetszhető talán az, hogy miért nem veszi M. p. o. az *-ασθαι*-ban a' második *α*-t eredeti árja *α*-nak, millyen p. o. a' szan-szkritban a' gör. *ε* és *ο* helyett van? Illyennek azért nem veszi, mert ezen régibb *α* még a' homerusi nyelvben sem létezik már, a' praesensbeli ragozási végzetekben. Külömben is van azon *α*-ra áthasonult alakok mellett még át nem hasonult, melly aztán *ε*-vel van: *ὀλέει* stb.

Így helyre igazítja M. úr a' görög grammatikákat; legyenek tehát egy kis tekintettel reá, kik azon grammatikákat az iskolákban használják és használtatják, midőn a' fent tárgyalt homerusi nyelvvalakokat magyarázzák.

BUDENZ JÓZSEF.

3.

Schott Vilmos : „Altajische studien,

oder

untersuchungen auf dem gebiete der Altai-sprachen I.“

(Lásd : Abhandlungen der Akademie der wiss. zu Berlin, 1859, philolog.-histor. abth, 587—621. l.).

A' híres nyelvtudós ezen újabb áltaji „tanulmányait“ kiváltképen az áltaji nyelvek körébeli némi grammatikai alakok 's képzők megfejtésének, valamint áltaji gyökök egybehasonlításának szánja. Magátul értetődő dolog, hogy ilyen tanulmányokban a' Magyar Nyelvészetre nézve is sok érdekes van; azért legyen szabad itt egyet mást belőle fölhoznom, hozzá adván némi észrevételt is, mellyre e' becses munka indított.

A' 591. l. Schott úr a' kicsinyítő képzőkhöz fordul. A' török

kicsinyítő *csik*, *csik*, keleti törököknél *acs*, *ecs**) ; tulajdonságnevekhez *csa*, *cse* (*dsa*, *dse*) járul. Ezen kicsinyítő képzőt föltalálja a' magyar *csik* szóban, melly „kicsinyt“ jelentene ebben *csik-sás* („offenbar = *carectum parvum*, *humile*“) *csik-szemü* (*kleinäugig*). Ezen *csik*-hez, úgymond, megint a' *csikó* pullus equinus is igen közel áll, csak hozzáadott hosszú hangzó által különböztetvén tőle, melly talán a' *ló* szónak maradéka (*csikó* ebből : *csik-ló*?). E' mellett szólhatna, hogy a' tunguszbán is *morin csikan* = pullus equinus (*morin*, *equus*). — A' *csik-szemü* találtatik még Páriz Pápainál, Kresznericsnél nincs, 's azt teszi, hogy „lucinus, *kleinäugig*“ 's meg kell jegyezni, hogy hosszú *i*-vel, nem *í*-vel van a' *csik*. De vajjon szükségképen egyébként kell-e lennie ennek a' *csik* szónak a' különben ismeretes „*csik*, *lampetra*, *poecilias*, *lacertus*, *lumbricus aquaticus*“ nál? A' „*kis szemüség*“ így némi gúnyos hasonlattal való kifejezése könnyen megérthető. — Egész bizonyossággal pedig a' közönséges *csik* szóhoz tartozik a' *csik-sás* = „sás neme, mellytől az ökör ha megesz, megdöglik“ (Kreszn.) Ilyen az állatokról vett füneveket mutat föl a' botanika eleget, 's többnyire maga a' nép költötte azokat. — Leginkább még a' *csikó*-ban lehetünk hajlandók *csik*-féle „kicsinyt“ jelentő szót fölismerni; de nem szabad felejtetnünk, hogy ez régi nyelvemlékekben, 's mai nap is vidék szerint p. o. a' székeleknel, Tisza vidékén *csitkó*-nak mondatik. Már ha ezt, a' *tk* más-salhangzókkal helyüket cseréltetvén, *csiktó*-bul eredettnek akarjuk venni, lehetne aztán *csik* parvus, és *tó* equus (v. ö. magy. *ló* = osztj. *tau* stb.) Igaz némi kétséget ébreszthet ez ellen is azon körülmény, hogy *csitkó*, *csikó* birtokosraggal lesz *csikaja*, *ló* pedig *lova*. — A' magyarban tehát, úgy látszik, egyelőre még nincs meg elég biztossággal a' tör. *csik* kicsinyítő képzőt megfejtethető teljes értékű különálló *csik* névszó. —

A' mongol „parvus“-t jelentő szó: *csüken*, még gyakortább *ücsüken*, *ücsügüken*. Ez az utóbbi levén alkalmasint a' teljes alak, magában ebben is megvan egy kicsinyítő képző, melly a' mongolban rendes kasználatu: *chan* (*kan*), *chen* (*ken*), a' mandsuban azonképen *kan*, *ken*. Ugyanezen képzőnek, természetesen rövidült alakját Sch. úr a' *ka ke* féle kicsinyítőkből látja, millyen finn *kka*, *kkü*, a'

*) Kaszembég, 125 sz., c.) szerint csak *k*-ra végződő nevekhez járul; p. o. *szanduk*+*acs* = *szandughacs*, ládaeska.

magyar *ka*, *ke*; de megvan még teljes ép alakkal a' keleti török *gine*, *gene*, *gne* is, mellynek jelentésérül azt jegyzi meg, hogy a' „csak, csak imillyen amollyan“ némi gúnyolással vegyülő értelemmel jár. — Tudjuk is, hogy a' kicsinyítés igen alkalmas és alkalmazott eszköze a' gúnyolásnak. Példák: *kitabgine* „csak egy könyv, v. könyvecske“, *juvas-gine* „jamborka“. Evvel: *kücsük* v. *kicsi* (parvus) egészen eggyé olvad: كچك *kücsükne* v. *kicsikne*.

Vissza térvén a' „parvus“-t jelentő mong. *ücsüken*, *ücsügükne*-hez, mellyben a' *ken* képző nevezetes, magának az alapszónak áltaji nyelvekben megegyezését mutatja: tungusz *njucsugukan*, *nju-csukan*, *nitkun*; a' törökségben: *kücsü*, *kicsik*, *kicsi*, csuvas *kizin*; magyarban *kicsiny*, *kicsi*, *kiss* v. *kis*. Ezek közül a' tungusz alakok tisztán láttatják a' hozzá járult kicsinyítőt (*kan*, *ken*), melly azomban „a' megfelelő török és magyar szókban egészen hiányzik vagy csak nagyon megfogyott maradványban van meg.“ — Fölállítja aztán Sch. úr a' magyar nyelv külömbféle kicsinyítőit: 1) *ka* (*ke*); 2) *csa* (*cse*) mint a' törökben is; 3) *cska* (*cske*), alkalmasint *csa* + *ka*-bul, az első önhangzó elhagyásával. — Ez utóbbi tehát összetett képző, vagy kettős kicsinyítő volna. Ugyanerre hasonmásul fölhozza a' finn nyelv abbeli eljárását, hogy az egyszerű *kka* és *ise* kicsinyítőt (p. o. *kalaise*, halacska, ettül *kala*, hal)*) egybecsatoltan is alkalmazza: *-kaise* (nevező: *-kainen*). Sőt még a' török és mandsu nyelvek is mutatnak megfelelő eljárást, amaz *-az*, (*ez*)-féle kicsinyítőt rakhatván még a' *-csik* után p. o. باشچر *bas-csügh*-az fejecske, *البحر* *el-dsig*-ez kezecske; ez pedig csaknem egészen a' finnel egybehangzó *ka* + *si* képzővel bírván, p. o. *amba*, nagy, *amba-ka-si* nagyocska. —

Visszatekintvén az eddig referáltakra, nem tehetem hogy egy-két észrevételt ne nyilvánítsak. Úgy látszik nekem, hogy az anynyira terjedt *kan*, (*ken*) kicsinyítő (tör. *gine*), meglehetősen teljes épségben megtartva, fölismerhető a' magyarban is. Ugyanis először magában a' *kicsiny*-szóban rejlik az. Ennek egyszerűbb töalakja *kicsi* (meg nagyobb rövidüléssel *kis*), noha ebben is az *i* végzet teljesebb *ik*-bül rövidültnek látszik, úgy hogy tökéletesen tör. *kicsik*-nek felelne meg, melly hasonlóképen *kicsi*-re rövidül. A' *kicsi* alak kiválik a' *kicsi-d*-bül is, mellyben *d* képző (v. ö. *-dad*, *-ded*; *telided*,

*) Lásd: Fábán Finn Nyelvtanában 80. sz., a—c.)

könnyűded és *könnyűd*) járult hozzá. Ezen *kicsi*-hez járulván tehát a' *kan*, *ken*-nek megfelelő alakzat, mellynek, más okbul is, *kény*, *kony* (*kiny*, *köny*)-nak hangzatját gyanítom, milly egyszerűen lesz *kicsi-kiny*-bül *kicsiny*, csak arra emlékezzünk, milly gyakran szorult ki a' magyarban is két önhangzó közt álló gutturalis, 's így a' két önhangzó egygyé olvadását okozta ¹⁾. Így fogván föl a' *kicsiny*-t, hogy *kicsikiny*, *kicsi'iny*-bül lett, legott szembetünő, mennyire ez egybe-találkozó a' tör. *kicsi-kne*, *kicsi-kne*-vel. — De ezen kívül is megvan a' kérdéses kicsinyítőnek a' magyarban még igen rendes előfordulása is. Azon *-ékony*, *ékony* képzővel igetökbül képződő nevek, millyenek: *változékony* (változ-), *hajlékony*, *tevékeny* (te', tev-ni = tenni), *érzékeny* (érez), *engedékeny*, mellyek a' Magyar Ny. rendszere szavai szerint „hajlamot, könnyüséget“ jelentenek, először is legal-kalmasabban így taglalhatók: *változé-kony*, *tevé-keny*, *engedé-keny* *múlé-kony* stb; aztán az első félben való *változé*, *tevé*, *engedé*, *múlé*-félüket csak az *ó*, *ö*-re végződő igeneveknek változatjainak tekinténém, tehát *változó*, *tevő*, *engedő*, *múló* stb. helyett valóknak. Tudva levő dolog, hogy az *é* a' magyarban *ö*-helyett vagy helyesebben evvel váltakozva szerepel, p. o. ugyan az önálló igenevekben szerte szerint Heltainál (*mitévé*, *megtéré* = *mitévő*, *megtérő* stb.); de az is tudva van, hogy mélyhangu szavakban is van helye az *é*-nek: p. o. *fazék* = *fazok*, *fazák-as*; *hamarébb* ²⁾ = *hamarább* stb. Már ha az illy igenév: *engedé* (*engedő*)-hez járult *kony*, *kény* képzőt ugyanannak tekintjük, a' mi a' *kicsiny* (*kicsi-kiny*)-ben is meglevő *ken*, *kene* kicsinyítő, valóban kicsinyítőt ér-e ezen képző ezekben *engedékeny*, *hajlékony* stb.? Hiszen *engedékeny* az, a' ki, a' mi engedni szeret, akar; a' mi hajlani akar? Ez tökéletesen igaz, de azért korántsem gátolja abbéli vélekedésünket, hogy ezen *kony*, *kény* ugyanazon illyhangu képző, melly különben kicsinyítőt teszen. Mert egyrészt kicsinyítővel képezett névalakok több nem szorosan kicsinyítő fogalom kifejezésére alkalmaztatnak, p. o. sajnálkozás, hizelgés, gunyolásra; másrészt nem nehéz az „*engedékeny*“ félék jelentését, a' hogy a' nyelvháznál megérezteti velünk, még csakugyan némi

¹⁾ V. ö. *fül* ebbül: *fo'ul*, *fu'ul* = tör. *boghul*; két azaz két, ebbül: *keket* stb. stb.

²⁾ Legjobban lehet itt a' *hízák.ny*, könnyen hízó, *hízékony* helyett (Magyar Tájszótár) székely szót némi tanulsággal tekintetbe venni, egyszersmind emlékeztetve arra is, hogy p. o. *bíró* többesben *bírák*.

kicsinyítő alapra visszavezetni: „kissé engedő” — a’ fősúlyt fektetve az „engedékeny”-re, a’ kicsinyítés tágabb alkalmazása szerint épen azt teheti, hogy valaki nagyon is enged, vagy könnyen enged, valamint ezen: „iszik egy kissé” azt lehet érteni, hogy nagyon is iszik valaki, vagy legalább szeret inni, könnyen rá veszi magát az ivásra. Annyit legalább, úgy hiszem, bizonyosnak tekinthetünk, hogy az *-ékony*, *-ékeny* képzőt $\acute{e} + kony$, $\acute{e} + kony$ -re kell taglalni; aztán az *é*-ben igenévi *ó*, *ő* képző elváltoztatját látni annyival könnyebb lesz, ha még más kicsinyítővel kapcsolt illy igenevet nézünk p. o. *csalóka* = *csaló* + *ka*.

Ezen *é-kony* féle, még most is szaporodó szókön kívül is, találjuk vagy legalább sejthetjük még nyomait a’ *kony* képzőnek, részint úgy, hogy *k* kezdő hangja elenyészvén, szorosabban az alapszóval összeforrott. Ugyanis a’ *vékony* szó talán $v\acute{e} + kony$, *keskeny* = *kes* + *keny*; a’ *silány*-ban talán ugyanaz lappang, összevonással, szintén *sovány*-ban. A’ *szegény*, *legény*, *leány*-t most nem akarom bántani, a’ dolog még előbb ezen szóknak tö szerint való fejtegetését kívánván meg.

Az *cs-ka* összetett kicsinyítőre nézve mégis azt kell tartani, hogy *acs-ka*, *ocska* a’ teljes alakja, ’s az *a*, *o* nem csak segítő kötőhangzó. De vajjon nem *-akcsa* volt-e eredetiben a’ magyarban, *ka-csa*-bul eredvén (úgy mint *atlan* = *talan* fosztó képző); ’s *-akcsa*-bul megint átvetéssel nem lett-e *acs-ka*? Ez esetben a’ magyar nyelv is a’ kicsinyítő képzők egyberakásában ugyan azon rendet tartaná, melyet a’ rokon nyelvek is: finn *-ka-ise* stb. — A’ magyar olvasó talán csudálkozhatik, hogy Schott úr csak három magyar kicsinyítőt hoz föl; ám, a’ mi ezenkívül volna, mind nagyon gyér használatu, sőt egyik másik, eredetisége iránt, kétséges is. Legfeljebb még az *acs*, *ecs* foglalhat itt helyet, melyre van jó példa: *kővecs* (*kő*). — Vajjon kicsinyítő képző rejlik-e ebben is: *tudákos* scitulus? Csak furcsa, hogy az egy jelentésű *tudalékos* is van mellette. — A’ háromszéki székelyeknél kicsinyítő képzők némi túlhalmozott összerakása fordul elő: *facskacska* (nem fácskacska), *könyvecskecske*. Ennyit a’ kicsinyítőkrül.

A’ többiben Schott úr még igeképzőt is tárgyal; némelly viszonyrag fejtegetésével is foglalkozik, végre a’ kérdő *kim*, *ki* és *mi* használatával. — Ezek közül, csak azt legyen szabad még szóba hoznom, a’ mit 600.l. a’ tör. *tur* „állani” ígérül mond. Ennek „állani”-

féle különösebb jelentését a' törökség az általánosabb „lenni, tartósan lenni“ felére változtatja; a' tatár egész rendes ragozással: *turur* v. *turar* = stat és stans, *turur-man* sto és sum, *turur-szín* stas és es. Az oszmanli török csak a' rövidített 3. személyt dur, dır (dür, dir) alakjában mint verbum substantivumot használja. — De segédigének alkalmazzák a' török nyelvek, a, e-féle gerundiumhoz csatolván, a' cselekvés tartósságának vagy gyakortább való ismétlődésének kifejezésére: p. o. *güre turur-szın*, tkp. látva állasz, azaz „most egyfolytában látsz; *bara turur-irdi*, tkp. menve áll vala, azaz: egyfolytában megyen vala. Az oszmanli török — rövidebb úton, úgy mond Sch. úr, — ugyan azt éri el, midőn *a(e)jor*-t iktatván belé, azt mondja: *görejorszun*, *varajordu*. — Ezekről majd a' török igeidőalakokrul szoltunkban lesz alkalmunk többet mondani. Egyelőre tessék nézni M. Ny. VI, 66 és 67. lap. a' 28. és 43 jegyzetszámokat.

Egy függelékben (614—619. l.) Schott úr a' „coelum“ némmely áltaji elnevezéseiről értekezik („Einige benennungen des himmels“). — Két gyökszót állít föl, melyek alá a' külömféle nevek sorozódnak; mindegyiknek alapjelentése a' „magasság, magasság.“ Az egyik gyökszó gutturalissal kezdődő 's ollyannal végződő; a' kezdő gutturalis néha elmaradt, vagy *cs*, *s*, *n*-re változott el. A' másik „magasságot, emelkedést“ jelentő gyökszó szintén gutturalissal végződő, és *d* vagy *t* elejű; önhangzója többnyire *e*, néha *a*, *u*, *ü*. — Ezen két gyökszó alá Schott úr külömbféle „magas, hegy, hágni, emelkedni, fennhéjázni, rakás stb.“ jelentésű szavakat gyűjt, és így ugyancsak mintegy két „szócsaládot“ állít előnkbe.

Az első gyökszó (mondhatnók a *k. k* alak) alatt találjuk: tungusz *gok-da*, hegy, *gokda-kan* halom; *gogda*, *gukdu*, *hokdingga*, *okdi*, *ög-dson*, *eg-dsan* mind = magas. — Mongolban: *kügä*, földagadni, *kükiün* mamma, *gügdügür*, locus editus, *üge* felső része vlminek, *jeke* nagy. — A' finn nyelvben: *kukkura*, köykü, *jukko* = halom, anhöhe; *koh*, *kuh*, a' „földagadás, emelkedés, dicsekedés“ gyökszavai; *kork* (béiktatott *r*-rel) ebben: *korkea* magas; *joukko* rakás; *öyhkä* fennhéjázni, kérkedni. — Cseremisiz: *kogo* nagy, *korok* hegy. — Svédlap: *csok* apex, *cacumen*, *csoke* avervus. — Osztlák: *ôgor* magas; *ochta* felső rész; *nok*, *noch* fent, felfelé. — Az utóbbihoz lehet sorozni magy. *nagy*-ot; de a' magyarban van ez is: *gög* kehlkopf, (weil er vorragt) meg: hochmut; *kék*; *hegy*. — A'

törökség ezeket nyújtja: *kükre* földagadni, fölforni^a. *kököz* mell, pectus; *jokus*, halom, *jokari* felső rész, *jükszek* magas, *jighin* rakás; *ögün* se efferre, superbiere; *csok*, viel, vielheit = m. sok.

Ezek után, folytatja Sch. úr, alig is lehet kétség a' török *kük* (*gök*) és nagy. *ég* eredetéről, a' mennyiben „coelum“-ot jelentenek. A' „kék szín“ e' nyelvekben a' „kéküllő égről“ vette nevét, 's mind a' két jelentés megvan a' török *kük* (*gök*)-ben, míg a' mongol *küke* és nagy. *kék*-ben csak a' szín jelentése maradt meg.

Vajjon igazán nagy. *ég* megfelelő-e a' török *kök*, *gök*-nek? Ha a' szók egybevételénél mindenek előtt a' valódi jelentéseket kell keresni, és aztán ezek egybeférhetéséről óvakodva itélni, ez esetben is nagy súlyt vethet a' mérlegbe az, hogy nagy. *ég*, (hajdan *ég*, azaz *ääg*; ellemben *ég* azaz *éég* ardet) tkp. nem a' magasság fogalmával összekötött „coelum“-ot, hanem „aer“-t jelent, kivált a' régi magyarságban. Nem ok nélkül mondták tehát a' régi magyarok „menny“-országnak és nem „ég“-országnak a' „regnum coelorum“-ot; szintígy, „menny-dörgés“ a' magasról hallható dörgés v. görgés, nem: *ég*-dörgés *).

Vége a' tungusz *ok-targoi*-t „locus editus, sublimis“-nek fejti meg (*okta-rgoi*).

A' másik (*t. k*, *d. k*) gyök alatt találunk ilyeneket: mongol *dege-bür* felső rész, fedél; *dege-dü*, fönt, *dege-re* fölfelé, *degere-le* efferre, laudare; *deg-dei*, *teg-dü* emelkedni; *dük-düi*, emelkedni, növekedni. — Mandsu: *den* magas, *ten* csúcs (*degen*, *tegen*-bül); *dergi*, magas. — Török: *tek-ir* hágni, *tekiz-lik* superbia; *tag* (*tau*, *dau*) mons. — Ezen gyökszó alá tartoznék Sch. úr szerint török-mongol *tangri*, *tenggeri*, *tegri*, csuvas *tora*, melyek többnyire átvitt értelemben „isten“-t jelentenek.

*) V. ö. fentebb Szilády A. cikkében a' 146. lapot és 155. lap. Érdekes volna nyomozni, mikor vette föl az *ég* szó a' „coelum“ jelentését, a' mit aligha nem idegen nyelvek ráhatásának kell tulajdonítanunk. Mert eredeti mégis csak az lehet, hogy országnak van *jó ege*; hogy a' *romlott*, *bűdös* *ég* okoz dög-halált; *fris* *égre* kimenni stb.

Székely szók.

Minap Medgyesi Bálint ügyvéd úr — ő született marosszéki székely — hogy itt Pesten megfordula, egy kis székely szójegyzéket vala szíves velem közölni, melyet a' M. Nyelv. olvasói is, úgy hiszem, köszönettel fognak venni, kik tudják, milly becses a' magyar tájbeszédek ismertetésére szolgálható akármilly kis járulék is. Sőt egyrül másrul, a' mi már ismeretes vagyis legalább a' Magyar Tájszótárban található, nem bánjuk ha újra értesülünk, minthogy csak a' többféle eredeti közlésből vehető ki a' szók jelentésének mibenvolta határozottabban 's biztosabban. Ihol tehát Medgyesi úr székely szavai.

1) *Talabor*, szekérkötő fából, mivel lejtőn kötik a' székelyek a' szekeret. [A' Tájsz. hasonlóképen, megnémetezve: wagenschuh, radschuh, vagyis hemmschuh; magam is jegyeztem Udvarhelyszékben].

2) *Tabiha*, lusta, rest, lomha; elhízott, rest és doncs nőkről szokták mondani Csikban. [Ez nincs meg a' Tájsz.-ban].

3) *Imola*, hosszú száru fű, mivel pipaszárt is tisztítanak. [Tájsz.: *imolya*; igaz, az irodalom jobban ismeri talán a' „bethaus“-t jelentení akaró, új faragásu szót; mit gondolhat ennek hallatára magában a' csak pipaszártisztító imolát ismerő székely ember?]

4) *Toportyán féreg*, medve. [Tájsz. a' farkasrul mondja; különben az egér is féreg a' székelynek.]

5) *Sikottyú*, az osztovátán azon két csigával ellátott fa, min a' nyüstök függének. [Tájsz.: *sikottyú karika*, a' miben felakasztják a' nyüstöt.]

6) *Hasajó fa*, első és hátulsó; első, melyre a' vászon tekeredik; hátulsó, melyre a' fonal van föltekerve az osztovátán.

[Tájsz.-ban van *hasalyó* és *hasajó*; vajjon a' szó, képzésére nézve, annyit tesz-e mint *hasaló*?]

7) *Palasnyak*, tyúk fészkeben egy tojás, mit ha elvesznek, a' tyúk nem ül a' fészkekre. [Tájsz. nem adja ezt.]

8) *Kotya*, egy fadarab, melyet a' székely fjak négyesben botokkal vernek játékközben; a' játék neve *kotyázás*. [Tájsz.-ban v. ö. *kotyózás*.]

9) *Endeledik*, émelyedik, fel van háborodva a' gyomra.

10) *Kotmány*, kerék által bévágott és sárral telt hely az országúton. [Nincs meg a' Tájsz.-ban.]

11) *Söppedék*, kénköves szagu, tejfelhígságu kékpala habarcs, melly némelly helyeken kerek alakban kiüti magát a' földből és tenger vakszemnek tartatik; a' meleg években felszíne megkérgesedik egy negyed hüvelyknyire, a' többi tejfel hig. [Bár a' szó = *süppedék*, de illy specialis jelentéssel másunnan nem ismeretes.]

12) *Pating*, egy kemény fehér szíj, mellyel az ekegerendely a' taligához köttetik. [Tájsz.-ban: „mellyel az ekét a' taligához foglalják.”]

13) *Virics*, fanedv. Megfúrják tavasszal rügyjövés előtt a' bükkfákat; az azokbul folyó jó ízű nedvet *viricsnek* nevezik. [V. ö. Tájsz.-ban: *virics*.]

A' M. Ny. V, 358. a' székely beszédről való cikkemben szándékkal mellőzém székely tájszók fölhozatalát, minthogy azokat nem igen nyomozhattam vala; immáran az imént adott e' nemű közlés után még sem lesz alkalmatlan, ha akkori jegyzeteimből egy két sajátságosan használt vagy kizárólan székely szót teszek itt közzé, ha csak azért is, hogy kárba ne vesszen 's vegye hasznát, a' ki akarja.

Eresz-ajtó = pitvarajtó; v. ö. Tájszótár: *eresz*.

kacsocsodni; el- *kacsosodott* = csinos, uras lett. Vajjon *kacsos* = *kecses*?

bugja = boglya; v. ö. Tájsz.

*kóczi*fer, hányivetí haszontalan ember. Tájsz. *koczipor*, sem mirevaló dib-dáb ember, mint kemencsalji és Pápayideki szó.

kocsontani; *kocsont* a' nyelve, ki hibásan beszél, még pedig nyelvtani hibákkal. Brassai úr *kocsint*, *kocsintás* alakjában az

idegenszerű nyelvejtésre, barbarismusra ajánlja használatbavételül.
M. Ny. IV, 97.

rityálódni, viczelni, ellenkedni. Udvarhelyszék és Csíkban;
rityolódni Háromszékben; v. ö. Tájsz.

tanórok, békerített hely; v. ö. Tájsz.

zsúp, csomó szalma.

illogatni, ivogatni; *illogatik*. „Illogattunk reggelig.”

borza-fa, bodza-fa.

borsika wachholder, juniperus.

gédelegni, *gédelvek*, tengődöm. Tájsz. „szűkőn, szigoruan
élni.”

czevere, kis csintalan leány. Udvarhelyben is; v. ö. Tájsz.

osztoró-fa, ágas fa, lajtörja helyett.

tómacs, kis pótlékfa.

cziher, csalitos v. cserjés hely; v. ö. Tájsz.

poczok, íkszeg; *meg-poczkolni*; v. ö. Tájsz.

farkalló, hátul a' szekérhez kötött ágasfa, v. faág. „Köss egy
farkallót.”

harap, haraszt; *harap-égés*, *harapot égetni*. Tájsz.

lantos, kolompos.

szád, (fazék) = karima; v. ö. Tájsz.

aránt, az *ért* értelmében használva: „szemem *aránt* es ott voltam (a' doktornál).” Háromszékben.

ábolyogni és *ámolyogni*, áncsorogni, Háromszék; *ámbolya*
ember, Csík.

sárig, sárga; *sárig virág*; v. ö. Tájsz.

rongya, fehérnemű; a' rongyát lugyozzák; rakd be a' rongyát. (V. ö. Tájsz.)

tippegni, alig menni, és

csoszogni, ügyetlenül menni.

habarni, sokat és sebesen beszélni; *habari*, sebes beszédű.
Tájsz. *habari* szapora beszédű.

pánk, pók; *pánkháló*; v. ö. Tájsz.

pomhadni, dagadni; *megpomhad*, földagadt.

lohadni, apadni; *meglohad*, leapadt, visszaszállt.

lappancs, pinczének külső földszinti ajtaja; v. ö. Tájsz.

törnyő, élheterlen fiu. Tájsz. „semmire kellő ember vagy állat.”

szuvat, megszáradt, lehulladozó tapasz; v. ö. Tájsz.

csempe, agyagbul való kályha egyes darabja ; *csempe kemencze*.
A' Tájsz általában kályhárul mondja.

szigoru, szikár, sovány, ellentéte a' kövér-nek ; ha jól emlékezem „szük“ is, az útrul, átjárásrul mondva. Tájsz. csak ezt adja : hitvány.

zuvat pletyka ; *zuvatolni*, Csikban. Tájsz. még különösebb jelentését adja.

hugyorogni : *hugyorodik* az inam alá.

hugyori (gyermek vagy csikó) = gyenge lábu, Csikban. V. ö Tájsz. *hutyorodni*.

hegyebugyálni (meg-) és

hegyefegyélni (meg-), megverni ; Tájsz. *egyelni*.

riczálni, *riczálódni*, *rániczigálni*, Csikban.

sutina, kopott söprű.

tolyogató = *schieber*.

gúzs, fenyü vesszőből való kötél.

meregető, folyóvizbe bényúló kis hidas, mellyrül vizet merítenek, mosnak stb. „Menj ki a' meregetőre mosni“. *Meregető sétár* (sajtár), hosszú nyellel való, víz-merítő sétár. Csikban.

Meg kell vallani, még véghetetlen hiányos a' székely szó- és szólássajátságokrul való tudomásunk, 's ohajtva várjuk különösen az Erdélyi Muzeum-Egyletnek, mellynek e' hiányokat pótolni úgy szándékában mint módjában van, abbeli tűzetes közléseit. Bárcsak mentül hamarébb teljesülne ez óhajtásunk.

BUDENZ JÓZSEF.

Nyelvészeti hulladékok.

(Lásd fentebb, a' 47—54 lapokat).

14) Hé-be hó-ba, üdö-há-ra; te-há-t.

Mind ezen szókat azért állítom egybe, mert egy közös elemet látok benne, melly ugyan a' finn *haava* (momentum temporis)-nak megfelelő magyar hasonmása. Ezen finn szót Hunfalvy úr is hozza egybe a' magy. *hé-be hó-ba*, *hére hóra* félékkal; (Magy. Nyelv. IV, 445); csak az tetszhetik benne föl, hogy a' *hó-ba-t*, *hó-ra-t* a' *hó* = *mensis* (f. *kuu*) szóra érti, úgy hogy a' szólás azt tenné szószerint: „momento mense“; hozzá teszi, hogy a' nyelvszokás szerint „hébe hóba tanul“ annyit jelent, hogy nem folytonosan, hanem félbeszakasztva időközökben tanul. Azt jelenti a' *hére hóra* is. — Gondolom, az említett szólások egyszerűbben megfejtethők, ha a' *hó-t* ugyanannak értjük, a' mi a' *hé*, a' mit ugyancsak több okkal is lehet igazolni.

Ismerkedjünk meg előbb a' székely *üdö-há-ra* szóval, 's annak jelentésével. Előfordul egy székely versben, mellyet Udvarhelyszékben lehet hallani. Ihol ide írom a' verset:

Mindennek van szeretője: csak nekem nincsen;
Ha az isten egyet adna: hogy megböcsülném!
Összekötném kezét lábát, a' füstre tönném;
Üdöháru üdöháru onnét levönném;
Megölelném, megcsókolnám: megint föltönném.

Az ebbeli *üdöháru* nyilván való, hogy „néha, olykor“-t teszen, és úgy értik a' versmondók is; figyelmezni kell pedig ugyanannak kétszer való kitételére, a' mint így is mondjuk leginkább: olykor olykor, néha néha. Továbbá a' *háru*-ban látni kell egy „kor“-t je-

lento *ha* vagy *há* szót, *ra* raggal, és ez az „*idő*, *üdő*“ szó mellett korántsem tautologia, mert ezt is mondjuk: „ideje korán,“ minthogy *kor* szorosán véve mást jelent, mást meg *idő*. (M. Ny. V. 452). Ezen *ha* v. *há* pedig semmit sem kételkedve a' finn *haava*-hoz állíthatjuk, mely = momentum temporis, a' mi ugyan „*kor*“ szavunk jelentése is, azaz „időpont.“

Innét a' *hébe hóba* értésére legjobban a' *hébe-korba* vezethet. Am itt van maga a' *kor-ba*; pedig tudjuk már hogy ezen kitételekben ugyanazon egy tagnak ismétlését kell keresnünk, minthogy csak ez által is a' tulajdonképen kívánt értelem jó létre, nem különben mint ezekben: egy egy, = singuli, három három = trini stb. szükséges az ismétlés. Tehát *hé-be* ugyanazt éri, a' mit *kor-ba*, vagyis az abbeli *he* v. *hé* szintúgy „*kor-t*“ jelentő, mint a' *ha* v. *há* az *üdő-hára*-ban. Hasonló okból következik tovább, hogy a' *hóba* = *hébe* legyen, tehát *ho* v. *hó* = *he* v. *hé* és az is „*kor-t*“ jelentő. Ugyanis a' *hébe hóba* (M. Tájszótár) csak „néha néha-t“ jelent, a' miszerint „*hébe hóba* tanul“ a. m. „néha néha tanul,“ magától értetődővén ebből, hogy közben nem tanul, tehát csak félbeszakasztva tanul. A' *hére hóra ra*, *re* raggal való, mint az *üdő-há-ra*.

E' szerint, ha nem csalódunk, a' *hó* (*ho*) és *hé* (*he*), a' mint Lugossy úr is tekinti (Hangrendi párh. 16. l.), csak mély- és magashangu változatjai ugyanazon egy szónak; ezekhez hozzá járul a' mélyhangu *há* (*ha*) alak is, mely *hó*-hoz ollyszerű hangviszonyban van, mint *birák*-nak *á*-ja a' *biró*-beli *ó*-hoz; végre mind ezeknek a' „*kor*“-féle jelentést kell tulajdonítani, mely az alakilag megegyező finn *haava*-nak jelentése.

A' *hébe hóba* köznyelvünkben már nagyon is csak „*hébe hóba*“ fordul elő, legalább elég ritkán arra hogy a' Tájszótárba bójuthatott. Ám, úgy hiszem, megvan annak alapszava a' legközségebb, 's legforgolódóbb szavunkban, a' *tehát*-ban. Ez egyszerűen így taglalódik: *te* + *hát*; amaz mutató névmás törzse (v. ö. *to-va*; *té-tova* = *téve-tova*, erre-arra, ide-oda; *te* = finn *tä*, ez, *to* = finn *tuo*, az); a' *hát* meg nem egyéb, mint ugyan a' *há* (*ha*) azon ismeretes *t* viszonyraggal, mely a' régi *akkort ekkort*, *azonhelt* stb. szókban van meg. *Te* + *há-t* tulajdonképen = *te* + *kor-t*, azaz *ezen-kort, imekkort* a' mi annyi volna, mint „mostan, nun.“ A' régi *tahát* hangzöhasonulás által lett *te-hát* helyett; magában használt *hát* pedig, a' mint mai nyelvérzetünk is mondja, csak *tehát*-ot ér, és

ennek kihagyásos rövidültje. — De nem *mostan*-t jelent már nekünk a' *tehát*, hanem „ergo, igitur-t.“ — Igaz; de nem kell sok bizonyítgatása annak, hogy ezen következtető jelentés a' „mostan“-feléből természet szerint és könnyen fejlődik. A' török *imdi*, *simdi*-ben mind a' két jelentés van meg, 's elég ismeretes a' német *nun* következtető jellentése is, melyet nem egy esetben épen a' magyar *tehát*, *hát*-tal kell fordítani; p. o. „nun was will er denn?“ „hát, mit akar?“.

A' *hebe hurgya*, *haba hurgya* jelentése (szeles, meggondolatlan) a' *hébe hóba*-val nem igen megegyezvén, de még az sem levén tudva, hogy mi tulajdonképen a' szónak második része (*hurgya*), ezen *hebe* v. *haba*-nak az imént tárgyalt *há* = finn *haava*-val aligha van összefüggése.

15) "Α ρ ρ α τ ο ς.

Ollyan szó van előttünk, mellynek, ritka előfordulása mellett is, irodalmi alkalmazásából kiismerhetjük ugyan jóformán értelmét, de származása még nagyon homályos; mert az még nem elégíthet ki, hogy a' föntírt szót ῥάω vagy ῥαίω-val teszik összefüggésbe. Mert nem csak hogy akkor inkább ἄρραιστος-nak kellene lennie mintsem ἄρ-ρατος-nak, hanem egy „össze nem zúzott, meg nem tört, vagy ha így is fogjuk föl: „meg nem törhető“ csak erőltetéssel fogható rá értelmezésül azon jelentésre, melyet legott mint az ἄρρατος szóét ógörög íróbeli helyekből fölmutathatunk.

Platón, Kratylosz, p. 407, D. az "Αρης szó származtatásáról értekezvén, ott Szókrateszszel ezt mondatja: οὐκοῦν εἰ μὲν βούλει κατὰ τὸ ἄρρεν τε καὶ κατὰ τὸ ἀνδρεῖον "Αρης ἂν εἴη· εἰ δ' αὖ κατὰ τὸ σκληρόν τε καὶ ἀμετάστροφον ὃ δὴ ἄρρατον καλεῖται, καὶ ταύτην ἂν πανταχῇ πολεμικῶ θεῶν πρόποι "Αρη καλεῖσθαι. Vajjon igazán az "Αρης-nek van-e valami köze ἄρρατος-hoz, arrul természetesen nem vitatkozunk sem Platónnal sem Szókrateszszel: de legalább azt látjuk tisztán, hogy ἄρρατος a' fölhozott platóni helyben a' hadak istenének tulajdonított egy ollyan tulajdonságául mondatik, mellynél fogva csüggedés nélkül állhatatosan marad meg az elkezdett munkában mintegy előre való haladásban. Tehát a' kérdéses szónak fogalma a' makacs, daczos végrehajtani akarásra, az elkezdet-

tet semmiképen félben nem hagyásra vonatkoznék. — Illy jelen-
tése mellett még egy másik platóni hely is szólhat. Plat. Polit. VII,
p. 535, B. olvassuk : καὶ μνήμονα δὴ καὶ ἄρρατον καὶ πάντη φιλόπορον
ζητητέον ἢ τίνι τρόπῳ οἷσι τὰ τε τοῦ σώματος ἐθελήσῃεν τινὰ διαπονεῖν
καὶ τοσαύτην μάθησιν τε καὶ μελέτην ἐπιτελεῖν ; — Itt is a' mellétett καὶ
πάντη φιλόπορον, melynek a' reá következő mondatban oka van
adva, jól megmagyarázza a' szünetlen igyekvőt, törekvőt, kit ἄρρα-
τος alatt e' két hely egybevetése indít értenünk.

Az utóbbi helyhez van egy szkholion : ἄρρατον ἰσχυρόν, στε-
ρεόν ἢ δυσκίνητον ; szintén az előbbihez is egy, mely ἄρρατος-rul
így szól : ἀσφαλές ἢ ἀκάματον, οἱ δὲ ἰσχυρόν, ἔνιοι μικρόν, οἱ δὲ μέγα, οἱ
δὲ τὸ σκληρόν καὶ ἀμετάστροφον. — Különösen ezen második szkho-
lion érdekes, a' mennyiben eléggé világosan láttatja velünk, hogy
ἄρρατος-t, mint a' görög köznyelvből elveszett szót, már a' gram-
matikusok sem értik vala jól : mert a' szkholion szerzője már nem
tudott többet mint mi ; ő is csak Platón szavainak összefüggéséből
igyekszik kivenni a' szónak értelmét. Timaiosz szofiszta is (ἐκ τῶν
τοῦ Πλάτωνος λέξεων) fölvette a' szót kis vocabulariumába, 's valóban
nem hiába mondja előszavában : ἐξέλεξα τὰ παρὰ τῷ φιλοσόφῳ γλωσ-
σηματικῶς ἢ κατὰ συνήθειαν Ἀττικὴν εἰρημέα, οὐχ ὑμῖν μόνοις
ιοῖς Ῥωμαίοις ὄντα ἀσαφῆ ἄλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων
τοῖς πλείστοις.

A' szónak ezen megsejtett, sőt, mondhatjuk, megtudott értel-
méből, mely szerint az „szünetlen törekvőt, igyekvőt, ἀμετάστρο-
φος“-t jelent, indulván ki, már az ezen értelmet fejtő etymológiát
kereshetjük. Hogy az összetett szó, és hogy első része a' tagadó
ἀ(ν), arra Pape is rá ismert ; hát ῥατο-s honnét való ? — Talán
megtaláljuk némileg az igazit, ha ῥατο-s-t azonegynek tartjuk a'
szanszkrit rata-val, a' ram ige múlt idejű (szenvedő) részesülőjével.
Ram eredetileg annyit teszen, mint nyugodni, pihenni 's kivált az
upa határozóval megszűnni, felhagyni valamivel. A' rata-t mint
abstractumot fogjuk föl = nyugvás, szünet, millyennek jár p. o.
mata, ettől man, gondolkodni = gondolat. (Lásd M. Ny. V, 505,
10.) Az összetett görög ἄρρατο = ἀ(ν) + ρατο e' szerint annyit teszen
mint : „nyugvás, szünet nélkül való, nyugvást nem ismerő“, 's e' je-
lentésben csakugyan szépen összetalálkozik a' külömben gyök sze-
rint ram, rata-val rokon német „rast-los“ szóval.

Így, úgy hiszem, erőltetés nélkül meg van fejtve a' fönt

talált „szünetlen törekvő, igyekvő, ἀμετάστροφος, ἀκάματος-“féle értelem. Meg lehet azonban jegyezni, hogy inkább csak szellemi tulajdonságrul, átvitelesen mutatkozik használatnak: „Αρης-nek van ἄρματος-sága, ’s az ember φιλόπονος és ἄρματος. —

Ha ezen származtatásunkban nem csalatkozunk, megint egy-
gyel több nyoma van a’ görögben a’ külömben csak töredékesen
föntmaradt *ram* ös árja igegyöknek. Azonkívül van még csak a’
homérusi *νωλεμὲς αἰεὶ* (*ν-ω-λεμ-ες*, *λεμ* = *ρεμ*, *ram*; = szünetlen) és
ῥέμας stb. (*ῥ-ρεμ-ας*, *ρεμ* = *ram*; csendesen, arrul a’ mi nyugszik,
veszteg ül.)

16) „Minden — nélkül.“

Hogy most ilyeneket mondanak: „*minden ok nélkül*“, „*min-
den kétség nélkül*“ stb. teljességgel a’ magyar nyelv eszejárásával
ellenkező, mert a’ német: „*ohne allen grund, ohne allen zweifel*“-
félék helytelen utánozása. Hogy, hogy? nem az *ohne*-nak megfelelő
igazi magyar szó-e a’ *nélkül*, meg a’ *minden* nem az *aller, alle, alles*
egyértékű visszatükrözője-e? Hogy lenne tehát magyartalanság a’
„*minden — nélkül*“, ha azt akarom kifejezni, mit a’ német „*ohne
allen*“ stb.“ által fejez ki? Lássuk, miben rejlik a’ magyartalanság.

A’ *nélkül* szó valaminek lételet, jelen vagy benne voltát ta-
gadja, annak t. i. a’ mi után kitétetik. Azért jelentésére nézve any-
nyit ér, mint „nem levén.“ E’ szerint „*ok nélkül*“ a. m. „*nem le-
vén ok*.“ Már most próbáljuk csak, és mondjuk azt, a’ mit a’ *min-
den ok nélkül*“ által akarunk mondani, a’ „*nem levén*“-nel így: „*nem
levén minden ok*“, — és legottan kitünik, hogy az képtelenség a’
magyar nyelv eszejárása előtt. Mert ez csak illy kifejezést enged
meg: „*nem levén semmi ok*“, vagy „*nem levén egy ok is*“, a’ török
is így mondaná szórul szóra: „*bir szebeb dakhî olmajîp* (egy ok is
nem levén).“ Ezen kifejezésekben tehát az „*egy*“-nek tagadtatása
látszik meg, nem pedig a’ „*minden*“-é, ’s ennek, úgy hiszem, van
eszejárási oka is. A’ szokásos „*minden ok nélkül*“ által ugyanis csak
nyomatékosabban akarjuk ugyanazt mondani, a’ mit egyszerűen
„*ok nélkül*“ által mondunk. Ez t. i. „*ok nélkül*“ általánosan tagadja
ugyan az okok megvoltát, de azért még sem zárja ki, hogy a’ hall-
gató elméjében netalán olyan, mintegy kételkedő és ellenvető gon-

dolat ne keletkezzék, hogy: no, ha nincs is sok oka, de talán mégis van egyik vagy másik oka; ezt a' lehetőséget is tagadni kell, ha az „ok nélkül“-féle állítást igaz voltában akarjuk föntartani, 's ezt annak mondásával tesszük, hogy „nem levén (= nincs) egy ok is,“ vagy „nem levén (= nincs) semmi ok (= egyné-mi ok is);“ — így az okok megvoltának minden ugyszolván reménylhetőségét és lehetőségét elvágván, az „ok nélkül“ (= nem levén ok, nincsen ok)-féle egyszerű általános tagadást nyomatékosabbá tesszük.

Kérdezheti valaki: hát hogyan kell kifejezni az „ohne allen grund“-féleket magyarul? — Akárhogy is, csak a' „minden — nélkül“-féle fordulattal nem; különben a' magyar nyelv nem is tartozik kifejezni olly fordulatot, melly németül való gondolkodásból áll elő; ha pedig magyarul gondolkodunk, a' szerint is fordítjuk a' beszédet, a' mint ezen gondolkodás kívánja.

BUDENZ JÓZSEF.

Kalevala*)

(Finn eposz.)

Előszó.

A' szuómi nép birtokában van egy sajátos eposz, melly Kalevala név alatt ismeretes, 's különösen azért érdekes, mert az, mint a' homéroszi éposz (Iliász) nem csináltatott, hanem lett, 's a' dolgok eredetével kezdődvn, a' pogány emlékezőseket fentartva, a' nép ajkán élt, míglen onnét összegyűjtögetve, a' szuómi t. társaság felügyelete alatt Lönnrot Illés által kiadatván, az enyészet karmjai közül megmentetett (Kalevala. Toinen painos. Helsingissä. Suomalainen Kirjallisuuden seuran Kirjapainossa. 1849).

A' mű utolsó legteljesb kiadásban 50 rúnból (f. runo, ének), 's összesen 22,800 versből áll.

Tárgya ezen eposznak egy háboru, melly Väinölä és Pohjola, vagy Väinämöinen és Louhi, az éjszakhon bűvésznője, között, az Ilmarinen kovácsmester által készített kincs (sampo) miatt, folytatott. Egyébkint a' mű a' világ eredetével kezdődik, 's a' fő-tárgyba (a' Väinämöinen és Louhi közti harcz) episzódok, vagy énekcyclosokkint belé vannak szöve Kullervo és Lemminkäinen stb. hős tetteik is.

A' hitregei modorban előadott ezen dolgok tárgyalása a' tudósoknak különféle fejtegetésekre szolgáltatott alkalmat. Granlund

*) A' Kalevalát ismértetik már az 1853-ki *S:épirodalmi Lapok*, lásd *E'ső félő* 147, 163, 179, 771, 787, 803 lapj. — A' 787 stb. lapjain van a' vas eredetének szép mondája. H. P.

szerint a' Väinölä és Pohjola közt folytatott harc azon ütközete-
ket látszik jelenteni, melyek a' lappokat éjszakra, a' kenyértelen
földre, költözni kényszeríték (L. Lyhy Suomen Historia. Helsin-
gissä. 1849. 4. lapon) 's e' nézettel összefüggőleg állítja Schiefner
(Hist. philol. Bulletin t. VIII. Nro. 5), hogy a' „sampo“ szóban,
melly a' harc tárgyat teszi, eredetileg a' malom fogalma látszik
rejleni, mely utóbb elhomályosodott; Leouzon le Duc szerint pe-
dig Kallevi, az ó finn hit szerint az istenített éjszaki (pohja éjszak,
Pohjola Éjszakhon) sziklás (kalla-szikla) természetet jelenti, mely-
lyet a' szelidítő 's termékenyítő vizek (viz istenei) átalakítottak;
tehát az ó finn istenekben az éjszaki sziklás természetnek, a' ter-
mékenyítő vizek által történt, átalakításáról való képzelet volna
ecsetelve (La Finland, son histoire primitive).

A' költemény fontosságát, a' mint legelőször megjelent, Grimm
Jakab, a' német mythosz hírneves buvárlója, azonnal felismerte 's
világosságba helyezte (über das finnische Epos. Hoefers Zeitschrift
für die Wissenschaft und Sprache. 1. k. 13—15 ll. 1846).

Ugyan ezért találkoztak is hamar, kik azt egyéb europai nyel-
vekre átfordíták. Legelőször Castrén Sándor finn tudós fordítá azt
svédre (1841), Leouzon le Duc francziára (1845), 's németre egyen-
ként több rún fordíttatott át, míg a' II-dik teljesb finn kiadással
egykorulag (1849) az egész Kalevalát német nyelvre átfordítá, 's
1852-ben Pétervárott kiadá Schiefner.

A' két első rúnt nyelvünkre fordítva mi is ezennel előzetlül
nyújtjuk a' m. olvasó közönségnek, a' finn szöveg mythoszi kifeje-
zéseit, 's némely homályosabb helyeit felvilágosító jegyzetekkel
kísérve.

A' rúnok 's versekre nézve, miután a' Finn nyelvtanhoz (Finn
nyelvtan. Írta Fábián István. A' M. Akademia kiadása. Pest 1859)
a' finn versszerzésről adott Toldalékban azok természetét, 's alka-
tát kifejtve olvashatni, csak röviden említjük itt, hogy a' finn köl-
tészeti sajátága a' bötürim-(alliteratio), és a' gondolatok bokros ki-
fejezésében (parallelismus) áll. Azonban a' magyar fordításban a'
bötürimre nézve ügyelet nem fordíttathatott; de igen is a' paralle-
lismusra, mely a' finn költészet fősajátóságakint tűnik fel; a' m. ver-
sek alkotásában végre, minthogy ez kezünk ügyiben nem igen akar
lenni, a' nélkül hogy a' művészet követelte csint keresve keres-

tük volna; csak azt tartók szem előtt, hogy a' lábak és szótagok mennyisége meg feleljen az eredeti szöveg verslábai- 's szótagjainak.

E l s ő r á n .

Tartalom.

Bevezetés 1—102. A' lég leánya leszáll a' tengerbe, hol a' szélről és víztől terhbe ejtvetén vízányává (Veden emonen) lesz 103—176. Egy kácsa fészket rak, és tojik a' vízánya térdére. 177—212. A' tojasok a' fészkekből legördülnek, darabokra törnek, 's a' darabok földde, éggé, nappá, holddá, és felhökké képződnek 213—244. A' vízánya megalkotja a' földnyelveket, öblöket, és más partokat, örvényeket, és zátonyokat a' tengerben 245—280. Väinämöinen a' vízányától születik, a' hullámokon soká hányatik, míg végre megállapodik a' parton 281—344.

Szívemet hő vágy ösztönzi,
velöm gondolatja buzdit,
hogy megkezdjem az éneket,
hozzá fogjak a' beszédhez,
a' család versét eldalljam,
a' szép ősi dalt elzengjem;
szájamban olvadnak a' szók,
egyre ömlenek a' hangok,
nyelvem hegyéről sietnek,
fogaim zárát feltörik.

Drága vérem, jó barátom!
velem serdült szép pajtásom!
jer most vélem énekelni,
jer én velem beszélgetni,
miután itt találkoztunk,
külön félről összejöttünk;
úgy is gyéren találkozunk,
jön egyikünk másikunkhoz
e' nyomoru vidékeken,
éjszaknak e' szegény földén.

Nosza csapjunk fel barátom!
fogjunk mi egymással kezét,
együtt vígan énekeljünk,
mondjuk el a' legszebbik dalt,
hogy kedveseink meghallják,
jóakaróink megértsék,
az ifjak, kik most serdülnek,
a' nemzetség, mely növekszik,
e' szokat, melyek vétetvék
e' verseket, melyek gyűjtvék
agg Väinämöinen ¹⁾ övéből,
Ilmarinen ²⁾ vinnyéjéből
Kaukomieli ³⁾ fegyveréről
Joukahainennek ⁴⁾ ivéről,
éjszak földe határáról
Kalevala mezejéről.

Ezeket apám danolta
hajdan, fejszenyélt faragva;
ezekre anyám tanított,
midőn az orsót pörgette,

midőn én gyerkőcze földön
lába előtt hengeregtem,
tejszakállu, tejes száju
rossz kölyökkint csúsztam más-
tam,

Samporul ⁵⁾ szó sem hiányzott
Louhirul ⁶⁾ sem a' bűvészszo,
Sampo a' szóban vénült meg,
Louhi a' varázspan tünt el,
versekben halt meg Vipunen ⁷⁾
Lemminkäinen ⁸⁾ a' játékban.

Vannak még némelly más
szók is

bűszók, mellyeket tanultam,
útfélen fölszedegtettem,
hajdinárul leszakgattam,
a' bokrokrul letépdelttem,
a' galyakrul letördeltem,
a' füvekrül ledörzsöltem,
az ösvényekrül fölszedtem,
mikor nyájörül járkáltam,
gyermekkortt nyájt legeltettem
a' bömészü fenyereken
aranydús szép halmocskákon
barna Muurikki ⁹⁾ nyomában
tarka Kimmonak oldalán.

A' fagy verset monda nékem,
rűnot hulatott az első,
szelek hoztak némelly verset,
tengerhullámok hajtottak.
szókat fűztek a' madárkák,
éneket fák sudarai.

Én gombolyagba tekertem,
ezeket csomogba fűztem,
járműre a' gombolyagot,
szányra tettem a' csomagot,
kis szányamat haza húztam,
kis szánykám a' csűr mellé,

a' pajtának padlására
raktam egy réz ládikába.

Verseim soká hidegben
röjtőkben soká valának;
a' verseket a' hidegről
röjtökből előhuzzam-e?
behozzam-e ládikámat
szekrénykémet a' szobába
e' jelös gerenda alá
e' szépséges fődél alá,
felnyissam-e szekrénykémet,
versládámat rendezzem-e,
gombolyagom fel bontsam-e,
csomóm bogát feloldjam-e?

Így én szép verseket mondok,
szépen fogok énekölni
a' rozsbul készült ebédnél,
az árpából való sörnél;
ha sört énnékem nem hoznak,
sör lörével nem kínálnak,
sovány szájjal danolgotok,
víz mellett énekölgetek
ezen estvénk örömére,
e' szép nap dicsőségére,
az uj reggel kezdetére.

Így halottam én mondatni,
versekbe imígy tétetni:
egyenkint jönnek az éjek,
napok egyenkint derülnek,
Väinämöinen, az örökké
bájas dálnok is egymaga
jött e' világra, születve
a' szép Ilmatár anyától ¹²⁾.
Szűz vala a' lég leánya,
a' teremtes szép magzatja,
jamborságát megtartotta

soká 's mindig szüzeségét,
a' lég téres udvarában
a' térséges síkvirányon.

Unodalmas lön elvégre
's rideg néki ott az élet,
mindig egymagának lenni,
mindig szüzeségben élni
a' lég hosszú udvarában,
terjedelmes pusztaságban.

Mostan alá bocsátkozék,
leereszkedék a' vízre,
a' tenger tiszta hátára,
mérhetetlen nyílt térségre ;
nagy vihar kezdett támadni
kelet felől szél dühöngni,
a' tengert habbá kavarta,
hullámokba korbácsolta.

A' szüzeeskét szél ringatta,
a' lánykát víz-ár ingatta,
a' tengernek kékes hátán
habszegélyezett hullámán,
a' szél méhét megihleté,
a' tenger teherbe ejté.

Hordá most nehézkes méhét,
méhe teljét fájdalommal
egész hétszer száz éviglen,
kilenczed emberkoriglan :
még sem születék a' gyermek,
nem jött világra a' magzat.

Forgolódék vízanyaként ¹¹⁾,
úszkált kelet, úszkált nyugat
úszkált dél, és éjszak felé,
az ég minden tája felé,
aggódván a' szél magzatján,
méhe fájós keménységén ;
még sem születék a' gyermek,
nem jött világra a' magzat.

Lassan sirdogálni kezdte

's szólni, így ejtvén beszédét :
Jaj nekem szegénynek balsors
's bujdosásomnak miatta !
hová jutottam én, a' ki
a' légből alá szállottam,
hogy itt a' szélvész ringasson,
hogy a' hullám hányjon vessen
ezen térséges vízárban,
messze terjengő habok közt.

Jobb lett volna fenn a' légben
élni folyvást szüzeségben,
mint most e' rideg vidéken
vízanyául éldegélnem ;
fagyos itten nékem a' lét,
fáradtságos itt a' mozgás,
a' hullámok közt lakozni,
a' vízárban bujdokolni.

Oh Ukko, felséges Isten ¹²⁾,
te ki az égboltat hordod !
jőjj ide, hol szükségölnek,
jőjj ide, hol téged hívnak,
oldd fel a' lány szorultságát,
gyötrelmét a' nő méhének,
jőjj legitt, oh indulj gyorsan,
gyorsabban, hol rád szükség van.

Csak igen kevés idő telt,
szinte szempillantás múlva
jött egy szép madár, a' kácsa,
röpült, és közel libegve
fészeknek helyet keresgélt,
földet, hol szállást vehessen.

Röpült kelet, röpült nyugat,
röpült éjszak, és dél felé,
helyet sehol nem lelheté,
egy nyomoru helyecskét sem,
a' hol fészket megrakhatná
a' hol szállását vehetné.

Röpös, 's szerte nézdel vala,

elmélkedik 's meggondolja :
Ha a' szélben rakom fészkeket,
lakom hullámra építem,
a' szél fészkeket felforgatja,
lakom a' hullám feldulja.

Ekkoron a' víznek anyja,
víznek anyja, a' lég lánya
felemelte a' tengerből
térdét, vállát a' hullámból,
hogy a' kácsa fészket rakjon,
rajta kedves nyughelyt leljen.

Most a' szép madár, a' kácsa,
röpös 's körül tekingete,
megsajdítá vizanyának
térdét a' kék tenger hátán,
ezt réti zsombéknak vélte,
zöldellő friss gyöpnék tartá.
Oda röptül, lassan libeg,
leszállott a' térd fejére,
ott elkészítette fészket
's tojásait belé rakta,
hat tojását sár-aranyból,
hetediket kemény vasból.

Tojásain kezde ülni,
a' térd fejét melengette,
rajt ült egy nap, ült a' másón,
harmad napon is rajt ült még;
már ezentul a' vizanya,
a' vizanya, a' lég lánya
érezé a' nagy hőséget,
testén a' nagy forróságot;
azt gondolja: elég térde,
erei mind elolvadnak.

Térdét gyorsan megrándítja,
minden íze megrendüle;
a' tojások vízbe hulltak
tenger árába gördültek,
darabokra töredezték,

részecskékre morzsolódtak.

Tojások az iszap, 's vízben
darabkák el nem enyészték,
darabkák mind elváltoztak,
és szépen átalakultak :
a' tojás alsó feléből
lett a' föld alsó hajlatja,
a' tojás felső feléből
az ég felső boltozatja;
sárgája felső feléből
képződött a' ragyogó nap;
fehére felső feléből
lett a' fénylő hold világa;
mi tarkás volt a' tojásban,
az az égen csillagokká,
mi barnás volt a' tojásban,
lég felhőivé képződött.

Az idők folyvást előbbre,
az évek tovább haladtak,
's míg fön ragyogott az új nap,
míg az új hold fen tündöklék,
a' vizanya mindig úszkált
a' vizanya, a' lég lánya
a' csendelgő víz árában
a' ködlepte hullámokban,
előtte lévén hullámok,
mögötte az ég csilláma.

Végre a' kilencedik évben,
a' tized nyárnak szakában
felemelte a' tengerből
fejét, homlokát vízből,
hozzá fog az alkotáshoz,
el kezd egyre teremteni
a' fényes tengernek hátán,
a' térséges pusztaságban;
hova kezét fordította
ottan földfokok támadtak,
hol lábával feneket ért,

ottan haltanyák ásódtak,
hol a' vízben alá bukott,
ottan örvények mélyedtek.

Hol oldallal fordult földhez,
ottan róna partok lönek,
hol lábbal fordult a' földhez,
ott lazacztanyák készültek,
hol fejjel hajolt föld felé,
ottan tengeröblök nyíltak.

Majd belebb úszott a' száraz
földtől, 's hátán fekve nyugvék,
's alkotá a' zátonyokat,
's elröjtött fövényhalmokat
a' hajók megrontására,
a' tengerészek vesztére.

A' sziget már 's a' zátonyok
a' tengerben megalkotvák,
a' légoszlop fellállítva,
a' száraz föld megteremtve,
a' kövek körül himezve,
a' sziklák is meghornyolva;
csak ő nem lön még születve,
Väinämöinen, a' bü dálnok.

A' derék 's agg Väinämöinen
még anyja méhében járdalt,
egész harmincz nyár haladtán,
hason számu télnek folytán
a' csendelgő viz árjában,
a' ködlepte hullám színén.

Gondolkodik, 's megfontolja:
mikép lenni, hogyan élni?
a' sötétlő rejtek helyben
a' kéjemetlen szűk lakban,
hol a' holdat so'sem látta,
a' napot so'sem szemlélte.

Erre illyen szókat ejte,
ajkát e' szókra megnyitá:
Hold! ments, Nap! szabadítsinnét,

Gönczölcsillag! vezess engem
ime' szokatlan ajtótól
ismeretlen sorompótól,
ime' kicsinke fészekből
ime' nagyon szűk tanyából,
hogy a' földön járdalhassak,
ember fiakint szabadon
láthassam égen a' holdat,
szemlélhessem a' nap fényét,
gönczölcsillagát nézhessem,
csillagokat megpillantsam.

Hogy nem menté meg őt a'
hold
's nem szabadítá meg a' nap,
unalmassá lön az idő
aggodalmassá az élet:
feltöré a' vár-kapunak
zárát nevetlen ujjával,
kisiklott kemény záron
bal lábának hüvelykével,
kézen haladt küszöbhez,
térden a' tornácajtóhoz.

Magát a' tengerbe veté,
's a' hullámokat forgatta,
megmarada a' tengerben
a' hős a' hullámok hátán;
ottan kevert őt éviglen
őt éviglen, sőt hatig is,
még a' hét- 's nyolczadikon is;
elvégre megállapodék
a' névtelen földszoroson,
a' fátlan szárazföld hátán.

Térden hatolt a' szárazra
's keze szárán megfordula,
felállott a' holdat nézni
a' szép napon gyönyörködni,
gönczöl csillagát vizsgálni,
a' csillagokat szemlélni.

Ez vala Väinämöinennek, eredete, 's származása
a' hirneves énekesnek a' szép Ilmatar anyától.

J e g y z e t e k.

¹⁾ Väinämöinen, vagy csak röviden Väinö, a' finn mythoszban a' legnagyobb isten, Kalevala fia, a' Kantelet (az ó finnek öthúru, 's ujjal pengető hangszere) feltalálója, a' zene első és fő mivelője, miért nem csak a' költők, hanem a' vadászok, halászok 's orvosok által is tiszteltetett. Lakóhelye: Väinölä, vagy atyja neve után: Kalevala. Emlékét a' pogány korból az Ó-Wiborg (Vanha Viipuri, máskép: Mon-repas) városa mellett egy pompás kertben álló életnagyságu szobor tartja fen. Lásd: Granlund, Suomen Maantiede a' 44 l.

²⁾ Ilmarinen, Ilmari, vagy Ilma, a' légkör istene, szinte Kalevala fia, ünnepelve úgy is, mint híres kovács. Eredetét az *ilma* szóban kell keresni, mi annyit tesz, mint levegő (tkp. expansio, aer atmosphaericus), melly a' kovácsok fujtatója által is mozgásba hozatik.

³⁾ Kaukomieli, vagy csak Kauko, mi sajátlag messze elműt (kauka messze, távol, mieli = elme) „fernhindenkend“-et jelent, mi Lemminkäinenről mondatik a' rúnokban (l. ezt). Lakóhelye: Kaukonieni = távol vagy messzire fekvő földnyelv.

⁴⁾ Joukahainen, egy ifju óriás a' mythoszban. Lakóhelye: Joukola.

⁵⁾ Sampo. Így neveztetik a' kincs, mellyet Ilmarinen kovács készített, 's mellyért támadt és folytattatott az elkeseredett harc Pohjola (Éjszakhon) és Kalevala (Kalevahon) vagy Väinölä között.

⁶⁾ Louhi, hirneves mythoszi nő, Éjszak bűvésznője.

⁷⁾ Vipunen, egy óriás, kinek gyomrába leszállt vala Väinämöinen (a' 17-ik rún szerint).

⁸⁾ Lemminkäinen = Kaukomieli (l. ezt). Atyja Lempo volt, ki Kaleva-tól származott.

⁹⁾ Muurikki, egy tehén neve, valamint a' reá következő versben említett Kimmo is.

¹⁰⁾ Ilmatar, a' lég (ilma = lég, aer) leánya, egy tündérnő.

¹¹⁾ Vízanya, Wassermutter, az eredetiben Veen emäntä a' vízek mythoszi istennője, a' vízi hatalmasságok (veen vallat) nemtők asszonya (hausmutter, wirthin).

¹²⁾ Ukko 1) sajátlag a. m. agg, senex vetulus; 2) a' rúnokban epithetonja az isteneknek, főleg Väinämöinen- és Ilmarinennek, kik az istenek közt öregebbeknek tartattak.

Második rún.

Tartalom.

Väinämöinen kiszáll a' fátlan szárazra, 's Sampsa Pellervoinen által fát ültettet. 1—42. A' tölgy elejénte nem tenyészik, de ujjal ültetettén kikél, kiterébélyesedik az egész tájra, 's gátolja leveleivel mind a' hold, mind a' nap világát. 43—110. Egy emberke emelkedik ki a' tengerből, 's ledönti a' tölgyet, mire hold és nap láthatókká lesznek 111—222. Madarak énekölnek a' fákon; füvek, virágok és bogyók nyölnek a' földön; egyedül az árpa nem növekedik még 223—236. Väinämöinen néhány árpaszemet lel a' part fővenyében; levágatja az erdőt, csak egy nyirfát hágy meg a' madaraknak nyugvóhelyül 237—262. A' sas azért való hálából, hogy a' fát az ő kedvéért állni hagyta, tüzet üt Väinämöinennek, mellyel az erdő kiegészítetik 263—284. Väinämöinen árpát vet, imádkozik a' tenyészésért, 's reményli a' jó sikert 285—376.

Mostan felkelt Väinämöinen,
lábát főhénydombra tette,
tenger környezte szigetre,
fátlan száraz föld hátára.

Ott vesztegle számos éven,
életét tovább folytatta
a' szigetnek mély csöndében,
a' fátlan száraz föld hátán.

Gondolkodik, 's fontolgatja,
soká fejébeu forgatja,
hogy ki vetné bé a' földet
's megsűríténé vetését?

Pellervoinen ¹⁾, mező fia,
Sampsa ²⁾ a' szép karcsu gyermek
az, ki béveti a' földét,
és vetését megsűríti.

Béveté tehát a' földet,
bé a' földet, bé a' tókat,
a' téres berkek laz földét,
a' kemény körétegeket.

Fenyűt ültet a' halmokra,
gyalogfenyűt a' dombokra,
hajdinát a' lapányokra,
gyöngye sarjat a' völgyekbe.

Marczalokba nyírfát ültet,
egert a' laz rétegekbe,
barkóczát kövér fris földbe,
berkenyét megszentelt földbe,
füzet vizenyős helyekre,
galagonyát sivár földbe,
tölgyet a' folyók partjára.

A' fák már magasra nőttek,
csemeték szépen tenyésztek,
fenyűk virágos sudárral
terebélyes fákká lettek;
nyírfák a' mély marczalokban,
egerfák a' laza földben,
barkóczák kövér fris földben,
galagonyák sivár földben;
szép bogyó a' galagonyán,
jó gyümölcs a' barkóczákon.

A' derék 's agg Väinämöinen
oda méne megtekintni
Sampsa magvának növését,
Pelervoinennek vetését;
látta, a' fák növekednek
csemeték szépen tenyésznek;
csak a' tölgy nem kél még, 's
nem ver
gyökeret Jumala ³⁾ fája.

A' csiápost ⁴⁾ ottan hagyá,
általengedé sorsának,
vára méglen három éjjel,
ugyan annyi napig vára,
aztán méne megtekintni
elvégre a' hétnek végén;
csak a' tölgy nem nőtt még, nem
vert

gyökeret Jumala fája.

Megláta most négy leánykát,
söt ötöt, a' víz mátkáit ⁵⁾;
ezek a' réten kaszáltak,

harmatos füvet vagdaltak,
egy földnyelvnek ködös orrán ⁶⁾
egy ernyős szigetnek végén
a' kaszáltat gereblyélték,
azt mind rendbe összehúzták.

Egy órjás jöve tengerből,
emelködék a' hullámból,
ez a' szénát úgy dörzsölé,
hogy az meggyúlt, 's lángra lob-
bant,
mind egy szálíg hamvvá égett,
's pörnyéjében elfüstölgött.

Hamukupacz áll most ottan,
egy nagy száraz pörnyehalom;
belé tön egy gyöngé levélt,
gyöngé levélt, egy tölgyemakkot,
melyből szép kis növény hajt ki,
zöld csemete emelkedék,
's nől az eper-gazdag földből,
a' kétszer gereblyélt földből.

Ágait kiterjesztgeti,
's sudarát kibocsátgatja,
ágait éig emeli,
sudarát messze bocsátja,
felhőket feltartóztatja,
akadályozza futtokban,
elfödi a' nap világát,
gátolja a' holdnak fényét.

Ekkor az agg Väinämöinen
gondolkodik, 's megfontolja:
vajh' a' tölgyet ledönteni
lehetne, a' fát levágni!
unalmas embernek lenni,
szokatlan a' hálnak úszni,
mikor nem világlik a' nap,
ha a' hold nem fényeskedik.

Nincsen olyan erős férfi,
nincsen olly hatalmas ember,

ki a' tölgyet ledönteni
's vágni a' százhegyűt tudná.

Ekkor az agg Väinämöinen
maga ilyen szókat ejte:
szép anyám! a' ki hordoztál,
Luonnotár 7) ki felneveltél!
add nekem a' víz erejét
(sok erőn van a' vízben),
hogy én e' tölgyet levágjam
e' kártékony fát kiirtsam,
a' nap ismét világítson,
a' hold újra fényét adja.

Jöve tengerből egy férfi,
egy hős föl a' hullámokból;
nem volt ő a' legnagyobbik,
nem is volt a' legkisebbik;
hossza egy férfi hüvelknyi,
magassága nő-arasznyi.

Rézből vala vállán fűveg,
rézsaru is vala lábán,
kezén rézből vala kesztyű,
tarka rézcsikok a' kesztyűn;
rézövvel övedzve derka;
réz a' fejsze rézövében,
nyele egy hüvelknyi hosszú
éle köröm-magasságnyi.

A' derék 's agg Väinämöinen
magában imezt gondolja:
Ez ugyan embernek látszik,
ollyannak mintha hős volna;
de csak egy hüvelknyi hosszú,
egy ökör körömnnyi magas.

Erre most ő megszólamlék,
's ekképen ejté beszédét:
te énnékem egy férfinak
egy nyomoru hősnek látszol,
alig jobbnak egy halottnál
alig szebbnek egy veszettnél.

Szól tengerből az emberke
válaszol hullámok hőse:
Férfi vagyok én mint bárki
's hős a' víznek népe közül;
jöttem a' tölgyet levágni
a' törékeny fát letörni.

A' derék 's agg Väinämöinen
erre ilyen szókat ejte:
Nem vagy te arra teremve,
nem teremve, 's arra szánva,
hogy te a' tölgyet levágjad
a' csudás nagy fát ledöntséd.

Alig mondható e' szókat,
alig pillantá meg ötöt,
látá gyorsan elváltozni
a' hőst által alakulni.

Lábbal a' földet tapodva,
fövel a' felhőt verdesi,
szakála leér térdiglen,
haja befoly vala sarkig.
Ölnyi tér szemei között,
ölnyi tér lábai között,
másfél ölnyi hosszú térde,
két ölnyi a' tomporája.

Fejszét köszörülgeti,
feni nem görbített élet,
feni hat kemény kovával
hét vörös fen-kőnek végén.

Most megindul lábát hányva,
mene sebes lépésekkel,
's mellyel a' szél lobogtatott,
bugyogó bő nadrágjában;
legelsőben tántorogva
puha fővényföldre lépe,
másod ízben ingadozva
barna földre tevő lábát,
végre harmad ízben hága
a' tüzes tölgy gyökerére.

Vágá a' fát fejszéjével
vágá csorbátlan élével,
vágá egyszer, vágá másszor,
immár harmad ízben vágá,
szikrát pattant a' fejszéje,
tűz szökele ki a' tölgyből;
le akarja tölgyet döntni,
leteríteni a' nagy törzset.

Végre harmad ízben tudá
leteríteni a' tölgyet,
letörni az erős törzset,
ledönteni a' százhegyűt;
tövét kelet felé dönté,
hegyét nyugat irányában,
lombját délirányba ejté,
ágait meg éjszak tájra.

A' ki ottan ágat kapott,
állandó szerencsét szerze;
ki hegyéből vön magának,
örökös bájműre tön szert;
ki leveléből szakasztott,
kedvezést nyert mind örökre;
azt, mi elhullt forgácsából
elugrála szálkájából,
a' kékes tengernek hátán
a' vizárnak sinna tükrén
a' szél ottan lebegteté,
a' hullámok ott hintálák
hajóként a' víznek hátán,
sajkaként a' hullám tükrén.

A' szél Északhonba vitte,
Északhonnak karcsu lánya
épen főkötőjét mossa
és ruháit öblögeti
a' parton egy kőnek hátán,
egy hosszú földnyelvnek orrán;
látá vízben a' forgácsot,
belé tevé táskájába,

haza vivé hosszú szíjas
táskájában az udvarra,
hogy a' bűvész abból nyilat,
a' lövész fegyvert készítsen.

A' tölgy már levágva lévén,
a' kártékony fa ledöntve,
terjesztheté a' nap fényét,
adhatá a' hold világát;
a' felhők huzódhatnak,
a' szivárvány görbülhete,
a' ködös földnyelvnek orrán,
az erdős szigetnek szélén.

A' sórok megsűrűdének
vígán hajtának zöld erdők,
fákon levél, fű a' földön;
fákon zengnek a' madárkák,
seregélyek örvendeznek,
végre a' kakukk is szóla.

Szederinda nő a' földön,
bokrosan aranyvirágok,
mindenféle füvek nőnek,
sokféle növények kelnek;
csak az árpa nem kelt méglen,
's a' szép vetés nem tenyészett.

Ekkor az agg Väinämöinen
oda méne 's megfontolja;
a' kékes tengernek hátán
a' tömérdék víznek szélén,
hat szemet ottan meglele,
hét vetőmagot talála
a' tengernek téres partján,
a' kötetlen laz fővényben;
elrejté egy nyest bőrébe
nyári evet szőr-bőrébe.

Mene bévetni a' földet
mene a' magot elszórni
Kaleva szép kútja mellé ⁸⁾
Oszmo ⁹⁾ földének szélére.

A' fáról egy czinke szóla :
 ki nem kél Oszmo árpája,
 nem terem Kaleva zabja,
 ha nem készítették a' föld,
 ki nem vágatik az erdő,
 meg nem égettetik tüzzel.

A' derék agg Väinämöinen
 éles fejszét csinála,
 kezdé vágni a' nagy erdőt,
 készíteni a' rossz földet,
 minden sudár fát ledönte,
 csak egy szép nyírfát meghagy-
 ván

nyugvóhelyül madarkáknak,
 fául hol a' kakukk ¹⁰⁾ szólta.

Éghasítva röpül a' sas
 magasan a' levegőben,
 megszemlélni jó a' dolgot,
 mi okért van itt meghagyva,
 a' szép nyírfá levágatlan,
 a' sudárfa ledöntetlen.

Az agg Väinämöinen monda :
 „Azért van az itt meghagyva,
 hogy a' madár rajt nyughassék
 a' lég sassa rajt ülhessen.“

Szól a' sas, a' lég madara :
 „te igen jól intézkednél,
 hogy a' nyírfát nőni hagytad,
 fen állani a' sudár fát
 nyugvóhelyül madarkáknak,
 ülőhelyül én magamnak.“

Tüzet üt a' lég madara,
 gyorsan terjeszté a' lángot,
 az éjszak- 's keletről jött szél
 hamar pusztítá az erdőt,
 felégeté mind a' fákat,
 egyszeriben elhamvasztá.

Ekkor az agg Väinämöinen

elővön hat apró szemet,
 elővön hét vetőmagot
 hirtelen a' nyest bőréből
 nyári evet lábszárából
 nyári hölgyeményét talpából.

Mene a' földet bévetni,
 a' vetőmagot elszórni,
 erre ilyen szokat ejte :
 „A' teremő ujjai közt
 vetem el én ime' magot,
 a' mindenható kéz által
 hogy ime' földön teremjen,
 's növekedjék szép vetéssé.“

„Nő, ki a' föld alatt lakol,
 föld aggnője, földnek anyja !
 tedd hogy a' fű meginduljon,
 az erőteljes föld hajtson ;
 nem fogy el a' föld ereje,
 soha nem vész nálad nélkül,
 ha kedveznek a' kegyosztó
 természetnek szép leányi.“

Kelj fel oh föld ! mély álmod-
 ból,

ébredj fel szendergésedből,
 engedd, hogy a' vetés nőjön,
 a' fűszál szárba induljon ;
 ezer főbe emelkedjék,
 százszorososan elágozzék
 az én szántásom, vetésem,
 az én fáradságom által.

O Ukko ! felséges Isten,
 atya oda fenn az égben,
 nagy hatalmu a' felhőkben,
 uralkodó fellegekben
 tarts te gyülest a' felhőkben,
 tanácsot a' villó légben,
 bocsáss egy felhőt keletről,
 küldj egy mást északkeletről,

eressz egyebet nyugatról,
de előbb egyet délszokról;
adj szép esőket az égből,
hullass mézet a' felhőkből,
hogy a' gabnafő megnőjön,
a' vetés vígan zörögjön.

Ukko, a' felséges Isten,
az égnek hatalmas atyja
gyülést tart a' felhőkben,
tanácsot a' villó légben,
felhőt bocsáta keletről,
más felhőt éjszakkeletről,
másikat küld nyugatról,
de előbb egyet délszokról;
széleiket egygyé füzé,
oldalit egymásba üté,
szép esőt küld az égből,
mézet hinte a' felhőkből,
hogy a' gabnafő megnőjön,
a' vetés vígan zörögjön.

A' zöld szálak megnövének,
színes gabnafők termének
a' lágy földből, Väinämöinen
fárasztó munkája által.

Már elmúlván másod napja,
másod, harmad éjje telvén,
a' hamar haladt hét végén,

a' derék agg Väinämöinen
oda méne megszemlélni,
szántásának, vetésének,
munkájának hasznát látni;
kedve szerint nőtt a' vetés,
hatszoros kalászosok nőttek,
szárak három csomójuak.

A' derék agg Väinämöinen
szemlélődék, 's megfordula,
's ime jó tavasz kakukkja,
's meglátja a' szálas nyírfát:
„Mi okért van itt meghagyva
levágatlanul a' nyírfa?“

Szóla az agg Väinämöinen
„az okért van itt meghagyva
ezen nyírfa, hogy megnőjön
helyül néked éneklésre;
szólj te itten kedves kakukk!
zengj édesen lágy torokból,
kiálts bájas ezüst hangon,
szólj harsányon czinmelledből,
kiálts reggel, kiálts estve,
kiálts a' dél órájában,
e' tájéknak örömére,
az erdő tenyészésére,
a' partvidék bőségére,
a' táj termékenységére.“

J e g y z e t e k.

¹⁾ Pellervoinen a' föld mythoszi nemtője (Erdgeist). Eredete a' *pelto* föld, szántóföld, mező szóhoz vitetik vissza.

²⁾ Sampsa = Pellervoinen. A' német etymologusok a' *samps* szó eredét az ó-felnémet: *samo* = saamen, semen szóban lelik.

³⁾ Jumala eredetileg az ég, aztán az ég istene, átalán Isten. l. Castrén „Finnische Mythologie“-ját.

⁴⁾ Csiápos, tájszó = hitvány, nyomoru.

⁵⁾ Víz mátkái, Wasserbräute, az eredetiben Veen morsianta a' Víz-anya (l. az I. rúnhoz való 11. jegyzetet) családjához tartozó leánykák.

⁶⁾ A' földnyelvnek ködös orrán, az eredetiben: Nenässä utuisen niemen. E' kifejezésre nézve megjegyezzük, hogy a' finnben a' nenä = orr, átvitelesen valaminek kiálló részéről, csúcsáról (de parte rei prominente, extremitate, apice, cuspid) épen úgy mondatik, mint mi mondjuk: hajó orra, szány orra, Eger (erdő) orra stb.

⁷⁾ Luonnotar, egy szűz, a' természet (luonto = natura) teremő — vagy tenyésztő ereje, e' mythoszi nemtőben személyesítve.

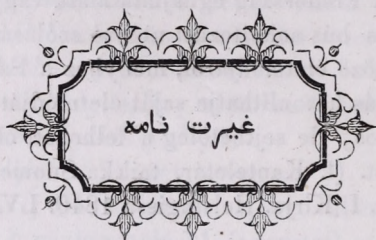
⁸⁾ Kaleva az óriások törzs-atyja, vagy is atyja a' 12 óriásnak, kik Kaleva fiainak (Kalevan pojat) neveztetnek, millyenek: Väinämöinen, Ilmarinen, Hiisi, Lempo, Soini stb.

⁹⁾ Oszmo. E' név többnyire Kaleva mellett, mint ezzel egy jelentésű fordul elő. Dicsértetik a' 7-dik és 20-dik rúnban árpájáról; leánya pedig (Osmotar) a' serfőzés felügyelője 's védőjének állittatik.

¹⁰⁾ Väinämöinen e' helytt a' kakukkot (käki) hívja fel, hogy szóljon a' táj örömére 's termékenységére. Máshol is, és szerte a' finn népdalokban, nagy kegyelet, 's rokonszenv nyilvánul a' kakukk iránt, mellynek szájából akarják a' leánykák arany és ezüst ékszereiket megéneköltetni, 's néha megjósoltatni az időt, mikor mennek férjhez (mint a' magyar népdalban a' szerető a' cserebogártól kérdezi ha babájáé leszen-e) ? stb. A' kakukk iránt való e' kegyelet ki van fejezve azon jelzők által is, mellyeket a' népénekekben nyer, p. o. arany-(kultainen), ezüst-(hopiainen), arany-

nyelvü (kulta kielellinen), aranymadár (kultalintu) ezüst v. ezinmellü (hopia, tina-rinta) stb. stb. Vajjon e' kegyelet, 's rokonszenvennan ered-é, hogy e' madár az év legszebb napjaiban csak rövid ideig tartózkodik Finnország éghajlata alatt, vagy egyszerű, 's különös nyögést, 's bús sohajtozást utánzó szólásáról, vagy végre a' társaságot nélkülöző életmódjáról, melyhez a' Szuómi nép inkább, mint bármely más hasonlíthatja saját életmódját? — határozottan megmondani bajos, de sejtetőleg a' felhozott okok valamelyikéből származhatott. (l. Kanteletár, taikka Suomen kansan vanhoja Lauluja ja Virsiä. I. Kirja. Helsingissä 1840. LV. l.)

FÁBIÁN ISTVÁN.

- * وطنك مکتبنده ثابت وپايدار اول ای مبحار بلکه طوغدوغک
دویدوغک و الله امری اولورسه اولجکک یر در بو ای مبحار *
- * بو ککش دنیاده سنک ایچون باشقه یر یرادیلماش فلک
سکا نه کوسترر اولورسه بونده یاشایوب اولجکسن ای مبحار *
- * اجدادک قانی بو طویراغه های چوقچه بولاشمش هپ
بیوکلرک بونی شرفلندروپ کتمشلمر ای مبحار *
- * اریاد غازینک عسکرلری یر و یورت ایچون بونده چاپالا
مشلمر دشمنک غدر و ظلمنی بونده قرمشلمر دلی یانقو قوللری
- * ای سربستیت بونده اچمشلمر قانلو سنجاقلریکی هپ
بابا بیکنلریک بونده باش و جان ویرمشلمر ای مبحار *
- * و بوقدر نکبت بوقدر بد طالع ایچنده نفوسچه ازالمش
غیرتچه چوغلمش بر ملت قالدی بو وطنده *
- * و سزدن ای دنیا ملتلی سزدن یوزی اچق النی پاک بو
دیک سنهک زور وزحمتی حق ایچون اولمه یا اولمانک سببی دلیور

Vatanın muhabbetinde şâbit ü pайдâr ol ej madsar ! bilki doghdughun dujdughun ve allah emri olursza öledsegin jer dir bu, ej madsar !

Bu genis dünjada szenin icsün baska jer jaradılmamıs. Feleg szana ne gösterir olursza , bunda jasajıp öledsekszin, ej madsar !

Edsdâdın kanı bu topragha hej csokcse bulasmıs ; hep böyüklerin bunu sereflendirib gitmisler, ej madsar !

Arpad ghâzının aszkerleri jer ü jort icsün bunda esabalamıslar, düşmenin gadr ü zülmünü bunda kırmıslar Deli Janko kolları.

Ej szerbesztijet ! bunda acsmıslar kanlı szandsaklarıni ; hep babajigitlerin bunda bas ü dsan vermisler, ej madsar !

Ve bu-kadar nikbet, bu-kadar bed tâli icsinde nufûszcse azalmıs gajretcse csoghalmıs bir millet kaldı bu vatanda.

Ve szizden, ej dünya milletleri ! szizden, jüzü acsık alnı pak bu bin szenenin zor ü zakhmeti hakkı icsün olma ja olmamanın szebebini dilejor.

* اولامز که بوش یره او قدر قان دو کلسون او قدر قلب قمرلسون
اولامز که بو وطن او غریزه نافله او قدر عزیز عمر قربان اولسون
* نه ممکن که بر بد دعا التنده او قدر جان او قدر عقل او
قدر غیرت نافله یره صرف اولنسون *

* کملودر کلبکدر شول کونلر که حسرت قلبیله بیک کوز
یاشیله دیلیبورز *

* یوخسه کلبکدر الت اوست ایدن خربات و بتکن حالمرده
قان ایله طولبحق بو مملکت *

* و بو ملتی اورتبک قبرک کنارنده اورتالق شاشوب طورجق
یازق یازق دیوب قان اغلیه جق هر کس *

* امدی وطنک محبتنده ثابت و پایدار اول ای مبارک بلکه
طوغدوغک دویدوغک و الله امری اولورسه اولبکک یر در بو
ای مبارک *

* بو ککش دنیاده سنک ایچون باشقه یر یرادیلماش فلک
سکانه کوسترر اولورسه بونده یاشایوب اولبککسن ای مبارک *

ماخوذ من التالیفات شاعر ماهر صاحب

الکمال ووروشمارتی میخال غرق الله

فی لبحة الرحمت و مترجم بید

الفقییر و قصیر رشید المعروف

باللقب انکروسى

Olamaz-ki bos jere o-kadar kan dökülszün, o-kadar kalb kırılszün;
olamazki bu vatan oghruna nafile o-kadar aziz ömür kurbân olsun.

Ne mümkün ki bir bed du'â altında o-kadar dsan, o-kadar akıl,
o-kadar gajret nafile jere szarf olunszun.

Gelmeli-dir, geledsek-dir sol günler ki haszret-i kalb-ile bin göz-
jas-ile dilejoruz.

Jokhsza geledsek-dir alt-üszten eden kharabat, ve bitkin halimizda
kan-ile doladsak bu memleket.

Ve bir milleti örtedsek kabrin kenarında ortalık sasib duradsak;
jazik jazik dejüb, kan aghlajadsak her kesz.

Imdi vatanın muhabbetinde szâbit ü pajdâr ol, ej madsar! bilki
doghdughun dojdughun, ve allah emri olursza öledsegin jer dir
bu, ej madsar!

Bu genis dünjada szenin icsün baska jer jaradilmamıs. Feleg
szana ne göszterir olursza, bunda jasajıp öledsekszin, ej madsar!

Meekhûz min et-teelifâti sâiri mâhir szâhibi l-kemâl

Vörösmarty Mihâl garaka allah fi leddsei

rahmet ve müterdsem bijedi 'l-fakîr ve

kaszîr Resid el-ma'rûf bi-l-

lagab Engerûszî.

* *

*

Ime a' mi eddig még nem volt, — a' magyar Szózat lélek-emelő hangjai az eredeti költemény értelmét híven festő, de azért a' maga észjárási és iránybeli sajátosságait is szorosan megtartó törökséggel adva vissza. A' Szózat e' török fordítása, melyet a' most köztünk ideiglen tartozkodó Vámbéry Ármin úrnak köszönünk, ki négy évig Stambulban tős gyökeres oszmanliak között nem csak a' török nyelv ismeretét, de a' török beszéd és irány annak kelleti szerint való járását is sajátjává tette, — nem kell mondanom, hogy szabad fordítás, mert törökös; azért is, úgy hiszem, mind azok kik a' török szöveget meg akarják érteni, mind azok kik csak annak sajátosságos törökös kifejezési járását szeretnék a' magyar eredetivel egybevetetni, — szívesen fogják venni, ha Vámbéry úr szabad török fordításához megint ennek szó szerint való magyar fordítását csatlom hozzá. Ez a' következő:

Hazád szeretetében légy állhatatos¹⁾, oh magyar! tudjad, hogy ez azon hely, hol születél táplálkoztál²⁾ és, ha allah is úgy akarja³⁾, meg fogsz halni, oh magyar!

E' széles (tágas) világon éretted (számodra) más hely nem teremtetett; a' sors akármit enged veled történni⁴⁾, itt élvén⁵⁾ halni fogsz, oh magyar!

¹⁾ *szábit ü pajdâr*: erősen álló és lábtartó, két szynonymonak a' csinos irányban fölötte kedvelt összeköttetése.

²⁾ *doghdughun dojdughun*: tkp. vissza nem adható, a' mennyiben az alliterationnak nem keresett, de mintegy ösztönszerűleg működő hatása választatja a' törökkel egymásután e' két szót, épen úgy mint a' magyar ezt mondja: *tetőtől talpig*. — Külömben constructio szerint a' két szót még az *öledsegin*-nel együtt a' *jer*-hez kell vonatkoztatni, és *doghdugh-un jer* tkp. a' *születted hely*; *dojdugh-un jer* tkp. a' *jól laktad hely*, azaz: a' hely, hol jól laktál, azaz *taplálkoztál, éltél*; *öledsegin jer*, mintegy: a' leendő *halálad helye*, a' hely hol halni fogsz. A' törökben még sokkal inkább mint a' magyarban személyes ragokkal használhatók az igenevek, mi a' mondatnak összetartóbb, mellékmondatokkal nem annyira eldarabolt szerkesztet ad.

³⁾ tkp. ha ez allah parancsolatja leszen.

⁴⁾ *ne göszterir olursza*: *neked akármit mutató leszen*; a' *mu-*

Elődeid vére e' föld-porába be sokszor keveredett; nagyaid mind, miután ezt dicsővé tették ⁶⁾, mentek el, oh magyar!

Árpád Ghâzi ⁷⁾ hadai itt küzdöttek föld és lakóhelyért ⁸⁾; az ellenségnek gonoszságát és zsarnoki nyomását itt törték meg Deli Janko ⁹⁾ karjai.

Oh szabadság! itt nyitották zászlóidat (lobogtatták); vitézeid ¹⁰⁾ mind itt adták oda életüket ¹¹⁾, oh magyar!

És ennyi baj, ennyi bal szerencse (tkp. rossz csillag) között lélekszámra kevesbedett, [de] buzgóságban gyarapodott egy nép maradott e' hazában.

tatni, láttatni e' helyen való értelme földerül ezen virágos phazisbul, melly néha előfordul török íróknál: *valamit a' nemlét rejtekébül a' létezés mezejére hozni.*

⁵⁾ *élvén halandó vagy* föler a' paratacticus: *élendő halandó vagy*, a' mint p. o. *jazip okumak* (írván olvasni) a. m. *írni és olvasni.*

⁶⁾ *serflendirip*: magasztossá, dicsővé tévén. A' törökben néha a' gerundiumféle határozó alaknak értelembeli nagyobb nyomatéka van, mint magának a' főigének, a' mi sokszor a' görög participiumokrul is áll. Ugyanis a' fönt adott mondatnak értelembeli értéke tkp. ez: elment (oda ment, elmúlt, volt) nagyaid ezt (t. i. *topraghî*, a' földet) tették dicsővé.

⁷⁾ *Ghâzi* tkp. hitért hadakozó; az igaz hit oltalmazása olly rendesen járt minden hadjárat indítóokául a' törököknél, hogy általában „höst, vitézt“ egyenesen ghâzi-nak neveztek; így az több szultánnak is tisztelő czíme. Ha jól emlékszem a' Târikh-i Üngürûsz használja egyikét helyen a' régi magyarokrul. Helyét tartja tehát e' szó az eredeti török *ölüp*, *alp* szónak. (Lásd errül M. N. VI, 53.)

⁸⁾ *jer ü jort*, megint alliteratio; különben egy fogalom = hon.

⁹⁾ Így nevezték annak idejében a' törökök Hunyadi Jánost; szószerint *deli* örült; de szerfölött való vitézkedő-rül is értetik.

¹⁰⁾ *bas ü dsan vermek*: fejet 's lelket adni, azaz *életét*.

¹¹⁾ *baba-jigit* együtt véve *vitézt*, *höst* jelent: *jigit*, legény, mellyhez a' *baba* tkp. *apa*, mint tisztelő meghatározó járul.

'S töletek, oh világ népei, töletek, nyílt arczczal, tiszta homlokka¹²⁾l ezer évnek zaklatása 's szenvedéseért létet vagy nemlétet¹³⁾ kér.

Nem lehet, hogy annyi vér hiába¹⁴⁾ legyen ontva, annyi szív legyen törve; nem lehet, hogy e' hazáért¹⁵⁾ annyi drága élet hasztalan legyen föláldozva.

Nem lehet, hogy egy átok¹⁶⁾ alatt annyi lélek, annyi ész, annyi buzgóság hasztalanul költessenek¹⁷⁾ el.

Kell hogy jöjenek¹⁸⁾, jöni fognak azon napok, mellyeket szívepedéssel, ezer könny-hullatással¹⁹⁾ ohajtunk.

Avagy jöni fog a' fölforgató²⁰⁾ pusztítás, és végveszedelmünkben vérrel fog megtelni ez ország.

És az egy népet befödendő sir szélén a' világ népei megzavarodva fognak állani; „kár, kár“ mondván²¹⁾, vért fog sírni minden ember.

¹²⁾ Az ilyen összetett melléknevek millyen *nyílt arczu* stb. a' törökben vagy *lu, lü* képzővel úgy képezhetők, mint magy. *u, ü* által (*acsik jüzlü* stb.); vagy pedig a' 3. szem birtokosraggal való főnév után áll a' határozó név: *jüzü acsik, arcza nyílt*; v. ö. magy. *esze-veszett* féleket. Külömben *jüzü acsik, alnî pák* az, kit semmi szégyenlés, semmi elkövetett vétek nem ösztönöz, hogy bétakarja arczát v. homlokát.

¹³⁾ = *élet vagy halál*.

¹⁴⁾ *bos jere* : üres helyre, törökös tropus a' *hiába* kifejezésére.

¹⁵⁾ *vatan oghruna* : a' haza szerencséjére (*szerencse*, mint *vox media*, mellyben nincs kifejezve, hogy jó-e vagy rossz).

¹⁶⁾ *bed du'â* : rossz kívánság, imprecatio, átok.

¹⁷⁾ *jere szarf olunmak* : a' földre költetni, azaz elköltetni, még pedig úgy, hogy mintegy földre hull, azaz hasztalanul (*nafile*).

¹⁸⁾ *gelmeli* participium necessitatis : a' minek jönie kell; *gedsek* part. futuri : jöendő, mi jöni fog. A' török *gelmeli-dir gedsek-dir* tehát nem kevésbbé velős mint a' magyar : *jöni fog, jöni kell*.

¹⁹⁾ *göz-jas, szem-nedv, szem-köny*.

²⁰⁾ *alt üszt eden*, v. ö. ném. *drunter und drüber*.

²¹⁾ Ez egyike azon gyönyörű török kitételeknek, mellyek a'

Tehát hazád szeretetében légy állhatatos, oh magyar! tudjad, hogy ez azon hely, hol születélt táplálkoztál és, ha allah is úgy akarja, meg fogsz halni, oh magyar!

A' végczím török írók szokása szerint — arab nyelven van szerkesztve, 's szó szerint ezt teszi: „Vétetett Vörösmarty Mihály az ügyes és tökély-bíró költő — sülyeszsze az úristen az irgalom örvényébe — müveibül, és fordíttatott a' szegény és csonka tehetőségü Resid által, ki az ,Engerûszi' (magyar) néven ismeretes.“

természeti gondolkodást szintolly természeti, élénk, egyenesen a' képzelet ébresztő alakban adják vissza. Láss illyent M. Ny. VI, 51 és 53. A' *jazik jazik dejüb* elvont értéke a. m. *megszámván, megkeserülvén*; de hiába magyaráznám a' török kifejezés szépségét; azt csak az eredeti értésével lehet érezni.

B. J.

Háromszéki Nyelvjárás.

I.

Magánhangzók rövidítve.

1) Az *e* birtokrag hajlításakor kivétel nélkül rövid *i*-re változik, mint: *hirivel*, *fejit*, *rendivel* (rendtartva), *melegibe*, *mentire*, *kedvibe*, *emberinek* (többes számban az *e* vagy meg- vagy kimarad).

2) Az *i*, *u* a' szó bármely tagján rövid, mint: *buza*, *büz*, *hizik*, *nyomoru*, *hini*, stb. Azomban a' *hi*, *szi*, *vi*, *bu*, *ri* igék hajlításában a' hol a' *v* pótlóhang kimaradt, a' mondott magánhangzók meghúzva is ejtetnek, mint: *hi v. hí*, *hina v. hína*. A' háromszékinek, a' több székelőföldinek is hangficzamítás volna például a' *tüz-et szüz-et* így nyújtva ejteni, 's még kocsintóbb volna a' *vive*, *vivé* félmúlt alakban az *i*-t meghúzni, midőn még állapotjelző alakban is *vive* nemcsak *víve*, sőt inkább és többször az előbbi rövid ejtéssel fordul elő. Még a' *huz*, *nyul-ik*, *usz*, *csusz* szókban sincs az *u* meghúzva, csak ha csudálkozó v. csúfolkodó indulatot akár kifejezni, mint: *milly húzás! te nyúzó!*

3) A' kérdőhang Háromszéken *e* nem pedig *é* mint a' „Magyar Nyelvészet“ tavali negyedik füzetében Budenz úr állítja; (lásd a' XIII. cikk 35. pontját is).

4) A' *hova* és származékaiban a' véghangzó rövid, mint: *sohuva*, *másuva*, *többüve*, *egyebüve*. Azomban, *együve v. együvé* az *egybe v. egygyé*, és *egyhelyre* helyett.

5) A' *cska*, *cske* kicsinyítő-rag előtt a' tölszó végén való *a*, *e* változatlan, mint: *facska*, *ruhacska*, *Imrecske* stb.

6) Az *ész-ik vész*, *tész*, *lész* igékben az *é* betű hajlításakor sem nyújtatik meg, kivéven a' jelenidőknek egyes második személyében:

észsz v. *észel*, *végy*, és *a'* határozó igerészes v. állapotjelzőben : *éve*, *véve*, de ez is többször *éve véve*. Az *észsz* és *égy* alak *eszel* és *egyél* helyett gyakran használtatik, különösen első személyre kihatólag, képes kifejezésben, mint : *te csak észsz engemet! egy kutya egy! vagy epeszsz.*

7) *Nyir* igének hajlítása magas hang szerint történik : *nyiri*, *nyirve* stb.

8) *A'* mely utólhosszu szók hajlításakor az utótag hosszú magánhangzóját rövidíteni szokták, azok különösen *a'* Csíkszék felé lakóknál azt az alanyi esetben is röviden tartják, mint : *szeke*r, *boga*r, *szemét* v. *szemet* *), *menyet*, *fona*l, *keves*, *füveny*, *ösveny*, *közep*, *esz*, *tehen*, *érték*, *eger* (*egér*, mert az *égér* fát *egérfán*ak mondják), és *a'* kötszó *akar* mind összetételben mind *a'* kívül. Ezekből *szemet*, *fona*l, *menyet*, *füveny*, *ösveny* soha nem *é*-vel, *a'* többi *é*-vel is ejtetnek, mint : *boga*r v. *bogár*, *esz* v. *ész*, *akar* v. *akár* stb.

9) Az *ó*, *ő* *a' ja*, *je* birtokrag előtt legtöbbször *a*, *e*-re változik, mint : *üete*, *valajába*, *utaja*, *szereteje*, *jóakaraja*; és az *á*, *é* szintígy változik az *alá*, *mellé*, viszonzyszókban, így : *alaja*, *alaik* v. *alajik* (alájok), *melleje*, *melleik* v. *mellejik* (melléjük); *a'* közé v. *közéje* helyett háromszékiesen lesz : *közi* v. *közije* v. *közibe*, így : *megi* v. *megije*, *féli*, v. *feliye* v. *félibe*, többesszámilag : *közi* v. *közijek* v. *közikbe* v. *közijekbe*, — így : *megi* v. *megijek*; *féli* v. *felijek* v. *félíkbe*, v. *felijekbe*. Az *elé* így magában nem használtatik, hanem ragosan illy alakban : *elibe* v. *elejibe* és *eleikbe* v. *elejikbe*. *A'* mögé helyett mondatik *megi* 's ragozva *megije* és *megijek*. *A'* *felé* marad *feléje* és *feléjük*. v. *feléjük*.

10) *A'* -től viszonyrag személyragozáskor az *ő*-t rövidre fogja, és az *l*-et kettőzteti, így : *töllem* -*led* -*le*, *töllünk* -*letek* -*lik*.

11) Rövid magánhangzóval különböznek még *a'* következő szók : *lang*, *ehes*, *ikszeg*, *szik*, *mig* (miig, meddig); *ebredni*, *gyir*, *nezni*, *meltó* és *pelda* (Csíkszékben inkább) *nimely*, *nihány* v. *nehány*, *nimet*, *mezge*, *imely*, *imelyegni*, *zsimb*, *renyődik*, *ketszer*, *hetfü*, *vercse*, *buba* (báb) *sohaj*t, *ohaj*t, *gyavul* (gyógyul) *ersek*, *egérfa*, *ucsu* (buzaalj), *tikozolni*, *rea*, *hezza*, *ócsu* (olcsó), *böcsü*, *seprü* (söprő és boralja is),

*) Az *e* itt *ü*-hangu rövid *e* elötüntetésére van használva, *a'* mire szerző úr kéziratjában az *é* jegyével él; de ez zavart okozhat, minthogy az *é* hosszú hangzó jelölésére általánosan elfogadott jegy.

ülü, tulu, furu, vakaru (tésztautaja), *csikla* (csukló), *vaska* (vaskó), *kimil, itil, dicsir, kisir* (Csikfelen hallani : *kémél, dücsér, késér*), *esmer* v. *üsmer*, *mene* (a' méne múlt ige), *lábka* (lábcso, faláb), *érték, egyebütt, ke vesség* (kevessé), *malota, borozda, czirogatni, puczok* (puczek, v. puczik), *nyirbol* v. *nyirbál, karicsol* v. *karicsál* 's több illy gyakorító igeképző mint : *bol, bál, kol, kál, kel, kél, csol, csál, csöl, csél, zsol, zsál, zsöl, zsél* stb., *enyim, enyimek* (enyém, enyéim), *bütü* (bütö), *ke vessé, ke vesbbé, egyebüve*.

12) Vannak szók, mellyek hosszú hangzójukat hajlításban néha elvesztik néha megtartják; p. o. *bél, bele, belü, beles, belezni*, de : *béles* (mint főnév, p. o. *turósbéles, paplanbéles, katonabéles*), *bélelni* stb.

II.

Magánhangzók nyújtva.

A' *nyi* rag Háromszéken többnyire *né* v. *nyé*, mint : *kalánné, mennyé, annyé, hajtásnéra, karomnélag, szálnéba, elignéba* (alig). Azomban lehet hallani : *lövésnyire, körömfeketéni* v. -*nyi*. Szálnéba annyi mint : *szálnyiban* v. *szálnyit* v. *szálat*, (p. o. sem hibázott). *Karomnélag* annyi mint : *oly vastagon mint a' karom* (p. o. foly a' csorgó).

2) A' *kint, -int* határozó ragokban az *i* helyett *é* hangoztatik, például : *akként, megént*; így : *egyenként* 's több efféle. Az -*ig* helyett -*ég* csak a' következőkben : *meddég, addég, eddég, mindég, ke vesség, kicsiddég, többég*, akár helyre, akár időre vonatkozzanak. Megjegyzendő hogy a' *mindétig, örökkétig* szókban, mellyekben az *ideig* összevonata látszik lenni *), az -*ig* nem változik el.

3) A' *be, bele* átalán *bé, belé*.

4) Az -*int* mint igeképző csak a' Csikszék torkába eső helységekben, 's csak némelly szókban -*ént*, mint : *teként, nyelént*. Az -*it* képző csak *itt*-re változik.

5) Némelly összetétes idő- és helyhatározók végén a' *ra, re* néha *rá, ré* is, mint : *eherre* v. *eherré, jóherre* v. *jóherré, mikorra* v.

*) A' *mindétig* legalább minden bizonynyal *mindétlig*-bül ered (M. Ny V, 450.); az *örökkétig*-beli -*étig* is könnyen lehet *étlig* (*örökké éltig* v. *örök éltig*) hogy a. m. *ideig*, nem hinném. B. J.

-rá, *akkorra* v. -rá. Így a' múlt igezésesülők, a' mint birtokraggal v. a' nélkül formálnak az alanyi névvel összetétet, *es* vagy *és* melléknévi képzőt vehetnek föl, például: *szuettes* v. *szuettés*, *aprókötés* v. *aprókötés*. Így az *u* képzőü melléknévekben a' *bb* másodfoku képző és az *n* módhatározó képző előtt az *u á*-ra változva is hallatik, mint: *szomorubb* v. -*ább*, *nyomorun* v. -*án*, *sonyorun* v. -*án*; de a' *hosszu* csak *hosszabb* *hosszan*. E' szerint változik: *igazabb* v. *igazább*, *hamarabb* v. *hamarább*.

A' *vele* szó helyett mindenkor *vélle* mondatik; a' több személyragokkal kétféleképen: *velem* v. *véllem*, *veled* v. *vélled*, *velünk* v. *véllünk*, *veletek* v. *vélletek*, *velik* v. *véllik*.

6) A' következő szókban rövid helyett hosszú magánhangzók vannak: *tundol*, *visszánóz*, *szűnyál*, *odalá* (odale v. ott lent), *tő* (tü), *mián* (miatt), *fenyő*, *savanyó*, *paranyó*, *ormó* (orom), *hěj* v. *héju* v. *héjju*, *bócsu*, *bócsuzni*, *kéván*, *késér* (de *kisir* is) *héjja* (hia v. *hija*), *héjános* (azonban nem *héjába*, hanem *heába*), *rókancza* v. *rókincza*, *döl*ni, *hájl*adni (hajlad, midőn megvet a' *donga*) *gyék*, *kégyó*, *szőcs*, *éleség*, *éveg*, *kéncs*, *bángó* (bankó), *bánda*, *éfiu* de *ifiu* is, *lőj*teni, *kén*, *kénlő*dni, *sétár*, *Átilla*, *közél*, *téd* v. *tiéd*, v. *tejéd*, *kéndl*ni de *kindl*ni is, *pazérol*, *mái*.

III.

Magánhangzók kevésbítve.

1) Az *és* kötszó Háromszéken mindenkor 's; *alak* helyett *lak* (de *alak* is); így *jedni*, *jeszke*.

2) Így kevesebb a' magánhangzó ezekben: *ét*ni (étetni méreggel), *étő* (mérgező éték v. étető), *kép*ni (képpedni), *bó*tni (boltozni) *ág*yni (ágyalni, kévéket csép alá teregetni), *sun*yni (sunyadni), *top*pot (tapodtat), *kül* v. *kült* (kívül), *ked*, v. *kejed*, v. *kéd*, v. *kegy*med, v. *kend*, *ök*eme v. *ökegyeme*, *téd* v. *tejéd*, *mén*k v. *mején*k, *té*tek v. *tejé*tek, *mét* v. *miét*. Így: *gombód*, *per*me v. *permet*, *borna*. Így a' *néném* 's *bátyám* helyett gyakran mondatik összetételkort: *nén* v. *ném*, *bá* v. *bám*. Így: *czib*re, *déllő*.

3) Hangkivetés, illetőleg egybevonás van ezen gyakori szókban: *Istennébe*, (isten nevében), *in*nya (innia), *itt* (ivott), *ett* (evett);

így odadni, belesett; így tom (tudom), bon (bizon), jeride, acczide (ad-sza ide), hocczide (hozdsza ide) ifiember, ifjasszony, ifilegény, biruram.

4) A' nyi raghoz midőn -ig toldatik, a' két i egybehúzódik, mint: *hajtásnég* v. *hajtásnyig*, *mé földnég* v. *mé földnyig* (mér földnyig v. mér földnyire).

5) A' forrán, sonyoran, meltább, mennyin, annyin, késén, szörnyen, könnyebb 's több illy határozó alakú, 's épígy másodfoku melléknevekben az n és bb előtti á, é, e, i magánhaogzók összevonatai az ua üe, ia, ie, öe egymásba ütköző magánhangzókknak. Van Háromszéken afféle is án én végzettel, melly nem u ü i ö végzetű, mint: *apradán*, *könnyedén* 's több illy; de ezekben inkább a' birtokrag a, e látszik meg, miként a' *hányadán*, *jobbádán*-féle szókban.

6) Az ut, fut, süt, fut, vét, bocsát, jut múlt alakját legtöbbször összevonatan hallhatni, mint: *üttem*, *juttunk*, *vettek* 's így tovább.

7) A' t rag határozó képzésére nem ritkán vétetik, például: *erőst*, *egyenest*, *merét* (merően v. merőben), *vegyest*, *közöst*, *lépést* v. *lépvést*, *tájt*, *félt*, stb.

8) Az u-ü képző rag is némelly közönségesebb tulajdonítmányt jelentő szóknál a' főszó előtt elmaradhat (lásd a' XII czikk 3. pontját).

IV.

Magánhangzók többítve.

1) *Hivn*, *szivu*, *hivutt*, *szívutt* a' *hiv*, *sziv*, *hitt*, *szitt* helyett; így *ivutt* v. *itt*; azonban *hi*, *szi*, *hitt*, *szitt* is divatosak.

2) *Alszik* Háromszéken mindenkor *aluszik*, az *alvás* csak *alulás*. Így leány, tekenyő, tésolya *csutika*, *mereibe* (merőben), *feredő szereda*, *findzsia*, *tepszia* (de tepszi is), *mezittelen*, *ujjodon-ujj*, *jere* v. *gyere*, *odafen* (ottfen), *oldalá* (ottlent), *sziju* v. *sziu*, (szi v. szij), *hiju* v. *hiu* (hi v. hij a' Szilágyságban), *ülü*, *tulu* v. *tollu*, *orcza*, *dühü* (ezt összetételben használják, mint: *dühübogár* = körisbogár, *dühübetegség*, ragozva: *dühüs*, mint *dühüskutya*, *dühüdni*, *dühütt*, *dühübe* hozni valakit), *buba* (báb) *czevere* (czefre v. czófra v. czafra v. cza-vira), *parázsa*, *szégelet*, *eggya* (az egy helyett számláláskor), *csere* (csér, csererdő).

3) Mint általában egyebütt a' köznép itt is segédhangzókat ereszt a' torlott mássalhangzók közé az idegen szókban, mint: *esterázsa*, *fűrűstük*, *peréczektor*, *poróbálni*.

V.

Magánhangzók másítva.

1) A' többesszámu tárgyesetrag *ot*, értve a' mélyhanguakét, mint: *madarakot*, *kardotokat*, stb.

2) Az *első* és *második* személyü birtokragos szóknál mind egyes mind többes számban *ot* a' tárgyeset ragja, mint: *házomot*, *házodot*, *vállaimot*, *vállaidot*.

3) Az *-m* *-d* *-tok* birtokragok segédhangzója, valamint az egyesszámu *t*, úgy a' többesszámbeli *k* esetragoké, nemkülönben az *n* módhatározórag, úgy az *s* melleknévképzőrag segédhangzója az *o*, mint: *ágyom*, *lábod*, *várotok*, *lakodalmot*, *okoson*, *horgos* stb. Általános kivételt a' *-t*, *-k*, *-n* és a' múlt időbeli *-tt* ragok segédhangzójára nézve a' *bb* másodfoku melléknév ragja teszen, mert ezek segédhangzója ilyenkor az *a*, mint: *állandóbbat*, *okosabbak*, *magosabbban*), de az *n* mint állapító viszonyrag itt is az *o*-t veszi föl); ugyancsak az *a* lesz segítő hang, midőn az *s* melléknévképző tájshoz szokásilag néha kettőztetik, mint: *pirossam*, *-ssad*, *-ssatok*, *-ssat*, *-ssan*, ellenben: *pirosom*, *-sod*, *-sotok*, *-sot*, *-son* stb. Az *-alom* képző szókra nézt van még kivétel, mert azokban *a* és *o* segédhangzók fölcserélését vehetem észre, így: *nyugalmom* v. *nyugalmam*, *almok* v. *almak*; még van egyes szókra is kivétel, melyek közül a' leggyakortább előfordulókat elősorolom: *hal*, *nyul*, *vas*, *has*, *ur*, *fog*, *nyócz*, *husz*, *sok*, *haj*, *vaj*, *ut*, *váll*, *száll*, *táll*, *szakáll*, *madár*, *pohár*, *agár*, *bogár*, *var*, *szomár* stb., de ezek közül is többet kétféle segédhangzóval ejtenek, a' mint az irány a' népnyelvre is szabályozólag hatni nem szűnik.

4) A' *szó*, *só*, *jó* szók hajlításkort a' *v* pótlóhang előtt az *ó*-t nem *a*-ra hanem rövid *o*-ra változtatják mint: *szova*, *sova*, *jova*, úgy származékjaikban is: *szovalot*, *sovanyó*, *jovadalom*. De *tava*, *hava* nem *tova*, *hova*.

5) *Hajdon, majdon, ujdón, gyakran* nem hajdan, majdan stb. De *moston, mostan* is.

6) A' -vá, -vé rag a' háromszékieknél sok szóban é-re húzódik össze, mint : *káré* (vallani), *mié* (levél), *csonté, vizé, földé* stb. Azomban némelyeket kétképen, sőt némelyeket háromféleképen is lehet hallani, mint : *poré, porá v. porrá, csufá v. csuffá*. De az *s, sz, zs, cs, gy, ly, ny, ty* végzetű szóknál már azon hasonlósági oknál fogva is kettőztetve hangzik a' végbetű vagy is áthasonul, minthogy az a' harmadik személyű birtokragnál úgy történik, tehát : *vassá, mézszé, aranynyá, veressé*. A' *jó, só, hó, tö* (tü), *fő, ló, szó, kő* és a' több, bármely magánhangzón végződő szók is é és ritkán *vá, vé, ragalakokkal* változnak, mint : *lóé v. lóvá, kőé v. kővé, halóé v. halóvá, fáé v. fává, keserüé v. keserüvé* stb. Tiszta kivétel látszik lenni : *bolondá*, mely nem *bolondé*, sem helyesírásiilag nem *bolonddá* (így nem is hangoztathatik); meg *bottá*.

7) A' *d, z, szt, zik, doz, l* igeképzők előtt mélyhangu szóknál legtöbbször a' segédhang, például : *támod, fároszt, számoz, lábol, ágozik, álmodoz*, stb.; kivétel, mint egyéb ragokra nézve is (l. V, 3), a' *vas, nyul, vad, var* stb. töszók származékaira nézt vagyon, valamint a' *jó, szó, ló, hó, só* származékaira nézt is, mint : *vasal, joval* stb.; szintén kivételt szenvednek a' *d* képzőű igék, keveset ide nem értve, mint : *marad, hasad, apad, suppad* 's több efféle. A' *nyaral* Háromszéken *nyárol*, mint egyéb hajlításakor sem változik a' *nyár-nak* á betűje rövid *a*-ra.

8) Az -ő, -ö, -ü hangu névszókbán a' hajlítási ragok előtt, mint fenebb az *o* segédhangról mondva van, ú. m. a' *t, m, d, tök, k, n, s* előtt szokott segédhangzó az *ö*, például : *münköt, tütököt, ökö, örömek, v. örömek, szükön, örökkösön*. Itt is mint a' mélyhanguaknál kivételt tesz a' *bb*, mellynek mind előtte, mind utána *e* (ä) a' segédhang, mint : *füstösebb* következetesen : *füstösebbet*. Nem értődik ide a' *ség, ték, leg, lem, et, eg* raggal végződő szók után való segédhang, melly nem lehet *ö* se Háromszéken se egyébütt, mint : *örökségédet* nem *örökségödöt*. Más kivétel megint a' *tt*, és az *ss* végzetű szókra nézt vagyon, például : *töttöttek* és nem *töttöttök, szörösset* 's nem *szörösött* (midőn t. i. az *s* olykor tájshozás szerint kettőztetik; mert ha egy *s* hangzik, akkor segédhangul *ö* lép az *e* helyébe), miként a' mélyhangu egy vagy két *s* végzetű szóknál is hasonló történik. Egyes kivételek : *üres, szüves, tűz, fűz, szűz, nyü, tö*.

9) Az *n* állapító viszonyrag és módhatározó képzőrag előtt, *a'* hol nem kell *ö* segédhangnak állania, ott mind *a'* két tekintetben *a'* zárt *é* áll, mint *vizesén* és *vizesén*, *szépén* és *szépén*. Kivétel: *nyers*, *keves*, mert ezek állapítólag *nyersén*, *kevesén*, módhatározólag *nyersen*, *kevesen* (azaz *-än*). — *A'* két *ss*, *tt*, *bb* után az *e* és *e* (*ü*) szintűgy különbözik, például: *vizessén* és *vizessen*, *erőssebben* és *erőssebben*; *tömöttön* és *tömötten*, *föttön* és *fötten* (*e'* két utóbbi szerint az áll, hogy *a'* *tt* után állapítólag az *ö*, módhatározólag az *e* hangzik olly szókban t. i., melyekben *ö* az uralgó hang). Itt megjegyzendő *a'* *kerekék* és *kerekék*, az előbbi ugyanis melléknév, az utóbbi főnév. *A'* „*hányan*“ kérdésre megfelelő társító számnevek az *n* elébe nyílt *e-t* (*ü*) vesznek föl, mint: *eggyenként*, *kétten*, *négyen*, *többen*; de *negyvenén*, *hetvenén* stb. Így *a'* magánhangzón végződők: *kellően*. Megjegyzendő: *mentén*.

10) Az *-ó*, *-ő* végzetű szók némelyike *a'* *bb* másodfoki rag és *n* módhatározói rag előtt *a* v. *é*-re is változik, mint: *apróbb* v. *aprább*, *későn* v. *késén*.

11) *A'* törzsökös személynévmások *mi*, *ti* *a'* háromszékieknél *mi*, *tü*, v. *miük*, *tük*, *a'* tárgyesetben *miünköt*, *tütököt* v. *tüktököt*. *A'* birtokos névmások, első és második személyben így hajlíttatnak: *enyim*, *teéd* v. *téd*; *enyimek*, *teéid* v. *téid*; — többszemélyűleg: *meénk* v. *ménk*, *teétek* v. *tétek*, *meénkek* v. *ménkek*, *teétek* v. *téjitek*.

12) Az *-ok*, *-ek*, *-ök* több-birtokos egybirtoku rag általán *-ik*, mint: *apjik*, *annyik*, *hezzik*, *melleik*, *alaik*, *magik*, *tölik*, *feléjük* v. *feléjük*. Kivétel: *féljük*, *közülük*, *mégjük*; de többször: *félükbe*, *közükbe* (*mégükbe* v. *mégjük* nem igen jö elő). Más kivétel: *többjük*, *annyijuk*, *ennyijuk*. *A'* birtoknév többségét *c'* miatt homályosan különbözteti meg *a'* háromszéki, p. o. ha egy juha van többnek, az birtokraggal: *juhik*, ha több juhok van *juhaik*; így: *kezik* és *kezeik*, *papjik* és *papjaik*, *biróik* és *biróik* v. *birójaik*. Hanem midőn *a'* több birtokost jelentő *k* helyett *a'* független *ők* személyes névmást használják, akkor az egy és több birtok közti különbséget tisztábban kifejezik, mint: *az ők juha* (az *ő juhik* helyett), és *az ők juhai* (az *ő juhaik* helyett.)

13) *Is* helyett *a'* háromszéki mindenkor *es-t* mond. Ezt *a'* *te* után megkeztőztetve is hallani: *tésés* v. *te es*. Az *es* és *még*, *még* vagy az összevont *megint* = *ment* v. *mént* összetételéből származik az *esmég*, *ésmég*, *esment*, *esment*, *esmét* *esmét* sokalaku szó, de

nem tudom, melyik szokottabb. Meg kell jegyezni a' legesleg-et is.

14) *Tön, vön, lön* 3. személyü múlt igealakok helyett : *tén, vén, lén* használtatik. A' *tesz, vesz, lesz, hisz, visz* (mellyek Háromszéken *n* toldással hallatnak, mint : *teszen, veszen, hiszen, viszen*, kivéve *lesz* v. *leszen*) és *esz-ik* összevont alakjairól lásd alább a' „mássalhangzók kevésbítve“ rovatot.

15) A' mélyhangú szók képzésénél az *o* gyakoribb mint az *a* segédhang, például : *halovány, állodalom, urodalom, társóság, származat, állapot, fogontyu, szapora, jövoslani*.

16) Az *elő* előlútóljáró helyett mindenkor *elé* mondatik ; mint : *elémenetel, elérözni, élévenni*.

17) Az *elé* helyhatározó így birtokragtalan alakban nem használtatik, 's birtokraggal is nem *elém, eléd, eléje* stb., hanem *előmbe, elődbe, eleibe, előnkbe; előtökbe, eleikbe* v. *elejekbe*. A' *félé* (föle), *félé* (fálé), *közé, mellé, alá, hozzá* háromszékiek ejtésökről és birtokragozásukról lásd fenebb az I. cikk 9-dik pontját.

18) Magánhangzóknál fogva eltérnek a' következő egyes szók : *csürke, timény* (tömjén), *siedni* v. *sijedni* (sülyed), *fonyologni, sonyorogni, essze* (össze), *fokadni, fon* (fan), *heába, deák, küln, kül* v. *küvül, küjjebb* v. *künnebb, küjjel* (*kin, kívül, kinnebb, kint*), *kürül* (körül), *küsdég, küs* (*kis, kisdéd*), *robot, fogyni* (fagyni), *fogy* (fagy), *szü, szüves, műves*, (de *mi-hely* is), *sorok, sorkantyu, keresztül-kosul, siritni, elig, eligecske, kárinkodni, czudor, csiklani* (csuklani), *csikla* (csukló), *vigytitni, csipor, csüttörtök, magyaró, poroncs, keringeni, csere* (csärä = csér t. i. fa), *fonal, szároz, kabola, kéván, kéndlni, kéváncsi, árbusz, Esztergom, innye* v. *ennye* (ejnye), *morj* (marj), *távul, küszürü, fenkö, éveg, csihán, fuszujka, gyükér, rogya, csüögör, szomár, bolha, topló, lopta* (labda), *buglya, hob, hobbipa* (tajtékpipa), *fazakas* v. *fazakos, csaponyó, darék* v. *darak* v. *derék, hót* (halt), *pili* (pelyh), *fészi, süket, cziczézni* (cziczázni) v. *cziczét futni, lik, egris* v. *egres, süker, feredő, geleszta, gernye* v. *gérnye, vérhényeges* v. *verhenyeges, girincz* v. *gérincz, sümöcs* (szemölcs), *lüdércz, füvény, ünnepe* v. *innap, innapolni, üzenni, ügyekezni, üsmerni* v. *esmerni, itilni, kisirni* v. *késérni, dicsirni* v. *dicsérni, kimilni* v. *kémélni, buszu* (boszu), *boszontani, solló, tolló, örözni, verittezni, verítették, né!* (ni!), *hetüs, napus* (*hetes, napos*, életidőt számítva), *zsendely, bánda, bángó, (bankó), hámbár, külü* (küllő v. kalló v. kölyü?), *küpi, seprü, füsü*

v. *fésü*, *nyüszü* (nyoszolya v. nyoszolyó, 's talán nász? összetételekben), *ülü* (ölyv), *ganár* (gunár), *furu*, *tulu* v. *tollu*, *meddü* v. *meddö*, *sziürü* v. *szériü*, *ucsu* (ócsu), *uruság* (orvosság), *urusolni* (orvosolni), *csubukolni* (zobukolni), *forcsok* (farcok), *libucz*, *czobók* (czobák), *sójtani* (sulytani), *vider* (veder), *tenta*, *vérés*, *minta* (menta), *lóminta* (lómenta) *makkanni* (mukkanni), *csémér*, *csémelleni* (csömöríteni), *fél* (föl), *zsimb*, *czenege*, *arányozni*, *félésén* (fölösen), *szomódos* (zamatos), *rogyogni*, *licskolni*, *számodolni*, *kolontos*, *kopóra* (kapóra felferni labdát), *eszteke*, *esztena*, *sajditni* (sejditni), *sinnyedek*, *szöcs*, *üdö*, *licskos* (lucskos), *licskolni*, *iggyenes*, *potyolat*, *foggatni* (faggatni), *arr* (orr), *orcza* (arcz), *teli*, *osztán* v. *osztáng*, v. *osztég*, *késén* v. *késön*, *aprán* v. *aprón*, *forrán* v. *forrón*, *idébb*, *odébb*, *errébb*, *arrébb* v. *arrább*, *tovébb* v. *tovább*, *odébb* v. *odább*, *maig* (maig), *ingemet* (engemet), *rö* (rév), *ré* (rev), *taré*, *paré*, *karé*, *kóré* v. *kóró*, *ganyé*, *né* (nő), *héség* v. *hőség*, *hamarébb* v. *hamarább*, *eddigelé* (eddigelő = mindeddig, időhatározólag), *dungó* (dongó légy), *csuda*, *donyha*, *lőjtös*, *lót* (lat). A' többire nézve lásd e' cikkben a' 15 pontot, és a' „magánhangzók rövidítve és hosszítva“ cikkeket.

A' *doszka*, *gyortyu*, *ahajt*, *aharra* szóejtések meglehet a' Csík felé eső helységekben olykor hallatók.

Az -ngez, -ngöz, -ngo, -ngöz ige képző elébe többnyire i segédhang járul, mint : *czélingez*, *szilingez* v. *czellengez*, *dölingezik*, *keringözik*, *siringözik*, *féringez*, *szállingoz*, *pilingezik* (hópelyh), *filingezik* (fityeg száll), *téringez*, *állingözik*. Kivétel : *fellengez*, *burungoz* (cserebogár repülő neszei), *döröröngöz* (dörömböz). Ezekben a' -goz, -gez változhatnak *gál*, *gél* képzőre is, mint : *szélingél*, *czelengel*, *dölingél* v. *dölingcsel*, *szállingál*, *pilinkél*, *téringel*, *állingol* v. *állongál*.

VI.

Mássalhangzók kevésbítve.

1) *Dinye*, *vinye*, (kovácsműhely), *itas*, *virad*, *melyék* v. *mejék* (mellék), *hanyotán* (hanyatt).

2) A' visszahozó névmás és származékai : *mi* (melly), *ien* v. *ijen*, *ojan*, *meik* v. *miik* v. *mejik*. Meg kell jegyezni, hogy a' *mely* Háromszéken nincs használatban, helyette a' *ki* és *mejik* használ.

tatik; valamint az *illy, olly* is csak az *ijen, ojan* alakban hallható. Azomban *valamely, akarmely, nimely* az *-ik* ragaszték nélkül is elégszer eljárnak. A' némi nem használtatik.

3) A' töszókban a' mássalhangzó előtt való *l* betű elmarad, mint : *bót, fót, fódni, ádni v. áldani*, innen : *áldom, áldod ágya, ágyuk v. álgyuk, ágyátok, v. álgyátok, ágyák, tódni, vátni, zöd, nyócz, köteni, küdeni, ótani, ódni, bótani, öteni, töteni, kiátni v. kijátani, ótár, kócs, pótra, bódog, sikátni, vót, pócz, pácza, bót, böcs, böcsü, -óta*. Kivétel : *szolga, szalma, alma, bálmos, bélmes, falka, tiltani, féjteni (félteni), balta*. De ha hajlítás v. képzőrag miatt esik mássalhangzó elébe, az *l* tiszta kiejtésű marad, tehát : *dolga, mult, sohult, elvált* (múlt idői raggal), *balka, szálka, szólt, üldözni* stb. Azomban : *nélkül* és *gyűtteni, fűtteni*, melyekben az *l* áthasonult a' helyett, hogy *j*-vé vált volna, mint a' *dőjteni*-ben.

4) *Esz (-ik), vesz, tesz, lesz, hisz, visz* igék az aligmúlt időben mind a' határozott, mind a' határozatlan alakban összehúzza is, és a' *v-t* kihagyva használtatnak, mint : *ém, éd, é, evők, étek, evék*, és *ém, éll, én, énk, étek, ének; vém, véd, vé, vők, vétek, vék; hívék, hill, hin, hívénk, hitek, hinek; tém, téd, té, tevők, tétek, ték; lék, lél, lén, lénk, létek, lének; vim, vid, vi, vivők, vitek, vivék v. vik*.

5) *Köt, üt, füt, süit, fut, jut, bocsát* a' múlt időben legtöbbet összehúzza ejtetnek, mint : *köttem, üttél, fűttünk, süittek, futtam, juttál, bocsáttatok*. — Így : *kiáttam, óttam, váttam*.

6) Az *-ért* okadó viszonyragban az *r* betű kimarad, mint : *mét v. miét, azét, jóét, sokét, pénzét, 's így mindenütt; így a' met a' mert* helyett.

7) A' *-ban, -ben* viszonyragból az *n* általán elmarad, péld.: *futtába, egyvégtibe, házba, kertbe*.

8) Az *-aj -ej* képző helyett *é* használtatik ezekben : *taré, paré, ganyé, té (tej), karé*. Így a' *ré (rev), sétár (sajtár); butt, futt, ótt, szitt, ett, itt* igékben is a' *j* és *v* kimarad.

9) A' *-vá, -vé* viszonyragban sok szóknál még magánhangzó után is a' *v* betű kihagyatik, 's ilyenkor az *á* is *é*-re változik mélyhangzók után is, mint : *káré (kárrá v. kárba), vezéré (vezérre), sáré (sárra), turóé (turóvá), vérié (vérévé), sajátomé (sajátommá), mié (mivé), feketée, sárgáé*. — De némelyeket két-, sőt az áthasonulást is véve háromféleképen is mondanak, mint :

kéké v. kékké, nyomoréké v. nyomoréka v. nyomorékká, vasé v. vasd v. vassá, uré v. urá v. urrá, szolgáljáé v. szolgáljává, enyimé v. enyimmé, övéké v. övékké, tütöké stb. Látni itt is az írói nyelv-szabályozó hatását. Izzé-porrá csak egyféleképen.

10) Az *-ul*, *-ül* módhatározót képző rag fosztóragos névszók-nál köynségeesen elmarad, például : *véletlen*, *hiánytalan*, *untalan*, *itlan*, *étlen*, *kéretlen* (véletlenül, hiánytalanul 's így tovább). Így *számtalan* (számtalanszor v. *-ul*); *a' mind* szó *a' mindig*, *mindenkor*, *folyvást* helyett szélitibe használtatik; *a' -kor* ragszó *-koron* helyett átalán. Illyen határozók képzőrag nélkül : *gyalog*, *balog*, v. *balkán*, *mezitláb*, *jövetmenet*, *éjnap*, *többrét*, *esztendeje* stb.

11) *A'* határozó szókat *a' t* képző szintén egykét mássalhangzóval rövidebbé teszi, mint például : *eröst*, *tudnivalóst*, *vég-hetetlen* (p. o. könnyebbitni), *igyenest*, *tájt*, *hajdonfejt*, *többit*, *hevet*, (erössen v. erősen, tudnivalóképen, vég-hetetlen módon, tájban, hajdon fejjel, többször, hevessen v. hevésén).

12) *A' -va*, *-ve*, 's egyébféle képzőü határozó szóknak mint főhatározóknak mellékhatózók tétetvén elébe, ezek néha ragvesztve *a'* főhatározóval összeragasztatnak, mint : *szépmenve*, *gyenge-érítve*, *készakarva*, *nagyvárhatva*, *félviselten*, *édes-aluva*, *teljes-hatózottan*, *egész-érve*, *könyü-lebegve*, *szörnyüordítva*, *hosszutüröleg*, *kardlapittólág* (karddal lapitólág), *nehéz-hallóképen*, *szomorú-elhagyottan*, *erös-hurutva*, *gyakor-érdelve*, *merő-akadozva*, *sebes-lépre*. Gyakoribb az illyes összetétel *a'* nevekből képzett főhatározókkal, például : *vizes-hidegen*, *lágyfötten*, *anyaszült-mezittelen*, *egyes-álltomba* stb.

13) *Uram* szó előtt járó szók, mellyek vagy magánhangzón vagy *r*-en végződnek közönségeesen véghiányt szenvedve összetélt képeznek, mint : *sóguram*, *Péturam*, *biruram*, *mesturam*, *Sánduram*, *kánturam*. Illyen összeapasztások : *aszongya*, *aszonták* (azt mondták), *metek* (ne nektek v. nesztek), *bizisten*, *üccsegén* (ügy segéljen), *istennébe* (isten nevében), *mezitláb*, *későrehára* (későre valahára), *micsiál* (mit csinál, *méföd*, *vaegy* v. *vajegy* (vagy egy), *tanórkapu*, *dejszen* (de hiszen).

14) Az egyesszámu tárgyeset *a' hova?* illetőleg *mire?* *mi-végett?* kérdésre megfelelő határtalan módu igével *a' t* esetrag nélkül tétetik össze, például : *favágni*, *vizinnya* (vizet innia) stb. Így történik, *a' -va*, *-ve* állapotjelzőtől vonzott tárgyesettel is,

mint: *rendtartva*, *széjtátva*, *leczketanólva*, *ajtóbetéve*, *fejcsavarva* (fejét csóválva), *vállvonitva*, stb. De a' 3. személyü birtokrag ez összeolvasztást nem tűri, mint: *lábát megvetve*, *eszét veszve*.

15) A' birtokragos szók a' tárgyesetet *t* rag nélkül is jelenthetik, kivéve az egyessz. 3. személyben, mint: *magam* = *magamot*, *enyim* = *enyimet*, *kezed* = *kezedet*, *házánk* = *házánkat*, *testvérim* = *testvérimet*, 's így tovább. De a' többbirtokos többbirtoku 3. személy tárgyeseti alakja is lehet alanyeseti, azaz *t* rag nélkül való, mint: *házaik* a' *házaikat* helyett. Így a' számokkal járó szók a' többes szám *k* ragját és pedig átalán elvetik. Így nem használja a' háromszéki a' jövőendő idejü igéhez a' *fog* segédigét, minthogy azt a' határozó szócskával már kijelentette. Ekképen a' többesszámbelei *k* is mint birtokrag a' többbirtokost jelentő szók után mindenkor elmarad, minthogy ezen *k* a' birtokos többségét a' birtokos szóban egyszer kifejezvé, nem szükség, hogy a' birtok szóban is ugyanazt kifejezze, például: *seregek* v. *seregeknek ura*, *magunk haszna*, *Pálék jövai*, stb. — ellemben: az ő urok (székelyesen urik), a' mi hasznunk, az ő jovaik stb.

16) A' *képedni*, *ágyalni*, *boltozni*, *foldozni*, *megétetni* helyett Háromszéken a' *képni*, *ágygni*, *bótni*, *fódni*, *megétni*, 's az *étet* helyett *étő* (mérgezőétek) szókat használják egyáltalán, tehát származékaikat is, mint: *ágyás* (veteményágy), *képség* (megfogta a' képség = csoda), *bótás* (boltozat), *etés*, *fódás*. Így a' *tapodtat* helyett *toppot*, a' *takarodj!* helyett *takulj!* (takulni = eltakarodni, ellódulni).

17) Még következő szókban van kevesebb mássalhangzó: *szü* (szív), de származékiban a' *v* többire megvan, mint: *szüves*, *szüvem*, *szüvelni*, de így is: *szülm*, *szüld*, *szütők* v. *szülvötök*, v. *szüvetek*, *szüvik* (szívök). Így *cső* (csév) *v* nélkül szokott hajlítani: *csöm*, *csöd*, *csője*, *csönk*, *csötök*, *csőik* v. *csőjik* (csövök), hasonlóképen a' *tó*. A' *ló*, *hó*, *bő* hol *v*-vel, hol a' nélkül ragoztatnak, mint: *lóm* v. *lovam* 's így tovább. *Hő* ragozva: *hevem*, *heve*, *hevés*, *heven* (péld. *heven* enni, azaz hőt enni valamit; *heven* fogni, azaz hevesen v. hevenyén fogni valamihez; a' *heven* járni, avagy heves napon: a' nap *hevében* járni; *hevét* süt a' nap, azaz meleget).

18) Kevesebb mássalhangzó van következő szókban: *marulni* (marjulni), *küstar* (kis tarj, marháé), *siedni* (sülyedni), *kancsi*,

kancsitni (kancsalon nézni), *terü* (tereh), *serege* (seregély), *minyá* v. *minyát*, v. *mingyát* (mindjárt), *csipedni* (csipkedni), *nyomodni* (nyomkodni), *emeledni* (emelkedni v. emelödni), *csiklantani* (csiklandoztatni), *mient* (mihelyt), *könyü*, *könyid* (de : könnyebb, könnyen, könnyitni v. könnyíteni v. könnyíteni), *rövebb* (Csikban szokottabb a' rövidebb helyett), *czom* v. *czomb*, *tejes* (teljes), *disznó* v. *disnyó*, *tajiga*, *csusza* (csusznya = kukoricza hárcsuja), *nőni* (nyöni v. nyüni kendert), *urok* (hurok), *poronyó*, *tanórkapu* (tanorokkapu), *jövel* v. *gyövel* (jövelj), *bis* (birs), *bosporos*, *buár* v. *buvár*, *csetlik* (cseteklik), *gomolya* (gomolyag czérna), *maszogni* (majszogni), *lógó* (lóggó), *puiszká* (puliszka), *sutu* v. *sajtó*, *vajon* ? (vajjon ?), *esián* v. *csihán*, *csedlni* v. *csálni* v. *csindlni*, *buni* (bujni), *funi* (fujni), *szini* (szivni), *hini* (hivni; az ilyen igék a' múlt időben *butt*, *futt*, *szitt*, v. *szivutt*, *hitt* v. *hivutt*; így : *ett* v. *evett*, *itt* v. *ivutt*), *éll* (evél), *vill* (vivél), *téll* (tevél; az effélékről lásd e' czikkben a' 4. pontot), *furulja*, *éfiu* (többesben : *éfiak*), v. *ifu*, *jö* (nem *jön*, így : *jönék*, *jönél*, *jöne*, stb.), *kerbe* (kertbe), *verté* (vert-té = ver-tej), *ihol* (imhol) v. *ihon*, *ehen* v. *ehol* (emitt), *ahon* v. *ahol* (amott), *usztitni* v. *husztitni*, *lödözni* v. *lövödözni*, *miesnap* (művesnap).

VII.

Mássalhangzók többítve.

a) Kettőztetve.

1) Az *s*, *z*, *zs*, *cs*, *cz*, *sz*, *gy*, *ty*, *ny*, *ly*, *j* ha nincs másasalhangzó előtt az *a*, *e* birtokrag előtt kettesül, például : *sassa*, *vágygya*, *rézze* v. *reze*, *fajja* stb.; a' több. birtokosra vonatkozó harmadik személyi *k* birtokrag előtt is így történik, mint : *sassik* (sasuk), többbirtokilag szintén *sassik* (sasaik), de *sassaik* is, *kovácscsik* (kovácsuk), *kovácscsaik* (kovácsaik). Az olly szók, mellyek ragozásakor ékvesztők, éketlen létőkben nem kettőzik ama' végbetűjök, mint : *rézze* v. *reze*, *tehénnnye* v. *tehenye*, (valamint a' másféle ékhagyható szóknál éktartva a' *j* pótlóhang járul az *a*, *e* birtokrag elébe, ékhagyva pedig a' *j* is elmarad, mint : *agárja* v. *agara*, *kötélje* v. *kötele*, *szekérjék* v. *szekerik* (szekerök), *téjik* v. *téjjik* v. *tejik*, *tója* v. *tova*, *lójik* v. *lovik* stb. Kivétel; *száj*, melly csak *szája*,

és *agy : agya*. Kétképen ejtetnek : *leánya* v. *leánnya*, *ágya* v. *ágy-gya*, *kése* v. *késsé*, *tögye*, *tögyyye*, *szösze*, *szössze*, *vasa*, *vassa*, *husa*, *hussa*, *mája*, *májja*, *háza*, *házza*, stb.; (így : *bokra*, *bokorja*, *telke telekje* 's több ilyen). Általános kivétel az *-ás*, *-és* képzőt illeti, mely az *s* betűt soha nem kettőzteti. A' kétképen ejtésre általános kivétel a' többes első és második személyü birtokragot illeti, például : *sasim* v. *sassaim*, *vágyid* v. *vágygyaid* stb. Meg kell jegyezni itt a' *szél* és *széj* v. *szély* közt való különbséget, és birtokragozásukat : *szélnek szele*, *széjnek széje* v. *szejje*, innen : *széjes* v. *szejjes* v. *széljes*; helyesírásiilag lenne *szélyes*, mi most így íratik : *széles*.

2) Az *s* képzőü melléknevek többire ezt az *s*-et kettőzik az olly hajlítási- és képzőragok előtt, melyekben *a* és *e* (ä) segédhang vagy, például : *magoss-abb*, *piross-at*, *eröss-en*, *veress-es*, de : *városon*, *magoson*, *pirosok*, *ügyesen*, *vizesék*, mikor t. i. o a' segédhang vagy é.

3) A' *-vel* viszonyrag személyragokkal *véllem*, *-d*, *-e*, *véllünk*, *-tek*, *-ik*, de az 1. és 2. személyraggal másképen is ejtetik, így : *velem*, *veled*, *velle*, *velünk*, *veletek*, *véllik*.

4) Az *-é* kérdőhang előtt az *l* betű kettőződik, ha *é* és *á* van előtte, mint : *éttéll-é?* *vinnéll-é?* *éll-é?* (evél-e); de nem *széll-e*, *féll-e*, *béll-e*, hanem *fél*, *szél*, *bél*, *él*, tehát úgy látszik ez észrevétel csak az igék 2. személyét illeti, mert *élléll-é* és *élnéll-é*, *éltéll-é*, *látéll-é*, *eszéll-é*, *viszéll-é*, de 3. személyben : *él-é*, *talál-é*, *gondol-é*.

5) Az *-it* igeképzőben magánhangzó előtt két *tt* hallatik, mint : *tanittani*, *nyittani*; így : *füttteni*, *gyüttteni*, *szittani*.

6) *Mián* (miatt), *után*, *ellen*, *-től*, *-vel*, *mellől*, *felől*, *alól*, *kürül*, *küvül*, *elől*, *megül*, *nál* személyragokkal lévén végbetűjök kettőzik : *miánnam*, *utánad*, *ellenne*, *töllünk*, *véletek*, *mellőlük*, *nállik*, 's így tovább. A' *től*-ben az *ö* rövid *ö*-vé lesz, a' *-vel*-ben ellenben az *e* *é*-re változik, de az 1. és 2. személyben az *e* megmarad s' az *l* sem kettősül, mint : *velem*, *veled*, *velle*, *velünk*, *veletek*, *véllik*,

Az *a*, *e* névelő után következő mássalhangzók többire kettősödnek, mint : *ammint*, *annélkül*, *appohár*, *ettó*, *elló*, *abbiró*, *ebbiza* (e' bizon az), *effáj*, *sattöbbi*, stb. De e' kettőzés nem olly észrevehető az *s*, *cs*, *zs*, *z*, *sz*, *j*, *h*, *v*, *d*, *r*, *gy*, *ny*, *ly*, *ty* betűknél, leginkább pedig a' *h*-nál, mely kettősülni nem tud; p. o. *ahoz*, *ehez*. *Aval*, *evel*-ben nem az, ez, hanem az *a*, *e* a' törzsök.

8) A' *lő, sző, fő, ó, ró, bu, fu, vi, hi, szí, ri* igék a' jelentő mód jelen idejében a' többes második személyben határozatlan alakban a' *v* betűt az utánavaló *t*-vé hasonítják át; mint: *lőttök, szőttök*, 's így tovább; azomban *lőtök v. lőttök, nőtök v. nőttök, főtök v. főttök*.

9) Az igehajlítási ragok magánhangzója előtt némely igéknél az *l* kettesül, például: *szóllok, vélleni, bélleni, szokellő, csöllen* (*v. csölni v. csörölni*), *szovallat, sokallotta*, stb. A' *vél* ige különben is *vél*, a' háromszéki szájában, így: *véllekedni*. Átalán van ez az olyan igéknél, melyeknek határozatlan módja a' *-ni* rag elébe *a* v. *e* segédhangot vehet föl, mint: *nyilallani, lövelleni, remélleni*, (másképp: *nyilalni, lövelni* stb). Így az *-it* igeképző csak magánhangzó előtt van két *tt*-vel, mint: *szóllittani, de: szóllitni*.

10) A' hangszervileg rokon 's így egymással könnyen egybeolvadó betűk szinte kettőztetett módon hallatnak, mint: *férre, gellicze, solló, sovállani, palló, sullófü, abállani, síkállani, pèlleni* (*perleni*), *sallang, ballang, dollik* (*torlik*), és *dollik* (*dohollik v. dohuszik v. dohosodik*), *sollik-follik* (*sorlik-forlik*), *herre, ajja* (*alja*), *buszsz* (*buvsz v. bujsz*), *óssz* (*óvsz*), *öllen*, *alunni, vannak, attam, vattok, verítették*, stb. De *tud, szed, ad* ban a' *d* nem változik *n*-é, csak a' *d* *t*-vé. — Effélék: *kossó, bossó, kopossó*, Háromszék belsejében nem hallatók, kivéven a' *vesdi* szót talán *versdi* (*verseny*), helyett. *Áldja* helyett *ággya* nem *ággya, óccsa* (*oltsa*), *óggya* (*oldja*), *tóggya, foggya*.

11) Különvéve következő szókban hallatik Háromszéken kettős mássalhangzó: *éppen v. éppen, képpen, csikkó v. csidko, ujj, ujjos*, (*rekli*), *ujjodon-ujj, essen*, (*esni az esőnek*), *esső, vetöllő, hammu, vállu, örökkös, illogatni, ellegetni, vellegetni, tellegetni, villegetni* (*nem mondják: iszogatni, evegetni, vivegetni* stb.) *egész, hejj* (*hely*), *eggy, higgy!*, *degett, gyapott, dohott, csatt, ár*, (*pretium*), *rossz, dulló, dövlőgni, gutta, vállik, talpalló, langalló, mezittelen, kicsiddég* (*rövid ideig*), *lázaitni, méssz*, (*mensz*), *kicsikke, szóllani, matólla, fiüttő, hiüttő, lapított, juss, táll v. tál, száll* (*szál*), *hamiss, bágygadni, czukkor, bakkanacs, szöllő, bènne, hallattára, láttatja*.

b) Szaporítva:

12) Két magánhangzó között a' lanyhább beszédűeknél *j* hangzik, például: *fijaji, fájé* (*fává*), *mija?* (*mi a?*), *őja* (*ő a*), *mije, mejénk, tejéd, elejénte*, (*de eleinten v. eleinteken* is), stb. De az *it* ige-

képző nem *-ajt -ejt*-nek ejtetik, ha csak egy két szélső faluban nem; így az *alítani* nem *alajtani*, *verittezni* nem *verejtezni*; sem két *z* és *sz* elsejét nem lágyítják el, nem ejtik a' *hosszut hojszu-nak*, *hozza* nem *hojza*, *taszit* nem *tajszit*, *fokaszsa* nem *fokajssa*, *szakaszsa* (szakasztja), nem *szakajssa*; így az *-szt* igeképző is épen marad. A' *feledni* helyébe azomban a' *felejtteni*-t használják.

13) A' *mí tí* személyes névmások *münk* v. *mük* v. *mü*, *tük* v. *tü*, a' *titeket* helyett *tüktököt* v. *tütököt*.

14) A' *-sza -sze* sürgetést jelentő simuló szócskához néha *g* is függed, mint: *adszag* (úgy hangzik: *acczag*), v. *adsza*, *lássamszag*, (hadd lássam csak), *fusszag*, *jöszteg* v. *jöszte*, (v. *jösztеше*, v. *gyöszte*, v. *gyeresze*, v. *gyövelsze*).

15) Szótagkettőzés a' pongyolán beszédőknél effélék: *ad-szasza*, *tésés* (te is), *attótól fogva*, *miótától*, *könyideden*, *kicsidecske*; így: *nálam nélkül* (*nékül* hangzik), *nálamnál* (például: *nagyobb*). De nincs *aztot*, *eztet*, még kevésbbé *aztotot*, nincs: *kövekek*, *lovaimok*, *árvájaid*, *májája*, *szappantot* 's több efféle. A' *netalántán* szó-kettőzés sem használató.

16) Betűtöbbités van még e' szóokban: *veszesztetni* v. *vesztetni* (*veszítani* v. *veszejteni* helyett, melly alakban nem használtatik), *divó* v. *dijó*, *tángyér*, *esment* v. *esmenteg* v. *esmetteg*, *azontag*, *ódaltag* (*ódaltok* hangzik), *megénteg* v. *megént*, *szinteg* v. *szintég* v. *szinte*, *kürült* v. *kürülteg* v. *kürülbé* v. *körül*, *küvült* v. *kült* v. *kül* v. *küvül* (személyraggal: *küvülötte* is), *sehont*, v. *sohult* v. *sohul* v. *sohutt*, *osztáng* v. *osztán*, *éppeng* v. *éppeng* v. *éppen*, *napontag* v. *naponta*, *mostojanság* v. *mostanság* v. *mostansággal*, *egyszeribe*, *hirtelenibe*, *mereibe*, *eleibe*, *eleinteken* v. *eleinten*, *minapába*, *tüsténtesen*, *polozsnag* v. *polozsnok*, *temhetetlen* v. *teméntelen*, *éghetetlen* (*égtelen* v. *éktelen*), *szuj* v. *szu*, *pázsint*, *fuszulyka*, *matólla*, *bogács*, *esperest*, *tulipánt*, *áncsorogni*, *nyirentjü*, *meszszüve* v. *messze* (*messzi* nem használtatik), *ugydeg* v. *ugy de* . . , *jáczodik* (*játszik*), v. *jácczik* v. *jádzik*, *láccezodni* v. *láccezani* (*látszani*), *tetszedni* v. *tecczeni* (*tetszeni*), *hajítani* v. *hajtani*, *morj* (*mar*).

VIII.

Mássalhangzók másítva.

1) A' menni ige a' jelentő mód jelenében: *menyek, mászsz, menyen, megnyitnk, mentek, mennek*, és a' félmúltbeli 3 személyben *mene, nem mén v. méne*.

2) Különleg betűt másítanak e' következő szók: *bivaj v. bihaj, bornyu, csihán v. csían, paczkona, góbé, guzuzsa, tám v. talám, mán, v. immán (már is), tolló, pallag, ballang, sallang, Mózes, küsdeni, czira, cziczoma, tarisnya v. -sznya, me! (ne!), be v. beh! (de!), tanálni, kicsid, küsdég, cziba! vákány, sinor, tojni (tolni), garaszolni v. doroszolni, nászolódik (kászolódik), nebelegni (lebelegni), borza, csingás (zsingás = kényes), retesz, kaszaj, csímasz, lopta (labda), szorgatni (szorgolni), töpni (köpni v. pökni), döröngözni v. dörömbözni (így hangzik: dörönbözni), ábaskodni (ágaskodni), csafarni v. csavarni, v. facsarni, galiczka, galuska (haluska), ganya, döjt, (dönt), kankó (mankó), ésmég v. ésmént v. esmég v. esmént, szipni v. szini, ennye! (ejnye!), sósdi (sóska), térgy, térgyepelni, bestelen (becsstelen = hunczfut), nyöstén v. nyüvestén, csödelék (csöcselék), pánkó (fánk), fémleni, hónyalj, kestyü (keztü), láncsa, ölv (örv), padmaj, (pandal) pónya (ponyva = durva terítő lepel?), bürrög, hutag (a' régi „Jelenkorban“ dunántuli tájszók között: hatak), szomódos (zamatós), verítették (verejték) lajtorja (létra), vaj (vagy, mint kötszö), vaj eggy v. vaeggy (vagy egy), bángó (bankó), keringette! (teringette!), püszszenni, széjés v. széjjes (széles), innetső, fejér, vajigen (de igen), tanálni, bincs (pinty).*

3) Fonákítólag vagyis helyeserelőleg: *kalán v. kalány, he-degü, feteke, husáng v. suhang v. suharcz, terü (teher v. tereh), tep-sedni (tespedni), csög, bicska, ennye v. innyi (ejnye!).*

4) A -gyz és gyn helyett dz és dn hangzik ezekben: *jedzeni kedzeui, radnak hadni. A' füzni tüzni* így is: *füdzeni, tüdzeni, füdz, tüdz, füdzés, tüdzés*, 's ekkép egyéb képzéseiben is, a' hol nem állatána mássalhangzó.

IX. és X.

Hajlítási és képző ragok másítva.

a) Hajlítási ragok.

1) A' határozatlan alaku ige jelentő módjának jelenideje olyan ragozása, mint a' foglalo mód jelenideje az 1. és 2. személyt az egyes számban kivéve, akkoris tudniülük, mikor a' j betű sziszegővé hasonul át, mint: látom, látod, lássa, lássuk, lássátok, lássák; a' magashanguaknál pedig csak a' többes első személyben történik, mint: fejtem, fejtet, fejtet, fejtetük, fejtettek, fejtet; így szakassza stb.

2) A' határozott ige félmúlt többes első személye mind a jelentő, mind a' foglalo módban kétféle raggal is szokott ejtetni, -ánk t. i. és -ónk, -énk és -önk, mint: tartánk és tartónk, levénk és levónk (v. lénk és lönk), élnénk és elnönk, várnánk, és várónk, szállánk és szállónk stb.

3) Az ok, ek, ök többes 3. személyű birtokrag mindenkor az ik, (lásd az V. cikk 12. pontját). Budenz úr a' „Magy. Nyelvészet“ V. évf. 352. l. ezt nem látszik észrevenni, midőn azt írja, hogy hezzájok a' hezzik helyett*).

4) Az e birtokrag hajlításban i-re változik (lásd I. cz. 1. pont.)

5) A' többesszámi tárgyeset -kot, úgy az 1. és 2. személyű birtokrag után -ot, a' mi a' magashanguaknál -két és ét (I. V. cz. 1. pont), de -köt meg -öt az olyan szókban, melyeknek többes alanyi esetragok -ök.

6) A' többi ragok előtt hangoztató o, a, e, é, ö, segédhangokról szó vagyon az V. cikk. 3. 7. 8. 9. pontjaiban.

7) A' nyi képzőrag helyett többnyire né v. nyé ejtetik, úgy a' -vá, -vé helyett é v. jé, az -ért helyett ét, a' -ban, -ben helyett ba,

*) Azt szerző úr nálamnál százszorta jobban tudhatja, hogy „Háromszéken“ a többes 3. szem. birtokrag ik, [tehát Háromszéken hezzik a' divatos alak. Én az idézett helyen csak azon tényt akarám közölni, hogy az „egész székelységben“ utána ragasztott személyragokkal hez mondatik hoz helyett, és ugyancsak Háromszéken is mondanak hezzá, hezzám, hezzánk, de sz. úr igazítása szerint hezzik, azaz hezzik. Külömben az ik ragalak korántsem terjed el az egész székelységre.

be, az *-ig* helyett néha *ég* (I. II. cz. 1. pont, VI. cz. 9. pont, VI. cz. 6. pont, VI. cz. 7. pont, II. cz. 2. pont).

8) Az *alá, mellé, közé, felé, elé, megé, felé* személyragozásáról jegyzés van az I. cz. 9. pontjában; és *mű, tü, enyim, teéd, meénk, teétek*-ről (lásd VII. cz. 13. p. és V. cz. 11. p.)

9) A' *jötte, éttem, itom* használtatik e' helyett: *jötte, ételem, italom*; az első mindenkor, a' második vegyest, a' harmadik csak akkor, midőn az *éttem*-mel együtt illy szólásba jő: *sem éttem sem itom*.

b) Képzőragok és szók másítva.

1) A' *korában* ragféle szó helyett *-tan, -ten* vagy személyragokkal *tam, tem, tad, ted, ta, te* még mind hallható e' szókban: *ifju, legény, leány, fű, mint: ifjattan, legéntem, leányta. füvente*, és *i* raggal toldva *ifjattani, legéntemi, leántai*. Itt meg kell jegyezni az *idétt*-régies időhatározó szót, melly lehetne szinte személyragokkal: *idéttem, idétted, idétte*; külömben az öregek szájából csak vétve hallható illy összetételben: *régidétt*, e' h. régen v. régente, régi időn.

2) Szám- és mértékinódját az *s* melléknévi képzőhöz járuló *-lag, -leg* határozó raggal szokás jelölni, például: *vékáslag* (vékával, vékánként), *pároslag* v. *párjával*, *fősleg* v. *fösül* (főnként a' káposztáról), *tövesleg* v. *tösleg* (tövenként is értődik 's tövestül is), *végesleg* (végszámra), *csomóslag, egyesleg, kettesleg, négyesleg* (kettőt, négyet egybevéve, *kettejivel, négyivel*), *ódaloslag* v. *ódalt* v. *ódalrol*, *tejesleg* (teljesen), *csösleg* (törökbuza csöket számítva), *tetésleg, vegyesleg, körösleg, mellesleg, félésleg, visszáslag, felesleg* (fűlsläg = félenként), *egészleg*. Megjegyzem, hogy a' *-slag, -sleg* úgy hangzik: *zslag, zsleg*. Úgy rémlik előttem, mintha a' *mégésleg* (hát mégétt v. mégüle) szóalak is használtatnék ilyen szólásban például: a' *munkásokat csak úgy mégésleg segíté, a' verekezésbe csak úgy mégésleg vett részt. Mellesleg* is (mellékesen) divatozik.

3) E' kérdésre *hányadába?* mikor péld. fogadott cséplők részibe csépelnek, így szoktak felelni: *harmadába, tizedibe, huszadába* 's így tovább, azaz *harmad részibe* v. *osztalékba* 's így tovább.

4) Határozókat tárgyeseti raggal nem ritkán használ a' háromszéki, mint: *erőst, tudnivalóst* (tudnivalóképen), *igyenest, véghetetlent* (véghetetlenképen, péld. könnyebbülne az írás, ha stb.),

kétkézt, utfélt, meglehetöst, szívest, közöst, különöst, lépést, vegyest, ékest (p. o. ékest köszönének, egy vizkereszti énekben), *ódalt, tájt, fenekest v. feneket* (p. o. feneket fölfordult), *kicsit, sokat* (a' soká nincs használatban), *hevét* (p. o. hevet süt a' nap). Illyenek nézvést v. *nézvést, fogvást, folyvást* 's több illyen. Így : *szálat v. szálnét v. szálnéba* (szálynit v. szálnyira).

5) Az effélék : *porodos-porrá v. izzé-porrá, szereden-szerte v. szertédes-szerte, küüdös-küürül, tetédes- v. tetős-teteje, tüsténtes tüstént, c' helyett : porrá és porrá, szerte meg szerte* 's így tovább szeltibe divatnak. Illyfélék : *futton v. futtig-futva, nőttön-nő*, stb. Ide tartozik : *tulon-tul*. E' szerint divik : *erőnek-erejével*.

6) A' névszókat kivált a' Kézdi-Vásárhelyiek túlságosan is szeretik kicsinyíteni, például : *ügyeske* helyett *ügyesecske, könyidecske, feljebbecske, kicsidebbecske, eligececske* (csak alig); így : *vettem két rékacska buzát, v. véka buzacsját; vénecske bivaíját v. bivaíacsját, 's töllik kapok jó sétárka tejecsjét; van ezer forintocskám; kicsi macskacska; abból a' mustocskából adjon kéed még egy fertálykát* (meszely); *egy szép nagy templomocskáik es van; 's több efféle*.

7) Ekkép szeretik a' személyneveket is kicsinyíteni a' gyermekkoruakra alkalmazva, mint : *Estánka, Káruíyka, Ilonkacska, Kalárka v. Kaláricska, Déborka v. Déboracska, Izraeska, Jancsika, Jósika és Jóskacska, Samuka, Rofajka v. Rafika, Feruska v. Ferike v. Fericske, Antika v. Antuska, Máriska v. Máriskó v. Márika, Évicska v. Évacska, Annikó v. Annikócska v. Anniska, Rebuska v. Rebakacska, Gyurkacska, Ludócska, (Ludóvika), Mányika (Máriska?), Miskacska, Andriska v. Andaráska, Erzsókocska, Miklicske* (v. Miklóska), *Matyóka, Domokocska, Jakabka* stb. Megjegyzem, hogy a' -ka, -ke, -kó végzetű név szokás avatta kedvesen hangzó meg szólítás; az -cska, -cske 's kivált a' túlvitt -kacska, -kecske szándékos nem gyöngédségből alkalmazott névadás.

8) Csúfnevek : *pipis, rosziügy, büszserzet, döghendi, pökhendi, ipszilándi, nyivászka, ugri, tepelák, toíj mák, segtönk, döblecz, íbrányi, tátos v. tátó v. gágó, takonypóc, lötyöñfitty, jómag* (roszgyerek); *ottó* (oktondi), v. *októ, pikó, bagi, lecsperdi, kutyaíog, ördögmatóíla, czaírangos kurva, ördögíorda, dérenduz* (tán gézenguz), *czóífra, hámíujutka, buífti, gámíbecz* (örménynek), *vankuj* (oláíhnak), *móré* (czigányínak), *nagyíkoríhantó, híríhorgas, bóídogány, tokos* (német), *utczakati. Nagy-kabota*.

9) Hasonlítási elnevezések: *lóposz* v. *lóposzogó* (puhatag = pöfeteg?), *kórászó féreg*, *gyermekhalál*, *czigánybolha*, *toportyán féreg*, *tapsi füles* (nyul?), *pallagon sült pogácsa* (tehén hullatja), *bagoly láb*, *ípszilon láb*, *hamvamag* (golyóbis?), *bagolyfül* (étek), *kőrelepcs*, *éjjeli báior* (macska), *medvetalpfü* ('s egyéb fül, 's farku fül), *ördög szekere*, *hadak-utja*, *fejérvér* (takony), *papszakáll fü*, *vasmag* v. *vasmat* v. *vaskár*, *árvaleánhaj*, *szélmalom*, *hírharang*, *hidegtalpu*, *háznyüge*, *békanyál* (tóbeli hibócza, békatojás?), *ökörnyál* (őszi pókszállingó), *papmacskája* (szőrös féreg), *papkiszuromszemed* (csillagalaku fejrétí virág). Ezekből néhány csak rigolyaszeszből ejtett szófia és élczszülte kifejezések.

10) Hívó és üző szók állatokhoz: *lubi-lubi*, *vess* v. *vess-el* (lúdnak), *pücsi* v. *pücsike*, *ptüg-ne* (bornyunak), *ne kuczu ne, kusti* v. *czéba* (kutyának), *meics-me*, *hej elé* (tehénnek), *hoide-ho*, *hejj-ne* (ökörnek), *me-me*, *hoj-ha* (bivalnak), *ne-ne*, *czo* (lónak), *macsi-macsi*, *csid-ne* (csikónak), *cseka-cseka* v. *czeni-czeni* v. *cskü-cskü* v. *huj-ne* v. *heccs!* (disznónak) *peszu-peszuka*, *czeczcz* v. *káczcz* (macskának), *pi-pi* v. *pipike*, *riccz-ruccz* (réczepipének), *piri-piri*, *pírr* (pislennek) *csüke-csüke*, *csürr-ne* (csükrének), *kot-kot* v. *kota-kota*, *hess* (tyúknak). (A' kecskét juhót szállító szókat nem ismerem, mert azokra nem emlékszem.) A' lókormányzó szók: *gye* v. *hi*, *hájcz* (tán balra), *hőjcz* (tán: jobbra), az ököréi: *ho-elé*, *huide* (balra), *csa* v. *csá* (jobbra). Kutyát huszító szó: *hudó*, *hessz*. Marhákat zaklató szó: *hi-hó*, v. *haj-ha*, *hü-hő*, *ne hó ne!* *tu hu tu!* *brr!* *hrr!* *krr* *huss!* Természet utánzó hangok: *huss*, *sutty*, *supp*, *zsupp*, *huppá*, *bukk*, *kukk*, *buff*, *puff*, *bru*, *plink*, *reccs*, *ritty*, *ropp*. Gyermekijesztő szók: *hemm*, *bakk*, *kacsi*, *bibi*, *jáj*. Gyermekédesgető szók: *édi*, *csócsi*, *tapi-tapi*, *csi-csi*.

11) A' jövőidőt alakító *fog* segédigét, mint illyent a' háromszéki nem használja, (a' jövőt a' jelen igealak mellé vett idehatározó szó a' nélkül is eléggé jelentvén), hanem mint olyant, melly akár múlt akár jövő cselekvény v. történet függő kétes-voltát akarja értetni, az igének valamennyi hajlítási alakján átvitethetvén, például: *meg fog érni*, *ha tartós meleg lesz*, azaz: *attól függ, hogy megérjék*, *ha* stb.; *megfogná cselekedni*; *fogta mondani* (talán mondta, v. mondta lesz); *fog vala* v. *fogott volna engedni*; *elfogta nyerni* (tán elnyerte); *ő fogja tudni*. Illy értelemben a' *lesz* segédige is használtatik, de ekkor nem a' segédige, hanem a' derékig veszen föl hajlítási alakokat, 's utána áll mindenkor a' *lesz* változatlan

mint : *mondta lesz* (tán *mondta* v. *fogta mondani*), *elmenyen lesz* (tán *el fog menni*), *ha kérné lesz* (ha *fogná kérni*), *ő tudja lesz* (tán *ő tudja*, nem *jövőbén*, hanem *most*).

12) A' *tanál* (talál) mint *benható* igét szokták a' *megtörténhetik* értelmében, vagyis *hatalán* helyett használni, p. o. *tanál megharagunni*, *el tanálná felejtetni* stb. Megjegyzem, hogy *egyező* értelmű is : *tanál* (pászol); *ha úgy tanálkoznék* (ha úgy *esnék*); *tanálnak együtt* v. *egybetanálnak*; *tanál neki*; *ha tanálnék* v. *te tanálnál elfelejtkezni* stb.

13) A' *vétni* igét *tévesztetni*, *zavar miatt felejtetni* értelemben is használják, például : *véti a' teréfát* (nem *fogja a' teréfálózás*, baj miatt nem jut eszébe *tréfálni*); *abbavétette* (abbahagyta *zavar* v. *ijedség* miatt); *összevétetni* (összetévesztetni); *helyet vétettek együtt*; *megvétette magát* (megfeledkezett *magáról*, valamit ügyetlenül ejtett); *reávéti a' nyelve* (mást szól mint *akar*); *belévétni* stb.

14) A' *birni* igét *benhatólag -ik-esen* is használják *birtokába jut*, és egyszerűen *jut* értelemmel, például : *reabirik a' jószág*; *elbirik kezről a' juss*; *jaj mire birtam!* (mire *jutottam*); *csak egy ingre birt* (csak egy *inggel* *maradott*).

15) A' *benne* olykor *közte* olykor *miatt* helyett, például : *nincs bennik választani való*; *megszomorodtam benned fiam!* *belőlük sok elveszett*. Illyen az : *elfáradtam belé*, *elkékült belé*; így : *abba zavarodott meg, hogy* stb.; *abbavétette a' dolgot* (*közbejövő baj* miatt *megzavarodva félbehagyta a' dolgot*).

16) Az *eppen* v. *éppen* hol a' *csak*, *csakugyan*, *különösen*, hol a' *most*, *azonnal* értelmében *vevődik*, például : *eppen ő's nem más*; *eppen szántanak a' mint látom*; *Pál éppen ki nem maradhat*; *mét éppen ő? ha éppen akarod!* — Mint *indulatszó* *nobizon* értelmű is! *eppen!* (*nobizon!* hát *aztán!*)

17) *Tova* szó néha *idő* v. *helytájékozást* segít kifejezni, például : *tova estig* (mintegy *estig*, *estefeléig*); *tova az utig* (az út *tájáig*); *tova éjfélről* (szinte *majdnem éjfélről*).

18) A' *maga* szót mint *indulatszót* is *no* és *ugyan* értelemben kiválólággal használják, mint : *magabizon!* (*nobizon!*), *maga mét?* (*ugyan miért*), *maga ne mondja!*; de *magában* is a' *bezzeg!* értelmében használják : *maga!* Itt helye legyen még néhány *indulat*, *szónak* : *pih* v. *piha!* v. *püh* v. *piha!* (*undorító szagra*), *czih!* v. *czihás* (nem *tetsző dologra* v. *megvetendő személyre*), *hih!* (*sajnálkozá-*

bánkódó hangja), *czi-pe!* (biztató hang hegyre kapaszkodáskor), *ien-amojan!* (szidó szó), *fikkom-atta* (gyermekre riadó szó), *he?!* (kérdőleg: hát mi a? mi a' hallod-e?) *veszész-keringetté* (-teringettét!), *fenét!* v. *menyköt!* (rossz hír hallásakor), *hê* v. *hêhj!* (szólítólag mint az oláh *moj*), *nem-képes!* (nincs mód benne!), *hogy-hogy!?* (ugyan hogy!?), *ehen-la* v. *ihen-la!* v. *igy-la!* (lám csak! ime!), *la* v. *ládd* v. *lám!* (ime!; de itt értelemben is, mint: *tedd ide la! egyél la!* csináld meg *la!*), *lámsza!* v. *lámszag* v. *hadd-lám!* (hadd lássam, így: *ládd-sza!*), *haha* (dehogy, nem úgy, de nem tagadom), *boszorkányos-bójtortjános* (boszronkodást tetető szó), *pedig-hogy!* (jó-hogy! csuda hogy!.... p. o. pedig hogy már meg van t. i. a sok várás után), *igaz hogy!* v. *no igaz hogy!* (helytelenség ellen fokadó szó), *megesnék benne!* (bezzeg megjárná!), *nagy meglátó dolog ez!* (különös sors!), *igazán hogy!* (annyi mint fennebb az *igaz hogy!*), *hudó!* (uszító-szó kutyának), *tapp ide — topp oda!* (a' hiába forgolódónak mondatik), *egy toppot se!* (a' tapodtat se helyett), *ebül 's kutyául!* (hamisan), *eb s kutya!* (mind egy rossz), *czidri!* v. *czoki!* (a' beavatkozót visszahurító megvető szó), *tisztán 's igazán!* (igazoló szó), *vesd el magad!* (usdi! fuss!)

19) A' *mind* a' *folyvást*, szünetlen értelmében divatozik, péld. *mind várom, mind tart a' szerencséje*; összetéve: *minduntalan, mind-addig, mindvégig*. Megjegyzem, hogy az *egyszersmind* helyesírása ez, és nem az *egyszersmint*.

20) A' *hezza* szót *íránta* helyett is használják, mint: *jó hezzám, anya hezza, mostoha hezzik* (rossz hozzájok v. irányukban), *jó atyafi hezzánk*; *bátor hezza*. Háromszéken az *íránt* viszonyzó csak külső 's nem belső erkölcsi értelemben is használatos.

21) Társas munkatételnél e' kérdésre: *hányad magával?* így lehet és szokás magát kifejezni példának okaért: *négyesdibe jár*, azaz négyes fogattal jár, *hármosdiba cséplés* (harmadmagával tétető cséplés). Ezen kettős képzőraggal fejezik ki Háromszéken is a' játéknemeket, mint: *hunyósdí* (annyi mint: *buvósdí*, de tréfamódra: *hunyósdít játszani*, annyi mint: álomra dőlni).

22) Az *elve* szó helynevekhez ragasztva Háromszéken is néhutt megvagyon *körüle* vagy mellette való tér elnevezésére, mint: *malomelve*. Így a' folyókhoz közel eső helyek nevéhez néhol a' *rő* szó toldatik, mint: *gátrő*, mely alkalmasint a' *rév-hely* a' *gát* közelében.

23) A' *mi azt illeti*-féle általános kitételt a' czélul vett tárgy v. cselekvény főszójának bizonyos alakban ismétlésével cserélik föl, például: *szépnek elég szép, kelleni kell, tanulást jól tanul*; vagy pedig az illetményszóval, mint: *katonának derék* (azaz: *mi a' katonavoltát illeti, derék egy katona*), *lehetést lehet*.

24) Az *ugy szólva* kifejezés helyett a' *mondani* szót teszik a' tagadó mondat elébe, mint: *mondani nem es kóstoltam meg jól; mondani meg se álltam*.

25) A' *hoz-höz, nál-nél, tól-től* viszonyragokat helyre vonatkozólag nem használják, hanem a' helyett a' sokkal szabatosabb *ni, nitt, nul-nül* szépenhangzó 's rövid ragokkal élnek, például: *menyek a' biróni, jövők a' birónul, vótam a' birónitt* t. i. a' bíró lakásán; vagy: *menyek a' biróékní, vótam a' biróéknitt, jövők a' biróéknul* t. i. a' bíró felekezetének lakhelyéről v. épen csak helyéről.

26) A' *jö* ige a' *kedv*, v. *készség* értelemben: *utaznom jö, nem jött jáczodnom. A' van* ígét valamire való mód v. lehetőséget kifejező értelemmel lásd XI. cz. 1 pont alatt.

27) A' *mig-nem* helyett csak *mig*, p. o. *Kedvezek neki, mig teljesíti; varok mig érkezik*.

28) A' -- *létére* kifejezést a' *ba-be* v. *tól-től* v. *nak-nek* is pótolja néha, p. o.: *ifuba* v. *ifutól* v. *ifunak* elég az a' *mit* *igy* megteszen.

29) A' *bé* ígéhez téve *össze* helyett, p. o. *beharangozni* v. *essze-harangozni, békormozni* v. *esszekormozni*, és *tele* helyett is, p. o. *bé-irni* v. *teliirni*.

30) A' *tanál* ige *hátha*, *ugy lehet* helyett, p. o. *meg tanál haragunni*, és az *pászol* értelemben is: *tanál neki, egybetanálnak, még a' ha* *ugy esnék* helyett: *ha megtanálnék felejtkezni*.

XI.

Szófüzési sajátságok.

1) A' *van* segédige bármelyik hajlítási alakjában határtalan módu ige elébe téve v. utána is részint *hogy* hagyást csinál, részint *lehetőség* v. *ok*, *mód* létezik arra értelmét föltéltelezi, példa: *van innya* (innia), *volt miből adni; mit vót mit tennem!* (azaz nem tudtam elhatározni, mitevő legyek); *mihez vóna most fognom?*;

valajában csudálnom vót, mennyit 's mit vót ott látni! nincs mire várni; félnünk lesz, nehogy...; vesznem vala már!; ha lenne miből élni; vóna mit emeled rajta; majd bánnod lesz, amét most ugy esdődöl. — Így a' vágyjelentő igealakokkal, mint: ehetném (van); alhatnám vala; maradhatnám vót; ha amugyan birhatnám vóna (azaz: birni akartam volna). Így csinál hogy-hagyást a' jő ige is készség értelemben használva (l. X. cz. 25. pont.)

2) Föltétes mondatban a' két volna szót szokton kerüli a' háromszéki, például: *ha szót fogad v. fogadjon, v. fogad vala, nem érte vóna bu; ha ott ne legyenek, vége v. vége lesz vala v. lett vóna. A' perit megnyerte vóna, ha jól fizet v. fizet vala, és: fizessen vala csak jól, a' perit megnyerte vóna, v. megnyeri, ha fizetett vóna.*

3) A' vala és volt múlt segédigét bizonyos föltevő múltak alakítására szokton használják a' háromszékiek is, például: *mit mond vala két?, tudott vala egy kicsit, de már...; a' minap pedig nem tudott vala; szinte elcsinálták vala a' dolgot, de a' végén fordult; bizony megtámodtak vala, de ha még egyszer megtámadnak vala, nem tom mi lett vóna belőle; a' mikor éppen v. eppeg elmenének vala, mások jövének, ezek es elmentek, 's mikor mennek vala hallákl hoyy megérkezett már a' kit látni akartak; szinte sirnom vala a' hogy megláttam. A' hogy elhagytam volt ugy találtam most es; kértem volt, de nem adott. Üssön vala csak meg! Mikor éppen felépittök vala reajtott a' nagy árvíz; én ugyan megkénálám vala, ha az arrát fe, nem ütötte vóna. Nem éré vala fel 's azért segítségére menék; már soha bé nem végzi vala, soha nem lesz vala vége!*

4) A' lenne ige az egyszerű múlt alakkal ollykor előfordul, például: *bár elment lenne, ha elvitte lenne; ez így fejthető föl: bár úgy lenne, hogy elvitte. Itt megjegyzem, hogy a' legyen segédigét csak ohajtómódulag használják: szeretném, hogy Pál itt maradtott legyen, hallom is, hogy itt maradtott.*

5) A' kell igével előforduló két tulajdonító esetet kerülni szokták; például: *Pál kell hogy Péternek fizessen v. kell hoyy Pál Péternek fizessen, e' h. Pálnak kell fizetni Péternek.*

6) Az es és se következetes használására példa: *nem láttam egyet es, vagy: egyet se láttam* (l. M. Nyelv. V. évf. 359. lap. 1860.)

XII.

Raghatyási sajáttságok.

1) A' birtokosszók a' tárgyesetet *t* rag nélkül isjelenthetik, kivéve az egyesszámi 3. személyragot, minthogy ez magánhangzóval végződik (l. erről a' VI. cz. 15. p.) A' fennidézett cikkben megjegyzett többes *k* rag, a' birtokos többségét a' birtokszó végén jelentő *k* rag, 's a' *fog* jövőt kifejező ige kihagyásán kívül a' föltétes mondatból egyik *volna* szó kihagyása is idesorozható, azon okhasonlatnál fogva, hogy a' mint amazoknál nem szükség újra azt kifejezni, mi úgyis szerkezetileg a' mellékszókban ki van egyszer fejezve, úgy itt is fölösleges lenne a' *volna* szót használni az előmondatban, miután az utómondatban az ki van téve, 's viszont; ez a' magyar nyelvnek szelleméből folyó sajáttsága, melly Háromszéken is épen maradtott. (Idevonatkozólag lásd a' XI. cz. 2. pont.)

2) Az *-ul*, *-ül* módhatározó rag fosztóragos szóknál sokszor elhagyatik (lásd erről a' VI. cikk 10. pont.)

3) Olly *-u*, *-ü* képzőü melléknevek, mellyek a' főszónak legközöségesebb illetményeit fejezik ki, többnyire ezen *-u*, *-ü* ragot elvetve járulnak a' főszó elébe; ilyenek: *szaqu*, *izü*, *büzü*, *szerü*, *soru*, *rendü*, *faju*, *vérü*, *testü*, *tagu*, *szálu*, *rétü*, *águ*, *szinü*, *kezü*, *lábu*, *fogásu*, *formáju*, *szabásu*, *alaku*; 's mind azon tulajdonítmányt jelentő nevek, mellyek nemét, mértékét szabják meg a' tárgynak, mint: *sütet*, *örlet*, *szippantat*, *falat* 's több efféle, például; *kénszag* *levegő*, *telitest ember*, *félág gyeplő*, *épkézláb ember*, *ollyanszer mint amaz*, *kétrét kötés*, *háromtag követség*, *egy döjtés v. ágyás gabona*, *idevaló születés vagyok*, *egészvágás szekér*, *egy ital viz* stb. Az *u*, *ü* csak olly tulajdonságu járuléknemekhez adható vissza, mellyeket *val*, *-vel* bíró kiegészítő kifejezéssel lehet fölfejtteni, p. o. *kénszaggal bíró*, *telitesttel bíró* stb., de a' mellyek fölfejtése *-ból*, *-ből való -nak*, *-nek való* kifejezéssel történnék, azokhoz nem igen helyesen adható az *u*, *ü*, p. o. *egy ital viz* helytelenül cseréltetnék föl: *egy italu viz-zel*, mert így fejthető föl: *egy italnak való* v. *italra való viz*; így nem *egy sütetü kenyér*, hanem *sütet kenyér*, mert fölfejtése: *egy sütetből való kenyér*. Megjegyezhetők még kivételkép az *idejü*,

koru, ivásu, mert ezekben az *u*, *ü* épen kell hogy maradjon, mint-hogy nem valaminek való, sem valamiből álló tulajdonságát teszik a' főszónak.

4) A' látszik ige mellett ha *lenni* vagy *maradni* határtalan ige áll, a' vonzott tulajdonító eset ragja néha elmarad, mint : *alázatos lenni látszik*, másként : *alázatosnak látszik*; még jobban így : *alázatos látszik lenni*, ugyanis a' *lenni* vonatkozik a' *látszik*-hoz, az *alázatos a' lenni*-hez, miként a' *kezd alázatos lenni* mondatban. (Úgy tetszik a' Pesti Naplóban 1860, de valahol olvastam Pázmánnak egy idézett levéltöredékében e' szólást : *ujságok lenni nem látszanak*).

5) A' határozók mellékhatózói ragvesztve is olykor előfordulnak; mint : *szépmenve*, *azon-szorgosan* (azonnal szorgosan), *vig-mulatva*, *sebes-lépve* stb. (l. a' VI. cz. 12. pont), *facsaró-vizesen*, *egyes-álltomba*, *fagyos-meredten*, *igaz-szánakodva*, *fél-akarva*, *édes-alu-va*, *nyíllötte-sebesen*, *fővő-melegen*, *nagy-gondolkozva*, *nehéz-vontatva*.

6) A' *hova* és *mire* kérdésre megfelelő határtalan módu ige vonzotta tárgyeset ragja közönségesen elvetődik 's összetéve iratik, például : *favágni*, *utcsinálni*, *beteglátogatni*. Így a' jelen 's múlt részesülövel is : *lélekölő*, *szívvidító*, *képistenlő*, *hon- v. honavesztett*, *életunt*, *nyomortürt*, *tüzoltó* 's több ilyen. A' határtalan ige mellett sem a' többes tárgyeset, sem az egyes 3. személyü birtokragos szó tárgyesete ragot nem vesz. Idevehető a' ragvesztett tárgyesettel összetett állapotjelző ige is, mint : *favágva*, *utcsinálva*, *leczketanulva*, *módtalálva*, *vállvonitva*, *hibaelnézve*, *helycserélve*, *igazságszolgáltatatva*, *jogainkvédve*, *ajtóbétéve*.

7) Ritkábban lehet hallani efféle összetételeket : *időjutva*, *helyléve*, *módléve*, *okléve* v. *okadódva*, *alkalmatosságadódva* (alkalomadódva v. alkalomadtával v. adandó alkalommal; de a' székely köznép az *alkalom* szót csak *alku*-nak érti és használja); így *bele-lejáró*, *furkavágott*, *fogfájós* v. *fogafájó*, *eszeveszet*, *vérehulló fű* s' még néhány efféle, melyekben az előljáró főszó az *u* v. *ü* ragot elvetve tevődött az illetményszóval össze, mintha lenne : *lejáró belü*, *vágott farku*, *fájós fogu* stb.

8) Azon összetételben *azonnal*, a' *mint van* és *hason* helyett gyakran előfordul, p. o. *azonhamar*, *azonmelegibe*, *azontugy* v. *azonlag* v. *azontag*, *azonfele* (vagy *hasonfele*), *azonforrón*, *azonkészen*, *azonközél* (a' mint közel van azonnal), *azonnyers* (még olyan nyers, mint előbb is volt). Igékkal illy értelemben össze nem vehető.

9) A' *gat*, *get* igeképző előtt az *al*, *ol*, *el*, *ol* közvető képző következő igéknél elmarad, mint: *mellesget* (ez tán a' *mellőzget* módosulata), *felesget* = *feleselget*, *bizongat* = *bizonyolgat*, *istenget* = istent emleget, (*istenkedni* = isteneskedni = istennek esekedni vagy inkább: úgy kérni valakit, mint az istent, p. o. eleget istenkedtem neki, még sem;) *édesget*; a' több illyfélekben az *it* lappang, p. o. *keserget*, *hiteget*, *feszeget*, *hengerget*, *párosgat*, *nyomozgat*, *szorongat*, *tereget*, *üröget*, *borogat*, *hárogat*, *állogat*, *szárogat*, *melegget* v. *melenget*, *nyaggat*, *szaggat*. Illyenek: *teríttezik* (lúd szárnyával) *borittozik* (ég fellegektől), mellyekben a' *k* szenved kilökést. *Futamik*, *villámik* 's több efféle már eldívott. Effélék: *nyughatik*, *menekhetik*, *haraghatik*, *fekhetik*, *dicsekhetik*, *állaphatik*, *elöghetik* gyakornál gyakoribbak.

XIII.

Mi nincs meg a' háromszéki szójárásban?

1) Az *u*, *ü*, *i* magánhangzók nem ejtetnek meghúzá, még ott sem, hol a' *v* v. *j* pótlóhangok kilökést szenvedtek, vagy a' hol összehúzás történik, mint: *mü* (miv), *szü*d (szived), *buna* (bujna), *vive* (itt az *sz* marad ki áthasonulatlan az állapotjelző *-ve* rag előtt), *nyü*t (nyüvet).

2) A' *fu*, *bu* (-vik v. -jik), *hi*, *szi*, *ri*, *ó*, *ró*, *nyő* v. inkább: *nő* igék nem: *fúj*, *bújt*, *hiv*, *szív*, *ov*, *rov*, *nöl* v. *nyöl*, tehát hajlításban is mássalhangzó előtt kimaradnak a' pótló hangok, így: *funa*, *butt*, (azért *bujdokolni* helyett van: *budákolni*), *hitt*, *szitt* (v. *hivutt* és *szivutt*), *ótt*, *nőni* (kendert); a' pótlóhang tehát csak magánhangzó előtt jelenkezik, és a' *j* előtt *j*-vé hasonul át, mint: *hivás*, *hijják*. Úgy a' *rev*, *rév*, *csév*, *bév*, *hév* illy alakban nincs meg, hanem *ré* (p. o. *faré*), *rő* (így ejtik helynevekkel a' *rév* szót összetéve), *cső* (innen *csőlni* v. *csőlleni* v. *csőrölni* is), *bő*, *hő*, *nyü*, *szi*; hajlításakor azomban a' *ré* lesz magánhangzó előtt: *reve*, *reves*, (de *faréje*, *farés*, *farét* is), a' *rő* marad; a' *cső*: *csőt*, *csős*, *csője*; *bő*: *bőve*, *bővös*, *bőt* v. *bővöt*; *hő*: *heve*, *heves*, *hőt* v. *hevet*; *nyü*: *nyüve*, *nyüves*, *nyüt* v. *nyüvet*; *szi*: *sziüvem*, *sziüves*, *sziüt* v. *sziüvet*; *mü*: *müve*, *müves* (köműves), *miüt* v. *miüvet* (a' *mühely* sem: *mihely*, csak a' szélyső falvakban hallható így). A' *jön*, *jönne* helyett *jő*, *jőne* ejtetik.

3) A' -tól, -től viszonyrag nem ejtetik -tul, -tül-nek; 's a' -stól -stől nem -stul, -stül.

4) A' -kodik, -kedik, -kődik, -kozik, -kezik, -közik igeképzőkben az o, ö segédhang sohasem ó, ő, nem mondják: *bánkodik, birkózik, rázkódik, mérkőzik*, hanem: *bánkodik, mérkőzik* v. inkább: *mérkezik*; más ott, a' hol a' -dik, -zik képző előtt nem segédhang, hanem jelenrészesülő ó, ő képzője áll, mint: *nyújtózik*, de *nyujtozik* is midőn a' *nyujt* a' töszó 's az o csak segédhang; így: *bántódik, rángódik* de *ránkodik* is; *vergődik* (mintha volna: *fürgődik* v. *vergelődik*), *keringőzik, hánkolódik* de *hánkodik* is, *rakódik* de *rakodik* is, a' mint t. i. vagy jelenrészesülő vagy nem az a' töszó. Az *ohajt*, *sohajt* nem *óhajt* *sóhajt*.

5) Az -ikes igéket elég szabályosan hajlítván ritkán ejtik, például: *lakjon* a' *lakjék* helyett: (a' *lakni* étellel: *lakjon*); nem mondják itt *lakok*, jól *lakok*, *teljen*, *fekszek*, *feküdjön*, *eszek*, *mondok* (midőn meg is van határozva, mit), *csudálkozok* 's *csudálkozzak*, *csudálkozzon*. Külömben is sok közép igét -ik nélkül ejtenek, mi egyébütt inkább -ik-esen ejtetik, p. o. *foly* soha sem *folyik folyják*; a' *hazud* sem *hazudik*, *hazudják*. — Annál tisztább a' székely nyelve az efféléktől: *jöjjék, menjék, várják* stb.

6) A' külvidekeken meghúzni szokott egytagu töszókat, mint: *kél*, *nyél* (főnév és ige is), *vér* (mint ige) *ád* 's több illet rövid hangzókkal ejtik, így: *kel*, *ver*, *ad* stb.

7) A' múlt idő többes 3. személyében segéd- és pótlóhangzót t. i. *an en-t* nem szoktak közbevenni, nem mondják például: *hoztanak*, *vettenek* csak *hoztak*, *vettek*.

8) Az -it igeképzőben nem változik az i j-re, sem az szt-ben az sz nem válik j-vé, nincs nálok: *szalajtani*, *hullajtani*, *szakajtani* *verejtezni*, *bocsájtani* 's több efféle; hanem ellenkezőleg a' *feledni* helyett mondják *felejtani*; — így: *ohajt* *sohajt*; az *ajtat* helyett *ájtatos-t* mondanak. Afféleket sem hallani Háromszék belsejében: *hojszu*, *hojzad*, *tajszit*. Továbbá az -it igeképző nem ét (azomban két tt-vel hangzik), nem lehet nálok hallani *sápétást* *áhétást*, *ásétást*, *szépétést*, hanem: *sápittást*, *szépittést*.

9) Igehajlításban az -ók -ök határozott értelmű igeragot nem cserélik föl soha -ánk -énk határozatlan értelmű raggal: *várók* *azt* helyett nem mondják: *váránk* *azt*.

10) A' foglalomódnak jelen ideje a' jelentő mód jelenideje helyett használtatik ugyan ott is hol a' *j* ragsegítő betű *z*, *sz*, *s*-sé hasonul át; hanem az *eszik iszik*, *viszen*, *hiszen*, *teszen*, *veszen* igék foglalo módbeli jelenidő ragjait még sem használják a' jelentő mód rendes ragozása helyett, mint azt teszem Gyergyószékben használják: *egye*, *együk*, e' h. *eszi eszszük*; a' többire nézt a' magas hangaknál csak a' többes 1. személy szenved illy ragcserét, mint: *ütöm ütöd üti*, *üssük* (ütjük helyett), *üitek*, *ütik*. De hogy az *üti* helyett is *üsse* valahol a' székelyföldön használtatnék, annál inkább, hogy „minden idő többesének első személye a' cselekvő módban csak is határozatlanul használtatnék, péld.: *üssünk a' kutyát*, *a' madarat látunk*,” mint azt Budenz úr a „M. Nyelvészet IV. füzetében 1860. fölhozza, igazolást vár (idevonatkozik részben a' IX. cz. 1. pontja is). *)

*) Szerző úrnak, úgy látszik, elkerülte figyelmét, hogy a' M. Ny. V. évfolyamában közölt 's a' „székely beszéd“-ről szóló czikk két közlésből áll. melyeknek csak másodika („Adalék a' székely beszéd ismertetéséhez“) illet engem; az első („A' hétfalvi magyar nyelv sajátosságáról“) Hunfalvy úr jegyzete szerint „egy hétfalvi ifjútul“ való. Ezen első, engemet nem illető, közlésben van az, hogy *üsse* helyett *üti* mondatik, sőt hogy „*üssünk a' kutyát*, *látunk a' madarat*“-félék is járnak. Ezen magam is nagyon kétkedem, valamint az *üsse* = *üti* iránt már akkori közlésemben (M. Ny. V. 351.) fejezém ki azon kétkedésemet. (Meggjegyzem itt, hogy azon a' lapon több sajtóhiba van; a' 15. sorban alul kell olvasni: *együtt*; a' 8. sorban alul: „*vigye viszi*“ helyett, *üsse üti* helyett.“ Együttal azt is mondhatom, hogy a' 352. lapon szintén csak sajtóhibából került oda a' 15. sor. al. *mü tü, mük, tük* e' helyett: *mü, tü, mük, tük*). — Külömben a' mit magam részéről tény gyanánt állítottam ott (ez 350. lapon, I. 1. pont, mert a' 2. pontot 351. l. szintén csak föltelesen adtam) — semmivel sem több, mint a' mit itt és fentebb a' IX. czikk 1. pontjában szerző úr is mond, hogy t. i. *lássá, lássuk* stb. félék vannak *látja*, *látjuk* helyett. Sőt szerző úr még egygyel többet mond, a' mit akkor nem vevék észre: hogy *szakasztja*, *-szájuk*, *-szájatok* *-száják*-félék helyett is ezeket: *szakaszszá*, *-szszuk*, *-szszátok*, *-szszák* mondják. — Végre legyen szabad ugyan e' székely nyelvsajátosságra az ugyanott (V, 351. l.) tett észrevételemet ismételnem: „az ilyenekben *lássuk*, *tartsa*, *töltsük* stb. e' helyett: *látjuk*, *tartja*, *töltjük* — alig kell mondani, hogy nem lehet a' foglalo módnak a' jelentővel való fölcserélését látni, hanem csak egy a' foglaloval esetlegesen találkozó hangváltozást. Mert ha a' székely foglalo módját a' jelentővel csakugyan összezeavarta volna, nem látni, hogy miért nem mondja soha azt is: *lássam*, *lássad* e' helyett: *látom*, *látod*.”

11) Nem hallani Háromszéken a': *bennünket, benneteket*, hanem e' helyett a' *münköt, tütököt*; sem: *egyitek* (egyikötök igen), *fölibem, előbök* (félénkbe elétekbe igen).

12) A' szenvedő -*tat -tet -at -et* képzőraggal nem élnek, csak néhány jelenrészesülő mutat arra, hogy az a' magyarnyelv igazi származéka, de arra is hogy a' szenvedő jelen részesült a' több igékre nézve is ok- és módléve be kellene hozni; ilyenek a': *születő, találtató, megkívántató, használtató, birató, viseltető, kellettő, hallató* ejtemények.

13) Hiányzik ott a' hangszóknak -*aj -ej* raggal való képzése, mint: *danaj, köhej, moraj, zörej* stb.; sem -*csa -cse* raggal kicsinyíteni nem szokás, tehát nincs: *üvegcsa, virágcsa, gyermekcsa* stb.

14) Nem toldják ott meg a' *méh, māj, zuz, szarv* szókat a v. e-vel, tehát nem *mája, méhe, zuza*, mert az így birtokragosan van mondva, tehát nem is: *májája, méhéje, zuzája* (székelyeknél: *zuzza*). Csak talán a' leölt sertésnek valamelyik húsrészét mondják: *nyulának*, tehát birtokraggal: *nyulája*.

15) A' *lan-len* pótlóragot az -*ig* után már nem használják; nem mondják: *miglen, addiglan, hótiglan, végiglen, iziglen, ideiglen*, csak *hótig, mindvégig, ideig, meddig*. Csak a' *pedig* néha *pediglen* (nem penig, sem: *pedég*), és a' *megint* olykor *megintelen* v. *megéntelen, megénteg* is (talán *megéntleg* is), és talán az *egészlen* v. *egészleg*.

16) A' -*kor* időhatározót képző ragszócska után nem szoktak n pótlóragot venni föl, a' *mikor, akkor* helyett nem mondják: *mi-koron, akkoron*; sem a' *hogy* módhatározóhoz nem ragasztják azt, nem: *hogyan*; de mégis a' megfelelői n-et is vehetnek 's vesznek is föl: *ugyan, amugyan, ugyancsak*; azomban az *igy* soha *igyen*. *Azon, ezen* h. *az, a, ez e*; *itten, ottan* h. *itt, ott*.

17) Ellemben az *ily, oly, mily* szót n- nélkül soha sem mondják, tehát: *ijen, ojan, imijen, amojan, valamijen, akarmijen* (v. mien). A' *mely* helyett vagy a' *ki*, még a' személytelen dolgokra visszahatólag is, vagy pedig a' *melyik* v. *meik* v. *miik* szolgál helypótlóul, e' szerint a' *mely, valamely, akarmely* az -*ik* rag nélkül Háromszéken merő-szokatlan; de a' *némely* (v. *nimej*) a' *némelyik*-kel verset áll. Mégis a' *mely* mint mutató névmás a' főnév elébe téve -*ik* nélkül is észrevehető. Megjegyezhető az *ilyetén, olyatén* szokatlan volta is; *ilyes, olyas* szintén nincs meg.

18) A' *sár*, *nyár* szók hajlításában az *á* nem rövidül *a*-ra, nem *nyarak* hanem *nyárok*, nem *sarat* hanem *sárt*; de a' *nyárolni* mellett lehet hallani *nyaralni* kiejtést is. A' *cél* czót is *czele*, *czelet*, *czelek* (a' lövő czélra alkalmazólag), de csak vétve, lehet hallani.

19) A' személyraggal való viszonyszócskák elébe nem szokták a' személyes névmást is elébe fogni, nem hallani ott az *éntőlem*, *teveled*, *őerte*, *minálunk*, *tihozzatok*, *övelők* 's több illyet, csak magában *tőlem*, *veled* stb.; sem *enmagam*, *tenmagad*, *önmaga* stb.

20) A' *kicsoda*? *micsoda*? szinte szokatlan Háromszéken, helyében a' *kia a?* *mi a?* vagy pedig *ki?* *mi?* v. *miféle* kérdőszókkal élnek. Úgy a' *ki se*, *mi se* ott mindenkor: *senzi se*, *semmi se*. A' *minő* helyett is a' *miféle* szolgál; *se baj* helyett: *semmi baj*.

21) Az *ám!* erősítő szócska is teljesen hiányzik, helyette: *bizon*, *ugyan*, *igazán* van gyakorlatban, p. o. *nem biz' én*; *azt megteszem ugyan*; *ugy biz a!* *igazán ugy!* vagy pedig a' felelő szót kettőztetik: *igen-igen*, *el-el*, *tudom-tudom*.

22) A' *szét*, *át*, *rá*, *be*, *bele* helyett *szerte*, *átal*, *rea*, *bé*, *belé*; és az *elő* elülutoljáró szócska helyett *elé*, igéknél t. i., mert főnevekkel szintén mint főnév amaz alakban összetéve, mint: *előház*, *előruha*, *előbing*, *előhasu*, *előpénz*; mint helyhatározó is *elé* az alakja, de személyraggal *előmbe*, *elődbe*, *előbe*, *előnkbe*, *előtökbe*, *előikbe*, nem pedig *elém*, v. *elémbe* 's így tovább. Az *-ért* viszonyragból az *r* beütöt kihagyják, mint: *mét* v. *miét*, *azét*, *sokét*, *kevesét* v. *kevessét*.

23) A' *fog* igét jövő jelentésére nem használják, azt csak talános történet v. cselekmény jelölésére fordítják, a' jövőt a' körülményt kifejező szókkal értetik a' jelen igealak mellett; tehát p. o. *írni fog* szerintök annyi, mint *talán ír*, *alkalmasint ír* akár jelenleg akár jövőendőben, az időbeli különbséget a' körülményes beszédrészek, illetőleg a' jövőidőt határozó szók jelölik meg; így *fogott*, *fogna*, *fogjon írni* 's így tovább.

24) Bár az *akár* értelemben nem használtatik, tehát nincs ott *bármelyik*, *bárhány*, tehát csak *akarmelyik* v. *akarmeik*, *akarány*, *akar mind is*, *akarmit* stb. A' *bár* ohajtó módulag használtatik, mint: *bárjöne!* *bár vóna!* tehát a' *vajha* helyett, melly megint nincs használatban. A' *noha* is ritkán hallható, az *ámbar* épen nem; ezek helyett a' *bár*, *jó-hogy*, *pedig*, *ugyan* van gyakorlatban, p. o. *bár eleget mondtam*, *mégis* stb.; *jó-hogy olcsón adná*, *mégsem* stb.

25) A' *némi* sincs divatban, ezt a' *valami*, *valamiféle* pótolja,

nincs meg a' *néminemü* v. a' régies *néminémü* is; de a' *némü* összetételben előfordúl, p. o. *ruhanémü*, *fejérnémü*, *asztalnémü* (szervét), *tésztanémü* stb. A' -*nemü* helyett *féle* képző ragszó használtatik, tehát *rosznemü*, *ragálynemü* helyett *roszféle*, *ragályosféle* 's több *eféle* szókat divatnak.

26) Nincs ott *ászló*, *ápfog*, *álog*, *acsko* 's több illy szósutítás; nincs *kén'*, *von'* a' *kéne*, *vóna* helyett; sem -*ho*, -*va*, -*ve*, -*ó*, -*ö*, -*tü*, -*tü*, -*ná*, -*e* a' -*hoz*, -*hez*, -*val*, -*vel*, -*ol*, -*öl*, -*tól*, -*töl*, -*nál*, -*nél*, -*el* ragokból rontva, nincs p. o. *mihö*, *ahho*, *ehhe*, *ládájje*, *jáváve*, *füstö*, *tanó*, *kertü*, *urtü* 's több efféle. Nincs *ög* a' *meg* helyett.

27) Nem hangzik nálok az *ó*, *ö*, *é* hosszú *ú*, *ü*, *í* formán, nincs tehát ott *bíka*, *lú*, *kül*, *legín*, *kelís* stb.; sem megfordítva -*it*, -*ig* helyett -*ét*, -*ég*, ott tehát nem: *tanétnak*, *sokáég*, azért a' *mig* (annyi mint: donec = *mi-ig*, — kérdője: meddig?) időhatározót sem ejtik *még*-nek (az *adhuc* értelmü kötszóul is szolgáló *még*, *mégis*, *mégsem*-től jól megkülömböztetvén); sem *szik*-ot (tojás szikja) nem ejtik *szék*-nak. Azomban Háromszéken is van az -*ég*-nek kevés példája, mint: *meddég*, *addég*, *kevesség*, *mindég*.

28) Nincsenek: *velág*, *verrad*, *vella*, *hertelen*; de van: *Están*, *éskola*, *észtena*, *cseperke*. Nincs *u*, *ü* helyett *ó*, *ö* a' szó végén, mint: *sarkantyó*, *váló* stb., sem az *a*, *e* birtokrag helyett *o*, *ö*, mint: *szőrö*, *lábo*.

29) Nincsenek illy hangfintorítások és szófélszegítések: *óma* v. *uoma* (alma), *tua* (tova), *szómaó* (szalmával); sem: *tyiz*, *naptya*, *gyüinyi*, *tunnájék*, *tudda*, *suhannajd*, *ottanék*, *aztotot*, *szintétig*, *küleket*, *luoimoknak* (lovaimnak), *hagyiguányi* (hajigálni v. hanyigálni is) stb. stb. Nincs ott *adi*, *bocsi*, *látí*, *báncsi* stb., nincs: *tüötötti csurká* (töltöttek hurkát).

30) Az *üveg* v. *éveg*, *süveg*, *hüvelyk*, *kovács*, *hova* 's több efféle nincs összehúзва, így: *ög*, *sög*, *hüek*, *kuács*, *hua* stb. Nincs a' *j*-ből *gy* v. *ty*, sem az *n*-ből *ny*-nek hangoztatása; tehát nem: *kargya*, *gyárgya* a' *karja*, *járja* helyett stb.

31) A' 3. személyü birtokrag *e* az alanyesetben megmarad, csak hajlításkor változik *i*-re; tehát nem *véri*, *kerti* stb., hanem *vére*, *kertje*, de aztán *vérit*, *kertinek* 's így tovább (l. az I. cz. 1. pont.)

32) A' -*val*, -*vel* viszonyrag *v* betűje közönségesen áthasonul, tehát nem igen fordul elő: *azval*, *kenyervel* stb. a' mint Budenz úrnak tetszik a' „M. Nyelvészet“ 1860-ki IV. füzetében észre-

venni; hanem az *azzal*, *ezzel* helyett *aval*, *evel*, *amaval*, *emevel* (nem is *avval*, *evvel*) szokás ejteni *). Nincs : *kossó*, *ossó*, *bossó*, *ko-*
possó, *tunni*, *anni*, *szenni*, *tudda*, *adda* stb.; csak Hétfaluban van
talán az *rs ss*-sé olvasztva.

33) A' *hova* kérdésre v. *kihez*? midőn lakhelyre van vonatko-
zás, nem a' helytelen *nál*-lal felelnek, nem mondják tehát : *menyek*
a' szomszédnál, de ilyenkor még azt sem : *szomszédhoz*, hanem :
szomszédni (lásd a' -ni, -nitt, -nul, -nül ragokról a' X. czikk, 24.
pontját.)

34) A' magas hangot a' mélylyel ragozásban egybe nem vétik,
tehát : *kertnél*, *borvel* 's efféle nem hallható.

35) Az *és* kötszó így egészen soha sem hangzik a' háromszéki
nép szájából, csak az *s* az *é* nélkül; valamint az *is* helyett minden-
kor *es*. Az *az*, *ez*, mint mutató névmás többnyire a' *z* nélkül
ejtetik mássalhangzó előtt, p. o. a' *van neki*, a' *biz a*, *aval*, *evel*, *e'*
jó 's nem a'.

35) Az átalános *igen* helybenhagyólag felelő szócska csak
akkor fordul elő, ha nincs valamelly külön viszonyhoz kötve a' szó,
mellyen a' kérdés állapszik; helytelen lenne ugyanis *igen*-nel felelni,
p. o. e' kérdésre : *eljöszsz-e?*; *jól van?*; *ott kell-e lenned*; *vannak-e*
már hatan?; mert ez németes feleletmód volna; de a' háromszéki
a' kérdést súlyozó szót ismétli feleletül így : *eljöszsz-e?* — *el*; *jól*
van-e? — *jól*; *ott kell-e lenned?* — *ott*; *vadnak-e már haton?* —
vadnak; *haton vadnak-e?* — *haton*; *Péter-e?* — *ő*; a' *te könyved-e?*
— *az enyim*, v. *az*; *ugy-e?* — *ugy*; másként ha nincs különös vi-
szonyhoz kötve a' kérdésbeli szó, lehet *igen*-nel is felelni, 's lehet
a' szót visszaadva is, p. o. *tudod-e?* *igen* v. *tudom*. Megjegyzem :
az *igen*-is helybehagyó szócska háromszéki néphöz még nem fért,
a' neki urias.

35) Az *e?* kérdő-rag Háromszéken minden kérdésnél előfor-
dul, a' hol kérdő névmások v. más kérdésjelző szók nem vezetik
a' kérdésrendet, tehát nem kérdenek ott így : *van kérem utilevele?*
hanem : *van-e uti levele?* *elékérem*; *ellemen* : *hol, ki, miért, hányad-*
magával utazik?

*) Az „*azval*“-t rosszul tetszett olvasnia szerzőnek, lásd M. Nyelv. V,
362. l. — a' többire nézve pedig már nem tetszik jól emlékezni; mert én biz-
tos hallomásom után és rögtön tettem meg jegyzeteimet. B. J.

36) A' kérem szót mint szorosan illelmi szólítást nem használják Háromszéken; a' helyett az *istálom* divatozik.

37) A' határtalan módu igét csak a' *kell*, *lehet* és a' tudás meg kívánásjelentő igékkel gyakorolják; tehát nekik idegen az illy beszédmód: *kérem ide adni, látom menni*, e' h. *kérem v. istálom adja ide; látom hogy menyen* (t. i. ő); *hallom megérkezni* e' h. *hallom hogy megérkezett*, v. *hallom meyerkezett*.

38) A' *hogy*-féle kötszók után a' múlt igéhez *legyen* segéd-igét nem függesztenek, vagy csak a' *kívánást* jelentő vezérszók illetőleg igék következtében; nem szólnak tehát így: *láttam, hogy ott járt legyen*; de ha ejtik, jól ejtik: *szeretném, hogy ott járt legyen*.

39) Az *emitt*, *amott* nem jó elő Háromszéken csak összetéve: *imitt-amott*; annak helyébe van náluk az *ehol* v. *ehen-la*, *ihol* v. *ihon-la*, *ahol* v. *ahon-la*. Az *im* v. *ime*! sincs ott divatban magára, hacsak az *üm*! (*bezzeg*), mellyet mondat végére fitymálóképen használnak, nem az *im* hang- és értelembeli módosulata; azomban *imigy-amugy*, *imitt-amott* ikerszókban megvagyon, és az *ihol*-ban *m-hagyva*. A' mi az *ahajt ehejt*-et illeti azt Budenz úr is csak Csikban meg Hosszufaluban hallhatta, de nem Háromszékben, sem az *aharrat-t eherret-t* (*arra, erre*) ott nem találhatni, vagy csak vétve, mégis meglehet Erdővidéken (közlő azomban itt járatlan) divatják.

40) Azon, ezen helyett az *a*, v. *ez e* szokás ejteni, *mi az?* helyett *mi a?* *hi az?* helyett *ki a?* v. *kija?*, *mija?* de néha nyomatékoságból hallani azt is: *ki az, mi az*, sőt így is: *ki az a?*, *mi az a?* (mutatólag kérdeve); így: *a' biz a'*, *e' biz a'* (hangzik; abbiza ebbiza). Az *a* mint visszahozó névmás sem *az*, ha mássalhangzóra esik, p. o. *a' neki jó*, épúgy mint p. o. *e' neki jó*.

41) *Eper*-nek nem mondják *eperj*, sem *szeder*-nek *szederj*; hanem azt igen: *szederjes*, *elszederjesedett* (az ütés helye); sem *taraj*, *paraj*, *karaj*, *ganaj*, *tej*, hanem: *taré*, *paré*, *karé*, *ganyé*, *té* v. *téj*. A' *kedv*, *redv*, *nedv*, *odv*, nem *kedü*, *redü*, *nedü* *odu*, ellemben *ölyv* ott *ülü*, *terh* *terü*; a' *szarv* csak mint épületfödél kötésrésze *szaru* v. *szarufa*; lehet hallani a' *fekü* szót is összetételben, a' vész-döntötte erdei nagy fák *feküfának* neveztetvén, 's az a' többihez képest keresztirányba fekvő szántóföld *átalfekü* nevet viselvén Háromszék egyik falujában. A' *talaj* szó nincs meg. A' *sorjos*, *ormojos* olly állapotját jelzi a' pálinkának, illetőleg pedig fölredőzött testnek, melynél fogva sok apró gyöngy alaku sor, illetőleg

ormocskák látszanak rajta; így ormojos a' háta a' gebének, kivált ha föl van romolva.

42) A' -dik képzőü igékben a' d ritkán változik sz -szé, és v-vé, tehát nem: *elégszik dicsekszik, menekvő, hanem dicsekedik, elégedik, menekedő*; stb. kivéve az olyan — szik képzőü igéket, melyek a' képző elébe u, ü közbehangzót is fölvehetnek, tehát *aluszik v. alszik, fekszik v. fekszik, alkuszik, esküvő* stb. A' látszik, játszik, tetszik igék alakja kétféle: *lácczik v. lácczodik, jácczik v. jáczodik v. jádzik, tecczik v. tecczedik*, innen: *lácczodjék (látszék), jáczodjék (játszék)*. A' hallik soha sem hallszik, de egyéb hajlításában: *hallassék, hallacczanék, hallacczék, hallacczott, hallacczani*. A' fénylik helyett fémlik, azért: *fémējék*, 's így tovább. Az ismerszik-től lesz ismerzedjék.

43) A' mintegy helyett más ejtemények vannak szókozásban, p. o. úgy tizre vóna szükségem; valami tizen vótak; százigvaló szót gyütték; haragos formán; szinte kívánom; körülbé v. körülbelől nyóczszor. A' míg a' szerkezetben nem veszen maga mellé nem-et p. o. nem mondják: várj, míg meg nem érkezik, hanem: várj, míg megérkezik; más az: míg meg nem jóvulsz, nem kapsz új öltönyt; de: addig bűnhődöl míg megjóvulsz. Így a' majdnem helyett az egyszerű majd divatos.

44) Háromszéken ismeretlen szók és szóalakok: ármány, lo-cza, pondró, csikós, betyár, bojtár, gulyás, csösz, csárda, bogrács, nyalka, badar, poltron, busásan, metélni, akó, icze, meszely, rőf, pint, micsoda, kicsoda, mindnyájan, ám! ime! mely (ki v. mi), szoba, czipő, czupér, fosztor, negéd, galád, főkötő (csepész), nyalka, falka, füzér, csödör, örvény, (siringő, forgó), kötő (előruha), fokos, bennünket, benneteket, jerünk, minő, finom, (fájn), csótár, zátony, zokon, ócska (avatag), óbégatni, ruha, holott, ámbár (bár, pedig), igen-is, kóbor, göb, tömpe, csaknem, pille, lepke, hülye, dőre, rögtön, fitymálni, törköly, bögöly, zsábrák, itten, ottan, ezen, azon, (ezek h. itt, ott, ez, az), lent, fent, kiunt (odalá v. alatt, kün, fen), rokka (guzsaly), birka, rőt, csibe, liba (lud), vélni (csak: véllekedni), öregbiteni, üdülni, szapu, valódi (igazi), mintegy, (ugyvéve, affirmán, — ig-való, körülbé, valami), aligha (bajosan, bajos elhinni), majdnem (majd), csaknem (szinte), egyre (mindegyre v. mindegyet, szüntelen és azonnal, egybe v. tüstént), hágcso (csak: lépcső), ólom (fekete ón), pacsi (kacsó), paczi (piczi, puczi), kora (jókori), koránsem (eppen nem),

kóbor (szekér boriték), *takaros*, (dimos), *pór* (azomban: *porul* járt, de rövid o-val), *silány*, *selejtes*, *trágár*, *garázda*, *goromba*, *ostoba*, *czéda*, *ledér*, *pajzán*, *bércz*, *batka*, *paprika* (törökbors), *málé* v. *ku-koricza* v. *tengeri* (törökbuza), *pohánka* v. *tatárka* (haricska), *haj-dina*, *vézna*, *kuszálni*, *zilálni*, *tenkre tenni*, *tar*, *üdülni*, *szüleség*, *tanya*, *manó*, *pandur*, *pamut*, *pánczél*, *tegez*, *vért*, *kelevéz*, *dárda*, *derelye*, *dereglye*, *komp*, *sajka*, *naszád*, *evezni*, *vitorla*, *pózna*, *hering*, *potyka*, *lazacz*, *pányva*, *küllő*, *ravatal*, *tarhonya*, *burgonya* v. *krumpli* v. *kolompír* (pityóka), *netán*, *vagyis*, *avagy* (vaj), *alap*, *talaj*, *talap*, *évet* (mókus), *dévaj*, *fáészni*, *ól*, *csótár*, *dobzódni*, *andalodni*, *esemmen*, *esetlen*, *tivornya*, *dérés*, *vidor*, *finak*, *suharcz*, *halánték*, *martalék*, *liu* v. *livó*, *máglya*, *szapu*, *szapulni* (lugozni), *tarogató*, *mogorva*, *kácsa*, *részut*, *potom*, *ösztvér*, *guláshus* (tokány), *csöröge* (száraz pánkó), *szalonnapörccz* (tepertyü), *ilyes*, *olyas*, *ilyetén*, *olya-tén*, *szikár*, *délibáb*, *csille*, *rajzolni*, *bukni*, *szárítani* (szárosztani), *sikkasztani*, *gaz* (mint gazember), *csigázni*, *harácsolni*, *hetevény* (Csikban; Háromszéken: fiastyuk), *vakota*, *hant* (homp), *hanyatt* *homlok*, *elegendő*, *dugába dőlni*, *gyerek* (csak: gyermek), *handabanda*, *korbács*, *bakafánt*, *olálkodni*, *alél*, *kimenyülni*, *rüh* (var), *gyáva*, *paczkázni*, *pamlag*, *emlő*, *erkély*, *zsarolni*, *sikkasztani*, *motyó*, *filkó* (kolop), *szöcske* (sáska), *zsufolni*, *kontár*, *hajcsár*, *izzó*, *hajdu*, *vicispán*, *mivel* (e' helyett: mert), *mire* (e' h. mig), *göröndő* v. *göröndöly* (tönk), *tökitni*, *vájog*.

45) A' szinte nálok *majdnem*, *keves hja* értelmű, soha hasonlólag. A' *menyecske* = megesett személy. A' *bilincs* nem rabszj v. láncz, hanem *kilincs*'s ugyancsak *gilincsnek* is mondogatják. A' *tinó* ott fiatal ökör nem mint némelly szatmármegyei vidéken *tehenke* üdő helyett. *Alacson* ott csak becstelent (*bestelen*) jelent, nem törpét is. A' *szigoru* csak hitvány v. szikár, v. szánnivaló, v. sovány. Az *ebéd* nekik früstük, 's a' déli étkezés: *délebéd* (innen mondják: *parasztebédkor*, a' reggeli 8—9 óráját). *Eresz* annyi mint előház, pitvar, és nem eszterha; külömben az árnyékszólág kiebb eresztett és fölöszlopolt földélrész is eresz, a' templom előcsarnokát *templomeresznek* is, de többhelyt *templompitvarnak* is nevezgetik. *Alkalom* a' köznépnél *alku* értelemben dívik. *Pajta* a' disznóól 's nem a' csűr, v. szénaszín. *Bot* a' bunkós fahasító-bot, soha sem pálcza. *Kankó* csak a' mankó, gamó. *Élet* szót gabonanemre nem alkalmazzák, csak a' gazdasági udvarra, sőt a' kuriára is, azért nincs

Háromszéken *éléskamra* szó, ez csak *kamara*, de van nagy *élettartás*, jó *élettartó gazda*, *rakott-élet*, *szép életen jó élet* (midőn t. i. a székely életen van a' magyar élet). *Borna* nálok nem csak a' fogasoló borona, hanem a' nagyocska épületfa v. vontató-fa is. *Lobogó* ott nem zászló, hanem az erős ásványos víz a' természetben. *Bű* most *csunya tisztátalan* értelemben vétetik, innen *büvölködni* = ocsmázkodni. *Harisnya* ott a' fejer szürnadrág, a' parasztoké, 's nem a' strimfli. *Gulya* v. *guja* ott a' göbös daganat, melly ütésre fölcsatant, és a' játszó-csög a' pásztor gyermekeknél, nem pedig tehencsorda; onnat származnak a': *kujak* (ököl), *könyök*, *fölgujádzik* v. *-gujásodik* (göb nő a' testen ütésre). *Árbucz* nálok a' nagy fenyűszál, mellyet torony 's nagy ház építésekör állásoszlopnak használnak, 's nem árboczfa. *Féreg* ott az egér különösen, 's egyéb életpusztító állatka általán, de nem a' nyü, még a' bogár sem, csak a' *buzaféreg* szón értenek rovarféléit. *Öreg* szó csak az éltés koru élőlényekre alkalmaztatik, 's nem a' nagyobb nemü személytelen tárgyakra is. *Csér* a' timároknál, mert az erdei csért *csere*-nek mondják. A *czirkál* annyi mint *firkál*. *Gaz* csak mint gabonaszemét s' valamibe belehulló gaz ismeretes, nem mint rosszember. *Hámozni* nem hántani, de hámba fogni. *Szajlik* mikor a' vízen először vékony jég fagy, a' *zajlást* mint jégmenést nem ismerik. *Fos* nem csak híg ganaj, hanem híg sár is, innen *fosos* = sártól lucskos, mint a' német *koth* hogy kétféle sárt v. kotyadékot jelent. *Kas* Háromszéken a' csigolyából v. egyéb vesszőből font nagyobb edény, p. o. szemetmerőkas, polyvahordókas, méhkas, szaladszáritókas, törökbuzakas. A' karra akasztható finomabb kötésű kosárt híjják *kasornya*-nak; *kosárnak* pedig híjják azon vesszőkerítést, hol a' juhokat fejik a' mezőn. *Koresolya* a' kézi szánka 's nem a' hordót leeresztő lajtorja. *Tőke* nálok nem a' nagy faderék, hanem annak a' megmaradott vége, így: *favágótőke*, *faragótőke*; a' nagy fadereket pedig *tönk*-nek híjják, a' nagy fenyűszálakat pedig *bornának* (a' fogasoló bonát is *bornának*).

46) Nincsenek meg e' következő idegen szók: *pruszli*, *szeszli*, *mizétli*, *forhemetli* (előing), *pajtli*, *kastli* (koszten van), *rekli*, *mantli*, *rájpajtli*, *strupli* (talpallónak híjják), *stráf*, *stróf*, *kragli*, *másli*, *fásli*, *vádli*, *tasli*, *kitli*, *serbli*, *sniczli*, *snidling* (párhagyma), *czug*, *czájg*, *mider*, *pintér*, *szatler*, *tislér*, *hóstád*, *szablya*, *dügönyeg*, *pálya*, *kólya*, *batár*, *zsapsz*! *pfuj*! *jáger*, *bedinolni*, *aufwartolni*, *karazzi*-

rozni, koketirozni, parirozni, truczolni, rajzolni, fásé, szubszumálni, apprehendálni, szervéti, szálvéta, glázli, toalet, frizur, kolompér, vizit, indiskret, lokli, czokli, hákli, pudli, sámelli, sapódlí, kamásli, ribizli (veres szőlő), sifóner, sintér, zsélye, práczi, wirstli, kvintli, nádlí, czakken, rigli, strudli, rámolni, rafinirt, kók (tálba-főtt), czoft, viccz, pászolni (tanál, egyez), ércz, sneff, subláda, rosz-prádlí, sparolni, pandur, gríz, smarrn, prizli, nudli, asszéti, kandalló, prés, matrác, pariol, snuftabák, krumpli, gróbián, sprudli, czukor (nádméz), mellértes.

47) Szokatlanok az efféle szólások : jól néz ki ; felült vele ; röviden jö ki vele ; kurtát huzta ; ki-el-ide vele ! ; visszavenni szovát (megmásolni), betalálni magát ; jóltalálja magát ; jól veszi ki magát ; félszemére vak, jobb lábára sánta (félszemivel vak, v. nem lát, jobb lábával sántál).

48) Nincsenek meg az így rövidített szók : hasz'talan, kén', vón', jer' (csak az ide oda előtt marad el a' végső e).

LŐRINCZ KÁROLY.

Az ó-görög nyelv fontossága iskoláinkra és irodalmunkra nézve.

A' *Magyar Nyelvészet* nem fog czél ellen cselekedni, ha mint ígérte vala, különös tekintettel lesz tudományos iskoláink szükségére, főkép pedig nyelvtani érdekeire, 's e' szerint olly dolgokat is tárgyal, mellyek egyszersmind paedagogiai vonatkozással bírnak. — Meglehet hogy e' végett saját színvonaláról ollykor alá kell szállania; de ezt bizonynal nem fogja haszon nélkül tenni. — Egyéb és szorosan saját tárgyainak készíti elő a' tért. Nagyobbá teszi közönségét 's így többszörözi hatását is. *)

Illy nemü inkább nyelvtanítási mint nyelvészeti dolgot akarok én a' következőkben tárgyalni, megtekintvén röviden, mi fontossága van a' görög nyelv és irodalom tanulmányának tudományos iskoláinkra, 's általán tudományos fejlődésünkre. — Sok olly dolgot kell említenem, mi paedagogiai lapba illenék; de ha illyenünk nincs, a' *Nyelvészet* olvasóinak türelmére kell szorulnom. —

*) A' Ny. t. szerkesztője megbocsát, ha a' VI. évf. 1. 2. lapjain tett azon nyilváníását „a' M. Ny. az ország tanárainak, tudósainak 's azon néhány válogatott természetű férfiaknak szól, kik . . . a' magy. tudomány egén csillagok akarnak lenni stb.“ kissé commentálom. A' M. Ny. népszerű ugyan nem lehet, még *német* értelemben sem. De miután nálunk a' 30 – 40 folyóirathból nyelvtudománnyal egyetlenegy sem foglalkozik, és miután nálunk egy részről az érdekeltség más részről az érdekeltségi köteleztetés a' nyelv alapos tanulása iránt helyzetünkknél fogva nagyobb mint másutt: a' M. Ny. is főtisztának tekinti a' nyelv közírodalmi használatára javítólag, 's annak tovább művelésére gyakorlatilag hatni, de a' közönség is köteleztetik ez iránt elég széles körben részvéttel 's pártolással viseltetni.

I.

A' tudományos oktatás első czélja *helyes világnézet szerzése*, erkölcsi, vallási, polgári, vagy rövidebben összes emberi kötelességeink, emberiségi helyzetünk megismerése, tiszteink teljesítésére kedv 's buzgóság nyerése, 's helyes irányu munkálkodás megkezdése. —

Mind ez lehetetlen, ha a' mi műveltségünk tényezésére közre működött régibb és újabb nemzetek világ-nézetével, műveltségével, és így az összes emberiséggel meg nem ismerkedünk. — Ennek pedig mindenenek teljes megegyezése szerint legnemesebb legműveltebb tagja a' régi görög nemzet volt. —

Természetes azonban hogy bármelly nemzetnek és így a' hellénnek is műveltségi álláspontját a' mi időnkbeli embernek végső megállapodásul ajánlani nem lehet. — A' hellén világ, mint mondani méltán szokták, ifjui koru volt, 's az *érett* embernek felvilágosult elméje, kifejlett esmeretei, megszaporodott teendői, komolyabb reflexiója más világnézetet igénylenek. — A' keresztyénség levegőjében született és nevelődött ember mind ennél fogva a' mi a' társadalomban reá öntudatával vagy a' nélkül hat, utasítatik és eszméltettetik: hogy valami nemesebbre, tökéletesebbre, szentebbre rendeltetett, mint az ifjukor élveire és játékára. De a' keresztyéni nevelés nem csak ki nem rekeszti hanem igényli is, hogy az újabb-kori társadalomban az emberi egyén a' régi művelt világ és társadalom ismeretével, a' régi műveltség öntudatával foglódjék; valamint a' régibb nemzetek is a' keresztyén társadalomba az előbbi műveltség lépcsőjéről annak öntudatával, sőt nagy részben megtartásával, léptek. — A' keresztyénség, bármilly fel fogás szerint is nem teheti, nem kívánja, hogy az ember ősi történetétől elszakadjon, magát és nemét a' jelenre korlátozza, esmereteit a' múltra ki ne terjessze. E' nélkül a' jelen esmeretlen sőt értelmetlen maradna, a' tudomány tökéletlen, a' szépnek, igaznak kútfeje bezárva. — Maga a' vallás (religio; vallási érzés, akarat és értelem) gyámolittatik az által, ha az ember nemét a' különböző égalj alatt és időben felismeri; — ha a' vallás tanait, példáit, indítókait több irányból veszi. — Nem jut az könnyen a' keresztyénség szellemével ellentétbe a' ki átlátja, mikép nehézkedett e' felé min-

den időben a' komolyabb emberi lélek, mikép készítette ezt elő lassankint már az ó-kor ösztöne, akarata, gondolkodása,

E' tekintetben szép tanulságot vehetni az alapján oly magasztos és tiszta hellén vallásos nézetek ismereteiből. — Az eposz istenei gyarlók igen is, de nem megvetendő vagy érthetetlen és torzított, hanem vonzó és nagyszerű alakok. — Az istenek vétkei csak későbbi költők által festegettetnek; de a' mit itt a' játszi költészet elvét, helyrehozzák a' bölcsészek, és a' nemesb férfiak komolyabb élete. — A' mythologia zavaros meséi, 's csábító alakjai köréből tiszta vallási érzés és meggyőződés folyt alá azok írásai, a' kik gondolkozni tudtak. — Hérodotosz és Xenophón őszintén hisznek, Demoszthenesz komolyan mutogat isten ujjaira a' népek sorsában; Pindarosz ódáinak vallási magasztossága elragad, 's a' tragoedia Isten tiszteletét és a' *végzet* félelmét lehelli. — A' bölcsészek, általában mondhatni, sohasem szóllanak másképp, mint vagy hittal vagy komoly fontolással az istenekről. Ezért a' görög bölcsészet átfolyt a' keresztyén hittudomány rendszerének megalapításába, alakítólag hatott egyes tantételek sőt az alapfogalmak kifejezésére, és így elősegítette a' keresztyén vallási öntudat megalakulását. — Így lett, hogy Plátónnal legnagyobb egyházi férfaink foglalkoztak (Schleiermacher), az egyházi atyák nagyrészen az ő tanítványai voltak, — Arisztoteleszt a' középkor 13-dik apostolnak nevezé, — Pythagorasz aranyverseiből, sőt Hésziodosz némely munkáiból is őseink vallásos érzést merítettek, 's mi több a' görög mythologia képeit gyakran az evangelium alakjaival, például Krisztust Apollóval vetették egybe, — a' kijelentés történetére nézve pedig amazzal solidarisnak szerették tartani (Hunyady Keresztyén Archivarius), 's a' kijelentés szükségét Szókratesszel, Plátónnal bizonyítani *).

Azért ha ezen irodalomból azt választjuk ki, a mi annak java: vallási érdekeink nem fognak veszélyeztetni, sőt inkább elősegíttetnek. — Bizonyosságul legyen szabad a' mélyen vallásos Anglia és Némethon oktatásmódjára hivatkoznom.

Legfontosabb érdek itt az erkölcsiség érdeke. Az ember bár-

*) E' szempontból megbecsülhetetlen tanulmány Welcker Griech. Götterlehre-je, mely a' vallási alapfogalmakat összeköttetésben fejtegeti 's ez által ha jól érzem erősíti.

milly magasztos való, erkölcsi hajlammal, de erkölcsi határozott irány, 's még inkább erkölcsi elvek nélkül születik és kezd élni. A' társaság képez az egyénből — Rousseau absolut egységéből — önzetlen társadalmi tagot. A' keresztyén egyház idomít belőle nemes valót. Az összes emberiség is nem egyszerre *lett*, hanem lassankint *lesz* nemesb értelemben emberivé. Az erkölcsiség mai elvei nem lehetnek hát azonosak a' két évezred előttiekkel. A' ker. társadalom elve az *ön-megtagadás*, az emberi erény ezen legmagasabb foka nem találta fel illy tökéletesen a' régi hellén világban. Az a' tisztaság, az a' lelki épség, az a' külső és benső szépség, azaz erény, bár semmi más népnél olly magasztosan kifejlődve nem vala, mégis tökéletlenebb annál, a' mit az ujkor fiától a' ker. nevezet kíván. A' társadalom szabadabb és fejletlenebb, a' család alakuló félben, a' keleti sok-nejűség és a' nemesebb művelődéshez szükséges egyneűség, a' nők rabsága és jogossága, a' rabszolgaság és egyéni szabadság közt ingadozik. Az álladalom felemészt minden erkölcsi erőt, egyéni tevékenységet, vagy az egyéni szabadság teszi az álladalmat játékszerévé. A' vallásnak vagy az ember erkölcsi erejének, önállásának hatása lassankint meggyengül. Az erkölcsiség végalapja az önzés, a' kitűnés, a' hatalom ezért maga a' görög régiségek egyik legjelesb tanulmányozója és megírója *Schoemann* nyíltan bevallja, hogy erkölcsben a' görög népet mintává nem tehetni. Valami sajátságos különçség származnék abból, ha valaki ma is az ógörög erkölcsi elvekkel akarna élni. Nem olly undok, de szintolly badar alak volna, mint *Heliogabalus* keleti pap öltözetében a' római imperátorok trónján. Még a' *Goethe*-féle elveket, mellyek helléneknek tartatnak, a' *Kazinczy*-féle vallási eclecticismust, 's a' *Kölçsey*-féle romanticismust — ha ugyan ez utóbbi legalább származására nézve 's az ő egyéniségében áll valami összeköttetésben a' hellén nézettel, — még ezeket sem tartom képzési sinórmértékül ajánlhatóknak. Költői vagy művészi vagy bölcsészti állásponton meglehetnek, de iskolai irány-adásul nem használandók. Nem minden szervezet bír amaz indifferentismus híg levegőjében megállni 's megélni; a' többségnek szorosabban ker. életelvekre, ezek beszívására, ezek között való növekedésre van szüksége, hogy az erkölcsi nihilismust kikerülhesse, vagy ollykor esztelen és általa meg nem bírható harczot ne kezdjen a' társadalommal. . . .

Azért a' görög irodalmat és az ó-hellén világot erkölcsi szempontból ném úgy vélem ajánlandónak, hogy abban növendékeink *meghonosodjanak*, hanem hogy abból a' legjobb műveket — szerencsére a' legremekebbek egyszersmind legerkölcsebbek is — felhasználják az önálló gondolkodás és erkölcsi lendület szerzésére, vonják el abból a' szép és jó szoros kapcsolatát, — esmerjék meg az ifjúkori embert szabadságában és gyarlóságában az igaz ker. álláspontról tekintve amaz élet tüneményeit. Ezt valóban sehol sem lelhetik fel, a' mit eme körben találnak: a' lángelmű ember eredeti, szabad és gyors fejlődését, az ifjui lélek minden körében kitünő szellemét; de egyszersmind egy magas hajlamu ifju kicsapongásait, vétkeit és kora halálát.

Még inkább belátjuk a' görög élet és irodalom hasznosságát, ha ennek egyes részeit, a' bölcsészetet, költői és művészeti irodalmat stb. megtekintjük.

II.

Nem tudom, jól fogom-e fel a' bölcsészet iskolai és életbeli feladatát. A' bölcsészet, nézetem szerint, nem ismeretek összesége, hanem a' lélek előkészülete felsőbb munkálkodásra, magasabb életre, önkisérlete a' felől, mit tudna megérteni ama három legmagasb név, isten, világ és emberről (mi aztán az abszolutról való bölcsészetben összeesik), — 's ha csak lehet tisztult nézet 's meggyőződés szerzése ezek felől, mellyekkel az erkölcsiség és műizlés is szoros kapcsolatban állanak. Illy formán fogta fel legalább az egyezményes philosophia, melly ha sokat nem tett is, de jót akart, az emberi észnek a' világgal kibékülését az emberi szellemnek ez általi épségét, megerősödését. És ezt épen nemzeti szükségnek vallották.

Ha ez így van, nekünk nem annyira esmeretek kellenek a' bölcsészet neve alatt mint bölcselkedési fogékonyság, képesség, hogy nem annyira a' bölcselkedési rendszerek tudói, mint lelkes bölcselkedők, őszintén meggyőződöttek, tiszta felfogásuak, és tartalmas beszédűek legyünk. Illyféle bölcselkedést v. bölcseséget a' műszókkal megnehezített, a' dialectica által elvonttá 's köz ész felettivé lett ujabbkori rendszerek alig szolgáltathatnak nekünk. Legalább a' kiindulás ezek körében nem czélszerű 's nem lehetséges.

Azon kor nyelvével, felfogás-módjával kezdhetni azt legjobban, melly maga is kezdé, azon korról, mellyben az embernek sem szemei olly sokféle nem láttak, sem lelke a' sokféle foglalkozás miatt annyira el nem csüggedt, a' közönségesb dolgok iránt olly közönyössé, olly kizárólag a' magasb és általánosb iránt fogékonyrá nem lett 's főkép nyelve olly igen elvont nem vala. A' kik elől kezdtek, azokkal kell kezdenünk, legalább azok methodusát kell első gyakorlatul használnunk. Ezért mondja e' füzetek szerkesztője is Plátón magyar fordításának előszavában, hogy annak művei a' bölcsestet elkezdésére igen alkalmasok. Alig is tehetni máskép és alig tett máskép valaha, ki a' bölcsestetet sikeresen tanulta.

Az ifjui elme a' költészet köréből lép át természetesen a' bölcsestetébe. E' két tanulmány kezdetben egyesülve vala, 's egyesülve van ma is minden ifju elméjében. Mint minden tudomány az érzelmes világszemléletből válik ki és oszlik szakaszokra, akkép maga a' bölcsestet is a' költői nézet képeiből érzelmeiből fejlik ki és izmosodik meg. A' kettő közt teljes elválás alig képzelhető. A' vallás mondja Renan, örök; mert minden léleknek van saját költészeté 's a' vallásban nyilatkozik 's azt feltételezi. A' halhatatlanság mond Kölcey a' vallás poesise. A' vallás kútfeje rokon vagy közel áll, ha nem azonos, a' bölcsestetével; mindkettőhöz valami fensőbbre emelkedés, fensőbbre képeesség kívántatik 's ezt a' képzelem és érzelmesség azon ereje adhatja meg, melly a' költőiséget is szüli. Csak az lehet szép és vonzó a' bölcsestetben a' mi a' költészet mezében jelenik meg 's pedig nincsen eszme (isten, halhatatlanság, dicsőség, szabadság, testvérség), mellyhez költői képek, mint a' fény sugáraihoz melegség ne csatlakozzék 's ne tartozzék csatlakozni.

A' görög bölcsestet szemünk előtt fejlődik ki a' költészetből 's utóbb is midőn tovább nem bír vezetni az esmeret térein, mert értelmed ellankadt, a' képzelem szárnyait fűzi reá, 's ha már tovább nem haladhatsz, az ábrándok országát mutatja fel. Így ha a' világ v. mindenség terjedelméről, a' természetbeli törvény és rend önhangzatáról, az emberi lélek származatáról vagy jövőjéről van szó Pythagorasznál vagy Plátónnál. Elméletei mindig foglalkodásban tartják a' szívet és az elmét. Bölcsestetése nem állapodik meg az elméletnél, nem marad így ég és föld közt függésben ingadozásban, hanem alkalmaztatik az életre az álladalomra. Ez által az egész

ember, minden tehetségeinek harmoniában tartásával emeltetik fölfelé. Ez által van e' bölcsészetnek rendkívüli iskolai értéke. Az embert fejlődése természetes törvényei szerint oktatni : ez a' fő elv. A' szívet elnyomni, az érzelem világát műveletlen hagyni az értelem gazdagítása mellett, a' lélek termékenyséjét szünteti meg, legalább az ép gyümölcsök teremhetését teszi lehetetlenné, — az emberi lélek *épségét* rontja le. Milly fontos dolog ez a' mi időnkben, minden gondolkozó 's tapasztalt iskolai férfi elismerheti.

De azért eszemben nincs, hogy a' görög bölcsészetet végső álláspontul ajánljam iskoláinknak. Iszonyu anachronismus volna ez! Az újabb tudomány annyi felfedezést tett, az emberi szellemet annyira fejlesztette 's gazdagította, hogy amaz álláspont ezt többé ki nem elégítheti. Egyedül a' bölcselkedés kezdetbeli methodusáról, előkészületről, 's nemes értelemben vett játékról szólok; de ép olly kikerülhetlenről mint ez, olly szükségesről a' lelki magasb életre mint ez. Azt állítom, hogy a' bölcsészet a' fensőbb tudományos életre, a' hellén bölcsészet pedig a' bölcsészetre magára mellőzhetetlen előkészület.

Azt sem állítom, hogy nem volna a' görög bölcsészet körében sok ollyféle tétel, a' mit már ma ismerni méltó ugyan, de megismerván azonnal elutasíthatni sőt, ha tetszik, eldobhatni. Csak úgy mint vallások, erkölcsiségök, államéletek nem a' mai korhoz való, úgy ez is sok részletet, sok átmeneti nézetet, véleményt foglal magában, melyet a' mai kor meg nem tűrhet sőt alig érthet. Mondom, hogy előkészület vagy nemes játék a' szellem gyakorlatára. De figyelmet kérek. Valamint a' játék már maga élet, élni kezdés, melly közben a' lélek és test fejlődik, úgy hogy e' fejlemény nyomait test és lélek örökre megtartják : ép úgy ezek a' gyarló lelki foglalkozások, csapongások, elmefuttatások, mellyek a' görög bölcsészeknél ollykor részletekül előfordulnak, olly dolgok, mellyeknek hatása a' világ-szellem fejlődésében idáig áttérjed. Pythagorasz a' sphaerák zengéséről álmodozék; nemde magasztos kifejezése ez a' Koszmosz-beli rendnek és öszhangzatnak. Ugyan ő a' számokból a' számok szerénti világyszármazást fejtegeté; 's midőn az újabb égtan csakugyan bizonyos számarányosságra talál az égitestek forgásának törvényeiben, ugyanazok térfogatának viszonyaiban : nem visszaemlékeztet-e ez reá? Ugyan ő communismust rendelt tanítványai között, mint az apostolok is Jeruzsalembe vagy min

Cabet Icaraiájában; és érdekes tanulmányt lelünk többek közt a *Revue contemporaine* 1857-diki folyamában *sur l'institut pythagoricien*. Ugyanez, kitől oly sok mysticismus jő le Plátónon és tyanai Apolloniuson keresztül, tanította a' metempsychosist sőt — ha költőknek hihetni — ön magáról is hirdette; 's a' természeti erőnek, az anyagelviség szellemének főlebb fokozódása, a' természet országain keresztül fejlődése oly ismeretlen és oly megvétett tan-tétel-e? Elég legyen csak egy híres, — nem is épen túlzó ker.theologusra (Bretschneider die relig. Glaubenslehre, 115 stb. lap.) hivatkoznom. És a' négy elemről való vélemény és a' földi dolgok származásának azon elmélete, melly az első hellén bölcsészeknél oly képtelennek látszik, hogy a' tűzből levegő, ebből víz lett és így tovább — mennyire nem képtelenség 's nem jelentéktelen elmélet, az újabb természettudomány (péld. *Carus Erdleben*) megmutatja. Arisztotelesz logicája bizonynyal teljesbbé tétetett; de a' legújabb logikát (Logic 1—2 vol. London 1860. *Mill*-től) egy jeles francia bölcsész egy részben Arisztotelesz szerint tökéletesíti. — Mintha az összes hellén philosophia azt a' kört futotta volna meg, mellyet az újabbkori a' legutolsó mozzanatig, a' természettudomány mellett megerősödni kezdő spiritualismusig 's lélektani buvárlatokig. — Az ifjui lélek költőiségének előre sejtő, divináló ereje valósulni látjuk sok tényből. Sokat belátott a' képzelődés, mit később a' tudomány igazolt (Melancholy — mond Byron — is a' sight in the futur . . . world call it phrensy). Meg kell főképen ifjainknak ismerkedni az igazsággal azon állapotában is, míg még a' költészet virágbimbójában rejtezik. Táplálni kell keblökben a' költői erőt. Hadd legyenek előbb költők mint bölcsészek lettek volna. Ez utóbbi ama nélkül lehetetlen is.

Minmagunkra nézve pedig, milly sok *valót* és örökre értékest ad a' hellén bölcsészet, fejtegetnem alig szükség. Mit adott Plátón és Arisztotelesz a' világnak, minden tudós hirdeti vallja. Csak egy amerikainak szavait idézem, kinek bölcsészi képessége honában páratlan, de a' szárazföldön is elismerve (Emerson Representative Men. Plato). „Egyedül Plátón műveiről mondhatni el, mit Omar khalifa a' koránrul: égesd meg a' többit; ebben mindnyája megvan. Az ő tételei minden művelődés tartalma kivonata, az iskolai oktatás szegletköve, az irodalmak kútforrása . . . Plátóntul ered le minden tárgy a' miről valaha utóbb írtak vagy vitáztak. Ez bibliája

minden tanult férfinak két ezred-év óta; minden merész kornak alkotó szellem Plátón utóda. Így: Boëthius, Rabelais, Erasmus, Bruno, Locke, Rousseau, Alfieri; kik mind alig tettek mást mint honuk és az újabb kor nyelvén Plátont tolmácsolták. A' legnagyobb szellemek adósai: Sz. Ágoston, Copernicus, Newton, Boehme, Swedenborg, Goethe, . . . Plátón a' bölcsészlet és a' bölcsészlet alig más, alig több, mint Plátón, ki dicsősége 's egyszersmind gyalázata az emberi nemnek; mert sem germán sem román nem mehetett arra, hogy Pl. főtételeihez csak egyet is adjon. A' legnagyobb emberek időnként platonisták voltak. . . Calvinismus van Phaedon-ában, keresztyénség mindenütt. A' mahometismus erkölcsi kézikönyve (Akhlak-i-Dzsálali), innen meríti elveit. A' mysticismus szent könyvéül tekintheti. E' mellett a' világ minden népének szól. Az angol olvassa és felkiált: milly angol beszéd! A' germán és itáliai hasonlóul. Mint az argosi Helena szépsége olly általános vala, hogy minden más szép viszonylott hozzá; akkép Plátón bölcsesége. . . “

De ha az is a' kérdés: hagynak-e a' tudomány főtételeire nézve valami örököt, eredetit a' hellén bölcsészek: megfelelni igen könnyű lesz. Mert azt hiszem, minden ki valaha bölcsészletet ízlett, ha nem lesz is olly lelkes tisztelőjévé a' hellén bölcsészletnek mint Emerson, örökre megtartotta emlékezetében Plátón nemes és eredeti spiritualismusát, a' stoicusok magas lelkületét, Epicurust és Diogenest. A' spiritualismusnak ma sincs olly erős alapja mint Plátón az erkölcsi materialismusnak olly erőteljes ellene mint Szókratész élettörténete.

Vessük össze most már a' hellén tudomány ezen ágát a' római irodalom bölcsészeti részével. Mindenben rendkívüli távolságban áll ez amattól; de főkép e' részben. A' római bölcsesség legjelesb képviselői Varro és Cicero. Amannak Mommsen „a' bölcsészletlen rómaiak közt legbölcsészletlenebb“ melléknevet adja 's ezt reá is bizonyítja. Emerről saját (Cicero) szavaival ad jellemzést. „Mind átfordítások ezek“ így szól maga C. saját bölcsészeti munkáiról — „kevés fáradságba kerülnek. Csak szó kell hozzájuk; 's az nálam van túlbőven is“! — Általán a' bölcsészlet nem volt a' római élethez és lelkülethez való. Az ő életök gyakorlati, jellemök kemény, erényök természettel némi vadsággal párosult vala, — ha az utóbbi kor Brutusait 's a' görög bölcsészlet némelly növendékét

kivesszük. Hogy emez élet, jellem és erény nagy és ma is visszahajtható volna : nem tagadhatni. De illy tulajdonok nem a' mai tarsadalomba illenének. — Ha tehát szelídebb korhoz való neme-sebb jellemek 's ha kivált bölcsészai szellem kívántatik : erre nézve a' fő eszköz a' hellének bölcsészete.

II.

Nem szükség fejtegetnem, milly fontos a' nemzet életében annak *költészete*, hogy t. i. költészete legyen, még pedig fensőbb eszmékre irányzott és nemzeti. — Azt mondhatnám inkább, hogy költészet nélkül nemzet csak úgy nem volt mint jeles egyén. Nagy érzelmek, dicső eszmék nélkül nagy tettek nem születtek soha. A költészet meg is előzte és tényezte, követte is a' nemzeti nagyságot 's hőstetteket. Tehát csak azt kell fejtegetnem, van-e szükség a' nemzet műveltebb költészetének fejlesztéséhez a' görög költészet tanulmányára? Valóban aligha több embert nem találhatnánk, ki azt állítaná, sogy a' költői anyag elfogyni, a' költői ér apadni kezd, — mint olyat, ki a' hellén költészet termékenyítő erejét tagadná.

A' költészet az ifjukor sajátja. A' gondtalan, szabad, képzelmes és érző ifju kebel képes arra, hogy lelke az eszményért dalra keljen. A' dal maga gyermekies : a' gondolatnak szárnyra lebbeneése, az eszmények énekben imádása, a' vagyak imádsággá létele, az eszméknek érzelemmé szenvedélylyé tüzesítése. A' költészet valódi kora a' nemzet vagy emberiség ifjúsága. Ha a' költő az emberiség ifjukorát keresi fel, azt egyedül a' régi hellén nemzetnél találja fel, kell pedig ezt keresnie ; mert valamint egyén, úgy egyes nemzet sem elég magának, — a' történelem, az emberiség tanulmánya elutasíthatlan szívszükség. A' mai elme látóköre az összes emberiségre kiterjed.

A' régi indusok költészete — melly a' történelmi látókör szélén elől tűnik fel — nagyszerű de kevésbé emberies. Sötét söt torz alakokban testesülnek ott meg az eszmék. Méltán nevezi ezt Rosenkranz a' sentimentalitás idealismus kifejezetének, szerelmi mámor és aléltágnak, melly magát a' mindenségbe bedűltnek óhajtja és érzi. Az egyéniség öntudatával 's egy emberi önállásának, szabadságának érzetével nem bíró, a' lélekvándorlás pantheisticus sejtelmébe

merült ábrándos lélek nyilatkozata a' természet szabad és édes szemlélete nélkül. A' túlfeszített phantasiának emez alakjait élvezni újabbkori légben nevelkedett szellem nem bírja. A' fogékony ifjai kebelnek pedig e' képek nem ébresztők és táplálók, hanem leverők volnának.

A' görög költészet, mint a' régiségtan állítja, némelly alakjait onnan vette át : Héfaisztosztát, Hermeszt, Prométheüszét, Kentaur-jait. De itt már minden alak új arcczal, az ifjúság színével, a' nemes és szép idomaival, illedelmével jelenik meg. A' fényes Olympus, a' nyájasan vendégeskedő, a' nevető istenek, — a' félisteni és olly érzékeny hősök, az édes viszont-találkozási hely, a' minden szigeten, minden barlangban erdőben, folyamban, forrásnál rejtező félisteni bűbajos valók, még a' Kirkék 's Kyklopszok is mind emberies alakok, — emberekkel társalkodók 's ha hatalmasok és erősek is, emberektől legyőzhetők. Egy van a' mi legyőzhetetlen : a végzet (*ἀνάγκη, αἰσα, μοῖρα περρωμένη*). Természetesen. A' természet olly kellemetes, az élet olly áldott és édes; de érzünk felette egy valamit, egy hatalmat, melly minden lépten benyúl élveink 's életünk folyamába, a' min túlszárnyalni sem értelmünk sem akaratunk nem tud. Ez a' szükség vagy kénytelenség. Ezzel magok az istenek sem bírnak; mert ők is az idő szülöttei 's mint egyének korlátozottak. Hatalmasok, de nem mindenhatók. Zeüsz két kockát vett elő és úgy határozza meg a' népek jövőjét. — De épen azért, mert legfelsőbbiképen a' *végzet* uralkodik, nincs miért rettegni tőle vagy zúgolódni ellene. Nem is személy vagy öntudatos való az. Ez a' *kénytelenség* nem fosztja meg életvidorságától a' lelket. Minden lépten élet tenyészik a' természetben. Élő szellemek a' forrásoknál, erdőben, fákban, — mindenütt tartózkodni, mindenütt imádkozni kell, de rettegni sehol. — A' természet szabad és élvező szemlélete teheti az embert nemesen emberré, ezt állítják az újabb természet-bölcsészek. Ez tette olly ifjudan boldoggá, olly gondtalanná, olly magasztosan könnyüdeddé a' hellén lelkét, — melly, mint Villemain után ismétlene, nem ismert undort vagy unalmat.

A' költői lélek illy hangulatának megfelelték a' külsők is. Nem is lehet amaz emezek nélkül. A' költőiség a' lélek bensőjében fakad fel; de az a' benső felzsöngés vagy harmoniás mozzanat külsők által fejezi ki magát, a' dal hangjaiban, a' taglejtésben, a'

hang és taglejtés rhythmusában, — 's ekkor született meg volta-képen. Minden összehangzik a' test és lélek szervei közt. A' lélekben megfogant az érzelmek körében megtüzesült eszme meghatja az idegeket 's ezek által a' test egész valóját. Így együtt születik az ének a' költői eszmével és a' kültesti ábrázolás taglejtés és táncz művészetével. Csakhogy a' testi és szellemi tulajdonok, mellyek ide szükségesek, nem minden népnek egyiránt adattak. Az éjszaki nép legindulatosban elbeszél 's tagjai nyugosznak. Némelly déli pedig még jelentménytelen szavait is taglejtéssel kíséri és dalhangokban fejezi ki. Az ó-görög nép e' részben páratlanul fogékony volt 's rendkívüli ösztönével bírt a' szép kinyomásának. A' dal zenéje Görögthonban lett szabályossá és széppé. A' rhythmus a' metron (e' kettő egy faj) a' hang- és taglejtés itt és együtt születtek meg legalább a' művelt izlésre nézve. (Az indus és hellén rhythmus közt találni jelét eredet-közösségnek, mint mythologiai alapfogalmaik között; de a' kettő milly távol áll, csak a' hangsúly különböző természete is tanúsítja). — Minő nemzet lehet az, melly énekkel kíséri bajnokai vívását az olympiai pályatéren, hősei mennydörgését a' színpadon; énekben teremti meg maga a' nép szelleme ősi történetét, az eposz szárnyas szavainak roppant sorát, 's az eposz sorainak tiz-ezreit emlékezetében századról századra örizi; — melly drámai és lanti költemények versenyét rendezi 's ünnepli, melly fúvola-szónál harezol, költőjét hadvezérül küldi; költője születésnapját fegyvern nyugvással ünnepli, — mellynél a' vallás egybe esik a' művészettel, a' költő a' prophétával, a' szép az igazzal az életben és az elméletben. (Milly örök értékű csak maga ez utóbbi felfogás, a' kalokagathia elve is! Nemde ma is az ifjat a' gyermeket, melly a' morálnak sem elvont indítóokait sem categoricus imperativusát érteni nem bírja, a' *széppel* szoktuk a' *jóra* gerjeszteni!). Illy költői volt a' hellének jelleme sőt mondhatni egy költészet volt az. Illy jelleme okozta halálát is. Nem tudott, komoly érett emberré fejlődni. Nagy eszméiért addig küzdött, mig elerőtlenült, 's oda lett legszebb korában, mielőtt a' komoly életről, terheiről tudomása lett volna. Elhalt mint erejét játékban elpazarolt ifju. Halála elég szomorú; de holta után is él nagyszerű hagyománya által. E' hagyomány a' hellén művelődés, mellyet előbb Róma 's utána az összes nyugot átöröklött. Ez a' szellemi kincs már többször megmentette Európa népeit a' tudatlanság és vadság elhatalmazásától.

E' kincs legmagasztosb része a' hellén költői irodalom, melyből minden lángelme merítette tüztét közvetlen avagy közvetve Horácztól fogva Goetheig.

Gyönyörű az, mit e' tárgyról Schiller *Griechenlands Götter*-ében vagy Gray progress of poetry-ében olvashatni; de leginkább magasztaló a' hellén költészetre nézve a' mit a' műveltebb Európa költészetének története felmutat. Legelől is a' latin költészetet kell említenem. Ez a' görögnek csak gyenge és csonka bár elég ügyes utáinzata. Azon nemek, melyek amott olly nagy tökélyre emelkedtek 's örökké utólérhetetlenek, és főkép a' dráma, itt nemcsak nem fejlettek ki, de nem is születtek meg. A' költészet, mely a' drámában éri el tetőpontját, itt szokott és természetes fejlődési cyclusát be nem végezhetette, 's ezt megint maga a' római élet, jellem természete okozta. De a' mely nemek itt — bizonynyal ama hellén irodalmi hatás alatt — megszülettek is, nagy alacsonyokban maradtak. Micsoda Horácz lyrája Pindaroszéhoz vagy a' több hellénekéhez képest? Vidor csapongó kedv, szép hangzatu szavak, mélyebb meggyőződés és a' mi a' lyrának egyedüli éltetője, vallási lelkesedés nélkül. Legalapob ismerői 's legfőbb kedvellői is csak kedves társalkodónak, szellemdüzs császárkori költőnek, ihlet nélküli vagy épen humoros komolykodónak tartják. Társasága lehet kedves és finom, de nem nemesítő. Az affectálástól sem igen ment. — Micsoda Virgilius eposza a' homérosziakhoz képest naivság, természetes nyelv, nagy ősi erőteljes élethű alakok 's az ódonság ama' jelleme nélkül? Ezt egy művelt ember idő után mintegy mondva csinálja, amazt egy nép költői lelke önmagából lehelli, teremti. Ez tárgyára nyelvére, szellemére nézve amahhoz képest valódi korcs és költői anachronismus. Az egész latin költészet aranykori 's így legjobb része egy *élite*-nek, egy művelt izlésű körnek élvezete — a' hellén egy nép élete. Rövid időn, nagy erővel, nagy ügyességgel fejlesztett, de a' nép szava részvéte által sem elő nem idézett, sem el nem ismert, félig idegen éghajlat alatti növény.

Az újabb népek költészetének fejlődésében biztosan kimutatni a' görög irodalmi tanulmány nyomait. Francziaországban a' nemzeti hajlamok 's tán a' nyelvfejlődés természete gátolták e' tanulmány nagyobb hatását. Tudósai maig panaszkodnak, hogy eme remek irodalomhoz kevés izlés található. Költészetök világosan a' római irodalomból táplálkozott. Homérosznak más mint

igenis szabad és így nem művészi, nem antikszerű fordítását nem bírják, Hérodotoszt fordítani sem igen merik. Legalább Villemain (Études) kimondja, hogy a' mai francia nyelv arra alkalmatlan. Pindaroszt most először Villemain kíséri vagy készül kísérni; költészetök a' könnyű, gyors és eleven képzelő elme jeleit hordja magán, de kevés eredetiséggel 's magas eszmével bírván a' bő leírások a' részletezés realismusában dűskálkodik. Világra ható magas eszmék tolmacsává egy sem lett költőik közül, egy sincs kit Milton vagy Shakespeare mellett említhetnénk. Művelt magasztos prózajok mellett, melyet méltán neveznek classicainak, 's mellyel méltán dicsekszik Cousin (Du vrai du beau et du bien 216. lap) alatt maradt költészetök. A' múzsa prózában nyilatkozik, érezvén hogy olly nyelven nem tud költőileg mértékkel zengeni. De maga az élet és a' nemzet szelleme is elfordult a' hellén költészet geniusától. A' vallási érzés tompulván, 's a' lélek nem emelkedhetvén magasra, olly nemek származtak, mellyek alsóbb körben gyönyörködtetnek, a' közéletet festő regények. Olly rugója lett leghathatósabbá a' költészetnek, melly az ó-hellén világban alig tűnt fel is: a' szerelem és szerelmi intriguék. Olly indulat lett a' költői élvezet tényezőjévé, melly a' classicai hellén műveknél tekintetbe sem jő: az ujság-kivánság, a' meglepőnek, szörnyűnek, torzak vadászata. Az őszinte (gyermeteg vagy ifjui, naiv) élvezés megszűnt és vele a' valódi eposz és dráma termékei iránti fogékonyság. A' lyra is alászállt saját magasabb köréből, 's elégli ha a' legközönségesb 's mindennapibb indulatokat rhetorikai ellentétezés vagy elmés ötletek által érdekessé teszi. Ezért aligha lesz sikere annak a' mire Villemain Pindarosza által hatni óhajt, a' lyra nemesítésének. Ezért aligha méltatlanul habozott *Mager* Párisban időzte után a' felől: van-e a' költészetnek jövője, nem hálnak-e ki az istenek a' világból, a' költészet világából. — Milly költői elmetermékek szülemle- nek illy időben 's a' classicai eszmék és formák hatása nélkül, csak *Hugo V. Légendes des siècles*-et kell megtekintenünk, 's átláthatjuk. Ha e' művet valaki az összes történetből felfogott emberiség kifejezésének nézné, midőn nem találhatni benne egy valóban nagy és nemes alakot: belátná, milly csonka az eszmék és így a' költészet köre a' hellén népvilág nélkül. Semmi fogékonyság az ifjui az egyszerű, semmi szelid szeretet az emberiség iránt; átok és gyűlölet mindenütt. — E' költőn legalább világosan feltűnik, hogy nem

érti 's nem érzi a' tiszta humanitás szellemét. Nemes ohajtásai istenkáromlással, emberszeretete a' túlsó sarkon embergyűlöletté, szabadság-szeretete minden szentnek szidalmazásává válik. Istennel gúnyolódva játszik, 's megvetőleg gúnyolja azt. Az életbeli ellentéteket hinduféle pantheismusban akarja kiengesztelni (Satyre-jában), segíti sőt hajtja az emberi keblet az életnek az emberinek meggyűlölésére; de reményt vigasztalást nem ad. — A' hellén nézetekkel való ismeretlenséget könnyű volna Béranger és Lamartine művein is kimutatni. De Chateaubriandnál, ki a' szépet keresi a' keresztyénségben ama műveltség nyomait találni.

Komolyabb hatását látok a' hellén költészeti tanulmányoknak a' briteken. E' nyelv legalább ellenkező fejlődési hatások mellett is, megtartá mértékességét. Legujabb amerikai költőnél is találunk daktylusi hatásokat (Longfellow Acadiája). Drámáik ötös jambusi sorokban íratnak 's így mentek a' rimelt hosszúságú sorok azon feszes-ségétől, vontatottságától, mellyel a' francia *Corneille* és *Racine* vánszorognak. Shakespearét és Miltont nem hellén ihlet lelkesítette. Az elsőről bevallja ezt az angol ítéset is; bár kétségtelen, hogy Erzsébet királyné és udvara 's a' korabeli előkelők hellén mythologia iránti rokonszenveket erősen affektáltak (Villemain *Études* I. 206.) Az utóbbi a' szent könyv által ihletett költő volt. De a' mint a' vallási mozgalmak elszűntek 's a' puritanismus hatását jóformán vesztette, újra hatott a' classikai művelődés 's a' mennyire a' britek lenyegesen keresztyén jelleme 's hajlandósága engedi, hatását megtevé. A' mai brit költők sokkép kitüntetik eme' hatást. Bulwer ékesszólóan írta Athén történeteit, Pompeji napjait 's leghíresb caractereiben van valami nemes és hellénesen derült vonás. *Thompson* — az előbbi századból lelkesen énekli a' hellén történelmi nagyságot. *Shelley* utánózta Aiszchylosz Prométheüszt. *Moore* fordította Anakreont; innen egy részről dalai könnyűedsége. *Byron* a' nagyszerű görög emlékekért halt meg. Ezeket zengi Childe Haroldja legszebb helyein 's másutt is, bár megvallom nem görög lélekkel. Még egyik legujabb költőjük *Tennyson* is énekli Amphion és Odysseüszt; igaz hogy abból pusztá kertje ápolóját szeretné nyerni, ebből egy ujkor reformer fejedelmet alakít. De bátor vagyok erősen hinni, hogy az angol költészet félreismerhetetlen magasságán, az angol bölcsészet nemes popularitásán, az angol történelmi próza jeles-

ségén, 's az újabb angol szabadelvű emberiségen, mely politikában, vallásban tevékenyen nyilatkozik az alapos ismerő fogná felfedezni azon tanulmány hatása nyomait, mely nálok olly nagy pártolásban részesül, mellynek jeles képviselőire (Thirlwall, Grote, Donaldson stb.) egész Európa elismeréssel tekint.

Legnagyobb hatást tett a' hellén irodalom tanulmánya a' németek költészetére, mely bizannyal ennek köszöni, hogy minden új nemzeteké felett áll mai napon. Ez által jött hozzánk is a' hatás Ráday és lényegesen Kazinczy által. Kazinczy egészen a' hellén alakok nyomán finomult német költészet utánzója lett. Kölcsey méltó követője az Ilias fordítójának. Vörösmarty a' hellén formák alkalmazása által lett első költőnk, 's a' nemzet nem talált semmi idegenest vagy akadályozót a' hatásokban, minélfogva ősei nagyságát nem csodálhatná. Sőt úgy látszott, azt érezte, hogy ez egyedül méltó alak, mellyben hősökről szólhatni. Úgy látszott, hogy elismeri, miszerént olly általán érvényes és természetes alakok ezek, mellyeket ifjudan az emberi szellem nem egy népnek, nem egy kornak szült. Berzsenyi és Virág ódáiban sem akadályozák a' görög schémák a' nemzeti lelkesedés kifejezését. *Petőfi* nemzeties sőt népies iránya nem fért meg az antik formákban; de nagysága mellett is a' nála nyilatkozó kínos sőt embergyűlölő világnézet a' classikai példányok mellőzését, a' hellén remekék szellemével való ismeretlenségét nagy hijányul tünteti fel. Mondják, ezt maga is elismeré, és szokta volna mondani, hogy nagy költő csak úgy lehetett volna, ha izlését hellén példányokon finomíthatja. — Költői kifejeztetésre minden tárgy és így minden indulat is jogosult, míg a' szépnek nem ellene; de ha a' költemény annyi fájdalmat, átkot, szidalmat és kínt foglal magában, hogy szörnyűt vagy kínlódót állít élénk, az indulatok harczában eltorzult arcot, a' hinni reményleni nem tudó eltompult keblet, s' így a' félelmetest vonzó szépség nélkül: ez már a' rút határaiba esik. Ha ilyenek is van jogosultsága megjelenni költészeti előadásban, csak úgy van ez, hogy a' költői lelkületen kívül és ne abban legyen. Csak átmenetül, csak ellentétül. Külömben a' költészet emberietlen sőt emberiség elleni lenne; főkép pedig megfosztatnék minden képzési hatásától és így iskolai értékétől. Illyektől méltán utasítja el tanodai férfit a' növendék kort oda hol az élet korlátozottságának, nyomorainak mély érzése mellett is a' lélek nem veretik le, hol inkább a' férfi-

erő tápláltatik és edződést nyer. — Homérosz hősei is szeretik az életet, meg is siratják azt. Achillesz méla komolysággal emlékezik folyvást arra, hogy rövid életűnek született. De nem veretnek le a' halállal szembe tekintve, 's főképen nem átkozzák azt. A' halál utániakra gondolnak és valamelly édes nyugalom szállja meg lelküket. A' görögök sirversei mindig vigasztalást foglalnak magokban. Prométheusz kínos beszéde nem olly mérges Aiszchylosznál, mint némelly költőnk szerelmi dala. Oidipusz arcán Szophoklesznál valami martyri nyugalmas fenség található. A' harcra hevítő dalokból pedig annyi lélek-erő tűnik ki, hogy azokat és általán az epigramma féléket méltán ajánlja Seyffert egyik fő képző eszközül. Pindarosznál végre, hogy csak e' rövid újmutatásra szorítkozzam — olly felséges vallási magasztaltság nyilatkozik, melyből lehetetlen igaz lelkesedésnek nem folyni az élvező ember keblébe.

De eddig is eléggé kifejezém, hogy olly ábrándban nem élek, mintha a' hellén költészet, eszméivel alakjaival, úgy a' mint van, kizárólag tartathatnék képző eszközül a' növendék ifjúságra nézve, mintha annak álláspontjára kellene a' mai lelket visszatérlni, mint a' költői meggyőződés és irány *netovábbjához*. Tudom, hogy e' kornak megvannak saját eszméi, istenei, érzelmei, nagyok sőt felségek mint az ókoriak. Tudom, hogy különböző életszakasz ez és amaz. A' régi idők ifjúságát, friseségét naivitását nem hozhatja vissza semmi erőlködés. Homérosz és Szophoklesz nem élvezhetők ma úgy mint saját idejökben. Nekünk is aligha lesz több Vörösmartynk; ha ha akarna is lenni, nem lenne közönsége, nem értené ma meg hazája. Élveznénk mint különösséget, vagy épen régiséget; de nem egész őszintességgel, nem a' szív egész oda-adásával. Más azon élvezet is, melyet mai napon *János vitéz* vagy *Toldy* ad, és az, melyet egykor adott volna. Mást talál bennék ma is a' még épebb, gyermekibb kedélyű nép, mást a' műveltebb közönség. Ezen utóbbi élvezete bizonyynyal nem teljes, nem őszinte, nem komoly. Mint úri teremben véletlenül megjelent egyszerű falusi ember eredeti valója, vagy blazirt nagy úrnak falusi kis lány. Furcsa tán kellemes is, de társalkodni nem való, 's hatása nem lehet. Mert nagy az idő és viszonyok különbsége. Mi az a' *Prométheusz* (kit mellékesen mondva Aiszch. nem, de Shelley célhoz juttat, győzelmessé tesz!) Milton ördög-főnökéhez vagy Fauszthoz, vagy épen *Hugo V. Satyre-jához* képest, — az *Argo* a' *Leviathanhoz*,

Oresztesz Hamlethez vagy *Moor Károlyhoz* és *Ferenczhez*, *Oidipusz Learhez*, *Falstaff* vagy *Don Quichote Thersziteszhez*? Az újabbkori alakok mindenesetre fejlettebbek, emberkoriallbak. Jellemök bonyoltabb, többféle vonásokból álló. De egyszersmind nehezebben is érthetők, torzabbak, emberietlenebbek. Nagyobb az egyéniség öntudata, az akarat ereje; de háborgóbb és zavartabb a' kedély. Ennek egyik bizonyítéka, hogy az örültség amott alig fordul elő; Shakespearénál mindennapi. Egy újabb bírálója pedig (Taine) azt állítja, hogy minden nagyobb jelleménél előfordul és főkép tényez.

Ha már az iskolai felsőbb képzés nem a' mai, hanem egy felsőgesb ember képét tartozik mintául elő-tükrözni és lélekbe nyomni: bizonyval inkább fogja azt amonnan vett vonásokkal leírhatni 's vonzóvá tenni, mellyek egyszersmind a' kedélyt épségben tartani, az indulat hullámaibaiban az illőnek szépnak határát megtartani képesekké tehetnek. A' hellén éposz, tragoedia, 's lyra körében bizonyval épebben, ápoltabban, óvottabban foroghat az ifjú szellem 's tán egyikért azért is, hogy ezek eszméi 's képei távolabb de fenségesebben fognak előtte ragyogni, vonzani, de nem szenvedélyre gerjeszteni. Nem olly közel esik ezek tüze, hogy róla megéghessen az ifjú kebel. Nem is lenne üdvötlenebb, ha a' szív kevesebb szenvedéllyel, az élet kevesebb nagy eseménnyel meglehetne. Az pedig múlhatatlan szükséges, hogy minden jóra való ifjut magát egy-egy ujkori Faustnak 's effélének ne képzelje. . . És nekem, ha, hogy ezekre nézve nem ragad túl nevelői előítéletem, végtelenül érdekesnek látszik csak maga az a' fönség, mellyben az ó-kor és épen a' hellénség költői állottak. Egy *Arion* vagy *Orpheusz* mesés de elragadólag szent alakja, egy *Sappho*, *Pindaros*, *Szophokles* nagy és nemes jelleme talán vonzólag hat azon meggyőződés szerzésére is, hogy a' költői pálya nem múlhatatlanul kicsapongáson, vad életen 's egy elaljasodás utáni palingenesisen kezdődik, mint az újabb idők némelly példányai után hihetnék.

A' költészet elmélete is a' hellénektől származik le. Az aethetica első mesterei Arisztotelesz és Longinus. Kétezer év alatt tökélesedhetett az elmélet, eltávozhatott az ősi nézetektől, — még a' költői formák is megváltozhattak; de a' költészet alaptörvényei, mint maga annak hivatása és lényege is bizonyval azonok maradtak. A' hellén költészet története kiváltképp alkalmas arra, hogy a' különbözőféle nemek származásából azok eredeti törvényei és természete

elvonassék. E' tekintetben is nem csak páratlan, hanem mellőzhetetlen kútfő nyílik fel ezen tanulmány körében.

Mit nyújt a' hellén világ ismerete a' több művészetekre, a' szobrászatra építészetre és zenére nézve, alig kell érintenem is. A' görög szobrászat remekei maig a' jóízlés e' nembeli első példányai. Az építészeti görög stíl és oszlop-nemek örök szépségűek. Ezekben is egy útolérhetetlen lángelme termékenysége mutatkozik, millyet semmi más ó vagy ujkori népnél sem találhatni. A' zene törvényei innen hozatnak le minden tanulmányozó által. Így összefoglalólag feltaláltatik ott minden, mi a' műizlés fejlesztésére szükséges. A' népnek minden részben mutatkozó alakjai a' tökéletesnek templomává teszik e' csodás nép körét, mellyben mintegy ellenállhatatlanul fejlődik a' szív és elme. E' kör úgy szükséges magasbra törekvő elmének, mint a' tavaszi enyhe lég a' növénynek vagy az édes anyai kebel melege a' kisdédnek.

IV.

A' tudományokra nézve többen emelhetnének kétkedő szót: ha itt e' szó alatt az emberen kívül levő világ ismeretéhez tartozó 's az újabb idők nyelvén különösebben úgynevezett tudományokat (mértan, természettanfélék) értjük. De ezen tudományok sem mának vagy tegnapiak szülöttei, nem is a' jelen században vagy az ujkor határai közt felfakadt növények. E' tudományokról sem lehet alapos ismerete, ki ezek történetét nem ismeri, vagy mellőzi. Nem mondom, hogy a' köz élet feladataihoz alkalmas mennyiség-tudós nem lenne, a' ki például Ohm vagy egy másik műveit teljesen átértette 's bírja, vagy ép ilyen physicus, ha egy áttanult kész rendszert teljesen elsajátított. De ismerete és amazé közt, ki a' tudomány fejlődésével is foglalkozott, 's ki mint Arago és Humboldt az ókor fogalmainak mellé-tartásával alapította meg jelenkori színvonalán tudománya tételeit — igen nagy különbség vagy. Mert amaz nem tudja azon fokozatokat, mellyeken a' tudomány áthaladt, az akadályokat, mellyeket az emberi ész átküzdött, míg ezen álláspontra jutott, nem ismeri az emberi nyomozó ész tankutatási kiindulópontját, eljárás módját, tévedéseit és így magát az emberi ész; ismeri a' tudományt, de nem annak organumát, az emberi

szellemet, — nem lehet alapos megítélője annak, valyon mennyiben működik ma is jól dolgaiban az emberi elme. Az embert mellezői a' tudomány mellett.

Az is szükséges — legalább nézetem szerint fensőbb műveltségűekre nézve, hogy tudományunk *szép* legyen, hogy az értelem mellett az érzelmek is lehetőleg foglalkozzanak. 'S mindjárt értünk valamit, mihelyt egy tárgynál annak szemlélete alkalmával az embert is mellé gondolván, erre is tekintettel vagyunk. Ezért szoktak a' festészek a' nagy épületek hegyek vagy kies tájak mellé embert is alakítani; érdekesebb úgy ha embert is látunk, kihez mintegy mérjük. Szép értelmileg egy mathematicai tétel és annak olly következetes lehozása; de szép lesz érzelmileg is (bár e' körben legkevésbé van szükség az érzelmességre), ha mellé gondoljuk, millyképen fogták azt fel hajdan, mikép alkalmazták. Szép a' természetben egy állat előterjesztése, leírása; de szebb lesz, ha mellé adjuk, mit vélt arról az együgyü ókori nép. Ki ezt nem így teszi, annak a' természet lehet nagy bámulatos rendszer, de szép vonzó aligha lesz. Emberileg nem fogja azt szemlélni 's élvezni. Nemis elégedtek meg soha az ú. n. exact tudományok legnagyobb férfiai azzal a' mit nekik századuk készen adott. Visszamentek egyes tárgyagnál a' legrégibb nézetre, hypothesisre; azoktól lefelé jöven haladtak alább a' folyam minden változását, szökkenéseit 's csavarodásait érdekelve; egy *haladványa* alakult így meg a' tud. nézeteknek, melly nem csak gyönyörködtető, hanem ama' sokkal nagyobb jót is tényezé, hogy ők magok is képesek lőnek felfedezéseket tenni, 's tovább haladni a' *számításban*. Természetes lön az is, hogy minden jeles természettudós vagy illyen lélektani 's bölcsészeti tanulmányokra tért ki vagy át. Hogy is lehetne olly ismeret, melly nem folya össze a' meggyőződés az elvek megszülemelésére, — 's hogy lehetne nem reflectálni arra a' mi az esmeretek közép- vagy forró-pontjául, a' meggyőződés, elvek organumául 's műhelyéül szolgál, t. i. az emberi szellemre és ennek sajátságaira. *Newton* theologus is volt. *Leibnitz* a' végtelenek analysisén kívül theodiceát írt. *Humboldt* a' régiek természettani nézeteit is érdeklé 's vallási és polit. nézetei ismereteseek. *Arago* sokat írt szaktudománya történeteiről. Így, úgy hiszem, a' többi is.

Különösen valónak tartom azt a' mit előadék, az *iskola* szempontjából. Itt az emberies képzésről van szó, mielőtt szakismeretre

menne át a' növendék 's az emberinek önmagában tovább képzése tetszésére hagyathatnék. Azért itt mindent a' szépnak színével el-árasztani, mindent az ifjui kebel természete szerént érzeni is kell egyszersmind, nem csak érteni. Másképp e' korra nézve lehetetlen. Illyképen tárgyalatik pedig a' tudomány, ha a' helléneknél lévő ősi kútfő felnyitattik, 's ebből meríteni a' mai növendék megtanítatik. — Az illy felfogásnak, vagy történeti tanulmányozásnak még egy más haszna is van. A' tudományt fékezni fogja merész-ségében gyermeki kora gyarlóságainak belátása. Az észteni fogja, hogy minden kérdésre, mellyet magának a' világ szemlélet vagy észlelés közben feltétet, választ nyerni ne erőlködjék. Hagyjunk tért a' képzelődésnek is ott a' hol az értelem nem járhat sikerrel.

De az újabb tudomány sokat is bír ama' régibbtől és épen a' helléntől. Csak maga Arisztotelesz neve elég ennek megbizonyítására. Ettől ered nem csak a' bölcsészet, hanem a' természettanok ismeretének alapja is. A' tudományos műszók hellén nyelven hagyat-tak át, sőt így alakíttatnak ma is. Ezekben rejlik pedig a' tudomá-ny veleje. És nálunk a' műszók magyarítása maig munkában van. Sok elvetendő lesz bizonyval közülök és sok újra alakítandó. Szégyen volna, ha nemzetünkben csak kevés vállalkozhatnék a' műszavak alakítására 's megítélésére, — a' nagyobb rész előtt pedig ezek megannyi hieroglyph-féle érthetlenségek vagy önkényesen vert pénzfélék lennének.

Az ú. n. exact tudományok után méltó megemlékeznünk az államtudományról és történelemről is. A' történetnek bizonyosan legszebb 's legfontosabb szakasza a' görögök historiája. A' ki de-mokratiáról vagy oligarchiáról szól, aligha teheti ezt eme történe-lem nélkül. A' perzsák vagy scythák olly érdekes történetét nem ismerhetni a' hellén kútfők nélkül.

Ránk nézve pedig még egy nagyobb ok is van a' görög történelem és így a' g. nyelv tanulására. A' magyar őstörténet és régiségek külföldi kútfői közt legjelesbek a' byzantinusok. Ezek nem értése, mint jeles történetbúvárunk *Szabó Károly* megbizonyítá sok bal-veleményt csúsztatott be a' német és honi irodalomba. Ezek orvos-lása e' kor feladata; azért a' tanulmány is, melly ehhez szükséges nyakunkról le nem rázható.

Jól mondatott 's gyakran a' közelebbi időkben az is, hogy a' történelmi tanulmány nekünk főteendőnk. E' tudománytól, a' mel-

lett, hogy nemzeti öntudatunk igazolója, ébresztője, múltra nézve bírónk, jövőre nézve tanulságunk lehet, függ az *eredet* nagy kérdésének megfejtése is, mellyel foglalkozik minden nép, de egy sem annyit mint a magyar, egyedülisége sajátsága 's tán költőisége miatt is. De egy népnek sem is olly nehéz feladat ez, mint épen nekünk. A' britet vagy francziát történelmi genealogiája 's nyelvének egyszerű megvizsgálása felviszi a' kelta vagy germán elődökig. A' németet és olaszt még könnyebben. A' mi nyelvünkben könnyen kiválasztható az újabb időben vagy európai lakásunk alatt reá tapadt idegen elem, 's ott olly elem marad, melly távolabbi népekkel való közösségre vagy érintkezésre mutat, 's régi kapcsolatra rokon népekkel, melly több mint két évezred előtt megszakadhatott, a' nyelvek felsőbb műveltségre fejlődése előtt. Ezen időtől fogva megint más népekkel lehettek őseink kapcsolatban, más viszonyok nyomai mutatkoznak a' nyelv szókinésén. Csak vallási kifejezéseinket, mythologiai vonatkozású szavainkat tekintsük meg. Sőt vannak a' nyelv rendszerére tartozó dolgok is, némelly nem magyar és nem áltaji eredetű képzők (*nok, nők*, — kicsinyítő *ka, ke* 's tán az eszköz-képző *lya, lye, la, le*, sőt némellyek szerint az *and, end, andó, endő* végzetek is) [mi azomban nem lehetséges, l. M. Nyelv. V, 326 l.], mellyek árja nyelvekből ragadhattak reánk. Efféle körülmények, mellyekhez némelly újabb fölfedezések is szolgáltatnak adatokat, oda útalnak, hogy ősi történetünkre nézve az árja népek körében is kell kereskednünk. E' tanulmánynak is középpontja a' görög nyelv és irodalom tudománya, melly az ú. n. árja nyelvek 's régiségek tanulásához a' legelső lépcsőt képezi.

De nem szükséges mindent kizárólag nemzeti szempontból fogni fel, vagyis a' nemzet tudományi feladatát kissé szélesebbre kell kiterjesztenünk. Ezt kívánja azon egyenjogúság, mellyel az európai művelt nemzetek körében élni, joggal és hivatással bírnak. Miért ne volna nekünk jogunk sőt kötelességünk az egyetemes történelem, mint emberiségi legfőbb tanulmány körében kutatnunk? Minket illet honunk történelmi régiségeit, habár azok kelta vagy római időkre vitetnek is, első sorban nyomoznunk és értenünk, mint azt már tettük is. Érdeünkben áll más ajku honosaink őstörténeteit vizsgálnunk, mellyeken jogok, vagy a' mi még hatásosabb, nemzetiségi rokonszenvek alapulnak. Mindez az árja népek törté-

nelmének tanulmányára vezet, — s' így ama tanulmány fő eszköze a' görög nyelv és irodalom.

A' történelem irányáról is szabad lesz itt szólnom. A' görög történelmi előadás remeksege el van ismerve. Találunk az új korban is példányokat. Ranke és Macaulay vagy Thierry és Guizot valóban nagy próza-művészek. De más értéke van a' görög történelmi stíl tanulmányának. Itt nem csak a' kifejlett vagy megalakult történelmi előadást találhatni fel, hanem annak kifejlését is szemlélhetni Hérodotosztul Thukydideszig. Az ezeknél előforduló nagyobb részt utánzott 's így költött beszédek, némileg költőivé 's így táplálóbbá teszik a' történelem tanulmányát. E' lactea ubertást, e' drámatikált történetrajzot lehetetlen nagy hatás nélkül olvasni az ifjunak. Ez az ifjukor históriája, ez a' mi lelket ad a' történetíráshoz; miután az ifjat nem is annyira a' tényleges valóság mint az eszmei igazság érdekli, 's ha nála a' képzelődés ki nem fejlett és egy ideig korlátlanul nem csaponghat, műizlése nem fejlődhetik 's legfelebb ügyes utánzóvá lehet. Ez hevítheti fel a' valónak kutatására, az az iránti érdekeltségre, a' nagyok csodálására, az emberies történettanulásra és írásra, — ez óvhatja meg a' történetíró pantheismusától vagy fatalismusától is. Maga a' nyelv is a' magasabb történeti stíltra látszik születettnek. A' részesülőkkel összevont mondatok mintha a' tények tömött összeállításával alkotandó díszes képekhez szolgálnának ékességül. Az igék sokféle alakjai a' cselekvény számtalan-féle mozzanatait fejezik ki. A' terjedelmes szókincs sok finom megkülömböztetésre alkalmat nyújt és gyakran az emberi lélek, máskor a' társadalmi és államviszonyok mélyébe vezet a' tanulmányozó tekintetét; mi igen szükséges a' történetíróra nézve.

V.

De van a' görög nyelvnek épen nyelvtanulmányi fontossága s, melyet főképp ez helyen mellőznöm nem szabad.

Az árja és épen görög nyelv fontosságáról eredetünk őstörténeteink szempontjából már tettem szót. De maga nyelvünk tanulmánya is csak úgy sikerülhet, ha ennek szógyökei és alakjai amazokéival összeköttetvén, kivonatlik mi a' magunké mint ősi birto-

kunk. Nyelvünk művelése is úgy folyhat jól, ha az ősi erőt, irányt, alaptökét megtartjuk, de eme' nyelvek műveltségére is tekintettel vagyunk; ha jól kiszámittatik, mire képes nyelvünk önerején a' XIX. század szükségéhez vagy a' szép előadás emez örök példányaihoz képest, mi telik ki a' legmagasb irány használatára saját alakjainkból, — hol szabad, hol tilalmas utánoznunk, bővitenünk.

A' nagy, művelt árja nyelvcsalád legnevezetesebb tagja a' görög nyelv. Hangjaira nézve az ó-perzsánál és indusnál szegényebb — így a' cerebrál és aspirált meg gutturalis hangzatokra nézve, — de alakjaira nézve szintolly dús, hangzatára nézve kellemesb, szókincsére nézve többoldalú 's sokkal gazdagabb. A' szabályos syntaxis és, a' mi abból alakul, a' stilus fensőbb értelemben itt születik meg. Amott összefoly a' mondatban minden, itt a' szók egyénisége, egyéni jelentéke által a' beszéd észszerűbb, a' stilus hajthatóbb lesz. Mint a' társadalomban az egyén, az emberben a' szellem itt jut önállásra: úgy a' stilus nemei is itt válnak el a' szellem különböző nyilatkozataihoz képest. A' lélek legfelsőbb eszméi, a' külső világ értelmes szemlélete itt bírja valóban kifejezni magát. E' nyelv olyan az előbbeniekhöz képest mint e' nép vallása bölcsészete, költészete a' korábbiakhoz. Ez termékenyíté meg a' latint és általa is közvetlen is az ujabbakat. Ennyi szellemi kincs kifejezve sehol sincs, mint ezen nyelvhez kapcsolt irodalomban, 's az emberi lélek sok oldala, sok irányu mozgásának egy beszéd sem lett olly hajlékony és alkalmas formájává mint ez. Ez áll páratlanul az ó és új nyelvek között szóbőségével hajlékonyságával, gyönyörű hangzatával, mintegy *mintá-nyelv*, melyet a' költői lelkesedés istenek nyelvének nevezett. Annyi bizonyos, hogy nélküle nyelvművelődés nem létesült 's az irány képzésére mindenkor példánynak 's főeszköznek tartatott.

Ha részletekre szabad térnem, e' nyelv csak abban is páratlan, hogy egész fejlődési folyama tárva áll előttünk Homérosztól az alexandriai sőt byzanci 's római korig, — 's a' dialectusoknak, hogy úgy mondjam, egyik szélétől a' másikig. Mert csak így összefogva áll előttünk egész roppantságában az ó-hellén nyelv birodalma. Látjuk Homérosz nyelvét — mondanom sem kell pedig, hogy már ez is nagy műveltség eredménye, hogy ennek alakjai már erőteljes nyelvfejlesztési tényezőket tesznek fel, mint jeles mesterséget a' kyklopszi falak, a' mykenaei palota, Atreüs kincs-

kamarája, s hogy lehetetlen is a nyelv származása első korát, mintegy ébrénységét irodalomból kitanulni; — látjuk e' nyelvet Homérosznál egyszerű pongyolájában, népies ismétléseivel, összehalmozott kötszavaival, — melyek elemeztetvén nagy részben *öszönszavak*, mikép uralkodik az indulat a' hangokon, a' hangzati szükség és mérték a' szók testén hosszaságán vagy rövidségén és értékén, — mikép forrnak össze a' szók alkalmilag összetettekké, szeszélyesen alkotott tulajdonnevekké, mint szellemes ember vagy a' nép ajkain nálunk mai napig. Látjuk lassanként simulni a' szabályzott indulat nyilatkozási alakjaihoz a' tragicusoknál, a' prózához a' történetíróknál. A' próza megalakulása csaknem szemünk előtt megy véghez. Mintha ennek vajúdását látnók az anakoluthiában, az egyenes és mellékes beszéd váltakozásában, a' constructió-törésben, a' kötszók összehalmozásában. Végre előttünk megálakulva áll a' kiképezett próza, Démoszthenesznál, Thukydidesznál. Meghiszem némi hijánnyal a' mai angol próza rövidségéhez, a' német elvontságához és a' francia clarté-jához képest, — meghiszem, hogy nem olly megfelelően a' megállapodott ész kívánatainak; de olly ifjúi erőben, millyet ezeknél hiába keresnénk. — Majd műszavak is alakulnak, a' bölcsészetre Arisztotelesznál, a' grammatikára ugyanott és az alexandriaiaknál. Előbbi tárgyiassága, természetisége s utóbbi elvontsága, előbbi költőisége s classicitása utóbbi tudományossága és realismusa szépen felismerhető s ellentétben szemlélhető.

Hangtani tekintetben a' görög nyelv tanulságosabb bármely másnál. A' hang csak nem minden neme jóformán feltalálható itt. Mélyebb vizsgálás után még a' sziszegők azon neme is feltűnik, melyet a' mai kimondás szerént nem ismerünk. Erre mutatnak a' *gj*-ből lett *σσ*, a' *dsz*-ből (*dz*, *zd*) lett *z*, melyek csak utóbb nyerhették mostani vagy az atticismusból ismert kimondásukat; miáltal a' nyelvhangok kevesedtek. — Midőn a' hangsúly a' végső harmad szótagra — vagy a' három egyszerű hangmérték vagy hangegység elejére siet, a' kellemes hangmenet ösztöne volt egy részről tényezője, más részt a' szót nem csonkította s a' mérték uralmát nem gátolta. A' mérték pedig bizonynyal tökélyesebb eszközlője a' nyelv költészeti használhatóságának, mint akár az itt ismeretlen rím akár a' még tökéletlenebb alliteratio.

Nem alap nélkül történik, ha egyik nyelvet a' másíknál eredetibbnek, a' nyelvszülő lélek őseredeti mozdulataihoz közelebbinek

vallják. Illy nyelvben a' legvégső elemek a' gyökök kisebb hang-
 öszletek, változékonyak, folyékonyak. Az átvett idegen szók mint
 megannyi kiváló, össze nem olvadt, a' képződés által tovább nem
 művelt, a' nyelv egész életmozgalma által át nem sajátított részek.
 Míg a' saját szógyökök ezerképen változnak, ezek ott állanak érint-
 tetlenül, legfelebb kívülről az önálló szórészek, képzők ragok ál-
 tal növekednek; de belülről nem változnak. És a' mi az illyekben
 eredeti, — illyek pedig a' nyelv alapjára, a' mozgási cselekvési
 alapfogalmakra tartozók — a' természethez állanak közel; nagy
 részt hangutánzók, anyagi élet vagy mozgás hatására származottak.
 Így találjuk a' görögben, melly nyelv egy nép életéből, annak
 élénk lelke által teremt meg. Innen a' számtalan erőteljes hangszó
 (nатурlaut) indulatszó és *ösztönszó* (lautgeberde). Innen az állatok
 és egyéb valók 's élet nélküli dolgok olly nevei, mellyeket a' hel-
 lén nép saját nézete szerént adott, mellyeket aztán a' rokon népek
 értelmetlenül, az eredeti alakítási indítóokot nem értve vettek át.
 Hogy például *león* ragadozót tesz, és *pontosz* járást utat, azt a' la-
 tin *leo* vagy német *löwe* úgy szintén a' lat. *pontus* nevek fel nem
 tüntetik 's az utóbbi népek valóban nem is tudták. E' tekintetben,
 mellynek vizsgálását számtalan példán kísérthetni meg, méltán
 mondatik a' görög más minden újabb rokon nyelvénél eredetibbnek,
 — a' szónak a' fogalmak vagy ösztönök szerénti megalakulása
 tanulmányára legalkalmasabbnak. Ha e' tulajdonát, melly bőven
 fejtegettetik például Pott Etymol. nyomozásaiban, a' magyarban ha-
 sonló természetével egybevetjük, sok érdekest találhatni fel; csak
 a' túlzástól óvakodjunk, 's az egybehasonlító nyelvtanulmánytól ne
 vonakodjunk. — Nevezetes az a' kéthanguság, a' szók mély és ma-
 gas hangzat szerinti megalakulása is, melly a' magyarban és roko-
 naiban általános és a' görög nyelvben, főkép ha dialectusait egy-
 bevetjük, hasonlókép feltalálható; holott a' latinban és az újabbak-
 ban olly megállapodva a' szógyökök egész teste, még a' magán-
 hangzókra nézve is. Mind ez az ősi vagy eredeti nyelvalkotási
 erőre mutat vissza.

Mikép találkozik két illy teljes erőben lévő vagy mint mon-
 dánk, viszonylag eredeti nyelv az indulat és természeti hangokra
 nézve egymással, mind a' mellett is hogy közel sem rokon: a' ma-
 gyar és görög összehasonlításából számos ponton szemlélhető. Eb-
 ből aztán a' természet nyelvalkotási működésének menetét szépen

elvonhatni. Illy egyező hangszókból most csak néhányat: *σειρ* — száraszt, *σευ* — szét, *λευσσ* — les, *ἐρ-ις* — irigy, *ὀρ-γη* — harag *ἐρχομαι* — ered, *ις, ινος* — in, *ιος* — íjj, *ἄζω* — aszal, *βδεω* — bűd, bűz; *καλινδω* — kalimpál, *καμπτος, γναμπτός* — kampós stb. Van egy nagy sora olly szavaknak is, mellyek az indgermánokkal volt érintkezésekre mutatnak.

Szólék a' gyökök egyszerűségéről, miszerént azok rendesen végélemzésben egy tagra 's többször egy mássalhangzóhoz csatolható magánhangzóra vonathatnak össze. Curtius Gy. ugyan (Grundzüge der griech. Etymologie) int, hogy az efféléktől óvakodjunk; de maga a' dolog természete sőt az ő etymol. fejtegetései is illyekre vezetnek. Lehetetlen ezekről illyesmire nem gondolnunk, ha látjuk, hogy *τυ-πω*, *τυγχάνω*, *τευχ-* és *λαας*, *lapis λίθος* 's több illyen egy gyökre vitetik vissza. Ezt mondhatni aztán a' hajlíthatóság legfensőbb fokának.

Vannak a' görögben, hogy alaktanára térjek, olly szónemek, mellyek csak egy régibb állásponton találtatnak fel vagy ha megmaradtak is, régibb ragozóbb nyelvallapotra mutatnak. Illyek: a' *φι*, *θεν*, *ξε*, *δε* képzők, a' *μι* igeragnak ujabb-kori gyakorlat elleni oda toldása, — az utól tett praepositíók és kötszók. Van olly állapota a' nyelvnek, mellyben még az grammatika által nem figyelmeztetett, a' hechezet elmaradása vagy feltétetése, — a' hangzó hosszu vagy rövid kiejtése. Mind ezek másutt csak azért sem szemlélhetők illy tisztán és részletesen, mivel olly sok időre terjedő és olly bő irodalma nincsen egy más régi nyelvnek sem.

Ha még ide gondoljuk, hogy e' nyelvre nézve, rokonaival egybevetőleg, mennyit kutatott a' külföldi tudomány — sokkal többet mint magára a' latinra nézve is, mellynek merevültebb alakjai nehezebben elemezhetők — természetes lesz megismernünk azon methodust, melly szerént ez tárgyalatott. Nincs is ok legszivesb buzgólkodásunk mellett is, miért boszankodjunk a' szomszéd művelt népek philológiájára vagy linguisticájára. Tudományos nyomozás előtt más a' nyelv, mint vizsgálódási tárgy, más ismét ha mint nemzeti legfőbb kincs és így valódi létezésünk eszköze 's exponense tekintetik. Ha amannak tárgya, teljes higgadtsággal lehet és kell azt kutatnunk; ha utóbbi szempontbul nézzük, méltán forr fel érette vérünk, elnyomatására, kiírtóira gondolván. Ha más körben tanultunk a' külföldi kutatóktul; miért nem lehetne

ebben is, ha egyebet nem, methodust. Látjuk hogy itt más a' kiinduló pont, 's valóban a' mienkben a' természetre többet visszaháríthatunk; de elvégre is van minden nyelvben valami közös módja a' levésnek és létezésnek; mint az emberi elme is, még ha többféle *raçe* volna is az ember, a' lényegben mindenütt csak az. Ha más tudomány methodusára nézve ujat nem alkottunk, aligha alkothatunk erre nézve is. Ott hol etymologiai nyomozások által ősi történeteink ősi rokonságunk fejtegettetik más módot nem követhetünk, mint amott követtek; és ez nem visz oda, hogy azok nyelvszabályait miénkké tegyük. Ott hol nyelv- és vele szellem-mívelésről van szó, az indgermán nyelvek tanulmányára vagyunk utasítva; de azért nem lesz szükséges, hogy azok szavait vagy kifejezéseit, mondat-kapcsolási 's bármelly alakjait szolgálilag utánnozzuk.

Önként fog felmerülni a' szives olvasó emlékezetében, 's nem hagyhatom e' parányi czikk berekesztésénél említetlen, hogy maga a' grammatika is görög elmének szüleménye. Nem mondom azomban hogy ez a' tudomány, melly az utóbbi hellén korban olly divatos vala, igen sokra haladt volna. Sőt csaknem kizárólag nyelvbölcsészettel, a' legnagyobb nyelvszármazási kérdésekkel foglalkozott. Tapasztalati eljárásról képzetök sem volt. A' nyelv isteni vagy emberi eredete, a' szó-nemek értéke a' beszédben, mondattani fejtegetések forogtak fen. A' proszdioriszmosz, apophanszisz, a' tagadó és igenlő mondatnemek 's illyfélék a' mai nyelvtudományra nézve meddő tárgyak 's leginkább curiosumok. De ha nyelvtani műszavaink ma is görögök, ha némellyik ezek közül némelly nyelvtani fogalmat ma is mintegy bilincsben tart, például *πρωις* = casus = eset, melly többé az uj indgermán grammatikában sem áll helyén, vagy a' *közép* ige, részesülő, hanyatszó 's eff., mellyeket mai napiglan kénytelenítettünk használni: nem könnyen lesz jártas valaki a' grammatika mély ismeretében 's annak történetében, a' ki a' hellének nyelvtani elméleteit valamennyire nem ismerné. Ezért látjuk, hogy nem csak a' német irodalom teszi ezt uj meg' újabb tanulmánya tárgyává, mint *Lersch* görög nyelvbölcsészetiében, *Deuschle* plátóni nyelvphilosophiájában, hanem a' francziák is, midőn *Séguier* Arisztotelesz, *Egger* Apollonius Dyszkolosz grammatikai műveiket commentálják, — sőt az első a' port-royalféle nyelvtan némelly czáfolatait Arisztoteleszen alapítja

(Philos. du langage, lap 18). Annyi bizonyos, hogy Plátón Kratyllosza, mely gúnyosan czáfolja a' szóknak egy tényezőül felvett fogalomból leszarmaztatását, sok vakmerő és a' valódi tudományt gúnyoló etymológiázásnak elejét vehette volna, ha e' tanulmány az eredetiség 's lángelme dicsőségének követelése által háttérbe nem szorítottatott volna. (Plátón Kratyllosza. Stallbaum kiadása. Előszó).

VI.

De azok közt a' kik a' hellén nyelv és irodalmi tanulmányok némi fontosságát hajlandók elismerni, vannak kik a' nyelv pontosabb tanulmánya, e' nagy teher helyébe egy sokkal tűrhetőbb szert ajánlanak, a' fordításokat. Néhány jeles elme mindig fog találgozni, kik ezeket lefordítják, 's így a' nemzet minden művelt tagja nem lesz kénytelen, annyi nyelv- és egyéb tanulási teher mellett az ó-görög nyelvvel is vesződni. Eszmék, ismeretek kedvéért van e' tanulmány úgy is; ezek pedig jó fordításokból is meghonosodhatnak tudományban és költészetben.

A' költészet igaz hogy nagy eszmék előadása; de a' költészet eszméi külső nagy és nemes alak nélkül nem adathatnak elő. A' költészet soha sem szakadhat el egészen *idősb* testvérétől a' zenétől a' dallamtól. A' rhythmust és egyéb hangzati külsőséget maga a' költői eszmék magassága vagy inkább érzelmessége, hevéssége, igényli 's szüli meg. Ha ez nem történik korcs valók származnak, korcs próza vagy korcs és kifejeletlen költői idétlenség. A' valódi költői szüleményben az alak és tartalom úgy összenőttek oly egy-üvé tartozók, hogy az alak minden részecskéje eszmei tartalommal bír, — minden szónak hangnak saját értéke van. Ezért csak tükör és homályos kép az — az írással szólván — melyet a' valódi költői elmeszülemény fordítása adhat; kiváltképen pedig egy eredetileg lángelmű önállósággal affectatio vagy utánzás nélkül érzett és magát természetesen kifejezett nép költészetének fordítása. Ki fogja Homérosz szellemét felfogni, ha nyelvének zenéjét nem hallja, ha az eredetinek sajátos szavait, mondatait, inversióit, indulat- és kötszóit és így az eredeti nyelvszellem mozgásait a' hogy az a' görög népnél létezett, 's a' hogy annak lelkéből kifejlődve e' remekekben előadatik, nem sejtette nem érezte? Ki fogja Aiszchy-

losz erőteljes nyelvét vagy Arisztophanesz rögtönzött élczes szavait, Szophoklesz ünnepélyes magasságát visszaadhatni? A' sokkal közelebbi Shakespearet vagy Goethét ki vállalkoznék úgy áttenni, hogy fordítmányát az eredetivel egy értékűnek 's tanulmányra a' helyett ajánlhatónak vallaná? Mennyi van itt áttehetetlen, mennyi erő rejlik olykor egy szóban, egy hangutánzóban, indulatszóban, célzásban egy példabeszédben, a' vallási és egyéb régiségek köréből elvett kifejezésben?

A' görög költészet szelleme olly eredeti, önálló és sajátos, mint fentebbi fejtegetésünkéből kitetszik, hogy azt csak saját honában és mezében lehet jól felfogni és kitanulni.

De vannak fordíthatóbb művek, mint a' szorosan tudományosak, a' történetiek, államtaniak és tán bölcsészetiiek. Ezek irányát utánozhatóbb, szavai kevésbé sajátosak, szöböségök kisebb, műszavaik nagy részt maig ismeretesek. De ezek fordítása is egyedül azok számára való, kik a' tudomány történeteivel nem foglalkozhatnak, kik a' tudományt a' köz életért, 's úgy szólván második kézből vehetik. De a' hol fensőbb tudományos cél van tekintetbe véve, hol tudományi önállás létesítése 's termékenység előidézése forog szóban, ott a' tudomány története és így annak saját eredeti nyelve sem leszen mellőzhető. Ebben van a' főerő, hogy a' tudományt szülő szellem első öskori tevékenysége vizsgáltság, a' fogalmak első meghatározódásai megállapodásai láttassanak által. Hány illy kifejezés maradt, mellyre ellenállhatlanul visszatér a' legújabb és egészen modern tudomány is? Hány nevezet maradt megközelíthetetlen, lefordíthatatlan? Megfelel a' theologia és philosophia, mellynek alapfogalmai ma is hellén szókba foglalvák és mintegy bezárvák (idea, logosz, phantasia). Magát e' két tudomány nevét is csak mi kísértjük lefordítani; 's tudjuk-e jól?

Mit kelljen tartani a' legfordíthatóbb művek átdolgozásairól is, belátja a' ki csak egy Caesar vagy Tacitus fordításait megtekinti. Vegyük csak a' franczia (tehát a' harmadik (!) classicus) nyelven tett fordítmányokat. A' kerekded mondatok sorozatok elaprózva, az eredetinek szövedéke, plasticája elbontva, az idő szellemével összenőtt és abból kinőtt stíl elmásítva, számtalan visszahívó mellékmondatokra szélesítve, a' fogalmak széles magyarázatokkal körülírva. . 's a' szók és mondatok ezen árában úsznak a' műszavak; ha ugyan el nem fordítottatnak lefordítás által, mint mi-

dön *consult* polgármesterrel, *praetor*t főbíróval, *legatust* alvezérrel, *hoplitát* nehézfegyverzetűvel, *legiót* ezreddel stb. adnak vissza. Milly kevésbé voltak már a' régiek is szerencsések az átfordításokban, mutatja sok példa. Hogy a' héber *nabi* prophetával, a *mysterion* sacramentummal, a' *logosz* verbummal fordítatott, sok zavarosnak volt szülője. Nem kevés tud. műszónak csak most kell valódi értelmét kikutatni, az eredeti nyelvekből.

Fordításoknak bővében lehetünk mint a' középkor, mely latin fordításokkal élt, — 's mint némelly újabb nemzet is; de magát a' hellén nyelvet nem tudva, nem fogunk belépni a' hellén szellem-világ szentélyébe. A' latin vagy bármely újabb nyelv magához fogja levonni amannak lelkét, eltörli eredetiségét öserejét. Mert saját gyarló eszközeivel nem fogja visszaadhatni amannak bőségét, árny-külömbiségeit, színezetét, — nem lehet tolmácsává ama' népnek, mely annyi erővel teremtette meg a' tudományt. Ama szellem csak annak nyilatkozik, a' ki a' beszédet, a' mint az él, hangzik, fejlődik, úgy ismeri és élvezi.

Ha már azt hisszük, hogy a' nemzetre nézve elég, ha erkevesen lesznek képesek és kevesek vállalkoznak, 's hogy a' cél elérése néhány által is eszközölhető lesz, — hogy elég ha ezek mint sáfárok majd magyarázzák a' profanum vulgusnak: meg kell fontolnunk, hogy ezen útát több ízben megkísérlette már Európa, de mindenkor rossz eredménnyel. A' mint nem lett általános divatu vagy köz tantárgy a' hellén nyelv és szellem, nem sokára elfogytak annak tolmácsai is és barbárság állott elő. Mert mindenek, azaz minden tudományos pályafutók önmegkísérlése kell ahhoz, hogy néhány szakavatott fordító vagy magyarázó álljon elő, — 's ezt kiválóbban az iskolára alkalmazva, bizonyos hogy a' közép oktatási tanfolyam alatt egyes növendéket ép úgy nem lehet a' human tanulmányokra egyoldaluan praedestinálni mint az ellenkezőre; de még kevésbé szabad mai idétt bizonyos életnemhez való ismeretek egyoldalúságára szorítani. Minden erőt megkísérteni az ifju lélekben, mindent előadni (a' mi lélekerejét túl nem haladja), minden nemes magvat elhinteni: ez a' tud. közép oktatás hivatása; az élet, a' viszonyok utóbbi befolyása termékenyíti aztán meg az elme földét egyik vagy másik feltenyészésére. Az esőnek esni kell a' sziklára is, hogy a' források és folyamok ki ne apadjanak. Az összes tanodai térnek kell öntöztetnie, hogy a' termőbb tájak viruljanak.

De az élet rövid és a' tennivaló sok. Sokszor elmondjuk és igaz. Ez nemzetünkre alkalmaztatva, nézetem szerint azt teszi, hogy a' mi fajunkból most több gépésznek, földmérőnek 's eff. kell kikerülni mint előbb került vala. Azok egy része, kik előbb tétlen birtokosokká vagy számfelletti honorationirokká 's rang kedvéért ügyvédeké lettek, most már kezdenek 's ezután még inkább fognak munkás gazdászokká jól képzett iparosokká lenni 's ezeknek ama' felsőbb tudományos vagy művészeti képzettségre sem idejük sem szükségök. — De ezek nem is fognak a' felső gymnasiumban keresni ismeretszerzést (bár ehhez is lehetne valamit szólani). Reáltanodáink vannak és lesznek (ezen áldozattal tartozunk mi is a' kornak!) 's ezekben a' classicai mélyebb ismereteket — ha csakugyan akarják — kikerülhetik. A' kik a' tudományos pályát vagy felsőbb műveltséget ohajtják, bizonytal nem lesznek ezzel inkább terhelve, mint előbb a' latin nyelv szerfeletti tanulásával. Ha jó tanmód szerint a' kettőre fordítatik azaz idő és erő, mi egykor az egyikre fordítottatott : meg lesz a' kívánt siker. 'S aztán az idő folytával szaporodnak a' terhek, de növekedik a' tanmód-kezelési ügyesség, a' növendék kor fogékonyága vagy az elme ereje is.

Ezen iskolai terhet, ennek nehézségét és sikerét nem kell megítélni a' közelebbi évtizedből. Az iskolának úgy lehet sikere, ha azt köz részvét kíséri, a' szülék és köz részvét gyámolítása segíti elő. Ez nem volt meg a' közelebbi időszakban. Azomban az előbb hibásan, sőt tanodáink nagyobb részében nem is tárgyalt nyelvnek tanmódja sem egy pár évtized alatt fejlik ki és állapodik meg. Tanárok kiképeztetésével sem sokat gondoltunk maiglan. Iskola iránti alap-nézeteinkkel sem vagyunk tisztában csak úgy mint művelődésünk elveivel és irányával. Az ingadozás, habozás korát éltük mostanában; mellynek mielőbbi szerencsés bevégeztéért bizonytal minden honszerető iskolai férfiú óhajtozik. . .

Előadám mi hasznát vélem az iskolai és általán nemzeti tudományos és művészeti képződésre nézve a' hellén nyelvnek. Több pontra nézve összehasonlítám a' két classicai nyelvet és irodalmat. A' görög eredeti, szabadon az ifju és lángelmű nép lelkéből fejlett, a' latin annak jeles de tökéletlen utánzása. A' görög irodalom teljes, minden oldalu, mind tudományos részére, mind

költészetére nézve; a' latin hézagos, csak némelly a' nép jelleméhez alkalmasabb irányban gazdagodott meg. Maga a' nyelv a' görögnél fejlődése egész folyamán áll előttünk, emez csak classicismusa korában, a' nép nyelvének bősége, eredeti alakjai, hajlékonysága nélkül. Amott minden elmetermék a' kor szülöttje 's az idő fejleményének felel meg, idején ért gyümölcs; itt sok ág nem felelt meg az időnek. Eposznak, a' szó igazi értelmében, Virgilius korában csak úgy volt ideje mint ma. A' római vigjáték, a' hogy a' fenmaradtakból ismerjük a' görögnek nem utánzása, hanem fordítása. Benne a' nép nem magát, hanem egy valahogy ismert más népet szemlélt és nevetett. A' mi eredeti volt és saját jellemü (Ennius, Varro) nem maradt meg, vagy nem köz érdekü. A' lyrai költészet főeleme a' vallásos mély meggyőződés, vallásos lelkület nélküli árnyék, vagy gyarló töredékek fensőbb irány és komoly lelkesedés nélkül, mint ezt a' világi Horatiusnak a' szent tisztaságu Pindarus-sal egybevetése nyilvánossá teszi.

A' latinnak tanulása ama' nélkül csak hézagos, sőt itt ott ferde esmeretet ad. Az eposzt Virgiliusból, a' lyrát Horatiusból és Catulusból tanulni, az ékesszólásban Cicerót tenni mesterül valóban ferdítő hatásu. Es őrizze isten miéinket, hogy Juvenalist megismerhesék vagy egészben időszerűnek esmerjék. A' latin szerzőkből meríteni a' táplálót az alakítót annyi, mint csak az alakot esmerni meg a' szellem nélkül. Annyi mint a' külsőjét venni a' költészetnek 's majd a' külsőn csüggeni és ezen állapodni meg. Kimutatám ezt fentebb több irodalmon. — A' latinnak (jobban mondva rómainak, mert az egész egy város sajátja) drámája nincs. Nem is olyan volt művelődési kora, mellyben reá a' dráma tényezője a' hit, az istenek vagy végzet félelme hatott, 's ama' nagy és őszinte küzdést a' fensőbb hatalmakkal megbírta volna; azomban még nem vala feltalálva olly dráma, mellyben a' földi, gyarló, közéleti tényezők, az újság a' meglepőség hassanak. Drámájuk nem állhatott úgy elő mint époszok vagy idylljök (ez a' helléneknél is idő után született); mert a' dráma nem származhatik és nem élhet meg az összes nép részvéte nélkül.

Ezek után, mellyekhez t. olvasóm sokat fog pótlásul és kijavítólag gondolni, ha az a' kérdés, valyon a' classica i oktatás mit szükségel, könnyü megfelelni.

Nálunk két egymással ellenkező vélemény nyilatkozik. Egyik,

melly ellen itt szólni kívántam, azt hiszi, hogy nekünk elég ha növendékeinket a' latin irodalomnak régiesen tárgyalt classicusai által a' latin nyelv megértésére, így a' középkori tudományosság és tán nemzeti régibb törvényeink esmeretére bevezetjük, vagy előkészítjük. Mellé a' görögből csak annyit kívánna adni, hogy a' tudományos nomenclatura és a' latin nyelv megértése némileg könnyíttessék, 's annak ki majd nyelvészszé vagy régiségbuvárrá lenni keble istenétől elhivatnék, első lépésre segédkar nyújtatnék. Többre mi nem érünk. Mert nekünk az *élet* kell nem a' *tudomány*. A' mi gymnasiumaink az életre nem a' tudományra (a' kettő nem volna ellentétben, ha meggondolnók a' dolog valóságát 's Kölcseyre hallgatnánk) előkészítő kis cursus legyenek.

A' másik fél classicaí oktatást kíván, úgy hogy az alapos legyen, a' régiek világnézete megesmertettessék, műzlése bölcészete hatályossá tétessék a' mi szellemünkre. E' végre a' súlypontot a' görög nyelv irodalom és művészet tanulmányában keresi. A' latin nyelvnek, mint ehhez képest eszköznek, nagyobb *tért* enged; de csak mint lépcsőnek amahhoz. E' nézethez képest egy hosszabb pályát, számos évfolyamu tanintézetet — gymnasium vagy lyceum — ókajt, melly együttesen és folytonosságban adja meg az emberies fensőbb képeztetést.

További vitába fentebbiek, és a' s. pataki füzetek VI-dik évfolyamának második füzetében elmondottaim után nem bocsátkozom. Tudom,

1) hogy a' magyar nemzet iskolai intézkedései *) a' jelen szá-

*) Még sokára fog bizonynyal megszületni az iskola magyarhoni ügyének történetirője, bár Toldy irodalomtörténetében 's némelly újabb isk. programokban érdekes újjmutatások foglaltatnak (nem említvén némelly egyh. történeti rendszeres munkákat). Addig vagy inkább a' végre jegyezzünk fel némelly töredékes adatokat. Legyen szabad itt a' debreczeni főiskoláról jegyezni meg valamit. E' főiskola múlt század közepe táján *Maróthi György* (számtanáról, classicaí kiadásairól és ének-könyvről ismeretes) által rendeztetett. Az 1770-diki tánrendszer a' görög nyelvet mint rendes tantárgyat jeleli ki, 's tanítása végett némelly külön utasítást is ad. Tanítandókúl Kébeszt és az előbb általam is említetteket tüzi ki. A' jelen század elején bizonynyal *Sinay* és *Buday E.* hatására nagyobb divata lett e' tanulmánynak. Magán tanulmányúl *Hesiodust* és *Homerus* részleteit forgatták, 's az ekkori emberek alapos tudományán ezen idők nyoma meglátszott. Majd lejjebb szállott e' század 3. 4-dik tizedében a' buzgóság. Az iskolai előjáróság is csak

zad egy két tizedét kivéve más nemzetekéinél alábbvalók, tudománytalanabbak, praktikusabbak nem voltak, valamint az előbbi (16. 17.) századokban az összes nemzet és irodalom sem volt tudománytalanabb mint mások. Részemről ezt fődolognak tartom 's vallom, hogy a' ki alantabb foku culturával megelégszik számunkra, vétket cselekszik *jövők* ellen.

2) Tudom, hogy iskoláink szerkezete lényegesen a' külföldiekétök nem is különbözött az újabb időkig. Mostanában pedig még a' francia élelmesség is olly módon rendezte intézeteit. A' legkevesébbé utopista angol nemzet úgy tartja fen az övéit, mint az előbbiekből mi is kívánjuk, — 's a' feletti megelegedését sok jeles fiai által ország-világ előtt kijelenti. Így Brougham minap a' *Nyelvészet* által is idézett beszédében. Nem is sejtem, hogy Wellington rosszabb hadvezér, Russel, Palmerston, Bulwer rosszabb diplomaták voltak volna a' görög nyelv tanulása és a' görög irodalmi művek kedvelése 's részben utánzása által.

3) Maga a' mi nemzeti irodalmunk valóban erőltetés és bármely külső hatás nélkül, mintegy ön geniusa által nehézkedik és siet nálunk az öserővel teljes hellén remek művek felé. Ösztön-szerűleg (némelyek indokolva is mint Kazincy, Guzmics, Szabó L. stb.) sejtik férfiaink, hogy bennünk még több elme- és nyelvtelenség van azoknak megértésére és elsajátítására vagy átfordítására, mint másoknak. Ennek megtagadása lenne, ha ama' középkori vagy múlt század közepe előtti időre vinnők vissza intézeteinket, midőn Kébeszből, Iszokrateszből, Anakreonból valami 's Homéroszból a' semminél igen kevéssel több állott vala a' specimenen, — néhutt pedig a' hellén nyelv teljesen is mellőztetett.

4) Tudom végre, hogy maga az ifjuság sem fogja nagy tehernek érezni e' tanulmányt, csak a' mint előbb is említém, a' szülék ne legyenek elfogulva ellene 's methodus és tanítói lelkesedés által

Kébeszre, Iszokrateszre vagy ezek helyén *Gedike* olvasó-könyvére szorítkozott. Előbb annyit tett, az az olly keveset mint (a' 18. sz. közepén) némethon, most azzal ellenkező irányt vett. Ama' kettőhöz legfelebb Homérosz 3—4 rhapsodiája adatott. Sylvester pedig nyelvtanában görög szókkal is értelm. *Szilágyi* S. sup. görög verseket írt. *Sinay* M. pedig ezt írta, mint latom egy könyvébe *jelszával* :

Qui non graeca suis jungit documenta latinis,
Is merito docti nomen habere nequit.

könnyíttessék. Idő is lesz elég, ha jobb időnket hasztalan olvasmányokra nem vesztegetjük *).

Mit és mikép vegyenek iskoláink a' görög tanulmányokból : az lenne már a' kérdés ; de azt máskorra 's tán másra is hagyom.

*) Legyen szabad itt a' Müller és Donaldson-féle Görög Irodalomtörténet magyar fordítását gondos megolvasgatás után szivemből ajánlanom figyelembe és pártolásba. A' *M. Nyelvészeti* bizonynyal nem fogja mellőzni a' remek mű részletes ismertetését ; nekem pedig ki illy munkák magyarul kiadatása iránt óhajtasomat e' füzetek III. évfolyamában kijelentém, főképen kötelességem, e' feletti örömemet is kijelenteni. Így már reményünk lehet, hogy majd Schoeman Görög Regiségtanát, *Welcher* Götterlehre-jét stb. stb. is bírni fogjuk.

IMRE SÁNDOR.

Vörösmarty Szózata görögül és adalék a' görög vers történetéhez.

Az Athénben tizenegy év óta megjelenő *Νέα Πανδώρα* czimű folyóiratnak 1861-ik évi martius 15-ki füzetében közrebocsátám a' Szózatnak görög fordítását versben és prózában. — A' nyelvösszehasonlítás érdekében járok el talán, ha ezt a' *Magy. Nyelvész*et becses lapjaiban is közlöm, egybekapcsolva a' szükséges nyelvészeti magyarázatokkal. — Minthogy pedig a' *Νέα Πανδώρα* szerkesztősége jónak látá, a' hozzá intézett görög levelemet is kinyomatni's egész küldeményemet csillagalatti észrevétellel kísérni, nem tartom fölöslegesnek, ha az ó- és uj-görög nyelvtudomány barátjai ezt is elolvassák.

I.

Levél a' Νέα Πανδώρα szerkesztőségéhez.

Ἐκ Πέστας τῇ 20 Φεβρ. (4. Μαρτ.) 1861.

Ἐλλογιμώτατε καὶ εὐγενέστατε Κύριε!

Ἡ πατριωτικὴ φῶδὴ τοῦ Οὐγγρικοῦ ποιητοῦ Vörösmarty (ὀνομαζομένη Szózat), ἦν ἐν ἐκάστῳ τῶν πολιτικῶν ἐορτασμοῶν οἱ Οὐγγροι τραγουδοῦσιν, εἰς δέκα ἤδη γλώσσας μεταφρασθεῖσα, ἐνεπήχωσε με ἵνα μεταφράσω αὐτὴν καὶ εἰς τὴν ὠραιωτάτην τῶν ἐνδόξων νῦν Ἑλλήνων γλῶσσαν ἐν τῷ τοῦ πρωτοτύπου μέτρῳ, τουτέστιν ἰαμβεῖῳ, ἥτοι κατὰ Χριστοπούλου Στιχοιουργικὴν ἐν στίχοις ὀξυτόνοις καὶ προπαροξύτονοις, ὧν κάθε πρῶτος μὲν ἐστὶν ὀκτασύλλαβος, κάθε δεύτερος δὲ ἐξασύλλαβος, ὃς ἐν ἐκάστη στροφῇ μετὰ τοῦ ἄλλου ἐξασυλλάβου ὁμοιοκαταληκτεῖ.

Πρὸς ἀκριβεστέραν ἐπίκρισιν ἐγχειρίζω ὑμῖν καὶ τὴν ἐν πεζῷ μεταφρασίν της.

Ἄν ἀγνοῶ μὲν ὅτι οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες ἀξιοθαύμαστα ἔχονσι παντὸς εἶδους ποιήματα, ὧν καὶ ἓνα μετέφρασα διὰ τοὺς συμπατριώτας μου, ἀλλὰ πιστεύω ἅμα, ὅτι τὰ τῶν ἐλευθέρων ἐθνῶν αἰσθήματα ἀλλεπαλλήλων εἶναι ἄξια προσοχῆς.

Ὅθεν παρακαλῶ τὴν ὑμετέραν εὐγένειαν, καταχωρίσατε εἰς τὴν πολύτιμον Νέα ν Πανδώρα ν τὴν μετρικὴν μου μετάφρασιν, ἃν δὲν πιαίη πρὸς τὴν ιδιότητα τῆς Στιχορρυκτικῆς.

Τέλος δὲ πάντα τὰ ὄλβια ἐνχόμενος ἱμῖν, διατελῶ μετὰ βαθυνάτον σεβασμοῦ

Εὐπειθέστατος θεράπων

Ἰωάννης Τέλλων

Καθηγητῆς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐν τῇ
πανεπιστημίῳ τῆς Πέστας.

Τῷ Ἑλλογμωτάτῳ Κυρίῳ Ν. Δραγονύμῃ,

συντάκτη τῆς Νέας Πανδώρας.

Magyarázat. Τραγονδοῦσιν (énekelnék), a' régi τραγωδοῦσι helyett. Már a' dóri dialectusban kerülnek elő illyen hangváltozások; így az ó-dorismusban a' genitiv ω-ra, az ujban pedig ου-ra végződött, τῷ δάμῳ helyett τοῦ δάμον (attik. δήμον). 'S tudjuk hogy az attikaiak többnyire ου-t használnak vala a' dóri ω helyett; mint ὠρανός = οὐρανός, δῶλος = δοῦλος. — A' τραγονδῶ szóról *Zampé-liosz* 6 ivnyi munkát bocsáta közre Athénben 1859-ben e' czím alatt: πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγονδῶ; σκέψεις περὶ Ἑλληνικῆς ποιήσεως.

Χριστοπούλου. Chrisztópulosz Anasztáz, a' jelenkori görög Anacreon, születék Macedóniának Kasztoria városában. Ifjusági éveit Bukaresztben töltvén nagy buzgalommal tanulja vala az ó-görög irodalmat. Később Pestre jöve az orvosi tudományoknak magát szentelendő. — A' költészetben Anacreont választotta mintául, a' nélkül hogy szolgálilag követte volna. — Nyelvezete enyelgő, zenei és kellemdús; 's a' meddig a' görög nyelv élend, örömmel fogják az ő költeményeit olvasni, mivel a' nemzet sajátjává lettek. — Költeményei megjelenének Bécsben 1811, és másodszor 1821. e' czím alatt: Ὁ νέος Ἑλληνικὸς Ἀνακρέων. 11 évvel később Strassburgban franczia fordítással: *Poésies lyriques de l'Anacréon moderne* *Anas-*

tase Christopoulos, publiées et corrigées par G. Theocharopoulos de Patras. A' legjobb kiadást eszközle Didot Párisban 1833 *Αντικείμενα* czíme alatt. — Költeményeit megelőzi az *aeol-dóri nyelv, vagy a' görögök mostani nyelvének grammatikája*. Ebben megmutatja, hogy a' mai görög társalgási nyelv nem egyéb a' régi aeol-dóri dialectusnál, 's bolondoknak bélyegzi az úgynevezett ujgörög nyelv megvetőit, mivel azt, mit az ó-görögben csudálnak, az ujban kinevetik. — Költeményeihez függelékül van csatolva a' mai görög verstan, *Στοιχειώμενη* (értetődik *τέχνη*).

Κάθε megrövidülés által keletkezett a' régi *καθεῖς, καθέν* (= *καθ' εἷς, καθ' ἓν*)-ból 's nem hajtogattatik.

Μετάρρασιν της = *μετάρρασιν αὐτῆς*. Illyen kurtítások már Homéernél fordulnak elő; péld. II. I, 29: *τὴν* (*αὐτὴν* vagy *αὐτήν* helyett) *δ' ἐγὼ οὐ λύσω*. I, 43: *τοῦ* (*αὐτοῦ* helyett) *δ' ἔκλυε Φοῖβος*. Odyss. XI, 555: *τὰ* (*αὐτὰ* h.) *δὲ πῆμα θεοὶ θέσαν*. — A' mai görögök az így megkurtított *αὐτός, αὐτή, αὐτό* szót enklitikailag használják, kivéve ha ige előtt áll. Ekkor az igének kezdő hangzója elvettetésen, maga az ige válik hátrasimulóvá, péld. *μοῦ τό 'δωκε* = *ἐμοὶ ἔδωκεν αὐτό*.

Δέν, megrövidítve *οὐδέν*-ből. Így olvassuk Alcaeusnál (76-ik töred. Schneidewin-kiad.): *καὶ κ' οὐδέν ἐκ δέρος* (az az, *οὐδενός*) *γέροιο*. Azért mondja az Etymologicum Magnum *οὐδείς* szó alatt: *αὐτοῦ δὲ τοῦ οὐδ' εἷς τὸ οὐδέτερον δ' ἐν χωρὶς τοῦ οὐ παραθέσεως ἔχομεν παρὰ Ἀλκαίῳ ἐν τῷ ἐνάτῳ*. — A' jelenkoriak *nem* (= non) jelen-tésében használják ezen *δέν*-t. Illyen értelemben Homéernél is előfordul az *οὐδέν*, péld. II. I, 412: *ἄριστον Ἀχαιῶν οὐδ' ἐν* (*οὐκ*) *ἔτισεν*. XXVI, 370: *ἐγὼ οὐδ' ἐν* (*οὐ*) *σε ῥέξω κακά*. Odyss. XX, 366: *καὶ νόος οὐδέν* (*οὐκ*) *ἀεικῆς*.

Εἶναι = *εἶσι*. A' jelenkoriak az *εἰμί, εἶ, ἐστί* helyett a' mediumot használják a' társalgási nyelvben, ú. m. *εἶμαι, εἶσαι, εἶναι*, többes: *εἴμεθα, εἴσθε* (v. *εἴστε*), *εἶναι*. Már a' régiek is különbféle alakban fejezték ki ezen igét, péld. 1-ső szem. *εἰμί, 2-dik ἐσσί, εἴσθα, 3-dik ἔνι, ἔντι*. Többes 1-ső szem. *εἰμέν, ἐμέν, εἰμές, 3-dik ἔασι, ἔντι*. Infinitiv: *εἶμεναι, ἔμμεναι, ἔμεν, εἶμεν, ἦμεν*. A' mai *εἶναι* (van, vannak) helyett némely vidéken *ἔνε* 's megrövidítve *ἔν* is hallatszik. Mullach szerint (Grammatik der griech. Vulgarsprache. 281. lap.) *εἶναι* a' régi *ἔνι*-ből keletkezett. — Az *εἰμί* infinitivusa a' jelenkoriaknál *εἴσθαι*, a' régi *ἔσεσθαι*-ből, mely a' σ kivetése által *ἔεσθαι*-re változik, 's ez összevonva *εἴσθαι*.

II.

Eredeti versmérték szerinti fordítás.

(Ezt nem hangmennyiségileg — quantitálva —, hanem hangsúlyoztatva kell olvasni megjegyezvén hogy αι = ä, ει, οι, η, υ = i).

Πρόσκλησις.

(Εκ τοῦ Οὔγγρικου τοῦ Μιχαήλ Vörösmarty).

Ἀτρόμως πίστιν ἔς τὴν πατρίδ'
ὦ Οὔγγρε! τήρησε·
αὐτ' εἰν' ἡ κούνια καὶ ταφή,
ἢ τρέφει, θάπτει σε.

5. Ἐκτός της τὸ παγκόσμιον
σοὶ τόπον δὲν μετρεῖ·
ἂν ἐντυχῆς, ἂν μὴ, ἔδω
ἔπεθάνειν ζῆν τε χρή.

10. Αὐτ' εἰν' ἡ γῆ, ποῦ τόσοι σου
πατέρες ἔπесαν,
πρὸς ἣν καὶ δέκ' αἰῶνες πᾶν
τὸ κλέος ἔδεσαν.

- Ἐδῶ ἑπολέμων τοῦ δεινοῦ
Ἀρπάδου οἱ στρατοί,
15. Ἐδῶ συνέτριψε ζυγὸν
Οὔνιάδου τὸ σπαθί.

- Ἐδῶ, ἐλευθερία! σὰς
σημαίας ἔβάστασαν,
καὶ οἱ ἄριστοί μας ἐν μακρῷ
20. τῇ μάχῃ ἠγάθησαν.

Μετὰ δὲ τόσας συμφορὰς,
τοσάντας ἔριδας,
ἠμικρύνθη μὲν, οὐ ἠτρίφθη δὲ,
καὶ ζῆν τὸ ἔθνος μας.

25. Κ' ἐθνῶν πατρίς, ὦ κόσμε! σέ
 ἀνδρείως προσφωνεῖ·
 ἢ τὸ δέκ' αἰώνων πάθημα
 ζῶην ἢ Κτῆρ' αἰτεῖ!“

Ἀδύνατον, ὡς πάμπολλοι
 30. ματαίως ᾿σφάχθησαν,
 ὑπὲρ πατρίδος τόσαι τε
 καρδίαι ᾿σχισθησαν.

Ἀδύνατον, ὡς θέλησις
 ἀγία, νοῦς, ἰσχύς
 35. ματαίως ἐκμαραίνονται
 κατάρας ἐκ δεινῆς.

Θὰ ἔλθῃ ἔτι, γὰρ ἔλθῃ δεῖ,
 βελτίων χρόνος, ὅν
 ποθεῖ σπονδαία προσευχή
 40. μυρίων ἐκ χειλῶν.

Ἄν πρέπη δὲ, θὰ ἔλθῃ καὶ
 μεγάλη ἡ φθορά·
 καὶ ἐκεῖ τὸ Κράτος ᾿ς τὴν ταφὴν
 τὸ αἷμά του ὀρεῖ.

45. Τὸν τάφον τοῦ θανόντος δὲ
 κυκλώνουν οἱ λαοί,
 καὶ πένθους χύνουν δάκρυα
 μυρίων ὀφθαλμοί.

Ἀτρόμως πίστιν ᾿ς τὴν πατρίδ'
 50. ὦ Οὐγγρε! τήρησε·
 ἢ τρέφει μὲν, θανόντα δὲ
 με γῆν καλύπτει σε.

Ἐκτός της τὸ παγκόσμιον
 σοὶ τόπον δὲν μετρεῖ·
 55. ἂν εὐτυχῆς, ἂν μὴ, ἐδῶ
 γὰρ ζῆς, ᾿πεθάνης, χερί.

Magyarázat. 1. v. ἡς τῇν = εἰς τῇν. A' mai görögök közönségesen dativ helyett accusativot használnak εἰς előjáróval. Illyen nyelvtüneményre már az Apostolok Cselekedeteiben akadunk, XXIV, 17: ἐλεημοσύνας ποιήσω·ν εἰς τὸ ἔθνος (τῷ ἔθνει helyett).

Homérnál pedig II. XI, 704: τὰ δ' ἄλλ' ἐς δῆμον (= τῷ δήμῳ) ἔδωκεν. — Ponori Thewrewk Emil úr, volt kitűnő hallgatóm 's most budai főgymnásiumi helyettes oktató, Euripidesben is talált εἰς-szel összekötött accusativot dativ helyett; például *Baccháiban* 421—423. v. (Didot-kiadás): ἴσαν δ' εἰς τε τὸν ὀλβιον τὸν τε χεῖρονα (= τῷ τε ὀλβίῳ τῷ τε χείρονι) δῶκ' ἔχειν οἶνον τέρεψιν ἄλνπον. — *Phoenissáiban* 1757. v. χάριν ἀχάριτον ἐς θεοὺς (= θεοῖς) διδοῦσα. És *Helenájában* 1425. v. ἦν σὴν εἰς ἔμ' (ἐμοί) εὖνοιαν διδοῖς.

2. v. τήρησε τηρέω-tól, az attikai τήρῃσιν helyett. Tudjuk, hogy már Homérnál is a' parancsoló mód aoristusának 2-ik személye ον helyett gyakran ε-re végződött, például φέρω-tól οἶσε.

3. v. αὐτ' εἶν' = αὐτῇ εἶναι, az az: αὐτῇ ἐστί. Lásd a' magyarázatot I-hez.

κούνια, a' vers kedvéért kéttagulag kell olvasni a' hajdan korban is szokásos συνίζησις, συνεκφώνησις szerint; tehát *kúnja*, vagy egy két provincialismushoz képest *kúnya*. E' szó egyébiránt a' latin *cunae*-ből származik.

5. v. ἐκτός της = ἐκτός αὐτῆς. Lásd az I. magyarázatában μετὰφρασίν της.

7. v. ἐδῶ (itt). Valószínűleg ἔνδον-ból, melly dórilag ἐνύει, ἐντεῖ, ἐνδοῖ.

8. v. πεθάνειν = ἀπεθάνειν, az attikai ἀποθαρῃν. Ἀπὸ helyett már az ó-kori epicusoknál ἀπαί (= ἀπέ) fordul elő.

12. v. ἔδεσαν, attikailag ἔδησαν, mellyet szintén használnak a' jelenkoriak. Jön δέω-tól.

13. v. πολέμουν = ἐπολέμουν. Talán fölösleges említenem, hogy Homérnál számtalanszor hagyatik ki az augmentum.

16. v. σπαθί, σπάθιον helyett, melly a' σπάθη-nak (kard, pallos) kicsinyítője. Οὐνιάδου-t szintén συνίζησις-szel kell olvasni: *Unjádu* vagy *Unyádu*.

19. v. μας. A' jelenkoriaknál a' személyes névmás többese nominativban: ἡμεῖς és ἐμεῖς, genitivben: ἡμῶν és μας, accusativban: ἡμᾶς és μαῶς. Látnivaló, hogy a' genit. μας az accusativ meg-

csonkulása, 's mivel genitiv helyett használtatik, épen olly következetesen hangsúlytalan, mint egyesben a' megelőző szóhoz tartozó μον. Péld. ὁ πατήρ μου az atyám, ὁ πατήρ μας az atyánk.

20. v. ᾿χαθησαν = ἐχάθησαν, χάνω-tól elveszítetek; mediumban χάνομαι veszendőbe megyek, eltévedek, eltűnöm, tönkrementek, elpusztulok, meghalok. A' régi nyelvre vonatkozó szótárakban csak χανάομαι, χανόομαι és χαόομαι (elnyeletem az örvénytől) fordul elő. Világos, hogy mind ez a' χάω törzsalak származéka.

37) v. θὰ ἔλθῃ e' helyett: θέλει ἵνα ἔλθῃ (jöni fog). A' jelenkoriak ugyanis θέλω segítségével fejezik ki a' jövő időt, három módon.

Első mód.

θέλω	γράφει	vagy	γράφει	írni	fogok
θέλεις	"	"	"	"	fogsz
θέλει	"	"	"	"	fog
θέλομεν	"	"	"	"	fogunk
θέλετε	"	"	"	"	fogtok
θέλουσι	"	"	"	"	
vagy					
θέλουν	"	"	"	"	fognak

Második mód.

θέλει	γράφω	vagy	γράφω	írni	fogok
"	γράφης	"	γράφης	"	fogsz
"	γράψῃ	"	γράψῃ	"	fog
"	γράφωμεν	"	γράφωμεν	"	fogunk
"	γράψετε	"	γράψετε	"	fogtok
"	γράφουν	"	γράφουν	"	
vagy			vagy		
"	γράφουσι	"	γράφουσι	"	fognak.

Harmadik mód.

θὰ ἢ	vagy	θὰ	γράφω	vagy	γράφω	mint föntebb.
"	"	"	γράφης	"	γράφης	
"	"	"	γράψῃ	"	γράψῃ	
"	"	"	γράφωμεν	"	γράφωμεν	
"	"	"	γράψετε	"	γράψετε	
"	"	"	γράφουν	"	γράφουν	

Meg kell jegyezni, hogy $\theta\acute{\epsilon}$ megrövidült $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ -ból, mint $\delta\omega$ az epikai nyelvben $\delta\omega\mu\alpha$ -ból; $\nu\acute{\alpha}$ pedig $\acute{\iota}\nu\alpha$ -ból; tehát $\theta\acute{\epsilon}\ \nu\acute{\alpha} = \theta\acute{\epsilon}\lambda\omega\ \acute{\iota}\nu\alpha$ vagy $\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\ \acute{\iota}\nu\alpha$. A' $\theta\acute{\epsilon}\ \nu\acute{\alpha}$ -ból lesz $\theta\acute{\alpha}$.

A' $\theta\acute{\epsilon}\lambda\omega$ segítségével képezett jövő idő már a' régi görög íróknál is található. Herodot I, 32: $\epsilon\acute{\iota}\ \delta\acute{\epsilon}\ \delta\eta\ \acute{\epsilon}\ \theta\epsilon\lambda\acute{\eta}\sigma\epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\tau\epsilon\rho\omicron\nu\ \tau\omega\nu\ \epsilon\tau\epsilon\omega\nu\ \mu\eta\nu\ \mu\alpha\kappa\rho\acute{o}\tau\epsilon\rho\omicron\nu\ \gamma\acute{\iota}\nu\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$. Itt nyilván $\acute{\epsilon}\theta\epsilon\lambda\eta\sigma\epsilon\iota\ \gamma\acute{\iota}\nu\epsilon\sigma\theta\alpha\iota = fog\ lenni$. Mert nevetséges volna az évről mondani: „ha egy hónappal hosszabb *akár* lenni.“ Ugyanaz I, 109: $\epsilon\acute{\iota}\ \delta\acute{\epsilon}\ \theta\epsilon\lambda\acute{\eta}\sigma\epsilon\iota\ \tau\omicron\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \tau\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\tau\acute{\eta}\sigma\alpha\nu\tau\omicron\varsigma\ \epsilon\acute{\iota}\varsigma\ \tau\acute{\eta}\nu\ \theta\nu\gamma\alpha\tau\acute{\epsilon}\rho\alpha\ \tau\alpha\upsilon\tau\acute{\eta}\nu\ \alpha\nu\alpha\beta\eta\nu\alpha\iota\ \eta\ \tau\nu\rho\alpha\nu\nu\acute{\iota}\varsigma$. „Ha pedig ez meghalván, ezen leányra fog szállani (nem: *szállni* *akár*) az uralom.“ Azért mondja Steger, Herodot magyarázója ezen helyekhez: „ $\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\nu$ idem fere quod $\mu\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\iota\nu$, ut infinitivo verbi, cui hoc iungitur, addat vim futuri temporis.“ — Pláto beszéli (Phaedrus 230. D.), hogy Phaedrus kérdésére, miért nem megy ki soha Socrates a' városból, utóbbi ezt válaszolá: $\phi\iota\lambda\omicron\mu\alpha\theta\acute{\eta}\varsigma\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \epsilon\acute{\iota}\mu\iota\ \tau\acute{\alpha}\ \mu\acute{\epsilon}\nu\ \omicron\upsilon\nu\ \chi\omega\rho\acute{\iota}\alpha\ \kappa\alpha\acute{\iota}\ \delta\acute{\epsilon}\nu\delta\rho\alpha\ \omicron\upsilon\delta\acute{\epsilon}\nu\ \mu\acute{\prime}\ \acute{\epsilon}\ \theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\ \delta\iota\delta\acute{\alpha}\sigma\kappa\epsilon\iota\nu$, $\omicron\acute{\iota}\ \delta\prime\ \acute{\epsilon}\nu\ \tau\omega\ \acute{\alpha}\sigma\tau\epsilon\iota\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\iota$. Nagyon furesán hangoznék: „a' tájékok és fák semmire sem *akarnak* (fognak helyett) engem tanítani.“ — Euripidesnél (Hippolyt 865. v. = 845. v.): $\acute{\iota}\delta\omega\ \tau\acute{\iota}\ \lambda\acute{\epsilon}\xi\alpha\iota\ \delta\acute{\epsilon}\lambda\tau\omicron\varsigma\ \eta\delta\epsilon\ \mu\omicron\iota\ \theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota$. „Hadd lássam, mit *fog* (nem: *akár*) ez a' levél nekem kijelenteni.“ — Aristophanesnél (Darázskok 535. v.) ezt találjuk: $\epsilon\acute{\iota}\pi\epsilon\rho\ \omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma\ \sigma\prime\ \acute{\epsilon}\ \theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\ \kappa\rho\alpha\tau\acute{\eta}\sigma\alpha\iota$. „Ha ez rajtad *fog* (nem: *akár*) győzedelmeskedni.“ — Hasonlítsd még össze Mullach: Grammatik der griech. Vulgarsprache a' 240 és köv. lapokon.

A' 37-ik versben való $\nu\acute{\alpha}\ \lambda\theta\eta\ \delta\epsilon\acute{\iota}$ e' helyett van: $\delta\epsilon\acute{\iota}\ \acute{\iota}\nu\alpha\ \acute{\epsilon}\lambda\theta\eta$, attikailag $\delta\epsilon\acute{\iota}\ \acute{\epsilon}\lambda\theta\epsilon\acute{\iota}\nu$. Mert a' mai népnyelv többnyire $\nu\acute{\alpha}$ ($\acute{\iota}\nu\alpha$) és kapcsoló mód által fejezi ki az infinitivust. Ez az Uj-Szövetség írói is gyakran tették; így Márk V, 18: $\mu\alpha\rho\epsilon\kappa\acute{\alpha}\lambda\epsilon\iota\ \alpha\upsilon\tau\omicron\nu$, $\acute{\iota}\nu\alpha\ \eta\ (\acute{\epsilon}\acute{\iota}\nu\alpha\ \text{helyett})\ \mu\epsilon\tau\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$. VII, 26: $\eta\rho\omega\tau\alpha\ \alpha\upsilon\tau\omicron\nu\ \acute{\iota}\nu\alpha\ \tau\omicron\ \delta\alpha\iota\mu\omicron\nu\omicron\iota\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\kappa\beta\acute{\alpha}\lambda\lambda\eta$, e' helyett: $\eta\rho\omega\tau\alpha\ \alpha\upsilon\tau\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\kappa\beta\alpha\lambda\epsilon\acute{\iota}\nu\ \tau\omicron\ \delta\alpha\iota\mu\omicron\nu\omicron\iota\omicron\nu$. VIII, 22: $\mu\alpha\rho\alpha\kappa\alpha\lambda\omicron\upsilon\sigma\iota\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\nu$, $\acute{\iota}\nu\alpha\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\ \acute{\alpha}\psi\eta\tau\alpha\iota$, e' helyett: $\mu\alpha\rho\alpha\kappa\alpha\lambda\omicron\upsilon\sigma\iota\nu\ \omicron\upsilon\tau\omicron\nu$, $\acute{\alpha}\psi\alpha\sigma\theta\alpha\iota\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$. János Evang. XI, 50: $\sigma\nu\mu\phi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\iota\ \eta\mu\acute{\iota}\nu$, $\acute{\iota}\nu\alpha\ \epsilon\acute{\iota}\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma\ \acute{\alpha}\pi\omicron\theta\acute{\alpha}\nu\eta\ \upsilon\pi\acute{\epsilon}\rho\ \tau\omicron\upsilon\ \lambda\alpha\omicron\upsilon$, e' helyett: $\acute{\epsilon}\nu\alpha\ \acute{\alpha}\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\nu\ \acute{\alpha}\pi\omicron\theta\alpha\nu\acute{\epsilon}\acute{\iota}\nu$. — Hasonló nyelvtüneményre akadunk már Homérnál is; péld. Il. I, 133: $\eta\ \acute{\epsilon}\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\varsigma$, $\acute{\omicron}\phi\rho'$ (= $\acute{\iota}\nu\alpha$) $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma\ \acute{\epsilon}\chi\eta\varsigma\ \gamma\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma$, e' helyett: $\eta\ \acute{\epsilon}\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\varsigma\ \alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma\ \acute{\epsilon}\chi\epsilon\iota\nu\ \gamma\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma$. Hogy $\acute{\epsilon}\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\varsigma\ \acute{\iota}\nu\alpha$ (= $\acute{\omicron}\phi\rho\alpha$) $\acute{\epsilon}\chi\eta\varsigma$ infinitivusi értelemben áll, kitetszik, a' nyomban reá következő szavakból: $\alpha\upsilon\tau\acute{\alpha}\rho\ \acute{\epsilon}\mu\ \alpha\upsilon\tau\omega\varsigma\ \eta\sigma\theta\alpha\iota\ \delta\epsilon\nu\acute{o}\mu\epsilon\nu\omicron\nu$ t. i.

ἐθέλεις, mellyeknek a' költő infinitivusi szerkezetet adott. — Egyéb-iránt már a' *Magy. Nyelvészet* IV. folyamának 3-ik füzetében (255. l.) megírák, hogy a' nép némelly vidéken még most is használja a' régi infinitivust. Magasabb irányban pedig számtalanszor használtatik.

43. v. *Κράτος ἄλλαν, ὁρσάδ.* Ezen értelemben nagy kezdő betűvel iratik. Tudjuk, hogy már a' hajdankorban *ῥήματα, ὁρσάδ* jelentett.

46. v. *κυκλῶνουν* = *κυκλῶνουσι*, *κυκλῶν*-tól = *κυκλόω*. A' jelenkoriak az *ὄω* végű attikai igéket *ν* közbetoldása által többnyire *ὄνω* vagy *ὠνω*-ra végeztetik, de csak a' jelenidőben és imperfectumban; a' több időket attikailag képezik. A' régiek is közbetoldottak ilyen *ν*-t; péld. *τίνω* (*τιώ*), *δάκνω* (*δάκν*-) *κάμνω* (*κάμν*-). Valószínű tehát, hogy az *ὄνω* végű igék is használatban voltak régenten, jóllehet a' szótárakban nincsen semmi nyomuk. — A' mi a' többes számú 3-ik személy *ονν* (*ουσι* helyett) végzését illeti, ez is a' hajdankor jellegét mutatja. Az Ó- és Új-Szövetségben a' múltidő 3-ik többes személye *ασι* helyett *αν*-ra végződik; péld. Deuteronom. XI, 7: *ἐώρακαν* (*ἐώρακασι*); Judith VII, 10: *πέποιθαν* (*πεποιθασι*); János Evang. XVII, 7: *ἐγνώκαν* (*ἐγνώκασι*); Apocalyps. XIX, 3: *εἶρηκαν* (*εἰρήκασι*). Hasonlóul a' Homérnak alaptalanul tulajdonított Békaegérharczban 179. v. *ἔοργαν* (*ἐόργασι*). — Ezek csak megrövidítéseik a' dóri *ἐόργαντι*, *ἐγνώκαντι* alakoknak. Következöleg, mint-hogy a' dóri dialectusban a' jelenidő többes 3-ik személye *ντι*-ra végződött, péld. *γράφοντι* (= *γράφουσι*), *λέγοντι* (= *λέγουσι*), világos, hogy ezek a' nép szájában, épen úgy mint a' múltidőnél, megrövidültek 's lett belőlük *γράφον*, *λέγον*. — Ismeretes pedig, hogy már a' jóniaiak az attikai *ο* helyett sokszor *υ*-t ejtenek vala, péld. *μῦνος* = *μόνος*, *ὄνομα* = *ὄνομα*. Nem csuda tehát, ha a' népnél *γράφονν*, *λέγονν*, *κυκλῶνουνν*-féle alakok honosultak meg.

47. v. *χύνουν* = *χέουσι*; *χύνω* későbbi alakja a' *χέω*-nak, melly már a' régieknél néhány időalakjait *χύνω*-tól képezte, mint *ἐχυσά ἐχύνθη*, *κέχνηται*.

52. v. *μὲ γῆν* = *μετὰ γῆς*. Az előljárók kurtitása nem tartozott a' hajdankorban a' ritkaságok közé. Az aeoloknál *ἀνά*-ból lett *ἀν*, *κατά*-ból *κατ* vagy *καδ* vagy *καγ*, azon betű szerint t. i. melylyel a' következő szó kezdődött. Pél. *καγ γόνων*, *κακ κεφάλας*, — 'Από-*ból* mássalhangzó előtt is lett *ἀπ*, mint *ἀπ πατέρων*. (V. ö. Ahrens: de

graecae linguae dialectis. I, 28. §.). Pindarnál (Olymp. VIII, 38) a' dóri nyelvjárás szerint *κατά*-ból csak *κα* marad meg e' szóban *κάπετον* az attikai *κατέπεσον* helyett. Nem lesz tehát feltűnő, ha a' görög nép *μετά*-ból *μέ*-t csinált. De ez csak a' *val* *vel* jelentéséről áll; mert ha *után*-t jelent, egészen tartja meg a' *μετά*-t.

III.

Prózai fordítás.

Πρόσκλησις.

Ἐν πεζῷ λόγῳ ἐκ τοῦ Οὐγγρικοῦ τοῦ Μιχαὴλ Vörösmarty (κατὰ Γαλλικὴν προφορὰν Veureuchemarty).

1. Εἰς τὴν πατρίδα σου ἀκλονήτως ἔσο πιστὸς, ὦ Οὐγγρε! Ἀὕτη ἐστὶ τὸ λίκνον καὶ ποτε ὁ τάφος σου, ἧ σε τρέφει καὶ καλύπτει.

2. Ἐκτὸς ταύτης οὐκ ἔστι διὰ σε τόπος ἐν τῷ μεγάλῳ κόσμῳ. Εἴτε σ' ἐνλογεῖ εἴτε σε κτυπᾷ ἡ τύχη, ἐδῶ πρέπει νὰ ζήσης, νὰ ἀποθάνης.

3. Ἀὕτη ἐστὶν ἡ γῆ, ὅπου τὸ αἷμα τῶν πατέρων σου τосάκις ἐχύθη· αὕτη, πρὸς ἣν ὅλα τὰ ἱερὰ ὀνόματα μία χιλιετία ἔδωκεν.

4. Ἐδῶ ἐμαχέσαντο ὑπὲρ τῆς πατρίδος τὰ τοῦ ἥρωος Ἀρπάδου στρατεύματα. Ἐδῶ συνέτριψαν τὸν τῆς δουλείας ζυγὸν οἱ βραχίονες τοῦ Οὐνιάδου.

5. Ἐλευθερία! Ἐδῶ ἐβάστασαν τὰς αἱματηράς σου σημαίας, καὶ ἔπασαν ἐν τῇ μακροῇ μάχῃ οἱ ἄριστοι τῶν ἡμετέρων.

6. Καὶ μετὰ τосαύτας δυστυχίας, μετὰ τосαύτας διχονοίας ὀλιγοστενόμενον μὲν, ἀλλ' ὅχι συντριβόμενον ζῇ τὸ ἔθνος ἐν τῇ πατρίδι.

7. Καὶ ἐθνῶν πατέρις, μεγάλη κόσμῳ! Σὲ προσφωνεῖ ἀνδρείως· ἢ τῆς χιλιετίας κακοπάθεια ζωὴν ἢ θάνατον αἰτεῖ.

8. Οὐκ ἔστι δυνατὸν, ὅτι τосαῦται καρδιαὶ ματαίως ἐξέχεον τὸ αἷμα, καὶ ὅτι τосαῦτα πιστὰ στήθη ὑπὲρ τῆς πατρίδος θλιβόμενα ἐσχίσθησαν.

9. Οὐκ ἔστι δυνατὸν, ὥστε ματαίως ἐκμαραίνονται νοῦς, ἰσχὺς καὶ ἀγία θέλησις ὑπὸ βαρείας κατάρας.

10. Πρέπει νὰ ἔλθῃ ἀκόμη καὶ θέλει ἔλθῃ καλῆτερος καιρὸς, τὸν ὅποιον ποθεῖ ἡ ἔνθερος προσευχὴ ἐν τοῖς χεῖλεσι τῶν μυριάδων ἀνθρώπων.

11. Ἡ θέλει ἔλθει, εἰάν πρέπει νὰ ἔλθῃ ἡ μεγάλη καταστροφή, ὅπου πρὸς ἐνταφιασμὸν ἐν βασιλείῳ ἐν τῷ αἵματί του στέκει.

12. Καὶ τὸν τάφον, ὅπου ἐν ἔθνος χαλᾶται, περικυκλώνουν οἱ λαοὶ, καὶ ἐν τοῖς τῶν ἑκατομυρίων ὀφθαλμοῖς πένθιμον κάθεται δάκρυον.

13. Πιστὸς ἔσο ἀκλονήτως εἰς τὴν πατρίδα σου, ὦ Οὐγγρε! Αὕτη σε τρέφει, καὶ ὅταν ἀποθάνῃς αὕτη σε καλύπτει.

14. Ἐκτὸς αὐτῆς οὐκ ἔστι διὰ σε τόπος ἐν τῷ μεγάλῳ κόσμῳ. Εἴτε σ' εὐλογεῖ, εἴτε σὲ κυνπᾶ ἢ τύχη, ἐδῶ πρέπει νὰ ζήσῃς, νὰ ἀποθάνῃς.

Magyarázat. 1. ἔσο, attikailag ἴσθι, de már Homérnál 's dórilag ἔσσο, ἔσο.

2. κυνπᾶ attikailag κυνπεῖ, de τύπτει értelmében. Illyen átmene-tekert az éw végű igékből áw végűekre a' régi dialectusokban is találunk; péld, a' jóni és aeoli ἐλεάω attikailag ἐλέω 's viszont az attikai ὀρέων jónilag és dórilag ὀρέων.

5. ἔπασαν a' szokott ἔπεσον helyett már Orpheus Argonautikáinak 523-ik versében fordul elő. A' 2-ik aorist többes 3-dik személyének an végzését or helyett az Ó- és Uj-Szövetségben is találjuk; mint Sámuel II, 10, 14 : εἶδαν, ἔφυναν; János Evang. VI, 10 : ἀνέπασαν (εἶδον, ἔφυνον, ἀνέπεσον, helyett).

6. ὀλιγοστευόμενον nincs meg a' régi nyelv szótáraiban 's mégis tösgyökeres régi görög szó, ὀλίγος-, ὀλιγοστός-tól ἐνώ által képeztetve épen úgy, mint a' régi ἀριστ-ἐνώ ἄριστος-tól, ἀρματ-ἐνώ ἄρμα-tól, δακατ-ἐνώ δεκατός-tól. Valamint tehát a' philologok a' görög szótárakat naponkint a' fölfedezett görög föliratok által kiegészítik, épen úgy egészíthetjük ki azokat a' nép szájában élő szavakkal, ha rajtuk van az ős eredetiség jellege.

ὄχι, az attikai οὐχί.

10. ἀκόμη vagy ἀκόμι vagy ἀκόμα = még. Ez ugyanaz a' régi ἀκμήν-nal, melly ἔτι helyett használtatott. Ἀκμήν, ἀντὶ τοῦ ἔτι, Ὑπερείδης ὑπὲρ Κρατίτου, mondja az Ἀντιαττικιστής szerzője (Bekker : Anecdota graeca. I. köt. 77. l.) és Suidas mondja az ἀκμή-ről : λαμβάνεται δὲ καὶ ἀντὶ τοῦ ἔτι.

καλήτερος. A' régieknél καλλίων helyett szokásban volt καλώτερος és καλλιώτερος. A' jelenkoriak is vegyesen használják a' καλίων-t és καλήτερος-t.

11. στέκει vagy στήκει = áll, a' a' régi ἑστηκα-ból, mellynek

jelenidejű jelentése volt. Nyomat találjuk már az Uj-Szövetségben, péld. Szent Pál Korinth. I, 16, 13 : *στήκετε ἐν τῇ πίστει.*

12. *χαλᾶται*, *elvész*, *elsüllyed*. A' régieknél a' *χαλᾶω* jelentése : *tágitok, szétereszték*; átvittt értelemben : *búsulok*. *Σῶμα κεχαλασμένον* = elgyengült test. Innen könnyen fejlődött ki a' mai jelentése.

ἐκατομυρίων (millióknak), *ἐκατόν-* és *μύριοι-*ből épen úgy képezetve, mint hajdan *ἐκατόμ-βοιος*, *ἐκατόμ-πεδος*.

IV.

Α' Νέα Πανδώρα szerkesztőségének jegyzete.

Τόσῳ μᾶλλον προθύμως δημοσιεύομεν τὴν ἀνωτέρω μετάφρασιν, ὅσῳ ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἐν τῇ Ἀύσει σοφοὶ καταγίνονται καὶ εἰς τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς τὴν μελέτην. Καὶ παρ' ἄλλων δὲ ξένων ἐπισήμων ἐλάβομεν ἐπιστολὰς ἑλληνιστὶ γεγραμμένας.

Κατὰ τὸν καθηγητὴν Κ. Τέλφν τὸ Οὐγγρικὸν ἐκείνο ἔξσμα μετεφράσθη εἰς πολλὰς γλώσσας. Καὶ μετεφράσθη δικαίως, διότι σπανίως ἡρμηνεύθησαν διὰ στίχων αἰσθήματα πατριωτικὰ μετὰ τὸσαύτης θερμότητος. Εἰς τὰς ὑπὲρ ἐλευθερίας εὐχὰς τῶν Οὐγγρων συνειοὶ καὶ ἡ Ἑλλὰς τὰς ἰδίας αὐτῆς, ἐνθουσιάζουμένη μάλιστα μετ' ἐνθουσιάζουσιν τὸν ἐνδοξον μὲν ἀλλ' ἀτυχῇ ἦρῳα τῆς Βάρνης καὶ τὸν ἀδάμαστον ἦρῳα τῆς Κοσσοβίας.

Magyarázat. Βάρνη = Varna. Κοσσοβία = Kossova. A' többi nem szorul magyarázatra. A' ki Plutarchot érti, ezt is érti.

V.

Hangsúlyozó versek.

A' mai görögök verseiben egyedül a' hangsúly uralkodik, semmit sem tekintve nélkül a' hangmennyiséget. A' hangsúlyos szótag hosszú, a' hangsúlytalan rövid. Csak ritkán 's ünnepélyes alkalommal írnak hangmenyiséges verseket. Illyen például Leontiasz sapphicus ódája Lenorman Károlynak, a' nagy philhellénnek, tiszteletére. (*Νέα Πανδώρα* 1860. Junius 1. 245. füzet). Az emlékére fölállított szobron Athénben szintén hangmennyiséges distichon hirdeti Lenorman halhatatlanságát.

A' hangsulyozó (accentuáló) vers eredetét előadandó, legelőször is emlékeztetem a' szives olvasót a' *Magy. Nyelvészet* V. folyamának 1. füzetében (40—61. l.) közrebocsátott „A' görög hangsuly“ czimű értekezésemre, melyben megmutatám, hogy a' régi görögök a' prózai beszédben hangsuly, nem pedig hangmennyiség szerint ejtik vala a' szavakat. Most az a' kérdés: miként jártak el a' versek ejtésében? Tagadhatatlan, hogy az irodalmi költeményekben hangmennyiségileg gördülnek a' versek. De így volt-e ez a' népköltészetben is? Hihető-e, hogy a' nép, a' természet szülötte, dalait, énekeit hexameterekben adta elő? Nem; mert a' hexametereket, melyekben a' legrégibb irodalmi költészet nyilatkozott, a' művészet teremté, a' mint ezt a' görög költészet történelme bizonyítja, melly szerint a' hagyomány majd Phemoneë papnőt, majd Olént, majd Orpheust tartja vala a' hexameter föltalálójának. (Pausanias X, 5, 7).

„Ac prima omnium aetas epicae poëseos est. . . Hujus aetatis poëtae *primi sermonem metro accomodarunt*: iidemque non modo epicae dictionis conditores exstiterunt, sed plurimarum etiam *inventores* formarum flexionum, *mensurarum*. . . Illi igitur quum sermonem nullo dum metri vinculo ligatum, *nullis dum mensuris*, nisi quas in communi usu aures notarent, *distinctum*, sed obsequiosum adhuc et varie flectenti facile cedentem fingere et numerorum necessitati adstringere instituerent, multa, ut par est, conati sunt, quae quia non semper, sed rarius admitterentur, insequuta aetate, quae leges a priori accipiebat, ut licenter facta, quum regularum instar esse non possent, paullatim repudiata sunt.“ (Godofredus Hermannus: *Orphica*. Lipsiae 1805. 687 és köv. l.).

A' pentameter is a' művészet találmánya, mellyről Terentían (1721. v.) mondja :

Pentametrum dubitant quis primus finxerit auctor ;

Quidam non dubitant dicere Callinour.

A' pentameter lényeges része volt az alagyanak; ez pedig átvevé a' fuvolya dallamainak mértékét; mert Plutarch (*περὶ μουσικῆς*. 8.) mondja, hogy a' fuvolyások eleinte zengzetes (mértékes) alagyaikat énekelnek vala. *Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἐλεγεία μεμελοποιημένα οἱ ἀνθρώποι ᾄδον*. V. ö. *Alagya* czikkemet az Egyetemes Magyar Encyclopaedia II-ik kötetében.

A' szökő versnek, ha nem is föltalálója, de legkorábbi mive-

lője 's gúnyra alkalmazója volt Archiloch, kit Horácز szerint *proprio rabies armavit iambo*.

'S így minden versnemnek volt a' maga föltalálója, mi elegendőleg bizonyítja azt, hogy a' hangmennyiséges mértékű költészet a' művészet szüleménye.

Ezen művészet pedig szabályokat teremtvén magának sokszor nem a' hangmennyiséget, hanem a' hangsulyt követi vala. A' rövid szótagokról, melyek hosszúak gyanánt szolgáltak, midőn éles hangsúlyuk voltak, elég példát idézék a' *M. Nyelvészet* V. folyamának 1. füzetében „A' görög hangsúly“ föliratu cikkemben. De megfordítva a' hosszú szótagok is rövidek gyanánt fordulnak elő az úgynevezett *hiatusban*, midőn a' csökkenésben (θέσις) állnak például:

Ilias. I, 61: εἰ δὲ ὁμοῦ πόλεμος τε δαμῶ.

„ II, 38: ῥήπιος, οὐδὲ τὰ ἦδη ἄ ῥα Ζεὺς

„ II, 307: καλῇ ὑπὸ πλατανίστῳ, ὅθεν

„ III, 148: Οὐκαλέων τε καὶ Ἀρτήνωρ πεπνυμένω ἄμφω.

„ III, 233: οἴκῳ ἐν ἡμετέρῳ

„ V, 338: ἀμβροσίον διὰ πέπλον, ὅν οἱ

„ V, 686: ἐν πόλει ὑμετέρῃ ἐπεὶ οὐκ

Ezen 's hasonló példákra támaszkodva, azt kell állítanom, hogy, mivel a' költők az úgynevezett hosszú hangzókat (ov, ω, η, ει) olly könnyen rövidek helyett használták 's a' szavalásban illyenekül ki is ejtették, a' nép szokásában sem lehettek ollyan hosszúak, mint például a' *forgó, manó, felé, mellé* szókban az *ó* és *é*, melyeket népünk semmi licentia poetica kedvéért nem engedne megrövidíttetni. Hanem fölvilágosítást adhatnak némelly *u*-végű magyar szavak, melyekben a' vég *u*-nak kétféle, hosszú és rövid, ejtése vergődött uralomra, mint *háboru* és *háború, savanyu* és *savanyú, szomoru* és *szomorú*. Innen t. i. azt következtetem, hogy valamint nálunk a' vég *u*, szintugy a' hexameterek keletkezésének korában az *ov*, *ω*, *η*, *ει* nem lehettek a' nép szájában *mindenkor* és *mindenütt* ollyan hosszúak, mint a' mi *ó* vagy *é* hangzónk. Valamint a' *forgó, mellé* soha sem lehet *forgo, melle*, úgy az *οἴκῳ, ἦδη*-ből soha sem lehetett volna a' versben *οἴκῳ, ἦδη* (—), ha ez a' fenlevő népnyelv szokásában nem gyökeredzik.

Tudjuk, hogy a' homéri költeményekben a' conjunctiv jel-

lembetűje ω gyakran o -ra változik, mint $\dot{\omega}\mu\epsilon\nu$, $\epsilon\gamma\epsilon\acute{\iota}\omega\mu\epsilon\nu$ helyett $\dot{\iota}\omicron\mu\epsilon\nu$, $\epsilon\gamma\epsilon\acute{\iota}\omicron\mu\epsilon\nu$. De ha a' homéri költeményeket nyilvánosan szavalták 's ha a' nép meg nem ütközött azon, hogy az o -hangzót mind a' jelentő mind a' kapcsolómódban egyenlő időtartammal ejtették ki: nagyon okszerű az állításom, hogy a' nép nem igen törődött akkor az ω és o közötti quantitativ különbséggel. Már *Goettling* (*Allgemeine Lehre vom Accent*) úgy magyarázta e' tüneményt, hogy az első szótag *hangsulya* a' második szótag ω -ját o -ra gyöngíti. Ez pedig más szavakkal kifejezve 's magyarán mondvá ezt jelenti, hogy a' hangsúly megsemmíti a' hangmennyiséget.

Miután tehát a' népnek is megvolt a' maga költészete; miután a' nép hangsúlyozva, nem pedig quantitativ beszélt; 's miután a' nép kiejtésének nyomait a' művészeti költeményekben is észre vesszük, mellyek a' hangmennyiséget gyakran föláldozzák a' hangsulynak 's a' hosszú hangzókat a' népszokás szerint rövidek gyanánt használják: nagyon világos, hogy a' népdalok is, mint a' természetnek egyszerű kifolyásai, a' hangsúly vezérlete alatt zenvedeztek, tekintet nélkül a' hangmennyiségre.

A' népköltészetnek ezen sajátása okozta, hogy már a' régi görög vígjátékirók, noha versekben írnak vala, tanácsosabbnak tartották, sokszor a' hangmennyiséges mértéktől eltérni, hogy látszasanak az *élet utánzásában* kötetlenül, nem pedig versmértékesen beszélni. $\tau\omicron\nu\nu\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \beta\acute{\iota}\omicron\nu\nu\ \omicron\upsilon\tau\omicron\iota\ (\omicron\iota\ \kappa\omicron\mu\iota\kappa\omicron\iota)\ \mu\iota\mu\omicron\upsilon\mu\epsilon\iota\omicron\iota\ \theta\acute{\epsilon}\lambda\omicron\nu\sigma\iota\ \delta\omicron\kappa\alpha\acute{\iota}\nu\ \delta\iota\ \alpha\ \lambda\epsilon\lambda\upsilon\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\varsigma\ \delta\iota\alpha\lambda\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\sigma\theta\alpha\iota\ ,\ \kappa\alpha\iota\ \mu\grave{\eta}\ \epsilon\mu\mu\acute{\epsilon}\tau\epsilon\omega\varsigma.$ (Hephaestion: *Enchiridion*. Gaisford kiad. 32. l.)

Az ilyen versnemeket *különösekknek*, *sajátságosaknak* is nevezték, mellyek csak úgy vaktába irattak minden meghatározott mérték nélkül, minők *Timotheus* czitherásnak (Nagy-Sándor kortársának) a' dallamai. $\text{'}\text{Απολελυμένα δὲ, ἃ εἰκὴ γέγραπται, καὶ ἄνευ μέτρου ὠρισμένον· οἷόν εἰσιν οἱ ρόμοι οἱ κιθαρωδικοὶ Τιμοθέου.}$ (Hephaestion u. o. 119. l.). Ehhez a' scholiasta megjegyzi, hogy ἃ εἰκὴ annyi mint ὡς ἔτυχε , és folytatja: $\text{καὶ ἄνευ τῆς ποσότητος τῶν στίχων,}$ azaz: a' versek hangmennyisége nélkül.

Plutarchnál (a' hét bölcsek lakomája 14. fej. 157. l.) olvassuk, hogy valamelly nő a' kölyümalom mellett ezt énekelé: $\text{ἄλῃ, μύλα, ἄλῃ, καὶ γὰρ Πιττακὸς ἄλῃ, μεγάλας Μιτυλάνας βασιλείων.}$ Ezt Hermann (*elementa doctrinae metricae*) hangsúlyozó versezetnek tartja 's így rendezi:

ἄλει, μύλα, ἄλει,
καὶ γὰρ Πιττακὸς ἀλεῖ,
μεγάλας Μιτυλάνας βασιλεύων.

Hermannak akadtak ugyan ellenfelei; de ha meggondoljuk, hogy hasonló énekeket örlés közben szoktak dalolni, mint ezt Athenaeus (XIV, 618) mondja: ἡ ἐπιμύλιος καλουμένη, ἣν παρὰ τοὺς ἀλέτους ἤδον, — bajos azt hinni, hogy az örléssel foglalkozó póremberek művészeti hangmennyiséges mérték szerint énekeltek.

Halikarnasszi Dénes (περὶ συνθέσεως ὀνομάτων. IV, 28) három verset idézván az Iliasból (XII, 433—435), azt mondja, hogy ő ezekből a' szavak áthelyezése által négyméretű 's hangsúlyozó (πρὸς ὁμοιομετρίας verseket csinál, minők például Euphorionnak (3-dik századból Kr. e.) következő versei :

Οὐ βέβηλος, ὥς λέγεται, τοῦ νέου Διονύσου,
Καγὼ δ' ἐξ ἐνεργείης ὠργισμένος ἦκω,
Ὀδύων Πηλονσιακὸν κρηφαῖος παρὰ τέλμα.

Ezekről Hermogenes scholiastája is megjegyzi, hogy hangsúlyozók. Τετράμετρα ταῦτα εἶναι πρὸς ὁμοιομετρίας, καὶ ὅμοια τοῖς Πριαπείοις, ὑπὸ τινων δὲ Ἰθυγαλλικοῖς καλουμένοις. A' régiek προσφωδία-val szoros értelemben a' hangsúlyozást 's tágasbban mind azt jelentették, mi a' betűkre vonatkozik, tehát hangsúlyt, hangmennyiséget, hehezetet. Világos hogy Halikarnasszi Dénes és Hermogenes scholiastája főlebb csak a' szorosabb jelentést tulajdonítják a' προσφωδία-nak; mert ha a' hangmennyiséget akarták volna általa tudtunkra adni, fölöslegest mondtak volna, mivel úgy is tudva volt, hogy versekben a' hangmennyiség uralkodik. Miután tehát épen azt a' különösséget emelik ki, hogy ama versek προσφωδικοί, önmagából következik, hogy hangsúlyozó versekről beszélnek.

Euphorionnak idézett versei hangsúly szerint, 's nem hangmennyiségileg olvastatva, jambusokból állnak és pedig négyméretű csonkákából (tetrameter iambicus catalectic), azaz, négy ketős lábuakból, mellyek utolsója egy szótaggal kurtább. A' második kettős láb után következik a' caesura. 'S így mindegyik vers két részből áll. Az egyiknek nyolcz, a' másiknak hét szótagja van. Képletök tehát ez :

	υ-υυ	υ-υυ	υ-υυ	υ-υ
vagy :	υ-υ-	υ-υ-	υ-υ-	υ-υ
vagy :	-υυ-	-υ-	-υυ-	-υ-

Ezen képlet szerint nagyon jól gördülnek hangsúlyoztatva, nem quantitálva. Aeschylnek következő, külömben trochaicus, versei is a' *Perzsákból*. (155—156).

ὦ βαθυζώνων ἄνασσα Περσίδων ὑπερτάτη,
μήτηρ ἡ Ξέρξου γεραιὰ, χαῖρε Δαρείον γύναι.

Az illyen verseket már Hephaestion nevezte *politikusoknak* azaz *népieseknek*, vagy *prózaneműeknek*, *λογοειδεῖς* (179. l.). Eustathius is *népieseknek*, *δημοτικοὶ στίχοι*, nevezi (Ilias I, 10), azon külömbsséggel, hogy trochaeusoknak tartja, mi annyiban igaz, a' mennyiben a' vers első szótagját *basisnak* veheté. De talán azért is nevezte úgy, mivel a' trochaeusok, mint főlebb Aeschylből láttuk, hangsúly szerint olvastatva politikusokká változnak.

A' Krisztus előtti korból nem őrzött meg az irodalom története hangsúlyozó költeményeket. Mert egy részről a' görög írók csak a' művészeti, de nem a' népies szellemtermékeket tartják vala méltóknak a' magyarázásra, megítélésre 's megörökítésre; más részről századok viszontagságaiban sok kincse veszett el a' régi görög irodalomnak.

A' Krisztus utáni 4-ik században Nazianzéni Gergely és Apollinaris írtak hangmennyiség nélküli hangsúlyozó egyházi énekeket, mi azt bizonyítja, hogy a' néphez alkalmazkodtak; mert felsőbb, művészetiebb költeményeikben ők is megtarták a' hangmennyiséget. Hasonlóan volt ez a' későbbi századokban. A' miveltek számára hangmennyiség, a' népnek hangsúlyozó verseket írnak vala a' költők, míglen a' 18-ik századtól kezdve majdnem kizárólag a' hangsúlyozó vers uralkodik.

Allatius Leo, görög tudós és költő, ki 1586-ban születék, így ír (Diatriba de Simeonum scriptis) ezen versekről: „Versus politici, ut plurimum Jambicis et Anacreonticis constant: ita tamen ut nulla quantitatis syllabarum ratio habeatur, tantum earum numerus, declinationesque accentuum attendantur. Et ratio ista confinendorum carminum non nunc primum in ea natione, *sed multa ab hinc secula* in usu fuisse comperitur, ut videmus in Photii Patriarchae, Christophori Primi a secretis, Constantini Anagnostae, Ma-

nuelis Imperatoris et aliorum Hemiiambis sive Anacreonticis, Pselli, Metaphrastae, Philippi Solitarii, Manuelis Philae, Tzetzae iambis et politicis. Politici ideo dicti, quod communes omnium sunt, usuique eorum accomodati.“

Könnyen megfogható, hogy több görög tudós, mint Planudes, Tzetzes 's maga Allatius Leo is boszankodva panaszkodnak a' hangmennyeséges verselés elhanyagolása miatt; mert fájt nekik, hogy a' népies elem erőt vesz a' művészetien, 's ezért haragjokban elvadulással, barbársággal vádolják kortársaikat. De kicsoda venné ezt betű szerint? Hiszen végtére maguk sem állhattak ellen a' korszellemnek, a' természethez mindig hűn ragaszkodó nép követeléseinek, 's maga Tzetzes is politikus versek írásához fogott. Azért legyünk ovatosak 's ne következtessük mindjárt némelly felületesen ítélő emberekkel, hogy a' görögök idegenektől vevék át a' hangsulyozó verselést. Ennek képtelenségé kitűnik mind abból, mit történelmi adatok nyomán ezen fejezetben előadtam.

Vannak azomban, kik a' görög hangsulyozó versek iránti ellenszenvökben vitatják, hogy semmi zengzetesség sincs bennök, mivel hangmennyeség nélkül hiányzik a' hosszú és rövid hangzók váltakozása, melyet a' hangsuly nem pótol, minthogy minden szónak csak egy hangsulya van. — Lássuk igaz-e a' kifogás? Sziveskedjenek csak ellenfeleink az alább közlött verseket Sophoclesnek *colonosi Oedipusából* olvasni, melyekben a' hangsuly tökéletesen összeesik a' hangmennyeséggel :

10. γ. ἡ πρὸς βεβήλοισι ἡ πρὸς ἄλσειν θεῶν.
24. „ τὰς γοῦν Ἀθήνας οἶδα, τὸν δὲ χῶρον οὐ.
33. „ ὦ ξεῖν', ἀκούων τῆσδε τῆς ὑπέρ τ' ἐμοῦ.
52. „ τίς δ' ἔσθ' ὁ χῶρος δῆτ', ἐν ᾧ βεβήκαμεν;
65. „ καὶ κάρτα, τοῦδε τοῦ θεοῦ γ' ἐπώννυμι.
76. „ γενναῖος, ὡς ἰδόντι, πλὴν τοῦ δαίμονος.
269. „ ὦν οὐνεκ' ἐκφοβεῖ με· τοῦτ' ἐγὼ καλῶς.
299. „ ἧ καὶ δοκεῖτε τοῦ τυφλοῦ τιν' ἐντροπῆν.
394. „ νῦν γὰρ θεοὶ σ' ὀρθοῦσι, πρόσθε δ' ὄλλυσαν.
453. „ ματεῖ' ἀκούων συννοῶν τε τὰξ ἐμοῦ
554. „ ἐν ταῖσδ' ἀκούων μᾶλλον ἐξέπισταμαι.
650. „ οὗτοι σ' ὑφ' ὄρκου γ', ὡς κακὸν, πιστώσομαι.
728. „ ἄνδρες χθονὸς τῆσδ' εὐγενεῖς οἰκίτορες.
915. „ τὰ τῆσδε τῆς γῆς κύρι', ὧδ' ἐπεισπεσών.

1004. „ καὶ τὰς Ἀθήνας ὡς κατῴκηται καλῶς.
 1107. „ ποῦ δῆτα; ποῦστον; — αἶδ' ὁμοῦ πελάζομεν.
 1207. „ μηδεὶς κρατεῖτω τῆς ἐμῆς ψυχῆς ποτέ.
 1368. „ αἶδ' ἄνδρες, οὐ γυναικες, εἰς τὸ συμπονεῖν.
 1432. „ καὶ μὴ μ' ἐπίσχῃς γ' ἄλλ' ἐμοὶ μὲν ἦδ' ὁδός.
 1629. „ ὁ δ' ὡς ἐπήσθετ' ἐκ θεοῦ καλούμενος.

Íme, itt mindenütt a' hangsuly a' hangmennyiségileg hosszú szótagon van, 's ezen kívül alig fordul elő hosszú szótag. Ezen versek tehát tökéletesen hangsulyozók. 'S vajjon rosszabbak-e a' többinél? Vajjon tehát fogjuk-e azt az újban hecsmérelni, mit a' régiben csudálunk? — A' kinek kedve és ideje van, számtalan ilyen verseket találhat a' hajdankori görög költőknél, melyekben a' hangsuly összeesik a' hangmennyiséggel.

VI.

Rímes versek.

A' hajdani görög műkölteményekben számos helyeken rímek is fordulnak elő.

„Studien über die Alt- und Neugriechen“ című munkámban (Lipscse 1853) kimutattam már rímeket Homérban, Aeschylben, Sophoclesben, Euripidesben, Aristophanesben. Azóta következő nagy jelentőségű irat jelent meg: „Der Reim bei den Griechen mit besonderer Berücksichtigung des Sofocles. Ein Beitrag zur Geschichte des Reimes, nebst einem Anhang: hundert Reimsprüche der Alten. Von Dr. Friedrich Dörr. Leipzig 1857.“ Szerző a' homéri költeményekben 47, Hesziódban 26 rimpárra akadt és pedig többnyire általános gondolatok kifejezésében, miből kitűnik, hogy a' költők ezen rímes mondatokat vagy a' nép szájából vették, vagy rím által akartak népszerűséget szerezni ilyen általános maximáknak. — Theognis verseiből 37 rimpárt idéz Dörr. Legtöbbet talált azonban a' drámai íróknál, és pedig Aeschylnél 87, Euripidesnél 79, Aristophanesnél 103 rimpárt. Sophoclesnek *Oedipus királyában* kimutat 127 rímet 57 rímcsoportban, *Colonosi Oedipusában* 119 rímet 51 rímcsoportban, *Ajaxában* 106 rímet 41 rímcsoportban, *Antigonájában* 87 rímet 38 rímcsoportban, *Electrájában* 118 rímet 51 rímcsoportban.

portban, *Trachiniai nőiben* 84 rímet 37 rímcsoportban, 's *Philoctetesében* 136 rímet 60 rímcsoportban.

Ez világosan bizonyítja, hogy a' rím nem valami esetleges, a' költő öntudatán kívüli tünemény a' hajdankori görög költészetben.

Bizonyítják ezt más adatok is, melyekről Dörr nem tesz említést. Vannak t. i. számos görög közmondások, melyek rímekből állnak. Ezeket kikerestem Leutsch és Schneidewin munkájából: *Corpus paroemiographorum graecorum* (Götting. 1839. I. köt.), kik Zenobius-, Diogenián-, Plutarchból és Cyprusi Gergelyből szedték össze a' közmondásokat. — Lássuk tehát a' rímeseket.

Zenobius I, 74. 86. V, 19. VI, 50:

ἄλλα μὲν Λεύκων λέγει,
ἄλλα δὲ Λεύκωνος ὄνος φέρει.

ἀνὴρ δὲ φεύγων
οὐ μένει λύρας κτύπον.

μέτρῳ ὕδωρ πίνοντες,
ἀμετρὶ δὲ μᾶζαν ἔδοντες.

ὥσπερ Χαλκιδικὴ
τέτοκεν ἡμῖν ἡ γυνή.

Diogenián I, 45. IV, 49. V, 31. 78. VI, 62. VII, 34. VIII, 43. 50:

χῦτραν ποικίλλεις,
ὥδ' ἄν τίλλεις.

ἐκ τοῦ γὰρ ἐσορᾷν
γίνεται ἀνθρώποις ἐρᾶν.

ἵππος με φέρει,
βασιλεὺς με τρέφει.

κακὰ μὲν θρίπες,
κακὰ δ' ἱπες.

μικρὸν κακὸν
μέγ' ἀγαθόν.

ὃς αὐτὸν οὐκ ἔχει,
Σάμον θέλει.

τὸ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ νήφοντος,
ἐπὶ τῆς γλώσσης τοῦ μεθύοντος.

τᾶλλα φιλούμεθα,
τᾶλλα μὲν ἀγαπώμεθα.

Gregorius Cyprius I, 85 :

ἐν μὲν τῷ φάει σκοτεινός,
ἐν δὲ τῷ σκότει φωτεινός.

Mullach kiadta taval a' görög bölcészek töredékeit (Fragmenta philosophorum graecorum. Parisiis editore Ambrosio Firmin Didot). Olvasásuk közben a' következő rímekre akadtam, melyeket eddig senki sem vőn észre :

Empedocles a' természetről 21—22. v. :

Ἐνθ' ἦσαν Χθονίη τε καὶ Ἡλιόπη ταναῶπις,
Ἀἴρις θ' αἵματόεσσα καὶ Ἀρμονίη θεμερῶπις.

Ugyanott 434—425. v. :

Φῆρες τ' οἴωνοί τε, φιλοφροσύνη τε δεδήει,
Λένδρεα δ' ἐμπεδόφυλλα καὶ ἐμπεδόκαρπα τεθήλει.

Phlasiusi Timon 49—50. v. :

Ὅτι θεοὺς κατέγραψ' οὔτ' εἰδέναι, οὔτε δύνασθαι,
Ὅπποῖοί τινές εἰσι καὶ οἵτινες, ἀθρήσασθαι.

Epicharmus 5-ik töredéke :

Αἶθ' ὑπονεμόνται γυναῖκας μωρὰς ἅμ' πεντόγκιον
Ἀργύριον, ἄλλαι δὲ λίτραν, ταὶ δ' ἅν' ἡμιλίτριον ;

mellyek hangsulyoztatva is így rendezhetők :

αἶθ' ὑπονεμόνται γυναῖκας
μωρὰς ἅμ' πεντόγκιον
ἀργύριον, ἄλλαι δὲ λίτραν,
ταὶ δ' ἅν' ἡμιλίτριον.

Ugyanannak 215-ik töredéke :

..... καὶ γὰρ ἃ κύων κυνί
Κάλλιστον εἶμεν φαίνεται, καὶ βοὺς βοί
Ὅρος δ' ὄνφ κάλλιστον, ὕς δ' ὕι.

Orphica 9-ik töredéke :

Μήσατο δ' ἄλλην γαῖαν ἀπείριτον, ἣν τε σελήνην
Ἀθάνατοι κλήζουσιν, ἐπιχθόνιοι δέ τε μήνην.

Ugyanott a' 28-ik és 57-ik töredékben a' vers közepe és vége rimel egymással. mint

Ὅν τε βροτοῖς εὖρεν λυπέων κηλήτορα πασέων, hol az *έων-τ* mindkét izben *συνίησις*-szel kell olvasni. És

Γαῖαν ἐπι ζείδωρον ἄγων εὐκαμπὲς ἄροτρον.

Demetrius Phalereusból a' hét böles mondатаi.

1. φιλήκοον,
 καὶ μὴ πολυήκοον.

πολυμαθῇ
 μὴ ἀμαθῇ,

6. Κτῆσαι ἐν μὲν νεότητι ἐνπραξίαν,
 Ἐν δὲ τῷ γήρᾳ σοφίαν.

A' hét böles más mondатаiból. 3, 12 : Chilon kérdeztetvén Aesopustól : mit csinál Jupiter? — válaszola :

τὰ μὲν ὑψηλὰ ταπεινοῦν,
τὰ δὲ ταπεινὰ ὑψοῦν.

4, 16 : Pittacus kérdeze valakit, miért nem nősül, mire az felele :

Ἐὰν μὲν καλὴν γήμω, ἔξω κοινήν,
Ἐὰν δὲ αἰσχροῖαν, ἔξω ποινήν.

Korántsem, viszonzá Pittacus ; hanem :

Ἐὰν μὲν καλὴν γήμης, οὐχ ἔξεις ποινήν,
Ἐὰν δὲ αἰσχροῖαν, οὐχ ἔξεις κοινήν.

7, 4. Periander mondása :

Ὅσπερ ἡ ἐρυσίβη ἰδίον ἐστὶ τοῦ σίτου νόσημα,
Οὕτω φθόνος φιλίας ἐστὶν ἀρρώστημα.

Anacharsis mondásaiból, 17 : ő azon csudálkozott , hogy a' görögök

τὸν μὲν καπνὸν ἐν τοῖς ὄρεσι καταλείπουσι,
τὰ δὲ ξύλα εἰς τὴν πόλιν κομίζουσι.

Heraclid töredékeiből, 88 :

θάλασσα ὕδωρ καθαρώτατον
καὶ μιαρώτατον,
ιχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον,
ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον.

Democrit 27-ik töredéke :

Εὐτυχὴς ὁ ἐπὶ μετρίοισι χρήμασι εὐθθυμέομενος,
Αυστηρὴς δὲ ὁ ἐπὶ πολλοῖσι δυσθυμέομενος.

80-ik töredéke :

Ἰατρικὴ μὲν σώματος νόσους ἀκέεται,
Σοφίη δὲ ψυχὴν παθέων ἀπαιρέεται.

144-ik töredéke :

Πλεονεξίη τὸ πάντα λέγειν,
Μηδὲν δὲ ἀκούειν ἐθέλειν.

146-ik töredéke :

οἱ φιλομεμφεῖς
εἰς φιλήν μὴ εὐφυνεῖς.

181-ik töredék :

Ἐνιοὶ πολλῶν μὲν δεσπόζουσι,
γυναιξὶ δὲ δουλεύουσι..

Secundus bölcseész mondásaiból :

1. Mi a' világ ?

θεωρητὸν κατασκεύασμα,
ἀσύνοπτον ὕψωμα,
αὐτογέννητον θεώρημα,
πολοχάρακτον μόρφωμα,
αἰώνιον διακράτημα.

4. Mi a' nap ?

δωδεκάωρος διαδρομή,
ἀρχὴ καθημερινή,

ὑπόμνησις βιωτική.

.....

αἰώνιον ἀρίθμημα,
φυσικὸν ἐσόπτρισμα,
ἀερίζουσα μέριμνα.

16. Mi a' földmives?

ὕλης ἀνταγωνιστής,
τροφῆς ὑπουργός,
πεδίων ἀριστευτής,
γῆς ἰατρός,
δένδρων φυτουργός,
ὀρνέων παιδαγωγός.

Menander gnómáiban (Didot-féle kiadás Páris 1838) követ-
kezőket tartok rímeknek :

178. v. εὐρεῖν τὸ δίκαιον
πανταχοῦ οὐ ῥέδιον.
220. v. ἡ γλῶσσα πολλῶν
ἐστὶν αἰτία κακῶν.
471. v. ῥᾶρον παραινεῖν
ἢ παθόντα καρτερεῖν.
480. v. στερεοῶς φέρειν χρῆ
συμφορὰς τὸν εὐγενῆ
423. v. ὕπνος δεινὸν
ἀνθρώποις κακόν.

Aesopus meséinek jelentéseiben (ügynevezett doctrináiban)
is találtam rímeket; például

4-ik mese (Tauchnitz-kiadás) :

τὸν φρόνιμον ἄνθρωπον
δεῖ πρότερον
τὰ τέλη τῶν πραγμάτων σκοπεῖν,
εἰθ' οὕτως αὐτοῖς ἐγχειρεῖν.

164-ik mese :

οὕτω πολλάκις τὰ παθήματα
τοῖς φρονίμοις γίνεται μαθήματα.

308-ik mese :

ἄνθρωποι τινες ἔξωθεν μὲν γιλίαν ὑποκρίνονται,
ἔσωθεν δὲ κακίας καὶ ἀπηνείας πεπλήρωται.

Babrius choliamb mértékű verseiben ezen rimeket találtam :

6-ik mese (Tauchnitz-kiadás) :

ἤγρευσεν ἐκ τῶν εἰς τάγηνον ὥραιων.
ὁ δ' αὐτὸν οὕτως ἰκέτευεν ἀσπαίρων.

18-ik mese :

ὁ δ' οὐ μεθῆκε μᾶλλον, ἀλλὰ ῥιγώσας
καὶ πάντα κύκλῳ χερσὶ κράσπεδα σφίγξας
καθῆστο, πέτρης νῶτον ἐξοχῇ κλίνας.
ὁ δ' Ἥλιος τὸ πρῶτον ἡδὺς ἐκκύσας.

23-ik mese :

ἐντεῦθεν ἡμᾶς τοῦτ' ἔοικε γινώσκειν,
ἄβουλον εὐχὴν τοῖς θεοῖσι μὴ πέμπειν.

31-ik mese :

ὅτι στρατηγὸς οὐκ ἔχοιεν ἐκδήλους,
αἱ δ' ἀτάκτως ἱπομένονσι κινδύνους.

33-ik mese :

γέραναι συνήντων καὶ τὸ συμβᾶν ἡρώτων.
καὶ τις κολοιῶν εἶπε· „φεύγετ' ἀνθρώπων
γένος πονηρὸν, ἄλλα μὲν πρὸς ἀλλήλους
λαλεῖν μαθόντων, ἄλλα δ' ἔργα ποιούντων.“
δαινὸν τὸ φῦλον τῶν δόλῳ τι πραττόντων.

Itt a' 2-ik és 3-ik vers kezdetei :

καὶ τις κολοιῶν
γένος πονηρὸν.

Valamint az 1-ső és 4-ik verséi is :

γέραναι συνήντων
λαλεῖν μαθόντων

szintén rimelnek egymással.

33-ik mese :

οἱ γὰρ πόδες μ' ἔσωζον, οἷς ἐπηδούμην,
τὰ κέρατα δὲ προῦδωκεν, οἷς ἐγαυρούμην.

61-ik mese :

ἦει κυνηγὸς ἐξ ὄρους κυνηγήσας,
ἦει δὲ γριπεὺς, κέρτον ἰχθύων πλήσας.

82-ik mese, mellyben az 1-ső a' 3-ikkal, 's a' 2-ik a' 4-ikkal
rímel :

κοιμωμένου λέοντος ἀγροῖς χαίτης
διέδραμεν μῦς. ὁ δὲ λέων ἐθυμώθη·
γρίζας δὲ χαίτην ἐκθορε φωλάδος κοίτης.
Κερδὼ δ' ἐπεχλεύαζεν, ὥς ἐκινήθη.

89-ik mese, szintolly rímfaju mint a' 82-ik :

Σὺ μ' οὐ τι πέρυσσι, μικρὸς ὢν, ἐβλασφήμεις;
ἐγὼ οὐ περυσινός, ὅς γ' ἐπ' ἔτος ἐγεννήθην.
οὐκοῦν σὺ τὴν ἄρουραν, ἣν ἔχω, κείρεις.
οὐπω τι χλωρὸν ἔφαγον, οὐδ' ἐβοσκήθην.

120-ik mese :

ιατρὸς εἶναι φαρμάκων ἐπιστήμων,
οἶων τάχ' οὐδεὶς οἶδεν, οὐδ' ὁ Παιήων.

122-ik mese :

τί γὰρ ἀρτιχολοὺς ἡρξάμην ἱατρούειν,
μαθὼν ἀπ' ἀρχῆς οὐδὲν ἢ μαγειρεύειν;

Végre a' görög rhétorok ὁμοιοτέλευτον-ról beszélnek, melly
hasonló végzésűt jelent, mi nyilván nem egyéb a' rímnél. Aristo-
teles (Rhetorica III, 9, 9) ezen példákat idézi :

ὥθήθησαν αὐτὸν παιδίον τετοκέναι,
ἀλλ' αὐτοῦ αἴτιον γεγενέσθαι.

ἐν πλείστοις δὲ φροντίσι
καὶ ἐν ἐλαχίστοις ἐλπίσι.

τί ἂν ἔπαθες δεινόν,
εἰ ἄνδρ' εἶδες ἀργόν;

Phoebammonnál (Walz. rhetores graeci. VIII. köt. 593. l.)
ezen példáját olvassuk az ὁμοιοτέλευτον-nak :

Ἔλλω ἐπ' ἰχθυόεντι
καὶ Ἐρμῶ δινήνῃ.

Zonaeusnál (Walz. VIII, 687) :

ὦ μὲν ἐπὶ τὰ μεγάλα τῶν ἔργων ἀχρηστόαται,
πρὸς δὲ τὴν ἐν λόγοις τόλμαν θαναμασιώτατε.

Anaximenes rhetorikájában (Spengel-kiad. 28. fejr. 53. .l)
ezen példát találjuk :

πλήθει μὲν ἐνδεὼς
δυνάμει δὲ ἐντελὼς.

Mind ez világosan bizonyítja a' rímelés ódonszerűségét a' görög nyelvben. Én készakarva csak olyan helyeket szemeltem ki, melyekben az erasmusféle kiejtés is kénytelen a' rím megvoltát bevallani. Természetes, hogy az élő görögök kiejtése szerint százszor több rímet lehetne kimutatni a' régi görög nyelvemlékekben.

„Hátrább az agarakkal ! — mondják az Erasmusi férfiak. — A' mai görög ejtésben a' sok i-hang sérti a' széphangzatot, 's épen ezért a' régiek nem ejthették úgy a' betüket, mint a' jelenkoriak. Íme Aeschyl Agamemnonjának 1049-ik versében

πίθοι' ἄν, εἰ πείθοι' ἀπειθοίης δ' ἴσως

a' mai görög ejtés szerint kilencz i-hang van. Már pedig lehetetlen, hogy olly híres költő illy rosszhangzatu verset írt volna.“

Szabad legyen erre a' következő fejezetben válaszolnom.

VII.

Széphangzat.

Aeschyl Prometheusának 103-ik versében

πῆμ' οὐδὲν ἤξει· τὴν πεπρωμένην δὲ χορή

az erasmusi kiejtés szerint kilencz e-hang fordul elő. Lehetetlen tehát, ellenfeleink okoskodása szerint, hogy Aeschyl faragta volna ezen verset ! Lehetetlen, saját védvők alapján, hogy Aeschyl korában η-nak e-hangja volt. De menjünk tovább. Vegyük kezünkbe az Odysseát 's olvassuk erasmusilag.

XI, 560 : ἐκπάγλως ἤχθηρε· τεῖν δ' ἐπὶ μοῖραν ἔθηκεν
kilencz e-hangot,

XI, 601 : τὸν δὲ μετ' εἰσενόησα βίην Ἡρακλεΐην
tiz e-hangot,

XI, 622 : δεδμήμην, ὁ δέ μοι χαλεποὺς ἐπετέλλει' ἀέθλους
tiz e-hangot,

XII, 34: εἰσέ τε καὶ προσέλετο καὶ ἐξερέεινεν ἑκάστα
tizenegy e-hangot,

XII, 90: ἔξ δέ τέ οἱ δειραὶ περιμήκεες· ἐν δὲ ἐκάστη
tizenkét e-hangot tartalmaz.

Következőleg vagy nem volt széphangzati érzéke ezen versek költőjének, vagy az η-nak nem lehetett e-hangja. Így czáfolja meg ellenfeleinket saját széphangzati okoskodásuk! Elmélkedjenek, kérem, magyar költőinknek következő versei fölött, melyek többnyire csupa egyféle hangzókból állnak.

Berzsenyi. A' magyarokhoz. 9-ik szak:

Letépte fényes nemzeti bélyegét.

Ugganaz: A' fölkelt nemességhez:

1. v. Él még nemzetem istene!

7. v. 'S régen félt veszedelmidet.

Czuczor: Szép leány. 4-ik szak:

Titeket hall-e kedvesem?

Vagy mélyéből kebelének —

Guzmics: Szent ének:

4. v. Téged tisztelve zeng énekem.

10. v. Lelkem benne lel enyhületet.

Kazinczy: A' sonett mûzsája.

2. v. Menuetje kecscsel teljes lépteit.

6. v. Körülölelve fõm szõgfürtjeit.

Kisfaludi Sándor. Dobozy:

1. Rettenetes emlékezet.

25. Egy értelem egy érzet

Lelkesítsen tégedet.

Petőfi: Honfi dal. 3—5. v.

Kit szeretnélek, ha tégedet

Nem szeretnélek?

Szentegyház lelkem belseje.

Székhács: Árvízi fohász. 7. v.

De te lebegtél a' vizek felett.

Vitkovics: Életphilosophia:

Kedvemre élek

Kényre henyélek.

Vörösmarty: Fõti dal:

Minden ember legyen ember.

Ugyanaz: Cserhalom 101. és 200. v.

Menj tova, jó Kődör, ne beszélj nekem illet: enyelgést . . .

Hogy valamerre menendsz, érezzék fegyvered élet.

Ezen két vers elsejében tíz, másodikában tizenkét *e*-hang van.

Mit mondanának már most ellenfeleink, ha valamely idegen nyelvbuvár agyában föl villanna azon gondolat, hogy ezen versek rosszhangzatuak, 's hogy azért az *e* nem hangozhatik mindenütt *e*-nek?

Hagyjuk el tehát a' görögben is ezen széphangzati vitákat, melyek alanyi nézetekre támaszkodva 's a' tárgyi világot, a' történelem tanait elmellőzve, semmit sem bizonyítanak, vagy kétélű fegyvert szolgáltatnak.

Sokkal többet nyom az, hogy sok verset találunk a' homéri költeményekben, melyek erasmusilag olvastatva zavarják 's rontják a' versnek hangmennyiséges mértékű gördülékenységét. Illyenek például:

1. Il. I, 9: *Ἀητοῦς καὶ Διὸς νιός. Ὁ γάρ*
2. „ „ 14: *στέμμα τ' ἔχων ἐν χερσὶν ἐκηβόλον*
3. „ „ 19: *. δ' οἶκαδ' ἰκέσθαι*
4. „ „ 21: *ἄζόμενοι Διὸς νιὸν ἐκηβόλον*
5. „ Il. 665: *. ἀπέιλησαν γὰρ οἱ ἄλλοι*
6. „ XIII, 561: *Ἀσιάδην, ὅς οἱ ὄντα μέσον*
7. „ XXIII, 513: *. ὁ δ' ἔλθεν ἕφ' ἵππους*
8. „ XXIE, 53: *. νειμεσσηθῶμεν οἱ ἡμεῖς*
9. Odyss. XV, 101: *. . . . ἱκανον, ὅθ' οἱ κειμήλια κείτο.*

Az 1-ő szám alatt *καὶ Διὸς νιός* ó két lengedi. Mellyik ejtés felel meg tehát inkább a' lengedinek? Ez-e: *Kaj diosz hüiosz ho?* Vagy ez: *Kü diosz iosz o?*

A' 2-ik számú dactylus *χερσὶν* é erasmusilag: *Kherszin he*, a' görögök szerint *herszin e*. Mellyik szabályosabb, folyékonyabb?

A' 3-ik lengedi *οἶκαδ'* i az Erasmanusoknál: *oikad hi*, a' görögöknél *ikad i*. Nem jobb dactylus-e ez az előbbinél?

A' 4-ik *νοὶ Διὸς νιὸν* é ép olly nehézkes két lengedi az erasmusi kiejtésben (= *noj Diosz hüion he*) mint az 1-ő számú.

Az 5-ik lengedi *σαν γὰρ οἱ* erasmusilag: *szan gar hoj*. Jobban szabályosabban gördül-e ez, mint a' görögös *szan gar i?*

A' 6-ik *ην, ὅς οἱ* épen ollyan rossz dactylus, ha erasmusilag

én hosz hojnak ejtjük. Ellenben a' görögös kiejtésben *én osz i*, gördülékeny, szabályos.

A' 7-ik lengedi *λεν ιφ* a' lépő *ἵππος* előtt erasmusilag olvastatva: *lűen hűph hippusz* elveszti egész lengediségét, holott a' görögös ejtés szerint: *lűen iph ippusz*, megtartja könnyű folyását.

A' 8-ik lengedi *θῶμεν οἱ* szintolly rossz a' lépő *ἡμεῖς* előtt, ha így olvassuk: *thómen hoj hémejsz*; ellenben nyájasan gördül, ha így ejtjük: *thómen i ímisz*. Ugyan ez áll.

A' 9-ik lengediről *καρον ὄθ* a' lépő *οἱ καί* előtt. Erasmusilag ejtve: *kánon hoth hoj kej*, nagyon döcögős és nehézkes; a' görögös kimondás szerint pedig: *kánon ot i ki*, valódi kedves lengedi.

VIII.

Z á r s z ó.

Értekezésemet azon ohajjal fejezem be, hogy, valamint Görögországban szívesen fogadák Szózatfordításomat, vajha szintolly szíves figyelemre találna hazánkban jelen fölszólalásom, melyre a' Szózat fordítása nyújtja alkalmat. Kérem a' görög tanulmányok híveit 's terjesztőit, hogy, midőn a' két három ezer év előtti görög írókat bonczolgatják, fejtegetik, magyarázzák, ne feledkezzenek meg élő utódaikról, kik nemzedékről nemzedékre híven megőrizvén őseik nyelvének szent kincsét, sokszerű fölvilágosítást adnak a' régi görög irodalomnak tisztább megértésére 's eddig rejtve volt oldalainak földerítésére. Ne is csabítsa el üggyársaimat Németség jó számu tanárainak rossz példája. Mert jóllehet érdemeik a' régi görög irodalom körül tagadhatatlanok, mégis igaz, mit a' lipcsei *Blätter für literarische Unterhaltung* (1853. 1075. l.) azon bírálatban, melyet „Studien über die Alt- und Neugriechen“ czimű munkámról írának, következőleg kijelentenek: „Da ist es schon an sich erfreulich, einem Professor der classischen Philologie zu begegnen, der seine Aufmerksamkeit jenen Fragen und Gegenständen zuwendet, von denen die Professoren der classischen Philologie in Deutschland etwas gar nicht wissen wollen, *aber freilich auch darum gar Nichts wissen.*“ És tovább: „Diese Mittheilungen und Erörterungen über die neugriechische Sprache sollten die Hellenisten des Occidentes und vor allen Dingen die Hellenisten Deutschlands einer

nähern Ansicht und Prüfung würdigen, um mit einem Gegenstande sich bekannt zu machen, *der für ihr unmittelbares Studium nicht so gar fern liegt, als sie selbst meinen dürfen*; und ebenso muss man jenen Hellenisten dasjenige besonders empfehlen, was hier über und gegen die lächerliche Inconsequenz und Rechthaberei gesagt wird, mit der man noch immer fortfährt das Griechische nach einem gemachten Systeme, nämlich nach dem des Erasmus, und ohne die gebührende Rücksicht auf die Aussprache der lebenden griechischen Nation auszusprechen. . . . Wenn das Wort „*non scholae, sed vitae discimus*“ auch hier eine Wahrheit ist, die Anerkennung verdient, so kann es nicht fehlen, dass je mehr das gegenwärtige Geschlecht der Griechen in politischer oder in sonst einer Beziehung unserer eigenen Beachtung und Rücksichtnahme näher tritt, wir uns auch entschliessen müssen, *eine willkürliche Doctrin der Schule aufzugeben* und den Griechen selbst näher zu treten, indem wir ihre Aussprache des Griechischen annehmen, statt unsere Aussprache, *die sie nicht verstehen*, eigensinnig beizubehalten.“

E' becses lapok tiszelt szerkesztője az V. évfolyam 1-ő füzetének 61-ik lapján ezt jegyzi meg: „Iskoláinkban nem az új nyelv vagy népnyelv kedviért, hanem leginkább a' remek nyelv írójának kedviért tanuljuk a' görögöt. Azért még sem áll, hogy e' szerint *scholae non vitae discimus*.“

De, ha az új nyelv vagy népnyelv lényegileg ugyanegy a' remekkel, ha ezt amaz által jobban megértjük, sőt kiegészítjük, mire való a' kétféle kiejtés? Miért adjunk a' theoriának, az iskolának elsőséget a' praxis, az élet fölött?

A' tiszelt szerkesztő úr azt is mondja: „Hogy miért tanuljuk a' régi görög nyelvet, arra feleltek vala Európa nyugati nemzetei, mielőtt köztök híre is volt az új-görög irodalomnak. Sőt a' mostani görögök is talán nem a' közvetlen üzleti élet, hanem a' miveltségi közvetett cél okáért tanulják megérteni a' régi írókat.“

Európa nyugati nemzeti megismerkedtek a' régi görög nyelvvel, mivel folyvást kereskedelmi, szövetségi, harci 's más viszonyban állnak vala a' görögökkel, és pedig jóval Konstantinápoly bukása előtt. Hazánkra nézve bizonyítja ezt saját történelmünk. Hogy ne hallotta volna hírét Sz. István királyunk az új-görög (azaz népi) irodalomnak, ki a' veszprémvölgyi apácáknak görög népnyelvi oklevelet adott? Miként juthattak hazánkba a' görög

írók munkái, melyeket a' Névtelen jegyző bizonyossága szerint, tanodáinkban magyaráztak, ha azokat királyaink követei, kereskedők, harczfiak a' byzanci birodalomból, a' görögök hazájából, nem hozták volna? Minden esetre tehát híre volt már akkor hazánkban a' görög népirodalomnak is. Hát még Konstantinápoly bukása után! Ekkor nyert csak nagyobb terjedelmet nyugati Európában a' görög nyelv és irodalom tanulmányozása, még pedig a' menekült görögök által, kik e' szakban Európa tanítói valának. De gondolhatjuk-e, hogy ők megfélekezvén szerencsétlen honfiaikról, egyedül csak a' régi írókat ajánlották volna pártolók figyelmébe, a' nélkül, hogy az élő görög nép állapotáról, óhajairól, érdemeiről, miveltségéről, nyelvéről fölvilágosítást adnának hallgatóiknak, jóakaróiknak, fejedelmeknek királyoknak? Nem hihetjük, 's nem hihetnők, ha erről a' történelem hallgatna is. De szerencsére nem hallgat, hanem azt bizonyítja, hogy az uj-görög irodalomnak mindenütt híre volt, hol a' görög régi írók tanulmányozásához fogtak. Ellenben Erasmusnak híre sem volt akkor, mert ő későbbben születék. 'S így Szent Istvántól Erasmusig az élő görög nép kiejtése szerint olvasták vala a' régi görög írókat.

Ha továbbá „a' mostani görögök is talán nem a' közvetlen üzleti élet, hanem a' miveltségi közvetett cél okáért tanulják megérteni a' régi írókat“ — úgy épen azt teszik, mit minden miveltenemzet, melly *saját* nyelvének 's irodalmának történelmét tanulmányozza, nem pusztá időtöltésből, hanem hogy abból hasznót merítsen. E' lapok tisztelt szerkesztője nyelvünk 's irodalmunk történelméből abstrahálta 's bebizonyította a' magyar igeidők jelentését 's elterjeszteni törekszik ilyen értelmű használatukat, nem siker nélkül. Mások régi szavainkat, melyeket a' feledékenység fátyola takar vala, fölélesztik, vagy gyökökből a' nyelvtörvények szerint uj szokat képeznek. 'S mindennek a' gyakorlati, üzleti életre is van, sőt kell hogy legyen, befolyása. Így a' görögök is, midőn régi remek írókat a' miveltségi közvetett cél okáért tanulják, egyszersmind a' közvetlen gyakorlati, üzleti életre is hatnak. Hogy ebben sikerrel járnak el, azt tanúsítja az idegenszerű (török, latin, olasz) szók és kifejezések lassankinti eltűnése 's régiek általi pótlása a' nép szájában is. Mert a' tanulási 's mivelődési vágy közös a' társadalomnak minden osztályával Görögországban. Peloponnész parasztjainál divatos a' közmondás: „a' ki nem ismeri a' be-

tüket, az nem ember.“ Eurótasz partjaitól a' Parnassz hegyaljáig, Arkádia kopár hegyeitől Théba völgyéig nincs falu, mellynek nem volna iskolája. (Ampère : de l'instruction publique en Grèce. Revue des deux mondes. 1843. 112. l.). 'S ezen iskolákban a' régi nyelvet tanulják, úgy hogy, ha a' nép szájában, némelly szók elrontvák, ha némelly kifejezései hibások, ezt a' régi nyelvtan segítségével orvosolják. „Si quelques mots sont corrompus, si quelques phrases sont vicieuses dans la bouche du peuple, c'est à l'aide de la grammaire ancienne qu' on y remédie.“ (Minoïde Minas : Calliope. Paris 1825. p. 91.).

Ezzel egyszersmind megfelelttem a' tisztelt szerkesztő úrnak ezen kérdésére is : „Nem kevésbbé tanulságos lenne tudnunk, az uj-görög irodalom mennyiben akasztja meg a' népnyelv alakulását? vagy bármi erőlködés nélkül, azaz a' különböző vidékek köznépétől megértve, támaszkodik-e a' régi remek írók nyelvére 's igyekszik-e mintegy visszahozni a' nép tudatába?“

Úgy van. Mert a' Görögországon kívül lakó görögök is Athénből, mint középpontból, kapják 's hordatják a' remek írókéhoz mind inkább közeledő nyelvén a' míveltséget. Athén tanárképző intézetéből évenként kerülnek ki derék, kimivelt egyének, kik Ázsiában és Európában terjesztik honosaik között a' dicső őseiktől öröklött nyelvet és irodalmat.

Ezen terjesztést hatalmasan segítik elő a' görög hirlapok és folyóiratok is, mellyek száma 1860-ban negyvennél több volt egyedül Görögországban. Közölök megjelentek Athénben a' következők : Minerva, Remény, Század, Nap, Gond, Honszerető, Görög, Tankedvelők hirlapja, Szabadságszerető, Hír, Hadsereg hirlapja, Orvosi lap, Kelet csillaga, Reggeli hírnök, Kelet, Népszerűtő, Hírhozó, Hajnal, Törvénytudományi méh, Honfi, Nemzeti, Haza jövője, Függelenség, Világ, Nappal, Evangeliumi hírnök, Uj Pandóra, Aesculáp, Sólón, Aristophanes, Kormánylap, Archaeologiai hirlap, Emle. — Az eparchiákban (megyékben) jelentek meg a' következők : Reform, Arkádia, Megyék szava, Megyei szellem, Phoenix, Achája, Minos, Néporvos, Othrys világító tornya, Pelasg és Phthiótis, Határok szava, Messénia, Jog, Görög krónikák, Piraeus.

Ennyi hirlapja és folyóirata van az egy millió kétszázezer lelket számláló Görögországnak !

De Görögországon kívül is jelennek még görög hírlapok; például: Amalthea Smyrnában, Népbarát Korfúban, Bosphor távirója Konstantinápolyban, Nappal Triesztben.

TÉLFY JÁNOS.

Nyelvészeti hulladékok.

17) Szív és tudás.

Ismeretes dolog, hogy a' szív szó külömbféle nyelvekben sokféle elvont fogalmak, különösen az emberi lélek és elme tulajdonságai kifejezésére szolgál; egynehány szóval ezt már a' M. Ny. IV, 428. l. hozám föl, 's a' „szíves“ olvasó tán nem bánja, ha még egy adatot teszek hozzá. — Ugyanis a' szanszkritban a' „szív“ nem csak a' *szu-hrd* (amicus, mintegy *εὐ-χάρδιος*) szóban szerepel olyan átvitelesképen, hanem maga *hrdaja*, (szív) egyenesen „tudást, hozzáértést“ is jelent, *dsnâna* (ered. *gnâna*, *γνώσις*)-szal vagy *vidjá* (vid, *vêda* = *οἶδα*)-val egyértelműleg. Így fordul elő a' Nalópakhjânam (Nalasz historiája) egynehány helyén. P. o. e' versben:

Vâhukasz tam uvâcsa — atha dêhi *vidjâm* imâm mama,
mattô 'pi csa *açva-hrdajam* gthâna purusarsabha.

„Vâhukasz monda neki: add nekem ime' *tudást* (tudományt, az *aksa-hrdaja* = koczkaszívet, koczkatudást t. i., a' mint az előtte való versben olvassuk), 's én tölem meg a' „*lô-szívet*“ (lô-tudást, lovakrúl való tudományt) fogadd el, bika (erejü hatalmas) férfiu!“ — A' reá következő versben az szól, kit imént Vâhukasz *açvahrdaja*-val kínála, még pedig: „*haja-dsnânaszja* lôbhât = a' *lôtudás* megkívánásából“, hol *haja-dsnâna* (*haja* is lô, valamint *açva*) elég világosan magyarázza meg az *açva-hrdaja* értelmét. — Úgy-e bár furesa az a' szanszkrit „*lôszív*“, mit a' tatár meg sem chetnék; de azért mégis csak úgy van.

BUDENZ JÓZSEF.

Háromszéki Nyelvjárás.

(Lásd a' 3. füz. 206—245 l.)

XIV.

Háromszéken hallható tájszók.

A, Á.

Ágabogál : habozva mentőzik.

ágni : cséplésre fektetni kévéket (nem : agni).

agyargós : mérges.

ágyás : veteményágy.

áglep : ágynémű (tán gyergyói szó).

áhi : ügyetlen.

ahhozléve : ahhozképest.

ajtófélbe : ajtómellett, ajtófélt.

aláig : (p. o. hegy aláig).

alásfelez : alá 's fel jár ; tétova beszél.

alázkodva : hunyászkodva.

alítani : képzelni, sejteni.

álmottam -tad -ta : álomban.

alszeg : falu alfele.

átalabb : rövidirányu (p. o. út, az Erd. Történetek Tárában *áltabb* olvasható).

aluttani v. oltani (tejet).

áncsori : késődi, áncsongó.

annyilag : ollyképen.

ányoli : gyáva.

áporkodni : ingerkedni.

apródonként : apradán.

aranyfili : aranyfüst.

árnyadni : félhalóvá lenni.

árnyadozni : döglőfélben lenni, csürke v. tyuk.

átalegyenest v. átalegyenesbe.

átalfa : átfogó fa.

átalfekü : átalfekvő föld.

átallepi : átalfogja.

átköteni : áthordani.

átallag : keresztül, átlag.

átalmeltat : atszolgáltat.

átokéreseg : átokvereség.

ázasztani : áztatni (Hétf.)

azonaránt : azonképen.

azontugy : azonképen.

avatang v. avatagság : ócska.

agyarodni, nekiagyarodni.

ajangani : restelni szégyenből.

agyonvarrás : varrás neme.

átajánfogva : általán.

átalkelő : átjáró hely.
 ányolog : ámolýog.
 átalkapu : közkapu.
 ákácziós : akaszkodó, kötelődző.
 aprán : aprón, v. ö. *elaprálni*.
 aprits! : takulj innen!
 aránsó (egyaránsó) : egymagos-
 ságu.

B.

Babogat : pöttögetni.
 babóka v. babirka, petty, babota.
 babramunka : babrálás.
 babrás : tarka, czifra.
 babukolni : búva dolgozni.
 baggadni : szenderülni.
 bagi : együgyü.
 bagolyláb : vendégfentő.
 bakarász : kapkodva beszél.
 bakonta : faeregető bakszán v.
 talpszán (Hétf.)
 bakszaka : fű neve.
 balka : balogoló.
 balkán : balkezüleg.
 balogolni : balog ütni.
 bambolyogni : bandalogni.
 bangó : bohó.
 baukus : mumus, popáncz.
 Barcza v. Barczaföld v. Barcza-
 ság, v. Brassó vidéke, (bé a'
 Barczára menyünk csépleni.)
 beágyni : beágyalni — kévéket
 szérün.
 beléavul : belerögződik.
 bébírós v. bébirtokos v. közbir-
 tokos a' faluba.
 begyező : himtag szárnyasé.
 béféledzik — a' tej.
 bėjárásódik : bėjáros lesz vala-
 ki házánál.
 békőteni : beszállítani.
 béközletni : közbeillesztetni.
 beléalitni : belefárasztani (csiki
 szó).
 beléfogni : belékezdni.
 belérontani : beleakasztani —
 valakit tervébe.
 belétőkedni : hegyével beleakad-
 ni (átvitt értelemben : megtá-
 madni, belekötni, belebójtor-
 kodni).
 belétőkesztani : hegyével belé-
 akasztani.
 belétővedzeni : belészúródni.
 belétővelleni v. megtővelleni, be-
 létőkedni v. belétővedzeni.
 belévéteti : belésülni.
 bélhős : bohó.
 bélmes : mályva neme (?)
 bélreszelő : homoru reszelő.
 benderészni : bögyörészni (ka-
 kas).
 bérzelni : borzolni.
 bérzene : nyövéstől maradott
 kenderszálak.
 bésovárolni : beduhasztani —
 földet gödörbe.
 beszajlik : bejegedzik vékonyan.
 biggy : biggyesség (biggyet vet,
 föl biggyesedik ruha).
 bingolyó v. bingó, bingyó, bogyó.
 bitolyodik : félredül — hordó.
 bitos v. bitonyás : fájóslábu.
 bitredni : torzulni ábrázatban bú
 miatt (csiki szó).
 bizgentyü : valami peczek.

- bizongatni : bizonynyal erős-
 getni.
 bizonszó : becsületszó.
 bódi : bangó, bódori.
 bodorint : bodrosan ereszt —
 füstöt pipából.
 bodri : bodorhaju.
 bogsó : kőso (ellenében : porsó).
 bójál v. bolyhol : puhol, fölpuhit.
 bójaszt : fölpuhit, fölboldyhoz.
 bójti : bójtos szőrü (tinó).
 bójtorjánkodik : bójtorkodik, or-
 czátlanul ragaszkodik.
 bokrászni : keres-fitat bokorban.
 bótani : boltozni, beboltozni.
 bótás : boltozat.
 boldyítani : fölboldyítani.
 boldulás v. boldyogatagság : föl-
 háborodás, zavarodás.
 bonyál : bonyolni.
 borítottzik : beborulni készül
 az ég.
 boritványos : sűrű bokros — árok.
 botázni : tévedezni, botorkázni.
 borozdolni : görözdölni, baráz-
 dálni.
 bucsak v. csutak : csutkó.
 bucsálódik : busongva panaszkodik.
 bucskázik : föl-lebucsúzik v.
 bucskándik : bukik átal.
 bucsi : nagy czombu, czombók.
 bucskány : patkány, malomféreg.
 bufejem, bufeje ! : szegény !
 bufolni v. döngölteni : bufolni, há-
 tát döngöteni, döngöket adni.
 bugolyék : kis buglya, és buvó
 zugoly.
 buksi : bambá, buta, fakép, fa-
 jankó.
 bukdácsolni v. bukledéz : buk-
 kadoz — víz sziklás feneken.
 bulátott : nyomortúrt.
 buros v. terebély : terepélyes.
 burrantába : épen midőn fölbur-
 ran v. röppen — löni madárt.
 burrantyu : trókis, burrantós
 pityke (gyermekjátékszer).
 burtukos : terepélyes lombos, ág.
 burunkozik : dong (cserebogár.)
 butikó : botikó, bütyök, (nádi-
 butikó, bütykös nád).
 böeresztő : eresztős, jóltermő.
 böjteles : böjtös — étek.
 böjteleség : böjti eleség.
 bököttő : böven költő.
 bölöncs : csömbölyék, lapdacs
 alaku gömböcske.
 böncsölgetni : csömbölygetni.
 bővítették : bő eresztéke — kön-
 tösnek.
 bővivel : böven, böséggel — van.
 bü : csunya, fertelmes.
 bukletni : bukkadoztatni — be
 egy gödörbe fát az erdőn.
 bukklög : bukkadoz.
 büség : csunyaság.
 büszemély : fertelmes kurva.
 büszerzet : rút tisztátalan nép.
 büz : célpontja a' lapdaverseny-
 nek kifutósdiban.
 büzbefutó : lapdajáték neve.
 büzkapó : hibalelő, szörszál- ha-
 sogató.
 büzletni : büzlelni, szimatolni
 — eb.

büzölint : megbüzöl.

büvölködik : mocskolkodik, tisztátalankodik.

beczéztetni v. kényeztetni.

beléártani, v. béártani magát : beleavatkozni zavarólag.

beléhalni : belésülyedni, beléhaladni lágyba, puha derekalyba ; (innen : *halovány* anynyit is tesz mint : *lágy, puha*) ; munkabevégzetlen közbe elhalni ; vízbe fúl.

bészádolni : nyilást becsinálni.

bedugni ajtóhelyet.

buczkándani v. buczkándozni : bukkadozik, bucskázik.

buczkó : buczka, nagy kö v. földhompolyeg.

bajossan : aligha (az *aligha* szót nem használják).

bilinkel : billegve jár.

bölönbika : (tán bölény ?)

bugyka : pálinkás üveg.

borított szekér : egészborítottékuszekér ; kóboros szekér — ódalt kétleplelezhető ablakkal.

bigyegni : mozogni — fityegőleg biggyeszkedőleg.

Cs.

Csapfiok : csapnak eresztője, fordítója.

csaplalni : ráfeszítőleg kötni farakott szekeret csaplófával.

csaplálni : faragni fejszével.

csapó : az ostor toldott bojtos vége.

csaponyón : csaponólag.

csapott-kurva : czégéres kurva.

csárma : gyermekek lármája.

(udvarh.-széki szó).

csata : éji csordaörizet, innen

csatás, minden gazdától szerre küldető éji őrző.

csatara : verekedés.

csatlós : kulacs.

csavara : zavar ; innen csava-

rálni = zavart indítani zajjal.

csávog — a' csóka.

cségély : zezzugos földtábla.

csemcse : gyermekétek.

csenderü : cserebogár (nem háromszéki szó) ?

cseka, cskü, cseni, csenika : hívó szó sertésnek.

cséplyés, csepelyeges : szilánkos — fa.

csepér : csepergő eső (csiki szó ?)

csépés : kóczosult, összetapadt-haj.

csépzik : kóczosodik — össze.

cserebulya v. cserebura : csérbo-

kor, csér-csemete.

csereburung : cserebogár.

csérkabola : forgatós hinta, ördögmotólla.

csid — üzöszó csikónak.

csikkan : ficcán — ki a' láb.

csilámpolni, — lámpásfénye.

csilámpozik : káprázik — szem.

csillageresztés : tüzröptetés.

csillagpércz : tüzszikra.

csillagrugás : csillagot rúg a' ló

patkója sötétben; és csillagot rúgatnak gyermekkel alvása közben, lábujjai közt papírszilángokat gyújtva.

csillaszt: csillapít (Hétf.).

csipedni: csipkedni.

csipni való: italhozvaló falat.

csiripály, csiripály gyermek: lármás. (Udv.)

csitolni: csitítgatni; fenyíteni.

csongoly v. csongolya: csombo-lyag.

csongora: rosszsalmájugabona.

csor, — csak egy csor: csorran-tásnyi.

csordajáró: csordaeresztő út.

csordakelő: csordagyűlő hely.

csoronka: vizcsorgó, csordoga.

csorszol: csorszogva jár.

csoszó: bakonta elébe akasztató szánorr, fabecsusztató (Hétf.).

csubbantani: csubbot ütni úszva.

csubbolni v. csubukolni v. lab-zsolni: zobukolni — lábaival úszáskor.

csucsori: csucsordad — csucsori száju.

csucsorka v. csücsörke: szopó-ka — korsón.

csuga: magrekesz, belső torzsája almának, csutika.

csungál v. csurdál: csen, csem-pész.

csuporék: csoport — méheké, vándorsáskáké.

csusza: csusznya, háncsu; török-buza csuszája, hántott lapija.

csöki: csökevész ember.

csölleni: fonalt esőkre tekerni; és tág torokkal inni.

csücsörkődni: csimpajkodni.

osüg: dögcson (a' vad megke-resi még csügít, — közm.)

csüg-büg: csög-bog; és: czók, húsnyomtaték; csege-bige is.

csüggeszkedik v. csipeszkedik.

csüggetni: ölelgetni (Hétf.)

csüggölődni: csüngölődni, ölel-kezni (Hetf.)

csündörödik: kondorodik-fonal.

csünge-lógázni v. hintázni.

csünge-lünge v. csüngő-lüngő: csüngő virágu növény, tán fukszia.

csürrenteni: vadra rivallani.

csütört v. csetert v. cseter: fade-reka (megmérni a' fa csütört-jét v. vastagságát).

Csóggat: csókolgat.

csudabogár: csudás ember.

csurviz: csupa vizes, facsaró-vizes.

csupádon-csupán, v. csupán.

Csémpez: hájféle.

csömbör: mezei vad csombor.

csüngen-lüngen: csüngen és lögni.

csepülni: csepelyíteni, összezsöm-bölni.

Cz.

Czábér: vásott gyerek.

czallang: orsóra sodorított gya-pot.

czeczeny v. czeczenye v. czeczenyke : rongyolékos ruhánémü.

czemere : száraz ágbog (tán czirme v. czirmelye, — Csíkban).

czep v. czepp v. pittý : hegyes petyeg a' papucson v. csipkés rész, tán ném. zipf (Hétf.)

czepenke : czepke, csipkés petyeg. cziczefutás : cziczézés, cziczázás cziczjáték.

czih v. cziha : pfui!

czikkel : csehel (kován) és : szegdel cikkenként.

czilingez : szélingez (vándor sáska), és czélléng (koborló).

czingolódik : nyugtalankodik, hánykolódik.

czirkál : firkál.

czirme v. czirmelye v. czörmölye : száraz fenyütüske levelei a' földön, száraz törmelék.

czivódi : czivakodásszerető.

czók : nyomtatékhús ; és : aljpótlék.

czuczorászni : czibálni (haját).

czula-bula : czula, rongyolék ; és rongyos nöcske, v. ringyó.

czöveklik v. megeczöveklik : tövivel beletökéd, czövekmódra megáll.

czürmöl : czorholódik, simulkodik — valakihez.

czürhöl v. czorhol : korholni.

czégérség : botrányos csúfság.

czégéreztet : csúfnak kitesz.

czápán : bendő része.

D.

Dandalló : hetyke nő, debella.

danikálni : danolgatni.

derél-darál : morzsol, és : tereferél v. dereberél v. sokat szól.

dilló : megvetett fejérszemély.

dimos : finomszép, és : büszke, takaros.

dobonka v. budonka.

doborolni v. döbörgetni.

dók : fonókerék része.

dollik : dohlik, dohuszik, és : torlik, kitorlik — áradt víz.

dologfogó : dologszerető.

donyha : dunyha ; és : tunya.

dorholni : hengerelmi, mango-rolni.

doroncs v. darancs v. garangy : göröngy.

duga v. dugály : kis gát, árok-töltés.

duglás : dugolás, bedugása csatornának az istállóban.

dugol v. dugacsol : bedugdosni.

dugolyék v. bugolyék : buvólik, v. gyugacz.

dugósdí : rejtős játék.

duhadni : zuhadni, tuhadni — hó.

durungozni v. döröngözni : lezuhanni nagy dörgéssel.

duzni : duzzasztani-föl az orrát.

duzmálódik : hánykolódik — pólyában a' gyerek.

duzzaszódik v. durrezáódik : fuvalkodik mérgében.

duvacz : orsóról leduvadt fonal.

duvaszka : duvacz (Csíkban.)

duvatag v. duvadék : tapasztal-
ladék, nagy szuivat.

duvatlan v. divatlan : telhetetlen.

duvatlankodik : teletlenkedik.

döblecz : vastag törpe ; és : tök.

döböcskölni v. döcskölni : tacs-
kolni.

döbörget : pörögget dobbal.

döcczös : döcczenős.

döföl v. döfdödni, döfödni. döfö-
lődni.

döghendi : lomha.

döhölni : gyakdosva nyúzni a'
bört ; és : páholni, verni.

dömzsödi : köpczös ember ; ha-
sók.

dömzsölni : tömzsölni, töbzsölni.

döndi : dömzsödi, hasók.

döndíteni : buffantani, döngetni,
(földöndíteni = lebuktatni,
hogy döng bele, — ledöndíteni
= lebuffantani.)

döng : hátbuff, ducz.

döngölni : hátát öklözni, döngöt
adni.

döröke v. döröklýe v. döröklő
pácza — a' lisztömésre.

döröng : durung, nagy tönk.

döröngölni : dorongolni.

dühercz : düher, vénlő.

dühübogár : körisbogár.

degedni : dagadni, puffadni nyi-
roktól (innen : *beledged* a' gyü-

rü az ujjába ; *megdeged* a' lő
zabálástól ; *degedj meg!* v. dö-
gölj meg — átokszó = *ge-
bedj meg!*)

degedős : a' mí könnyen *deged*.

degeszteni : puffasztani.

dologfélbe : dologközbe.

dühös kutya : veszett kutya.

döllögni : dülöngölve járni.

döllenteni : félrebillenteni.

E.

Ebegni v. hebegni.

ebsemereg : börsömöreg — ar-
czán.

édesegy : egyvér — vele, egy-
testvér ; (innen : édesegyek
= egytestvérek ; édesegy ba-
rátság ; édesegy két ország.) :

édeskevés : nagyon kevés.

édi v. édike : édesém (gyermek-
szó.)

égedelem : aggodalom. *)

éghetetlen : szörnyű. *éktelen*

egyalmuak : együtt növekedők
a) barmok b) átvitt értelemben :
kik gyermekkorukban együtt
növekedtek.

egyetmás : portéka.

egyikamásul : egyformán, egyik
úgy mint a' másik.

egyivel-mással v. egymással :
egyremásra.

egysmás : mindenféle, holmi.

*) Pon. Thewrewk E. úr valami erdélyi verset közölt velem, a' melly-
ben e' szó így fordul elő : „*Jésus szívem égedelme.*“ E' szerint talán más, vagy
legalább még más jelentése van a' szónak, körülbelül ez : *forró vágy, mintegy
égő kívánság.*

egyvégtibe : egyfolytába, egy-hosszába.

éhenkórász : éhen bolygó.

éjhált : éjt állott — víz, miáltal itálnak rossz.

éjjelkórász : éji kóborló.

éjnap v. éjnapot v. éjjel-nappal.

éjnaponta : éjjel-nappalonként.

éjt v. ejjet v. éjjel v. éjszaka v. éjszakán.

ejtegető : szita neve.

ejtős v. jóejtő — az acél; bő-ejtő — a' faragó szerszám, ha jól fog.

elajangol : elrestel, a' ki fél v. szemérmes.

elannyit : elannyira.

elbámolyodik v. elbámul.

elbéllelni : elpalástolni, elcsinálni a' dolgot hamisan v. megvesztegetéssel.

elbilinkel : elsántikál.

elbölcselni : elokoskodni — a' dolgot, azaz sikerteleníteni.

elcsetlik : elromlik — a' kerék.

eldombérozni : eldözsölni.

eldögmülni : ellomhulni.

eleinteken : eleinteni napokon.

elékarítál v. elékiabál — többet.

elendeledik : elgyengül — éh v. hidegtől.

elényilamlík : elévágat a' ló.

elereszkedik : ellankad.

élesz : élesztős keverék (innen *küéslesz*; kézdivásárhelyi szó.)

elészerketél : előkeresgél.

éleszmag : — tán magélesztő.

(KVásárh.)

elészóll : elő-főlszóal.

élet : udvar, innen : *élettartás*, és *rakott élet*; jó *élettartó* = jó gazda; még pedig a' ház udvara „élet“ s a' barmok udvara „csürkert“; innen az udvarkapu és csürkapukülömbözése, hanem életkapu elnevezés nincs.

elfélegelni : felibe mondani elő.

elfelelni : fölmondani — leczkét.

elficcenteni : elhibázni nyelvével.

elfittyenteni : elejteni.

elfogatkozik : elszóródik a' bajtól; elfoglalódik dologban.

elfogódik : elfogul — szive — szova — keserüségtől, bú fogja; de örömében is elfogódik a' szív.

elfogonzik : elszaparodik — növény.

elfonesikálni : elrongyolni.

elfudázni : elszeleskedni.

elfüdülni : elbitolyodik, eldül.

elgaibál : elzavar, elgalibál.

elhal : elzsibbad — tag.

elhandászni : elüzdelni.

elhandrászni : elhamarkodni, elhányni vetni.

elhatolni v. elhatlatni : elhamarolni.

elhiulni : hiuvá lenni.

elignébe v. eligecske : csak alig elírranni v. elillanni.

elírrantani : elsikkasztni; elíllantani.

eljárt : — honvényt leányról

- mondják, kihez régebb jártak
a' legények.
- elkalapál : elsiet — valamit.
- elkeresztelni : elgátolni — utját,
tehát : tervében elakasztani.
- elkezdlegeli : mondja, elkezd t. i.
mondani.
- ellohul : elmúlik idő (Udvarh.)
- elmagolni : bevetni maggal ; és :
szóról szóra elémondani.
- elmutál : elhalaszt. (Hétfal.)
- elnapoz : napot tölt hiában.
- elódallani v. elodarolni : félre-
menni.
- elpallani : elüzni.
- elpompázni : pompára pazarolni.
- elrékkenni : elszenderülni.
- elrokkanni : elszenderülni, elrek-
kenni, és : félrerokkanni —
dülni.
- elrug : — a' tehén, midőn borjá-
tól el akar válni.
- elrugaszkodik : eliramodik.
- elsiritni v. elseritni : elcsenni,
lopni.
- elsurintani : ellopni, elsikkasz-
tani.
- elszaporálni : elhamarolni.
- elszörnyülködik : elszörnyed,
megrémul
- elszükíteni : elhúzni — más jó-
szágát.
- eltanól : elszokik — más helyre.
- eltársal : elcserél — társát a' ló-
nak.
- eltátódik : szétválik — kerékfal.
- eltemondál : elgyaláz, elpletykál.
- előrendin : előbben, előizben.
- elügyel : észre nem vesz.
- elül : elidőz másutt ; és : hálásra
menyen a' majorság.
- elürül : elfogy.
- elvájul : elvájódik, kikotródik.
- elvájodik : halóvá lesz.
- elvegybuza v. elegyesbúza.
- elvetékezik : elmérgesedik, el-
ered a' seb.
- elvillan : eltűnik, szem elől hír-
telen.
- érni : főlebb ütni, elütni kártyát ;
innen : *érb-kártya* a' mivel üt-
hetni.
- ereszték : kiebb eresztett rész.
- eresztőtlen : nem eresztős.
- értembe értedbe értibe* : az én- te-
ő általunk megért időben.
- értire : értésére — adni.
- eröst : erősen.
- esdeni : erősen kívánni, ráes-
dődni, p. o. a' légy esdi a'
mézet.
- esdődik v. vágyódik.
- esseni : esőzni ; ess az esső.
- esső : eső.
- esteleg : estefelé.
- estelés-estig : egész estig.
- eszédik v. eszéjedik : helyre jő
esze.
- eszefitty : felejdékeny.
- éteni v. étni : méreggel étetni.
- ételődik : eped.
- étkes : jóétű.
- étő : étető, mérgező éték.
- egyébha : ha egyébként, egyéb-
ként ha, csak ha ; p. o. nem

akar segíteni, egyébha megfi-
zetjük.

elgyarlódik : elgyengül.

elgyirel : gyéribben rak , szél-
jeszt; és : kihagyásokkal mond
elő leczkét.

elfinteritni v. elfititni : félretolni.

elmellékel : mellette elhalad,
elmellőz.

elnyilalni : fölnyilalva elhelyez
odább.

érkeztibe : üres idejében.

elközletni : eligazítatlan közbe
elhagyni — ügyet dolgot.

eltincselni : elhasogatni — szán-
tóföldet.

eltörvényezni : pörrel elvenni.

előtájba : előlfelől; így : *ódal-
tájba, háttájba, altáján.*

értődik : értetődik.

ezent : ezennel; és : ezenszerint.

ellábalni : elmenni.

eleredni : elterjed — seb.

ebül 's kutyául : hunczfutul.

erösködik : erőszakosan köve-
telösködik (az *erölködik* annyi
mint : erőlteti magát.)

ehülni : éh lenni, ehes lenni; in-
nen : *megehülni.*

F.

Fafitak : külüfa, kölyüfa; fadarab.
fakócza : fakószekér (nem há-
romszéki.)

falatka : nyelv- v. ínkelés.

falukötés : faluriadás — vészkor.

fanczogni : fanyarán finyorán
szólni.

fanyalgat v. fonyolgat : fanyarán
nyeletet.

fanyalgós : beteges.

fanyarán : kedvetlenül.

fanyari : rossz kedvű.

farkalló : leereszkedő szekér után
akasztott burtok.

farkinceza : kifsark.

fartatós : dülös — út.

fedélbütüje : házfödél végfele;
külömben a' tűzfalu födelet
bütüs fedelnek hijják.

fejbeli : főveg, tisztí főveg.

félággyeplő : egyes gyeplő.

felagyal : fölbont agyat, p. o.
malaczét.

félárva : kinek egyik szülője él.

félakarva : nem egészen akarva.

félbemarasztani : félbehagyni.

félbójtól : fölbíztat, izgat.

feleép : felerészben ép.

feleerő : felényi erő.

feelve : alkalmasint, nyilvánugy.

felemásállat : csudaszülött,
szörny.

felemáslag : fele egy-, fele más-
félét.

felenéesség : népesség fele.

félennéz : gunyosan néz.

félenváló : félrehelyt való.

felerészt : felerészben.

felesgél v. felesget : feleselget.

felfodorni v. felfodoritni.

felfogy v. fölürül; és fölkel -
szám.

felfoncsol : fölfoncsol, fölfosztol,
fölszaggat.

felfortyan : felforran; föltüzül.

felgerdül : felherren — disznó;
és : fölzudul több egy ellen.

félhangu : hóbortos (hangosnak
is mondják.)

felhuppad : fölpuffad (lehuppad).

félismerőleg : féligismerőleg.

feljavasolni : földicsérni, erősen
ajánlani.

felkapni : erőre kapni.

felkecskéltni : fölállogatni — ken-
derfőt.

felkórászni : fölkeresni.

felkosaraz : orrkosárral ellát —
ebet.

felkoszorulni : füzérbe kötni —
hagymát.

fellenden v. fellendin : fölszinleg.

fellótatni : fölkeresni; összejární.

felmeltatni : nagyraméltatni.

felmeresztni : merőn föltartani —
kart.

félódalt : egyoldalt.

felpismál : fölfalámol.

felpuholni : fölpuhítani — ágyat.

félrakodva : féligrakottan.

felrántani : felerőszakolni —
adósságot — rajta v. tőle.

felrántó : nyeregszer része.

felrebbenni : fölserkennihirtelen.

férrefogni : félre indulni; és csal-
fán tenni.

férrehelyt : félrevaló helyt.

férrehuzó : visszavonó, nem
egyező.

felsodorit v. felsodor — orsóra.

feltövez : föltölti tövit.

feltüzitni : fölmérgíteni.

feltüzül : fölindul mérgesen.

félügyü v. együgyü.

felváltozik : fölváltja magát —
örs.

felvirítani : fölfordítani — kártyát.

fenekelni : feneket tenni; és : fe-
neket verni.

fenhéazni : fenbéjazni.

fenkely : kényes.

fenyőmag v. fenyőbors : fenyü-
borsika.

fenyősuska : fenyütoboz.

fenyőrigó : fenyves rigó.

féringezik : tolakodik — helyért.

férmelődik : fürmelődik, fészke-
lődik.

feszedez : feszeng — pöffel.

feszenkedik : feszeng — erővel.

feszmelődik : fészkelődik; fe-
szeng.

ficzerezni v. finczálódni : nevet-
kérezve játszadozni.

ficzonya v. foncsika.

fillengetni v. fityegtetni — fen.

finczálni v. finczálódni : nyugha-
tatlankodni — játszva.

finnyálni : finnyásan megvetni.

finteri : láb alatt fintergő —
gyerek.

fióka v. madárfiók.

firczál : félrematat.

firtatni v. fitatni v. fitetni.

fitak : hányt vetett darab.

fiteti : fitető eb.

fityeneg : fityelék.

fogafájós : fájós fogu.

fogdalózik : fogdoz.

fogja! v. fogjasza : imhol vegye!

fogontozik : fogódzik — valamibe.

fogyatékáru : utóáru.

fokadványos : vízfokadással — hely.

fokhegyen : végen, szélén — alani, honnan könnyen leesik p. o. pohár; innen : *fokhegyre* tenni valamit.

fona v. fonája : fonák v. fonákja.

fonálki : fonával-ki, fonákul, fonákjával kifelé — fordítani.

fonceza-bonceza v. foncez-boncez v. fincz-foncez : fonesika.

fonolódik v. finyelődik : bonyolódik.

fonul : fonódik (Hétfal.).

forgolódik : sűrögve dolgozik.

forramat : előfolyam, folyam eredetje; p. o. ittam a' Maros forramatjából a' gyergyói havason.

fostató : fecskendő.

fosztika : foncez, foszlék.

fosztos v. finczfanczos, rongyos.

fudázó : szeleskedő, hóborgó.

furdálódik : eped.

furdancs : csigafuru; rovar neve is.

főköny : sümölcs, szemőcsféle?

fődrészeg : holtrészeg.

fődsüket : egész süket.

főrevaló : főveg.

fösleg v. fösül v. fönként : fejenként — venni káposztát.

fővelkedik : főni kezd, hévtől buzogni kezd; innen *felfővelkedett* azaz fővő-meleg lett.

fővülni : főni kezdeni (Hétf.)

füdülni : bódulni.

fünöte v. fűnötés : fűvel benőtt hely.

fűrészmoszt : fűrészpor.

fürmöl v. reszetel : vakircsál — késsel.

füzölődik : bonyolodik — valami vállalatba is (nem háromszéki).

Feles v. páros — p. o. feles-e vagy feletlen? így kérdik a' gyermekek, hogy más találja ki páros v. páratlan számát a' markukba rejtett golyócskáknak.

faluköz : falu középhelye v. köze, hol falugyűlés tartatik; innen : *faluközé* hitták v. czitálták.

fejzsengéje v. feje lágya.

feküfa : véstől ledült vénfa erdön.

felbugjázni : buglyába rakni.

felmérgitni v. felmergesíteni.

fel-se-vevőleg : nem bánva.

felszakad : feltisztul a' bércrez ereszkedett felhő.

felszeg : falu felső fele; így : alszeg.

félszerint : féllegesen, félszerüleg.

félszerü : félleges, hiányos.

feneket v. fenekestől — felfordult.

fenforgolódó : a' ki vendégasztal körül sürgölődik's rendezkedik.

fenyelegni : ügyetlenül enyelegni.

féretlen v. férhetetlen : nyughatatlan; és : illetlen,

férhess! v. nyughass! v. haggy
békít! (Erdélyben még halla-
ni: szünjön v. szünjél! nem
szünsz!?)

férös: tágas.

férrebilleszteni v. férrebitolyit-
ni: félre billenteni úgy, hogy
ekkép felrehajlítva is maradjon.

ficzkóser: utóser, savanyu ser.

finnyálni: fitymálni kényesség-
ből.

finyorán: kényesen.

fittyeszteni v. fittyenteni (az első:
fityegtetve leejteni; a' máso-
dik: csak fityegve tartani.)

fodorgatni: fodrozgatni.

fótonfót: sokfoltu, rongyos.

fülhegygyel: alitólág-félfüllel —
hallani.

fosos: kastos, locsos, sárral fec-
kendett — hosszú ruha; és:
higganajos.

fososodni: kastosodni.

falufélen: falunkivül — közel.

faluszege: falu szögletén —
lakik.

G.

Gabonaszer: gabnaáruló hely;
így: *buzaszer*; és: *ószér*, hol
ócska holmit árulnak; *faszer*
v. *fapiacz*, tán a' *fészer* is ev-
vel rokon eredetű szó.

gacz: kegyetlen, mordiás; tán
a' *gaz*-zal rokon szó, melyet
csak szemét hulladéknak ért
a' székel, 's nem rossz em-
bernek.

gaj: rög, göröngy — földön.
galaty: galatylás, érthetetlen
beszéd.

gazlatni: dulatni, összegázoltat-
ni — vetést marhával.

gazolni: összegázolni — vetést,
és: csunyítani.

gaszó: czerebogár.

gebbenes: lomtestű, lomha.

gezemuza: alj gabona — szemes-
góbéta v. bóbíta.

gugó: ostoba.

guzslódik: bajjal sok dologgal
nyomorkodik, csigázódik.

guzslott: elcsigázott — marha.

guzsorodik v. gözsörödik v. zsu-
gorodik.

göbbedez: merüldöz.

göbbszteni: bemelegíteni — vala-
mit, a' mi göbögő hanggal me-
rül el; innen: *elgöbbszteni* = el-
merül; rokon eredetű evvel a'
köppinteni = kortyintani italt.

göbbszteni: flakó.

göbbszteni: belemeríteni — víz-
alá.

göbe: göbbszteni hely — vízben.

göbecz: lükkenős gödör.

göbészteni v. göbészni: öblözni.

göbörös v. höbörös.

gödörös: sokgödör.

gönde: nagyhasu.

göndő v. bendő.

göngyő: göngyölyeg — szősz a'
guzsajon.

görbecz v. görbicz: púposhátú.

görnyed: görbed — a' hordott
teher alatt, innen: *meggörnyedt*

= a' háta meggörbéd, és : *göryedez* = gözsörögve sínledez.
 görözdölödni : borozdölödni, hornyolni.
 göthe : vizbetorhadt fa.
 göthés : torha nyiroktól ; innen :
göthös = náthában sínylő.
 gözsörít v. guzsorít v. összecsa-
 varít.
 gözsörögni : kínosan görnye-
 dezni.
 gözsörtös : csög-bogos facsa-
 ros-fa.
 gübü : gamatlé, moslék ; és ; kö-
 pülö-fa innen : *gübülni* = kö-
 pülni.

———
 Gamatolni : gamatba vájkálni.
 gerinczelődik v. girinczelődik :
 görözdölődik , hornyolódik,
 ormojozik.

gondozni : gondviselni.
 gubolyodni : csudás kedélyüvé
 lenni, p. o. tán meggubolyodtál!
 guba: lombos gyapju szűr; és : bu-
 ga, golyó, p. o. a' szemed gu-
 bája!

Gy.

Gyakorszita : sürűszita.
 gyakrozni : sürűn rakni.
 gyámolni : nyomtatni, helyében
 erősíteni ; innen : le v. felgyá-
 molni.
 gyámbálni : tépdetni ; gyömö-
 tölöni.
 gyámbászni : tépászni , gyömö-
 tölöni.
 gyápolni : feddeni, gyalázni.
 (gyergyói szó)

gyíresz : gyir növésű erdő.
 gyírszita : ritkaszita.
 gyírelni : ritkítani, szertébbbrakni.
 gyomatag : gyomótás, gyomnö-
 te hely.
 gyugacz : rejteklők, dugacz.
 gyurmolni : gyurmatolni.
 gyökinteni : térdivel libbenteni ;
 és : hazudni.
 gyülevény : halmaz, csoport.

———
 Gyimgyombeszéd : szalmabe-
 széd.

gyermekvesztés : procuratio
 abortus.

gyepelni : gyepen legelni.
 gyügyörögni v. gyügyögni —
 kis gyermeknek, innen : gyü-
 györgetni v. gyügyögtetni.

H.

Habari : habarónyelvű, szóelha-
 daró.

habarolni v. haborálni : sebesen
 beszélni, hogy a' szája habzik.
 habbadoz : habzik.

habari : habaró beszédű.

habzsa : kövér legelés, mikor a'
 marhák habzsolhatnak.

hadargat v. harizsál : szét báro-
 gat, széttologat, széthadarít,
 széthadarász.

hadarintani : kanyarintani —
 bottal, innen : a' cséphadaró.

hadra : czivódás, hadrálás.

hajdoklani : hajlogatni — magát.

hajk v. halk : rovaték a' fán.

hajkolni v. halkolni : rovatéket

vágni a' fán, halkat vágni je-
gyül a' levágatható fára —
erdőszetnél; és : a' dombot
levágni.

hallintani : fülhegygyel hallani.

halovány : puha, mellybe valami
belehaladhat; és : hótész.

háncsu : héj a' mit lehántanak.

handászni : hányni-vetni, hado-
názni.

handrikálni : hevesen veszeked-
ni, hadrálni, hadrikálni.

hányi-veti : magavető, dicseke-
dő, hánytörő.

hanyotán : hanyatt.

harák : hákk, turha, flegma.

harangmonya : harang üteje.

hárintozik : félrekapkodja ma-
gát — ütés fogás elöl, hárint-
kozik.

harizsálni : szétheadargatni p. o.
a' tyukok elharizsálják a' ki-
teregetett buzát v. egyebet,
harácsolni.

hárogatni : háríntgat — hibát
másra; és : félretologat. —

hártyika : hártyaszerű hús.

haslag : hason — csúszni, fe-
kúnni.

haszonvétlenül v. hasznavétlenül.

hatagos : fokadékos — a' háta.

hátlag : hanyatt.

hatlatni : szeleskedve dolgozni.

hatolni : hatlatni, sietni, sebesen
haladni; és : hatni — oda
— át.

háznép : házi család — cselé-
destül,

háznegy : bajszerző tagja a' ház-
népének.

havadi : tavaszi virág (tán nár-
czisz.)

hébe-hóba : néha ritkán, hébe-
korba.

hébelyeg v. hóbolyog v. hóborog.

heccs : üző szó disznónak.

hegynyulamatja : hegynyúlása.

helyénléve : illőmóddal, mikor
helye van.

heppenteni : vetni — le.

herdülni v. gerdülni : fölherrenni.

hergelni v. harizsálni : szét hány-
ni, innen : *összehergel* = össze-
bonyol.

herkentyű : tálbafőtt-féle?

hezsetel : szelesen beszél v. dol-
gozik.

hezseti : zajjal szeleskedő —
házban.

hevendibe v. hevenyibe.

hibbadni : lappadni, lelohadni.

hibócza : hígoshús, hártyikáshús.

hibóka : híg sár, hibarcz, habarcz.

hintálni : hintáztatni — lábát.

hirtelenibe : hirtelenséggel.

hiuszáda : hiu nyílása, — szája.

hojczos : a' rudas ló?

hojpacos : hojpadtas, tojpa-
dásos.

hojpadni v. tojpadni : horpadni
— gyengén.

homolyogni : gomolyogni — köd,
füst, innen : a' *homály*, mely
a' székelyeknél *felleget* is je-
lent, 's mivelhogy a' fellegho-
mály sötétes, innen okozatké-

pen a' sötététség jelentésére is használtatik, azért a' szemhályogokról is mondják : homály van a' szemibe.

hompolni : hompokkal — hantokkal fedni.

honsokturás : vakondtúrás.

horzsaszt : hasít — abracsot.

hosszatja v. hossza — valaminek ; innen : *hosszatjába* = hosszában.

hosszú : hosszudak.

hozzáférve v. szerit téve.

hozzáformázik : hozzá hasonlít (Hétfal.)

hudó! : uszító szó — kutyanak.

huj : üző szó disznónak.

hunyori : hunyorgós szemü.

hurbolni : ribálni, hurczolni — sáros üdőben kiméletlen viselni ruhát.

hurolni : fnyelni, bonyolni — össze.

husmi : húsnémü.

hutyolni : hutyorlani — vesszővel.

huzákony : hosszas lassu — beszédü.

huzologni : huzalogni, vonulni — göz.

huzolni : huzódni, vonulni. (Hétf.)

höbörce v. höbörcs, a' mi simátlanná teszi a' testet.

hök : balra — lónak?

höncsök v. honsok v. vakondokturás.

hörbötél v. hörpötél v. hërből — levét.

hülevény : hús hely ; és : gyáva?

hüllenteni : süllenteni, posszantani.

hültszivü : idegen érzésü.

Higgadni : hígossá válni — a' léből, és : lágygyá a' keményből.

hancozni : csintalankodni — fiuleánynyal (nem háromszéki.)

hámpolni : gyápolni, feddeni ; gyalázni (nem háromszéki.)

hegyszakadály v. szakadály :

hegyomlásos mart.

henyerél v. henyél.

hegyepitty : hegyes végü?

hegyhorpaccza : hegyhorpadása.

helylyel v. helylyel-helylyel v. helylyel-közzel.

him-hám : himezés-hámozás, v. im-ám.

hógatni : megállásra szólítani — lovat.

homlok bura : homlokra borulva. (Erdővidéken hallott szó egy regélő mesében).

hömpölyke : juhocska (mesés név).

hordó-szekér : takarmányhordásra való szekér kötőrúddal ; van egészvágás és félvágás-szekér ; van megint erdőlő-szekér, és ez ökörszekérnek, van járószekér, és ez lőszekérnek, az ennél finomabb pedig uri v. kocsiszekérnek hívatik.

I.

Ibelyegni v. ábolyogni v. ámo-
lyogni.

idejében : korábban.

időereszkedés : időlágyulás.

időjutva : ha idő jut rá.

időtanálva : maga idején, ha idő
úgy találkozik.

időtötött : éltés.

igen-ugy : többnyire-úgy.

ijezedik : sötétedik-esteledik

(Gyergyó; *éjhedik* v. *éjhüszik* ?
vagy *ijesz* szótól ?)

ikrándik v. ikrándozik : ráanko-
dik v. ikránkodik — féltiben.

ikrádzik : ikrássá válik — méz,
és : pariztozik, szétfercseg.

ikredik v. ikeredik v. ikrese-
dik : ikresen egyberagad, egy-
benő; innen : *ikerszilva*, *ikres
süveg*, mellynek kettős hegye
v. teteje van.

ikszeg : ékszeg.

illan-villan : tűnedez — sebesen.

illasztani : szalasztani.

illogni : bolyogni — bujkálva.

imely v. imelyedés : émelyedés ;
és : bőrnövényesedés — élőál-
laton.

imettem, imetted, imette : ébred-
ten; ennek ellenkezője : *ál-
mottam, álmottad, álmotta*.

imetten : imett, ébren, eszmélten.

inalni : gyorsan lépni; elinalni
= eltakarodni; és : utána inal
= kíséri; és : ösztönzeni,
gyorsítani, nógatni; innen e' szó-

lás : *mind az inába jár*; és :
az inába szállott a' szive =
ijedtében futnia jő. Meg kell
jegyezni azt is, hogy a' pityóka
's fuszujkaféle növények szá-
ra is *in*-nak neveztetik.

ingeri : haragos, könnyen inger-
kedő.

ingeritni v. ingerelni.

ingerség : harag.

iromjáró : irombanjáró — ló.

irrant : sikkaszt — el hirtelen.

istenbizon : biz isten, isten bizo-
nyom.

istengetni : istennel bizonyít-
gatni.

istenkedni : könyörögni mint az
istennek.

iszánka : csicszonka, ironga.

italos : italnemű — szeszes.

itlanság : szomjanlét.

izletni : prüsszenteni; és prüssz-
szenésre ingerelni, p. o. meg-
izletett valamitől, és megizlet-
te őt valami.

Izra : Izrael.

izzákony : izzadás (tán Udvarh.).

—

Ingyenlesi v. ingyeneső : in-
gyent leső, ingyent esdő.

ingyenezni v. ajándékozni.

itom : italom; *sem étem sem itom*
— nem esik jól miatta.

ibrika v. kaka v. rotyó : gyer-
mekgazlás.

J.

Járafuta : lótás-futás.

járat-kelet : jártában-keltében
— ott.

járós : guzsalyosba járó legény ;
az ő járása = az ő szereteje.

járotlan : honülő.

járt-köt : a' ki sokat járt-költ.

jártas-kötes v. járt-köt, tapasztalt.

jártatás — pálinkafőzésnél?

játékos : jókedvüleg ugrándozeni szokott — ló.

játéktüz : játszó-hév ; p. o. játéktüze kerekedett.

játoz : druszáz (Háromszéknek csak erdővidéki részén hallható).

jegyezet v. jegyezget v. jegyzelget.

jegyzelgetni : jegyzőlni, jegyet tenni, — írni — varrani.

jeszke : ijeszke, ijedős ; így : jedni, jedség, jeszgetni.

jobbozni : jobb színnel ütni — el kártyát.

jó-ejtő : jó tűzütő — aczél.

jó-félbe : itason.

jó-idején : jókor ; maga idején.

jó-iható : jó innivaló — víz.

jó-kelető : jól kelesztő — kovász.

jó-keletű : kapós.

jóllakástól-való : csak arravaló hogy jól lakhassék vele való-laki.

jó-mag : gazfi — gunyosan.

jó-rendin v. jószerüleg, alkalmasint.

jó-szenelő : jó szemet adó — fa, szapora szenü.

jószerint : jó módjával, jórendin.

jó-tetszetű : jólátszatu.

jovanép : jóvából való nép.

jovamulatság-közben : a' mulatság derék folytán — hirtelen valami történt.

jutás szerint v. jutólag, a' mint jut — osztályozni.

juttigvaló : elegendő.

jött : jövet, innen *jöte* = *jötte*, *idjöttével* = *idejöttével*, *jöttödön*, *megjöttén*, *jöttibe*.

K.

Kajcsa : horgos lábu.

kajtárol : rabol.

kajtárkodik : tilosba jár — marha.

kajladni : hajladni-félre, kajlává lenni.

kalaba : verekedés.

kalancsos v. kilincs-kalancsos : téveges, tekervényes — utca — hegység.

kalancsagos : kilincs-kalancsos.

kalancsolni : sok portéka közt keresgélni, kalandozni.

kalancsolódik v. kalócsolódik : összevissza akadoz, keresztbe vetődik egymással — sok szer.

kalár v. kalári.

kalócsa : fogas, melyre a' levágott marha husát aggatják ;

és : a' szalmatetőt legyámoló
 átfogó szaruforma kettős lécz ;
 és : zsendelytartó fogasa az
 ácsoknak zsendelyezéskor.
 kalota : zakatlás — malomé.
 kapari : gyűjtő fősvény.
 kapusdi : játék neve.
 karamodik : kanyarodik — part.
 karé : karaj ; rostaalj.
 karélni : rostálni.
 karéczolni : karéczokba szelni
 — kenyért.
 karén : félkördeden, karéba, ke-
 rekitőleg — rakni, helyezni.
 karingatni : keringtetni — körbe
 forgatni, karingolni.
 karingó : körbeforgó.
 karjos : karosszék.
 kárláttatás : kárfölvétetés.
 karló : karmentő, karmantyu —
 aratóknál hogy a' bőr ne kor-
 czolódjék.
 kasmat v. kasmota : rakás apró
 szerszám, mi hanyódik.
 kaszaba : öldöklés.
 kasziba v. gacsiba.
 kászuturó : fenyűhájba tett túró.
 katyó : főtt szilva.
 kecskebuka : kecskegóra, buk-
 fencz.
 kecskegóra : bukfencz.
 kellettikor : kellő időben.
 kellett-in-korán : kellő-korán.
 kellettlenkedik : kedvetlenkedik.
 kellősködik : magakelletőleg bá-
 nik.
 kenderszakadék : kenderváladék
 töréskor.

kényszeri : kénytelenkedő.
 képeszkedik v. gebbeszkedik :
 rémesen rámereszkedik mint
 egy fakép (rá—neki—belé.)
 képní : képpedni.
 képpedez : ijedez.
 képség : csudálat ; rémültség ;
 innen : *megfogta a' képség.*
 képtet : bámit, ijeszt — meg.
 képtibe : képpedtében — eláll
 szeme szája.
 keréktönk : tengely (csak ha-
 sonlítólag.)
 keremet : kanyarodat, körszélje
 valaminek.
 keremit : karén szeg — le, körül.
 keresztkedik : bajlódik — kí-
 nal.
 kerinbógázik : körbe kalimpál,
 kerinbózsál, karingózik.
 kés-szaka : a' késnek a' nyelv
 és állapja közti nyakrovatéka ;
 innen : *szakály* p. o. abroncsé.
 késődi : későfogásu.
 későrehára : későrevalahára.
 készletni v. készttetni v. késztni
 — ellene — fel — rá valakit,
 unszolólag rá venni.
 kétkézrud : kétkézleg fogható
 cseberrud — kettős.
 ketszeredik : kétszeri lesz.
 kettesivel : kettejével.
 kézbeli : kezebeli, védőeszköz.
 kezefogaja : versenyző-társa
 (akad kezefogaja! közm.).
 kézügyön v. kezeügyibe : ké-
 szenkaphatólag, (tartani vala-
 mit).

- kézvonolni v. kézvonólni.
 kézvonoló v. kézvonó.
 kiadázódik v. kivergődik (bajból).
 kibelezni : kivájni bélt.
 kibirni : végét érni a' birtoklási időnek (a' bérlett jószágot kibirta).
 kicserdít : kikottyant — titkot.
 kicsinnébe : kicsinben, kevés híján — mult hogy stb.
 kidollik : kitorlik — jeges folyam.
 kidudolja v. kifujja magát — szeles idő.
 kidugasztani : kitorlasztani, kidohasztani — vizet árkából.
 kiebrudalni : kivetni — csúfosan.
 kificezanni : kisikkanni — szó a' szájából.
 kifoggatni : kipuhatolni, kikémlelni.
 kiképi : kikel képéből — ijedtében.
 kikerekezni : kimeríteni csigakerékkel.
 kikötségelni : kitartani költséggel.
 kiközletni : közből kihagyni.
 kiközölni : kieszközölni (Hétf).
 kiküpüzni : kiöblözni; küpüvel ellátni.
 kilincs-kalancsos : zigzagos — hely.
 kimelyékezni : melyékét kitölteni.
 kinvallott : kint szenvedett.
 kipiritni : kikoptatni — belőle, kijátszani — valamiből.
 kisélesz (küsélesz) : élesztős keverék.
 kiszinleni : kiürügyleni — magát belőle.
 kitökedni : végével kiállani — valamiből.
 kivillan : kikoppán — eszéből.
 kocsintani : hibásan beszélni — idegen nyelven.
 kócsollik : keményen csukódik — össze.
 kócsos : kemény csugája — dióbél.
 kodohozik : émelyeg — éhségtől.
 kohantani : kohu hangot adni — eb.
 kollintani : ütni — alattomban.
 kolontozni : kolontoskodni, bohóskodni.
 konczolni, türkölni (a' gyermekek szoktak húsvéti tojással).
 kondorikó : kondor szál — a' fölfutó növényen.
 konnyasztani : nyakon ütni.
 kopolni : sulykolni — mákfejet.
 kopsemmi : nagysemmi — várás után.
 kórászni : kóriczálni; keresni.
 kóricza : keringés, kóborlás.
 korha v. porhadéka — száraz takarmánynak; reczés széle — fűszárnak.
 korhos : éles reczéjü fű.
 korhollik : porvad, törmelődik, korhad — össze száraz fű.
 kornyál : rémesen ugat.
 kórulás : sérülés.
 koszlatni : koptatni, hámlatni.

kosztani : koszlatni.
 kótya : lapdajáték ; és : kótya-
 vetye.
 kotmány : sárfészek , kátyol.
 kunczori : kunczoráló.
 kunyora : alkalmatlan kéregetés.
 kupori : pénzkuporító , zsugori.
 kurti : nőujjas — vászonból.
 kutya fog : álnok irigy.
 köntörfalazni : tekervényesen
 beszélni.
 könyöklő : ülőszék — könyökfa
 előzettel utsafélt.
 könyűfőreleg : nem szorosan.
 körmölint : körmöl — egyszer.
 körpölyöz : öklöz.
 körömnnyil : körömnnyilalás ?
 körömszakadtig : erőfogytig.
 körülbé : körül-belül , mintegy.
 körülszedni : körültüzogetni —
 szalagokkal fökötöt.
 kötelezkedik : ígérkezik.
 kőtes : czikás, csirás — gabona.
 kötődzik : fogontozik — vala-
 mihez.
 közbelől v. közből v. közbe.
 középfélbe : középtájt — meg-
 állott.
 közkertes : tőszomszéd.
 közletni : közbeejteni , közbe-
 hagyni p. o. szekérrel úgy,
 hogy a' kerék közt érintetlen
 elmaradjon — kő v. tuskó.
 közletőleg : közbefogólag.
 köztartó : közepen maradó.
 között v. közösen — birják.
 közönbirt : közösen birt — jó-
 szág.

közönélés : közösen élés.
 külütönk : külüfa, istompfa.
 küsdbe menni v. birkozni : bi-
 rokba menni.
 ———
 kérmezik : fagyossá lesz — föld-
 színe.
 kézre-közre : egymás kezére
 — dolgozni.
 káposztahorzsoló : káposzta-
 gyalu.
 káposztasarvaló v. káposztahor-
 zsoló : káposztagyalu.
 kiforgatni : kikopatni — vala-
 miből ; kizavarni — eszéből.
 kiszólni : kibeszélni — titkot ;
 és : kipletykázni , temondálni
 — valakit.
 kivilágra : épen — olyan.
 kóboriba : kóborlóba — jár.
 közbefogni : körülfogni.
 kuruczvilág : villongós világ ;
 (minyá kuruczvilág lesz —
 így fenyegeti a' boszonkodó a'
 többit, kiket veréssel ijeszt.)
 kalimpál : lóbálódzik — lábá-
 val.
 kalimpáztatni : körbe csóválni.
 kaloda : méhkasnak deszkake-
 remetje — alul.
 kápsálni : tépászni karmával —
 a' medve.
 karitálni : kiabálni.
 kaputérnyi : kapunyilasnyi.
 keredék : keríték, körület.
 kézen-közön : több kéz között,
 kézre-közre.
 küjjel : kívülről, kívül.

kanna : ivókanna ; így : öntöző-
kanna, mérő-kanna.

kanta : nagyszáju kanta v. korsó.

kártya : kártyus, rücső, hosszukó
füles dézsa, melylyel vizet hor-
danak.

kényes becze : kényeskedő gye-
rek.

kapzsi : a' ki kapdos a' prédán ;
és : kapzsiba sem jut.

képes — p. o. *nem képes* = nem
lehet, *ugyan hogy képes ezt ten-
ned* = hogy teheted ezt ; *ha
képes, tedd meg* = ha lehet
tedd meg (erkölcsi értelem-
ben használják).

L.

Lábánvaló v. lábos — vetés, ter-
mény.

lábbintani v. lábintani : lábával
nyomintani.

lábfa : a' marha lábátfelnyilazófa.

lábka : faláb.

lábkázni : falábra állva járni.

lábóló v. lábboló : lábolható hely
— vizen.

lágycék : fejlágycék ?

lagymat : habarék-lé, poshadtlé.

lagymatag : habarékos.

laj : lezuhanó víz mélye, gátalj
(de Marosvásárhelyt a' zsilipre
lohadó vizet mondják úgy).

lammog : lomhán jár, lepeg.

langalló : palacsinta — kenyér-
tésztából.

lappintani : lapjával ütni.

lappog v. lepeg.

latymag : lagymat, latyak, zagy-
valék.

látásnéra : látásnyira, látpont-
nyira.

leánya : leány korban.

lebbede : lebked.

lebedeg : nyelvőtorok.

lebenkél v. libonkál : lebeg —
víz színén.

lebereg v. löbörög : pörgve lebeg.

lebzsel : pamacsol, lebcse.

lebzsi : szájajáró, lepcses száju.

leböcselni : letanácsolni, lebe-
szélni.

lecs : elfőtt ázalék.

lecskáposzta : lucskos káposzta
zagyván fött káposzta.

lecsen : locsan.

lecsperdi : locska, szájaskodó.

lecsüntetni : lekonyasztani ; és
lehangolni, leszüntetni — ked-
vét.

leczikkenteni : lecsippenteni, le-
szeginteni.

ledercz : gamatétel, zagyvalék ?

leduzni v. leduzzasztani : lepity-
tyenteni — ajakát.

lefélézni : fölét letakarítani.

lefete : lefetézés v. lefétézés, hab-
zsolás.

lefétel v. lefétel : nyelvvel, hab-
zsol.

leforni : lecsillapodni — méreg-
indulat.

legdivatjába : legbővében.

legényte : legénykorában.

legéntembe : legéntem v. legény-
koromban.

- legközepén v. legközépen : középközepén.
- legszáron v. legszélén v. legszélt.
- legtetején : tetős-tetején.
- legyámolni : lenyomtatni.
- lehalkolni : levágni — dombot.
- lehergelni : lehadarni.
- lehuppadni : lesülyedni.
- lejövetni v. lefogni v. kifogni : kivenni, kivonni — összegből.
- lekeremíteni : kereken leszegni.
- lekötteni : lehorgani.
- lélekfogva v. lélekszakadva.
- leleppenteni v. leheppenteni : ledobni.
- lengé : víz mélye, melly lassan foly, víz lengéje; és : lágy-meleg, langy.
- lengedik : lengül, lengésedik, langyul.
- lengődi : naplopó, dolgot elheverő.
- lengődik : dolgát elheveri.
- lepcs : leppentyű; és : pittyedt ajak; meg : pofonlepcsentes.
- lepcsélni v. lebszélni : pamacsolni.
- lepcsegtetni : lepcsentesleg gyúrni — téstát.
- lepcsén : lepcs hangot ad — esésben.
- lepcsésedik : szájaskodik.
- lependeríteni : sebesen leírni.
- lepenyén : lustán, lomhán, lepesen.
- lepergelni : lepirongatni, lefőzni; és : lenyerni — játékban valakit.
- lepeggni : lepcsésen járni.
- leppel : loppal, leptibe.
- leppencs : éji papucs.
- leppenceses : lepenyész, lusta öltözetű.
- leppes : leppenceses, lepeggős.
- leppesen : lepeggösen — beszélni.
- lepten v. leptibe v. leppel : hal-kan, lassan.
- lerántni : lehúzni — helyéről tanuló társát jobb tanulása által, hol helyért vetélkedhetnek.
- lesdi v. lesi : olálkodó.
- lesinleszteti v. lesorvasztani.
- lesunyni : lekonnyadni, lecsünni.
- lesunyasztani : lekonnyasztani — fejét — farkát.
- leszállítani : lealázni.
- leszínelni : lefőlni, letisztítani — mézet; és : lebárdolni.
- letanácsolni : lebeszélni.
- leültetni : lecsendesíteni, lealázni, legyőzni.
- lézeregni : lézengeni.
- lezugni : lezsimbelni, leriogatni.
- lezsebelni : lepenézni — vesztegetőleg.
- leverni : leuntatni — róla.
- leveszni : leenyved — tag.
- libár : izmotlan, gyenge természetű.
- libbencs : egyik lába kurtább.
- libinkel v. libonkál v. bilinkel : libeg.
- lipinka v. liponka : libegő hinta.
- lóbíta : lógó mi, fityegő mi.
- lódigálni v. dobogálni v. hanyigálni.

lógározni : tétova járkálni.
 lohamik v. lohamodik (Hétf.)
 lohul : múlik, telik — idő (Udv.)
 lomozni : szétszilálni.

lonty : rongy.

lopacsolni : lopdosni.

lóposz v. lóposzogó (Csikban :
 puhatag.)

lőtatni : járkálni — az utczákon.

loty : hígsár.

lubi : hívó szó — lúdnak.

luczkó : ijesztő lélek.

Ludó v. Ludóvika.

ludorda : rántott galuska — apró.

Lula : Julesa.

lődöri : fintergő — gyerek.

lődörke : kis hurka.

lőtyönfity : hitvány, gyáva.

lűkkenő : útgödör.

lűkütölni : zökötélni, lökkentő
 módon ütögetni.

Lom és lomb : p. o. lombos far-
 ku kutya.

lapótya : lapujába nőtt növény
 — káposzta.

leterittezni : földre lefekünni —
 valamit maga alá teregetve.

lőtyke : lőtyögős — a' mi fel-
 olvadt.

lőtykölni : hígra keverni.

lőtyyedni : meghigulni.

lábujhegyen : sarokemelve —
 járni.

lélekvesztés : vesződség (csak
 lelkit veszti vele.)

leczirmolni : lepirongatni gya-
 lázva.

licskos : lucskos.

libicskó : zagyvaétel.

lengeteg : megernyed, elviselt,
 szakadnivaló p. o. ing.

M.

Magábavaló : magányszerető ; és :
 egyedül-különvaló , magán-
 levő.

magamkoru : egy életkoru ve-
 lem.

magamszin : színemféle, magam-
 színü, (*színem is* mondatik.)

maganvér : egy vér velem (*vé-
 rem is.*)

magáninduló : önfejűsködő.

magavetőzik : kérkedik.

magélesz : magélesztő ; így : kűs-
 élesz v. kisélesz (K. Vásár-
 helyt.)

magontermett v. magon termés-
 tett.

magvavétlen : minek nincs mag-
 va kivéve. p. o. minek ha-
 gyod a' kaprot magvavétle-
 nül.

majmóka : majmoló gyerek.

malmászni : malomba járogatni.

malomféreg : póczegér, patkány,
 buczkány.

mammantani : mamm hangot
 adni.

mancsolni : pancsolni, zagyval-
 ni, gamatolni.

másként : egyébiránt, egyébként.

másodolni : ismételni.

masztal v. maszatol v. mosztol.

- masztos : mocskos.
 matarászni : keresgélni — kézzel.
 matászni : motozni.
 matikálni : matatgálni, matiskálni.
 megorcázni : megarczolni, szégyeníteni.
 megárosodik v. megdrágul.
 megbikacsolni : megmakacsolni, megkötni — magát, megbokrosodni.
 megbőrelni : megvesszőzni.
 megduzzanni : haragba jőni, megmurranni.
 megészik : esőzésre válik — idő.
 megszelni : megészlelni, észrevenni, felfogni.
 megfélegesíteni : megcsonkítani, hiányosítani.
 megfelesíteni : megpárosítani.
 megfélezni : kettő között megosztani.
 megfenekelni : megverni; feneket tenni; és : megfeneklik a' hajó.
 megfoglalni : megavatni — az új cserépedényt szengőzzel.
 megfogontatni : megavatni v. foglalni — faedényt vízzel, a' dongákat összedegesztetni száraz levén.
 meggazolni : megszaggatni, megsebesíteni — marhát a' vad.
 meggyámolni : megtámaszolni, megerősíteni — becsiptetőleg v. támasztólag.
 meggyakrozni : sűrűn tüzdelni — p. o. lábát a' tánczban.
 megkezelni : megverni.
 megkonnyasztani : nyakon ütni.
 megmurrani : megbúsul (megmurranta magát).
 megnyomul : megáll egy helyen, p. o. a' szajló jég; és : vesztég marad, p. o. egy hivatalban előhaladás nélkül.
 megokolni : megfelelni — róla okádólag.
 megpenderíteni : megkondorítani.
 megrándulás : károsodás.
 megránt : kárt — hátramaradást okoz.
 megrebenckedik : megrebbed, megrebben, megbokrosodik.
 megrételni : megkorbácsolni — kétrét.
 megrikkatni : síróba hozni — gyereket.
 megródalni : megvagdalni; és : jól megverni.
 megrökken v. megrekken : megakad.
 megrökönyödik : megreked, lég.
 megsulylik : sulyossá lesz, p. o. rajta sulylik, ráterhesül.
 megsuvasztani : agyonütni.
 megszabdalni : megvágdosni.
 megszabni : díszarányossá tenni, p. o. az oszlop megszabja az épületet; a' mellény a' leány termetét megszabja v. szebbé alkotja.
 megszedni : csalással jól meghúzni, így : rászedni.

megszemelinteni : megnézinteni,
 megtapiskálni v. megtapogatni.
 megtunyálja : megresteli ma-
 gát.
 megzugni: megrosszalni — zsim-
 besen.
 megvagdalkozik : megvív —
 karddal.
 megvigyázkodik : körülvigyáz.
 mellesgetni : mellőzgetni; kerü-
 löleg szólni.
 mentőzni : mentegetőzni.
 méregduda v. méregtutaj : mér-
 geskedő.
 meregető : nyeles merítő fa-
 edény.
 merenkedik : kételkedve készül
 ugrani át — az árkot.
 merét v. merőt : merőben, foly-
 ton, p. o. ma merét dolgoz-
 tam.
 mérgel v. mérgit; haragra in-
 gerel.
 merősleg : egészen.
 merős-mereibe : egészen.
 merrűnt : mitájt, hol.
 messzeidő : távoli idő — akár
 múlt, akár jövő.
 mezgállik : mezgét ereszt — fa
 tavaszkor.
 mezgés : mézgás; és : nyirkos
 — az esőérte út.
 mimelegni v. bibelgeni v. ne-
 belégni.
 mimőke : kis madár, pipőke.
 mindeggyen-eggyen : mindahá-
 nyan.
 mindfolyvást : folyvást.

mindkörülbé : mindössze.
 miőka v. minka : kis macska.
 mőcza v. macska,
 módotlan : tehetetlen, szegény.
 módulag : módon, p. o. jómódu-
 lag építeni; szegénymódulag
 élni. Az *úgyyszólván* helyett is,
 p. o. jómódulag nem is alkud-
 tunk, 's meg volt a' vásár.
 mohodt : avult, mohult.
 monyas : ménlő.
 monyi : monyók, nagymonyu —
 ökör.
 mosulni : mosódni.
 mosztolék : moszt, mocsalék.
 motyogni : pusmogni — öreg.
 motyogtat: potyogtat, szotyogtat.
 motymolgatni : csöbölgetni —
 szájában.
 musztika : lépsalak — sajtolt.
 mutasztani : mutatni (Hétf.)
 mürrőgni : morogni — gyerek.

Magakellő : önző.
 magakellető v. magakedveltető.
 magánakvaló : csak magát sze-
 rető.
 magaláttatás : önfítogtatás.
 megfélekezik : meghasonul.
 megfűdülni : megbódulni (Csik.)
 meghitvánkozik : megsovánko-
 zik.
 meglehetőst : meglehetősen.
 meglopott : ki v. mi meg van
 lopva.
 meglőttyed : meglágyul.
 megmásolni : megváltoztatni —
 szavát.

megrudolni : megverni — rúddal.

megzudulni : nekizudulni — zsimbelve.

merenke : meritő sétár.

mérmondó : merésszóló, szemtelen felesgető (Nagybánya.)

merüldözik : el-elmerül.

mostanba : mostanra.

maganagyzás v. maganagyzolás : önnagyítás.

morszinkó v. morzsika : morzsácska.

mindazonba : minoazonáltal.

megsalapolni : megsüvegelni — hízelkedőleg.

mindszakadatlan v. mindszüntelen.

megheveredzik : megheveri magát — ló.

melyékezni : tövébe — melléje helyezni; p. o. falhoz melyékezni.

mordias v. morgyias : mord, iszonyu.

N.

Nagyhekre : nagyot akarva 's semmit se tehelve, nagy zajjal p. o. kezdeni a' miből kevés sül ki, nagypuffra.

nagyhiába v. nagyheába : merőhiában.

nagyzolni v. nagyzeni : nagyítani — hírt.

naphaladatkor : estefelé.

nászolódik : készolódik, készülődik.

nebelegni : lebelegni, hiábavalóskodni.

nekiállani : nekikezdeni, nekifogni.

nekiszelhüdik : nekimérgül.

nekitürözik : nekitürközik.

neszetel : zajt csinál.

neszletni v. neszetelni : zajogni.

neszüdik : indulatosan vágyik — rá.

neszülni v. neszüdni : vérszemet kapni — rá.

netezni : tétova nézegetni.

ni, nitt, nul-nül : hoz-hez, nál-nél, tól-től — lakhelyre vonatkozólag.

nünnyögni v. ünnyögni v. ümmögni.

Nagynyavaja : nyavaljatörés.

nagyrét v. nagyrétbe v. nagyrétüleg — fogni; így : rövid és hosszurétbe.

négykézlábut : meredekút.

négylőszekér : negylovasszekér; így : kétlőszekér, egylőszekér.

néven : név alatt; így czimen, számon — értődik — neveződik — keltetik.

nádmézbutikó : czukorvágóbot.

nekiillengetni : nekihelyeztetni magát — módosan.

Ny.

Nyali-fali v. nyalánkodó.

nyányó : ügyetlen gyáva.

nyáskál v. nyáskotol : nyugtala-

nul hágesálni mászkálni —
gyerek.

nyevere : kényes, gyáva.

nyifatolni v. nyifogni v. nyafogni.

-nyig : -nyi-ig; p.o. hajtásnyig
(többnyire -*nég* mondatik).

nyigogat : nyivogat, nyikorogat.

nyikorgatni : nyikorogatni.

nyil : hasábföld — erdő között?

-nyilag : -nyira, p. o. karomnyi-
lag foly a' csorgó vize (de in-
kább -*nélag* -nak ejtik).

nyilamat : nyilat — hegyé.

nyilamodik : nyulamodik — se-
besen — előre, p. o. a' ló elé-
nyilamodott v. nyilamlott.

nyirángos : nyirkos — út.

nyitorálni : nyitorgó hangon ze-
nélni — gyermekmuzsikán.

nyivászka : élheterlen gyerek.

nyosztani : nyúzni — tépdelve.

nyosztika : nyosztolék; rossz-
szágott hús v. bőr.

nyosztolni v. nyosztani : nyuz-
gálni.

nyula : disznyi hús része?

nyulaldozni : nyulongálni.

nyuláncolni : lassan dolgozni.

nyuláncozik : elnyuláncodik.

nyüstölteni : keresztül-kasuljár-
kálni — gyerek.

nyüszögni v. maszogni : ányo-
logva ügyetlenül dolgozni.

nyüszölteni v. nyüszütölteni : met-
szeni — rossz késsel.

nyüszümunka : darabos mű.

nyüszüpagácsa : lakodalmi po-
gácsa.

nyüsletni v. nyesletni : ki's be-
járkálni.

Nyakló : nyakkötő, p. o. az os-
tornak hurokja, mely az ostor
nyakára kötődik.

nyillogni : nyilongani.

nyomba-venni : nyomozni.

nyugatni v. nyugtatni — meg.

nyavajogni v. nyeveregni : be-
tegeskedni.

O, Ó.

Odafáradni : odajutni fáradság-
gal.

odaülni : odakésni, odamulatni.

ódallagos : ódaltos, ódalsó.

ódallani v. ódarolni : ódalt járn.

ódallós v. fartatós — út.

ódaltok : ódalt.

okolni : felel — okadva — érte.

októ v. ottó : oktondi.

okul-adás v. okul-vetés : okoz-
tatás.

omboly : hóboly, hóhömp, hó-
göröngy?

ormojos : hoporjas — sebzett
hát, — turómorzsoló redősfá.

ormojodzik : görözdölődik, hor-
zsolódik.

orozkodni : orozva járn, lopóz-
kodni.

orozvamaró : lopvamaró —
kutya.

orrongatni : haragot mutatni.

ótárbütü : oltár oldalvége.

ótó : tejtoltásra való oltótúró.

ótott v. kocsonya.

ozsonni : surranni — el — ki az
ajtón.

ozsonkodni : suramkodni —
orozkodva.

Ö, Ő.

Öblincselni v. öblögetni.

ökrendeni : böffenteni.

ökrendi : durva ember.

ölv : örv, nyakló — ebé.

örökönte : örökké (KVásárh.)

örömebéd : viszontlátti ebéd.

ésszedollik : összetorhad, össze-
dohollik.

ésszefinyelni : összebontani, ösz-
szehurolni.

ésszehurolni : összebontani, ösz-
szefinyelni.

ésszemenyen : összesűrűdik —
tej ; összeomlik — szerkezet ;
elerőtlenedik — test.

ésszepárolni : összetalálni — pá-
rosan.

ésszepároltat : összetaláltat —
párjával.

ésszesollik-follik : összetorhad,
összesenyved.

ésszesoválik : összetapadoz —
sűrűdik — korom.

ésszezajkozik : összevesz, össze-
zándorodik.

ésszezándor odik : összevesz, ösz-
szezudul.

ésszezerdülni : ésszezajkozni,
czivódni.

ésszevéteni : ésszétévesztetni.

ésszevisszálni : ésszevisszatenni
— zavarni.

özönfa : vízben keménynyé avult
fa — asztalos használatra.

Ésszenyulni : összeérni — vé-
geikkel, p. o. két hegy össze-
nyulik.

ésszesunyja : összehúzza — ku-
czorítja — magát.

őszike : kökörcsin, bindruska.

öntöző : virágöntöző kártyus —
kanna.

öbledezni : ömledezni — ki a'
víz a' partra.

ökörhugyoson : szik-szák, ki-
gyózdólag, csavargósan.

özön : sok, bőséges, p. o. özön,
mennyi 's mivel bír ; özönnel
foly a' bor.

P.

Padmaly : vízmart alatti oldal-
üreg, pandal.

palangol v. palankál v. palan-
gozik v. palinkózik : lebeg —
a' szélen.

palinkára v. palinkóra : szélnek
eresztve, fillengősen — vetni
vállára zekét.

palinkóztatni : lebegtetni.

papik : játszó-csög, pap a' hajító
játékban ; innen : *papikozni*.

paré : parlagtér (ki a' paréra !)

pasmagolni : pallani, paskolni.

pásztoroltatás : őriztetés, p. o.
erdőpásztoroltatás.

pecz v. peczke : tollhegy.

peczeneg : apró fejes szeg, mely-
lyel koporsót cifráznak.

peczkelni : fölcsiptetni p. o. az egérüttetöt valami peczekkel.

peczkelődni : fészkelődni — magosra.

peczkez v. peczkéz : hégyéz.

pedighogy : jó-hogy! — nem remélt sikernél.

peheteg v. pemete : pemet — sütésnél.

pender : kondor, pödrött.

penderjeges : összefonolódott kondor szálainál fogva — folyó növények.

penderke v. pendergő : kondor szál.

penyvedség : penész — higadékon.

pénztömlec : cserép pénztömlő — mellybe a' gyermek betakarítja krajczárait.

perge : szalonnanyü.

pergecz : pergelt hurka v. paczal.

perje : fügyökér — szántóföldben.

perjedni : — ki a' nyü a' húsból.

perjészni : perjétől tisztít — szántás alá való földet.

perme v. permet v. permete v. permeteg; innen : *permézik* v. *permetezik*.

permeg : permedez hódara.

permesztetni : gerjesztetni — tüzet.

permesztűz : elevenkedő tűz — mellyet mezőn aluvóba hagytak.

perzsbüz : bűdös szaga az égésnek.

perzseg v. perzseleg v. perzselődik.

peszi v. peszus : macska.

pessedez : fokadoz — víz.

pezseregni : forrani — bizsergeve.

pi v. pity : pike v. pityke (játékszer).

piaczolni : piaczon járkálni.

piaczos : műszerü, finom, piaczias; és : piaczszerü, piaczféle — hely.

piaczszer : piaczsor; e' szerint : *ószér* = ócskaárúk sorhelye; *buzaszer*.

pikkenni : repedni — fel.

pikkeszteti : repeszteti, pattantani — fel.

pikó : bohó.

pila : ügyetlen leány.

pilingez v. pilinkél : szálingol — hópelyh.

pilisznyák : élhettelen gyenge gyerek.

pillámlik : villámlik — gyengén.

pillamodik : pitymallik.

pilledni : pelyhedni — le szét.

pimpósodik v. penészedik — szálasan.

pimpózik : pelyhezik, gypzik — a' virághullt bingó p.o. a' barkáé, a' fűzfáé, a' csipkeburjáné.

pipál : hintál — orrát a' ló.

pipőke v. mimőke : kis madár.

pire v. pirike v. pisen : kis csürke.

pirinkehó : darahó.

piszmálni v. piszmatolni : vájkálni — orrával.

piszmota : piszkáló munka ; és : piszmogó ember.

piszonyodik : piszokszinüvé lesz.

pityeneg : ingvállereszték.

pityos : félittas, gagyos.

pityőke : apró fánk.

pizni : pittyezni, pikézni, pikével játszani.

pohasztani : pohossá tenni.

pomhadni : dagadni — ló lába.

porka : friss hó.

porkázni : porkán vadászni v. friss hónyomon.

puczorék : apró kis állat?

puholni : puhítani — ágyat.

pusmota : pusmogás.

pötörke v. peterke : csetert, favég.

Pet : figyermek szeméremtagja.

pipákolni : pip hangot adni.

pöccsent v. poccsant v. pettyent, v. feccsent.

pétyeg : szíjkoczká szekérborítékra.

R.

Rándulás : kárszenvedés.

ránkodik : ráng, rándul — meg.

ránkorodik : borzad — rossz fallattól.

rántó : rántásnak való zsiradék.

reabirik : rájut birtokul.

reabüntetni : rároni büntetésül.

reaesdeni : rávágyni, rájárni.

reahuzintani : rávágintani.

realátni : ráitélni — kártérítést.

reamereszkedik : rágebbeszke-
dik, ráképped, ráképeszkedik.

reaneszüdik : rávágyni — inger-
lülten.

reanyesni : rávágyni, ráütni.

reanyirenteni : ráütinteni.

reanyügülni : rákötni magát baj-
nak, részegődik.

reasóz : rásujt, ráüt.

reaszab v. rászabdal : ráver.

reaszegődik : rányügíti magát, al-
kalmatlankodik rajta.

reaszemplélni : ráismerni — fi-
gyeléssel.

reaszinleni : ráfogyni, ráfordítani
— színléssel.

reaökrendeni : ráriadni.

rebenczes : jeszke, ijedős.

Rebi v. Rebus v. Rebeka.

rébzeni : sejteni — rémlőleg.

rébzet : révézet, rémlet.

rebzsegni : rebbedezni — szem-
pilla.

rejtezni : halált színlelni — el.

rejtezkedik : ijedezik — ámul-
lólag.

rejtőke : rejtékfiók.

remélte : reméltében?

rémlődni : renyekedni, renyődni

rend-ember : nemzedék — egy.

renyődi : töpröndi, renyekedő.

repecses v. repedtes : apró re-
pedékes.

riaszmódra : riadva — ijesztő-
leg.

ribanczság : czudarság, alacsony-
ság.

rimogni : rimázkodólag sírni.

rióka : rivó gyerek.
 rippadozni : pattogva beszélni,
 perelő módon mentegetőzni.
 risszenteni : sebesen elszelni.
 ritty : ostorcsattanás.
 rittyegető : ostor.
 rittyegtetni : csattintani — os-
 torral.
 rittyentetni : csattintani — os-
 torral; így : *pofon rittyenteni*
 — kézzel.
 rivatag : hideg szeles eső ?
 rocskolni v. röcskolni : össze-
 gyúrní — papirost v. kön-
 töst.
 ródalni : rovólag vagdalni; így :
rearódalni = ráverni.
 rogy : gát robogója alatti mély-
 ség p. o. a' rogyba feresztem
 a' lovakot (MVásárh).
 romázni : földbehajtót játszani,
 t. i. egyik egy kurta hegyes
 gyakát erősen behajt a' föld-
 be hegyével, a' másik egy más,
 kezébe levő gyakával azt ha-
 jítólág kiütni ügyekszik, hogy
 nyertes legyen.
 roncsolék : roncsolt hulladék.
 rongya : vászon ruhanémü —
 háziszőtt.
 rongyás : háziszöttne-müt áruló.
 rongyasátor : rongyaárus sátor.
 rongyika : rongyos ruha.
 rostika : rostfoszlék.
 rostikázik v. rostollik : foszlad-
 ozik.
 roszrügy : gazgyerek.
 röcsk : redő, rögecs, rocskosság;

innen : röcskit kivenni = ki-
 simítani.
 rökönyödik : rökken, poshad —
 lég.
 rövebb : rövidebb (Csikb.)
 ———
 rakosás : pakolás, rakodás, he-
 lyezetés.
 rakosgatni : rakogatni, helyez-
 getni.
 réatanólni : rászokni.
 Rofaj : Rafael, Rafi.
 róska : piros szőrü — állat.
 röcskolni : gyúrní — össze ru-
 hát, papirt; innen : *röcskülöd-
 ni* = gyúródni.
 rakottya : rekettye.
 repdencselni v. repesgélni : röp-
 dösni.
 reketés : rekedthangu.
 rotyó v. rutyó : gyermek ibrika.
 rigolyázni : tréfálni.

S.

Salapi : alázkodva bókoló, sa-
 lapoló.
 sarangos : sarjangos, jövéses —
 fatörzs.
 sarlatni : sanyargatni, zsarolni.
 sarvalt : gyalult — káposzta.
 sebest v. sebtén v. sebtibe v. se-
 besen.
 semeredik : kékül — bőr.
 semminébe : semmikép — se jó.
 senyvedez : hamvadoz — pa-
 rázsa.
 serébel : serébenként — pász-
 máslag szed — czérnát.

serege : seregély.
 serüs v. seres : szerzett sérültes
 — fonal.
 szerzik : sert kap, sérülődik —
 — czérna.
 sérzik v. sebzik — föl, sértő-
 dik, sérődik.
 siffenteni : csisszenteni — lábával.
 sikájos v. sikos — ut.
 sikkán v. csusszan.
 silák : elevenkedő szén.
 simándi : hízlegő.
 simolyodik v. simul : simulódik
 — hozzá.
 simolyogni v. somolyogni v. som-
 polyogni : hízkelkedve járni —
 körüle.
 singelni : úszni rendre elővetett
 kezekkel.
 sinnyedek : sebfokadék.
 siringeni v. siringelni, v. sirin-
 gezni : forogni, örvényzeni.
 siringetni : keringetni.
 siringezik v. surungozik : surrog
 — el a' füle mellett.
 siringő : vízforgó, örvény.
 siringőzik : örvényzik.
 sivadozás : vészriadozás, siva-
 tozás.
 sivat : vészkiabálás.
 sodláb : kemenczeláb.
 sodros : pödrött, sodrottos; és :
 vízsodros.
 sodrós : sodróerejű.
 sójtani : ütni, sulytani.
 sójtós : sulyosütésű.
 sollani-follani : torhadozni, nyi-
 rok 's penésztől.

sompordi : sompolyogva kére-
 gető.
 somportálni : sompolyogva ké-
 regetni.
 sorzik : gyöngyözik — szeszes
 higadék.
 sovállik : fejlík, sovárlódik —
 héj le.
 sovájos v. suvadós — homok.
 sovanyán : keserűen, búsan.
 suga : vízsuhatagja, vízsekély.
 subang v. husáng.
 supákolni : páholni.
 suppogató : cséplő.
 surintani : sikkasztani.
 surran-furran : illan-villan —
 hókusz-pókusz módra.
 süfüte : sok készülődés, kefélő-
 dés.
 süfütölni v. sifitelni : surolni —
 kefélni — cseszegni.
 süllenteni : szelet eresztetni —
 hirtelen.
 süllögni : süledez, sü hangot ad
 — fővéskor az üst, és a' kén-
 gőz a' föld alatt a' Bűdös he-
 gyen.
 süskölni v. sütkörészni : sütni
 untalan.
 sütkörélni : verőfényen magát
 süttetni.
 süsmögni : süsöglenni.
 süsüte : süsögés, susogás.
 sütelék : sütnivaló — hús.
 sebegni : sebesen beszélni.
 sérvéses : bélsérves.
 siritsd : üsd.

suvasztani : sulytani — főbe.

suvadj meg : gebedj — dögölj meg.

sirülködik v. sirülködik : oszonkodik, suramkodik — el ki; innen : *körül sirülködni* — körülötte sűrögni — simánkodva.

sietüst v. sietvést.

sültbolond : merőbolond.

sokházi : házváltoztató, sokhelylakó.

surdé : szalmazsák.

Sz.

szacskálni v. szakicsálni : szétaprálni.

szád : ajtónyilat, p. o. fazék, barlang, hiu, kád száda; innen : *szádfa, szádozat*, p. o. a' bánya ajtaja; bétapasztani a' kemence szádát.

szag-szeg v. sza-sze, p. o. tedszeg, fussszag.

szaggatni — halálozáskor harangozni.

szaj : vékony jég, első fagy a' vizen.

szájatáti : tátó, anyoli, ábolygó.

szájbércz : szájaskodó. (?)

szajlik : heged a' fagyni kezdő víz.

szájonforgó : közhírű.

szaka : kitört darab v. inkább annak helye; p. o. szakát vett a' kerék. De *szakának* nevezik az abroncs rovatékát, az állnak kövérjét v. tokáját is, úgy a' kés nyakát is.

szakadat : szünet, p. o. nincs szakadatja.

szakadatlan : szünetlen.

szakadék : sárga darázs, mely magas helyeken ú. m. házhián lépel.

szakadékos v. szakadásos, p. o. hegy; a' szakadékos hegyet Nagy-Bánya felé *szakadálnak* mondják.

szakály v. szaka : rovaték az abroncsan.

szakályozni : állrovatékkal el látni — abroncsot.

szállalódik : késlelődvé dolgozik.

száll-ember : magos ember — egy — szép.

szaporék : szapora állat.

szedett-vedett v. szedte-vette : rendetlenül szerzett.

szedő : áruszedő — nyereskedés végett.

szedőkereskedés : szedett árukkal kereskedés.

szegelye : zugoly, kis kamara.

székláb : lugzóláb, lugzó cseber kecskéje.

szélhordta : rendetlen mindenféle együtt.

szelinteni : fuvintani — szellő, szellinteni.

széjjehosszatjába : szélje mentire végig. (?)

szellengel : lebeg.

szellődik v. szellőződik.

szembevarrás, varrás neme.

szemecselni : szemet ellegetni — malacz.

szemercsélni : szemenként sze-
degetni, szemerkélteni.
szemeregni : buzogni — fölgyön-
gyözve ; p. o. sejke v. borvíz.
szemerike v. szemerkefenyő v.
borsfenyő.
szermeketuró v. fenyőmagosturó.
szemgyökér : szemín ; innen :
szemed gyökere ! gunyszó.
szemkapó v. szemetkapó : sze-
metvonzó.
szemlekes : szemereses — fő-
venyő.
szemléltire : mintha ismerné —
köszönni neki.
szemtőn : szem szélén — ütni ;
így : fül-, láb-, kéz-, kar-,
nyak-, orrtőn.
szeplet : matat portékák közt,
zeklet.
szereden-szerte : szertéden-
szerte.
szerencsefia : sors kedvence.
szeres-pogácsa : fűszeres pogácsa.
szerítetté v. szeritejtve.
szertelenkedik : rendetlenkedik.
szertibe : szanaszét — hagyni.
szertekörnyedni : körösleg szé-
ledni p. o. a' habgyűrűzet tőn.
szertemosztolni : szétvájni.
szertenymvasztani : szétnyo-
masztani.
szeszeliődik : gerjedez.
szigonyos : szikányos, záklás
szélű — kenyér.
szik : szék — tojás, — káposzta
székja ; de a' káposzta szikját
inkább *szikának* nevezik ; az

oldalczikákat *szikának* híjják ;
innen : kiczikázni és kicziráz-
ni majdnem egy.
szilakolni : aprálni — szét, szil-
lakba vagdalni.
szilánkos : szíjas — fa.
szilánkodik v. szilánkozik : ap-
rul, vékonyul — el.
sziláncsolni v. szilakolni v. szil-
lángolni : szétfosztani szilokba.
szilányodni : vékonyodni, szilá-
nyodni.
szilimány : szikár, hitvány, vé-
kony.
szimmantani : büzőlinteni — meg.
szinalj v. szin : kocsiszín, fészter.
szinehagyó v. szinehagyós p. o.
karton.
szinül : színleg, ürügyösen —
tenni ; és : színire nem foná-
kul — öltetni.
szinültig : színig tele — tölteni.
sziringozik : parisztozik, pecz-
kelődik — víz lezuhanáskor.
szirkotálni : tűzben hadarászni.
szirkozik : szikrázik, pattogzik
szét.
szódara : szófia beszéd.
szomolyán : panaszhangon.
szonnyadni : konnyadni — fű szá-
razságkor.
szopacsol : szopogál.
szortyos : taknyos, náthás.
szulák : fulánk ; és fű neve.
szulfü : fű neve.
szunyi : aluszékony, szunyáta.
szupolykó v. szupojkó : tojás-
dadon hegyes.

szuszmota : aluszekony munka.
 szödögél v. szödögél : szövögél.
 szötemény : szövet, kelme.
 szöttes : szötnémű, háziszött.
 szövül : szövődik — le (Hétfal.)
 szükös : szükséges (Hétfal.)
 szükötlátó : inségetérző.
 szürkönyet v. alkonyat : szürkület.

szürlőgni v. zürlőgni : buzogni.
 szürmölteni v. szürsölteni.
 szürönkél : vékonyan csorog, csoronkál, csoronkázik.
 szüszörőgni : szivárkozni szüszörgő hanggal.
 szüvesztés : bántortalanodás; ellenében : *szünyerés*.

Szegődi : pártváltoztató.
 szemercseges : szemercses, szemergős, szemlekes.
 számon — p. o. számon v. szám alatt kelt levél; és : *számon kérni* v. feleltetni érte.
 szömegálló : szavát tartóztató.
 szokatlankodik : tapasztalatlanodik, féretlenkedik, vadaskodik.
 szépszerént v. jószerént.
 szón : szó alatt — értődik.
 szörpicse : szörpölék, orvosságlé (NBánya vidékén).
 szöszmot v. szöszmöte : giz-gaz — fonal v. szösz hulladék.
 szöszmötölteni : szemetben keresgélteni.
 szeszpetelni : rakosgatni — motyókat.

szorgatni : szorgolni, sürgetni:
 innen : *szorgos* v. *szorgós*.
 szakszina : sok portéka.
 szusszantani : belédöfni — kést belé.

T.

Tácskolni : szétzúzni — lapitólág.
 tajak : hitvány, tojmák.
 takaratlanság : meztelenség.
 tákember : hitvány ember.
 takittani : takarítani — el láb elől.
 tákos : gyáva, tajak.
 tákszer : tatarportéka.
 takulni : takarodni — el szem elől; innen : *takulj* = lódulj, takarodj.
 támbálódik : kapaszkodik hogy fölálljon.
 támbászkodik : kapaszkodik.
 tánk : dohányjárom, ball.
 tapota : elé 's hátra járás-kelés — házban.
 tapotálni : járni-kelni — házban.
 tarbolni : nyerni, darabolni.
 tarhutt : torhadt — széna.
 tató : tátogó, gyáva.
 tavaszfelt : tavasz közepén.
 tébolyu : tébolygó, tébolyodott.
 tehetetlenkedik : veszteg tétlenkedik.
 tejesleg : teljességgel.
 tél-tul v. imitt-amott, imigy-amugy.
 tél-tulozni : tél-tul tenni — imigy-amugy.

- temonda : pletyka; innen : *temondálni, temondafészek.*
 tepelák : ügyetlen.
 tepe-tupa : nagylábu gebe.
 tepsedni : szétnyúlni, szétnyomvadni.
 tepselődik : tácskolódik, döcskölődik.
 tepsi : tespedt — test; és : tep-szi.
 terébe-ejtés : viselősités.
 teríttezik : terjegeti szárnyát; innen : leteríttezik = földre heveredzik.
 terjes : széles, terjedelmes — rakott szekér; p. o. terjes a' szé-násszekér.
 térül-férül v. térül-fordul.
 testkötése : testalkat; — innen : jókötésü teste vagyon.
 tetén : agyba — ütni.
 tibelyedik v. tébolyodik.
 tibelyeg : bódul — tyuk.
 tincselni : tincsenként válogatni.
 tincs-föd : hasábföld.
 tinó-binó : apró marha.
 tiponyó : tésztalágy.
 tiponyodik : tésztásul.
 tipos : tiponyó, tésztádad.
 tipótyu : hóharmat? *piponya?*
 tisztálás — pálinkafőzésnél.
 titokesdő : titoktudni kívánó.
 tojadék : vízturadék, zákány.
 tojaskodik : tolakodik.
 tojmák : tunya.
 topocsol : tapos, potyol.
 topócsos v. topótyos : tapadozott.
 torha v. torhány : torhadt.
 torhány-ember : tunya ember.
 torhonyó : torhány.
 torty : buggyanós része bőresza-bott ruhának.
 tortyan : buggyan — vízbegöb-bögtetett vászon.
 tortyollik : bugyoglik.
 tortyong : tátong — örvény.
 tortyoskodik : kinek csipejéről lefityeg a' nadrága.
 totyi : gyáva, lágy ember.
 tudnivalóst : tudnivalóképen.
 tusakolni v. tusolni : fegyvertus-sal, tuskolni.
 tusz : osztályon való vitály; és : hasonmása valaminek?
 tuszolni : feleselni; osztózódni? (Erdővidéki részén H.szék-nek).
 többünnen, többünt, többüve = több helyről, több helyt, több helyre.
 töérő : tűnyi értékü, p. o. egy töérőt se lopott.
 töksi : buksi; és tökfilkó.
 töleg : tövinél fogva, alaposan.
 tömhöl v. dömhöl v. dömzsöl : töm.
 töpründi : töprenkedő.
 töpönke : törpe, tebe.
 törmölni : morzsolni.
 törmölék : uti pogácsa.
 törnyös : túros fejű.
 tösleg v. tövesleg : tövével, tö-vestül.
 tösül v. tösön : tövével együtt, p. o. a' káposztát vagy egyebet tösül tenni a' pinczeföldébe.

tős-töböl : merő-tövestül, egész
tövből.

tözölni : tüdzelni.

töveszteni : tövéből feszíteni, ki.

tündörögni : villogni.

tüzelő : tüzhely — nyári.

Tatarmunka : kontár mű.

tekeres v. tekervényes beszédü.

Tatarszerszám : rossz szerszám.

tapsi : talpas — medve?

többesleg : mi nincs egyesleg.

tücsölődik : trafikál (NBánya
vidékén).

tagbaszakadt : teljes idomos ter-
metü.

telitest : teli testü.

turzik v. turossodik — a' háta.

törzselék : izék, száraz aprólék.

töked : akad — hegyével belé;

innen : *tökeszt, tökendez.*

Ty.

Tyukeszü : gyenge elméjü (a'
tik szó 's így a' *tikmony* nem
háromszéki szöejtés hanem
csiki).

U.

Ugri : fűrge kis ember.

ugyanvalóst : ugyanvalójában,
még inkább; p. o. ha te érdem-
led, ő ugyanvalóst megérdemli.

ujból v. ujlág v. ujlág.

unszolkodik : kéntelenkedik.

unszolog v. unszorog : kénszereg.

urszász : urirendü zász.

usdi : osonj, fuss.

utkelő : az a' hely melyre út
nyílik (Szotyorfalu határán).

utókelet : utóáru, vásár utolja.

utószedet : utóján szedett gyü-
möles.

utózn. utoljára hagyni — ütest
v. vitelt kártyában.

utszabütü : utczavég.

utcaesdő : utczajáró, utczalato-
gató.

utczakati : utczán lézengő leány.

utczázni : utczán járkálni.

ut-válatatja : válaszut torko-
latja; az a' tájék hol az út el-
ágaz.

utól, legutól v. utaján legutaján.

Ugráncsolni v. ugrándozni.

urokra : urkosan, hurok módjá-
ra — kötni.

Ü.

Ügybevétel : figyelembevétel.

ügyeletesség : figyelmesség.

ügyibe : ügyesen.

ügyibevaló : csinos, ügyes — le-
ány.

ügyöntartás : szemügyöntartás.

ültetni : ingerelni; kotlatni —
tyukot.

ürültig : fogytig.

üszküpi : beléavatkozó; kerítő.

üszküpi : keríteni — elé, egybe.

üz : szag, büz — jó és rossz üz.

üzödik : szorog, szorgolódik —
valami után.

üzülni v. szagolni.

V.

Vadaskodik : szokatlankodik.

vajhogy v. akarhogy.

vajmint v. akarmint.

vájul : vájódik, föl — le — túl,
tapasz.

vakhoncsok v. vakondok.

vaklyos : rövidlátó, vaksi.

vaksi-pila : ügyetlen, kijó szem-
mel is rosszul lát.

valamint 's hogy v. valamint-
valahogy v. valahogysmint :
valahogyan.

vállaközös : széles vállu.

vállfokon : vállahegyén, válltőn
— ütni.

vállintani : vállat vonítani; és :
vállal emelinteni.

vánszori : beteges.

vaskár : izmos ember és erős
(KVás.)

vasmag v. vasmat : erős köpcsős.

vasszar : vassalak.

vasszer : vasnémü.

vátni : váltani; és : fokozatot
tartani, hajlékony lenni — a'
hangnak, p. o. jól vátni a' hang-
ja; nem váthat a' szova : *éssze-
váttnak* = egyhangon énekel-
nek — és annyi is mint : ösz-
szebeszélnek, egy húron pen-
dülnek.

végeszakadtával v. végeszakad-
tán : vegezetén.

végrejárás : nyomozás (a' *végire-
járás* pedig = végirejutás).

végválás : végeldőlése, végered-

ménye — valami ügynek; in-
nen a' mondás : *majd vég vál-
lik benne* = meglátszik mi jő
ki belőle.

vegyeskedik : közlekedik, tár-
salkodik — hozzá nem valók-
kal.

verecs : kötélverőgép?

verittezik : verejteznek, veritéke-
zik.

vérig : míg vére nem omlik —
nem hagy, — ver.

vesdi : verseny, p. o. vesdit v.
vesdibe futni valakivel. —

verté : vert tej, vajavett sava-
nyutej.

vess : üző szó — lúdnak.

vész : rombafekvő erdő; innen :
vészfa v. *feküfa* = dült fa
az erdőn.

vesztibe v. kárba — hagyni va-
lakit.

vestig v. vesztire — erőlködni.

vesztin v. veszőbe — indul, jár.

vesződi : türeetlenkedő.

vétetlen : vétetlen, vásárolatlan
(az ágy pedig *vetetlen*).

vett-ár : vét-ár, p. o. vett árán
adni.

vetődséges : viszontagságos, p. o.
vetődségesen élni.

viggatni : kedvre élesztetni — fel,
p. o. játékra viggatni valakit.

vihorogni v. vihogni : nevetőleg
agyarogni, virrogni.

vigyor : vigyorgó képü.

világló : égő mécs, forgács-
gyertya.

villancs : éji őrtűz.

virhuszik : böszül.

virran : bösszen — rá.

virrog v. agyarog.

viszkolni v. viszkotolni v. vaczkolni.

viszkota : szemethely, elhevert szemet, így : *vaszkota* ugyanaz értelmű.

visszálni : újra eljártani — beretvéval.

vonítottóra : egy vonítással oldhatólag — kötni.

Vaszkolni : vaszkán igazítani — sertés.

vaczkondozik v. viczkándozik ; így is : vaczkondani, viczkan-dani.

vaszora : tehénnek nemirésze.

vendégfentő v. bagolyláb.

vendégláb : lábpótló.

végeszakadatlan — p. o. mind tart végeszakadatlan, azaz : soha nem szabad vége.

vendégségfia : torfia, nyalánságul hozott édfalat.

vasaló v. téglázó.

vaegy v. vaj egy : vagy egy.

Z.

Zakota : sok mindenféle butor egy háznál.

zándor-ember : zordon mord ember (Udv).

zándorodik : mordul.

zavarán : zavarmódra — csinálni.

zelebelni : zöréncselni — falevél.

zene-zuna : zaj ; szózaj.

zig-zug v. zege-zuga : szik-szák ; és : sok hányódó portéka, szakszina.

zizegni v. zizeregni : neszez — sáska.

zuborolni : zavarni vizet.

zugatni : rebesgetni — hírt.

zugodalom : panasz zugás.

zuválni : pletykálni.

zurbolni v. zurubolni v. zuborol-ni : zavarni, gubúlni — vizet.

zuzolni : összehurolni, finyelni, innen : *összezuzolódik*. Az össz-szebomlás a' kifejezések szerint különböfélekre vonatkozik, p. o. szalmát és kendert zuzolni, fonalat hurolni, gyep-lőt hámot finyelni, ruhát bo-nyolni, vizet zurbolni, szörné-müt csepülni, vetést kuszálni, ágat guzsolni.

zuvat : utcahír.

zuvatolni : zugatni hírt, szót haj-tani.

zökötés : zökögös — út.

zödületkor : tavaszkor.

zürmölni : szelesen havazni.

Zuhota : hurutás, náthahurut.

Zs.

Zsába v. pip : nyelvbaja — szár-nyasnak.

zsábolyogni : nyavalyogni.

zsámbálódik : nyugtalankodik — fájdalom közt.

zsámbás v. csámpás : beteges.

zsarlatni v. sarlatni : kínozni?
 zselyp : hant, homp; innen :
 zselypelni : hantolni, hompol-
 ni (Hétf).

zsendületkor : búzaszemzéskor?
 zсібeg v. zсібelyeg — a' fájós
 seb.

zsilip-sodra : zsilipre toluló víz.
 zsimmeg : zсібeg — köszvényes
 tag.

zsiralávaló : zsírfogó, zsírser-
 penyő.

zsíramat : zsirtartalom, p. o. a'
 sertés zsíramatja.

zsupp! : supp, zsapsz.

zsuzsolni : bosszuforrázólag sut-
 togni — együtt valaki ellen.

zsürmölni : vízbevájni — kapa-
 rászva benne valamit.

XV.

Divatos idegenszók.

Lájbi, kaput, istibli, lastok (ladstock), rastok (rasttag), pakk, flaskó, porkoláb (tán burgecorporal v. wartcorporal; a' szászvárosokban ugyanis *burgnak* mondják a' városi tömlőczőt), paplan, pástétom, majorság, firiss, faraj (belső- v. szobalány), ridike, paropli, vikler, surcz, koszten, estempej, pék, kifli, zsemje, fertáj, ordináncz, fűrűstök (közönségesebben : ebéd), esterázsa, dorót, bakter, soróf, ájer (levegő), istálni, espékelní, flangérozni (czé-kászni), hengér, tászli, pintli, bagázsia, fáin, duplomoson, kara-fina, szakszina, superlát (ágytető-iv), zósz, koszt, kandur, kandér, pántika, korella, pestis, pokla, pakulár, bács, eszténa, kukli, rás-poly, fisléder, czilinder, huzentrág, czók, istrang, espárga, róska, rost, krágen v. kravátli, liktariom, bakonpart, komondó, kordon, gránicz, lajtörja, gléda, hunczfut, czédula, gallér, táska, estáló, kontorás (sóör), felcser, fuér (fourier), filinta, karabély, mordály, serét, pikszis, eskotolya, kuffer, prozsmítálni, porotestálni, kom-pona, eszkápálni (kivergödni), kurazsi, czégér, czinterem, kuria, gáng, garádics, diván, kanapé, virsli, langalus (német táncz), penna, gusztus, petrencze.

XVI.

Kiveszni indult szók vagy ritkán használtatók.

Agg, eb, indomtalan, ifjonta, leánta, dimos, ideg, iv, ját, tusz, jós, koczogány, dolmány, or v. orv, tege, tetem, égedelem, piszonyu, tébolyu, szemlekes, sulylik, sarvalni, forramat, zsíramat, botor, bögre, czafrang, dédös, dédük, ős, bajnok, dali, orozni, duga v. dugály, neszüdik, áporkodik, penyvedni, rébzet, sarlatni, negéd, silák, villancs, szájbércz, szilimány, terjes, üszküpu, zándor, zsába, rebenczes, leppencs, szonnyadni, sunyni, keremet, élesz, karjas, ingerség, izzákony, havadi, gázso, csenderü, fekü, főköny, fakócza, eszedik, mágja, czallang, csapadó, bölöncs, bitolyodni, bitonya, bélmes, alítani, bajvivó, hatag, deczeg v. délczeg, *párta*, *bübj*, csalma. Ezekből némelyeket csak összetéve vagy közmondásban lehet még hallani, mint: orgazda, orozvamaró kutya, hóttetem, czafrangos köntös, gyere velem bajnokára (gyermek-versben), zándor-ember, küséslesz, feküfa és átalfekü, eb's kutya.

XVII.

Változatos használatu szók alakjokra nézve.

1) Rendes hasonlatilag változnak: füttyöl, füttyöröl, füttyürész; sováll, sovárol; hutyoll, hutyorol; csöll, csöröl; ódall, ódarol; henyél, henyérél v. henyérész; czipál, czipárol; markász, markolász; matász, matarász; jödögel, jödögél; eregel, eregél; folydogal, folydogál; szedegel, szedegél, szedgél; menegél, menegél; kerengél, kerengél; méregél, mérkel; járogál, járkál; huzogál, huzgál; hágsol, hágsál; zakatol, zakotál; kaszabol, kaszabál; karicsol, karicsál; szimatol, szimotál; hangicsol, hangicsál; szökdicsél, szökdéncsel; körmicsél, körmécsel; börbitel, börbétel; zorovincsel, zürincsel; szállingol, szállongál; állingol, állongál; szállingozik, szállingózik; állingozik, állingózik; rakodik, rakódik; keringezik, keringőzik; téringezik, téringőzik; rejtezik, rejtőzik; lödöz, lövődöz. Illykép: kasmat, kasmota; szimat, szimota; pemet, pemete; lagymat, lagymatag; garangy, garangyag; varancs, varancsag,

kalanes, kalancsag; lebenye, lebenyeg; gomolya, gomolyag; ormoja, ormojag; perme, permet, permete, permeteg. Így: fekhetik, fekühetik, feküdhetik; tereget, teritget; vállogat, vállasztgat; és így többek ezeknek hasonlatára.

2) Különszerűleg változva használtatnak következők: vergődik, verdődik; szürkőnyet, szürkület; uszít, huszít; urok, hurok; gyik, gyék; bilincs, gilincs; fürgöncz, virgöncz; odahaza, otthon; odalá, odale; tovább, tovább; kül, küvül, kült; inset, inset; errünet, errünnét; onnat, onnét; részt, részint; helyt, helyen; eppen, eppog; esmet, esmég; mán, már; élesz, élesztő; elegy, elvegy; igyenes, egyenes; meddű, meddő; enyü, enyv; könyü, könyv; marok, marék; imely, émely; czibál, czipál; jedni, ijedni; csidkó, csikkó; egres, egris; bivaj, bihaj; ferhécz, felhérez; kigyó, kégyó; rókancaza, rókinceza; arány, irány; divatlan, duvattan; ünnepe, innap; dűcsekedni, dicsekedni; üdö, idő; ügyekezni, igyekezni; doncs, dancs; czefre, czófra; csiperke, cseperke; dészü, gyüszü; buszu, boszu; beretva, borotva; nihány, nehány; künnet, küvünnet küvüllünnet; zeke, czedele; cserge, pokrócz; czom, czomb; tereh v. terü; tulu v. tollu; csizma, csimma; mindegyik, mindegyik; annyi, anyi; ennyi, enyi; ennye, innye (ejnye!); minyá, minnyá, minnyát, minnyát (mindjárt); botikó, butikó; derék, darék, darak.

3) Megfordítva v. fonákítva is használtatnak ezek: gomb, bong; mecsevész, csenevész; böncsölget, csömbölyget; vakmerő, makverő; csutak, tusa v. tus, v. tusok; csafarni, facsarni; csög, göcs; sugorog, guzsorog; billen, libben; tespedni v. tepsedni; deged, gebed; peslet, szeplet; fentereg, ténfereg; husáng v. suhang; egyelit, elegyit. A' kalán, hedegü, feteke, tereh v. terü csak egykép használtatnak.

XVIII.

Sajátságos szólásmódok.

Tövig romlott = merőben tönkre jutott.	Akad kezefogaja = vele kikezdő találkozik; és : vevője.
Szós valakivel = vitázik valakivel. (?)	Nyomba venni = nyomozására indulni.

Megfogta a' képség = csuda fogta.

Gaibába hozni = bajba keverni.

Világba forgott szorgott ember.

Temetőtálpából leégett falu, azaz : egészen, merőben.

Fürköt ütött = ellopták hirtelen.

Tetén ütni = agyba ütni.

Facsaros lelkü.

Tekeres beszédü.

Eszerekedtén van.

Büdübe vinni = veszedelembe vinni.

Tunya neki = könnyü neki.

Ki a' paréra! = ki a' játszó terre.

Meghozta a' lelkit — megnyugtatta.

Ügybe se venni.

Ügyet se vet rea.

Egy ingre birt = csak egy ingre jutott.

Szüve megesett rajta = megsajnálta.

Megesett szüvibe = elszomorodott.

Rajta sulylik.

Vijja magát = makacson felesget.

Kivilágra olyan = épen olyan.

Vég válik benne majd = majd elvállik mi lesz eredménye.

Nagy meglátó dolog ez! = váratlan furcsa baj ez!

Tedd el 's ne vedd elé! = semmiség!

Szüvibe van = szándékában van.

Hete jő, hete menyen = sokan járnak.

Vérbe gübülni.

Vérig verni.

Hányasdiba jár? = hány fogattal jár?

Huzhezza = hasonlít kissé hozzá.

Kiköt a' képiből = elhaloványult.

Jó félbe van = részeg.

Készkéntelensége tartja.

Veti fel a' helyet = dühöng.

Nem is alítja = nem is képzelet.

Szüvit vesztette = bátorságát vesztette.

Embere válogatja = külömség van ember és ember között.

Átalját venni = középarányát venni.

Megvette a' félszit = félelmessé tette magát előtte.

Elhültem rajta = elképtem rajta.

Szint tart vele = egyenlő magos vele.

Istené ügyem!

Kopogó fejemre vagyok = egyes-egyedül elhagyottan.

Fenekire verni = elfecsérteni egészen.

Nő a' lelkem belé = hízik lelkem rajta való örömeiben.

Lelkemtől szakadott = igazi kedvemre való.

Nem fér a' lelkemhez = nem engedi lelkiismeretem.

Nem jóllakástól való.

Síróba eresztetni = sírásra fokasztani.

Az álló esztendőben = az egész évben.

Elbéllették a' dolgot = elcsinálták a' dolgot egymásközt hamisan.

Romlandó szerbe van.

Üzi az eszit = bolondját járja.

Szerbe állani = szerre járó vállalatra, p. o. közasztaltartásra egybeállani úgy, hogy egyszer egyik, másszor a' másik sor-következve adják be a' főzni-valót.

Ereje szakadkozott = erejéből kifogy, t. i. erőltetett munkától.

Félvállra venni a' dolgot.

Büzbe keverni = rossz hírbe vinni.

Elkeresztelték az utját = bevágták útját előmenetelében.

Ezeribe egyszer = sok közül egyszer.

Sebes kutyafuttába — sietni.

Csak az ige tartja = alig-alig marad fen.

Szörszálon függ = esés fenyegeti.

A' lelked fonája! = te esztelen!

A' szemed gyökere! = te ügyetlen teremts!

Nincs annyi juthatásom = nincs annyi módomból v. érkezésem.

Töt-mult = időtelve, időnek vártaival, (történeti elbeszélésben használtatik).

Nem várt a' hangja = félhangon énekel.

Rábüntetnek valamit valakire.

Reavétette a' nyelve.

Véti a' tréfát = nem fogja a' tréfa.

Ebül 's kutyául mondja.

Czinkust huzni — sorsot vetni osztályra.

Megigézte magát = tetszik önmagának.

Más becsületiben turkálni.

Özönnel = sok, bővíben, fölösen.

Dögivel = untigvaló bőségben — szertelen sok.

Abbavétette a' dolgot = félbehagyta meglepetésében ijedtében a' dolgot.

Nem juthatok mindenfelé.

Kapsiba sem jut.

Sok héjával vagyunk = sok hiányzik nekünk.

Eléjeledni = éjtől meglepetni; így: elesteledtünk v. ránk es-teledett.

Nyelvén a' szüve.

Nem fér a' begyibe.

Senkitől el nem fér = nem hagy békit senkinek.

Férhess! nyughass! = férj tölem! szünjél!

Elig ténfereg el = alig vánszorog.

Se üze se büze!

Se sova se borsal!

Bolondot üzni valakiből.

Tisztán 's igazán!

Sok a' dolgom 's mind szorgos!

Elig facsarodott el = alig bírta magát odább.

XIX.

Közmondatok.

Egyszer dobi másszor kopi.

Elöl vágja a' rendet = tekintelylyel bir a' több társai előtt, vezérszerepet viszen.

Köpi a' markát = nagyot ígér ereje felől.

Lassan a' testtel!

Igazmondás nem emberszólás.

Könnyü a' szó, de nehéz a' só. (Nagybányán.)

Kirug a' hámból = kicsapongó.

Ebsont megforr.

Vén fa árnyékában jól lehet nyugonni.

Szél fuvatlan nem indul.

Tavaji hó térdig ér = múltat emlegetni ha abba semmi haszon.

Még találkozunk egy száll pallón! = még lehet közünk együtt.

Úgy hazud mint a' talpon égett ördög.

Igéret hazudság bolondnak öröm.

Vert viszen veretlent.

Elkapta a' ló = elhitte magát.

Frissen mint a' pislen!

Vér vizzé nem válik.

Bénőtt már a' feje lágyja.

Szél ne lenne, tűz sem égne.

Kutyának marását szőrivel gyavitják.

Egyik idő ellensége a' másiknak.

Jól felkösse a' nadrágát!

A' jó kocsis helyből megfordítja a' szekeret.

Szemesé a' játék, vaknak alamizsna.

A' szegény szánnivaló, a' gyenge kimilnivaló.

A' mi másba, benned es hiba.

Álló idő szelet vár.

A' vad még megkeresi a' csügit = előbbi rossz életmódjára visszakivánczik.

Nesze semmi fogd meg jól.

Megvetették vánkös nélkül az ágyát.

Kotybelé szilvalé!

Az ember jót remél 's rosszat ér.

Minden lébe kalán.

Zsákba a' feje.

Nem jó szeren köt.

Vótét a' tót semmit sem adott vót.

Zödet mond, vadot szóll.

Ónoz hidegen = hazud.

Köss bogot a' nyelvedre!

Bővibe termik, szükibe érik.

Gazdagtól él szegény.

Elbornálták a' dolgot = okosan elpalástolták a' hibát, hogy rossz
következése ne legyen a' törvény előtt.

Elbéllették a' dolgot = pénzzel megvesztegetve a' bírót jól el-
sü-
tötték tervöket.

Megsütötték tűz nélkül.

Mindenbe belésül.

Polyva közül vállik ki a' buza.

Bog oldásához erős legyen körmöd.

Eb 's kutya! = egyenlő rossz mindakettő.

Ki ebek közé vegyül, kutyán esik keresztül.

Nyulbocskort kötött = félénkül elszaladott.

Szánom szánom, de magamot inkább sajnálom.

Fábaszorult féreg.

Ki tanálni embere, lesz es annak kenyere.

Nyelvvégről kel a' beszéde = nem szívből szól.

Sok a' jószág, kevés benne a' jószág.

Elkapta a' konczot, foga törött belé.

Száráz konczon rágódik.

Kövére igiretnek vékony lett a' leve.

Ki hogy főzi, úgy es köti.

Minden szereti ha becsületire szólnak.

Sem ingem sem gagyám! = nem érdekel.

Vak veti világtalannak.

Rug a' szeléhez = nagyralátó kicsin v. szegény.

Inába szállott a' szüve = bátorságát vesztette.

Nyulik a' nyaka belé = nagy gond 's erőltetésébe kerül, p. o. költ-
séges építés.

Válogatósnak vadalma, még annak es a' rosszza.
 Leütöttek az orra mellett = megalázták.
 Harapja a' kutya hasamat = megehültem.
 Fejvakarás félakarás
 Éretlen gyümölcs hamar rothad.
 Elbucsuzott a' kapufélfától = elszökött.
 Nagy követ vetett a' vízbe.
 Minél nagyobb a' váratja, annál kisebb a' látatja.
 Hordja a' zsendelyt utánna = elszidja.
 Megmosták szappan nélkül.
 Kirántották alólla a' gyékényt.
 Ha a' nap feljő, a' hódra nem sokat ügyelnek.
 Hosszulére ereszteti.
 Ide ne bot nélkül.
 Azt sem mondja ebem kutyám kusti ne! = bucsu és hir nélkül
 odahagyta a' házat.
 Egér nem fér likába, tököt kötött farkára.
 Legyen nemes a' ki nemes.
 Kötött kerékkel hegyre bajos felmenni.
 Jobb kezivel szerzi, bal kezivel semmié teszi.
 Egyik keze adja, a' másik nem hagyja.
 Tátott szájjal nem lehet füttyölni.
 A' galamb es ugy tündöklík ha mozog.
 Szó szót hoz.
 A' maga nyakára tekeredett ostora.
 Még csizmám talpának sem kell!
 Legény a' talpán! = nem könnyen fél valakitől.
 Még szájomon az ize!
 Uti füvet tett a' talpa alá (ellábalt.)

XX.

Játékos versikék.

Bölonbika, vadalma, horgas kés a' nyakadba. (A' bikát boszontják vele a' gyermekek.)
Fitos, fotos, martonos, férre fosott angyalos. (Háromszéki négy falu egymás mellett.)

Falatka kele nyelvemre, ha kele, ma kele, szökjék az N. térdire.
(A' végett mondják, hogy megmenekedjenek a' nyelvviszketegtől.)

Gyirszita, gyakorszita, eredj a' mennyországba, vagy : buj be a' pokolba. (Mondják a' játszó gyermekek, kik elévezetnek egy más gyermeket és magok közt elé 's hátra meghintálva ellódítják magoktól.)

Rezes csikó, rezes hám, Jákob, Izsák, Ábrahám.

Jeruzsálem, Betlehem, hugom asszony hem hem hem. (Tánczvigalomkor.)

Jere ki pajtás bajnokára, mogyorófa botókára.

Én es veled vers, te es velem vers stb. (Illyenforma versmondó-
kával híjják ki egymást bajvivásra a' botikós páczával
fegyverkező pásztorgyermekek, 's jól elverik egymást.)

Jakab-pap kapuján hat vak bakvadgalamb ül. (Ezt sebesen kell is-
mételni.)

Kantures áses merépalaczko stb.? (Illyenforma egyberagasztott
szók hadartatnak el, hogy bajos legyen együtt megérteni.)

Szebb a' páva mint a' pulyka, szebb szebb szebb! (A' pulykát bo-
szontják vele.)

XXI.

Találós mesék.

Sugár királyfi ül langszin köntösébe,

Könnyeit hullatja széke környékébe.

(Illyenformán rejtélyezik az égő gyertyát.)

Feteke fenékből iszik egy hót madár

Nyoma es feteke, fcsjér mezőn ha jár.

(Illyenformán rejtélyezik az író-tollat v. pennát.)

Két darab hus között két éles fog harap. (Olló).

*Pedrik tekerik, alól megbogozzák,
Egy likon átalvonják, jól megránczигálják.*

(Varró-czérna.)

*Téli jó nagyanyám sok a' főt ódalán,
Sziporkál csendesen füstös szegületbe.*

(Kályha-kemencze.)

Mit teszen-veszen az ember legtöbbet?

(Lábát.)

Terpe zsidó mennybe néz.

(Káposzta.)

Mondja virág virágnak,

Várja végit világnak.

Ket vén fának ledötit,

'S a' meghótnak felkötít.

(Azaz : mondja szerető szeretejének, hogy várakozzék míg besötétedik, 's az öregek lefeküsznek, 's a' tűz föléled a' hamu alól.)

LŐRINCZ KÁROLY.

Szekely szók és szólásmódok.

Azon alkalomból, hogy a' „Magyar Nyelvészet“ idei II. füzetében néhány szekely tájszó tétetett közzé, indítatva érzem magamat én is arra, hogy néhány általam régebben összeszedett szót és szólásmódat ugyane' nagybecsű füzetek hasábjain a' szives olvasónak talán nem egészen unalmára közölve a' széthullástól megmetsek. Budenz úr is megvallja, hogy „még véghetetlen hiányos a' szekely szó- és szólássajátságokrul való tudomásunk, 's ohajtva várja különösen az Erdélyi Muzeum-egylet által e' hiányokat mentül hamarébb pótolni.“ A' Magyar Tudós Társaságnak 1838-ban kiadott Tájszótára nagy részben szekely szókat közöl ugyan, de a' szekely dialektusnak még csak zsenge mutatványa ez. Míg tehát az ebbéli igényeknek elég tétetnék, míg egy Nagyszótár az összes magyarság és magyar nép nyelvkincstárával ajándékozná meg nyelvirodalmunkat : tán nem lesz egészen fölösleges az efféle csekély tarlózatokat is figyelemre méltatni. E' nyelvkincsek (már ha szabad a' tájszókat és szólássajátságokat így neveznem) ugyanis ollyatén bánya, melyet századok is nehezen aknáznak ki. A' természet szülte és nevelte nép, részint régibb alakokat hübben megtartván a' nála kevésbbé változékony korszellem miatt, részint természetes nyilatkozatai folytonosan új, vagy legalább újabb fordulatu onomatopoëtikonokban és szókban törvén ki, mindig letéteményese azon durva anyagoknak, melyeket a' közművelődés előnyére a' nyelvészeti irodalom készséggel dolgozik föl és kell, hogy földolgozzon.

Ennyit tájszóink érdekében előrebecsátva, mielőtt főleg csíkszéki szóinkból néhányat közölnék : a' M. Nyelvészet idei 2-dik füzetében értelmezett ezen két szóra : *sikotyu* és *sutina* vagyok bátor egy pár észrevételt tenni.

Csikban jól megkülömböztetik e' két szót : *sikoltyú* és *sikkattyú*. Sikotyu vagy jobban : *sikoltyú* ugyanis nálunk egy 3—4 szemből álló lánczdarabot (hasonlót a' rövid bilincshez) tesz, melylyel a' tézsolya (lásd az idézett Tájszótárt) vagyis két előlfogott marhának rúdja a' hátsó rúdhoz ragasztatik. *Sikkattyú* alatt pedig azon karikás szerdékeket értjük, melyekről a' nyüstök függenek, azon megjegyzéssel, hogy azon nyüstkarikákat, melyeken csak két nyüst szerepel, mint például a' közönséges kender- vagy lenvászonnál, nem nevezik sikkattyunak, hanem azt, melyről négy vagy hat nyüst függ. Innen *sikkattyus* név alatt jó bizonyos különbféle *sujtásos* = sávós tarka szövet, melyből a' székely fehérnép magának a' legcsinosabb és tartósabb rokoját, előruhát vagy karinczát, a' gyermekeknek pedig a' legszebb harlekin mellényeket készíti. E' szerint én a' *sikoltyut* már a' láncz zörgő minőségénél fogva is a' *sikolt* = (lárma = zörög = csármál mint az utcagyerek) igénk értelmével, a' *sikkattyut* pedig a' *sikkaszt* (sikkasztu = sikkattyu talán?) jelentésével hoznám kapcsolatba, azon analogiánál fogva, hogy ez (t. i. a' sikkattyu) által az osztovátán benyúló fonálnak fele a' másiknak mintegy alája sikkasztatik, lopatlik és viszont a' nélkül, hogy ezt a' vizsga szem is kivehetően kísérhetné. (L. a' sikkaszt értelmét a' Tájsz.-ban). Illy értelemben adja a' többször említett 1838-ki Szótárban a' *sikkattyut* Mindszenti, mint bodrogközi, és Gáthy János mint szathmárvidéki szót. Gyarmathi is közli mindkét szót, de bámulatos confusiókra épen megfordított értelemben, mint mi; mit azomban, ha Kállay Fer. *sikotyu*-ját is — mint írja — a' tézsolya végén lévő láncz jelentésével ideveszszük, a' kézirat hasonlóság miatt összetévesztett olvasásának kell tudnunk; miután népünk a' sikoltyut a' sikkattyutól olly jól megkülömbözteti : míg bötü szerint a' Tájsz. 329. lapján az említett szók jelentésében eligazodnunk nem lehet. — Mi már a' *sutina* szót illeti : az jelenthet valamelyik vidéken kopott söprüt, mit erősítene még azon elemzés is, ha a' sutinát a' *suta* = (buta, butult, elmetezett. L. a' Tájsz.) melléknévből származtatnók; de nálunk a' sutinát imprecatiókban és más érteménynyel használják. P. o. „a' sutina egyen meg“, „a' sutina vigyen el!“ általán a' „*suj* = (tán süly vagy szú) egyen meg!“ „A *betia* (hihetőleg : bestia) vigyen el“-féle imprecatióknak csak enyhébb kifejezése; honnan

valami *manó* jelentésre, vagy más hasonló mythologicus fogalmára kell a' sutinának jönnünk. ¹⁾

Álivány : gyöngé teremtés; „vékony bordában szőtt ember.”
aló : rajta; futni indító indulatszó.

ángyi : ágy, bátyám felesége.

áristrom : tömlőcz, fegyház.

árpa : rendes értelmén kívül szemhájon támadni szokott kelés.

aranyam : kedvesem. „Nekem ha akkora sárig arany vóna sem kell.”

árnyad : fárad, lankad a' meleg miatt.

az ige tartja : egy czérnaszálon függ, rossz, odavan.

attól mégés : valójában; beszéd elején, például : „Attól mégés ügyes ember ez.”

bizsán : erős és izmos ökrök neve. E' szónál eszünkbe jut a' „Tauri de Basan.” (Szentírás.)

bojti : hasonló czomos marhák neve, melyeknek karikaszarvuk van.

bolán : moldvai fajbeli butaszarvu ökör neve.

bolhaszeg = lapos ékszeg, melyeket a' megtapasztandó *bornákba* ²⁾ szoktak verni, hogy a' tapaszt le ne *szotyogjon* = hulljon.

bajlódik : vesződve működik valamin vagy valamivel.

bazsarózsa : pünkösdi rózsa.

bekés : kaput-féle felső öltöny, oberrock.

bemond : vendégség alkalmával az ételeket.

bibirkál : ujjaival valamin játszik, *matat*.

bibirka : matatgató. Gunynév.

bizgat : ingerel, éleszt. „Ne bizgasd a' sárt, mert büdösebb lesz.”

Alnépi közmondás.

bojgat : lásd bizgat.

bogolyás : oly tyuk, melynek fején bub = tollkorona van.

boly : zsombék, hangyaboj.

¹⁾ A' *sutina* szót ugyancsak Csík-Somlyóban jegyeztem; de mielőtt azt valamikép származtatva fejtegetnök, mégis arrúl kellene biztosítani magunkat, hogy nem idegen eredetű-e? Aztán a' különböző használata is talán földerülne.

B. J.

²⁾ A' szövegben dőlt betűvel nyomtatott és nem értelmezett szavakra nézve l. a' Tájsz.

Bigna : Ignác, Náci.

borbolya : bizonyos ernyősfajú növény, melylyel a' pulykafiakat
étetik = táplálják.

boroszlánfa vagy-virág = orgonafa v. virág.

borsos : drága.

bojza : bodza.

buksi : nagyfejű. Gunynév.

bakszaka : bütykös fehérnedvű réti növény, melyet ifju korában
a' gyermekek megszoktak enni.

bakszánka : *csigolyavesszőből* font kis szerdek. Gyerekjátéknak.

begygyez : kavicsokkal játszik.

beleüt : p. o. hideg a' kézbe.

bátran : e' h. hamar. „Lépjél bátrabban“ = hamarább.

buszul : boszul. „Világ buszujára“ = a' közhelyeslés, a' közvéle-
mény ellen.

bű : ocsmány, utálatos. „Menj el bű állat.“ (Megvetés.)

Csücsörödik : kidomborodik, kiül p. az ajak; innen : csücsöri
száju.

csucus : hús. A' gyermekbeszédben.

czipók : marha neve.

czom : czomb, tag (*κατ' ἐξοχήν*), *czubók* (a' békánál) *czimer* (a' bá-
rány-, juh-, kecske stb.-nél).

csoronkál : vékonyon csorog.

cságot : balról jobb felé hajtja a' marhát; innen :

cságotyú : azon része a' *talyigának*, mellynélfogva ezt szántásköz-
ben balra vagy jobbra járatják.

csandargat : keveri, lobálja a' vizet valamely edényben; a' keve-
rést = *forrózást* v. malotát a' kádban stb.

csaponyólag : rézsutason.

csics e' h. csecs; innen :

csicserész : pajzánkodva fogdossa a' fiu a' leánykát.

cserepzik : kérgesedik, p. az ajak, midőn fölhasadoz; csepzik a'
haj, szőr, összecsepzik.

csercse : bizonyos bőrfityegő a' juhok, kecskék és sertések nyaka
alatt.

cserkabala : olly hosszú deszka, melly közepén egy fölásott alkal-
mas *czövekbe* illesztetvén, 's a' két végén egyének ülvén, for-
gattatik = ringspiel.

csikkan : marjul, kimegy helyéből a' láb v. kéz.

csobány : 1) nagy juhászkutyák *); 2) csobányos : csiki erdőség neve.

csomó : 1) göcs, intumatio; 2) sok valamiből, nyaláb, gyűjtemény.

csök : himmarha nemi része.

csökik : törpén marad, p. az ember v. növény. Innen :

csökevész : törpe = pulya.

csüg : 1) a' vad által megmarczangolt hús; 2) hitvány, tatar, *tajdok* ember.

czirmos : kormos; babos pofájú juh.

csadar : zavar, p. a' nyáját, midőn legel.

csúg : súg; csúgdos : súgdos.

csúga : csutka, p. az almáé.

czekó : virágvasárnapi pálma. (Udvarhelyszéken.) Csikban : *pimpó*.

czeka : néminő játék, melyben az egerek és macska = czeka szerepei láthatók. Innen : *czekázni* v. ő. Tájsz.

csépányos : gaczos, elfüvesedett gabona.

csiápol : lármáz, mint az utcagyerek. V. ő. Tájsz.

Dollik : terjed, emelkedőleg, p. o. a' víz a' jég tetején.

delel : délben megnyugszik, p. a' juhnyáj.

déllő : olly hely, hol a' nyájak delelnék; a' szántóföldeknek délre menő lábai. (Mi egy láböld? Tudjuk).

döböcsköl : megnyomogat, jól megfogdos.

Dénkó : Dénes.

damika : tőrös leves. Melegített vízbe só, ezt ráöntve egy kis *kenyérprítás* = szeletre, mellyen egy kis tőrő-mörzsalék is látszik, 's megvan a' damika.

doromb : egy kis aczélszerdék, melly szájhoz illesztve, holmi deridiri dongó hangokat ad.

dög : 1) döglött állat hullája; 2) tunya, henye. „Ejnye te restdög! hát még most es *huzódozol* stb.

dőjt : fektet, p. csürben a' csépelni való kévéket. Innen :

dőjtés : egy egyszeri letétel = 6 v. 7 kéve rozs v. buza.; *félkalon-gya* pedig = 13 kéve a' zab- és árpánál.

duna : kövér; „Ez a' gabna ollyan mint a' duna = *termett*.

*) *Csobán* perzsául (és innét törökül) = juhász, pásztor.

dermesz : ezombközépig érő tarka vagy kék flanélból vagy posztóból készült kabát.

disznyócsucu : lóhere, melynek virágzásából a' gyerekek mézet szívnak. A' réten, hol nagyobb mértékben van, csucukás széna csináltatik.

dugvateli : egészen tele = *sziniültig*.

dözsöl : könnyen él = *duskál* a' sok vagyonban.

dudorodik : kedve jő, neki kerekedik.

duvad : omlik, p. a' fal.

duvaszt : a' fa kergét lehúzza, 's *kászut* csinál belőle.

Elcsinál : p. a' fogamzott gyermeket elcsinálja. Procuratio abortus.

elpáhol : elver, megkujakol; *kujak*? l. a' Tájszótárt.

élhetetlen : gyáva „kinek egy kalán vaj nem olvadna el szájában.

ét : megmérgez, étet. Én étek, étesz, ét.

éfiu : ifju; innen : éfiattam, -ad, -a, ifju koromban.

egyszeribe : mindjárt.

éppenés-éppen : épen, akkor; néhol : épeng.

elhergel : elveszít, p. a' gyermek a' kést az utcán.

Fancsika : 1) rongy, ribancz = foszt; 2) nemzetség. „Ennek a hetvenhetedik fancsikája es hunczfut vót.“ (L. pereputty a' Tájszótárban).

férkezik : helyet enged, szorul. „Férkezzetek fazakak, hadd térjen a' csipor (= *csupor* = kislefű) es.“ (Közm.).

fésű e' h. füsü.

falaz p. o. kereket; *köntörfalaz* = szabódik, mentegetőzik.

fene : fene; innen :

fenyesség : bökkenő. „Jó vóna; de az a' fenyesség, hogy stb.“

félék : felekezeti ember. „Ez a' mü (mi) félékünk.“

fallik : farlik = oldalog, p. o. a' szán v. szekér oldalos helyen.

firkol : midőn az eb gazdája előtt, vagy máshol szökdösve farkát csóválja = kandargatja = csandargatja (l. ezt.).

Gáliczkő : rézrozsda. „Ebből es *bajosán* = nehezen lesz gáliczkő“ azaz : a' szándékolt valami. (Közmond.).

gözsörög : menés közben az ember vagy marha, melynek a' hasa fáj.

gacz : gaz, szemét. Innen :

gaczba lépik : csúful jár, baja lesz.

göndő : 1) gömbece, 2) pókhasu ember.

gyápol : letepel = a' földre terít, tép.

gerezd : a' rendes értelmén kívül : az épületek szege.

görözdöl : surlódik ; midőn kemény tárgy másik keményhez kapcsolódik, p. o. az ekevas az utas földön görözdöl. Innen :
görözdölő hangu, énekű ember.

ganyé : trágya ; innen az ige is : ganyéz = ganajoz.

Hazól = hazulról.

heppent : huppant = lepuffant.

hánt : a' fa kérgét lehúzza. Hámoz , meghámoz talán nem fejezi egészen ki a' hántani értelmét ; mert p. meghámozni a' lovat = a' hámat lóra tenni ; meghántani pedig a' fát = lehámozni a' kérgét.

hányadán , p. csépelnek : hányadik véka az önöké ? Már tudom, hányadán vannak, azaz : hány hét két hét.

hanyotán : hanyat.

háran : eltéved, elvetődik, p. a' marha a' nyáj közül.

hárint : valami bajt a' más nyakába kerekít.

haskó : pókhasu ; l. göndő. Gunynév.

haslag : hasán ; haslag dölt = hasal.

herget : ingerli az ebet.

hintó : hinta.

höjköl : a' marha v. ló visszamozdul = fartal = zurückerol.

hunyori : félnyílt szemű.

hápónika : háporty, a' zsirtalan hús nyálkás része.

hajtóka : a' katona-mondur nyak- és ujjgalléra.

Immel-ámmal : félválra tenni valamit, átesni a' dolgon.

ispékel : spékel (nem mindig nyulpecsenyét) p. o. Lódulj innet,
mett egyszeribe felispékellek.

Járt-kőt : tapasztalt, világismert.

jókor : korán. Inas ! hónap jókor fel kell kelni.

Kótya-vetye : árverezés. Innen :

kótyázni : árverezni, dobra ütni.

ki-, megigazít : megjavít. Ma bizon , ma megigazgatlak ! Fenyegetőzés.

köhent : nagyot köhög.

kacs : kis kéz ; kacs ! = ne nyúlj hozzá. Gyerekbeszéd.

kalimpáz : valamiről függ, logátozik = csingolyázik.

keresztül-kosul : mindenfelől, — felé.

késleg : gyalog. A' marhákat késleg = szekér és járom nélkül
hajtja.

kollátlábu : hargaslábu.

kompona : mérleg. Innen :

komponálódik : sulyegyenbe jő, p. o. a' kerten keresztül tett za-
vara. (Mi ez ? L. a' Tájpsz.).

kovályog : föl 's alájár, rója a' falut = luczál = házal mint sz.
Lucza leányai.

kozsók : hosszú bunda, suba.

kozsókol : elver, elpáhol (l. föntebb.)

köpezős : zömek, vaskos törpe legény. Innen :

köpezősödik : vaskosodik, terjed.

köntös : vigánó (l. ezt alább), olly asszonyi öltöny, melly egyszerre
rokoja, előruha = surcz és lájbi (mellény).

köppent : illint. Itt megjegyzem, hogy a' székel ezen *int* raggal
több, jelesen egytagu ige értelmét szokta diminuálni, p. o.
ütint, dobint, falint, nyalint, ellint, húzint, csallint, *érint*, stb. és
ezek ad normam : *érint* miért ne lehetnének ? [Kivált mi-
után vannak.]

környödöskörül : köröskörül, mindenfelől.

kötődik : vesződik, kötekedik, vikotálódik = kárpálódik ?

Köpecz : 1) egy háromszéki falu. Innen valami baj meggyűltekor
a' közmondás : „Baj van Köpeczen“; 2) köpecz : komondor.

kutyálkodik : hamisan viseli magát, ingerkedik. „Eridj, ne ku-
tyálkodjál.“

kerembábó : gyerekjáték, midőn például a' gyermek a' *góczláb* kö-
rül vagy másutt forog, azaz :

kerembábózik : ész nélkül forog, mint a' kerges = *kergeteges* juh.

kecskél : felállítgat valamit szétterpesztett lábára ; p. o. az áztatott
kéveken dereket elkecskéli, hadd száradjanak.

kelenta : azon edény, mellyben az esztenán a' prés alatti sajt áll.
Teknöféle faedény.

kopri leves : kopasz leves, damika. (L. ezt.)

kézbeli : furkó, husáng = *csétina* = fiatal bükkcsatló. A' hol sok
fiatal bükkfa sudarul : *csétinás*.

kérincesel : kéreget, ismét és újból kér.

kuvad : a' fa kérge midőn lehámlik.

Legyint : kissé megüt = ütint.

lipicsán : gyáva, rossz testállásu.

lágýtó : kendermagos víz, melyben a' meglugzott (nem lugzott)
= fehérített kendert meglágýtják, puhítják.

legéntem, -ed -e }
leántam, -ad -a } legény, leány, koromban.

lombi : lompos szőrü.

ludlább : sárga kankalin.

ludbőrü : bibircses-bőrü.

lekapja magát : sokaeskát iszik.

lehetetlen-képes! : csodakifejező szó valamely nagyszerű, rendesen
rossz hír vételekor.

lefő, p. a nyak. Le kezdett főni a' nyaka = röstöl dolgozni.

legyezü : kis pózna = szövöcsépre akasztott rongy, melylyel zsír-
vagy vajba mártva a' palacsintát, kürtös kalácsot = fásültet
stb. szokták meglepcsegtetni = legyezni. (Mintha az ember
legyet hajtana.)

lapi (= lapu) *káposzta* : zöldkáposzta.

lankás : róna, vízenyős helység.

lármafa : hajdan faluszélekre, emelkedettebb helyekre alkalma-
zott csóvák és farakások, melyek nagy veszély idején a' nép
általános hadbakelése jeléül meggyújtattak és azoknál lárma
üttetett. Illy lármafák által *vé**) = vevé föl Hunyadi a' szé-
kelységet, midőn a' vaskapui győzelmet nyeré, és máskor,
csak a' történelembe kell pillantanunk.

Maszuta : a' ki gyáván 's hosszason *pipizál* = dolgozik valamin.

megbecsül : 1) tisztel. Én megbecsülöm őt = nem traktálom per
tu; 2) valamely kárt megítél a' becsüs = esküdt.

mazdag : madzag.

marul : marjul, l. csikkan = vicscsan.

mián : miatt.

megcsinál : kuruzsol.

mihent, mihentesen mihent : mihelyt.

mokány : kamasz.

murrog : p. o. a' hegyről lederengező fa, vagy a' parittyából elsi-
vító kő.

meskö : nagyhasu. Gunynév.

*) Így té = tevé, ték = tevék, tének = tevének, tés = te is.

mijes : műves, p. kömijes. „Te mijes vagy ebb' a' dologba“ = részes; mijesnap e. h. műves nap.

Nyálát sem tudja elnyelni : megszorult, jó kézben van.

nyestes, p. suba : nyusztbőrrel prémzett suba.

nyakal : 1) nyakba ver = nyaklevest ad neki; 2) kaszálás közben a' fünek csak hegyit szeldeli az *idilló* = ügyetlen, rossz kaszás.

né : ni.

nádibotikó : kibotosódó káka.

nyáskál : hágdos, peczelődik.

Osztán hát izé, midőn a' népnek mondanivalója nem jut eszébe.

Padmaly : folyók *sirülésénél* = fordulatánál azoknak a' mart alá történni szokott bevájása.

porázsa : izzó hamu. L. *zsarátnak* (Tájsz.)

péllda : csúf, csúnya, világesúfja; tyukok bolondja? —

perzsbüz : midőn valami szőrfele tüzet kap.

pityereg : lassan síroga.

pila : féleszü, ügyetlen fehérnép.

pufók, pufi : nagypofájú. Gunynév.

pufol : megver.

póczkolódik, peczelődik : l. nyáskál.

pajmog = pumog : magában evődik, kárpálódik, mondogat.

pisssen : sírni akar. Egyet se piszszenj!

piszeg : sírás utáni közvetlen állapota a' gyereknek.

perneforum	{	mennyasszonyi hozomány. A <i>hazai leányt</i> kipernefo-
perefernum		
parafernum		

pufra : ingyen, pufra, isten nébe (nevében) dolgozik.

pemhedez : ingyen él, lopja a' drága napot a' diványon.

pisolyog : mosolyog.

rotya : ragya.

riám, -iád, -iá; riánk, riatok, riok; riólik = rólok stb.

riszket : reszket; riszket a' keze, mert keveset adott a' szegényeknek.

rikkat : sírni készti, eszközli hogy sírjon, p. a' csecsemő.

rőköl : nem szippogva, hanem ordítva sír.

rőkönyödik = elfüdül : megdől a' kazal v. asztag.

Szakadkozik : fáradság v. betegeskedés által elgyöngül.

- sied : sülyed. Siedj el! imprecatio.
 süllög : a' nyers fa a' tüzön, vagy a' féltele üstben a' melegedő viz.
 sárcezi : vékony, sovány, pipaszárlábu mint az agár.
 szimirkál : matat, keresgél, p. a' majorság a' szemét-dombon.
 szívárog : lassan, cseppenként folydogál, mint a' kis ér.
 sohujt : sehol.
 síkít : símit tapasztás alkalmával, síkáról.
 sindik : betegeskedik.
 sürülködik : férkezik.
 supál : megver, megkefél.
 szájkó : szájas, tátott száju.
 sármánkó : sármány.
 'sze : hisz, hiszen. 'Sz'én nem t'om = hiszen én nem tudom.
 szemök : nagyszemü, fekete szemhéju.
 szíp : szív. Szípjad = szívjad. A' ganczi = ganár = himlúd meg-
 szíp.
 szurtos : szittós = kormos. l. czirmos.
 szotytyan : esik ; szotyog : hull, hullong ; szotyogtat : hullat.
 Takulj : tágulj, takarodjál! apage! aló! lódulj, mars.
 töcsköl : döböcsköl. L. ezt.
 töcsek : törpe ember. L. csökevész.
 termik : terem.
 tulontul : az elégségesen tul.
 togyog : lépeget mint a' kis gyerek.
 tőked : valamibe furódik, p. a' lehullott nyil.
 töke : három, négy v. két öles sima faderék, tönk. Ha deszkákat
 vágnak belőle : *fűrésztüke* a' neve.
 tongyó : kis kövér fejérnép.
 tonya : 1) mint az előbbi ; 2) örvény, mélység.
 tászli : csipke, üngökon 's máshol.
 tétova : ide 's tova. Tekints tétova az életen = nézz körül a' jó-
 szágon, t. i. a' belsön Innen : tétováz : szórakozik.
 tapp : lépés. Én egy tappot sem menyek.
 tám : e' h. tán, talán.
 támbáskodik : felüdül ; betegségéből v. leültéből nehezen feláll.
 taré : taraj.
 ténfereg : féntereg ; töngörög : höngörög, gurul.
 tunya : restdög. Neki tunya! azaz : ingyen is élhet.

tütü : víz (a' gyermekbeszédben).

Uzsukál : kéreget, az embernek nyakán van = *regnál*.

Vész : cziheres = bozótos hely; innen : malnavész, varsavész stb.

visszáros : tekeres, facsaros; p. visszáros fa, melly nehezen és nem egyenesen hasad.

virgina : klavir.

vigána v. vigánó : köntös. L. ezt :

„Adjuk el a' csás (csá-beli = balfelöli) tinót,

'S vegyünk vele (t. i. az árával) vigánót!“ stb.

Népdal.

vigyít : társalog, együtt mulat (férfi és nő).

viccesan : marjul, csikkan. L. ezt.

veszteg : nyugton, hiában, p. ül. Innen : *vesztegel*.

vartyog, p. a' vizes kapecza a' rossz csizmában.

vanyiga : gyáva, gyenge mint a' *venyige*.

vaeskol : megmarkolgat, összefogdos, p. a' fehércseléd a' salátát.

vakisa : barnaszemű, szemők. L. ezt.

vakkan : sírni kezd. Egyet se vakkanj!

Záp : magtalan tojás, melly az ülő = kotló szárnyas alól *kiesni* mondatik.

zökken, zokkan : megrokkán vagy *rokul* = lejebb száll.

zömek : vastag törpe ember.

zuzmara : hóharmat.

zajlik : jeged, fagyni kezd a' víz.

zsupol : a' kévékből csak félig csépele ki a' szemet.

zakota : 1) mindenféle szerdék, butor, melly rendetlenül van elhelyezve; innen : 2) *zakota* ember, ki mindig láb alatt van.

Helyré, herré e' h. helyre. Hova méssz? Jó herré.

küjjel e. h. kívül. A' csűrön küjjel van a' sütő; azon küjjel az is-tálló stb.; *katymatu* : kankó. L. Tsz.

kullant : tekint. Kikullant az ablakon. (Udvarhelyszéken.)

zeke : posztó fölöltöny, mint a' magyarhoni szűr. Eredetét, mint az attila és buda, a' hasonnevű székely főrabonbántól vette. Gyergyóban : *szokmány*, másutt *czandra* vagy *czundra*, különösen, ha már *viseltes* = ócska.

IMECS JAKAB.

Mutatvány

az

Eredeti török szólásmódokból,

mellyeket a' török nép szájából gyűjtött — Vámbéry Armín.

Példabeszédek és sajátságos szólásmódok úgy különböztetik meg egymástól jellemzőleg a' nyelveket, mint egyes embereket kiváló arcvonásaik, 's biztosan állíthatjuk, hogy azok határozott ismerete nélkül el nem hitethetjük magunkkal, hogy valamely nyelvnek teljességgel birtokában volnánk. Furcsa is valóban és különös dolog, hogy valamint a' keleti arc éles kifejezésekben a' nyugatit sokkal felülmúlja, úgy a' keleti nyelvek is sokkal nagyobb jellemző erővel bírnak mint az európaiak, és az azokhoz nem szokott olvasó hasztalan keresi az értelmét az egyik vagy másik velős mondatnak, ha a' szó szerint való fordításon kívül más értelmezés nem áll rendelkezésére.

Meglehet hogy nem egészen áll ez a' véleményem, de el nem titkolhatom, hogy ez volt az, mi szemem előtt lebegett valamint a' török közmondások úgy ezen Eredeti török szólásmódok gyűjtésében is. Az oszmán nép kebelében élve feltevém magamban az irodalomban nem divatozó szókkal együtt minden sajátságos szójárásokat is följegyezgetni, és több mint egy török barátomnak ez által alkalmat adtam különös gyanura, midőn beszélgetés közben (az illy eredeti mondat hallatjára) a' jegyző tárczához nyúlván, abba írdogálni kezdtem.

Hatszáz példabeszédemet nem sokára Budenz József barátom fogja sajtó alá bocsátani; légyen szabad addig is az Eredeti török szólásmódokból is néhányat mutatványkép közölnem, azon édes reményben, hogy keleti utazásom másik felének bevégeztével ezen kincset lehetőleg kimerítőleg fogjuk bemutatathatni.

1. Szen basinîn csâreszine bak.
Te a' te fejed szerire nézz. — Segits magadon.
2. Gel gelem ki . . .
Gyere menjünk hogy . . . — Tegyük föl hogy . . .
3. Jedji boka bak.
Nézd a' szart, mellyet evett. — Ni, ni! milly szemtelen!
4. Tamam! onda o-kadar para ne gezer?
Épen! nála annyi pénz csak nem sétál. — Hogy is jutna ő annyi pénzhez?
5. Gülmeden bajıldım.
Elájultam nevetéstől. — Megpukkadtam nevetéstől.
6. Szen kejfine bak.
Te nézz a' kedved után. — Láss hozzá a' mulatáshoz.
7. Oghlum, bu olmaz.
Fiam, ez ném lesz. — Fiam, ezt nem szabad (tenni).
8. Okunu atmıs jajinı aszmıs.
Elvetette a' nyilát, felakasztotta az íjját. — Mindenéről lemondott.
9. Eh ne olur, javas javas gide-verszen.
Mi lesz, ha lassan lassan elmendegélsz. — Mi baj, ha lassan elmendegélsz.
10. Szimaszından belli.
Arcszínéről ismerhető. — Kilátszik a' szeméből.
10. Allâhdan bul, allâh musztahakkinî verszin.
Az istentől találjad (kapjad jutalmadat), az isten érdemed szerint fizessen ¹⁾.
11. Aldi fiülini.
Mégfogta (a' tüz) a' mécsesét. — Megkezdődött, kifakadt.
12. Adam szen-de.
Ember te is! — Ugyan hagyj fel ²⁾.
13. Csok sej!
Sok dolog. — Csodálatos!
14. Adam, aghizini bozma.
Ember, ne rontsd el a' szádat! — Ember, ne káromkodjál!

¹⁾ Rendesen olyankor használják, midőn valakinek tettén vagy szaván idegenkedve, azt sem szidni sem áldani nem akarják.

²⁾ Sokszor a' német: „Warum nicht gar“-nak is megfelel.

15. Bana neje karnîn aghrijor?
Miért fáj a' hasad rám? — Miért haragszol épen rám?
16. Gam jeme, vur, patlaszîn!
Ne egyél bút, üssd, hogy csattanjon. — Ne búsulj, igyál pajtás.
17. Kapî kazanmîs olurszun.
Egy kaput nyertél volna. — Pártfogóra tettél volna szert.
18. Szen pek jajan kalîrszîn onda.
Te igen gyalog ¹⁾ maradsz mellette. — Ő felülmúl téged sokkal.
19. Suna ben bir külah ojnajîm-mî?
Jatszszak-e ennek egy hosszú süveget? ²⁾ — Kijatszszak-e ezt az embert?
20. O bos-da adam dejil-dir.
Ez nem az üresség embere. — Nem épen tudatlan ember ez.
21. Is csîkardîn basîma.
Dolgot kerítettél a' fejemre. — Haszontalan bajba kerítettél.
22. Zarar jok, burnu bir parcesa kîrîlszîn.
Nem árt, törjön meg kissé az orra. — Se baj, hadd alázassék meg egy keveset.
23. Eteji belinde bir adam-dîr bu.
Övébe kötött ruhaszegélyü ember ez.
Vagy :
24. Pacsasî baghlî bir herîf.
Felgyúrt nadrágu ember ez. — Szorgalmatos, buzgó ember.
25. Simdi hapî juttu.
Most elnyelte a' labdacso ³⁾. — Most vége van neki.
26. Bodur, fenaszî bu-dur ⁴⁾.
Törpe, a' rossza (az embernek) ez. — Az ördögök közt a' sánta a' legrosszabb.
27. Kardas, szen kalbîni genis tut.
Pajtás! tágasan tartsd a' szívedet! — Pajtás! légy vig és bátor.

¹⁾ A' gyalogjárás keleten az alázatosság és megvetés jele.

²⁾ A' török *külah*, a' keleti színészek jelvénye, megfelel a' latin *cothurnu-snuk*.

³⁾ Czelzés a' méregkeverők labdacsára.

⁴⁾ Különösen a' *bodur budur* szójátéka forog itt fenn.

28. Koltuk verijor szana.
Mankót ád (hónad alatti fogást ád) neked. — Feldicsér, magasztal.
29. Szen aklın basına topla.
Gyűjtsd össze az eszedet fejedben. — Légy éber.
30. Szöszünden dsijeri jarıldı.
Szavától elhasadt a' veséje. — Szívét szúrta meg szavával.
31. Tüjünden bile gecsemem.
Még a' szöréről sem mondhatok le. — Soha sem hagyhatom el, (veszthetem el) őt.
32. Dört ajaghini bir jere getirsze-de.
Még ha a' négy lábát (azaz kézen-lábon csúszva) egy helyre hozza is. — Bár mennyire erőlködjék is.
33. Vallahi! kiz csöpe döndü.
Isten úgyse, a' lány szalmaszállá lett. — Fene sovány lett az a' lány.
34. Fakir fukaranin dsanini jakmis.
A' szegények lelkét égette. — Sok bajt okozott a' szegényeknek.
35. Her kez kendi badsagindan aszilır.
Mindenkit *saját* lábánál akasztanak föl. — Kiki a' *maga* vételeiért bűnhődik.
36. Sejtana pabucu tersz verijor.
Az ördögnek is megfordítva adja a' papucset*). — Még az ördögöt is rászedi.
37. Bir kerre gözüümü jıldirmis.
Egyszer megkápráztatta a' szememet. — Egyszer jól rám ijesztett.
38. Kauk szallamadan ma'na ne?
Mi az értelme a' süvegrázásnak? — Mire való a' hizelkedés?
39. Hele kujrughu csiktı.
Íme kijött a' farka. — Ni, ni! már előbúvik.
40. O-da jüz üzerine kaladsak.
Ez is az arczon marad. — Ez is megszűnik.

*) Szokás a' távozonak az ajtó előtt hagyott papucsokat a' küszöb előtt úgy letenni, hogy kimentekor azokat rögtön lábára vehesse.

41. Elinden geleni ardına komaszın.

Ne tegye háta mögé, mi kezéből jő. — El ne mulasztja,
a' mi hatalmában áll.

44. Kazan szenin basına patlajadsak.

A' te fejed fölött össze fog pattanni a' katlan. — Te fogsz
mindenért bűnhödni.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

Nyelvészeti hulladékok.

18) Okadatolni — megokolni.

Ha nem is helytelen, de mégis kissé mesterkélts és erőltetett képzésű szó az *okadatolni* = begründen, motiviren. Úgy hiszem jobb volna helyette a' székely nyelvjárás élő szókincséből vehető *megokolni*, melyet Lőrincz K. úr a' M. Ny. VI, 340. l. hoz föl illy jelentéssel: *okadólag meg felelni*. Erőltetés nélkül'e' szóra foghatjuk az *okadás* jelentését is, melyet az *megokolni* egyéb analogia szerint annyiban fejez ki, a' mennyiben = vmit *okkal* v. *okokkal* *fölszerelni* (vulgo: *ellátni*), *okkal* v. *okokkal* *valóvá tenni*. V. ö. *megmocsokolni*, *megbélleni* (*megbélelni*), *megpeczkelni* stb. Lehetne aztán mondani, és nem hiszem, hogy alkalmatlanképen, az *okadatolt vélemény* v. *nézet*, a' *vélemény* v. *nézet* *okadatolása* helyett ezeket: *megokol' vélemény* v. *nézet*, *vélemény* v. *nézet* *megokolása* stb.

BUDENZ JÓZSEF.

Az „anakreoni dalok“-ról.

E' vázolatos értekezésre okot adának Szabó Károly úrnak, a' Szépirod. Figyelő I. 476—7 l. „Anakreon dalaiból“ cím alatt közlött fordítmányai.

Hogy a' Cod. Pal. 667—691. l. hagyományozott, közönségesen „Anacreontea“ név alatt ismeretes dalok, alig egyet kettőt kivéve, mostani alakjukban nem Anakreon költeményei, már más-kor említém (Tan Lapok V. 244. l.), most pedig bizonyítom, és ugyancsak

I. hagyományi

II. alakjukra és

III. tartalmukra vonatkozó érvekkel.

Jegyzet. A lyrai költeményeket Bergknek, a' görög lyrikusok legjelesebb kiadójának számozása szerint idézem, 's pedig úgy, hogy az „Anacreon“ alattiakat (Poett. Lyrr. ed. alt. Lips. 1853. 774—806 l.) római, az „Anacreontea“-t (u. o. 807—836. l.) arabs számmal jelölöm meg.

I. *Hagyományi érvek.*

1) Részben gyanúsítja a' dalgyűjteményt annak a' Cod. ben való czíme, melly Jakobs szerint (Anth. Pal. 3. köt. 4. l.): ἀνακρεοντήν συμποσιακὰ ἡμίμβια καὶ ἀνακρεόντια: καὶ τριμέτρα: ἃ ἁγίου γρηγορίῃ ἃ θεόλογον ἐκ τῶν ἐπῶν ἐκλογαὶ διάφοροι-nak hangzik.

2) Egyes dalokról maga a' hagyomány bizonyítja, hogy más költőtől való.

Így a' 2-nak czíme: τοῦ αὐτοῦ βασιλίου; az 5.-é: Ἰουλιανοῦ ἀπὸ ἐπάρχων αἰγυπτίου (Anth. Plan. 388).

Azonkívül van tudomásunk arról, hogy külfölbféle „anakreoni költő“ létezett.

Schol. Anth. Pal. XV. 1. (1. köt. 814 l.) ἑλλόγιοι ταύτης τῆς πόλεως Ἰωάννης Προκόπιος, Τιμόθεος ὁ γράψας περὶ ζώων Ἰνδικῶν, καὶ οἱ τῶν Ἀνακρεοντικῶν διάφοροι.

V. ö. Gell. N. A. XIX. 9, 4., hol Hecker Anacreontis senis helyett Anacreonticis-t olvas. (Philologus V. 508).

3) Hogy egyes dalok idővel eredetiségükből kivetköztek, bizonyítja péld. a' 3. mely az Anth. Pal. ban XI. 48) 11 sorból, Gelliusnál (N. A. XIX. 9) 16 sorból, a' gyűjteményben 21 sorból áll. (V. ö. 7.)

II. Alakjukra vonatkozó érvek.

1) A' mérték.

a) Anakreon maradványaiban igen változatos, tisztán kezelt versalakokra találunk, míg ellemben az „anakreoni dalok“-nak egyik főmértéke a' csonkavégű szökő kettősméret (dimeter jamb. cat.), mely ha alkalmaztatott is Anakreontól, mit be nem bizonyíthatni, de aligha κατὰ στίχον volt használva (Tan. Lapok V. 244).

b) Az „anakreoni dalok“-ban gyakran hibás a' vers hangmértéke, sőt némely dalok épenséggel „politikus“ versekben vannak írva (péld. 38. l. Ritschl a' Rhein. Museum 1842. folyamában közölt értekezését, 's azok műveit, kikre hivatkozik.)

c) Vannak szók, melyek az „anakr. dalok“-ban egész más-mértékűek mint Anakreonnál p. καλός α-ja Anakreonnál mindenkor hosszú, a' kérdéses dalokban mindenkor rövid.

2) A' nyelvezet.

Itt csak a' következő mutatóványokat akarom adni.

Anakreonnál mindenkor ἐθέλω van, a' dalgyűjteményben 35, 11 és 14-en kívül θέλω. (Tanod. Lapok V. 244.)

Anakreonnál πέτουμει, a' gyűjteményben πέταμαι és πετάομαι. (E' külömbsegről l. Lobeck Phryn 581 l.) XIV. 3 σάμβαλον 22. 15. σάνδαλον. —

Anakreonnál mindenkor ἐς; 5, 4. 12, 15. 56, 15. εἰς. — 9, 3. τὰ ταρσά Anakreon koránál sokkal későbbi alak.

9, 1. Τί σοι θέλεις ποιήσω. (V. ö. 4. v. L. Krüger Di. 54. 2. 5 (értsd Krüger, Griech. Sprachlehre II. Theil. Über die Dialekte):

Θέλεις für βούλει mit dem conjunctiv ist auch bei dichtern selten; dem Homer beides fremd und überhaupt wohl erst von Attikern eingeführt. Θέλεις μείνωμεν αὐτοῦ κἀνακούσωμεν γόων; Σο. (Soph. El. 80.) Τί σοι θέλεις δῆτ' εικάθω; Σο. (Soph. O. T. 651.) Θέλετε θηρασώμεθα Ἀγαίην; Εὐ. (Eur. Bacch. 711.) — 14, 22. ὄρη τε καὶ κατ' ἀγρούς v. ö. 25, 5. Illy közösség miatti rövidités“ (ἀπὸ κοινοῦ) sem Homérosznál sem Anakreonnál nem található. — Krüger Di. 68, 9, 2: „Wohl aber findet sich dieser gebrauch bei Pindar und den dramatikern. Πόλιν τάνδε κόμιζε Δι (Bergk: Δι) καὶ κρέοντι σὺν Διαικῶ. Πι. (értsd Pindar Pyth. VIII. 99. v. ö. II. 10. Ol. VI. 42). Πότερα πατρώας ἢ πρὸς οἰκίας χερὸς ὄλωλεν. Σο. (értsd Sophocl. Antig. 1176., v. ö. Lobeck Soph. Aj. 400. vhez irt jegyzetét).

III. Tartalmukra vonatkozó érvek.

1) A' melly dalban a' költő magát úgy különbözteti meg Anakreontól mint péld. az 1-ben, lehetetlen azt Anakreonénak tartani (v. ö. 60 és 2.).

2) Nem tarthatjuk Anakreonénak, mellyek

a) a' valódiaknak utáinzatai (v. ö. LXIV. 46, 8—10 és 45, 10—12.)

b) mellyek más valódiatlanok után készültek (mint a' 4. a' 3. után.)

c) mellyek más költőktől irt daloknak átalakításai (mint a' 7. Archiloch. 24. daláé).

3) Az egyes dalok közt olly nagy az értékkülömbőség, hogy teljességgel lehetetlen, hogy egynek művei volnának. Némellyek jelesek (péld. 32.); mások költőietlenek (péld. 52.); némellyek naívak (péld. 14. Tan. Lapok II. 152); mások tudós tartalmuak (péld. 21. Tan. Lapok V. 243).

4) A' kérdéses dalokban többnyire csak loci communes vannak, és semmi ügyelet sincs Anakreon életének körülményeire.

a) Strabo XIV. 638. azt mondja: Τούτῳ (értsd Πολυκράτει) συνεβίωσεν Ἀνακρέων ὁ μέλοποιός· καὶ δὴ καὶ πᾶσα ἡ ποιησις πλήρης ἐστὶ τῆς περὶ αὐτοῦ υνῆμης.

Hogy Anakreon maradványaiban (a' XV.-ről l. Letronne Fragments inédits 7. l.) Polykratesz elő nem fordul, nem olly igen

föltűnő, mert többnyire csak egy-két sorból állanak; de föltűnő, hogy hatvannál több fönmaradt egész dal között egyetlen egy sem felel meg Strabo állításának.

b) Nem ismerik a' dalok Eurypylét, Kleobuloszt, Lykaszpiszt, Megisztheszt, Szimaloszt és Szmerdieszt, kik mind kedvesei Anakreonnak 's lantja által megdicsőítették. Csupán csak Bathylloszt emlegetik 's azt is valami körülményi 's egyedi színezet nélkül. Az 51.-ben említett Kybébének pedig semmi nyoma Anakreon életében.

c) Az egész gyűjtemény Anakreont mindenkor csak mint öreget tünteti föl, a' minőnek állandóan csak a' későbbi kor képzelte magának.

5) Hitregében való különbség.

a) A' *Βάκχος*, *Αναῖος* és *Βρόμιος* név a' mint Homérnál nem, úgy Anakreonnál sem fordul elő. V. ö. Lobeck *Aglaoph.* 308 és 644. l.

b) Hasonlóképen van a' dolog a' napisten *Τιτάν*-nak elnevezésével (44, 7.) Legelőször Empedoklesznél találjuk (185 v. *Τιτάν ἢ δ' αἰθὴρ σφίγγων περὶ κύκλον ἅπαντα*).

c) Anakreon csak egy Eroszt ismer, 's az ifju szép de egyzersmind hatalmas isten; az „anakreoni dalok“-ban hol egy, hol több, hol lepkealaku, hol mintegy madárka, 's egész fajzata van, a' mint csak a' későbbi korban kifejlett művészetek játszisága költötte. V. ö. Preller, *Griech. mythologie* I. 240.

d) A' 13, 3. említett Kallosz, egy Kythérétől különvált személyesítése a' szépségnek, nem csak Anakreonnál nem, de még másutt sem létezik.

6) Korellenességek (anachronismusok). Fontos érvek arra, hogy az „anakreoni dalok“ későbbi korból valók ama korellenességek, mellyek bennük támaduának, ha Anakreonnak tulajdonítanók.

Így péld. 2 B, 7. 15, 8. 34 és 16, 25. az enkausztikára vonatkoznak, melly neme a' főtészetnek Görögországban Anakreon után vette volt kezdetét 's csak későbbi korban fejlődött ki. Rhodoszban pedig a' főtészet csak Protogenesz által lett olyanná, hogy 15, 3. *Ποδίη τέχνη*-nek lehetett nevezni, melly művész N. Sándor első utódai alatt működött (Brunn, *Gesch. d. griech. künstler* II. 286).

A' 3, 1. 4, 1. 8 és 56, 1.-ben említett toreutika ugyan már Anakreon korában találtatott föl Theodorosz által (Brunn II. 398), de csak utóbb nyerte el ama kifejlődését, melyet az idézett dalok korában, ha tartalmukat tekintjük, már föl kell tételeznünk. — 50, 1—2 említi a' rhetorokat, kik Anakreon korában még nem léteztek. Első ki a' rhetorikát tanítá, Szyrakúsi Korax volt 450. körül.

U t ó s z ó.

Ezen rövid okfejtégetésem, melyben mind magam által talált 's nagyrészt még új érveket soroltam elő, már teljes elismerést nyert Karajan Miksa volt tisztelt tanáromtól a' gráczí egyetemen folyó év első felében tartott görög irodalmi előadásáiban. Mi az anakreoni kérdés eddig történt kifejlődését illeti, az iránt Stark Károly Bernárd (Quaestt. Anacreontt. Lips. 1846) legbövebben és sok tekintetben jelesen értekezett.

PONORI THEWREWK EMIL.

Nyelvészeti hulladékok.

19) Még valami az „a' több, a' többi“-rül, meg a' „minden — nélkül“-rül.

Fentebb a' 49—50 lapokon fejtegetém, hogy a' *többi* csak főnévileg használható és helyette ez : a' *többiek* helyesen nem is mondható, melléknévileg csak a *több* járja meg, régi jó magyarság szerint. Most még egynéhány tanulságos példát akarok előhozni, melyek a' megmondott szók helyes alkalmazását kissé szorosabban mutogatják, — még pedig olyan íróbul, ki a' fentebb idéztem íróknál (l. a' 49 és 50. lapokat; Heltai és Forró Pál) jóval újabbkoru. Értem ugyanis ime' könyvet : „Bidpai és Lokman indiai históriai és költött beszédei, melyek török auctorból, Ali Cselebi Ben-Szaleh-ből Galland uram által francia nyelvre, most pedig magyar nyelvre fordítottak. Kolozsvárott, 1783.“ (A' fordító 1781-ben végzé bé munkáját.)

Tehát először is arra, hogy a' *többi*-hez, értetödvén rajta több egyesek, mint alanyhoz, κατὰ σύνθεσιν többesszámu ige járulhat, egy példát olvasható a' 133. lapon : „Elfut hírtelenséggel a' maga pajtásaihoz, hogy azon szomorú ujságot ő nékiek megbeszélje, és azután legelső is ő vala, a' ki onnan elébb álla, a' *többi* sem *maradának* meg ő nala.“ — A' melléknévi a' *több* elégszer fordul elő, úgy mint Heltainál 's más régieknél, főnév előtt, hol a' mai nyelv ezt használja : a' *többi*. Példa a' 399. lapon : „látok előttem egy eget elszaladni, visszaszólítom, és tőle ezt kértem : „Miért kerültél te is engemet úgy mint épen a' *több* *egerek*.“ — Könnyen kivehető ilyen példákból, hogy a' „ceteri, reliqui“-féle értelem előállítására nagyon is szükséges a' meghatározó articulus *az, a'*. Mondani sem kell, hogy ez a' főnévhez tartozik, mely előtt *több* áll; de azon sem

fogunk legkevésbé fenakadni, ha a' főnév még másképen is, p. o. birtokos-ragok által van meghatározva, és mégis csak úgy áll előtte a' *több* (nem pedig a' *többi*), mint a' már fent idézett példában. A' mit ma így mondanak : a' *többi tanuló társaim*, a' *többi jószágai* 'seff., erre Heltaiban még nem találtunk példát, de van a' Bidpai históriáiban. A' 421. lapon : „arról gondolkodik, hogy ha magát az elefántok közzé elegyítené, öszvetapodtathatnék, mint az ő több társai is.“ A' 426. lapon : „Uram király! a' te több vezéred-dél nem vagyok ugyanazon egy értelemben, a' kik hadakozást stb. akarnak.“ 202. l. „és nem hallgatja már meg az ő több ministerei-nek tanácsokat.“ — Érdekes kivált a' 164. lapon való ezen példa : „én a' felséged minden több szolgálói között legalázatosabb szolgálja vagyok.“ Nem tudni mindjárt, az *articulus a'* a' *felséged* szóhoz tartozik-e vagy *szolgálói*-hoz, és habár inkább ehhez tartozik, még sincs szükség reá, hogy a' *több*-nek biztosítva legyen a' „*ceteri, reliqui*“-féle értelem, minthogy a' főnév amúgy is meg van határozva, részint a' birtokosrag, részint a' *minden* szó által; így is lehetne bátran : *felséged minden több szolgálói*. — A' *többiek* tulajdonképen ollyanszerű monstrumalak, mintha ezt mondanók : a' *keziék*. Mert a' *többi* csak *többje* helyett való levén, az *i* nem névképző, 's nem vehet föl maga után még többesszámi ragot. (Lásd fentebb 50. lapot). És csakugyan még ma is él a' helyes a' *többek*, habár csak illy formulában : a' *többek között*. Erre is van egy példa a' 331. lapon : „A' *többek között*, *mellyeket* a' bölcsek leginkább dicsérettel ajánlanak, ez egy dolog, hogy az ember sem a' tudatlanokkal, se pedig a' gonoszokkal társaságot ne tartson.“ Itt van igazi pluralis, ollyanszerű, millyen : „mind *ezek*, *mellyeket* előmondál a' mi cselekedeteinkről, felel a' kakas, valóság“ (266. l.)*).

Fentebb a' 180. lapon a' *minden* — *nélkül*-féle szóhasználatot is a' magyar nyelv logikája ellen valónak állítám. Akkor még nem tudom vala, hogy ez mégis már 17-dik századbeli íróban előfordul. „Kedves és nyájas historia a' szép Magelonáról stb. Lőcsén. 1676.“ azon könyvecske, mellyben találom ezt : *minden félelem nélkül*, és

*) Még helyesen mondja a *többek*-et Gyarmathi, *vocabulariumának* (1816) előszavában : „A' kiknek ezen gyűjteményből újabb igazságokat ki-keresni tetszik, — azoknak haszontalan dolgot nem miveltem, a' *többekkel* semmi bajom.“

illymódut még egynéhányat. Ámde tudni kell azt is, hogy e' könyvecske németbül fordíttatott, 's a' fordító saját vallomása szerint, nagyon hűségesen szórul szóra fordíttatott; pedig épen csak a' német nyelv helytelen utánzásában feneklik e' magyar usus vagy — helyesebben mondva, abus. A németben ellemben régóta divatos az *ohne allen* (*alle*, v. *alles*)-féle szóhasználat, már a' Nibelungenlied-ben ékeskedik az, p. o. *ân alle sorge*; *ân alle helfe*, *ân allen haz* (hass, ira; *ân* v. *âne* = *ohne*). — Íme ebből is látjuk, hogy a' régi magyar írók tekintélyével csak óvatos kritika mellett kell élnünk, kifürkészvén ott, hol idegen elemek hatottak, e' hatás bár legkisebb nyomait is, ha az igazi eredeti magyarság ismeretébe csakugyan belé akarunk hatni*). Még egyet említek illyent. Már Báróczynál található a' ma úgyannyira divatos *bizonyos* (*ein gewisser*, *un certain*) e' helyett: *némelly*, vagy a' régi *némnemüi*. Megvan az a' Bidpai historiái fordításában is akárhányszor, noha ez a' *többi*-vel még nem él helytelenül. De tudjuk ám, mind Báróczy mind a' Bidpai fordítója (azaz: Galland uram fordítója) francziából fordítottak, és milly könnyen megesik a' fordítón az a' hiba, hogy a' szókat akarja fordítani, nem pedig azok változó értelmeit. A' bizonyos, hogy *certain* = magy. *bizonyos*, de biz' az is, hogy az *un certain* (quidam)-ra csak nyelvrontó fogta rá először a' magyar *egy bizonyos*-t.

Nyelvünk történetébe tartozik annak rontásának és részbeli romlásának története is, úgy mint egy nemzet történetében — bár keserűség fogja is el szívünket — azért szemünk még sem fordulhat el a' nemzet kárvallomásos viszontagságaitul és veszteségeitül. Csak azért szeretném tudni és bizonyosan a' szíves olvasó is szeretné, hogy ki hozta be legelső, p. o. a' helytelen melléknévi a' *többi*-t, meg az a' *többiek*-et, 's egyéb illyféléket? Szeretnők tudni, ki minek adta legelőször rossz példáját, melly aztán az általános rossz szokást szülte? Mert ragadós a' rossz példa kivált nyelvhasználatban — 's hogy is ne? Hiszen példa után tanulunk nyelvet,

*) Úgy-e bár Pázmány P. nem utolsó tekintély jó magyarságra nézve, 's mégis ő — a' mint Lauchsz úr alább megjelenendő Pázmányt ismertető 2-dik ezikkébül látom — épen a' *minden* — *nélkül*-lel is él (lásd 400 l., 64. sz. alatt); ámde nem szabad elhallgatnom, hogy mellette még ezt is használja: *semmi* — *nélkül*, 's hogy ő nála a' *senki* néha a' *valaki*-nek tartja helyét.

élünk nyelvvel — akár tudatosan akár tudatlanul — mindig marad benne valami, bármilly nemes majmolás.

20) Genus grammaticum.

Némelly külföldi (és árja fajbeli) nyelvészek nagyon sajnálják, sőt sajnáltukban le is nézik az áltaji nyelveket, hogy nincs nekik genus grammaticumuk. Én nem akarom vigasztalni szegény *nemteleneket*, mert maguk se nem érzik se nem fájlalják semmit is a' rajtuk észrevett hiányt. De hadd sajnáljak meg egyszer egy *nemes* nyelvet is, nem a' nemességéért, nem a' gazdagságáért, hanem a' gazdagsága alkalmatlan voltáért. Egy ilyen igazi „embarras de richesse“-t vehetünk észre a' következő franczia mondatban: „Nous quittâmes Gulbaze (fem.) et moi (masc.) en un même jour, une vie qui aurait été à charge à *celui* ou à *celle* de nous deux qui aurait survécu à l'autre.“ (Contes chinois, I, 193. Paris 1723). Ki nem érzi itt a' *celui* és *celle* csak genus szerint különböző *két* szó — nehézkos bőségét, hol mégis csak *egy* valamellyikről akar az író valamit mondani? Ezenfelül a' nyelv még kénytelen *nemes* gazdagsága miatt logikai hibát elkövetni; mert a' *nous* itt se nem csak masculinum — tehát *celui de nous* szorosan véve hibás; se nem csak femininum — tehát *celle de nous* is hibás. A' magyar nyelv és más áltaji nyelv már illy zavarba nem jöhet — boldog szegénysége miatt.

21) Magy. patak és török bata k.

Azt tartják némelly nyelvészek, hogy a' magyar *patak* nem magyar szó, hanem a' tót *potok*, melly ugyanazt 's nagyobb folyóvizet is jelent. Pedig milly irigykedő hamisság az, épen ezt a' szót a' magyar nyelv eredeti saját szókincsébül elvélni, mintha a' magyar annak előtte még nem is látott volna folyóvizet, és a' tótra szorult volna, hogy azt elnevezze! És milly könnyen lehetne megbizonyítani egész tudományosságosan, hogy a' *patak* szó ősmagyar eredetű, mert még ezen összeznál is ősebb eredetű áltaji szónak kell annak lennie. Hiszen ott van a' törökben majdnem szakasztott mása, *batak*, a' mi ollyan alak egyezést mutat élénk a' melly ellen kifogás

sem lehet, 's e' mellett szintűgy mint a' *patak* valami vizes jóságot jelent, olyan vizet t. i., melly nem foly ugyan, hanem áll — de azért ebbe is úgy lehet beléfolni mint a' folyóba; nem is a' leg-tisztábbat — de a' *patak* is lehet zavaros; no modjuk hát — jelent a' bizony „*mocsárt, posványt.*“ De ki ne tudná már mai napság, hogy a' híres hasonlító nyelvészten mennyi egyeztetési privilegiumokkal vagyon fölruházva, és a' magyar eredeti szókincs épsége és teljessége megtartása és megvindicálása végett csak kell hogy azokkal éljen? Ergo meg vagyunk nyugtatva, és a' *patak* meg van mentve.

Ám megvolna a' megnyugtatás, ha egyszerre a' szláv nyelvek olly nagyon föl nem kiáltának, egész komolysággal az ellen protestálván, hogy a' *patak* nem tartatván ő tőlük valónak, utolvégre még azt is fognák rá az ő *potok*-jukra, hogy a' vad áltaji nyelvektől származott, a' mellyek édes társaságába elegyedni ingyen sem volna kedvükre, levén ő nekik sokkal fényesebb finomabb és sze-lidebb rokonságuk. No's mit mondanak? Azt mondják, hogy *po-tok*-nak nem úgy, mintha áltaji szó volna, *pot* a' szóalapja, *ok* meg valami képzőrag, hanem így taglalódik e' szó: *po* és *tok*, amaz lévén ollyan praefixum, a' melly áltaji nyelvekben épen nem, legke-vésbbé pedig a' törökben szokásos és ismeretes; ez pedig magában is fordulván elő vagy más praefixumokkal, és jelentvén *folyást*, melly a' *patakban*, mint folyó víz-nek elnevezésében mégis nagyon lényeges momentum, ettől a' gyöktől: *tek* folyni, mellyet az ószlávban is találkozik, és több analogia szerint mutatja elénk a' *tok*-ot mint az ő származékát*). Továbbá még azt is mondják, hogy az egy magyar ellenében valamennyi szláv nyelv bírja a' *po-tok* szót, bírja a' *tek* gyököt is, p. o. orosz *teku* folyok (inf. *tecse*; *teczenie*, folyás); *tok*, rivus, fluvius, amnis); illyr. pro-tic-ati, folyni (*tečenje*, folyás); maga a' tót: *ljecel*, folyni, po-*lekam*, folydogálok (*tok*, folyás); sőt még a' távolabb álló litvánban is van: *teku*, folyok (inf. *tekėti*). — Végre még belé kotyantanak a' török nyelvbe, 's azt mondják, hogy a' *batak* (mocsár)-nak egészen más származása és fejtegetése van mint a' *potok*-nak. Ennek igaz hogy *bat* a' szóalapja, 's jelent *béstylyedni* vízbe, sárba. *Batak* e' szerint nem egyéb mint:

*) Lásd: Miklosich, das suffix *ъ* im altslavonischen. A' Kuhn-féle beiträge zur vergl. sprachforschung-ban I, 275.

bésülyedő hely, a' mi nagyon értelmes megfejtése, a' *mély sár*-nak, melyet *batak* jelent. Az nem fődolog, hogy látszik-e rajta viz vagy nem. Utalnak a' jakut *batürcsakh*-ra is, mely „bésülyedő földön való bajos járás“, és *batülin*-ra (= *bat* passiv és reflexiv képzővel) „bésülyedni.“ V. ö. még : *badarân* (sár, agyag, mocsár).

Be kár, hogy a' *pa-tak*, *po-tok* nem lehet magyar *), 's még hasonlítani sem lehet a' *bat-ak*-hoz!

22) Tudósítani — tudtosítani.

Nem tudom föltetszett-e az már valakinek, hogy a' közönségesen így írt és hosszú ó-val ejtett *tudósítani* igében egy kis abnormalitás legyen. Nevetséges volna ugyanis e' szót a' szoros analogia szerint érteni = *tudóssá tenni*, mint ezeket : *bíztosítani*, *ékesíteni*, *boldogítani* = *bíztossá*, *éekessé*, *boldoggá tenni*. E' mellett tekintetbe kell venni, hogy a' *tudós* szó már régóta a' „homo doctus, eruditus, litteratus“ jelentésével jár, vagyis csak épen erre képeztetett. De tudjuk, miképen kell érteni a' *tudósítani* igét, hogy az épen csak = *tudtára adni* valakinek valamit, azaz : „úgy tenni hogy valakinek valamiről *tudta* legyen.“ Ebből könnyen láthatni, hogy millyen szót kellett volna képezni a' *tudósítani* helyett, mely nyilván csak inter doctos keletkezett vocabulum doctum. Ollyant t. i. mely az analogia szoros megtartásával egyszeribe ezen értelmet állítja előnkbe : valakit *tudtossá tenni* valamiről. Ez pedig nem lehetne egyéb, hanem csak ez : valakit *tudtosítani*. Mert *tudtos* az kinek *tudta* van, azaz *tudata* van (valamiről); *tudtos* azért = *tudatos*. Az *at*, *et* névképzőnek az önhangzó elvetésével való ilyen megrövidítéséről lásd M. Ny. V, 539., mire nézve különösen tanulságos a' Székely Istvánnál előforduló *nyeretes* (*nieretes*) = *nyertes*.

*) Hacsak Fogarassi : „A' magyar nyelv metaphisicája“ nem vigasztal valakit, hol a' 77. lapon olvashatni : „Természeti hangokból származtak : pattan, patél (üt), *patak*, peng, pendít stb.“ Azomban úgy látszik nem a' legnagyobb gondja az a' magyar nyelv metaphisicájának, hogy valamely magyarban használt szó idegen eredetű-e vagy magyar? Azért ilyeneket is fejt meg, millyenek : oszlop („ollyan valaminek, mely több részekre oszol, alapja“), paraszt, dolog (66. l.), tiszta (84. l. „a' tüztől jön tüzta v. tiszta is, mivel a' tüzet tartották legfőbb tisztítónak“.)

A' tudósítani igének, vagy inkább a' megkivántató tudtosítani-nak éppen hasonmása az értesíteni. Ez is = *értire adni* (helyesebben : *érttíre*, azaz *értetíre*) ; tehát azt jelenti hogy : *érttessé tenni* (= *értetessé t.*), és szorosan etymologice írva így kellene : *érttesíteni*. Mert az kit valamiről *értesítettek*, felelhet aztán reá : „*megérttettem*, hogy kedves atyámfiai milly nagy bajban vagynak stb.“ *Megérttettem* vagy *értésemre esett* v. *lett* helyett, régi nyelvszokás szerint, melly a' *koronázat*, *országlat*, *hirtelenkedet*-féléken a' mai *koronázás*, *országlás*, *hirtelenkedés*-féléket érti, ezt is lehetne mondani : *érttetemre esett*, vagy *érttetem lett róla*, és bár szokatlan de a' nyelv eredeti eszejárását semmiben meg nem sértő fordulattal : *értetes* v. *érttes* *lettem róla*, mert *érttesítettek*. — Ám nincs is *értősíteni*, melly a' *tudósítani*-nak megfelelné.

BUDENZ JÓZSEF.

Pázmány Péter „Kalauz“-ának nyelvészeti ismertetése.

Második czikk. (Lásd fentebb a' 128—142. ll.)

(Szók és szólásmódok.)

31) *Állapat* a' szó etimonia szerint *statura*, *figura* értelemben. Pl. „Második Tanuságot, azt adgya Basilius; hogy, midőn embernek az oktan-állatok termetitül különböző állapattyát te-kíntyük eszünkbe jusson.“ 22. l. — „Mert az Egek-felé igyenes fel-serdült állapot a' végre adot Isten stb.“ 23. l.

32) *általság*. A' Sz. Háromságrúl sok alkatatlan vélekedéseket híngetet, melyeket általság csak hallani is.“ 306. l.

33) *csata*, a' német *gefecht*, *scharmützel* értelmével, ellentetben a' m. *viadallal* és a' n. *schlacht*-tal. Mostani beszéd szokásunk, ellemben előörsi ütközetekről és döntő csatákrul tud. „A' Vitéz fejedelem . . . elsőben martalékot és csatát rendel, annak-utánna, a' Tábor terheit, és félelmes Sákmányosit, félre-szállítván, az ütkö-zetre bátorságos Vitézekből Dandárt és derék Sereget rendel, mely-lyeken az egész viadálnak szerencséje megfordúllyon.“ 596. l. „ . . . ezeket semmi erővel álló harcra nem bírhatod, hanem csak csatáznak és ide 's tova lézzegvén egyrül másra szökdécselnek.“ 407 l.

34) *derczés*. Pl. „ . . . hogy, a' mely ember felesége derczés, a' helyébe szolgáló-leányához nyúllyon.“ 1037 l. „Azért, ha valami engedetlen, derczés asszony vonogattya magát Urátúl, és az adós-ságot meg nem adgya stb.“ 307. l.

35) *délczeg* „ . . . mert Bünből eredett, hogy ily délczeggé let

a' Jóra természetünk, a' gonoszra pedig ily lágy és gyenge.“ 442 l. — „sőt ha a' Luther vagy Calvinus mételyében kaphatunk, teljességgel délczagbe bocsáttatunk, és semmi Törvénnel nem köteleztünk az Isteni Szolgálatra.“ 716 l.

36) *doblani*. A' mostani nyelv nem ismeri már tudtommal [azaz a' *rádoblani* v. *rádobolni* igét]. A' Kalauzban háromszor olvastam; mindenik helyen a' *ráhajtani*, *rávenni* fogalom jegyzésére látszik szolgálni. Ihol mind a' három: „... melyben azt írják, hogy a' Duacum-ban lakozó Jesuiták, Pán Péter-nevű embert sok ígéretekkel arra doblottak, hogy Mauritius Herczeget orozva megöllye.“ 263 l. — „... eszekbe vénék, hogy ebből, Tudományok gyalázattya, és a' község botráncokozása következik: azért reá-doblák a' Saxoniai Herczeget, hogy ne szánja Költségét, hanem először egy-néhány Tűdős Embereket győjcsön egybe.“ 435 l. — „... és midőn, a' Tanács Urak akarattya-ellen, a' Közlegények vakmerősége csak nem erővel reá doblotta és kényszerítette volna a' királyt, hogy stb.“ 538 l.

37) *elérkezni* = föllérni. Pl. „... oly okoskodás és mesterség nem lehet, mely az Isteni tanu-bizonyosság méltóságával elérkezhessek, és a' Keresztyén hitnek fundamentoma lehessen.“ 625 l. — „Oly szörnyen kinoztatnak a' Purgatoriumban, hogy e' Világnak minden nyavalyái sem érkeznek-el ezzel.“ 991 l. — 26.

38) *elsindett*. „Másodszor ezt taníttjuk, hogy olyan a' mi Szabad-akaratumk, mint a' mely ember hosszú betegségben úgy el-sindett, és szakaszkodott, hogy magán le-dőlhet, de fel nem kelhet.“ 912 l. „Cyprianus, igen beteg és sindett Theologus... Cyprianus, valde infirmus et imbecillus Theologus.“ 388 l.

39) *egyarányu*. Pl. „A' Vétkek pedig annyiból egyarányúk, hogy egyenlő-képpen örök kárhozatot érdemelnek.“ 502 l. — „... hogy az Apostolok mind egyenlő-hatalmúk voltak; azért nem kel valakinek nagyobb hatalmat adni, hanem minnyájan egy-arányúk legyenek.“ 788 l.

40) *élemetes* = élemedett. Pl. „Ennek utánna fel-jegyezzük mely mocskoson bánnak az élemetes Sz. Doktorok-kal, gyalázatos rágalmazásokkal lecsöpülvén azoknak méltóságát és hitelét.“ 176 l. — Csak egy élemetes Tűdős embert említettnek, a' ki egész Hatszáz esztendeig, Urunk Születésétől fogva tévelygésnek mondotta a' Szenteknek-való könyörgést, és a' Misét.“ 742 l.

41) *felczapragozni*. „Graverus Albert, Kassai Iskola-mester, egy Könyvet írt, melyet Bocatius, és Scultetus felczapragoztak Versekkel.“ 515 l.

42) *hallgatni valakihez*. Pl. „Ha . . . magokat úgy viselték, mint most a' Romai Pápához halgató Catholicusok, ki patvar hidgye, stb.“ 173 l. — Ezek-közzül pedig, kik-által a' Pogány setétségből ki-tisztítottak ennyi Nemzetségek, . . . senki nem volt, ki a' Romai Pápá-hoz nem halgatott volna.“ 759 l. — Ugyanígy egyéb helyeken kívül előfordul még 232. 795. 797. 977. stb. lapokon. — „És Erdőség az időtül fogva Magyarországhoz hallgatott mind ez ideiglen.“ Toldy, m. n. Irod. tört. II. k. 154 l. Erdy cod.

43) *hálolni*. „Arius mikor sok csalárdsággal hálolná és hímezné tévelygését az Alexandriai Püspök könyörge Istennek, hogy vagy ötet vagy Ariust fogyatná-ki e' világból“ 214 l. — Talán azzal is hálolták dolgokat, hogy Romaiak, nem Sidók voltak, a' kik Urunkat meg-ölték.“ 817 l. „Ha azért nem tudgya Vithaker, vagy tudva és értve, Ördögi palástolással el-hálollya.“ 301 l. — Ugyanígy 304. l. és Pázm. Péter 1605. illy czímű munkájának: „Az mostan tamat uy tudomaniok hamissaganak tiiz nilvan valo bizónisága“ 2. lapján: „... természet szerent, senki az maga rutsagat nem fitogattia, hanem el halollia, es be feodeozi.“

44) *ige*. Pl. „Nincs is a' teljes Szent Írásban egy ige, mely azt jelentené, hogy a régi Szentek Meny-országba vitettek Christus előtt“ 495 l. „Másodszor azzal: Mert Christus világos igékkal mongya: Ez az én Testem, mely ti érettetek adatik.“ 822. l. — „Erre néző szavokat az Ellenkezőknek ígérül ígére fel-jegyzők ennek-előtte.“ 929. Ugyanígy 905. 906. 952. *)

45) *ímette*. Pl. „Ha azt mondaná Zwinglius, álmában vólt-e ez a' Látás, vagy ímette; miképpen Sz. Pál mongya, hogy nem tudgya, ha test-szerént történt-e az ő Látása, vagy test kívül; csuda nem volna.“ 221. l.

46) *jegyez a' mostani jelent* = lat. significat értelmében. Pl.

*) Ebből úgy látszik, hogy *szó* inkább beszéd, *ige* pedig az „egyes szó“ volt. A' törökben is észrevehetni illyesmit. Valakinek bár hosszú beszédének előadása után, erre vonatkozólag gyakran az van: *bu szözü isidip* = e' szót hallván. Azért van *szólni*, tör. *szöjlemek*, csag-tör. *szöjlemek*. Azt is láthatni ebből, hogy a' *szók* között és *szavak* között nem létezik olyan különbség, millyen a' ném *worte* és *wörter* között.

„Mert a' Catholica nyilván jegyzi universalitatem temporis et loci, mellyet nyilván nem jegyez a' Keresztyén név. Más az, hogy az Isten szavát úgy sem szabad változtatni, hogy más hasonló-jegyzésű szót tegyünk helyébe.“ 505 l. — Másutt, emlékezvén ama' Vízről, mely (a' Sz. János magyarázattya-szerént) a' Hiveknek adatott Malasztot jegyzi, azt mongya;“ 919 l. — Ugyanígy 604. 30. 961. 368. 369. 729. 997. l.

47) *kéremés*. Pl. „Miképpen azért, ha te-tölled valaki könyör-géssel nyér valamit a' mivel nem tartozol, akár azt mongyad, hogy meg-érdemlette sok úntató kérésével; akár azt, hogy csak kére-més-szerént nyerte, semmit nem vétkezel szódban.“ 415 l. Ugyan-ilyenek, pl. csuszamás, lelemés, áldomás (ez most a' benedictio fogalmát illy alakban nem érteti) stb. a' régibb és régi nyelvben igen nagy számmal voltak.

48) *kisatúl* = kisajtol. Pl. „... nem okoson cselekeszi, ha el-hiszi, hogy Consequenciák-kal ki-satúlhassák a' Sz. Írásból az ilyen vélekedést.“ 97 l. — Ebből azt kellé kisatúlnia, hogy Lu-ther el-állot Juhai mellől?“ 166 l. — „Ha ez így vólna is, egyebet nem satúlhatnál-ki belőlle, hanem hogy Két esztendő-alatt nem vólt Romai Püspök.“ 768 l.

49) *Kisendüll*. Pl. „... a' Keresztyénségnek ki-sendült szép virágát le akarván tapodni, hallatlan rút, gyalázatos, és gyűlölsé-ges vétkeket kent-fent a' Hivekre.“ 251 l.

50) *külömb*, nem a' mostani jobb, jelesebb, hanem pusztán a' lat. discrepans fogalmát jegyzi, mint származékai, a' mai külömbség, külömbözni. Pl. „Számálhatatlanon voltak, mind férfiak aszonyok, gyermekek, kik gyarló életöket meg-utálván, sok külömb kinok-kal meg-öletének.“ 54 l. — „Mert külömb a' Bűnök bocsánattya, és külömb a' Bűnök bocsánattya hirdetése.“ 146 l. — Ezt sem kárhoztattuk benne, noha külömb szokás vagy on állunk. 168 l. — Ugyanígy 194. 192. 612. 776. 321. *)

51) *Le-csöpüll* — lecsepül, lever. Pl. „Azért a' kinek Tudo-mánya-által le-csöpültettek, azt emberek előtt hazug találmánnyal gyűlölségessé tennék stb.“ 252 l. — „Mivel azért így lecsöpüllí az Itinerarius mind a' két Pátriárkát, azt ítélfhetem felölle, hogy sem a' Lutherista-ság, sem a' Calvinista-ság, nem fért fogára.“ 1061 l.

*) Nem él-e Pázmány evvel is: *külömb-külömb*?

52) *leptében*. Pl. „De hogy csak Calvinus-mellet maradgyunk ; tapogatva és leptében jár ez-aránt Calvinus.“ 499 l.

53) *marha* = jószág. Pl. „Sőt Spiridion-ról írja ezen Ruffinus ; hogy midőn leánya meg-hólt volna, és egy jámbor embernek nálla le-tet márháját fel nem találnák, a' koporsóhoz ment.“ 64 l. — „Mert Világ-szerént-is, annak vagyon jobban dolga, a' ki eléb volt uraságában a' peres marhának.“ 819 l. — „A' kőfalból is reá-kiáltak a' kövek a' hamis emberre, azaz, Istentől boszszu-állást kér ellene a' hamissan kereset marha.“ 1023 l. Ugyanigy 505. 1033 lapokon.

54) *megelőz* = felülmúl. Pl. Vallyon, ha ki azt felelné . . nem azt itilned-e, hogy megelőz minden goromba esztelenséget oktalan feleleti ? 2 l. — Ha a' régi Sz. Doctorok és Conciliomok kik engem nagy közön tudományban értelemben bölcseségben, és egyéb Isteni ajándékokban meg-előztek stb. 99 l. — Nem tudom minémük lesznek az Antichristus káromkodási, de itélem, hogy az Ujítók Blasphemiáit meg nem előzik. 808 l. — „Menander támada ö-utánna, ki Simont meg-előző ördögösséggel.“ 198 l. — 33. 39. 73.

55) *meg-különödni*. Pl. „Mert szokások-szerént, az Apostoli Tudományt itt-is ujjabb kaptára ütötték : és úgy megkülönödtek az Irástúl, mint az esetben Lucifer távúl esett Istentül.“ 907 l.

56) *megválva* = kivéve. Pl. Egytül meg-válva, minnyájan állhatatos, és dücsösséges hívségeket mind Koronás Királyokhoz, mind Istenekhez meg-tarták.“ 403.l. — A' mi illeti a' Világra kiterjedést bizonyos, hogy egyetlen-egy Gyölekezet sincs, a' Római-tól meg-válva, mely az egész Keresztyén világra valaha el-terjedett volna.“ 762 l. — „Mert a' büntül meg-válva, mindenben hasonló volt hozzánk.“ 847 l. — 612.

57) *megrögzött* = állandó, állhatatos, nem a' mostani = ném. verstockt jegyzéssel. Pl. „ . . a' közönséges Anyaszentegyház egyenlő, és megrögzött tanításából vettem ezeket.“ 87 l. — „ . . mi kik szemünkkel nem láttuk Christust . . egyébképpen nem tudhattuk hogy Urunk e' földön járt . . , hanem a' világon el-terjedet Keresztyén Anyaszentegyháznak, egyenlő megrögzött bizonyoságaért.“ 94 l. — „Ha a' Híveknek közönséges Praxissá-ból, megrögzöt szokásából, és rend-tartásából meg-ismértetik, hogy stb.“ 576 l. — Ugyanigy 42.

58) *pásittyában* = csirájában. Pl. „Christus pásittyában meg

akarván főjtani a 'kevélységeti, azt mondá: A' ki nagyob ti közöttetek, olyan legyen mint a' legkisseb" 785 l. — „Vaj főjtotta volna meg Isten pásittyában ezt a' Jó erkölcsök veszedelmére nevedet gazságot." 233 lap. V. ö. *füvében*: „De az egész Keresztyénség dicsérte őtet, hogy hegyes írással ezt a Tévelygést ki-gyomlálta, és ugyan füvében el-főjtotta." 297 l. —

59) *orcázni* = feddeni. Pl. „Ez után meg-halljuk mely nagy panaszkodással orcázza Luther, az ő esze-veszet Nyájának Istentelenségét." 166 l. — „It sem foga az *orcázás* rajtok, mert, szalonna nem leszen semmi perseléssel a' kuvaszból." 264 l. — „A' Palatinatus-béli Calvinisták, vastagon orcázzák az Augustai Urait." 434 l. — Ugyanígy 166. 264. 481. 726. 444. és 855. lapokon.

60) *szaporább* = sükeresb, célhoz vezetőbb. Pl. „Ezek így lévén, ha csak Embereknek akarnánk kedveskedni, és e' Világi nyugalmat üzni, szaporáb volna, kezünket egybe-kulcsolván halgatni." IV l. — „Mert, ha a' mi Jó cselekedetünk, ocsmányság Isten előtt, ha haragot és kárhozatot érdemel: sokkal hasznosb és szaporáb el-lenni a' Jó cselekedet nélkül." 233 l.

61) *szélhámos*. Pl. „Az Ecclesia itt-is, a' két szél-hámos Eretnekséget meg-vetvén, azt tanította, hogy stb." 820 l. — „Christus Urunkat, két lator-közzé feszítették. Az ő igaz Tanítása is két szél-hámos Tévelygések-között szorongattatik." 907 l. —

62) *szivárvány*. Pl. „Ezen-kivül, olyan szivárványt adot Isten nekik, mellyel igen hamar az ember bőrét által-fúrják, vérért kiszíják." 21 l.

63) *szerencsétlet*. Pl. „Tehát a' ki okos, ne szerencsétlesse üdvösségét, hanem ahhoz ragaszkodgyék, a' mi bátorságosb, és a' miben minnyájan meg-alkosznak." 185 l. —

64) *temérdek*. Pl. „A' tudatlan és temérdek orcájú Tanítók, úgy-mint Magyar István és egyéb jó sülte, nagyon púposkodnak, és minden bizonyág-nélkül, bátran mongyák, hogy stb." 163 l. — „Második mondás amaz: az Ige Testté lén. Ezt némelyek igen temérdeken értvén, azt vitaták, hogy stb." 820 l. — A' méhekről mondja: „Mikor kasba szállanak; először Királyoknak öregb és temérdegb töltéssel erősítettet Palotát csinálnak." 20. l. — „Ezeket pedig, Törököknek azért nevezék, úgy mond Lasnicus, mert Parasztok, és temérdek erkölcsük voltak " 533 l. — Ugyanígy 264.

307. 405. lapokon. [Székely István kron. 214. temérdek nyaku = vastag nyaku, dickhalsig.]

65) *tettetes* a' mai tetszetes értelmében. „A' Gyermekekhez se hasonlítasuk magunkat, kiknek ha szép Arany-böttükkel írt Könyvet adnak, gyönyörködnek ugyan a' böttük tettetes ékességében, de nem értik mi fekszik azok alatt.“ 11 l. — Sz. Efrem, hasonlóképpen győzé-meg Severiánus Eretneket, ki egy magas Kőszálon ál vala mindenkor, és sanyarú életének tettetes színével, sokakat meg-csal vala.“ 65 l. — Ugyanígy a' 66. 81. 144. 607. 610. 804. 809. 138. 47. 248. 701. 750. 850. 1064. stb. lapokon. V. ö. *tetteti* és *színe*. 617. l.

66) *tér-mező*, *sík-mező*, a' mostani tót *róna* helyett. Pl. „... hordozzák egy-nehány ezer mért-földre a' Tengeren a' hajókat, oly bizonyos úton, mint a' jó Kocsis a' szép tér-földön kocsiját.“ 16 l. — „... de hogy egyszer ki-fesellyünk az Uj Tudományok szemetiből, és tér-mezőre érkezhessünk, a' hol derék harcza meg-ütközzünk; rövideden csak egy-nehányat említek a' Helveciák habozásiban.“ 523 l. — „szoros ajtórúl, tágas kapura, széles útra; keskeny ösvényrül, sík mezőre vezetik az embereket.“ 223 l. — „Mihent ezen e' szoros úton által-megyünk, ottan sík mezőre, és künnyű utakra jutunk.“ 552 l. — „... mint tudhatod, hogy a' kik a' tér-úton ily nyilván-való dolgokban, ily nagyokat botorkáztak, sőt orrokra estek, stb.“ 318 l. — 10 Biz. 77. II. l. — [A' székelyeknél is a' *tér* szó adjectivum: *tér hely*.]

67) *üzni bosszút*, *nyugodalmat*. Pl. „Mert midőn valaki ellenünk vétkezik, tartozunk meg-bocsátani néki, úgy, hogy ötet ne gyűlöllyük; bosszút ne üzzünk, etc.“ 987 l. — L. főntebb a' 60. sz. alatt való 1. példát. „... az Istenek-között fajtalanság bosszszú-üzés, és egyéb vétkek uralkodnak.“ 70. l.

68) *vallani* a) bünt, vétket b) hajótörést c) kint. Pl. Abból, hogy az Isten parancsolattyára nem vagyunk kötelesek, azt hozza ki Luther; hogy egyébben bünt nem vallunk, hanem ha Hitetlenségbe esünk.“ 237 l. — „De ha ki jó akaratból valamire köti Istennek magát, bünt val ha meg nem tellesíti.“ 577. l. — „Minden cselekedetiben, örök kárhozatra méltó vétket vall.“ 984 l. — „Sz. Pál azt írja Hymenaeusról, hogy a' Hitben hajó-törést vallot.“ 84 l. — „... és a' menyí gyönyörűsége volt a' gonoszságban, annyi kínnyát kell annak vallani.“ 991. —

69) *vélte* = ritkán. „Ez-előtt-is említém, hogy találatnak vélte, kik ezzel a' nagy szabadsággal, mely az Uj Tudományok fundamentomin éppítettik, nem élnek.“ 248 l. — „... vélte, és csak alig találkoztak ketten, vagy hárman, kik sokkáig egy sarkban forgottak —, és egy értelemben maradtak volna.“ 270. l. — „Lehetetlen pedig, Emberi mód-szerént, hogy minden Emberben találtassék ez a' Két dolog, mely a' tudós Doctorok-ban is vélte vagyon.“ 685 l. — „... vélte találunk egy oly dolgot, melyről minnyájan, vala-kik írtak, emlékezetet tettek volna.“ 576. l.

70) *visszamond* = visszavon. Pl. „Ezektől a' Sz. Irás világos mondásitúl meg-győzetvén Calvinus, visszamongya elébbi tanítását.“ 581 l. — „... olyakat mondott gondolatlanságából, melyeket vissza kellett mondani.“ 808 l. — „... igen meg-eresztette a' ló száját, és a' Sz. Irással nyilván ellenkezik: Azért, másutt, világosan vissza-mongya szavát.“ 948 l. — Ugyanígy 428. 491 lapokon. 602.

71) *visszát vonsz*. Pl. „Egyebek ebben visszát-vonsznak.“ 283 l. 423. *)

72) *vonítás* = vonásocska. Pl. Apelles, egy vékony vonítást tén a' Protogenes el-kezdeti képen, melyből megismeré okos ember, hogy Apelles volt házájánál.“ 10 l. —

73) *vetni frigyét* = frigyét kötni. Pl. „Basilus Macedo Romai Császár, az Oroszok-kal frigyét vetvén, egy jámbor Érseket küldé hozzájuk.“ 64 l. — „Ihon, abba veti Julianus a' dolog fundamentomát: hogy az egyszer adott Hit-ellen nem vethettek frigyét a' Török-kei.“ 1032. Ugyanígy 200. 1023. 1022.

74) *vetni süveget* = levenni a' süveget. Pl. „Miképpen azért térdre esünk, süveget vetünk Isten tisztességére.“ 1008 l. — „Miképpen a' ki Evangeliomot halgatván, süveget vét, fenn-ál, és udvarol.“ 1010 l. — „A' Jébus nevét halván, süveget vetünk, térdet hajtunk.“ u. o. — 892. (Folytatása következik.)

*) Noha ide nem tartozik, de mégis szeretnék felelet venni e' kérdésre: vajjon a' mai *vonni* igének sz-szel toldott alakjai (vonsz v. vonszon, vonszok stb.) az indicativus presentis-en kívül is találkoznak-e a' régi nyelvben? B.

Szólásmódok.

Azon eggy régi bakot nyúzni. V. 414. — Ballagi így németezi meg: ewig die alte leier spielen. Felhossa 's illyformán fordítja Fogarasi is.

Valakinek tormát törni orra-alá. V. 1. — Szerénszerte divatozik a' népies beszédben, azomban sem Ballaginál, sem Fogarasinál nem találom.

Szem-bé-kötte rohan a' mételyre. V. 1. — Hanyatthomlok rohan a' veszedelemnek.

Nehezen fér vagy nem fér a' fogára. V. 165. 369. 506. 1061. l. — Ballagi „er kann es nicht verdauen“-nel adja vissza.

Szemeselek az egyebek szemetén. VII. 513. l. — Mások hibáit nagyon fürkészik és felhasználják.

Két-felé kap, mint a' vízben halo ember. 42. 180. l. — Mindenfelét felhasznál védő okul.

Füstöt vet, és farka végre-is ki-tetszik a' Rókának. 47. 401. 523. l. — A' hamisság utóbb is elárulja magát.

A' Falaris réz-bikája kényát-is csúfollya. 68. l. — Fel sem veszi a' legborzasztóbb fájdalmat sem.

Büzbe keverni vkit. 74. l. — rossz hírét költeni vkinek.

Parasztágban sült vagy igen sült paraszt ember. VI. 91. l. — Igen buta ember. Hasonló ehhez a' népies sült bolond-féle kifejezés.

Ugyan-egy bokorban lappang. 85. l.

Egy pórázon fút. 141. 492. 663. 670. l.

Egy gyékényen árulni. 981. l.

Egy bordában sző. 218. l.

Egy hajóban evez. 670. l. — Mind az öt szólásmód egyféle jelentésű, és annyit teszen, mint: egy társaságban vagy egy értelműnek lenni vkivel.

Egy lévben szólni. 86. 183. l.

Egy csomóba kötni. 301. 390. l.

Egy rendbe állatni. 301. l.

Egy akolba rekeszteni. 1061. l.

Egy fontban vetni. 195. l. — Ez öt ismét azon egy jelentéssel

azt teszi : egy társaságba sorozni, egyértelműnek hasonlónak mondani vkit vkivel.

Fordította a' kaszát. 86. 187. 288. l. — Ballagi : den mantel drehen.

Fordította és vissza-szegezi kaszáját. 278. l.

Fordította a levelet. 527. l.

Fordította, téríti vagy meg-rantya lova száját. 117. 891. 438. l.

Meg-öblítik szájokat, és csak hamar mást mondanak. 527. l.

Térítik a ló száját, hogy fel-szedgyék a' mit elhullattak. 527.

l. — Másképp fordítja köpönyegét, hogy jóvá tegye előbbi hibáját.

Kákából szőtt paissal óltalmazza igyét. 89 l. — Gyöngye okokkal védi ügyét.

Üveg bástyákkal óltalmazták, és vászon paissal takargatták igyeket. 172. l. Mással az előbbinek.

Azt sem tudja, hány foga vagyon. 99. l. — Igen tudatlan.

Tök az agya. 134. 540. l.

A' maga Fazekában füt dolog. 102. 344. 537. l. — Olly dolog, melyet az ember maga tett, vagy az emberrel magával történt.

Töröld-le a' csipát a' szemedről 103. l. — Itélj okosan és el-fogulatlanul.

Bé-csúsz-mász, mint a' tö-után a' czérna. 106. l. — Lassan és észrevétlenül elterjed.

Csonttal ütötték bokájokat. 108. l. — Maguknak csináltak bajt.

Csavarog, mint az úta-vesztett ember. 108. l. — Minden rend és következetesség nélkül tévedez okoskodásában.

Mint új szita szegen fűg, de végre pad-alat leszén helye. 137.

l. — Eleinte nagy becsületben van, de kikopik belőle.

Csöbörbűl vederbe hág. 171. l. — Nincs haszna a cserébül, vagy : más úton ugyanazon cél után törekszik.

Sapkát cserélnek a' süvegen. 529. l. — Egy értékű tárgyak közt tesznek cserét.

Mint a' bial vakon fút, és eszébe sem vészi, hol ütközik meg. 175. l. — Meggondolatlanul heveskedik.

Nállunk-is, a' kinek hol fáj, ott tapogattya, a' hol viszket, ott vakarja. 163. l. — Mindenki a' maga gyengeségeit és hibáit le-gyezgeti.

Hálóra vinni vkit. 163. 1061. l. — Vkit megcsalni, veszedelembre vinni.

Veremre vinni vkit. 667. 670. 755. 1059. l. Az előbbivel egy jelentésü.

Érttem, hol jársz. 163. l. — Tudom, mi a' célod, szándékod.
Gyomorból szállani. 163. 512. l. — Őszintén és komolyan beszélleni.

Addig hánnya a' cselet, hogy csávába esik. 166 l. — Addig csalárdkodik, míg belétörik a' foga.

Maga fejére csinál sulykot. 119. 181. l. — Maga rontja meg magát.

Másba üttetik a' dolgot. 112. l. — Másra fordítják a' beszédet.

Ki-ugornak a' korlátból vagy hámból. 112. l. — Ugyanegy jelentésü az előbbivel.

Inokban leszünk, és meg-sarkallyuk őket. — 124. l. — Erősen üldözzük, és czáfoljuk őket.

Ez-is csiga-biga, és pad-alá hányandó álnak fortély. 125. l. — Ez is hitvány hamis fogás.

Más ember tilalmas rétébe vágni kaszáját. 124. l. — Másnak dolgába, jogába avatkozni.

Csak álmat hüvelyeznek, és beszédet mondanak. 157. l. — Hiábavaló beszédeket tesznek.

Érti ezt, kinek a' feje nem koszos. 144. — Érti ezt, kinek ép az esze.

Cserben marad. 169. l. Ballagi : im stiche bleiben.

Hebet és hideget fújnak azon egy nyelvekkel. 181. 281. l. — Homlokegyenest ellenkező dolgokat beszélnek.

Ki-terjesztett vagy teli öllel kap vmit. 181. 277. l. — Nagy örömmel fogadni.

Retezt vét pattantyújok. 138. 267. l. — Csötörtököt mond a' puskájuk.

Ezek füge-fa levél gatyák, mellyekkel heába fedezgetik Attyok szemérmét. 211. l. — Ezek hitvány mentségek, mellyekkel atyjok hibáját hiába akarják palástolni.

Hogy két szék-közöt, földön ne maradjon, ágon mutat madarat. 172. 1062. l. — Hogy mindenkép meg ne bukják, ravasz fogáshoz folyamodik. Mindketteje ezen szójárásnak megvan Ballaginál, és pedig az első : überall durchfallen, a' második : jemandem den mund wässerig machen fordítással. Az előbbi ugyanilly fordítással felhozza Fogarasi is.

Ragadó mint a' bojtornán, és hamar terjed, mint a fene. 217. l.
Ritka mint a' fekete hattyu. 242. l.

Dagattab pofával fellyebb fújja sipját 242 l. — Még szemtelenebb dolgokat kezd beszélni.

Nagy büzt szerez orrában. 245. l. — Nagyon orrol vmit, nagyon bántja öt vmi.

Olly szemtelen bátorsággal hazud, mint-ha Indiai dologról szólna. 256 l. — Olly szemtelenül hazud, mintha messze távullevő és mindenki előtt ismeretlen dologról beszéllene.

Oly nagyot hazud, hogy csudálom mint fér ki a' száján. 257. l.

Markában tapasztalni hazugságát. 256. 262. 263. 427. l. — Rajta érni a' hazugságon.

Kezében kapni hamisságát. 269. l. Jelentése ugyanaz, mi az előbbi.

Ez oly igaz, mely igaz, hogy a' hó nem fejtér, a' tűz nem meleg. 258. l. — Merő hazugság.

Nyallyák ajakokat utánna, mintha mézes madzagot adtak volna szájokba. 265. l. — Nagyon kedvükre volt.

Más kendővel bé-festeni, mi a' gyomrát marja. 265. l. — Képmutatva mást tettetni, mint a' mi az embert bántja.

Hozzá fül a' gyalázat. 264. l. — Rajta ragad a' gyalázat.

Melegen nyakokban fordíták hazugságokat. 264. l. — Hevenyében rájuk bizonyították, hogy hazudtak.

Fejökre fordítani a' sulykot. 981. l. — Ugyanazt jelenti, mit az előbbi.

Torkokon akada a' tetemes hazugság. 264. 265. l. — Meglakolának a' nagy hazugságért.

Önnön-magok vonszák egy-máson a' gubát. 283. l. — Önmaguk czivakodnak egymással.

Fejére rakni. 267. 400. l. — Rábizonyítani vkire.

Nyallyák, és egy-szőrieknek mutatták egymást. 285. l. — Teljesen egyetértőknek színlelik magukat.

Nem egyébről vetekednek a' Szamár árnyékánál és a' Kecskék gyapjánál. 285. l. — Csekély dologról foly köztök a' vetekedés.

Abban nem egyesülhetnek, ha a' szénát kaszával kaszálták-e, vagy ollóval ollózták. 285. l. — Aprólékos kérdésekben nem tudnak megegyezni.

El-vétik a' lépést, és megszse vetik a' nyárfa sulykot. 294. l. — Nagyon tévednek, és hazudnak.

Fántom fántal fizetni. 288. l. Ballagi és Fogarasi : gleiches mit gleichem vergelten.

Fogason és körmösön óltalmazni vkit. 209. l. — Mérgesen és makacsul védeni.

Fül-mellől bocsátani vmit. 209. l. — Úgy tenni, mintha nem hallotta volna az emher.

Arczul és szemtül szemben ellenkezik vmivel. 249. — Homlok-egyenest ellenkezik.

Éllet ál egybe. 692. 824. l. Jelentése azonos az előbbivel.

Másra kenik a' magok szennyét. 301. l. — Másra fogják a' maguk hibáit.

Sem hiriünk sem tanácsunk benne. 319. l. — Semmi részünk, semmi tudomásunk róla.

A' vadalmát-is meg-eszi füge gyanánt. 354. l. — Akármilly dibdáb beszédet is elfogad Sz. Irás gyanánt.

Fülünket arra meg ne hajcsuk. 323. l. — Az bennünket el ne ámitson.

Fittyet vét akár-kinek orra alá-is. 361. l. — Ballagi : verachtet, verspottet wen immer. Hasonlóképen Fogarasi is.

Nyakába rántják a' bűdös berhét. 376. l. — Az ő vesztére fordítják a' ravasz cselt.

Lapoczkája-alá fogni vkit. 389. l. — Hibáztatni, feddeni valakit.

Ha mosárban meg-törnéd, sem facsarhatnál belőle egy lótnyi Theológiát. 389. l. — Egyáltalán, épen nem tudnak belőle semmit.

Valóban a' fáréra fogni. 407. l. — Erösen szaván fogni vkit.

Nincsen oly újom, melyet el nem metszenék, ha stb. 402. l. — Akármimet is odaadnám, ha stb.

A' magátül kötöt hálóba hajtani vkit. 410. l.

Torkába verni mondását. 411. 1073. l. — Magára a' hazudóra bizonyítani a' más ellen támasztott vádat.

Száját meg-rántani vkinek. 411. l. — Egyértelmű az előbbivel.

Ezek csak bolondnak való Fa-pénzek. 405. l. — Ezek csak tudatlanoknak való álokok.

Meg nem bolondúltunk, hogy Fa-pénzt vegyünk Arany-gyanánt. 802. l.

A' magok kertőkben termet rútságok. 410. l. — Az általok elkövetett gonosz tettek és álnok fogások.

A' fenn-röpülő kányákat magok tollaival lövöldözni. 410. l. A' fennhéjázókat saját szavaikkal és tetteikkel megszégyeníteni.

Fel-ültetni vkit. 410 l. — Rászedni, fellázítani vkit. Ugyanígy Ballagi és Fogarasi.

El-véti az ugrást. 419. 443. l. — Hazudik, ráfogással él.

Arczul csapja beszédét. 427. 528. l. — Saját mondásával kerül ellenkezésbe.

Feltörölt homlokkal meg-vetni vmit. 451. l. — Szemtelenül lenézni és gúnyolni valamit.

Kérékre való tolvaj. 493. l. — Olly ember, ki már rég megérdemelte az akasztófát.

Ez a' mentség nem szolgál. 467. l. — Ez nem menti ki őt.

Két kézzel kap vmit. 476. l.

Gonosz bordában szőtt ember. 508. l. — Álnok gonosz ember.

Ládd-e, mint csapja a' csikot a lencsével. 414. l. — Látod-e, milly hiábavaló és valótlan dolgokat hoz fel vki ellen.

Sem eszt, sem nyelvet kölcsön nem kérünk tőlök. 792. l. — Sem észre, sem beszédre nézve nem engedünk nekik semmit.

Meszsze hagyítá a' sulykot. 416. l. — Nagyot füllente, nagyon elhibázá a' dolgot.

Meszsze veti a' nyárfa sulykot. 443. l.

Oly igényes mint a' kasza. 424. l. — Ez egyáltalán hazug állítás.

Vakot vét. 426. l. — Bukfenczet hány a' mondása.

Hunyor és zászpa nélkül szükkölködő agyavelejében forralta. 426. l. — Bolond agyában koholta.

Posognak benne, mint a' hangyák fészkekben; tolyonganak, mint az esztrengőre hajtott Juhok. 437. l.

Úgy férnek össze, mint a' hév és hideg. 437. l.

Bojtorjános utat követ. 371. l. — Veszedelemes, bizonytalan ösvényen halad.

Caniculába való bizonyítás. 379. l. — Silány, badar következtetés.

Vévék eszekbe, hogy ló-bőr a' szekernye. 527. l. — Észrevevék, hogy kész a' baj.

Egybe szüri vele a' leveit. 535. 286. l. — Ballagi : er hat sich mit ihm verabredet. Ugyanígy Fogarasi.

Ha csak vékony sorsot sajdíthat is. 419. — Hacsak némiképen sejdíti is.

Eperjet szedni a' más ember keblébe. 536. l. — Mással a' maga vesztére barátkozni.

Fel-duzzasztják orrokat. 520. l. Ballagi : die nase rümpfen.

Nincsenek annyin, a' mennyi por röpös a' Világos verő-fényben. 435. — Gúnyos szólás e' helyett : igen kevesen vannak.

Föltönként szálankoznak, mint a' vert hadak. 452 l. — Igen elágaznak véleményeikben.

Turkállya, mint egy-féle állat a' gyömbért. 494. l.

Jó feneket keríteni állatásának. 494. l. — Erős alapját vetni mondásának.

Üstököt vonni vkivel. — 453. l. — Czivakodni, egyenetlenkedni vkivel.

Mind hevet, mind hideget fúj azon szájjal. 512. l. — Ellenkező dolgokat hadar össze.

Csak magoknak, mint egy özvegy ürgék. 513. 719. l. — Elszigetelve, magánosan vannak.

Oly távul jár, mind az ég a' földtül. 517. l. — Igen nagy köztük a' különbség.

Füstbe megy. 523. l. — Elenyészik.

Igen fel-adgyák a' jó lévvél a' büdös húst. 524. l. — A' szép és igazmondás között kínálják a' maguk badarságát.

A' szép czéger-alatt, büdös bort árúlnak; és az ékes ének-mellé lélek-fogó lépet hánnak. 906. l. — A' szép külszín alatt álnokság rejlik, és tetszetes beszéd alá rejtik cseleiket.

Oly tiszta, mint a' havas Aszony véres ruhája. 526. l. — Nagyon rút.

Tanul a' szomszéd háza üszögén. 529. l. — Másnak veszedelmén okul.

Meszsze vetni a' határt. 538. l. — Nagy czélt tüzni ki maga elé.

Farkasra bízák a' bárányt. 539. l. — Magukat és javukat ellenségüknek adák kezeibe.

Üstökénél fogva vonni vkit vmire. 547. l. — Vkit vmire kényszeríteni.

Kerüli a' forrórt. 547. l. — Kerüli azt, mi vesztét okozhatná.

Más kaptára vonni. 582. l. — Elváltoztatni vmit.

Ujab kaptára ütni. 906. l.

Zavaros vízben halászni. 535. l. — A' zavaros körülményeket a' maga javára felhasználni.

Szinte oly rút, mint az Ördög feje. 544. l. — Igen utálatos.

Meny tovább ezen a' tiszta szüvel meg-vallot mesgyén. 526. l. — Légy továbbá is hasonlókép becsületesen őszinte.

Azzal mossa száját. 527. l. — Azt hazudja.

Ujából szopta. 543. l. — Maga koholta.

Hitesd-el előbb véllem, hogy a' tüzet fellobbantya a' sebes folyó-víz. 543. l. — Erőltetve magyaráz ki valamit belőle.

Nem ér egy férges mogyorót. 584. l. — Semmit sem ér.

Jó módgyával el-eredni a' dologban. 553. l. — Okosan és értelmesen kezdeni a' dologhoz.

Ki-ütni vkit vagy vmit éliből. 572. l. — Megczáfolni valakit vagy vmit.

Válogat benne, mint a' Medve a' vad körtvélyben. 602. l. — Szorgosan megválasztja és megítéli a' dolgokat.

Nem röpill mint sült galamb szájunkba. 604. l. — Magunknak kell iparkodnunk, és törekednünk.

Addig ütik-vétik a' dolgot, és hánnyák ide 's tova a' kalafintát. 634. l. Ballaginál : hányni a' kalafintát : die sache pffiffig einleiten.

A' maga Fazeka-mellé szítani a' törvényeket. 643. 1029. l. — A' maga javára magyarázni a' törvényeket.

El-hágták az Atyáktul vetett határt és elugrották követségek czéllyát. 711. l. — Túlmentek az ösöktul vetett korlátokon, és küldetésük czélján.

Hivatallyok-kivül ugrottak. 767.

Bé-árkolom szaladásra nyitott réseket. 727. l. — Elzárom előlük a' kibuvó ajtót.

Bökkenőre jutni. 726. 743. l. — A' dolog bibéjére, nehezére jutni.

Vízet sem adhatnának nekik, valamennyin ez-ideig voltak 741. l. — Olly sokan voltak, hogy mindazok, kik ez ideig léteztek, számra nem is hasonlíthatók össze velük.

Gyalázatos pírónsággal búvát láttya hamisságának. 742. l. — Álnoksága szégyent és gyalázatot hoz fejére.

Kigyót, békát okád ellene. 773. l. — Minden rosszat beszéll rája.

Száját bé-tapasztani. 773. l. — Elhallgattatni.

Porczogóson nevet. 768. l. — Kaczagva, hahotázva nevet.

Egy babot ne adgyunk a' Sz. Atyákon. 801. l. — Semmit se adjunk a' Sz. Atyákra, semmi tekintélyt se tulajdonítsunk nekik.

Egy babot nem ér. 1035. l. — Semmit sem ér.

Valami fölts berhét akarnak töldozni-föltozni képtelenségeknek. 803. l. Holmi silány okokkal akarják eltakarni állításaik fonákságát.

Pálcza-alá kell fogni, ki ezt tagadgya. 908. l. — Meg kell pálcázni, ki stb.

Vkit iskolába vinni, és lapoczka-alatt tanítani. 834. l. — Valakit hibáztatni, és nyers módon másra oktatni.

Kebelekben kigyót neveltek. 888. l. — Önmaguk szereztek és ápolták ellenségüket.

A' járt utat el-hadnám, és afféle bizonytalan nyomot vennék előmbe. 715. l. — Az ismert útról letérve, bizonytalan ösvényen indulnék el.

Fallyák bellyeb a' sípot. 795. l. — Hallgassanak el.

Nem éri fel a' festékkal. 981. l. — Nem bírja, nem áll tehetőségében vmi.

Nem hagyhattya, mint a' Párducz tarkaságát. 981. l. — Természetévé vált.

Magok hátán nem látván az iszákot, mást csúfolnak terhével. 982. l. — Maguk hibáit el nem ismerik, és másokat csúfolnak azokkal.

Törrel paissal vitatni. 983. — Minden kigondolható okokkal bizonyítani.

Azért farkas-kaszára nem vettyülk nyakunkat. 1031. l. — Azért nem esünk még kétségbe.

Nagy Kyrie-ben költötték. 1028. l. — Nagy örömlármával koholták és hirdették.

Úgy meg-érdemli, mint a' Szülz Leány a' Rósa-koszorút. 1020. l. — Teljesen megérdemli.

Annyit tudtak a' dologban, mint a' Persiai Király. 1044 l. — Semmit sem tudtak a' dologról.

A' füstöt-is meg-tudgyák mérni. 1050. l. — Nagyon tudákosak.

Fontba vetni. 1050. l. — Megítélni.

Úgy esküszik, mint-ha csigára vonták volna. 1058. l. — Fűre fára esküszik.

Ez nem nagyobb szitok, mint-ha a' Lopót, lopónak mondanád. 1057. l. — Ez nem szitok, hanem merő igazság.

Hagy járjon a' tréfa. 1066. l. — Hagyjuk félbe a' tréfát.

Csuda, hogy a' Szén-égetőtül nem tanult. 1068. l.

Vészem eszembe, hol jártok. 1050. l. — Tudom, hová czéloztok, mi a' szándékotok.

Azon szándékbul, hogy Pázmány szójárásainak gyűjteménye lassanként mentül teljesebbé váljék, folytatásul ide jegyzem azon szójárásokat, mellyeket Pázmány illy czímű művecskéjéből kiírtam: Alvinczi Péternek, Kassai Calvinista Praedikátornak egy tudakozó Praedikátornevével iratott ött Levél, Kiadatott Kolosvárott, 1761-ben.

Szed-bé nyelvednek vitorláját, fald-bé az sipot, ráncs meg az záblát szájadban; hagy békét az út kívül való csavargásoknak. 22. l. — Csinnnyabban beszélj, és ne hordj fel a' tárgyhoz nem tartozó dolgokat.

Itt nem jó helyen fogtál ki. 22. l. — Nem azon kezdted a' beszédet, a' min kellett volna.

Bezzeg, nem csekély vizben tapogat ám ez a' jámbor, hanem ugyan a' partmallyát turbokollya. 22. l. — Nem csekély fába vágta fejszójét.

Igaz emberségemre jó helyén vetéd meg itt az hálót. 22. l. — Bizony mondom, épen jó kérdésen kezded a' vitát.

Értesz te ehhez, mint az bagoly az Ave Máriához. 23. l. — Semmit sem értesz hozzá.

Bezzeg nem hitvány renden kaszálnál, ha stb. 24. l. — Bizony derék dolgot vinnél végbe.

Mentül hajadomb pórok, annál inkább feltörlötték homlokukat. 24. l. — Mennél hitványabbak, annál szemtelenebbek.

Róka módra a' kert alatt kullognak. 25. l. — Ravaszul a' fő-tárgytul eltérni, és aprólékos mellékkérdéseket feszegetni.

Úgy illik hozzá, mint a' bot a' tegezhez, vagy az aranyas kantár az számár fejéhez. 25. l. — Semmiképen sem illik hozzá.

Bezzeg igen el-szedéd az lépet, es jó árkon ugrál által. 79. l. — Nagyot botlottál, nagyot füllentettél.

Alattomban egyben üték fejeket. 79. l. — Összesugdostak, titkon összebeszéltek.

Nehezen gázolhatsz ki az ve-emből, mellyben vergődöl. 78. l. — *Nehezen szabadulsz ki a' bajbul, mellyben most vagy.*

Ollyakat reánk akarnak kenni, mellyeket álmunkban sem látunk. 80. l. — *Ollyakat ránk fognak, ollyakrúl rágalmaznak, milyenek soha eszünkbe sem jutottak.*

Pusztá nála az felső Vár, és nincs hon a' gazda. 85. l. — *Nincs neki ép esze.*

Siketnek beszéltek, és csak malomban hegedültök. 86. l. — *Falra borsót hánytok.*

Eszén jár. 88. l. — *Vigyáz magára, óvatos.*

Nehéz az körmét a' füléhez vonni, és az hamisságot úgy szépegetni, hogy csontya ki ne tessék. 88. l. — *Nehéz bebizonyítani, és a' hamisságnak olly külszint adni, hogy rá ne ismerjenek.*

Azt sem tudgyák, ha tök-é vagy turós éték. 91. l. — *Semmit sem értenek hozzá.*

Nem igaz járatbéli ember. 91. l. — *Nem becsületes tiszta szándéku ember.*

Iszonyu gyalázatokkal mázollyák orcáját. 97. l. — *Valakit szerfölött gyalázní.*

Ennek sincs job renden szénája. 105. l. — *Ez sem áll erősebb lábon.*

Más csontot vetek elődbe, mellyen rágódgyl. 107. l. — *Mást fogok mondani megezáfolásodra.*

Nem tűrheté ezt az Sáfrány illatot. 110. l. — *Nagyon bántotta, boszontotta őt.*

Valakik az Pápa lova farkát nem tartják. 112. l. — *Mindazok, kik szolgálai módon meg nem hódolnak a' Pápának.*

Csomót keresnek a' kákán. 115. l. — *Mindenütt, és mindenki-ben hibát találni.*

Húj bezzeg nagy árkot ásál magadnak, nagy ennek az szököl-lője. 116. l. — *Nagy dologba vágtaad fejszédet.*

Ne mellyezd a' mit meg nem fogtál. 116. l. — *Előbb bizonyítsd be állításodat, azután kérkedjél vele.*

Had úszszon a' még úszhat. 116. l. — *Hadd beszéljen, ha be tudja bizonyítani.*

Csinnyan beretvállj, szerető bátyám; efféle fardagályos és cza-frangos szitkokkal ne mossad büdös szádod. 116. l. — *Szemérmesebben hazudjál, és illy szemtelenül minket ne rágalmazz.*

El vetetted egyszer az koczkát, én-is pedig föl tettem melléje, meg-is kell azért mind végig jádczanod. 116. l. — Megkezdted a' vitát, én elfogadtam azt, meg kell tehát engem is hallgatnod.

Meg kocczuk körmötöket. 117. l. — Kimutatjuk, hogy ravaszul hazudtok.

Haj-szál nincs annyi fejeteken, mennyi hazugság vagyon írástokban. 117. l. — Számtalanszor hazudtok.

Aczél pennának-is el-kopnék az orra, ha mind fel akarnók jegyezni. 164. l. Ugyanazon jelentésü az előbbivel.

Mind két kézre hánni a' cselet, és útát vesztetni az ellenséggel. 173. l. — Mindenféle cselet felhasználni, és így tévedőútra vezetni az ellenséget.

Mint az tökbe esett egér, nem tudok vala hová lenni. 174. l. — Nem tudok vala segíteni magamon.

Mikor az sipot bé-falattyák vélle, nám úgy halgat, mint egy hugyó disznó. 174. l. Midőn megczáfolás által elhallgattatják, egy szót sem talál a' maga igazolására.

Telle tulla tedd fel az okulárt. 176. l. — Gúnyos szőjárs e' helyett: Nyisd fel jól szemeidet.

Talám sírost ettél, 's azért csuszamik ily nagyokat ajakad. 181. l. — Könnyen hazugságra jár a' nyelved.

Meg-indítom az ürdögöt benned, és le-vonszom csel-csapástokrúl az ál-orczát. 181. l. — Kimutatom álnokságtokat.

Mikor lábat kaptatok, és vérszemet vöttetek, külömb nótát fújtok. 235. l. — Midőn hatalomra teszték szert, más hangon kezdtek beszélni.

Minden szónak mássát leled. 229. l. — Minden ellenvetésre találsz czáfoló feleletet.

Ki-mutatá majmunk meny-aszszonyságát. 238. l. — Kimutatá, mi rejlik a' tettetett külszín alatt.

Az füst-alatt kóborlot marhának fényességével meg-raká begyit. 238. l. — A' gyanusan szerzett jószágban dűskálkodék.

Az míg fel vólt orrotok-előtt kötve az háj, finnyáson orroltátok. 238. l. — Míg hozzá nem férhettetek a' zsíros hivatalokhoz, ravaszul gúnyolódtatok.

Igen áll orrokon az Uj tanítóknak. 240. l. — Nagyon boszszontja őket.

Czegéressé tenni valamit. 242. l. — Valamit kihíresztelni.

Abban-is jól meg-vonszátok az bagariát. 252. l. — Abban is nagyot füllentetek.

Foga sincs már az nagy vénség miatt. 252. l. — Igen vén, nagyon régi.

Azt tudgyák ezek az tormában esett férgek. 253. l. — Azt gondolják e' tudatlanok és tapasztalatlanok.

A' hol el-ugrik az sinór-mellől, ott ám heverjen az sárban, senkinek nem kell utánna ugorni. 259. l. — Ha eltéveszti az igazságot, lássa ő ha elvész, senkinek sem kell őt követnie.

Oly gyalázatos büzbe kevere, hogy ha abból idején ki nem tisztulunk, maradékinknak is leszen Fontáni szösze miatta. 262. l. — Olly rossz hírbe hoza, hogy ha azt idején meg nem czáfoljuk, még maradékinknak is tömérdek bajuk lesz miatta.

Roszsabb renden vagyon dolga az Eretnak embernek, hogy sem az Pogálynak. 267. l. — Fordítása ez a' nyomban rá következő latin mondatnak : Haereticos Gentibus esse pejores.

Egy kévében kötni. 277. l. — Hasonlónak gondolni 's mondani valakit valakivel.

Sinórra és czirkalomra vetni valamit. 291. l. — Zsinórmértékhez alkalmazni valamit.

Szaladgy Farkas, inadban az Igazság. 203. l. — Gúnyos szó-lás arrul, ki legyőzve a' vita helyéről eltávozik.

Nem győzém tovább szégyennel. 293. l. — Nem bírák tovább elviselni a' szégyent.

Hogy-ím ki-fogták az délczegeből bátyánkat, és szájában vetették zaboláját, csuda! melly igen orrában dagállya. 295. l.

Nyerset ett, 's meg nem emészthette. 295. l. — Kellemetlen igazságot olvasott, és azt meg nem czáfolhatta.

Jüvendőre köté magát valamire. 295. l. — Igérte, hogy tenni fogy valamit.

Azt alítá, hogy lágy körtvélyben harap, de foga törésével érezé, hogy baraszk-magra talált. 296. l. — Azt gondolá, hogy valami dibdáb írásocskával van dolga, de nem bírván megczáfolni, ellenkezőt tapasztalt.

Rosz pora volt. 296. l. — Csőtörtököt mondott a' puskája.

Nem mindgyárt budgyan, mihent párállik az pattantyúja. 296. l. — Nem kell tőle megijedni, mert csak fenyeget.

Igen melleszi az madarat, melynek röpküllését távol láttya.
296. l. — Diadallal dicsekszik, holott igen távol van tőle:

Drágán árulja az medve-bőrt, maga az medvéjét sem látta.
296. l. — Egy értelmű az előbbivel.

Meg-esmértetém, hogy nállunk-is sóval sóznak. 297. l. — Megmutatám, hogy a' millyen az adj isten, olyan a' fogadj isten.

Példabeszédek.

A' ki miben tudós, abban gyanós. VII. 267. 1047. 1051 l.
Megfelel a' német: „wie der schelm, so denkt er sich“-nek.

Künnyeb egy hazugot, hogy-sem egy sánta ebet el-érni.
414 l.

Büdös bornak szép czégért szoktak emelni. 430. 374 l. —
A' rossz kelmének és a' hamis mondásnak szép külszint szoktak adni.

Csak a' csattig vonnyad, és addig nyujtózzál, míg lepeled ér.
163 l.

A' beszédnek igyenesse jó, 's a' mankónak horgassa. 165. l.

A' mely orcza egyszer hocskor-bőrré lett, nem tud szégyent.
265. l.

A' mely Kuvasz egyszer által-ússa a' Dunát, nem fél a' víztől. 265. l.

Szalonna nem léssen semmi perseléssel a' Kuvaszból. 264.
1057 l.

Oly követ vethet egy bolond a' kutba, mellyet tíz eszesnek-is gond ki venni. 108 l.

Nincs oly rosz kert, melyben hasznos füvecske nem találtatnék. 131 l.

A' kinek sem íre, sem szelenczéje, mód-nélkül teszi Barbélylá magát. 116 l.

Minden botnak végén a' feje. 137 l.

Könyü a' borból eczetet csinálni. 139 l. = Könnyü vmit elrontani.

A' hol nincs, ott ne keress. 171 l.

Ag szó, de igaz: Betegséget, sántaságot, szegénységet senki nem tagadhat 172 l.

A' járt utat a' járatlanért nem kell el-hagyni. 185 l.

A' ki lovat vészen, a' féket-is véle vészi. 213 l.

A' ki a' szurkot forgattya, meg-mocskollya kezét. 222 l.

A' sok bába-közöt el-vész a' gyerek. 344 l.

A' vizbe-halo ember habokhoz-is kap. 402 l.

Nincs oly sovány föld, melyben hasznos füvecske nem nevelednék. 443 l.

Nem kel bízni a' közlegényekhez, ha láttyuk, hogy meg-szédült agya Had-naggyoknak. 452 l.

A' ki Ördögnek szolgál, kinnal fizet neki, és ha ki ellenségével czimborál, forrót öntnek alája, ha eszén nem jár. 537 l.

Nincsen olly gazos kert, melyben hasznos füvecske nem volna. 551 l.

A' hol tüzet gyűjtnak, füsti mégyen. 719 l.

A' nyügbe vetett ló meszsze nem nyargal. 760 l.

Szökött szolgál, jót nem mond urárúl, és a' ki pártot ütött fejedelme-ellen, gyalázatos névvel Tirannusnak híja ötet. 773 l.

Egy fecske tavaszt nem szerez. 869 l.

Szegény ember szándékát böllog Isten vezérli. 910 l.

Alma nem esik meszsze fájátúl. 1061 l.

Ide csatlom még azon néhány példabeszédet, melly a' fenn idézett „Öt Levél“ ezimű munkácskában előfordul:

A' varga fellyeb ne szóljon a' kaptánál. 23 l.

Rozsda nem fog aranyat. 115 l.

Sokszor egy kis felleg nagy esőt szokott vetni. 175 l.

Nem mind arany, a' mi fénylik. 178. l.

Mondgy igazat, 's nem kárhozol érette. 181 l.

Böldogok az kiknek kezekben katesok. 249 l. Ezen értelemben: Beati possidentes.

A' kinek az tej száját meg-égeti, az tarhot-is fujni kell annak. 155 l.

Nem mind bors, mit az kalmár ebe hullat. 174 l.

Gyakor eséssel az kicsiny-csepp-is lyikat vér az kemény kövön. 262 l.

Nehéz a' dér a' békának. 262 l. Ugyan ezt a' közbeszédben

ily alakban hallottam : Bánja a' béka a' deret. Értelme : Nem szereti a' vétkes, ha vétkét néki emlegetik.

Egy-féle állatra nem jó hájat kenni. 295 l. = Némelly emberre hiába pazaroljuk a' szép szót.

Szép szónak szárnya nem szegik. 295 l.

Egy-féle állatnak sem jó az első kölyke. 295 l.

A' „Kalauz“-bul néhány adoma.

„Úgy bánnak ezek a' szegény községgel, mint amaz Udvari tréfás ember, ki magát Kép-íróvá tette vólt : és egy Faluban a' fizetést fel-vévén, bé-rekeszkedet egyedül a' Szentegyházba, melyet meg kel vala festeni. A' Polgárokkal jól tartatván magát, semmit nem írt. Egy-néhány napi henyélés-után, tudtára adá a' községnek, hogy véget ért munkájában : azért, néki nyitván a' Templomot, mutogatni kezdé a' fejrő kő-falon (hogy már) a' képeket, melyek ott nem valának, és hogy az emberek ne itilnék őtet tréfás Czigánynak, el-hiteté véllek, hogy ezeket a' szent Képeket senki nem láthattya, valakinek felesége nem jámbor. Hogy azért a' szegény község gyalázatba ne hozná feleségét, ki-ki mind azt tetteté, hogy jól láttya a' mit nem látot ; és a' Képek szépségét csudáltatta.“ 99. l.

„Ollyanok, mint a' mely Erdélyi Szász azzal kérkedet, hogy száz Törököt vágot. De addig fogdosták szóval, addig mondották néki, Hadd aláb jó Szász, hogy végre egyre szállot. Sőt arrúl-is kételkedni kezdet : mivel a' sürü bokor-közöt futásában hátra tartotta kopjáját ; és nagyon suhogot a' kopja, de nem tudta ha belé ütközött-e a' Török, vagy csak az ágak suhogtak. A' Pártosok is, néha nagy fen heáznak : Patriarkákat, Apostolokat, Atyákat emlegetnek : néha csak nem azt beszéllik, Kottya Kottya fiaim csak én magam maradék.“ 171 l.

LAUCHSZ LŐRINCZ.

Könyvismertetés.

Magyar Nyelvtan, tanodai és magánhasználatra. Írta Szvorényi József, gymnasiumi tanár, magy. akad. tag. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv 8. r. 368 lap. (Ára nincs kitéve.)

Szerző úrnak alig köszönhetném meg jobban szívességét, hogy könyvével megajándékozott, mint úgy, ha itt közlöm gondolatimat, észrevételeimet, a' mellyeket annak figyelmes olvasgatása bennem támasztott. Bármennyit foglalatoskodom is a' nyelvtudománynyal: mégsem írtam még nyelvtant, 's talán nem is fogok írni, mert nem tanítok nyelveket. Két dolog az: tudományoskodni valami körül, és tanítani valamit. Lehetnék a' legjelesebb tudományoskodó, de lehetnék egyszersmind igen rossz tanító. Külömbözik e' két foglalatosság; 's mert úgy van, azért együtt járhat is nem is. Egymást nem rekeszti ugyan ki, de föl sem teszi ám egymást. — Ha már foglalatosságom ezen vallomásra késztet: mi jogosíthat fel nyelvtanok megítélésére, akár az helyeslő, akár nem? Azon tudva levő eszme, miszerint a' helyességet vagy nem-helyességet felfoghatják azok is, kik azt előállítani vagy nem bírnák vagy nem is kísértik. Sokan igen helyesen ítélték már művészies tárgyakról, teszem drámáról, írott képről, a' nélkül hogy költők vagy képírók voltak volna. Tudományos tárgyakról pedig még könnyebben ítélhet az átértés.

Szerző úr, eddigi nyelvtanaink hiányait akarván előhozni, első helyre azt teszi, „hogy egynémi hagyományos systema békói közt, feledik a' *módszert* (tan-utat), holott tanodáinkban olly igen lényeges, nemcsak a' *jót*, hanem *jól* is adnunk, — mi, főleg az olly merőben elméleti tárgynak, millyen a' nyelvtan-é, lehető leggyakorlatibb kezelésén épül.“ (4. lapon.) A' *módszert* (tan-utat) pedig, a'

mellyet ő tart jónak, mindjárt az előszóban imebbül sejteti meg az olvasóval: „Nyelvtanításunk sikere főleg azon sarkallik, hogy a' nyelvyanyag és alakok élettelen halmazát ne a' beszéd épületének független töredékeiül 's mintegy darabonkint, hanem organikus összefüggésekben, példagondolatok — és példaalakukban tüntesse föl“ (5 lap). „Minthogy, — így folytatja legott —, a' nyelv nem egyéb, mint érzéki jegyekben megjelent gondolat, semmi sem lehet czélszerűbb annak átértésénél, mint magokból a' fogalmak és gondolatok viszonyaibul indulni ki azon alakokra, mellyekben azok megjelenni szoktak.“ . . . „A' legközelebbi czél továbbá, mellyet a' nyelvtanításnak eszközölnie kell, természetesen az, hogy a' tanonc (éktelen szó a' szép „tanítvány“ helyett, — szerző ezen *onc* vagy *ncz* képzőt fel sem hozza illető helyén a' 235—255 lapokon, tehát maga sem donálja *jure civitatis gramatica*), hogy a' tanonc értene tanulja a' nyelvet, mit ismét csak akkor teljesíthet, ha úgy vezérli a' tanuló, hogy az saját fogalma — 's gondolatainak belső életét láthassa a' nyelvben visszatükrözve.“

Véleményem szerint a' nyelvtanítás útja szükségképen elűt a' tisztán bölcséleti és tisztán tapasztalati tanításétul. Ha a' nyelvnek egész mivolta tudatunkban élne, annak tanítása, Plátón kifejezése szerint, *emlékeztetés* volna; azaz a' nyelvet, annak történetét és mostani állapotját tudatunkbul lehetne kifejteni. Viszontag, ha a' nyelv annyira idegen volna tudatunkhoz, mint a' külső természet, vagy az emberiség történelmének tényei: annak tanítása is úgy menne, mint a' természetrajz, a' historia stb. tanítása. Úgyde a' nyelv részint tudatunkban van, mennyiben t. i. gondolkozásunk a' nyelvtanulással együtt fejlődik gyermek-korunkban, úgy hogy gondolkozásunk okvetlenül a' nyelv alakaiban foly; részint nem lehet tudatunkban, mennyiben t. i. magának a' nyelvnek fejlődése, változása a' bennünket előző századokban történt meg, miszerint az okvetlenül gondolkozásunkon kívüli, tehát hozzánk képest idegen lefolyás. Ebből világos, hogy a' nyelvtanítás útja félig bölcséleti, azaz, az öntudatra hivatkozó, eszméltető, vagy Plátón szerint, *emlékeztető*; félig tapasztalati, azaz, a' tényeket vizsgáló, egybeszedő és inductív, reávezető tanítás.

A' nyelvtanítási út legszorosabb logikai egymásutánt és tapasztalati teljességet igényel tehát; 's minden nyelvtan-író, bár ki-nek számára írjon is, kénytelen összefoglalni ezen két tulajdonságot;

össze ügyekezett foglalni azokat szerzőnk is, mi neki, ha mindenütt és mindenkor nem is, de sok helyütt kitünően sikerült.

„Én felfoghatok valami közel levőt, pl. a' táblát, sottogást, csendet, figyelmeztést; vagy valami távol levőt, pl. a' napot, tornyot, a' ló szaladását stb. Végre azokról, a' miket felfogok, gondolatok is valamit, pl. hogy: a' tábla négyszegű.“ (1. §.) — Ebben hézag van, melly miatt nem érhetek erre a' gondolatra, hogy a' tábla négyszegű. Én így mondtam volna: Én felfoghatok stb. . . . Végre azokat a' miket felfogok, ki is fejezem szókkal, pl. hogy: a' tábla négyszegű, — mert látom, hogy az, tehát nem kell csak *gondolnom*: ámde ha négyszegű táblát látok, akkor igen is háromszegű, gömbölyű stb. táblát is *gondolhatok*. Így adván elő a' dolgot, hézagot nem hagyok, 's legott feltüntetem a' különbséget is a' szemléleti és gondolt isméret között, minek legjobb hasznát veszem majd tovább, így folytathatván az előadást: *A' mondat tehát részint szemléleti részint gondolt isméretnek szókkal való kifejezése*, — 's ez után lehetővén világosan megmagyarázni a' fogalmat is.

Világosan van előadva a' 6. §.; de kár, hogy nem talált szerző helyet a' *viszonyzóknak* (alatt, felett stb.), minek következése az, hogy a' 7. §-ban *beszédrészekül* csak ezeket számlálja elő: *név, névmás, ige, határozó, kötszó, indulatszó*, elhagyván a' (prae-) postpositiókat. A' szoros logikát, és a' teljességet szerető *tanító vagy olvasó el lesz akadva*, ha mindjárt a' 8. §. *ragokrul* hall, mellyekből a' 153. §. szerint származék — névmások lesznek; 's ha a' 90. lapon a' 130. §-ban azt találja: „A' *névutók beszédrészekké*, mellyeket a' név jelentésének helyzet, mód, idő 's egyéb viszonyok szerinti módosítására a' név után helyezünk, pl. fa *alatt*, vásár *óta* (szerző rossznak hiszi az *ólta-t*) adósság *miatt*, tapasztalás *vége*tt, — ezekben az *alatt, óta, miatt, végett* névutók.“ — Ezen szók nem is *részekké*, hanem ugyancsak testes szók, még pedig *ragos* szók: hogyan maradhattak el a' beszédrészek előszámlálásából? Talán a' névszó kategóriájába értette szerző? Akkor se baj, mert abba való, csak meg lehetett volna említenie, 's a' 130. §. nem szólna talán *beszédrészekkékrül*, mi a' *particulae* szót utánozza. — De, úgy látszik, szerző nem érti azokat a' névszók kategóriájába, mert a' 105. lapon azt tanítja a' *személyi névmásrul*, hogy az részint *eredeti* részint *más beszédrészekből származott* (mi meglepőleg új, mert a' pronomén personale annyira eredeti, 's annyira alaki szó minden

nyelvben, hogy annak más beszédrészből, — tehát anyagi szóból való származását nem is gondolhatjuk). Az eredeti én te ő, mi ti ők; a' származott névmás a' névragokból és névutókból keletkezik, p. o. nekem neked neki, nálam, rám, tölem stb. alattam alattad alatta, előttem előtted előtte stb. stb. Tehát saját előadása szerint' is mind *nek, ra, től* stb. mind *alatt, felett, között, megett* stb. beszédrészek, pedig nem hozza fel ott hol előszámlálja a' beszédrészeket.

Szerző, mint megvallja az 1. lapon, „nem kívánt divatos, idegen tanformák követésében magának tetszeni; de még kevésbbé a' régi kényelmetlen merev szabatuak nyügei közt mozogni.“ Ennél fogva a' dolog lényegét tekintí, nem gondolván vele, hogy mások mit tettek, tesznek. Úgyde a' magyar nyelvet akként fogván fel a' mint van, nem kell-e következőkép osztályozni a' szokat, miszerint ezek *anyagszók* és *alakszók*; 's hogy az anyagszók vagy *névszók* vagy *igeszók*; az alakszók pedig a' *viszonyszók* (ragok, névutók és conjunctiók). E' szerint a' beszédrészek: *névszók, igeszók, viszonszók*. A' névszók alá tartoznak a' *tárgyszók*, nomen substantivum (a' *főnév* esetlen utánozása a' német hauptwortnak), a' *minőség- vagy tulajdonság-szók*, n. adjectivum (a' *melléknév* hasonlóképp szolgál fordítás, melly semmit sem jelent), *szám-szók, névmások*, 's alakukra nézve a' *viszonyszók* még az *igés névszók* (participium). Az igeszók nem oszlanak különböző osztályokra, mellyek a' névszók osztályaihoz hasonlíthatók. A' viszonszók (nem alakokra, hanem hatásokra nézve) vagy *szó-viszonyítók*, mint ragok, utónevek, vagy *mondat-viszonyítók*, az úgynevezett conjunctiók. Hát hol maradnak az adverbiumok? Bizony ezek merő tiszta névszók, még pedig vagy *tárgyszók, tulajdonszók, számszók, névmások* és *viszonyszók* némmel *ragosai*, vagy ragozatlan névszók. Hogy legnagyobb részint névszók ragosai, kiki meglátja az előttünk lévő könyv 240—255. §§-aibul; de nagy hiba is, hogy szerző az illető ragokat *képzőknek* tartja, lásd a' 252—255 lapokon az a e; á é; va ve; vá vé; az al el ol; ól öl, ül ül; an en n, án én ön; at ot et stb. képzőket. E' hiba talán onnan származik, hogy nem kellően különbözteti egymástul a' képzőt és ragot; talán onnan is, hogy bár ki akarja magát vonni a' latin és német szokott grammatika nyügeiből, mégsem oldódzott ki belőlük egészen. A' képzőnek és ragnak nem elégséges megkülönböztetése kitetszik eminnen is, hogy szerző a' 8. §-ban azt mondja, hogy a' ragok a' tőszokat *módosítják*; mihez a'

13. §-ban hozzá teszi: ragok és névutók által csak másmás szóalakok, képzők által pedig másmás szók állanak elő. — Kétségen kívül sz. tökéletesen tudja a' kettőnek különbségét: még is kár volt így vagy hasonlókép nem fejeznie ki a' meghatározást, miszerint a' rag és névutó a' névszót csak viszonyítja (más szókhoz), a' nélkül, hogy jelentését módosítaná: ellemben a' képző a' gyök-vagy tö-szóbul új szót alkot, tehát amannak jelentését módosítja, 's az így képzett új szó megint fölveszi a' ragokat. Ha ilyenkép adja elő a' dolgot, lehetetlen p. o. a' minden-ütt szó ragját képzőnek tartania. A' 18. §-ban tehát a' *módosítás* szót a' képzőrül használnám, a' ragrul pedig azt mondanám, hogy „a' szó jelentését *viszonítja*.” Szerző azomban még a' 84. §-ban is szinte összezavarja a' ragot és képzőt, azt tanítván: „A' szó alakja két változást szenvedhet. Egyik, midőn a' szó alakját és jelentését *csupán módosítjuk* pl. ház, ház-ak, épít, épít-tet, épít-ett, stb. — itt a' ház és épít szók mindig ugyanazok, 's csupán módosulnak. Másik fő változás, midőn a' szó alakját és jelentését *lényegesebben megváltoztatjuk*, vagyis a' szót más mellékjelentésű szóvá alakítjuk, pl. ház, ház-as stb. épít, épít-és, épít-kezik stb. Amaz *szóragozás*, ez *szóképzés*.” — Tehát a' szóképzés csak *lényegesebben* változtatja meg a' szó alakját és jelentését; azaz a' szóképzés a' szóragozásnak comparativus-a, innen szerző szerint épít-tet szóragozási tünemény, épít-kezik pedig szóképzési, — mi nem áll.

Nemcsak grammatikai okadatlan merészség, de fogalomzavar is *előképzőkrül*, és *utóképzőkrül* beszélni, lásd a' 12. §. és 282. §. Tudom, hogy Czuczor úr tette ezen fölfedezést; de azt is meg tudom mutatni, hogy ezen fölfedezés még nem annyira érett, miszerint tan-könyvbe való volna. Vegyük először a' képzőnek meghatározását. Ez más nem lehet, mint: a' képző olyan alkotó rész, melly a' gyök- vagy tö-szóhoz járulván ebből 1) új szót alkot, 2) az új szónak olyan jelentést ad, melly által az eredeti szónak jelentése csak módosul, azaz megmarad az eredeti jelentés, de hozzá járul egy mellékjelentés, 's a' kettő egygyéolvad, 3) hogy ugyanazon képző ugyanazonképen módosítja mindenkor az eredeti szónak jelentését, 4) hogy a' képző igen igen sok, hogy ne mondjuk, valamennyi esetben, melly helyet engedhet neki, fordul elő. P. o. hal-hat-atlan-ság-i. Itt egy gyök-(tő)-szó *hal* van, 's ehhez négy képző járul. Mindenike a' gyökből új szót alkot: halhat, halhatat-

lan, halhatatlanság, halhatatlansági; mindenike meghagyja az eredeti jelentést, de hozzá teszen valami módosítást; mindenike ugyan ezen módosítást valamennyi gyök-(tő)-szónak jelentéséhez adja, a' mellyhez járul; végre mindenike számtalan esetben fordul elő. Hasonlítsuk már ezen: hal-hat-atlan-ság-i szóhoz ezeket: ingó b-ingó, ámul b-ámul, irka f-irka, ireg f-orog, izeg m-ozog, irul p-irul, illeg b-illeg, elegy b-elegy, ing r-ing r-eng, omol r-omol b-omol, ág h-ág, ár b-ér stb. stb. 's mondjuk már: a' képző

b járul:

r járul:

f járul:

ing-hoz = b-ing, ing-hez = r-ing irka-hoz = f-irka
 ámul-hoz = b-ámul vagy = r-eng ireg-hez = f-orog. stb. stb.
 illeg-hez = b-illeg omol-hoz = r-omol;
 elegy-hez = b-elegy
 omol-hoz = b-omol
 ár-hoz = b-ér;

's mondjuk meg: a' *b* meghagyja-e az eredetinek jelentését 's hozzá teszi-e ahhoz ugyanazon módosítást mindenkor? olyan határozott jelentésű-e a' *b* képző, mint p. o. a' *hat*, ezekben: hal-hat, lát-hat, omol-hat, bomol-hat? olyan számtalanszor fordul-e elő a' *b* képző mint a' *hat*, vagy az *atlan*, vagy *ság*, vagy *i*? Úgy-e bár, tagadólag kell mindenik kérdésre felelni! úgy-e tehát a' *b*-t ezen esetekben nem fogom a' *hat*, *atlan* stb. képzőkhöz hasonlítani, tehát nem is nevezhetem képzőnek.

Térjünk most a' dolognak más tekintetére. A' nyelvnek szavai meglettek, hogyan? nem tudjuk, de meglettek: 's az első meglett szók mind egyszerűek, mert szükségkép eredetiek. Ez a' nyelv-alakulás első mozzanata. — Meglevén az egyszerű eredeti szók, azután új szó-alakulások csak összetétel (compositio) által lettek. A' nyelv-alakulás ezen, második, mozzanatát észrevehetjük már. A' legrégibb összetételek a' magyar nyelvben ilyenek: *imád*, *isten*, *üstök*, *özvegy* stb., mellyek alkotó részeit csak a' rokon nyelvek segítségével találhatjuk ki (im-áld, is-ten, üs-tök, finnben tukka = (üs)-tök, öz-vegy, vogulban vátyp = (öz)-vegy. Későbbi összetételekhez tartoznak p. o. *innep*, *husvét*, *hétfő* stb. Az új összetételek szemünk láttára sokasodnak mint a' gyom, bár nem is olyan természetesen mint a' gyom.

A' nyelv-alakulás harmadik és legnevezetesebb mozzanata a'

a' *képzés* és *ragozás*, melyek tulajdonkép szinte *compositiók*; de egészen más természetűek, mint az említett két első korbeli. Ugyanis a' szóképzés az eredeti szónak kategóriáját változtatja meg, a' szóragozás meghagyja az eredeti szónak kategóriáját, és csak viszonítja más szókhoz.

Alkalmazzuk most ezen eredményt is a' Czuczor-Szvorényi-féle *b, v, f, m, p*, szó-elemekhez. Hogy ezek nem ragok, bizonyos; hogy nem is képzők, az itt kifejtett értelem szerint, hasonlóképp bizonyos. Mik lehetnek tehát? Csak két lehetőség marad fel; mert azok vagy *compositio*-beli elemek, vagy nem azok. Ha *compositio*-beliek, akkor világos, hogy se a' legujabb, se a' középső, se az észrevehető legrégebb *compositiók*hoz nem tartoznak. Mert, hogy nem új *compositiók*, nem is középső-félék, azt kiki látja; hogy nem az észrevehető legrégebb *compositiók*hoz tartoznak, arrul a' rokon nyelvek tanúskodnak, melyekben hasonló valamit kellene tanálnunk, mivel azon korból valók volnának, melyben a' rokon nyelvek még szomszédok lehetnek vala. De ha így van ez, nem is *compositio*-beliek, hanem az eredeti szók keletkeztének korából valók; 's mint ilyenek még sokáig lesznek homályosak.

A' 16. §-ban helyes a' *szótag*nak a' szó-elemtől való megkülönböztetése, de tartok attól, némi zavart fog okozni az *alak* szó, minthogy az mondatik ott, hogy „a' szótagoktól a' szó az *alakját*, — a' szó-elemtől pedig *jelentményét* nyeri meg.“ Itt az *alak* és *jelentmény* olyan ellentéteseknek tűnnek elő, millyenek valósággal nem; azután az *alak* szó a' nyelvtanban grammatikai kategóriát jelent, mit szerző is tanít a' 84. §-ban, azt mondván: „A' szóalakban a' szók alakjának különféle változásait ismerteti.“ Úgyde ezen előadás szerint a' szók alakjait csak nem lehet a' szótagoktól származottaknak gondolni, hanem azokat minden bizonynyal a' szó-elemtől (gyök, képző) kell származtatni. Véleményem szerint tehát jobb és egyszerűbb csak annyit tanítani a' szótag és szó-elem különbségéről, hogy amaz az *ejtés*-től függ, melly tekintet nélkül az elemekre tagolja fel a' szókat.

A' 17. §-ban a' szó-elemekről mondván, hogy jelentéssel bírnak, például hozza fel a' *hal-hat-lan* szót, mi szerint tehát *lan* képző volna. 'S ezen *lan len* képzőt értelmezi a' 240-dik lapon is, azt mondván ott, hogy magánosan csak ritkán fordul elő (vétlen, véglen), annál többször *at, et, vagy hat, het*-tel összetéve, mint: urat-

lan stb. mondhatlan stb. — Egyik sem áll. A' fosztó képző *atlan*, *etlen* vagy *talan*, *telen*; 's lényeges része neki az *at et* vagy *ta te*, mit a' rokon nyelvek is tanítanak, 's a' magyar még nem felejt, mert *véglen* szót *végetlen* helyett új könyvekben találok ugyan, de a' közéletben még nem hallottam, régibb könyvben, midőn még *nem csinálják*, hanem a' kész nyelvet *csak használják* vala, nem olvastam még. Az *atlan*, *etlen*-ről állítani, hogy lényege *lan len* 's az *at et* el is maradható rész, annyit teszen, mintha mondanók, hogy *addiglan*, *eddiglen* szóban a' *lan len* lényeges, az *ig* (dig) csak úgy tevődik vele össze, mint múlt században a' vendég-haj az emberi fővel tevődik vala össze. — Másik föltesző hiba az, hogy a' *lan*, *len*-nek egyik összetevője a' *hat het* volna, pl. *mondhatlan*. Biz a' *hat het*-nek semmi köze a' *lan len*-hez, mert az az igének képzője: mondhat, építhet, mellyhez azután még az *atlan etlen* járulhat, így: mondhat-atlan, építhet-etlen, lásd ezen képzőről a' M. Ny. 1860. folyamának 544 és 545. lapjait. Egyébiránt szerzőnek állítása, miszerint *végphetetlen* helytelen alkotás volna a' *végetlen* helyett, anynyiban helyes, hogy a' *het* képző ige-törzshöz járul csak, a' *végphetetlen* szó tehát *végni* igét teszen föl. De még kérdés, nem élt-e valaha a' *végik* ige (finitur), mellynek maradványa a' *végphetetlen* és *végtére*-ben volna meg?

A' 28. §-ban szerző a' mássalhangzókat *egyszerűekre* és *összetettek*re osztja fel. A' nevezet nem jó; *egyjegyű* és *kétjegyű* *mássalhangzó* a' kellő név, 's a' tárgy nem külön §-t, csak jegyzetet érdemel. Egyébiránt szerző is jegyzetbe rakja észrevételeit a' kétjegyű bötűk egyszerűsítéséről, a' mellyekben a' c mellett szól, ámbár hozzáteszi, hogy az egyszerűsítést iskolai tanítás tárgyává tenni még most épen olly kevésbé lehet, mint az *aki* (a' ki), *ami* (a' mi), *amely* (a' melly)-nek csak imént megpendített orthographiáját. — Az egyszerűsítés, véleményem szerint, koránt sem érdemel annyi aggodalmat, mennyit sokan neki szentelnek. Egyszerű jegyeket kitalálni bajos; a' kétjegyű bötűkkel pedig nagyon virágozhatik az irodalom és magyar műveltség. Nagyobb dolog az orthographia, ha ezt stenographiává nem lehet, nem szabad változtatnunk. Úgyde a' szó értelmében is való *orthographia* mint gondolhat is valaha *aki* stbit írni a' *ki* stb. helyett, azt én nem bírom megérteni. Az akadémiai helyesírás csonkítást lát ilyenekben: *vadássza*, 's szorosán követeli a' *vadász-sza*-t, holott az előbbiben a' graphicus pótló

világosan ki van téve : ámdé az *a' ki* stbiben *a'* graphicus pótlót hibának tartja, miből következetesen foly, hogy *aba*, *aban*, *abul*, *ara*, *adig*, *abor*, *adacz*, *aszék*, *akalap* helyesek, 's *abba*, *abban*, *abul*, *arra*, *addig* helytelenek, mint az akadémiai helyesírás szerint helytelen az *a' bor*, *a' dacz*, *a' szék*, *a' kalap*. Csak rajta az *aki*, *ami*, *amely*, *aba*-val 's az egész nyelv phoneticus rontásával, „a' fogékony növendék hadd szokja meg 's kövesse tétovázás nélkül a' jobbat, a' léha közszokás ellenében!“ Mert hogy az-t ejt a' közszokás, hogy *azember*, *akkalap*, *annak* stbit hallunk, az léhaság, melyet a' nyelvmívelésnek ki kell irtania.

Az első szakasz *a'* mondatrul értéközik általában; világosan és helyesen. *A'* praedicatumot állítmánynak nevezi, mit én praegnans kifejezésnek tartanék, 's helyette *a'* talán vad, de másra nem érthető *mondományt* szeretném.

A' névragozásrul *a'* már említettekén kívül alig van mondani valóm. Csekélységek ezek : *a'* 83. lapon azt javasolja szerző, hogy kétértelműség kikerülése végett jobb az *erdő*, *erő* stbinél *a'* több birtoku ragot az *ő* végü tőhöz ragasztani, így : *erdői*, *erői*, *idői*, *mezői*, minthogy *erdei*, *idei*, *mezei* melléknevek is. Kérdem, miért nem különböztetjük meg *j*-vel az *i* képzőtül? Miért nem írjuk tehát : *erdőji erdeji* (birtokos rag) 's *erdei* (melléknév)? Így másutt is pl. *biztosítóji*, és *biztosítói*, kitetszik *a'* különbség.

A' 102. lapon igazolhatóknak mondja *a'* *félkettőre*, *félháromra*, *félőtör*, *félhatör*-féle németsegeket *a'* *kettőfélre*, *harmadfélre*, *harmadfélör* helyett. Én azt tartom, az ilyeneket nem szabad igazolni; annál kevesbbé szabad az úgy is hemzsegő németsegeket újakkal szaporítani, mint *a'* 11. lapon : *rosszul néz-e ki vagy jól?* (sicht er gut aus) *e'* helyett : *rossz vagy jó színben van-e?*; vagy *a'* 15. lapon : néha *a'* szóelem alakjára nézve *össze is jöhet a' szótaggal*, mit *a'* magyar ifju nem is érthetne, ha utána nem követköznék : azaz, némellykor *a'* szótag szóelem egyszersmind; vagy *a'* 94. lapon, hol megint előkerül az *összejövétel* : illy mondat azomban nem annyira két tárgynak egyenlőségét, mint inkább egy harmadik fogalomban *összejövételét* fejezi ki, — mintha németből volna fordítva, hol *übereinkommen* lehetett, mi annyira nem magyar, hogy utána tette szerző ezt : vagy *egyezőségét*. De *összejövétel* és *egyezőség* nem magyarázzák egymást, mint *a'* német *übereinkommen* és *übereinstimmen*.

A' névmásokról szólóban szerző a' 153. §-ban *származék személyes névmások*ról beszél, azoknak a' ragozott viszonzyszókat (nekem stb. rám, alattam stb.) nevezvén, mit nem lehet helyeselni. Azután lehet-e igazán a' *személyragot*, személyes ragnak nevezni, 's nem kell-e személyi ragnak neveznünk? — A' reflexivum nem *visszatérő*, hanem *magáratérő*, mit szerző maga is helyeselni kénytelen, minthogy a' 118. lapon igékről beszél, mellyeknek cselekvősége *magára az alanyra hat vissza* (reflexiva). Ha tehát a' reflexiv jelentésű ige *magáraható* ige: a' reflexiv pronomen is *magáratérő vagy ható* névmás.

Az *ige* legbajosabb része a' magyar nyelvtannak. Egyfelül az igeszónak termete alkotmánya nincs még eléggé kimagyarázva, minélfogva annak helyes előadása szinte lehetetlen ekkoráig. Azután a' szokott latin nyelvtan idomai nem felelnek meg a' kellő magyar nyelvtani idomoknak, pedig akarva nem akarva azokban mozgunk. Szerző úr a' magyar igét jelentményére és alakjára nézve osztja fel. A' jelentmény volna *alapjelentmény* és *mellékjelentmény*. Amaz után az ige: *cselekvő, szenvedő, közép*;

cselekvő, még pedig *átható, benható, míveltető*;

szenvedő, még pedig *külszenvedő* (gyötörtetik) és *belszenvedő* (gyötrődik);

közép, még pedig *középcselekvő* (neutro-activum) p. o. imádkozik, iramlik, *középszzenvedő* (szükölködik, öregszik).

Mellékjelentményére nézve megint az ige

kicsinyző (irkál, faragesál stb.);

gyakorító (integet, olvasgat stb., dong peng stb.);

kicsinyítve gyakorító (eddegél, lengedez stb.);

viszontagos = reciproca (barátkozik),

hatóige (ronthat, bánthat stb.).

Alakjára nézve az ige: *ikes* és *nem ikes*.

Látni való, hogy ezen osztályozás nem felel meg a' logikai követelésnek, mert p. o. miért a' *míveltető*: olvastat alapjelentményű, a' *gyakorító*, *ható* ige: olvasgat, olvashat pedig csak mellékjelentményű? Mi elsősége van a' *tat* képzőnek a' *gat* és *hat* képző felett? Azután ezen osztályozás nincs tekintettel az igeszónak természetére, minthogy szerinte *olvas* és *olvastat* egy kategoriába jutnak. Nékem úgy látszik, hogy az ige természetének alapján természetszerűbb felosztás esnék, miszerint így osztanám fel az igéket, hogy

azok vagy *csupaszok* (lát, ver, tud, ír, jár, fül) vagy *képzővel való*k (láthat, látogat, írkal, fülad stb.). Mind a' két faja az igének vagy *ikes* vagy *iketlen*, egy harmadik részök a' néhány *n-es* ige (vaygon, tesszen, leszen, veszen stb.), melyet el nem mellőzhetnék, jóllehet csak csupasz igéknél fordul elő. De hogy az *n* a' harmadik személyben alappal és okkal bír, mutatja a' többes harmadik személy *nak*, *nek* ragja, melynek *n*-je a' hajdanában megvolt egyes számu *n*-ről tanúskodik, mit szerző nagyon helyesen megjegyzett a' 139. lapon. Az én felosztásom szerint tehát a' magyar igék *három nemre* oszlanak: *iketlen*, *ikes* és *n-es* nemre, 's *két fajra*: *csupasz alaku*, és *képzős alaku* fajra. A' külső termet szerint osztván fel az igéket, a' jelentés másod helyre jutna, azt mindenik termet alatt adván elő. De a' képzős alaku igék sokkal több falkát állítanak ki, mint szerző felhoz, megemlítem csak az *int*-féleket, pl. nyomint, legyint stb. 's a' csattan, lobban, zökken, retten-féleket. — — —

Tudva lévő dolog már, hogy az igének névszói alakjai (infinitivus, participium, stb.) nem *mód*, ha ugyan ez azt jelenti, a' mit jelentenie kell.

Az igeidőkre nézve szerző a' régi, vagy inkább ujkori zavar mellett szól. Zavarnak nevezem méltán, mert nem csak a' magyar nyelv századokon keresztül uralkodott rendszertül elüt, hanem magában is következetlen, mint minden helytelenség a' világon. Szerző szerint van három főidő: *olvas*, *olvastam*, és *olvasni fogok*; 's vannak mellékidők, melyek a' főidőkre viszonyulván, viszonyos időeknek nevezhetők. Illyenek:

1) „a' *félmúlt* (v. jelen a' múltban), mely a' múltban történőt azaz még be nem végződöttnek gondolt múltat fejezi ki. Pl. tegnap épen *írék* (azaz még folytatám az írást), midőn barátom hozzám belépett.“ Jegyzetben hozzá teszi: „Több mellékidőkre is szolgáltat nyelvünk alakokat, millyenek különösen a) az *összetett* vagy *körülírt félmúlt* (várok vala, kérek vala), mely a' múltban történőnek gondolt cselekvőség több kevesebb tartósságának kitételére használható, mint: Hadaink már két egész nap fegyverben *állanak vala*, mikor a' török kimozdult táborából. E' szerint tehát *olvasa* és *olvas vala* egy foku időt jelentenek; 's miután *olvastam* általános múlt, melynek hatása a' jelenbe is ér, nyelvünknek nincsen *tempus historicuma*. De szerző maga sem hiszen elméletének, azért nem is cselekszik szerinte. P. o. a' 301. §-ban ezeket olvassuk:

„E' szép haza öseinktől karddal *szerezteték*. Az illetők által bottal *fenyítették*.” Kérdezzük szerzőtül, ezen alakokkal azon félmúlt időt akarta-e kifejezni, melly, saját értelmezése szerint, a' múltban történtőt, azaz még be nem végződöttnek gondolt múltat jelent : úgy-e lehetetlen, hogy azt akarta volna itt kifejezni. — Még inkább kiünteti ezen zavart a' 340. és 343. §§-ban, hol többi közt olvassuk : „Augustus *kormányoz vala* (vagy *kormányza*), midőn az Üdvezítő eljött.” — „Rólad *beszélgeténk*, midőn leveledet *vettük*.” — „Hadseregünk már órákig fegyverben *áll vala* (tartós jelen a' múltban), mikor az ellenség előcsapatai a' hegyszoroson átvonulni *kezdének* (jelen a' múltban).” — „*Álmodám* (végtetlen múlt), hogy távol vidéken *vagyok* (múlt helyett álló jelen).” — „Volt egy fő ember, kinek fija Kafarnaumban *feküvék* (végtetlen múlt).” Ezekből semmi határozottságot nem lehet kivennem; se fogalom, se annak megjegyzése nem szabatos. Különösen rosszul járt szerző a' két utóbbi példával. „*Álmodám*”, azt mondja, *végtetlen múlt*; tehát meddig álmodék? Ez olly világos és határozott végzett múlt, tempus historicum, hogy mesterség azt észre nem venni. Volt . . . kinek fija . . . *feküvék*. Tessék csak utána nézni, így van-e az Káldinál? Mert újabb fordításban természetesen az ujkori tohu-va-bohu terjeng. A' 190. §-ban így számítja fel a' fő- és mellékidőket:

Jelen : várok, kérek

félmúlt : várék, kérék

múlt : vártam, kértem

régmúlt : vártam vala vagy volt, kértem vala vagy volt

jövő : várni fogok, kérni fogok

föltétező jövő : ha várandok, ha kérendek. Ezen felszámításban tehát meg sem említi a' *várok vala* alakot, nyilván mivel egészen egyértékűnek tartja a' *várék* alakokkal, pedig némi kis különbségeket más helyütt kiünteti. Ellemben helyesen különbözteti meg a' *várni fogok* és *várandok* alakokat nemcsak eme' felszámításban, hanem különösen a' 355. §-ban. Mégis a' 338-ban ezt mondja: „Az *igoidő* vagy is állítás ideje általában háromféle, ú. m.

jelen : kérek

múlt : kértem

jövő : kérendek vagy kérek.”

Itt tehát megint összezavarja a' *kérek* és *kérendek* alakokat, elfelejtván, hogy a' 355. §. szerinti megkülönböztetés után a' *ké-*

rendek alak soha sem lehet állítás. Ebben a' §-ban tudniillik azt mondja :

„355. §. Az egyszerű jövőről különösen ezeket kell tudni :

„1. Hogy soha sem állhat az a' *föltétes* mondatban. Helytelen tehát így szólni: Mihelyt időm *leend* (föltétezö), *írandok* (föltétes), vagy mihelyt időm *lesz*, *írandok*, e' helyett : mihelyt időm *leend* (v. *lesz*), *írok*.

„2. Még helytelenebbül használnók e' jövőt az egyszerűen *jelentö* mondatban, p. o. Én majd levelet *írandok*; hát te mit *teen-desz*? — e' helyett : Én majd levelet *írok*; hát te mit *fogsz tenni*?

Elhanyagolván a' *várok* *vala* és *várék* alakok helyes megkülömböztetését, melyet irodalmunkban lehetetlen nem látnunk egész addiglan, mikor a' német nyelv utánozása lábra és uralkodásra kapott, tétova nélkül hoz fel és magyaráz idő-alakokat, melyek létét, használatát a' régi irodalombul vajmi nehéz megmutatni és meghatározni. Illyen alak a' *várék* *vala*, mellyről a' 290. lapon ezt írja :

„*Jegyzet*. Az *összetett múlt* is eléjön nyelvünkben, midőn a' múlt tartósabban folytnak gondoltatik, vagy szorosán meghatározva nines, vagy még csak imént is folyamatban *vala*, p. o. Sokat *esdek-lém* *vala* előtte (tartós folyamatu múlt), míg belé *egyezett* (egyszerű, végzett múlt). Többször *meglátogatám* *vala* rokonidat (határozatlan múlt), mikor közelökben *jártam* (határozott múlt). Csak imént *látám* *vala* testvéredet (aligmúlt), de azonnal *eltűnt*.“ Önkény, csupa önkény tűnik ki e' magyarázatokbul, mi akkor történik, midőn magunk csináljuk a' nyelvet, a' példákat. Szedte volna ki Pázmánybul, bezzeg vagy megsem említi ezen alakot, minthogy tán létét sem fődözi fel, vagy ha fölfedezi 's annál fogva említi meg, nem beszélhet róla illy határozatlanul.

Illyen szokatlan alakok még a' *várandana*, *várandott* is. — Hát még ez : „Az ige határozatlanának múlt idejére (vixisse, vixisse) a' *vala* segédigével körülírt jelent : várni *vala*, kérni *vala*, és várnom *vala*, várnod *vala*, várunk *vala*, várnotok *vala*, stb. — jövő idejére pedig az *and*, *end*-es alakokat : várandani, kérendeni és : várandanom, várandonod, várandania stb. ajánlja egyik első tekintélyü nyelvtudósunk. P. o. nem csak sokáig de jól is *élni* *vala* (vixisse), ezt hívják tisztes öregségnek. *Akarni* *vala* is elég (et voluisse sat est). Aljasság leendett magamat annyira *elfelednem* *vala* Vágyva vágyunk az ön jóváhagyását is kinyerendenünk stb. Szó-

katlanságok . . . de a' beszédünkön eláradt *hoggy*-ok ritkítása, 's főleg az ó klasszikusok szabatosabb 's azért takarosabb áttétele körül figyelmet érdemlők." Mi pedig azt viszonzozzuk erre: a' nyelvcsinálás az iskolai nyelvtanokban soha semmi figyelmet nem érdemlenni vala, nem is érdemlendenie, azt a' köztünk élni kezdő Tallérosy Zebulonnak engedvén át.

A' 209. §-ban az igeragozás alakjait adja elő, miszerint az háromféle: *határozott*, *határozatlan* és *ikes alaku*, 's a' határozatlan ragozásnak kétféle első személye van, *egyszemélyes*, mely az elsőszemélyü alanyt pusztán minden másra vonatkozás nélkül mutatja ki, mint: várok, kérek valamit (tehát nem áll a' minden másra vonatkozás nélküliség, mert a' *valamit* csakugyan valamire vonatkozást mutat); — továbbá *kétszemélyes*, mely az első személyü alanynak a' második személyü tárgyra hatását is kifejezván, az első személyt mint *alanyt*, a' másodikat mint *tárgyat* foglalja magában, p. o. várlak, kérlek." Szerző úr, ki ezen helyes magyarázatot befogadta tan-könyvébe, talán nem járt volna el túlságos bátorsággal, ha úgy értelmezi az igeragozást, a' mint azt a' nyelv termete mutatja. Az igeragozás lehet *ikes*, mert *ik* ragot tüntet elő, de nem lehet *határozott*, nem *határozatlan*. Vegyük csak e' mondatot: *az igeragozás határozatlan*. Mit jelenthet az? azt-e, hogy az igeragozás se a' személyeket, se az időket, se a' módokat ki nem bírja fejezni? mert ez volna ám igazán *határozatlan*! Úgyde a' magyar igeragozás mind ki bírja ezeket fejezni, az tehát nem is lehet *határozatlan*, hanem egytül végig csupa *határozott*. Mit látunk hát a' magyar igeragozáson? Azt, hogy az ige vagy csak az *alanyt* fejezi ki (az idő-, mód-jelölőkön kívül) vagy az alanyval együtt a' tárgyra vonatkozást is kifejezi. Így *vár-tok*, *kér-tek* csak alanyt foglal magában; ellemben *vár-já-tok*, *kér-i-tek* és *vár-l-ak*, *kér-l-ek* alanyt és tárgyat mutatnak fel, a' *ja* és *i* a' harmadik személyre, az *l* a' második személyre való hatást fejezván ki. Végre az *ik* rag az alanyra hatást fejez ki, tehát magáratérő jelentéssel jár, 's azért van ott a' szenvedő képző után is. Az *ikes* igék alkalmasint csak az *egyes szám* harmadik személyében divatoztak vala eredetileg, mit már onnan is biztossággal következtethetünk, mert a' többes számban az ikesség ki nem tűnhetik. Azomban most már az *ikes* igéket az első és második személyben is használjuk. Ezek szerint a' magyar igeragozás háromféle:

<i>alanyi,</i>	<i>tárgy-alanyi,</i>	és <i>alany-alanyi,</i>
török	töröm törlek	— (töröm)
törsz	töröd	— (töröl)
tör	töri	török.

Eddig csak azokat említettem az ígetanbul, a' melyekre nézve kifogást kell tennem; most már az ellenkező oldalt, a' helyességeket is ki kellene jegyezni. De ebben kifogynám az időből, mert azon szakasz, mely a' könyv 117—202 lapjait foglalja el, igen sokban nagyon jeleskedik, mit minden tanár legott észre fog venni. Kétkedni sem szabad, hogy ezen munkát legkomolyabb figyelmökre nem fogják méltatni az illetők; valamint reménylem, hogy szerző úr a' második kiadásban hasznát veszi majd egyik vagy másik figyelmeztetésemnek, ha helyességéről meggyőződendik.

A' *határozók* és *kötszók* tanát általában helyesnek találom. Egyre teszek csak észrevételt, a' 216. lapon álló jegyzetre, a' mely a' tagadó *sem*-ről szól. Ha jól emlékezem, Nádaskay fejtegeté egyszer a' „Tanodai Lapok“-ban a' *sem* és *se* használatát, melyre nézve az irodalmi nyelv tévedésben volna, 's nekünk úgy látszik, Nádaskaynak igaza van. Fejtegetése oda megyen ki, hogy a' *sem* = is nem, a' *se* = is ne. Innen rosszul van ez: *sem nem* hallottam, *sem nem* láttam, mert ez annyit teszen: is nem (nem is) nem láttam, is nem (nem is) nem hallottam. Úgyde itt csak egyszer van *nem*, tehát helyesen magyarul így kell azt mondani: *se nem* láttam, *se nem* hallottam. *Se ne* láss, *se ne* hallj, természetesen jó a' maga helyén.

(Folytatása következik).

HUNFALVY PÁL.

Könyvismertetés.

1. *Tanmódszeres vezérkönyv a latin nyelv tanítására.* Készítette Gönczy Pál nevelő és tanár 's a' magyar tudományos akademia levelező tagja. — Pest, 1861. 78. l. 8-rét.
2. *Latin nyelvtan. Kézikönyv gymnasiumi és reáltanulók számára.* Első folyam. Írta Gönczy Pál. stb. — Pest, 1861. 62 l. 8-rét.

Ha a' latin nyelv és irodalom mezején új magyar munka tűnik fel, azt őszintébb örömmel senki sem üdvözölheti mint a' „Magyar Nyelvészet“, mely feladatául tűzé ki a' két classicus nyelv tudományának terjesztését is, 's ez által magának mintegy kötelességévé tévé nem csak vizsga szemekkel kísérni az e' téren működőket, hanem a' közmunkához hozzá is járulni. — Amaz örömmre 's ezen kötelességre hivatkozva reméllem, hogy a' t. szerkesztő úr a' fent címzett „Latin nyelvtanító vezérkönyv és kézikönyv“ ismertetésének becses folyóiratában helyet fog engedni.

A' „Vezérkönyv“ egy a' bevezetésben foglalt „Előleges rövid utasítás a' tanárnak“ után hozzá kezd a' nyelvtani alakok magyarázatához következő rendben : 1. Gyakorlás. Egyes Nominativus. Az 1. conjunctio jelenje az egyesben. 2. Gyak. Többes nominativus. Az 1. conjug. jelenideje többese 3. Gyak. Az egyes és többes accusativusa. 4. Gyak. Az egyes és többes ablativusa. 5. Gyak. A' sum ige jelenje egyese. Az ablativus az *in* előljáróval. Az egymás mellé sorolt mondatok első fogalma. 6. Gyak. A' sum ige jelenje többese. A' *cum* előljáró. 7. Gyak. Az egyes genitivus. A' birtokszerkezet egyesben. 8. Gyak. A' birtokszerkezet többesben. Az *in* előljáró accusativussal. 9. Gyak. Az egyes és többes dativusa. Az igék egymásból való származása. 10. Gyak. Az egyes és többes vocativusa. 11. Gyak. Az első ej-

tegetésü egyesszámu városok nevei e' kérdésre hol? 12. Gyak. A' kettős birtokszerkezet és a' terrarum. 13. Gyak. A' többesszámu városok nevei. 14. Gyak. Az *abundo* ige és *satís* ige határozó használata. 15. Gyak. Az *indicativi imperfectum* használata és a' többes *abus* dativusa és ablativusa. 16. Gyak. A' *sum* ige *imperfectuma*. 17. Gyak. Ismétlés. 18. Gyak. Az *indicativi futurum*. A' városok nevei e' kérdésre : hová? 19. Gyak. A' *sum* ige *indic. futuruma*. Ablativus e' kérdésre : mikor? 20. Gyak. A' második *declinatióra* tartozó *us* végű szók, egyes és többes *nominativusai* és *accusativusai*. 21. Gyak. A' második *declinatióra* tartozó *us* végű szók egyes és többes *genitivusai*, *ablativusai*. 22. Gyak. A' második *ejtegetésü us* végű szók egyes és többes *dativusai* és *vocativusai*. 23. Gyak. Ismétlések ; a *humus* szó használata. 24. Gyak. Az *r* végű 2-dik *declinatioju* szók. Az *indic. perfectum. Locorum*. 25. Gyak. Az *um* végzetű második *declinatioju* főnév és a' *fui*. 26. Gyak. Ismétlések. A' második *declinatioju* városok nevei. 27. A' nem (*genus*) és a' melléknevek. 28. Gyak. A' melléknevek származtatása ; a' részesülő múlt mint egyszerű melléknév. 29. Gyak. A' között közül szabálya. Az *unus alter stb.* ragozása. 30. Gyak. Ismétlés. Igehatározó származtatás *e* és *o* képzővel. *Cupidus*, *dignus* szabályai. 31. Gyak. A' *rendes* ige és a' *sum* jelentőmód régmúlt ideje. 32. Gyak. A' sor számnevek képzése 's használása. 33. Gyak. A' felsőfok (*superlativus gradus*) képzése és használása. 34. Gyak. A' rendhagyó egybehasonlítás és személyes névmások. 35. Gyak. A körülírott egybehasonlítás. A' részelő *genitivus* és *ablativus* (*genit. et ablat. partitivus*). A' visszaható igék. 36. Gyak. A' számnevek folytatása. Az *aestimo* ige. A' tulajdonsági *genitivus* és *ablativus* (*genit. és ablat. qualitatis*). A' *vaco* ige. 37. Gyak. A' második *conjugatio* jelen és jövő ideje. 38. Gyak. A' birtokos névmások. A' két első *conjugatio* egymás mellett gyakorolva. 39. Gyak. A' második *conjugatio imperfectuma*. A' mértékek nevei. A' *timeo* és *persvadeo* igék. 40. Gyak. A' II. *conjugatióra* tartozó igék *perfectuma* és *plusquamperfectuma*. A' városok nevei e' kérdésre : honnan? 41. Gyak. Ismétlések. — A' sark és sorszámok százasai, és az ezer. 42. Gyak. Az *Is, ea, id ; ille, a, ud ; iste, a, ud*, és végre a' *Hic, haec, hoc* mutató névmások. 43. Gyak. A' visszahozó névmások. 44. Gyak. A' kérdőnévmás *quis, quae, quid ; az*

összetett névmások. — A' részesülő genitivus folytatva és ismételve. 45. Gyak. A' doceo, moneo, rogo, flagito és celo igék. 46. Gyak. A' harmadik declinációra tartozó hím és nőnemű szók egyes és többes számjai. A' harmadik conjugatio jelenideje. 47. Gyak. A' 46. gyak. ismételve us, er, a, um melléknevekkel. A' III. conjugatio imperfectuma. 48. Gyak. A' III. declinációra tartozó köznemű szók. A' III. conjugatio futura. 49. Gyak. A' III. conjugatio perfectuma és plusquamperfectuma. 50. Gyak. Ismétlések. A' rus, a' gentium és a' fretus szabályai. 51. Gyak. A' kétvégű és a' III-dik declinációra tartozó háromvégű melléknevek 's ezeknek a' superlativus gradusa. 52. Gyak. Az egyvégű melléknevek. A' memor és edax szabályai. 53. Gyak. Az igékből származtatható ns képzőjű melléknevek. 54. Gyak. A' melléknevek középfoka, a' rendes, rendhagyó és körülírott egybehasonlításban. A' középfokkal járó szókötési szabály. 55. Gyak. A' IV. declinációra tartozó hím és nőnemű szók ejtegetése. A' IV. conjugatiójú igék praesense, imperfectuma és perfectuma. A' Domus declinációja és szabálya. — Az inchoativum verbum. 56. Gyak. A' IV. declinációra tartozó köznemű szók ragozása. A' IV. conjugatiójú igék perfectuma és plusquamperfectuma. 57. Gyak. Ismétlések. 58. Gyak. Az V-dik declinatiójú szók ragozása. 60. Gyak. Egyszerű történeti elbeszélés. A' nyelvtan összeállítva 's némelly mondattani észrevétel.

Ezeket szükségesnek láttuk adni először azért, mert szerző úr nem adja; másodszor, mert a' bevezetésben ezt állítja szerző úr: „Azon tanító, ki a' latin nyelv közönségesebb alakjai és különösebb szabályaival egyszerre akarja megismertetni növendékét igen igen téved.” — Maga magára soha sem mondhatott volna szerző igazságosb ítéletet: hiszen az egész latin nyelv közönséges és különös szabályaibul vannak itt keresztül kasul olyanok összehordva, melyek nem csak hogy egymásbul nem folynak, de még távolról sem tartoznak egymáshoz. — Mi szükség volt, p. o. a' 11. 13. 14. 26. 30. 36. 39. 40. 45. 50. 52-dik gyakorlatokban előadottakra? Mit keresnek különösen a' szókötési szabályok az alaktan 1. folyamában? Igaz, hogy szókötés nélkül mondatot alkotni nem lehet; úgyde a' szabályokat nem szabad ám az alaktanban, hol rájuk semmi szükség nincs, előadni, hanem a' kézikönyv megfelelő gyakorlatai alá mint megjegyzéseket kell írni. Ha szerző úr, mint mondja, mondattani (értsd: Ollendorff-féle alapon akarta a' latin

nyelvet feldolgozni, kár volt Ollendorffot mindenben nem követni (a' mondatok szépen összevágának, p. o. *Le domestique a-t-il son coffre ou le mien? Il a le sien. — Auriga es? Non sum auriga, ancilla sum* (5). Ollendorffnál a' szolgál, szerző úrnál a' szolgáló a' fő szereplőszemély), ki nem zavar mindent össze, hanem rendet 's kellő mértéket tart. — A' kezünknel levő példány tartalmának átnézete ez : 1) segédigék, 2) rendes igék, 3) középigék, 4) személytelen igék, 5) rendetlen igék, 6) kétértelmű alakok. — Itt tehát meg van kimélve a' tanuló a' declinatiótul és syntaxis-tul; 's ha netalán Ollendorff-tul a' növendék kérdezi miért teszi 'du cordonnier' ezt : 'a' csizmadiáé' ezt feleli : mert azt teszi. Szerző úr azomban minden egyes alakot primitiv gyökre akar reducálni 's tudományosan megfejteni; innen van aztán, hogy a' két légy közül, melyeket egy csapásra ütni reméll, egyet sem talál. — Az első osztályu tanuló még anyanyelvében sem olly jártas, hogy mint a' madár egyik ágrul a' másikra, úgy ugrálhasson az alaktanbul a' szókötéstanba 's meg vissza. Javasolja ugyan szerző úr a' tanítónak : „Ne azon legyen, hogy sokat halomra tanítson bizonytalan sikerrel, hanem hogy keveset, de jól — non multum, sed multa“ (a' mi tulajdonképen ez akar lenni: non multa, sed multum; — az illyen tévedés még türhető szerző úr saját szakállára készített latin mondatai mellett). Bármily keveset tanítson is a' tanító, mégsem tanácsos több külömbféle fogalommal terhelni a' gyermek még gyakorlatlan elmetehetségeit, mert, nem lévén még képes a' szoros megkülömböztetésre, tájékozottság helyett könnyen zavart idézhetünk elő elméjében. — Ha a' tanító szerző úr utasításait lelkiismeretesen követi, épen azon hibába esik, mellyel a' Pestalozziféle tanómódszert vádolják, hogy t. i. míg a' növendék emlékező tehetségét, melly nála egész erőben működik, csak felületesen foglalatatoskodtatja, addig a' gondolkodó erőt, melly még csak csirájában van, minden heterogen tárgygyal úgy túlhalmozza, hogy az a' legjobb esetben is a' gyermek elcsüggedését vonja maga után.

„Rövid latin szótag mértéktanában (prosodia)“ szerző úr ezt tanítja (l. a' 3. l.) : „Kettős mássalhangzók az *x*, *z*, *j* is, p. o. *fāx*, *nēx* *), *gāza*, *Trōja* (azaz *Troiia*).“ — Hogy *x* (görögül : *ξ*) és *z* (görögül : *ζ*) két mássalhangzóból áll, azt hisszük és valljuk : de hogy a' *j* is illyen volna, azt szerző úr tanítja először; a' fel-

hozott példa sem annyi mint Troia, hanem mint *Tpoia* vagy *Tpoia*; de legyen Troia, akkor is a' jota nem két mással-, hanem két magánhangzó; a' *j* azomban meg a' *v* voltaképen, csak egyszerű hehezethangok (spirantes), mellyek hangzók, ha külön szótagot képeznek, p. o. te-nu-i-or, mássalhangzók a' szó elején 's ha utánuk hangzó következik, p. o. jăcio, veho, servus. A' prosodia a' j-ről ezt tanítja: Ha valamelly egyszerű szóban két hangzó között áll, az elsőt meghosszabbítja, p. o. mājor, ējus, pējus, cūjus; a' jugum-mal összetett szókban ez erejét is elveszti, p. o. bījugus, quadrījugus.

Most lássuk, hogy alkalmazza szerző hangmértani szabályait. A' „Tanmódszeres vezérkönyvben“ a' következő szavak vannak hangjelezve: arā (1), ranā abl., ranā nom., ranā, voc. (3), bā (15), amavērunt vagy amavēre (24), qui, quāe, quāe (43).

A' „Kézikönyvben“ csak az első és második gyakorlatban előforduló szók illetéknépen: Aurigā arāt, — Agricolā pastināt. — Ancillā saltāt. — Nautā navigāt. — Foeminā plorāt. — Columbā volāt. — Ranā natāt. — Puellā clamāt; arānt, pastinānt, saltānt, navigānt, plorānt, volānt, natānt, clamānt. Az *arā* többül indulván ki szerző úr azt gondolja, hogy az *ā* mindenütt hosszú marad, ellenére a' versnek: U semper produc; b, d, t corripe semper (de ultimarum syllabarum quantitate). A' többes harmadik személyben az *a* hosszúságára a' latin nyelvből döntő okot nem merithetvén, legfőlebb saját szakállunkra tehetjük hosszuvá. Helyzeténél (positio) fogva igaz, hogy a' szótag hosszú, de még azért a' „vízfektü vonalkát“ nem szabad ám az ěnhangzó fölibe tenni. V. ö. e' lap alján a' *fax*, *neæ*-ről szóló jegyzetet. Hogy a' 2-dik folyamba hasonló hiba be ne csúszszék, jó lesz itt megjegyeznünk, miszerint nemcsak a' végző *t* akadályozza a' megelőző hangzó hosszúságát, hanem az *m* és *r* is; tehát valamint amāt nem lehet, úgy amēm, amēr sem, hanem amāt, amēm, amēr. A' bā szótaggal épen úgy van mint az arā gyökkel, azaz itt sem lehet amābām, amābānt, hanem amābām, amābant. Azt is szeretnők tudni, miért quae-ben (fem. plur.) hosszú *ā* és quae-ben (neutr.

*) Sic! Honnét tudja szerző úr, hogy maga az *a*, *e* hosszú e' két szóban, nem tekintve arra, hogy az egész szótag positione hosszú? Mert a' tők rövid *a*, *e*-vel valók: fāc-is, nēc-is.

plur.) rövid *ă* van, mert mi csak annyit tudunk, hogy az *a* itt az *e*-vel kettős hangzót tesz, és mint ilyen csak hosszú lehet. — A' bévezetésről legyen elég ennyi.

A' szöveg 1. Gyakorlatában így beszélteti szerző úr a' tanítót növendékeivel: „Keressétek meg az *aro* szóban a' legrövidebb részt! Úgy-e ez az: *ar*? Igaz, de ennek a' latin igének két gyöke van, egy kurta és egy hosszabb. A' kurta ez hogy: *ar*, a' hosszabb ez hogy: *arā*. Hanem azt a' végső *a*-t némelly esetben kihagyják.“ Nagyon jó, hogy a' tanító maga mondja meg az *aro* szó legrövidebb részét, mert a' növendék bizonyosan az *a*-t mondta volna, miből aztán könnyen azt lehetett volna következtetni, hogy az *aro* igének két kurta 's egy hosszú gyöke van. — Mi gondja van itten a' tanítónak vagy a' tanítványnak a' gyökre, nekik tö, még pedig a' jelenidő töje kell, ez pedig *ara*, 's ezután kell az egyes 's többesbeli ragokat tenni megjegyzvén, mikor a' végén való *a* hosszú, 's mikor meg rövid. Szerző úr a' személyragoknak csak formáját adja, 's ezt is hibásan, mert az első személyben nem az *o* (mellyről azt tanítja, hogy az *aro*-nak ezen jelentést adja: én vagyok a' szántó) a' forma, hanem a' mint az újabb nyelvtudomány megmutatta, a' lekopott *m*, p. o. *lego* e' helyett van *leg-o-m*; de megmaradt az *m* p. o. ebben: *sum*.

Az 5-dik Gyak. így tanít: „Most már előveszünk egy rendhagyó igét is, a' millyen a' *sum* (pedig még a' növendék az első ejtegetésre tartozó szóknak is csak három *ejtését* ismeri). Az ige rendes volta abban áll, hogy a' gyöke soha sem változik; rendhagyása pedig abban áll, hogy a' gyöke igen is változó. A' *sum*-nak p. o. a' gyöke némely személyeiben a' *su*, más személyeiben az *e* (itt olyan hibába esik szerző úr, mint ha fentebb az *ar* gyöknél még rövidebb *a* gyököt állítana föl). A' ragozása azomban csaknem olyan mint a' rendes igéé, csak hogy az egyes első személy raga nem *o*, hanem *m*, a' többi megmarad.“ Na hiszen azt is először hallja a' világ, hogy a' *sum* jelen idejében két gyök van és hogy ragozása rendes. Igaz, hogy két gyöke van, de az egész igére nézve, t. i. *es* (mellynek előhangzója el is vesz: *s*) a' jelenidő, és *fu* a' múltidő gyöke. A' *sum* táblázata szerző szerint ez: *sum*, *e-s*, *es-t*; (ha *e* a' tö, úgy a' 3-dik személynek *e*-t-nek kellene lennie) *su-mus*, *es-tis* (ennek meg *e-tis*-nek kellene lennie), *su-nt*. Mi meg azt mondjuk, hogy

ez : (e)s-u-m , es-(s), es-t ; (e)s-u-mus , es-tis (e)s-u-nt ; később az es gyök és tőből lekopott az e ; az u , a' hol előjön kötőhangot képez ; egyébholt a' tő, melly itt egyszersmind gyök, kötőhang nélkül veszi föl a' személyragokat ; a' második személyben az s beléolvad a' tő s-szébe.

Valamint az igénél úgy a' főneveknél is nagy súlyt látszik fektetni szerző úr a' gyökre, legalább mind untalan figyelmezteti a' tanítót, hogy a' növendéket arra figyelmeztetni el ne mulassza. Az első ejtegetést megtanítani akarván így szól : „Latinul így hívják (a' kocsist) aurigā, ez pedig maga egészen gyök, tehát nem lévén ragozva, az alanyesetben van.“ Nem jobb lett volna ezt így meghatározni : A' név töje az első ejtegetésben egyenlő az alanyejtéssel ; a' ki tehát a' tőt tudja, az tudja az alanyesetet is (az as es végű görög eredetű szokat kivéven). — No de az úgy is jó ; annál nagyobb tudatlanságot árul el a' második ejtegetésre tartozó us végzetű szók magyarázata (20 Gy.), melly nagyon szívére köti a' tanítónak, megmondja ám a' növendéknek, hogy az első ejtegetésre tartozó szók alanya a-ban végződik ugyan, de az nem rag, hanem a' szó gyökéhez tartozik ; ellenben a' második ejtegetésre tartozó us végzetű szókban az us rag ; keresse meg tehát a' tanuló *lupus* gyökét, ez lesz *lup*. — Nem hinné az ember, hogy még mai nap is van latinnyelv-tan-író, a' ki az első és második ejtegetésnek, úgy a' latin mint a' görög nyelvben egymáshoz közel és hasonló voltát föl nem ismerheti. — *Lupus*nak töje soha sem volt nem is lesz *lup*, hanem *lupo*, következő szabály szerint : Azon főnevek, mellyeknek töje a-ban végződik az első, azok pedig, mellyeknek töje o-ban végződik, a' második ejtegetés szerint ragoztatnak, úgy hogy az első a-, a' második o- ejtegetésnek (mint a' görögben) nevezhetnők. E' szerint a' többes genitivus ragja sem lehet *orum*, mint azt szerző úr tanítja (21), hanem *rum*, ép úgy mint az első ejtegetésnél. — Az imperfectumot képezvén (15) azt mondja szerző úr, hogy a' *bā* mellé nem illik az o, hanem helyette *m* ragot vesz föl. Illik vagy nem illik, arra semmit sem ád a' nyelv, hanem arra, hogy o nem személyrag, hanem *m*, és ezt tartja meg. A' *sum* imperfectuma szerző úr szerint áll ezen gyökből : *e*, és ezen jellemzőből : *ra* (16) ; tagolja tehát így : *e-r-a-m*, *e-ra-s*. Az igeragozás táblázatán pedig így : *era-m*, *era-s* (3). No már most mellyik igaz a' kettő közül ? Felelet : egyik sem ; a' ki tudja miből áll *eram*, az azt így tagolja : *er-ā-m*,

er-ā-s, *er-ā-t*; *er-ā-mūs*, *er-ā-tīs*, *er-ant*; az első rész a' jelen idő töje, csak hogy az *s*, *r*-be ment át, mi a' latinban igen gyakori, p. o. *tō* : *mor*, *mos*; *tō* : *honor*, nom. *honor* és *honos* stb. — Az indicativi futurum szerző úr szerint igen egyszerű (18), csak a' gyökhöz egy *b* betűt és *o* személyragot kell ragasztani, 's meg van az első személy; a' többi személy képzésére *i* pótlást kell fölvenni, a' többes harmadik személyen kívül, mellyben a' pótlás *u*, mert az *nt* személyrag az indicativusban nem tűri maga előtt az *i*-t. — Hogy szerző úr által „igen egyszerűnek“ nevezett képzése a' jövőnek mennyiben igaz, legjobban kitűnik, ha elmondjuk miből áll az : 1) A' jelenidő töjéből. 2) Ezen ös jövőalakból *bujo* vagy *fujō*, mellyből a' *j* kivetése után lesz *buo* = *bo* (Curtius, Sprachvergleichende beiträge 323). Ez tehát nem egyszerű, hanem összetett, 's ha van egyszerű, az *leg-ā-m* és *audī-ā-m*. — Az első személy ragja (*m*), miről szerző úr az *o* kötőhang képében emlékezik, épen úgy mint a' jelenidőben itt is kiesett; a' több személyek végzetei *bis*, *bit* stb. csak a' *bo*-nak, mint 3. conj.-beli praesensnek folytatott (*bujis*, *bujit* stbiből elrövidült) alakjai. — Ehhez hasonlóan magyarázza szerző úr (19) a' *sum* ige indic. futurumát, mellyet „az *e* gyökből *r* jellemzővel“ alkottat.

A' perfectumról (24) így tanít : „A' latin rendes ige perfectuma személyragozásra nézve eltér az eddigi időkétől, fennebb (18) előadott okon kívül (mellyből kisül, hogy szerző még a' Wargaschulzféle latin nyelvtant sem ismeri, különben tudná, miért kell a' praesens és imperfectum után közvetlen a' futurumot tanítani : t. i. mert ugyanazon tőtől származik és nem azért, mert (18) „mind a' harman a' cselekvés vagy esemény folytonosságát fejezik ki, és mivel ezen három idő alakja a' többinél könnyebben fölfogható“) ezért is hátrább kellett a' megtanítását hagyni. Az ige gyöke itt is megmarad : a' gyök *ama* : a' perfectum jellemző betűje *v*.“ — Bizonyos, hogy eltér, de nem azért, a' miért szerző úr gondolja, hanem azért, mert egészen más töje van, — t. i. a' múltidő töje, melly a' jelenidő töje és a' segítőige múltjából származik, tehát így volna : *ama-fui*, az *f* kimaradása után *ama-ui* (v. ö. Bopp, Vergl. grammatik der indog. sprachen, 2. kiad. II, 436. l.); ezt az *u*-t nem szükséges, mint szerző úr (40) tanítja, *v*-vel kicserélni, hanem csak mássalhangzónak olvasni így : *amavi*, mint olvassuk a' *soluo*-t (*solvo* = *se-luo*, *luo* = *λύω*). Az is furcsa, hogy szerző úr a' jelenidőben a' ragokat (*o*, *s*, *t*; *mus* *tis*, *nt*) pusztán tanítá, a' perfectumban már összeköti azokat a' kötő-

hanggal, 's ez által iszonyúat vét a' praedagogia első főszabálya ellen : mindent a' legkönnyebb, legbiztosb és legtermészetesb módon adni elő, — vagy talán szerző úr ezt így érti : zavartan, következtelenül és erőltetve? — „A' plusquamperfectum, tanítja szerző úr (31), megkülömböztetésül a' többi időktől jellemzőül egy *vera* szócskát vesz föl.“ — Ez új fölfedezés, melly arra vezethet, hogy a' plusquamperfectum és perfectum között semmi közelebbi viszonyt ne ismerjünk el, — holott a' plusquamperfectum nem egyéb a' megfelelő perfectumnál 's a' segédige végzetlen múltjánál, p. *amavi*+*(e)ram* lesz *amavi*+*ram*, 's így *amave*+*ram* (v. ö. Bopp, Vergl. gram. II, 532.). „A' felső fokot úgy képezzük, tanítja szerző (33), hogy az *us* végzetet elhagyjuk 's helyére *issimus* képzőt teszünk 's lesz *altus*-ból *altissimus*, vagy, hogy az *altus* i-ben kimenő esetéhez, tehát az *alti* — genitivushoz kötjük a' *ssimus* képzőt, mindegy.“ — Persze, a' ki valamit nem tud, annak az mindegy, akár így, akár úgy; de kár ám azután nyelvtant írni 's mint tanárok tanítója föllépni! Egyféleképen van az, és pedig így : veszem a' tőt : *alto*, azután ezen kettős képzőt *-is-simu-s*, (*issūmus*), hozzá ragasztom, így : *alt(o)-issimus*, a' tő véghangzója kiesvén : *alt-issimus*. (Többet az *issimus* képző eredetéről láss Boppnál II, 22 és 32. ll.) — A' számneveknél (36) jó lett volna megemlíteni, hogy bár nekünk könnyebb így számolni : viginti unus, viginti duo stb., a' latin nyelv szellemének inkább megfelel a' másik forma : unus et viginti, duo et viginti stb. — Jaj de kényelmes akar ám lenni a' latin nyelvtanítás! A' 36. Gy. *nihil'*-ről azt tanítja, hogy az igehatározó (!) 's ha pedig szorosán vizsgáljuk, melléknév. — Akármennyire vizsgálja is szerző úr ezt a' szót, mégsem lesz az egyéb mint egy nem ejtegethető név (nomen indeclinabile); a' példában felhozott *nihil'* nem is tartozik hozzá, hanem a' nem ejtegethető nihil-bül képzett és az o-ejtegetésre tartozó *nihilum* főnévhez. — A' második conjugatióra tartozó igék jelen- és jövőidejének magyarázata (37) ugyanazon gyarlóságot árulja el, mellyet az első conjugatiónál fentebb látánk. — A' perfectum és plusquamperfectum képzésénél szinte örülni látszik szerző úr, hogy a' növendék magát már a' kurta gyökbe jól begyakorolta, azért is semmit sem tartózkodva azt tanítja (40): „A' *doceo* ige kurta gyökéhez *v*-jellemző járul, 's lesz *doc-v-i*, de minthogy ezt nehéz kimondani, a' *doc-v-i*-beli *v* helyett *u*-t kell tenni (már mondók feljebb, hogy sem a' *v*-helyett nem szükséges *u*-t, sem pedig az *u*

helyett v-t tenni), 's lesz *doc-u-i*, *doc-u-isti* stb.“ Nagyon téved szerző úr ismét kurta gyökével, mert az *e*-conjugatio perfectumát úgy képzí mint az *a*-conjugatio, tehát : *doc(e)-(f)ui*, a' tö végén való *e* kiszorítása és az *f* kikopása után lett *doc-ui*; ebből a' plusquamperfectum így származik : *doc-ui-(e)ram*, *docue-ram*. Az sem igaz, hogy a' latinnak nehéz volna ezt kimondani : *docvi* = dokvi; hisz akkor ezeket is nehéz volna : *loquor* = lokvor, *qui* = kvi, *quod* = kvod stb. Az ily tagolás sem jó : *au-x-i*, *lu-x-i* úgy mondván, hogy a' gyökben levő *g*, *c* miatt az *s* jellemző *x*-betűvé változik; világosabb azt mondani, hogy a' *g* és *c*-vel egybeiratván az *s*, azon alakok vannak ezek helyett : *aug-s-i*, *luc-s-i*. A' harmadik ejtegetésre tartozó szóknál (46) eltalálja szerző úr a' töt, mint : *homin*, *leon*, *corpor*; de ezért meg kell ám lakolni a' növendéknek a' nem (genus) magyarázatánál, t. i. egyszerre him- 's nőnemet kell neki megtanulni, még pedig, mint maga szerző úr is vallja, csakugyan *mechanice*; — különös, itt *mechanice* tanít 's fentebb (3) szinte kényszeríti a' tanulót gondolkodva tanulni, mert — úgy mond — ez a' főczélja a' tanításnak. Hát a' *mechanice* való tanulásnak vajjon micsoda czélja? „Ha ragoznók — tanítja szerző úr (46) — a' *lego* ige gyökét, így lenne : *leg-o*, *leg-s*, *leg-t*, *leg-mus* stb.“ Erre mi azt véljük, hogy nem jó, még a' tanulásnak könnyüvé és édessé tétele végett sem, a' grammatikai alakoknak olly alapjait állítani föl, mellyek soha sem voltak vagy nem is lehettek. Mert bajos volna szerző úrnak bebizonyítani, hogy *lego* valaha azon igékhez tartozott, mellyek közvetlen a' gyökhez ragasztják a' személyragokat, és ha a' latin nyelv természetét jobban ismeri, azt sem fogja hinni, hogy egy megvolt *leg-s legis*-re változott volna, hanem az csak megmaradott volna így : *lex*. Nagy biztosan állítja szerző úr, hogy az *i*-n végződő gyököeknek nem kell a' személyragjuk elébe *i* pótbetűt tenni, csupán az *nt* személyrag elébe kell az *u*, mint *capi-u-nt*. — De nem úgy van, mert az olly jelenidőbeli töknél is millyen *cap-i-o* ugyanazon ragok vannak, mellyek a' többinél, csak hogy összeolvadva, így : *capi-o(m)*, *capi-is* = *capīt*, *capi-it* = *capīt*. Milly bölcseslettel képezi szerző úr a' harmadik conjugatio futurumát is (48); hát nem jobb lett volna, ha egyszerűen ennyit mondott volna : az *a* és *e* hangzón végződő ige-tők *bo* végzetet (*ā-bo*, *ē-bo*), a' többi pedig *am*-ot vesznek föl; jönnek ugyan elő a' régibb latinban ily alakok is : *venibo*, *dicebo*, *fidebo*, de olly

ritkán, hogy biz ezek miatt bátran kimondhatta volna a' szabályt. — „A' harmadik conjugatio perfectumának, állítja szerző úr (49), nincs rendesen jellemzője“, (de kissé alább mégis) igen sok jellemzője van, p. o. s, ebben : *scribo* ; x, ebben : *duco* ; u, ebben : *rapio* ; v, ebben : *nosco*, — no ehhez sem kell commentár.

A' mélységes magyarázatokba beleunván a' IV-dik declinációra csak ennyit mond szerző úr (55) : igen könnyű azt az eddigiek után ragozni ; azután például elejtegeti ezt a' szót *lacus* így : *lac-us, lac-us, lac-vi, lac-um, lac-us, lac-u* ; *lac-us, lac-num, lac-ubus, lac-us, lac-us, lac-ubus*. — Vagy nem igaz, hogy ez a' ragozás olly könnyű, vagy pedig szerző úr ezt a' könnyűt sem vala képes eltanulni. Így kellett volna azt ragozni : *lacū-s, lacū-s, lacū-ī (lacū), lacū-m, lac-ū* ; *lacū-s, lacū-ūm, lacū-būs, lacū-s*. — A' közneműekre felhozott példátig ejtegeti szerző úr (56) : *gelu, gelu-s, gelu, gelu, gelu* ; *gelu-a, gelu-um, gel-ibus, gelu-a, gelu-a, gel-ibus*. Ha már most összevethetjük, a' mint szerző úr is igen szívünkre köti, e' két szót, úgy találjuk, hogy az elsőnek töje ez : *lac*, a' másodiké ezek : *gelu, gel* ; hogy azután ez vagy amaz tag a' szóban rövid vagy hosszú, azt találja el a' tanító vagy plane a' növendék. Egyféle töje van a' 4-dik névragozásnak csak, 's ez mindenkor *u*-ba végződik (*u*-declinatio) így : *gelū, gelū-s, gelū, gelū, gelū, gelū* ; *gelū-ā, gelū-ūm, gelū-būs, gelū-ā, gelū-ā, gelū-būs*. Egyedül a' többes dativus- és ablativusban lett az *u* *i*-vé, van azonban tizenegy szó, melyekben az *u* megmaradt. Szerző úr azt mondja, hogy el ne feledje ám a' tanító növendékét figyelmeztetni, hogy erre az ejtegetésre ollyan szók is tartoznak, melyeknek többes dativusa (hát ablativusa nem?) *ibus*-ban végződik, mint *fructus* stb. ; a' jegyzőkönyvbe írassa be a' tanító ezt a' szót *vultus*. No szeretném azt a' tanulót látni, a' ki a' többes dativusban (az ablativusban is kétségkívül) nem *vultubus*-t írna, hiszen szerző úr szerint a' rendes végzet *ubus*, 's az *ibus* csak kivétel ; tehát a' mi szabály az kivétel, a' mi kivétel a' szabály.

A' negyedik conjugatio perfectuma magyarázatában ugyanazok a' hibák vannak, melyeket már a' harmadiknál láttunk. Az ötödik ejtegetésről csak futólag emlékezik szerző úr (58), 's rábízza a' tanítóra, hogy tanítsa be a' már ismeretes (?) módon ezen a' példán : *effigi-es, effigi-ei, effigi-ei, effigi-em, effigi-es, effigi-e* ; *effigi-es, effigi-erum, effigi-ēbus, effigi-es, effigi-ēbus*. — Itt megint ellenkezésbe került szerző úr önmagával ; azt mondja ugyanis, hogy *auri-*

ga-nak töje *auriga* és *effigies*-nek töje *effigi*, tehát amabban az *a* 'tökhöz tartozik, emebben az *e* nem, holott köztük csak az *a* 'külömbőség, hogy *a* 'tő véghangzóját az egyik *a*, *a* 'másik *e* alakjában vette föl; sőt vannak szók, melyeknek mind *a* ' két alakja használatban van, mint: *barbarie-s*, *barbaria*, *luxurie-s*, *luxuria*, *segnitie-s*, *segnitia* stb. Így lenne hát *a* ' példa: *effigiē-s*, *effigie-ī*, *effigie-ī*, *effigiē-m*, *effigiē-s*, *effigiē*; *effigiē-s*, *effigiē-rūm*, *effigiē-būs*, *effigiē-s*, *effigiē-s*, *effigiē-būs*. Mind ezekről egy sovány szócska sincs az idetartozó magyarázatban *), de van ám arrul, hogy *a* ' tanító el ne mulassza megemlíteni, hogy *a* ' *comitto*, *credo*, *appono* stb. dativust kívánnak.

Többet lehetne még felhozni, mi *a* ' latin alaktan tökeletlenségét hirdeti, de úgy hisszük ezekből is meglehet itélni, mit ér az *a* ' „Tanmódszeres vezérkönyv“, melyből *a* ' latin nyelvet olly kényelmesen el lehet tanulni. — Álljon itt még egy néhány megjegyzés szerző úr következetességéről:

Az imperfectumot szerinte folytonos múltnak kellene nevezni (15), de ő azért aligmúlt-at használ; jelentései ezek: *amabam* szeretek vala, szerettem (3); *legebam* olvastam vala (sic!), vagy olvastam (47); *audiebam* hallom vala. — *A* ' múltidő jelentései ezek: *amavi* szerettem (absolut), szeretém (historicum) (24); *docui* megtanítottam (40); *legi* olvastam (49); *audivi* hallottam (56). — *A* ' régmúlt jelentései: *amaveram* szerettem volt (31); *fuera*m voltam vala; *docueram*-nak nincs kitéve jelentése (40); *legeram* olvastam volt (49); *audiveram* hallottam vala (56). — *A* ' jövő idő jelentései: *amabo* majd szeretem vagy szeretni fogom (18); *a* ' *sum* futurumának csak alkatrészeit mondja (19), de sem öszve nem rakja, sem jelentését nem adja; *a* ' *doceo* futurumát csak megparancsolja, hogy *a* ' növendékek jegyzőkönyveikbe írják be; *legam* olvasni fogok (48); *audiam* meghallom (55).

A ' mi *a* ' nyelvet illeti az magyaros és érthető, de vannak nehézkes helyek is, p. o. „jelenideje többese“ (11. lap); „*a* ' sum ige jelenje egyese“ (18. lap); „*a* ' sum jelenje többese“ (20. lap); „de vigyázzon (*a* ' tanító), hogy foglalt mondatokat ne alkosson“ (42. lap).

*) Külömben is feltűnő, hogy szerző úrnak gyökbeli fölfedezései ezen ejtegetésre tartozó szókra is ki nem terjednek, melyeknek magyarázatát, vagyis gyökre való reducálását *a* ' gondolkodó növendék bizonyosan megfogja kívánni.

— A' gyököt (radix) és töt (thema) ugyanazon jelentésűnek tartván szerző úr, a' hol töt kellene használnia is, gyökrül beszéll, mi-bül illy képtelenség jő ki : „Ez (kocsis) a' kocsi gyöktől származott, de magának a' kocsis szónak a' gyöke mégis ez : kocsis“ (10. lap). Ez a' logika nyelvén szólva így hangzik :

kocsis gyöke *kocsi*,
kocsisnak a' gyöke *kocsis* :
 ergo *kocsi* = *kocsis*.

Hátra van még, hogy szóljunk a' *Kézikönyv*-rül

Fentebb látók már, hogy az első és második gyakorlatban, mennyire hibásan alkalmazza szerző úr a' töle olly szorosán megkívánt prosodiát; lássuk hát a' „Tanmódszeres nyelvtanában“ felhozott alak- és szókötési szabályokat mikép használja. — „Ancilla non est foemina“ (5). E' fölött még gondolkodnia sem kell a' növendéknek, hogy így értse : „a' szolgáló nem nőszemély.“ Szerző úr pedig azt akarja mondani : a' szolgáló nem asszony (vulgo úrnő), 's ezt így kellett volna mondani : ancilla non est domina, vagy még jobban : hera. — „Puellae devorant uvas“ (7). Corvus in ramis sedebat populi (pöpuli-e vagy pöpuli? tanálja el a' fiu); et e fenestra furto ablatum caseum devoravit (Phaedrusnál : comedit). Devorare illy értelemben személyrül soha sem mondatik, hanem csak ragadozó állatokrül (kivéven midőn a' személy állat helyett vétetik és átvitt értelemben, mint a' magyarban : bekapta, mint az eb a' legyet — a' mohón evörül mondják). — Phaedrusnál a' megszemélyesített róka is így mondja : nolo acerbam (uvam) sumere; ha mind ennek daczára a' devoro-t akará használni szerző úr, hát miért nem mondá így : „Puellae devorant salivas suas“? — „Statuas dearum Athenis . . . Lutetiae conservant“ (17). Erre a' kérdésre hol? Lutetia genitivusba van téve; de már ebben : Fusti jam Lutetiā parisiorum (Parisiorum) (26) ugyanazon kérdésre, ugyanazon város neve ablativusban áll. — A' gondolkodásra kapott növendék ezt a' szabályt vonná le belőle : Ha Lutetia magában áll, erre a' kérdésre hol? genitivusba; ha pedig Parisiorum-mal, ablativusba tétetik. Caesar (ez szerző úr kedves írója) ezt a' nevet, álljon mellette Parisiorum vagy ne, erre a' kérdésre hová? mindenkor accusativusba teszi, p. o. „Labienus cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur“ (BG. VII. 57.); Caesar concilium Lu-

tetiam Parisiorum (nem parisiorum) transfert' (BG. VI. 3.); következőleg erre a' kérdésre hol? mert első declinatiojú 's egyesszámu helynév, bizonyosan genitivusba tétetik. — „Croesus, magnas divitias coacervavit, sed divitiae obnoxiae fuerunt Croeso.“ (30). Szerző úr azt gondolja, obnoxius = noxius, holott az elsőnek jelentése alávetett, kitett (unterworfen), a' másiké: *ártalmas* (schädlich). Mert azt csak nem hihetjük, hogy sz. úr egyetlenegy Columellabeli hely *kétséges* (mert a' *noxius* olvasat is van) auctoritására az egész classicus latinság ellenére rá akarná tukmálni *obnoxius*-ra azon jelentést, melly a' *noxius*-é. — „Quia locus pro persis (e' h. Persis) non opportunissimus, contra pro graecis (e. h. Graecis) maxime idoneus fuerat“ (35). Ejnye, ejnye szerző úr Nepost akarja tán kiigazítani, kinél ez a' hely így van: postridie alienissimo *sibi* loco, contra opportunissimo *hostibus*. (Themistocles 4.) „Cives Proditorem patriae interficierunt.“ (59). Ez nevezetes mondat, először azért, mert proditor nagy betűvel van írva (szerző úr nem mondja meg miért, mi pedig, bevalljuk tudatlanságunkat, nem tudjuk eltalálni az okát); azután mert interficio perfectuma így van képezve: interficii. No már illyet egy jóra való harmadik osztályu tanuló sem botlik. „Sed in locis desertis vitam sub tentoriis degebant“ (50); „in locis fructiosis umbrosisque pastores jacentes gregum vaccarum, tibiis delectaverunt se“ (53). Nem így tanítja Caesar az ablativus loci-t, hanem így: isque (Rhodanus) nonnullis locis vado transitur (BG. I, 6); hostes iniquissimo nostris loco proelium committere coeperunt (B. G. V, 32). Erre azomban azt mondhatja szerző úr, hogy ezekben a' mondatokban a' melléknév áll elől, azért nincs kitéve az, in' előljáró. No de, hogy ezt se mondhassa, mondunk olyan példát is, a' hol a' főnév áll elől, p. o. Caesar intelligebat magno cum Provinciae periculo futurum, ut homines bellicosos *locis patentibus* finitimos haberet. (B. G. I, 10) Igaz, hogy ilyeneket is lehet találni: Romulum Remumque cupido cepit *in iis locis*, ubi expositi ubique educati erant urbis condendae. Liv. I, 6. equitum vero operam neque *in loco palustri* desiderari debuisse. Caes. B. G. VII. 20. Szerző úr tehát itten ismét mint fentebb a' kivételt tanította a' szabály helyett. — „Debrecini hungari (Hungari), Cibinini (sic!) germani (Germani), Philippis macedoni (*Macedones*) habitant.“ — Hallatlan, latin nyelvtanító e' helyett: *Macedones* ezt mondhatja: *macedoni*! Hiszen Neposban van: „adventare autem dicerentur Antipater et Crateros

magno cum exercitu Macedonum (Macedones vero milites ea tum erant fama . . .)“ Eumenes. 3. — „Persae tercentos spartanos (e' h. trecentos Spartanos) dederunt leto (41).“ Hogy illik ez ehhez : „Columbae e casis incolarum advolant, et devorant zeas (kukoricza, tengeri?) columbarum dominae (9).“ ? — A' következő mondatok : „Arcana vestra non latent nobis (e' h. nos, vagy : non fugiunt, praetereunt, fallunt nos (38).“ „Domina agricolis decem modios tritici commodavit (e' h. dedit)“ (35) arra bírhatják a' tanárt, hogy az „antibarbarust“ is szükségesnek lássa a' növendékkel még az 1. folyamban megismertetni. — Az ilyenek pedig : „In villa retinebant se tum agricolarum nonnulli . . .“ (41), „In silvis densis et in desertis Africae leones saevi retinent se“ (50). „Domi meae formicae retinent se = a' házamban hangyák tartozkodnak.“ (Vezérkönyv. 55. Gyak.) szóhasználati monstrumok, millyeneket sehol sem találhatni tisztos jó latinságu írókban.

De van ennél még több grammaticalis hiba is. Hogy igazolja szerző úr ezeket : in mensa *satis* obsonii vinique *fuert* (26. Gy. k.) meg : ubi *satis* vaccarum et sub vaccis *satis* stramenti *fuert* (u. o. 15. l.)? Legott megint : horreum abundabat *hordeorum*, stramenti *foenisque* — és nem tudni ablativus kell-e szabály szerint abundo mellett vagy genitivus? Új syntaxis biz ez. — De különösen az igeidők használatában szerző úr, úgy látszik, csak önnönmaga örökölte traditiók után indul. Hosszas dolog volna e' tekintetben vezérkönyvének minden példáit bolygatni 's azt kérdezni, miért használta a' perfectumot, miért az imperfectumot; miért : milites nostri armis hostium exercitus *dispalabant*, 's miért : Romani olim . . . magna valla *habebant*, reliquiae vallorum romanorum etiam nunc supersunt (41); és mégint : *favebant* foeminae ancillis, sed famulae beneficia foeminarum non *meruerunt* (41); vagy 30 : regina *dona vit* convivas; convivae subito *adstabant* et *laudabant* stb. Azomban azt nem hagyhatjuk megemlítés nélkül, milly furcsán él szerző úr néha a' plusquamperfectummal, más praeteritumok mellett, p. o. Nos *nondum habitavimus* (ruri), sed saepe *fuera* aestati . . . ruri et *delectavimus* nos cantilena gaudioque messorum (50). Megint : pastores . . . tibiis *delectaverant* se, nonnulli eorum vero ligna arida colligerant (sic!) *imposueruntque* igni (53). — Pueri et puellae in schola *fuert*, puellae non *fuert* attentae et verba magistri non haeserunt in animis puellarum (41). — Igaz, hogy kezdő tanulónak nem

rójuk föl nagy hibául, ha a' latin praeteritumokkal még nem tud jól megkülömböztetve élni, 's még némi nagyobb indulgentiával vagyunk a' magyar tanuló iránt, kit e' tekintetben a' maga anyanyelvében is nagy zavar akaszt meg; de tankönyvben való mondatok példakul és mintakul akarnak szolgálni, 's azért mégis némi nagyobb gondosságot igényelnek. — Mind ezek mellett, melyek a' közönséges (prózai) latin nyelv ellen való kisebb nagyobb hibák, csudálkozunk-e vagy természetesnek találjuk-e, hogy szerző úr mégis néha a' költői szóhasználatok után kapkod, nem latin költőkből ugyan szedvén ki egyik másik példáját, hanem saját compositióju mondatba elegyítvén egyegy kevésbé illő cifra foltot. Puellae *timidae* sunt *periculi* (30. gy.), meg a' 50. gyakorlatban: sed *graeci non erant timidi hujus periculi*. Költő használhatja így a' *timidus*-t, a' közönséges nyelv csak a' *timens*-et. Már fentebb megjegyzők e' nemből ezt: *dederunt leto*.

Végre még egyikét sajtóhibát kell kiigazítanunk, nehogy valaki elhibázott alaktant keressen bennük, mint az *interficiunt*-ban. A' 57. gyakorlatban, 39. l. ez van: *fructibus terrae*. Szerző vezérkönyve tanítja, hogy *fructibus* kell (lásd fentebb a' 444. l.). Ugyanott: *crura et genua tenua* sunt (e' h. *tenuia*). Észrevettünk még egyéb sajtóhibákat, melyek nem valami különös orthographia eredményei: *arenea* (15 — *arana*), *Victoria* (35. — *victoria*), *segetas* (50 — *segetes*), *habitastis ne* (50 — *habitastisne*), *Aegyiptii* (59 — *Aegyptii*), *fuerunt* (53 — *fuerunt*). Tankönyvnek pedig nem árt az utólagos correctura, és a' hibák kitétele, mit könyvünkben nem találunk.

Kétség nélkül nyelvgyakorló kézikönyvben, különösen középiskolák használatára való latin gyakorlókönyvben, arra is csak kell némi tekintettel lenni, hogy a' mondatok, bármily egyszerűek is, de mégse legyenek egészen silány tartalmuak. Már fentebb említők, hogy mennyire szeret szerző úr az „auriga, bubulcus, ancilla stb.” körébe tartozó igen is mindennapi történetekről tanítványainak beszélni, hogy az ember majdnem megérzi az istálló, konyha stb. szagát is. Tudjuk, hogy leginkább Ollendorff kikiáltott *methodusa* vezérelte őt abban, — de félre hagyván ezt, 's nem is tekintvén, hogy nyelv és nyelv között különbség van, 's különösen a' régi *classicus* nyelvek között és az újabb *conversation-ra* való nyelvek között van különbség, 's hogy mai nap a' latin nyelvet bizony nem azért tanuljuk és tanítjuk, hogy az

auriga, ancilla stbinek parancsolgathassunk (v. ö. a' 10. gyak. : „kocsis! a' tehenek a' fűben vannak. Leányok! tisztítjátok már a' konyhát?“ stb.) — valóban azt hiszi-e szerző úr, hogy 10—12 éves fiu elméje még oly gyenge, hogy a' szeme előtt forgó mindennapiságon kívül épen semmit sem érthetne? Ne zárjuk ki ezt se, de egyszer róla szólni elég, 's azért nem kell az undorodásig minden lapon ugyanazon szűkkörű figurákat szerepeltetni. De némihelyt még azon silány tartalomra is kellett volna jobban vigyáznia, v. ö. ezt : In regia (= királyi udvar) capella cursat, et devastat herbas. A' tanító hitesse ám el növendékével, hogy a' kecske még királyi udvarban is talál végképen elpusztítani való fűvet.

Van azonban e' gyakorló kézikönyvnek még egy sajátos oldala, mellynél fogva ugyancsak azt ismerjük meg, hogy a' benne előadott és taníttatni akart latin nyelv nem Latium classicus földjén termett, nem is a' Caesarok és Cicerók dicső korában született. Tudjuk ugyanis, hogy a' classicus latin nyelvből idők folytával egy különös dialectus fejlődött, quam vocant „latinitatem culinarem“, melly Európán át nyert nagy elterjedésében megint országok és nemzetek szerint külömbkülömb jellemet vett föl magára. Pedig tudni kell azt is, hogy nem kis gonddal mivelték ezt a' nyelvet, a' miért is rajta írt egy oly remek mű keletkezett, millyen az „Epistolae virorum obscurorum.“ Azon ágának tehát, mellyet mint Magyarországon divatozottat „lingua Latina culinaria Hungarica“nak nevezhetünk, találjuk némelly nyomait Gönczy úr kézikönyvében is, a' mint a' következőkből látható, hol többrendbeli latin szóval kifejezett magyarságot mutatunk ki.

Lanius necabit vitulos. (23. gy.), meg : lanius interficiet vitulum (59). A' magyar igenis mondja egyaránt : embert ölni és disznót ölni, de a' latin nem rója föl a' laniusnak vétkül, ha vitulum mactat. — In villis agrorum ancillae curant vaccas, purgantque curias villarum (17). Cicero alkalmasint nem tudná, hogy micsoda curiae azok, mellyeket az ancillának kell kitisztítani. Mert azok bizony magyar „curiák.“ V. ö. 23 : In curia in ramis pōpulorum galli et gallinae pernoctant. — Hát hogy tetszik ez : adligavimus scirpis vinetum universum (30)? Meg ez : Vaccae eliberatae nunc etiam valent (= most is, még most is, azaz etiamnunc). V. ö. 50 : Nos etiam (= mí is) habemus ruri laetas segetes stb. és 59 : gloria fortium virorum . . . post mortem etiam manebit (= a' halál

után is). Meg ez : nos vero flemus, sed non *simulamus nos* (38) ; és ugyanott : condiscipuli flebunt . . . et *simulabunt se*. Persze simulare = tettetni, azért tettetni magát = se simulare. Ugyanott még két nevezetes mondat van : „Nos indigemus vaccis et pecunia, sed *igitur* (= *de azért*) contenti sumus.“ „Non habeo pecuniam, sed *igitur* (= *de azért*) nec obsonio nec vestimento indigeo.“ Ez valóban szép, hogy az *igitur* = magy. *azért* ; szép és könnyíti a' latinra való fordítást, és mi gondja volna még a' könnyítve tanítónak arra, hogy az *azért* az *igitur*-on kívül még mást is teszen ? Most már nem akadunk fen szerző úr ezen mondatain is : Ancilla nostra turbulentam fecit aquam vaccae bibenti, *igitur* (azért) objurgavit illam domina (53). Darius cupidus erat gloriae, *igiturque* ('s azért) toti Graeciae bellum indixerat. Ez még többször fordul így elő. — Az 53. gy.-ban : pastinaverunt *terram solani tuberosi*. Azt hihetnők, hogy vagy a' geographusok vagy a' geologusok számára való valamelly fölfödözés rejlik itt, ha némikép meg nem sejtenők, hogy „krumpli-földet“ akar értetni szerző úr. — Az 57. gy.-ban : *Tam incerta est etiam finis vitae humanae*. Nincs itt a' tam-nak megfelelő quam, de noha amaz magy. *olly*-lyal fordítható, itt mégis szorosabban véve *szintolly* kellene és a' latinban okvetlenül *aeque* vagy *pariter*. —

Ez a' magyar : kézzel, karddal p. o. megölni valakit, kétség nélkül helyesen van mondva lat. *manu*, *gladio*-val. De az a' kérdés, hogy ez is lehet-e : örömmel p. o. nézni = *gaudio*, *haraggal* = *irā* p. o. fugare columbas vicinae (9). Szerző úr mondja ezeket, 's így tágasbra terjeszti (quo jure ?) az ablativus modi alkalmazását még pusztá (azaz adjectiv nélkül való főnevekre is, a' mint világosan kitetszik, a' magy -val -vel ragot itt is egyzerűen a' lat. ablativussal akarván fordítani. V. ö. még 13. : in regia regina ambulat, *blanditia benevolentiaque* donat puellis pecuniam. — A' 35. gy.-ban : nonnunquam etiam in *intestinis Romae* dimicavit populus stb. Tudni kell, hogy intestina sz. úr szerint is = belrészek, tehát intestina Romae = Roma belrészei. — A' 34. gy. ilyen kérdéssel kezdődik : *Ott voltál te* tegnap az asszony majorjában ? Ennek szakasztott mását adja 38. gy. e' mondat : Antoni mi fili ! *habes tu satis pecuniae* ? — Az 50. gy. : Nilus, *istud* magnum flumen regionis Aegypti (sic ! sajtóhibával). Vagy haragszik szerző úr a' Nilusra, vagy nem tanulta még Cicero beszédjeiből, mi a' különbség *iste* és *ille* között. — Az 57. gy. egyebeken kívül még ezt adja : nam Sci-

pio . . . exercitum carthaginiensium (kis c-vel) *integre devicerat*. Értsük meg jól, hogy ez a. m. *egészen meggyőzte volt*, mert sz. úr is a' 61. lapon a' megtanulni való szók között így adja : *integre* (adv.) egészen, épen. Ez ugyan „*integre*“ helyes, de nem oda Buda! Mutasson sz. úr csak egy helyet is *classicus* latin íróbul, hol ez volna : *integre devincere* aliquem.

Meg sokkal többet lehetne ilyen *classicus* latinságokbul fölhozni, ha az egész könyvet e' tekintetben nagy szorosán akarnók átbolygatni. De elég ennyi is mutatványául azon latin nyelvnek, melyet szerző úr iskoláinkban akar tanítani és taníttatni. Elég arra is, hogy elhiggye a' tisztelt olvasó azon állításunkat is : az egész könyvben még azon latin mondatok is, melyek nem ugyan vastag még tanulónak is megbocsáthatatlan lapsus grammaticusokkal ékeskednek, mégis legtöbbnyire olly távol esnek az igazi *color latinus*-tul, mégis olly latintalanok, hogy olvasásuk visszás kellemetlen érzést, hogy ne mondjuk csömört ébreszt mindenki, ki a' római *classicus* írók nyelvével megbarátkozott. Kivételt tesznek csak azon mondatok, melyeket szerző úr — bár önnönmaga elve ellenére, melly a' saját szakállára való mondatesinálást parancsolja — akár közvetlenül akár közvetve római *classicus* írókbul vett, 's erre nézve igazán sajnálni lehet, hogy szerző úr még többször is nem lett hűtelen mondatesinálási elvéhez.

Végezetre lássuk, minő helyesírást követ szerző úr latin mondataiban.

A' 35-dik gyakorlatban kis betűkkel vannak írva ezek : *persae, graecorum, graeci, persis, graecis, marathonio, persarum, marathonia, romanus*; ezek ismét : *Sed Graeci non erant timidi . . .* (50), *apud Lacedemonios* (e' h. *Lacedaemonios*) (57), *Romanorum, Romani, Carthaginiensibus* (60), *Graecos, Persarum, Scythas* (59) nagy betűkkel. — Szerző úr szabálya tehát így hangzik : ha akarom kis betű, ha akarom nagy betű.

Hogy ismertetésünk várakozásunkon kívül terjedelmesebb lön, mint mi magunk is gondoltuk, annak főoka Ráth Mór ajánló levelében rejlik, a' mellyben ez van : „Ezen könyvben (Tanmód-szeres vezérkönyv) lépésről lépésre vezérelve van a' tanító, miként kell a' latin nyelvet oktatni, 's e' tantárgyat lehető *könyvnyüvé 's kellemessé* tenni.“

Elérte e' célját szerző úr, a' fentebbiekbül kiki megítélheti.

Végszóul álljanak itt szerző úr következő szavai : „*A' ki a' latin nyelvet tanítani akarja, annak magának jól kell a' nyelvet tudni, 's igen jól kell olvasni vagy a' szokat kimondani.*“ Ennél mi sem adhatunk senkinek jobb tanácsot.

SZENÁSSY SÁNDOR.

Az igaz, szép és jó feltárt tanának előhírnöki füzete. Írta
Kovács Frigyes, orvos doktor. Budán 1861.

E' könyvet nem annyira ismertetni szándékom a' M. Ny. olvasóival (úgy is legtöbb benne nem az értekezés, hanem a' Magyar Tud. Akademia ellen való reclamálás és polemizálás, mihez semmi közünk nincsen), — mint belőle vett egykét rövid mutatónyon sejtetni némileg velük, milyenek szerző úr mely philosophiája nézetei a' magyar nyelv eredetfejtését illetőleg.

A' 41. l. A' bibliai *Rachel*, melly nevet szerző szerint (mint-hogy valaha a' magyar helyesírás *ch=cs-t* használt) *Racsel*-nek kell olvasni, onnét kapta nevét, hogy Jákob 7-évi szolgálat után, *rácsel*-lel megcsalva nem őt, hanem Leát kapta, azaz „*Á-t* vagyis az első szülött leányt, vagyis röviden : *lelé Á-t — Leát.*“ Illyképen szerző még egyéb bibliai nevekből kiolvassa az ős magyar jelentéseket és rejtélyes bevésésű értelmeket, a' mi fürkésző bölcseségének annyival jobban sikerül, hogy a' szók visszafelé olvasását, szóttagok ad libitum előrehátravetését a' legtermészetesebb 's úgy látszik, a' legjogosultabb nyelvészi elbánásnak tartja. Így (45. l.) a' *szív* visszafelé *visz* és szerző úrnak „már ezen egyetlen tudós szó elárulja, hogy a' ki e' szót alkotta, az tökéletesen jártas vala a' boncztanban és élettanban; mert azt tudta, hogy ezen szerv egyik részével *szivja* a' vért, midőn a' másik felével *viszi* azt az életszervezet minden részeibe.“ Szerző szerint p. o. azt lehetne sőt kellene tartani, hogy *bál* (értsd : *bal = assemblée pour danser*) csak ősmagyar nyelvalkotótul vehette nevét, mert visszafelé : *láb*, és a' többi már megérti mindenki.

A füzet 2-ik részének 25. lapján, nekimegy szerző még a' görög *hypothesis* magyarul származtatásának, vagy talán helyesebben mondva, összeférczelésének. *Hypothesis*, úgy mond, e' görög

szó: a' *hypo* (sub — al) 's *thesis* (tétel)-bül származik, ez ugyan szinte alapos; — de nincs kétség, hogy az eredetileg a' mi nyelvünk-ből kölcsönöztetett, miután az nem egyéb mint: *h-pot-ez-is* vagyis a' tudatot ^{hiyánosan} *potoló nézet ez-is* = hipotézis.“ De hozzá adja szerző még a' legfenekesebb hang- vagy helyesebben betűfejtegetést: „'s így itt az: *i* és *j*-ből lett a' görög *y*; a' *h* a' görög, héber, német stb. nyelvekben gyakran feleslegesen is használtatik, a' midőn a' magyarban mindig mint jelentésszerű hieroglyph foglal helyet.“ Elejét is veszi mindenkinek abbéli csodálkozhatásának, hogy *ὑπόθεσις* görög szó létre mégis a' magyarbul magyarázódik, bizonyítgatván, hogy: „Számptalanok az illy görög, latin 's német szavak, mellyek nem amazok, de a' mi nyelvünk-ből értetnek meg az ő voltakép lényegükben.“

Hát még a' *szanszkrit*! A' II. 13. lapon olvashatni: „Sanskrit, szans-krit, azaz: szánts, turkálj, áss mind addig a' nyelvek zürjében bábeljében, míg a' volkaképi eredeti klaszikai nyelvet ki nem *kerít*^{ed}, innen: *szán'ts-k'erit*, *szánszkrit*, *sanskrit*. Valóban ideje volna, hogy e' nyelv az ő lelki belbecsében kémleltetnék, annál inkább, minthogy vannak, kik e' nyelv szavaiba vésett eszméket, tagainak fordított alakjában a' magyarral összhangzóknak lenni találták.“ — Szegény Bopp, Benfey, Böhtlingk és Roth stb., kiket az isten nem áldott meg Kovács úr mélységesen fürkésző és fölfödözgető tehetőségével, 's kik még jóakaró tanácsának is alig fogják hasznát vehetni.

De nem akarom kiszedni mind a' szép fejtegetéseket a' kis füzetbül; elég ennyi is, hogy mindenkit azon igazán való kívánatra indítson: mentsen isten a' szerző úr ígérte nagy munkájátul. De egyszersmind sajnálni is kell, hogy szerző úr annyi idő óta illy úton fáradozott, 's ha elgondoljuk, hogy az 1861-dik év az, mellyben ilyen munka egész tudományos komolysággal iratik és világra bocsáttatik, nem tehetjük hogy háromszor ne kiáltuk:

Allâhu ekber!!!

BUDENZ JÓZSEF.

Jegyzetek a' vég y-ról.

Az *-ly*, *-oly*, *-ály*, *-ély* dolog \diamond évszó-képzőre nyelvtani irodalmunk két főbb irányának jeles képviselői u. m. Fogarassy János és Riedl Szende urak által illető munkáikban ¹⁾ felhozott példák közt, elsőnél a' *viszály*, utóbbinál a' *kétely* szó is előfordul.

Ha e' két szót a' több ott példakul elősorolt szókkal, u. m. *dagály*, *személy*, *szabály*, *veszély*, *gúzsaly*, *irály*, *czikkely*, *lapály* stb. összehasonlítjuk, legelőbb is feltűnik, hogy ez utóbbiaknál a' vég-szótag elhagyása után egy önálló dolognévi vagy ige-törzs marad fen, melly az *-ly* képzővel származtatott szóhoz úgy viszonylik, mint az ok az okozathoz, a' kezdet a' kifejlődéshöz; míg a' kérdéses két előbbi szónál ez esetben egy viszonyszót (*visz+sza*), és egy számnevet (két) nyerünk, melyekből a' fenforgó szók fogalmát alig lehet leszámaztatni.

Ugyanis: a' *dag* (erhöhung) mintegy kezdete és oka a' *dag+álynak*; az *oszt(ás)* eredménye az *oszt+ály*; a' *szem* (= önálló egész, egyed, p. egy szem búza, szilva; egy szem czigány!), mintegy azon kezdet, melyből kifejlődik a' *szem+ély*; a' *szab(ás)* okozata a' *szab+ály*; a' *vesz(és)* oka a' *vesz+élynek*; a' *gúzs*ból fejlődött a' *gúzs+aly*; az *ír(ás)*ból az *ír+ály*; a' *czikk+ely* hosszabb, tehát kifejelettebb *czikk*, a' *lap* kezdete, része a' *lap+álynak* stb. de a' *visz* (*visz+sza*, *visz+ont*) és *két* (kettő) gyökökben rejülő egyszerű fogalom, a' *viszály* és *kétely* fogalomnak sem oka sem kezdete nem lehet.

Hasonló eredményre jutunk ha az *ly* képző jelentését *Fogarassy J.* úr tanítása szerint ²⁾ a' folytonosságban, folytonos létben

¹⁾ *Fogarassy János*: Magyar nyelv szelleme 286 lap; *Riedl*: Magyarische Grammatik 95 lap.

²⁾ L. idézett helyen 286 l.

találjuk. A' *dagály* akkor folytonos *dag*, a' *személy*, folyton létező *szem* (= egyed) volna, a' *szabály* olly dolog, melly folyton *szab* (irányt, határt) stb.; de vajjon mi volna a' folytonos *visz*, a' folyton létező *két* vagy *kettő*?!

Feltűnik továbbá, hogy míg a' *dagály*, *szabály*, *osztály* stb. szók, ha hozzájuk további képző járul vég *y*-jukat soha el nem hagyhatják — *viszály* és *kétely* szók ha hozzájuk igeképző függed épen ellenkezőleg, vég *y*-jukat rendesen elvesztik, mint : *viszál*+*kodik*, *kétel*+*kodik*¹⁾, melly igék természetesen sorakoznak a' *gondol*+*kodik*, *emel*+*kodik*, *foglal*+*kodik* vagy *kozik*, *vétel*+*kodik*, *eről*+*kodik*, *dajkálkodik*, *bölcsel*+*kodik* stb. igékhöz.

Ez utóbbiakról, különösen ezekről : *eről*+*kodik*, *dajkálkodik*, *bölcselkodik* és *búslakodik*, Riedl Szende úr a' „Magyarische Grammatik“ 137 lapján azt tanítja ugyan, hogy azok követlenül az *erő*, *dajka*, *bölcs* és *bús* névszókából származnak 's az -*l* mássalhangzó csak lényegtelen közbenszúrás, mint *Lubóczy P. Ferencz* úr szerint²⁾ a' *t*, *n*, *s* mássalhangzók is a' következő igékben : *hív*+*at*+*kozni* szövátközni, *sírá*+*kozni*, *csalfá*+*skodni*, 's így a' *kétel*+*ködni* és *viszál*+*ködni* szóknál is még csak a' *két* és *visz* gyökökre kellene visszamennünk.

Azomban Hunfalvy Pál úr ezen felfogás ellenében nagyon helyesen kimutatá³⁾, hogy a' -*kodik*, -*ködni* igeképző előtt előforduló -*t*, *m*, *s* és *l* mássalhangzók korántsem lényegtelen beszúrások, hanem valóságos képzők, úgy hogy a' fentebb felhozott *eről*+*kodik*, *dajkálkodik* stb. gyakorító és magáratérő igéknek törzséül *eről*(tet), *dajkál*, *bölcsel*, *búsl* széltiben használt igék mutatkoznak, — miként ezt Riedl Sz. úr a' *gondol*+*kodik* ígéről szintén elismeri⁴⁾ melly szerint a' *viszálködni* 's *kételködni* szók sem egyebek, mint a' *kétel* (kétlem, kétleni, bezweifeln) és *viszál*⁵⁾ (= visszafelé hajt,

¹⁾ Láss bármilly magyar szókönyvet 's különösen *Fogarassy J.* „magyar-német szótárát.“

²⁾ „A' magyar képzők és ragok“ *Uj M. Muz.* 1859. VII, 273, 374 l.

³⁾ *Magyar Nyelvészet* IV, 468 lap.

⁴⁾ *Magy. Grammatik* 136 lap.

⁵⁾ E' szónál jut eszembe, mennyire hiányosak uj szótáraink. Keresse az ember p. o. *Fogarassy* „*Wörterbuch der deutsch. ungar. sprache*“-jében (4-dik kiad. Pesten 1860) a' *zwirnen* szót, 's így találja magyarítva : *sodorni*, *czérnázni*. Pedig *Kresznesics*nél *viszál* alatt : fonalat *viszál* = *fila contourquet*, azaz németül : *zwirnt*.

innen : czérnát vizsálni = zwirnen, melly műtétnél a' rokka ke-reke visszafelé hajtatik) igék gyakorító módosításai.

Nézetem szerint tehát, miután az előbb mondottakból kitűnik, hogy a' *viszály* és *kétely* szók törzse *visz* és *két* nem lehet, 's hogy azoknál másrészt az *l* mássalhangzót vég *y*-ja nélkül is képzőrag-nak kell venni : az érintött szók a' *dagály*-féle szókkal egy catego-riába nem soroztathatnak 's nekik az *ly* képzőraggal semmi közük sincsen.

A' főnévképző ezen szóknál az *-y*, melly az *-l* képzővel szár-maztatott *visz+ál* és *két+el* igékhez járult 's azon állapotot jelenti, mellyben valaki *viszál* (= visszahajt = visszavon, innen : vizsály = visszavonás) vagy *kétel* (= két dolog közt haboz = zwei+feln).

De minő új dolognévszó-képző ez ? kérdi tán a' tisztelt ol-vasó, melly egy magyar nyelvtanban sem találhatik ?

A' kérdéses névszó-képző épen nem új, sem ujonnan nem koholt, sem általán ujonnan fel nem fedezett.

Ismeretes tény az ugyanis, hogy a' névszó-képzők között na-gyon gyakori *u* és *i* előtt álló olvadó mássalhangzóval egyesülvén *-v* és *-j*-vé változik, p. *daru* = *darv*, *szaru*, *szav*, *ölü* = *ölyv*, szómi *ali* magyar *alj* (valami *alja*) stb.

Mint hogy pedig helyesírásunk mostani állása szerint az *l*, *t*, *n* és *g* mássalhangzókba beleolvadó *j* hangot, *y*-nal szoktuk jelezni így : *ly*, *ty*, *ny*, *gy* — olly esetekben midőn az *i* = *j* képző a' fen-tebbirt mássalhangzók egyikével végződő törzsökhöz járul, *j* he-lyett rendesen *y*-t használunk ¹⁾.

A' *viszál+y* és *kétel+y* szókban előforduló vég *y* tehát nem más mint az *i* = *j* névszóképző, melly bizonyynyal minden magyar nyelvtanban feltalálható.

Megvan ez különösen Fogarassy és Riedl urak általam már idézett munkáiban is és pedig elsönél egybefoglalva az *-ly* képző-vel mint azzal azonos ²⁾, utóbbinál azomban önállólág mint az *-ly* képzőtől különbözö ³⁾, csak hogy ök hozzá egyedül olly szókat so-roltak, mellyek végül valóban *-j*-vel íratnak p. *moraj*, *kaczaj*. stb.

Pedig a' fentebbiek szerint ismétlem, *viszály* és *kétely* szókat

¹⁾ L. Hunfalvy Pál : Török magyar és finn szók egybehasonlítása, 113 1. jegyzet.

²⁾ L. Magy. nyelv. szelleme 286 l.

³⁾ Magy. Grammatik 428, 93 lap.

szintén a' *j(y)* képzős dolognévszókhoz kell sorozni, nem pedig a' *-ly* képzősökhöz.

Ugyanezen *j(y)* képzőt találok a' következő, — közönségesen az *-ly* képzőhöz sorolt szókban is u. m. :

1) *Vetély* = vetélködés, aemulatio. A' gyök ebben *vet* ige, melyből az *-ál -él* gyakorító igeképzővel leszen *vetél*, mint *dob, -dobál, met(sz) — metél*, azaz : többször huzamosan *vet*, honnan a' *vetelő* = weberschifflein, olly eszköz mely mindig ide 's oda vetetik, — *vetél* vagy magából a' *vet*-ből is *kodik ködik* magáratérő igeképzővel lesz *vetélködik* vagy *veteködik* = magát veti (valakinek eleibe), innét *veteködés* v. *vetélködés*, vagy a' *vetél* törzsből a' *j* állapotot jelentő dolognévszó-képzővel *vetél+y* = azon állapot, melyben valaki *vetél* v. *vetélködik*, azaz magát másnak eleibe veti, teszi. Külömbözik ettől a' *vet+ély* geschosz, mely közvetlenül a' *vet* gyökből képeztetik (é)ly névszóképzővel.

2) *Erély*; közvetlen törzse *erő+l*, melynek törzse az *erő*, 's melyből ismét *eröl-tet* és *eröl+kodik* igeik származnak. A' törzs jelentése : erővel tenni, cselekedni, így tehát *erél+y* annyi mint erővel, kitartással való cselekvés.

3) *Beszély* tulajdonképen *beszél+y* mert törzse *beszéd+l* = beszéll, és

4) *Segély* tulajdonképen szintén *segéll+y*, minthogy a' törzs *segéd+l* = segéll. Az (é)ly dolognévképző e' két szónál világosan nem alkalmazható minthogy a' *besz*¹⁾ és *seg* gyökök már csak *beszéd* és *segéd* származékaikban élnek 's magukban véve már mit sem jelentenek. A' *j* képzővel származtatott ezen két szó is tehát olly állapotot jelent, melyben valaki *beszél* (elbeszéléss) v. *segéll* (segéllés).

5) *Tökély*. Ezen szó gyöke *te*^h, szómi *teh(dä)*, melynek végszelle a' jelenidőben *sz-szé* (tesz), a' történeti múltban *v-vé* (teve) stb. változik. A' szómi *teh* szelle a' vagy elvész (teen) vagy *k-vá* változik (teko, tekemä)²⁾. Ezen hasonlat szerint a' magyar *te*^h gyök is, ha abból az *él* igeképzővel gyakorító ige képeztetik, végszellejét szintén *k-ra* változtatja 's lesz *tekél* vagy *tökél* = többször tesz, munkálkodik,

¹⁾ Ez tán sehol sem élt, legkevesebbé a' magyar nyelvben, mert a' *beszéd* aligha nem az szláv *beszeda*. H. P.

²⁾ L. Hunfalvy Pál : Finn és magyar szók egybehasonlítása. 17 lap.

csinál, készít stb. — bár illy értelemben most már nem használta-
tik 's a' szótárakban ez áll mellette: „magát -ra, -re, sich zu etwas
entschliessen“, egészen ad analogiam: elszánni, magát -ra, -re.

Nézetem szerint azomban ez nem helyes constructio, hanem
így kellene azt mondani (el)tökélni magában valamit, mi azután
egészen megegyezne ezzel: feltenni (magában valamit), a' mint-
hogy mindkettő nemcsak ugyanazt jelenti, hanem valóban egy 's
ugyanazon szó is. — A' *tevés*, *cselekvés* fogalma a' magyarban ál-
talanban használtatik az akarat elhatározásának kifejezésére, így
mondjuk még: valamire *elkészülni*, valamit *kicsinálni* magában =
etwas bei sich ausmachen.

Tökélni tehát csakugyan most is még annyi mint: feltenni,
de a' régi magyarságban egyenesen: *csinálni*, *készíteni* értelemben
használtatott és a' *székelyeknél* most is él még egy szó: *tökölödni*,
mellyet a' *Tájszótár* „bajlódni“-val értelmez, melly azomban a'
munkál — *munkálódik*, *zsörtöl* — *zsörtölődik* stb. szók hasonlata
szerint *tököl* vagyis *tökél* törzsre utal 's így eredetileg annyit jelent,
mint *tökélésben* = munkában fáradozni, azzal foglalkozni.

A' *tökél* ige-törzsből képeztetik azután a' *j* képző által a' *tö-
kél+y* dolognévszó 's jelenti azon állapotot, mellyben valaki v.
valami egészen, végképen meg van *tökélve* azaz: elkészítve, be-
végezve.

Ha a' német Hegelisták a' „*vollkommen*“ szót úgy értelmezik:
„*was zur fülle gekommen*“, — 's méltán büszkélkednek a' német
nyelv azon tulajdonsága miatt, hogy a' legelvontabb bölcséleti fo-
galmak is, hű kifejezésüket találják az illető szókban 's azok által
legjobban magyaráztatnak: úgy hiszem, hogy mi magyarok sem
szégyenelhetjük a' *tökély* szót, melly egészen megegyezvén a' latin
perfectus kifejezéssel a' „*vollkommenheit*“ fogalmát legalább is olly
helyesen magyarázza mint a' német szó. — Persze ha *tökélyt* *tök* és
-élyből látja az ember összetettnek, illy értelmet, vagy általában
értelmet belőle alig lehetne kihozni. De íme a' nyelvészet, a' szó-
nyomozás még a' bölcsészeti homályos szentélyében is gyújthat egy
egy vezérlángot!!

6) *Törköly*, gyöke *tör*, innen *tör(e)köl* = összetör, zúz; ebből
j képzővel *törköl+y*: olly dolog mi össze van törve.

7) *Melly* *pectus*. Gyöke *mell*, honnan *mell+é*, *mell+ett*,
mell+től, mint *meg-ből*, *megé*, *megett*, *megül*; — 's a' hozzájáruló

j által lesz csak dolognévszóvá¹⁾. Mellékszava a' *mái* (rókamál, hölgymál), némelly állatok mellye, melly ügylátszik az *i=j* képzőt a' belhangzatba vonta, miáltal a' magánhangzó meghosszabbodott (v. ö. szómi *käsi* m. *kéz*, sz. *veri* m. *vér* stb.).

8) *Aly* és

9) *Tely*, miként régente írták 's sokan most is írják ezekben p. Várallya, Hegyallya, tellyes vagy telyes. — Gyökük *al* és *tel* (honnan : *alá*, *alatt*, *alól* és *tele* vagy *teli*), mellyekhez az *i=j* képző járult (*al+y*, *tel+y*). Ujabban azomban ezen két szó — az irántuk felébredt etymologiai érzet következtében ügylátszik — kivételesen *j*-vel íratik, p. *Váralja*, *Hegyalja*, *teljes* stb. — *Alj* szóban — különösen összetételeknél az *l* egészen *j*-vé hasonul, honnan aztán illy szavak származnak, mint : *Tilaj*, *Tomaj*²⁾. Ide tartozik tán *talaj* = *talpalj*?

A' *föl*, *kül* és *bel* szókat is néha, az *alj* hasonlata szerint *felj(e)*, *külj(e)*, *belj(ebb)*-nek szokták írni; nézetem szerint azomban a' *j* képző ezeknél szükségtelen, minthogy már amúgy is az *l* dolognévszó-képzővel képeztettek a' *fe(j)* (szómi *pää*), *ki* és *be* gyökökből, a' minthogy a' nyelv szokás csakugyan általánosan valaminek *fölé*-ről (nem *följe*) 's *belé*-ről (nem *belje*) beszél, *küle* helyett *külseje* kifejezéssel élven (mint van *belseje* is). A' felső fokon használtatik ugyan a' *feljebb*, *beljebb*, *küljebb*; de itt is majdnem szokottabb a' *felebb*, *belebb*, *kilebb*, úgyhogy az előbbieknél a' *j* inkább csak lágyításnak mutatkozik.

Felemlitem még a' *távolj* (e' h. távolság) szót, ámbár közönségesen csak *távolnak* szokás írni, mert nézetem szerint *távol* tulajdonságnév 's csak a' hozzájáruló *j* képző által leszen dolognévszóvá. A' *taval* szót ellenkezőleg sokszor *tavalynak* szokták írni, mi, tekintve hogy az egészen hasonlít az *őszszel*, *éjjel* stb. szókhoz, viszonyrag pedig képzőt fel nem vehet, — helyesnek épen nem mondható.

Ide sorozhatni még néhány olly szót is, mellyben a' *j* képző más véghangzóba olvadt. Ű. m.

10) *Meny*, mellynek gyökéül a' *men* ige gyök mutatkozik, 's melly a' *j* dolognévszó-képző hozzájárultával (*men+y*) jelent olly

¹⁾ L. Hunfalvi P. Török magyar és finn szók egybehasonlítása 113 lap.

²⁾ L. magy. nyelvészet V. 375 lap. 12 pont.

nőt, melly (férjhöz) *mén*. Meglehet azomban, hogy a' vég *y* itt magához a' gyökhöz tartozik, mert megvan a' szómi és syrjän szókbán is (sz. *min+ü*, syr. *mon+j*).

11) *Rongy*. Ezt Riedl Szende úr a' *g*-vel képzett szók közzé sorolja így *ron+gy*) ¹⁾, úgyhogy itt a' vég *y* csak lágyítás volna. Nézetem szerint azomban ezen dolognévnek közvetlen törzse a' *ron+g*, melly is a' *rom* gyökből képeztetett a' *g* igeképzővel (*ron+g+ál*), az *m* a' *g* előtt szabályszerűen *n*-né hasonulván. *Rongy* tehát jelentene valami rongált tárgyat általában, 's azután különösen rongált ruhaneműt.

12) *Ügy*. Ezen szó gyöke nézetem szerint a' régi *jog* vagy *ig(az)*, mellyből a' hozzájáruló *j* képzővel képeztetett az *üg+y* vagy régiesen *ig+y* dolognévszó, melly tehát eredetileg *igaz dolgot*, *igazat* jelentene. Illy értelemben használtatik ezen szó p. szt Katalin verses legendájában : „Míg az császár *ígyet* jára“ ²⁾, azaz : míg igazságot szolgáltatva körüljára. Ez értelem rejlik az *egyigyű* összetételben is, melly régente *igaz*, *egyenest* értelemben használtott (schlicht) p. ezen mondásban : „Az igazságnak tiszta, *egyigyű* beszéde vagyon“ ³⁾, hol az *egyigyű* a' *tisztával* állittatik egybe. Hogy jelenleg más értelemben használtatik, az más jó szónkon is megtörtént.

A' fentebbiekben tán sikerült kimutatnom, hogy sok dolognévszónak vég *y*-ja legkevésbé sem tekinthető az előtte álló más-salhangzó egyszerű, lényegtelen lágyításának, hanem hogy az a' szónak nagyon is lényeges járuléka, miután épen az képezi azzá, minek lenni kell, t. i. dolognévvé.

Tekintsük most egy más sorát a' szóknak, mellyekben a' vég *y*, bár nem olly lényeges, de mégis fontos szerepet játszik, mint-hogy az a' szó testéhez tartozik és nélküle, bár a' nyelvszokás már ittott elhagyogatja, (p. *szány* helyett *szán*, *szély* helyett *szél*) — a' szó csonkának mutatkozik.

Előre kell azomban bocsátanom azon észleletet, hogy az ural-taji nyelvek szavai eredetileg nagyobb részt kéttaguak levén, a'

¹⁾ Magy. Gramm. 93. l.

²⁾ L. Toldy Ferencz Magy. nemzeti irodalom története. II. 198 lap.

³⁾ L. Toldy F. Magy. próza írók a' XVI. századból, 304. lap.

magyarban az egytaguakká lekopott szókból elmaradó véghangzó külömbféleképen szokott pótoltatni, — miről más helyen bővebben értéköztem ¹⁾.

A' pótlásnak egy illy, általam még fel nem hozott, módja az, hogy az elmaradó véghangzó, ha nem amúgy is *i* —, előbb *i*-vé, azután *j*-vé változván, az előtte álló mássalhangzóba beleolvad.

Illyen szók p. a' következők :

mon+y tojás, szómi *mun+a*, melyből először *mon+i* azután *mony* lön; *tüg+y*, régi *e'* h. *arcz*, *pofa*, szómi *tyk+ö*; *lág+y* szómi *laht+ia*; *bög+y* szómi *pank+a*; *szán+y* szómi *saan+i*, a' lábra kapott *szán* tehát *csonka szó*, 's ezért, valamint megkülömböztetésül a' *szán*-ni igegyöktől, ki kellene küszöbölni.

Eg(g)+y unus, tulajdonkép két *g*-vel, szómi *yhd+ü*, mely felfogas épen nem ellenközik Budenz úr fejtogetésivel ²⁾, mert tudván azt, hogy a' szómi *h* magyarban sokszor változik *g*-vé, csak egy kis bötücsérének kell helyt adni 's meglesz az *Erdősinél* előforduló *eg(y)d*, melyből azután az ujjab ejtés szerint lett *egy*.

Nég+y osztyák *ned+a*.

Ide sororozom a' *szél(y)* margo (Göcsejben *szíl*, mig *ventus* : *sziél*) szót, bár azt most már közönségesen csak *szélnék* íratik; ugyanis összetartva a' szómi *syr-iä* szóval nem lehet felvenni, hogy az *iä* véghangzó egészen elveszhetett volna. 'S hogy valóban nem is vezett el, hanem a' fentebbiek hasonlata szerint mint *y* beleolvadt az utolsó mássalhangzóba, mely a' magyarban *l*-lé vált, bizonyítja azon tény, hogy *val* viszonyraggal nem mondjuk 's nem írjuk így *szél+lel*, hanem így *szély+lyel*, vagy alföldiesen mindkét *ll-et* meglágyítva (mint *mejj* *e'* h. mely stb.) *széjjel*, melyl utóbbit azomban provincialismusnak tartom ³⁾.

Némelly a' fentebbiek szerint megrövidített és meglágyított szók az ebbéli mütét után ujolag ismét vettek fel egy vég magánhangzót. Illyenek p.

gol+y(ó) szómi *kul+i*,
lot+y(ó) „ *luut+i*,
meg+y(e) „ *mäk+i*,

¹⁾ L. Magy. nyelvészet. I. 377 lap.

²⁾ L. Magy. nyelvészet V. 447 lap.

³⁾ L. Magy. nyelvészet VI. 30 lap. jegyzet.

Ugyanezen eljárás, hogy t. i. valamelly magánhangzó *j*-vé válván az előtte álló mássalhangzóba beleolvad 's azt meglágyítja :

at+y(a) és *an+y(a)* szömi *at+i* vagy *ättä* (osztják atja) és *an+i*,

a' belhangzatban is sokszor tapasztalható, valamint olly szóknál is, mellyek idegen nyelvből, és pedig végtagjuknak elhagyásával vétettek át nyelvünkbe. Például felhozható :

nyal szömi *nuolen*, syrj. *njula*; *nyel* sz. *nielen*; *nyeldeklő* sz. *niello*; *nyalka* sz. *nuolia*; *nyil* sz. *nuoli*.

Továbbá:

György, latin *Georgius*; *Károly*, latin *Carolus*; *Soprony* latin *Sempronium*; *Pozsony* lat. *Posonium*; bár az utóbbiakat már *y* nélkül, a' fenebbiek szerint tán nem helyesen: *Károl*, *Sopron*, *Pozon*-nak szokták írni, noha senkinek sem jut eszébe *Györg* vagy éppen *Görg*-öt írni.

Ide tartozik még: *ispitály*, lat. *hospitalium*; *bórbély*, lat. *barbarius*; *sponggya* lat. *spongia*; *Ná-poly*, *Konstantiná-poly* görög — *πόλις* = város; *paszúly* újjörög *φάσολι*, *kereszttyén* ebből: *christianus*.

TORKOS SÁNDOR.

J e g y z e t.

Tökéletesnek találván e' nyomozást vezető alapgondolatot, 's helyesnek az eredményt, miszerint *y* képzőül mutatkozik sokszor, a' nyomozás alá vétett példákra nézve van némi kifogásom.

Ilyen szónyomozásoknál törvénynek tartsuk azt, hogy csak régi szökat válogassunk ki tárgynak, mellyek a' nyelv öntudatlan korából való, minthogy csak ezeken tapasztalhatjuk a' szóalakulás magyarosságát. Az új szócsinálmányokat irgalom nélkül ki kell rekeszteni a' nyomozás tárgya közzül. Ha kitaláltuk a' szabályt a' régi szökon: akkor vehetjük elő az új szökat is, de nem a' végett, hogy erösítsék a' szabályt, hanem hogy lássuk, véletlenül illenek-e a' szabály alá. Hogy ezen eljárás a' dolog természete által ajánlatik, abban, tudom, szerző úr sem kétlik legkevesebbé is. 'S ez okbul én az *erély*, *beszélly*, *segély* szök helyett más régiebb szökat kerestem

volna ki; ez a' három szó vegye szerencsájének, ha a' szabály alá illik, de ne akarjon azzal kérkedni, hogy segít a' szabály kikutatásában. Hisz *beszéd*, *segéd* lévén a' tö-szó, hol megindulhatunk, a' beszéd+lj, segéd+lj sok nehézséggel jár. Inkább áll, hogy a' ki első csinálta e' szókat, a' *besze* és *sege* non-sens-ekbül indult ki.

Vajjon a' *tökél*-ni szó a' *te-v* igeegyökből való-e, nagy kétségem van, mert a' hason természetű *ev*, *iv*, *lev*, *hiv*, *viv* stb. nem eresztettek ilyen sarjadékot. Van ugyan p. o. ír-kál, nyuj-kál (nyul-kál); de ezek ellenében van: eddegél, iddogál, mihez képest várhatnánk: teddegél, nem tökél. — A' Tájszótárból idézett *tökölödni* sem látszik nekem a' tökél-ni-höz, hanem inkább az 353. lapon álló *tökéd*-höz tartozni. De a' kérdéses szónak megkísérlett szóbontását *megkétleni* ugyan, de nem bírom *megtökélni*.

HUNFALVY PÁL.

Könyvismertetés.

Magyar Nyelvtan, tanodai és magánhasználatra. Írta Szvorényi József, gymnasiumi tanár, magy. akad. tag. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv 8. r. 368 lap. (Ára nincs kitéve.)

(Folytatása *).

A' *Szóalaktannak* másik része a' *szóalkotás*. Erről szerzünk a' 221—253 lapokon beszéll, úgy hogy előbb az *Összetétel*-ről (221—226 lap.), azután a' *Szóképzés*-ről (227—253 lap.) értekezik.

Ha mi valóban, nem tekintve az árja nyelvek grammatikájira, csak a' magyar, 's ha lehetne, az áltaji nyelvek alkotását, külső feltűnését és fogalmát veendjük határozónak, mértéknek : a' Szó-alak-tannak három részét ezen sorban fogjuk tárgyalni, hogy először a' *szó-ragozást*, azután a' *szó-képzést*, 's végre a' *szó-összetételt* adjuk elő, 's ezen háromnak mind egyezését mind különbségeit világosan kifejezzük.

Abban mind hárman megegyeznek, hogy eredetileg *összetételek* : mert se a' szó-ragozás, se a' szó-képzés nem támadt másképp, csak összetétel által. Ámde nagyon különböznek immár külső feltűnésben és fogalomban egymástul. A' külső feltűnés a' hangok változásában és a' hangsúlyban nyilvánlik. Lássuk előbb azt, mint-hogy Szvorényi nem emeli annyira ki, mint azt ilyen nyelvtanban ki kellene emelni.

I. Hangváltozás történik mind szóragozásban, mind szóképzésben ; de nem történik összetételben.

A' hangváltozás illeti :

*) Lásd a' 419. l.

1) a' ragokat és képzőket,

2) a' szótöt is, a' mellyhez a' rag vagy képző járul.

1) A' ragok és képzők hangváltozása abban áll, hogy ők a' szótöt hangzójához alkalmazkodnak, fel- vagy al-hanguakká lévén. Így lesz : ember-nek és ember-ség, hazud-nak és hazud-ság, férj-nek és férfi-nak, meg férji-ség és férfiu-ság. Ezen változást igen jól ismeri a' magyar nyelvtan, habár okát nem igen bírja is még felmutatni. Kétségen kívül más tekintete lesz a' dolognak, ha a' ragozás és képzés ezen pathosát a' rokon nyelvekben is szemlélni fogjuk, mert csak akkor nyomozhatjuk majd az okait, kiegészíthetvén a' magyar nyelv történeteit a' rokon nyelvek tanubizonyosságával.

Ezen ismérletes tüneményre nézve azomban némi különbség fordul elő a' ragok és képzők közt, a' mennyiben vannak ragok, vagy legalább ragoknak tekinthető szók, mint *kor*, *kép*, *ért*, mellyek nem hódolnak a' hangváltozást előidéző törvénynek, p. o. létekor, koldulása-kor; férfi-kép, asszonyért stb. Illyen kivételt nem teszen egy képző sem.

2) De mi változás illeti a' szótöt, a' mellyhez a' ragok és képzők járulnak? Az, hogy a' szótőnek vég-önhangzója *a e a'* rag és képző előtt megnyúlik (*o* nem fordul elő utóhangban); *ó* természetszerint megnyúlnak marad a' rag és képző előtt is; *u* és *i* ellemben vagy nyúltaknak maradnak, vagy ha rövidek is, néha némelly rag és képző előtt *a-e-t* vesznek fel, p. o. alma elme lesznek :

almá-t	elmé-t
almá-ra	elmé-re
almá-s	elmé-s stb.

ellemben : hosszú lehet hosszúk és hosszuak, hosszak
régi lehet régibb és régiebb, régiek.

Csekély dolognak tartják ezt : mégis nagy figyelemre méltó, ha látjuk, hogy van gazdá-né, csizmadiá-né, 's mellette gazda-nő, csizmadia-nő. A' *né* alkalmasint egy eredetű a' *nő*-vel, mégis amaz ha járul szótökhöz, lesz : gazdá-né, ezt pedig ha ugyan ezen szóhoz tennők, csak gazdanő volna. Ha nem lehet mondanunk gazda-né és gazdá-nő : kell okának is lennie, a' miért csak gazdá-né és gazda-nő jók.

De vannak itt is kivételek, úgymint a) azon szók, a' mellyek ha ragoknak szeretnének is béállani, mint az említett *kor*, *kép*,

nemcsak magok nem változtatják el hangzójukat a' szótőhöz képest, mint látók, hanem a' szótő is ugyan olyan durezza'ggal viszonyoz az ő durezza'gukra, 's lesz : atya-kép, fölkelte-kor, nem pedig atyá-kép, fölkelte-kor. E' tekintetben az *ért*-et már jobban szeretik, mert úgy mondhatjuk : kedvé-ért (kedviért), almá-ért. — b) A' képzők közzül is a' *ság ség* (bár alkalmazkodik is a' szótő hangzójához) és az *i* (melly természeténél fogva legszerényebb és legsimulóbb a' hangzók közt) tesznek ilyen kivételt, mint :

béke-ség, csunya-ság, liba-ság
alma-i, fa-i, körte-i, atya-i, anya-i,

pedig már almá-s, fá-s, körté-s, atyá-s(kodás), anyá-s stb.

Úgy-e? ezek tűnemények a' magyar nyelvben, melyeket olvasásban beszédben a' legnagyobb gonddal tisztelünk, miszerint ellenök véteni a' legfűlsértőbb dolog lenne. A' ragozás és képezés bizonyára nem egyéb összetételnél : mégis a' tulajdonképi összetétel nem isméri azokat a' tűneményeket. Én tehát a' külső jelenségre nézve leginkább így különböztetném meg a' szóragozást és szóképzést az összetételtől, hogy ama' kettő hangváltozást idéz elő, az összetétel pedig nem. Azért mondjuk : alma-fa, körte-fa, ökör-nyál, ló-nyál stb. Egykét kivétel van ugyan itt is, p. o. *ünnep*, ámde mondjuk is már : *ünnep-nap*. 'S itt figyelmeztetem az olvasót valamire, mi képes megczáfolni az ellenvetést. Azt mondják némellyek t. i. hogy almá-k, körté-k, csunya-bb, ferdé-bb stb. nem onnan magyarázhatók, honnan én látszom akarni magyarázni, hanem eminnen, hogy *ak ek*, *abb ebb* (nem pedig csak *k* és *bb*) járulnak a' szókhoz, minél fogva lesz alma-ak, egybehúzva almák, ferde-ebb, egybehúzva ferdébb. — Ámbár ezen nézetet már a' ragok többsége, melly nyilván nem hangzóval kezdődik, megczáfolja, p. o. almá-nak, almá-ra, almá-ba, almá-hoz stb., melly ragok önálló szavait : nekem, reám, bennem, hozzám stb. jól ismerjük : az összetételnél mutatkozó tűnemény újra megczáfolja azt. Mikor t. i. két önhangzó kerül együvé, az egybehúzást nem utasítja el a nyelv, de azt kiugratás által eszközli, 's mond : gazd-asszony gazda-asszony helyett, nem gazdá-sszony; hál-adatos hála-adatos helyett, nem háládatos; gazd-uram gazda-uram helyett, nem gazdáram, vagy gazdóram.

II. Hangsúlyra nézve is van különbség a' ragozott meg képzett és összetett szók között. Nem tagadhatja senki, hogy bár milyen hosszú is a' ragozott meg képzett szó, azon csak egy hangsúly uralkodik, melly a' szónak első tagján ül okvetlenül, p. o. halhatatlanságának. Azt sem lehet tagadni, hogy a' *halhatatlanság* és *méreg-keverés* között, a' hangsúlyra nézve, különbség van, melly abban áll, hogy az összetett szónak annyi hangsúlya érezhető, hány önálló szóból van összetéve, tehát *méregkeverés*-ben két hangsúly van, a' *mé* tagon, és *ke* tagon: ellemben a' *halhatatlanság*-on csak egy van, a' *hal* tagon, 's igen zokon esnék a' fülnek, ha p. o. a' *tat* tagon is ejtési súlyt hallana. Vegyünk még néhány példát, p. o.

ökör-nyál és ökörség
ember-halál és emberiség
fej-vesztés és fejtelenség
irodalom-barát és írhatatlanságnak stb.

Lehetetlen nem venni észre az összetett szók és a' képzett szók hangsúlybeli különbségét.

Már a' hangzók változása és a' hangsúlyi különbség a' szóragozás-, szóképzés- és szóösszetételkor, természetes következményei azon szerepnek, mellyet a' szók ezen alkalmakkal viselnek. Az önálló szónak megvan termete, meg saját önálló jelentése, meg hangsúlya. Föltéve, hogy a' nyelvnek valamennyi szava eredetileg önálló volt (melly föltevésben nagy hibát nem követünk el): magától világos, hogy a' melly szó időfolytával raggá vagy képzővé lett, az elvesztötte önállását, önállásával együtt elvesztötte saját önálló jelentését, talán fogyott természetben is, 's mind ezen veszteség a' hangsúly elveszte után következett be. Tehát a' raggá vagy képzővé lett szó legelőbb is azon hangsúlyát vesztötte el, a' mellyel önálló korában bírt, 's a' melly neki lelke volt; elvesztvén saját hangsúlyát, azon szónak hangsúlybeli uralma alá került, a' mellyhez mint rag vagy képző járult; végre hangsúlya vesztével termete is változás alá vetődött. Ezen lefolyásnak történeteit meg lehetösen látjuk még nyelvünkben. A' Temetési beszédben olvasuk: „es veteve vöt ez munkás világ-*bele*, — „es vezesse vöt paradisum nyugalma-*beli*,“ — „es adjon neki munhi uruszág-*bele* utot.“ Itt háromszor fordul elő a' *bele* szó, mellyet bátran *belé*-nek olvasok. Ez önálló korában *bél* = intestina; mint összetételi tag így

állana : világ-bél, nyugalma-bél, ország-bél. De így nem fordult elő az összetétel, inkább ez divatozik vala : világ bele, nyugalma bele, ország bele. Ez azonban viszonytalan jelentés, azaz nominativus. Viszonyítani akarván a' nyelv, hogy *hová* kérdésre feleljen, a' *bele* szó-hoz *ve* ragot tett, 's lett : világ-bele-ve (= világ belé), nyugalma-bele-ve (nyugalma belé), ország-bele-ve (ország belé). Mikor már a' *bél* szónak se jelentése se hangsúlya nem vala meg többé az eredeti, idő-jártával lett belőle : világba, nyúgalmába, országba *). Ezen lefolyás története a' ragok tüneményeiből tetszvéen ki, nincsen kétség, hogy a' képzők hasonlóképen nem változtak eredetileg önálló szókból, elvesztvén az önállással a' hangsúlyt, 's ezután termetők is megfogyván. Ellemben az összetételi tagok megtartván önállásukat nem is jutottak ezen változás alá.

De mit mondjunk ilyen jelenségekről, millyen *innep*, mellynek utóbbi tagja *nap*, mégis hangzójával az első taghoz simult, mintha képző vagy rag volna, 's elvesztötte hangsúlyát is? mert másképen ejtjük ám az *innep*, *innep* szót, mint ejtenénk *üdv-nap*-ot. Azt kell arrul mondanunk, hogy jeles bizonyosság a' ragok és képzők mikép levéséről önálló szókból, hogy t. i. eredetileg a' rag és képző mint összetételi tag járult az első taghoz, utóbb elvesztvén önállását ehhez alkalmazkodott stb. 'S hogy a' *nap* szóból igazi képző nem vált, annak csak az a' oka, mert jelentése nem olly általános, miszerint sok szóhoz járulván, ezeknek jelentését más kategóriájúvá, p. o. elvonttá, tehette volna. Az összetételi tagok egymást teszik fel; mindenik szó nem illik minden szóhoz bizonyos

*) Föltetszhetik, hogy a' *bele* szóhoz *ve* ragot tevék, mint felelőt *hová*-kérdésre; hogy tehát a' leendő ragot magát ragozám. Nyelvünk történetei, mellyek az egybehasonlítás nyelv tudomány által megvilágosodnak, azt mutatják nekünk, hogy a' nyelv legrégibb korában csak *e*(ve), *t*, és *l* viszonyragok voltak, mellyek láthatók az ilyenekben : fel-é, fel-(e)t, fel-(ü)l stb. (Ezekhöz járult a' többes számot jelentő *k*, 's a' tárgyi *t*, melly a' helyviszonyi *t*-vel találkozik). Innen van, hogy a' nyelv azon korában, mellynek utolsó emléke a' két Temetési beszédben maradt meg, a' három *e*, *t*, *l* viszonyrag azon szókhoz járul vala, mellyek most a' viszonyragok sokaságát teszik. Ez hát megváltoztatja Révai nézetét : „*Mege*, et alias postpositiones similes, *ala*, *bele*, *köze*, posteriore vocali correpta, absoluto usu olim viguisse (p. o. mege szakasztja“; de bizonyítják ezt a' rokon nyelvek, mellyek a' három viszonyítóra nézve megegyeznek a' magyarral, 's inkább különböznek az utóbbi sokra nézve.

kategoriában, p. o. *fa*, *víz*, *kő* nem igen tehetnek összetételt a' *nap*-pal; az első tagot úgy kell megválogatni, mint a' másikat. Ellemben a' ragnak vagy képzőnek járható szó, adva lévén a' meghatározott viszony vagy jelentési kategória, minden szóhoz illik, mely azon viszonyba vagy kategóriába lép, p. o. a' *nek* rag, vagy *i* képző; fá-nak, víz-nek, kö-nek, nap-nak, — fa-i, víz-i, köv-i, nap-i stb.

Azt mondók, hogy a' szó-ragozás és szó-képzés nemcsak *külső feltűnésben*, azaz hangváltozásra és hangsúlyra nézve, hanem *fogalomban* is különböznek az összetételtől, mit imént is meg kellett érinteni; lássuk tehát ezt is tüzetesebben.

A' ragozás, tudjuk, csak viszonyítja a' szót; a' képzés egyik kategóriájú szóból más kategóriájút képez, tehát névszóból igét 's viszonttag; dolognévből tulajdonságnevet 's viszonttag; öszszerű jelentésű névszóból elvont jelentésűt; egyik igefajból más igefajt. Az illető képző az illető kategóriát jelelvén, világos, hogy csak némi általános jelentésű válhatott a' leírt módon képzővé. De mind a' ragozott, mind a' képzett szónak alapjelentése a' szó-tőlül függ, ez parancsol mintegy. Ha ragozzuk a' *nap* szót, alapjelentése nem változik, csak azon viszonyokba illesztetik, melyekbe más szókhoz juthat, p. o. nap-nak, nap-tul, nap-ra stb. Ha képezzük a' *nap* szót, alapjelentése változik ugyan, de csak a' logikai módalítások szerint, mert más más kategóriájú szó válik belőle, p. o. nap-i, nap-i-ság, nap-ol stb. Azután azt is látjuk, hogy a' rag és képző mint viszonyító és módosító, utána ragasztatik a' szótőnek.

Az összetétel mindenben ellenkező. Az nem viszonyít, nem teszi a' szót más kategóriába, 's mennyiben meghatározza az alapszónak jelentését, elébe tétetik, nem utána. Hogy nem viszonyít, az magától világos, mert minden összetétel, magára nézve, elvont viszontalanságban áll, minthogy is csak azután veszi föl a' ragokat (az összetett igéket, ha p. o. *bémenni*, *kimenni* stb. azoknak tetszik neveznünk, hasonlókép elvont alakban gondolhatjuk, mert csak azután ragoztatnak). Nem kevésbbé világos, hogy az összetétel a' szókat nem teszi más más kategóriába, mint a' képzés, p. o. tegyük össze a' *fa* szót, lehet alma-fa, körte-fa, szilva-fa, fűz-fa stb. végetlenig; csupa dolognevek. Végre az épen felhozott példa azt is mutatja, hogy az összetétel szerezte értelem, a' meghatározás, a' szó eleibe járul.

Elhiszem, hogy az eddig elmondottak nem így illenek nyelvtanba; de viszontag azt is elhiszem, hogy Szvorényi-féle nyelvtanba valók, melly tartozik a' nyelvnek külsején keresztül annak levésébe bepillantatni.

'S ha illyetén vizsgálódásokat teszünk, annak meghatározására is jutunk, mi lehet tulajdonkép összetétel? van-e vagy nincsen határa? Szerzőnk a' 261. §-ban ezen határozást adja: „Az összetétel azon módja a' szóalkotásnak, melly szerint két vagy több külön szót úgy kapcsolunk össze, hogy egy szóvá legyenek, és csak egy fogalmat jelentsenek, így: *hét* (hebdoma) és *fő* (principium) két külön szó, két külön fogalom; összetéve *hétfő* egy szó, egy fogalom.“ Itt némi visszásság tűnik elő. Úgy látszik nekem, mintha nem azért kapcsolnánk két vagy több szót egybe, hogy egy fogalmat jelentsenek, hanem inkább, mert két vagy több szók egy fogalmat jelentenek, azért kapcsolhatjuk össze. Ha így helyesen szölünk, az összetétel alapjára érünk, t. i. az „*egyfogalom-jelentés*“-re: amúgy kifejezve, merő önkényüinktől függ, hogy mit kapcsoljunk össze. A' kérdés, mellyet előbb így fejeztünk ki: mi lehet tulajdonkép összetétel? van-e vagy nincsen határa? most így áll: *mi jelenthet egy fogalmat?* 'S erre azt felelném először is: a' magyar nyelv tekintetéből az nem jelenthet egy fogalmat, mit ő szófüzet által, azaz ragok segítségével, fejez ki; tehát: Pest városa, és Pestváros, ország gyűlése, és országgyűlés; innen én nem írnám egybe a' rosszullét, jóllét stb. szokat, hanem így: rosszúl-lét, jól-lét; fent-érzés, jól-lakás. Még abbul is, mit a' magyar nyelv ragok közbejötte nélkül fejez ki, ki kell venni a' jelzöt és dolognevet, p. o. jó ember, jó emberek stb. vagy ezeket is összeírjuk? 'S ha ezeket nem akarjuk összeírni, miért írjuk: ezüstkanál, faláb stb. féle anyagot jelentöket, mellyek magyarul jelzők? Másodszor felelném: a' magyar nyelv tekintetéből az sem jelenthet egy fogalmat, mit ő képző segítségével fejez ki, p. o. atyai szeretet, még ha a' képzett szó nem áll is jelzői értelemben, mint: isteni félelem, isteni tisztelet. Ezen utóbbiakat tehát így írnám: isteni-félelem, isteni-tisztelet. A' szokás igen szaporítja az egybeírást, hogy inkább óvakodni kell a' túlzástul. Kivált mióta a' helyesírási ügyből országgazdászati ügyet csináltunk, 's beléhoztuk a' *takarékosságot*, azóta olyan dolgokat is írunk egybe, mellyeket csakugyan nem volna szabad úgy írunk. Szerzőnk is szükségesnek találja meginteni

embereinket, ne írjanak ilyeneket : házföldeltatarozásköltség. — Külömben jól osztályozza az összetételeket először azon viszony szerint, melyben áll a' határozó a' határozotthoz, úgy mint : *jelzői viszony* (madárfaj, almafa), *kötviszony* (ajtósark, húsevő, eszmeszegény, munkakész, törsturás, műszer, lakház), és *összeolvadási viszony* szerint (feldagad, ellenállás); — azután jelentményekre nézve, minélfogva az összetettek *sajátlagosak és sajátlanok*.

A' *szóképzést* szerző a' 227—255 lapokon adja. A' gyököket *élő, holt, elavult, hangutánozó és idegen* gyökökre osztja. Az utolsókru az mondja : „Idegen a' gyök, mely idegen nyelvből vagy kölcsönözve; illy gyökökkel bírnak : *ecz-et acetum, zsin-at synodus, póz-na pouznika* (szláv-illir), *kur-ázs courage, ham-bár* (örmény szó)“ stb. — Ez igen hamis tan. Idegen *gyökök* nincsenek a' magyar nyelvben, hanem van számtalan idegen *szó*, melyeket a' magyar nyelv terén nem szabad elemezni, mert mit teszen p. o. *zsin-at*? azt-e hogy az idegen nyelvben *zsin* = *syn*(odus) a' gyök? Úgy-e ez nevetséges, mert a' *synodus* szónak *odo* a' töje. Tehát még egyszer és hangosan ismétlem : *nincsenek idegen gyökök a' magyar nyelvben, hanem van benne számtalan idegen szó, melyeket bőröstül szőröstül kell vennünk, mert a' magyar nyelv terén nem szabad elemezni azokat*. — Azután nincsen *elavult* gyökünk; mert ha megvan a' származék, a' gyök nem avult el, külömben nem volna meg származéka; a' mely gyöknek pedig nem élnek többé származékai nyelvünkben, azt mi bizony nem is sejthetjük, az nincsen. Hasonlókép nem beszélhetünk *holt* gyökrül, millyennek szerző az *át* és *ál*-t veszi, ezen szókban *át-ok, ál-om*. Kimerítő felosztás volna ez : A' gyök vagy csak *gyök-alak*, ha önálló szónak nem szerepel, vagy *gyök-szó*, ha önálló szónak szerepel, mellytül a' gyök-alakot nem bírjuk megkülömböztetni a' magyar nyelv terén. 'S ezzel, úgy hiszem, szerző is egyetért, ki a' 228. lap jegyzetében nagyon helyesen így szól : „Minthogy a' gyökök, a' nyelv ez ös elemei 's a' rokon nyelvek közös sajátjai, sokszerü befolyások alatt szintolly sokszerü változásokon estek át : azok eredeti alakját és jelentményét kijelölni csak a' *hasonlító* és *bölcselő* nyelvbúvárlat feladata.“

Szinte csudálkozom, hogy szerző úr a' *szóképzést* *belsőre és külsőre* osztja, 's amazt, mely „a' törzsön belül, vagyis magában a' törzsben megyen véghez,“ úgy magyarázza, hogy 1) a' törzs

hangzójának megváltozásával (lap, lep-ény), 2) a' törzs mássalhangzójának megváltozásával (if-ju, iv-adék), 3) mind kettejének megváltozásával (buz-og, pezs-eg), 4) a' törzs alakjának megfordulásával (csev-eg, fecs-eg), 5) a' törzs-mássalhangzó helyváltozásával (par-ányi, apr-ó), 6) a' törzs alakjának megváltozásával (igaz, jog-os, ir-amik, jár, iar történik. Ha figyelemmel olvassa ezt az ember, azt veszi észre, hogy haszontalan volt az egész bölcsekedés, mellyet itt a' képzőrül, annak eredetéről és hatásáról előre bocsátottunk; haszontalan a' szerzőnek 214. §. a' melly így szól: „Képzőknek mondjuk azon részecskéket, mellyekkel a' gyökből *másmás alaku és jelentményü* (szerintünk: kategóriájú) *szókat* alakítunk . . . Egy szóban csak egy gyök, de két, három vagy még több képző is lehet.“ Ezen tanítás után mint jut szerző a' belképződésre? 'S mit teszen az? Alkot-e a' gyökszóbul új alaku, kategóriájú és jelentésű szókat? Mi különbség van a' *köh-* és *keh* között? mi a' *lap*, *lápa* és *lepény* között? Nem egy kategóriájú dolognevek-e? 'S ha azok, tehát, inkább *egymás mellett álló*, nem *egymástul származó* gyökszók. Ha van is *fér* és *for* ezekben: *fér-eg for-og*, *fer-dít*, *for-dít*, mellyik az első, mellyik az utána következő? *Egymás mellett állók* ezek, nem *egymástul származók*. Ennélfogva nem tartoznak a' képzők tanához. Akármit lehet is a' *szó-családok*-ról felhozni, az mind a' gyökök tanához való, mellyben a' gyökök rokonságáról egymáshoz, nem pedig a' gyökök származékairól beszélünk. Ha *ered*, *iramik*, *jár*, *ireg* stb. egy családot tesznek, úgy *er*, *ir*, *jár* testvérek, vagy fiak fiai, nem elődök és utódok. Szóval, a' belképződés tanát ki kell dobni a' képzők tanából.

A' *külső* képződésben előforduló *előtétel*ekről szóltunk (a' 423. lap.) már, 's kimondtuk meggyőződésünket róluk.

A' mi általában a' szerző úr nevezte utóképzőknek tanát illeti, szembe ötlük a' könnyűedség, mellyel a' példákat össze viszza hányta, semmi válogatás nélkül, úgy mint, fájdalom, az akadémiái Magyar Nyelvrendszérének írója azt szokásba és divatba hozák. Így p. o. a' 228. lapon a' 278. §.-ban a' *csak* és *csek-ély* szók mint a' belképződés példái hozatnak fel, miből az sül ki, hogy csak = csek; már a' 238. lapon a' *csek-ély*nek megfordított alakja *kics-i*, még pedig — minthogy itt az *ak ek* kicsinyítő képzőt magyarázza, így tanítván: „Mindkettő (az *ak ek* és az *acs, ecs, cs*) együtt van a' következő tökben: *ki-csi*, *ford. cse-ké-(ly)*, *cse-k*

(rég. am. sekély, gázló), csa-k; a' *ke* tisztán ebben: ke(-v-és). "S néhány sorral lejjebb az *al*, *el*, *ol*, *él* stb. képzők alatt ott van megint *csekély* ezen czimborákkal: szab-ály, szeg-ély, kom-oly, kes-ely, *csek-ély*! — Lássá az olvasó, milyen csudásan van alkotva ezen *csekély* szó. Ha az *acs ecs* képzőt magyarázzuk és alkalmazzuk, akkor azt megfordított alakban a' *csekélyben* is találjuk; ha a' *csa*, *cse* képzőre van szükségünk, akkor a' *csekély* szót így elemezzük: cse-ké-ly; ha a' *ka ke* képzőt bölcseljük ki, azt természet szerint a' *csekély* szóban találjuk, mert az már elemeztük így: cse-ké-ly, hozzá tehetvén azt is, hogy ezen képző tisztán van meg a' *ke*(-vé-s) szóban. Ha az *ély* képzőre van szükségünk, az is ott van a' *csekély* szóban, így ni: csek-ély. Ha végre kérdezzük, ki apja ki anyja ezen csuda szónak, miben minden megvan, a' mire csak szorulunk? azt találjuk, hogy szüleje *csak*, így: csa-k.

Az *acs* stb. képzők megfordított alakját ott találjuk a' *kan-cza*, *jér-cze*, *Mar-czi* szókban is. De hogy *kan-cza* kicsinyítő értelmű volna, azt legalább nálunk nem tudjuk, hol *öreg kanczákrul* szerte hallunk beszélni; a' *jérczét* pedig ha kicsinyíteni akarják, azt mondják, hogy *jérczike*. *Marczi* pedig a' Martinus magyarosított édes öccse, 's koránt sem egy idejű a' *Pal-csi*-val, ki az öreg Pálnak pajkos kicsinye. — Hogy *kapocs*, *gáncs*, *tekercs* kicsinyítők volnának, nem tudjuk, ámbár rajtok érezzük a' cs-t. — Nem igen lehet általérteni, mit keresnek a' *szalma*, *harmat*, *permet* szók az *am* fordított *ma* képző alatt; még kevésbbé tudhatjuk, mint kerül *barát*, mellynek eredetijét szerző maga a' *brat*, *frat-er*, *brud-er*-ben mutatja fel, azon szók közzé, mellyek a' magyar *at et* képzőt elfogadják stb. stb.

Második nagy hiba az, hogy szerző összevissza hányja a' névszókat és igeszókat, 's így p. o. egy padra ülteti a' vonal, hitel, ököl, halál, földél, guzsaly, gerely, tengely, fogoly, bögöly, szabály, szegély, komoly, kesely, csekély, sekély szókat. Így könnyű ugyan puttonnal hordani elő a' szókat: de lehetetlen tudni, ki mit akar. Éktelen zajt okoznak csak, mellyből okos szó nem hallik ki.

Harmadik hiba, hogy összehány olyan szókat is, mellyek a' származásnak nem azon egy polczára valók. Azt írja p. o. a' 285. §-ban: „I. Az *a e* végű törzsek ezen rövid hangzójakat a' képzők előhangzójával egy hosszúba olvasztják, mint *torma-as* *tormás*, *elme-es* *elmés*, *la-at* *lát*, *ne-ez* *néz* stb.“ Tehát a' *lát* *néz* szó egy

polczon állanak a' *tormás elmés* szókkal. 'S olly könnyü kézzel teszi oda a' la-at, ne-ez elemeket, mintha nekik legkisebb aggodalmuk se lehetne. Pedig iszonyuan félnek ott; azért körül is néznek, nem találnak-e valahol társakra : de Szvorényi úr egész képződés-tanában nem akadhatnak egyetlen egyre sem, melly így alakult volna. Már pedig egy fecske nem hoz nyarat.

Negyedik hiba az, hogy a' képződés rendét még ott sem mutatja fel, hol szinte lehetetlen azt nem látni 's az értelmezés végett követni. P. o. a' 238. lapon ezt olvassuk : „*As, es, és, os, üs, is, s* igen számos melléknevet alkot, mellyek töle a' valamivel bírás jelentményét nyerik, mint : toll-as (tollal bíró), kapá-s (kapa-as), nép-es, epé-s (epe-es), pénz-es, bokr-os, göres-ös, lap-is (tájdiv.); gyor-s, nyer-s; szívó-s, nyomó-s. Néha az *i* melléknévi képzőt is maga elé veszi, majd kiemelés végett, mint ur-as úr-ias; majd külömböztetésül, mint ház-as ház-ias, nép-es nép-ies; majd végre szükségbül mint erdélyi-es, bécsi-es. Férfi-as a' főnebbiek sorába tartozik. Néha kicsinyző vagy kisebbitő (gúnyos) jelentményt ad, mint sárgá-s (kissé sárga), kék-es, bolond-os, keserü-s, sötét-es, szent-es (kisebbitő jel). Képez végre számos főnevet is, mint : órás, asztalos, üveges; hár-s, bor-s, bir-s, mellyek többnyire melléknevek egyszersmind.“ — Ezek sorából, úgy hiszem, csak némileg figyelmezzünk a' kezünk alá kerülő szókra, bizonyosan kirekesztjük a' *gyors, nyers, hárs, bors, birs* szókat, minthogy semmikép sem illenek ide. Ugyan is ki fogja p. o. a' toll, kapa, nép, pénz, bokor, epe, lap, Bécs, Erdély, ház-féle szókat egy sorba állítani a' *gyor(s), nyer(s), hár(s), bor(s), bir(s)* szókkal? Ollyan bizonyos-e a' *gyor, nyer, hár, bor, bir* léte és értelme mint amazoké? 'S ha nem az, micsoda logika rakhatja egy sorba az *s*-et a' *kapu-s* mellől, az *s*-sel a' *gyors, nyers, birs, hárs* stb. mellől? Azután mihez járul az itt felhozott példák szerint is az *s* képző? Járul :

1) dolognevekhez, mint : toll, kapa, nép, epe, pénz stb, óra, asztal, üveg, kesztyű stb.

2) eredeti tulajdonságnevekhez, mint : sárga, kék, keserü, bolond stb.

3) *i* képző által származott tulajdonságnevekhez, mint : erdélyi, bécsi, házi, népi stb.

4) igés nevekhez (participium), mint : nyomó, szívó, tudó stb. Ha így adom elő a' dolgot, legalább némi némi rendet köve-

tek, 's van reménységem az s képző értelmének kinyomozására, mi különben lehetetlen.

Ötödik hiba az végre, hogy általában hangzóval kezdő képzőket fogad el, mint láttuk az al, el, öl, ál él, aly ely stb. az as, es, os stb. példakon, 's mint láthatjuk az at, et, it, ot, ut-on is, melyek egyhatásuak a' t-vel, minélfogva *ír-at*, *szerz-et*, *jár-at* stbi efféle, azonos foku képzés a' *hur-ut*, *harm-at*, *ecs-et*, *par-t*, *cson-t*, *sük-et*, *rő-t*, *rú-t*, *rös-t* stb. szókkal. — Ezekből és számtalanokból kitetszik, hogy ha így áll valóban a' magyar nyelv ügye : nincs könnyebb dolog a' világon a' magyar szóképződésnél : de nem is volna ám esztelenebb dolog a' világon a' magyar nyelvénél. Hanem nem úgy áll a' magyar nyelv ügye ; 's midőn Szvorényi úr erre a' sikamlós térre illy bátorsággal neki hajta, mások példája csábíthatta ugyan el, de mégis hűtelemné lett a' maga által kitüzött elvhöz. A' 15. és 16. lapon a' szembetünő különbséget tanította a' szó-tag és szó-elem között, miszerint „a' szótagnak, mint ilyennek, nincsen jelentése“, de „a' szóelemnek van jelentése“, azért „a' szó az elemeitől nyeri jelentményét.“ Ebben grammatikai elv van kimondva. Ennek alkalmazását hol keressük és hol várjuk is? Bizonyára, a' szóképződés tanában! De ott Szvorényi nem igyekszik ezen elv szerint elemezni a' szókat, hanem tagolja csak. Mondám, erre mások példája vehette, kik a' mészáros tisztét, nem a' bonczani tisztet gyakorolják a' magyar szók körül : de azért hibás az eljárás, Szvorényire nézve még hűtlenség is a' maga kifejezte elvhöz.

A' dolog komoly, azért inkább ismétlem a' már mondottakat, csak világosan szóljak. A' szó-elemek bírják a' jelentést. De hát előttünk, a' magyar nyelv mai tudománya szerint, mi lehet szó-elem? *Csak az, a' minnek jelentését, a' magyar nyelv körén belül, bizonyosan tudjuk.* Ennélfogva a' kitett elv alkalmazásában két figyelemzettőt kell elfogadnunk :

azt, hogy az idegen szókat, még azokat is, melyek csak talán idegenek, irgalom nélkül hanyjuk ki a' szó-elemzésből. Tehát *barát*, *zsinat*, *szolga*, (Szvor. szerint *szol-ga*, pedig a' szláv nyelvek szerint *szluha* — tehát *szolg* a' törzs), *márvány* (Szvor. szer. *már-v-ány*!), *takács* 's akárhány ezer ilyen szó fordul is elő a' magyar nyelvben, mind haszontalan a' magyar szó-elemzésben ; —

azt, hogy a' magyar szókat is csak addig szabad még elemeznünk, meddig jelentéssel bíró részeket tudunk bennük meg-

külömböztetni; ha ezen megszorítkozást nem akarjuk tűrni, inkább mészárosok leszünk mint szó-anatomusok. Tehát, hogy példákat hozzak fel :

1) *kapocs* nem elemezhető *kap-ocs-ra*, mert a' magyar nyelv terén előttünk a' *kap* nem él a' „zární“ jelentéssel, mint él a' török قاپق (kapamak), vagy ha a' szót a' قاپق (kap-mak) kapni, ragadni-tul származtatjuk is, megint nem ismerjük a' magyar nyelv terén a' قاپق kapcsak-ot, mi = magyar kapocs.

2) *harmat*, *permet*, *szalma* nem elemezhetők, mert mit jelent akár *har*, *per*, akár *harm*, *perm*? Nem tudjuk, tehát előttünk nem *jelentéssel bíró* elemek, azért *harmat*, *permet* még elemezhetetlenek. *Szal-ma-t* nem lehet így elemezni *szal-ma*, se nem így *szalm-a*, mert se így se úgy nem bonthatjuk fel *előttünk jelentéssel bíró* elemekre. 'S ez a' fő, hogy *előttünk érthetők* legyenek. Mert a' mit nem értünk, az reánk nézve semmi. Tudjuk, mit tesz a' *szalma*, de az elemeit nem értjük. Külömben is a' szó törökben صالمان (szaman), a' szlávban szloma, szlama.

3) *kancza*, *jércze*, *Marczi* nem elemezhetők *kan-cza*, *jér-cze*, *Mar-czi-ra*, mert mit jelentene *Mar*? mit *jér*? mit *kan*? Ez utóbbinak volna ugyan értelme, de a' millyen furcsa lény volna a' *kan kancza*, olyan furcsa a' nyelvtani *kan-cza* elemezés is.

4) nem elemezhetők *ököl*, *tengely*, *lát*, *néz*, *gyors*, *nyers*, *hárs*, *bors*, *bírs*, mert mit jelent nekünk *ök*? mit *teng*? Semmit sem. A' több szót már fentebb elemezhetetleneknek mondók. Külömben a' *néz* mai napig *nez* sok vidéken, finnben is *näih* (näh-dä) nézni, näen nézek.

5) *komoly*, *kesely* nem elemezhetők *kom* és *kes-re*, mert ezek semmit sem jelentenek.

6) *part*, *cson*, *szirt* stb. nem elemezhetők *par*, *cson*, *szir-re*, mert semmit sem jelentenek stb. stb. stb.

De akkor mi marad az elemezhetés alatt? kérdi valaki. Lehet hogy kevés marad, de az olyan lesz, mit általértünk, 's miből értelmes nyelvtani bontogatás lesz, nem mészárlás.

Ha a' magyar szót is csak az érthetőségig elemezzük, gondosan külön kell választani az igeszókat a' névszóktól, 's mindenik osztálynak képződési fokait külön külön tartani. Ezt is példával akarom világossá tenni.

Szerzőnk a' 243. lapon így szól :

„*any*, *eny*, *ény*, *ony*, *ány*, *ény* (képzők): *ar-any*, *föv-eny*, *keskeny*, *mák-ony*, *köz-öny*, *doh-ány*, *sov-ány*, *lep-ény*, *rem-ény*, *szeg-ény*. Az *any*, mint törzs, ezekben: *any-a*, *any-ag* (*mater*, *materia*). — Az *ány*, *ény* gyakran *m* vagy *v* középképzőt veszén maga elé, mint: *tanít-m-ány* (*tanított mi*), *tanít-v-ány* (*tanított ki*), *alapít-m-ány* (*alapított mi*), *alapít-v-ány* (*alapító mi*). Legtöbb törzseink vagy csak *m*, vagy csak *v* közép képzőt fogadnak el, mint: *kor-m-ány*, *bizott-m-ány*, *írt-v-ány*, *már-v-ány*, *hit-v-ány*, *ső-v-ény*, *sző-v-ény*, (*szöv-ev-vény*), *nő-v-ény* (*nő-ve-vény*); segédhangzóval: *tudom-ány*, *ad-om-ány*, *hal-av-ány* (*v. hal-v-ány*), *szül-em-ény*, *tét-em-ény*, *vet-em-ény*, *jöv-ev-ény*, *kel-ev-ény*.“ Igen tanulságos szakasz ez. A' mi végett idézők, azt utóbbra hagyván megjegyezzük előbb, hogy szerző úr az *any*-féle képzőnek értelmét ez által tudatja meg velünk, hogy azt mondja: „Az *any*, mint törzs, ezekben: *any-a*, *any-ag* (*mater*, *materia*).“ Ezt tudomásul vevén, minden előtt az ezen képző alatt előszámlált szók közzül kihajtjuk a' *kormányt* és *márványt*, mint idegeneket, az első a' *gouver(ber)nement*, a' másik a' *marmor* szók magyarosított ejtései lévén. Kinek is volna kedve a' *korm-ány*-ban vagy a' *gouvernement*-ban az *anya* képzőt keresni, hacsak a' *gubernánt*-ra nem gondol? vagy a' *márvány*-ban, melly a' görög *μάρατος*, azaz fehérlő, csillámló, utóbb fehérlő kő, márvány? Ezt Szvorényi úr csak úgy vagy még jobban tudja mint én, 's azt tudván, micsoda nyelvtudományi bölcseséggel írhatta: „Legtöbb törzseink vagy csak *m*, vagy csak *v* középképzőt fogadnak el, mint: *kor-m-ány* . . . *már-v-ány*? Úgy-e, megfoghatatlan valami!

Kiküszöbölván a' két szót, a' többi millyenek? *Névszók ezek*: *arany*, *föveny*, *keskeny*, *mákony*, *közöny*, *dohány* (hadd menjen a' magyarokkal, ha *dohos* voltátul vette nevét, ámbár a' jó pipás nem szereti a' *dohos dohányt*), *sovány*, *remény*, *sövény*, *szegény* stb. Lehet-e ezeket úgy elemezni, hogy előttünk értelmes elemeket kapjunk ki? Mit jelent az *ar*, *föv*, *kesk*, *sov*, *rem*, *söv*, *szeg*? Talán tudja Szvorényi, én nem tudom. Azután „*anya*“ értelem volna képzőjökben? Hisz azt kellene gondolnunk, hogy ilyen „*anya*“ vagy „*anyag*“ értelem a' törzsben lappang, nem a' képzőben, tehát a' *doh*-ban a' *mák*-ban, stb. 'S ez utolsó igaz is, mert *mák* a' *mák*, az *ony*-t mi ujak ragasztottuk hozzá, az *áfium* (opium) kifejezésére, de nem azért, hogy az *ony*-bul kerüljön ki a' *mák*.

— A' felhozott névszókkal szerencsétlenül járunk, mert az úgy vélt tőjeket nem értjük, 's az úgyvélt képzőjök nem jelenthet anyagot.

Igeszókból származottak ezek : adomány, szálemény, tétémény, tudomány, tanítmány, alapítmány, bizottmány ; —

jövevény, növevény, szövövény, kelevény ; tanítvány, alapítvány, irtóvány stb. — Hogyan elemezzük ezeket? Szvorényi úr a' 239. lapon az *ás* és képzőrül azt mondván, hogy „néha az *om* képzőt is maga elé veszi, mint : lát-*om-ás*, hall-*om-ás*, tud-*om-ás*“, itt is így elemez : ad-*om-ány*, 's ezen *om* vagy *m* csak olyan közbeszúrás volna. Ez megjárja a' magyar nyelv körében, hol ezen képzők nem világosak már : de a' finn nyelv tanúsága szerint, hol *antama* = adoma-, *tuntema* és *tietämiä* = tudoma-, *kuulema* = halloma-, *kuoleva* = halava- stb. nálunk is voltak ilyen igenevek, mellyek azután csak *s* és *ny* képzővel együtt maradtak meg, így : tudomá-*s*, tudomá-*ny*. Az igéknek kétféle névi származékai vannak itt : *nomen actoris*, mint : *kuoleva* = halava, *tuleva* = jöv(e)ve, azután alapítva, tanítva, keleve stb., melly nálunk nem maradt mindenkor *nomen actoris*, milylen : halavány, jövevény, növevény, hanem lett *nomen acti* is, mint : alapítvány, kelevény, szövövény stb. A' másik származék mindenkor *nomen acti*, mint tudomány, alapítmány, adomány, szövövény stb. (Ezen kis tájékoztató elemezésből azt is tanuljuk, hogy *bizomány* jól alakult szó, de *bizottmány* nem az, mert nincsen tudottmány, adottmány stb. 's tanuljuk azon nem félreterhető szabályt, hogy a' szóképzés tanából az új magyar szókat is ki kell dobni, mert azok nem tudnak oktatni bennünket.) De mi lesz így az igékből származott névszóknál is az *any* képzőből, melly anyát, anyagot jelentene? Semmivé lesz. A' felhozott szók elemei : 1) *ige* mint tud, ad stb. ; 2) *nomen actoris* vagy *nomen acti*-t jelentő képzők *va*, *ve* és *ma*, *me* ; végre 3) új képzők *s* és *ny*, mellyek jelentését azon esetek egybehasonlítása fogja kisütni, a' mellyekben előfordulnak.

Félbeszakasztjuk itt az ismertetést, visszatérendők talán a' nyelvtan harmadik szakaszára, mellyben sokkal több kielégítőt találunk, mint a' mennyi kivetni valót a' szó-alkotás tanában kellett kijegyeznünk.

HUNFALVY PÁL.

Hogy kell latinból magyarra fordítani?

A' ki az e' sorok címéül feltett kérdést olvassa, méltán csodálkozhatnék, hogy van az, hogy most akar valaki értekezni ollyas valamiről, a' mit évek óta tudnia kell minden gymnasiumi tanuló-
nak, ki érettségi vizsgálatra jelenti magát; a' mit hazaszerte annyi iskolában rendszeresen tanítanak; sőt a' mire a' magas közoktatási ministeriumtól ajánlott és általánosan el is fogadott tankönyvek kimerítő és elegendő utasítást adnak, és a' mit a' végén minden értelmes ember magától eltalál, ha latinul ért. Azomban nincs mért csodálkozni, mert hiszen tudjuk tapasztalásból, hogy a' tanuló ifjak sok mindent nem tudnak, a' mit tudniok kellene; az iskolában meg sok mindent nem tanítanak, a' mi az iskolai programmban vagy tantervben áll, a' tárgysorozatban olvasható; tankönyveink pedig többnyire csak hézagöltők levén eddig, mindössze sem emelkednek messze a' közepszerűség színvonala felibe, de a' tudományok egyik ága sincs e' tekintetben olly gyengén mivelve, mint éppen ez ókori classicus nyelvek tanulására szolgáló segéd-eszközöket nyújtó nyelvtanok és olvasókönyvek, és ennél fogva se magok e' könyvek nem terjesztettek sok világosságot, se pedig azok, a' kik belőlök latinul tanultak; úgy hogy ha ezekben meg is van az értelmesség tulajdona, hiányzik a' másik fontos kellék, a' latin nyelv alapos értése, és ezért nem lehet abban bízni, hogy eltalálják a' fordítást. Nem marad tehát egyéb hátra, mint valahára szönyegre hozni e' kérdést, és kísérletet tenni, hogy bár rövid vázlatban feleljünk meg reá, nem azért hogy másokat tanítsunk, hanem azért, hogy adjunk alkalmat a' hozzászólásra mind azoknak, a' kiket a' tárgy érdekel, hogy így aztán egymás tapasztalásaiból tanulván, egymás tévedésein okulván közösen és együtt haladjunk a' tökélyesedés célja felé.

Nyelvészkedésünk ma részint meggyőződésből részint divatból többnyire ¹⁾ nyelvhasználatással foglalkozik. Tisztelven az egyik meggyőződését és nem is rosszalván egyenesen a' másikat divatos utánzásvágyát csak azt kívánom reá megjegyezni, hogy nézetem szerint igen egyoldalú buvárkodás, ha mindig csak a' rokon nyelveket fürkészszük, és nem terjesztjük ki figyelmünket az idegen és merőben különböző alkatu nyelvekre is. A' rokon nyelvekből megtanulhatjuk ugyan, mi módon kísérthetjük meg anyanyelvünknek saját nyelvünkben meg nem fejtető sajátosságainak megfejtését; ámde ha mivelni, tökéletesíteni akarjuk nyelvünket, okvetlenül szükséges, hogy idegen nyelvekhez forduljunk, még pedig nem azért, hogy idegenszerű formáikat elsajátítsuk, hanem azért, hogy igyekezzünk az ama formáknak megfelelő idomokat saját nyelvünkben kitalálni, vagy ha nem volnának még meg, anyanyelvünk sajátosságos szellemében megalkotni. E' tekintetben az idegen nyelvek tanulása valósággal nevezetes tényezője az anyanyelv *tökélyes átértésének*, mert valamint a' vívni tanuló mesterségének valódi gyakorlati fogásait csak akkor teheti tökéletesen magáévé, ha egy szembeálló ügyes ellenfél megtámadásai és fogásai folytonosan kényszerítik minden lehető védelem kigondolására és felhasználására, úgy az idegen nyelv sajátosságos fordulatai és kifejezései folytonosan kényszerítnek minket, hogy keressünk fordulatot és kifejezést, a' melly anyanyelvünkben éppen olly sajátosságos, és mégis híven fejezi ki ugyanazt az eszmét, a' melly az idegen nyelvben ki volt fejezve ²⁾. E' szempontból kiindulván, nagyon helyesnek kell, hogy ismerjük el azon férfiak eljárását, a' kik az idegen nyelvből való fordítást tekintik egyik leghathatósbb eszköznek a' sa-

¹⁾ Tudtomra a' görög és latin nyelvek tanítóji kiváltképen ezen nyelvek megértésére törekszenek tanítványaikkal. H. P.

²⁾ Nem szándékom vitatkozni, mire okom sincs, csak a' nem világos vélekedést akarom megigazítani. A' magyar nyelv, bár mi ügyetlennek képzeljük is, a' latinnal és göröggel szemközt nem úgy áll, mint vívni nemtudó a' vívóval, hanem inkább úgy, mint a' kinek test alkotása eltér a' vele szembeállóétul. Azt sem lehet mondani, hogy *tökéletesen át tanuljuk érteni a' magyar nyelvet*, ha ügyetlenségét a' remek nyelvek ügyességén akarjuk enyésztetni. Még kevésbbé szabad vagy sikerülhet bárkinek is új idomokat teremteni a' magyar nyelvben. A' *syntheticus* formákat *analyticusokká* tehetjük, p. o. *meg lön dicsérve*, zu deutsch: er wurde gelobt, *megdicsértetik* helyett, de többre nem mehet halandó ember. H. P.

ját anyanyelv alapos megtanulására, és ennél fogva nyelvtanokat írnak, a' melyekből a' tanuló az idegen nyelv szabályaival párhuzamosan anyanyelve szabályait is kénytelen folytonosan ismételni.

Illy fontos tanítási és tanulási eszköz levén a' fordítás, éppen nem alárendelt fontosságú kérdések: a) melyik nyelvből fordítunk legezélszerűbben és b) hogy kell aztán abból a' nyelvből fordítani? Az első kérdésre tétovázás nélkül így felelek: ha nyelvtanulás a' célunk, minden esetre olly nyelvből kell fordítunk, a' melynek nyelvtana nem csak véglegesen meg van állapítva, hanem eléggé átlátszó is, hogy a' nyelv kiváló sajátosságait könnyen feltalálhatóvá és megérthetővé teszi; tehát minden esetre olly nyelvből, a' mely a' lehető legtokélyesebben fejlődött ki irodalmilag és mint élő nyelv többé nem létezik, mert csak ilyennek lehet megállapodott és többé nem változó nyelvtana *). Illy nyelvek pedig kétségkívül a' latin és a' görög, és véleményem szerint e' nyelvek nyelvtanulási fontossága nem volt utolsó oka annak, hogy őseink emberség iskoláinak nevezték azon tanintézeteket, a' melyek e' nyelvek ismertetését tűzték ki célul magoknak.

A' milly bizonyos vagyok abban, hogy arra, a' mit eddig elmondék, senki se fog ellenvetéssel felelni, éppen olly tisztán tudom, hogy a' második kérdésre nézve a' nézetek nagyon különbözök. Éppen ezért tévém fel magamban, hogy az említett két nyelv egyikére, t. i. a' nálunk ismertebb Latin nyelvre nézve, szóba hozom e' kérdést, a' melynek fontosságát minden véleménykülömbség mellett se hozza senki kétségbe. Mielőtt azonban arról beszélhetek, hogy kell latinból magyarra fordítani, előbb arról kell egy kissé értekezni, hogy nézetem szerint általában mit tesz fordítani, mert meg vagyok győződve, hogy ha egyszer ebben értünk egyet, a' szűkebb térre szorított kérdés felett se fogunk sokáig vitatkozni.

Tudtomra eddig háromféle fordítást szoktak megkülönböztetni, úgymint hű fordítást, szabad fordítást és műfordítást, és ha kérjük, mi a' különbség e' háromféle fordítás közt, azt felelik: Hű fordítás az, a' mely szóról szóra követi az eredetit és soha el

*) Itt is kelletnél többet állít szerző. Minden előszeretetem mellett a' görög és latin iránt — mit nem is titkoltam soha — még sem merném állítani, hogy németből vagy angolbul nem lehet remek magyarságra fordítani. Az ó testamentum magyar fordítását esetlen, durva és „strohern“ létének bizony nem a' héber nyelv az oka, hanem édes magunk strohernsága. H. P.

nem tér annak szó- és mondatfűzésétől; p. o. ha valaki így fordít : Credo ego vos, judices, mirari, quid sit, quod, cum tot summi oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque aetate neque ingenio neque auctoritate sim cum iis, qui sedeant, comparandus. = Hiszem én titeket, bírák, csodálkozni, mi legyen, hogy, midőn annyi nagy szónok és kitűnő ember ülne, én állottam légyen fel éppen, ki sem korra, sem elmére sem tekintélyre vagyok azokkal, kik ülnek, hasonlítandó. Szabad fordítás az, a' mellyel a' fordító csak az eredeti főszméit akarja előnkbe állítani, nem gondolván azzal, hogy az eredeti milly rendben és milly szerkezetben adta elé, p. o. ha e' fenebbi mondatot valaki így fordítaná : Midőn annyi nagy szónak és kitűnő férfi hallgat, képzelem, hogy a' tisztelt törvényszék csodálva lát engem felszólalni, olly embert, a' ki semmi tekintetben sem mérközhetik azokkal, a' kik hallgatnak." Mit neveznek nálunk ma műfordításnak, azt eddigelé még nem hallottam értelmezni, nem is értelmezem hát magam se, csak annyit teszek ide mutatványul az olvasó számára, hogy p. o. műfordításnak nevezték a' fenebbi mondat következő fordítását : „Csodáljátok bírák, mi legyen az, hogy míg annyi jeles szónok 's előkelő férfiu ülve marad, én keltem fel egyedül : ki sem kor, sem ész, sem jelentőségre nézve azokkal, kik ülnek, egybefogható nem vagyok."

Megengedvén a' fenn említett osztályozás helyes voltát, az értelmezéseket merőben hibásoknak találom, és e' nézetben lesz, hiszem, velem együtt minden bíráló, a' ki a' felhozott példa három fordítását azon két főelv szerint bírálja meg, a' melly szerint elfogulatlan ember okvetetlenül kell, hogy bíráljon minden fordítást, és a' melly így hangzik : 1) a' fordítás mondja meg tökélyesen éppen ugyanazt, a' mit az eredeti mond, 2) a' fordítás a' maga nyelvén éppen olly sajátságosan legyen fogalmazva, a' millyen sajátságosan van az eredeti remekmű a' maga nyelvén fogalmazva. Ez elvek szerint azt kívánom minden magyar fordítástól, hogy értelme tökélyesen éppen az legyen, a' mi a' fordítandó eredetié, és hogy olly magyarságba legyen foglalva, hogy semmi tekintetben se lehessen rajta megismerni, hogy más nyelvből van fordítva. Így ítélvén meg a' fennebbi három fordítást, az elsőt nem is mondhatjuk fordításnak, mert miután fordítás csak akkor lehetne, ha magyarul mondaná azt, a' mit az eredeti latinul mondott, már csak azért se

lehet fordítás, mert nincs magyarul mondva. A' második legfőlebb megközelíti a' fordítást, a' mennyiben kissé eltérően bár az eredetitől, főértelmét mégis legalább érthető magyarsággal mondja el. A' harmadik tán csak azért kapta a' műfordítás czímét, mert se hű se szabad fordításnak nem lehet mondani, egyébiránt se a' latin eredeti értelmét nem adja, se magyarul nincsen.

Azt követelvén tehát, hogy a' fordítás mindenek felett hű legyen az eredeti értelméhez, az anyanyelven pedig semmi erőszakot ne kövessen el, igazság szerint csak két nemét ismerem a' fordításnak, tudniillik: a' közönséges jó fordítást és a' műfordítást. Értem pedig a' közönséges jó fordításon az olyat, a' mely az eredeti értelmét a' lehető leghivebben és lehető legkevesebb módosítással adja, a' lehető azért tevén oda, mivel a' másik főkéllék, a' nyelv tiszta sajátsága igen sok esetben nem engedi a' fordítónak, hogy az eredetit szóról szóra kövesse, sőt merném állítani, hogy ha a' fordítás nem történik rokon nyelvbe, a' szóról szóra követés igen ritkán lehetséges. Műfordításnak nevezném aztán azt, a' mely bírván a' jó fordítás minden kellékeivel, még azon felül egy bizonyos műformához köti magát, mint ha p. ö. valaki egy költeményt ugyanazon versmértékben és ugyanannyi sorban fordítana, a' hogy az eredeti írva volt. Ez értelemben a' közönséges jó fordításnak egy tekintetben hünek más tekintetben szabadnak kell lennie; hünek az értelelemhez, szabadnak a' nyelvformák és nyelvbeli sajátságok tekintetében. E' két rendbeli fordítás mellé tenném aztán az úgynevezett szabad fordítás helyébe az utánzást, a' mely az eredetiből semmi egyebet nem vesz át, mint az eszmejáratot és a' gondolatok lánczolatát, de egyébiránt tárgyára és kifejezésre nézve egészen szabadon mozog. A' fenn például felhozott latin mondatnak illy utánzása lehetne körülbelül a' következő: Hiszem, hogy csodálkozik az olvasó ha akkor, a' mikor annyi szakavatott tanító és kitűnő nyelvész hallgatással mellőzi azon tárgyat, a' mellyről most értekezni akarok, éppen én szólok fel benne, a' ki se tapasztalatimmal, se pedig írói tekintélyemmel nem állhatok azok mellé, a' kik hallgatnak *).

Ha elfogadja az olvasó elveimet, és helyesnek ismeri el azt, a' mit a' közönséges jó fordítástól követelek, lássuk már most,

*) Sőt köszönettel fogja minden olvasó venni szerző úrnak helyes észrevételeit, mellyek arról tanuskodnak, hogy sokat gondolkodott e' nyomós tárgyon. H. P.

milly kellékek kívántatók meg arra, hogy valaki egy közönséges jó fordítást tudjon készíteni, mert a' műfordításra igen könnyen megfogható okokból nem terjeszkedem ki. A' mennyire csekély bélátásom terjed, hármát látok, a' mi nélkül jó fordítás nem sikerülhet, tudniillik: 1) alapos és tökélyes ismeretét azon nyelvnek, a' melyből fordítani akarunk, 2) alapos és tökélyes ismeretét azon nyelvnek, a' melyre fordítani akarunk, 3) avatott és alapos ismeretét azon tárgynak, a' mellyről a' fordítandó darab értekezik. Az első hiánya félreértést sőt sokszor éppen értetlenséget, a' másodiké elferdített kifejezéseket és értelemzavart, a' harmadiké mindketőt szül. Ámde e' három kelléssel bíró egyén még azért nem fog mindenkor feltétlenül jó fordítást készíteni, mert e' kellékek csak eszközök reá, de a' tapasztalás mutatja, hogy az eszközök bírása még nem tesz senkit mesteremberré vagy művészsze; ez eszközökkel bánni is kell tudni. Mint minden mesterségnek, úgy a' fordítás mesterségének is megvannak a' maga gyakorlati fogásai, és a' ki elmulasztja ezek elsajátítását, soha se fog becsületesen fordítani tudni. Én tökéletesen meg vagyok győződve, hogy a' fennemlített három kellék teljes mértékben megvolt igen sok olyan írónkban, a' ki a' szó teljes értelmében rosszul fordította egyik vagy másik külföldi remekíró egy egy remekművét, és azért látom szükségesnek, hogy fogjunk hozzá azon mesterség gyakorlati fogásait tanító szabályok megállításhoz. Legyen e' jelen értekezésem egy kísérlet, a' melyben én bémutatom évek óta az iskolában gyűjtött tapasztalatimat, reménylven, hogy mások is fognak így tenni, és hogy aztán az egybegyűjtött tapasztalatokból képesek leszünk valami kielégítő megállapodáshoz jutni. Ha tehát a' következőkben úgy találna látszani, mint ha állításaimat némi parancsoló határozottsággal állítom oda, itt előre megmondom, hogy az olvasó ne ütközzék meg előadásom illy formájában; inkább itt kimondom egyszerre, hogy semmit se tartok csalhatatlannak, legkevésbbé pedig saját nézetimet; hogy szeretek tanulni és ennél fogva köszönettel fogadok minden tanítást és útbaigazítást, és hogy senki se készebb lemondani véleményéről, mint én, ha valaki alaposan meggyőződött, hogy tévedtem.

Egyet kell azomban még kérnem azoktól, a' kik e' felszólásomat arra fogják méltatni, hogy valami megjegyzést tegyenek reá. Ha azt akarjuk, hogy fáradságunknak valami sikere legyen,

e' vizsgálatunkban tegyük magunkat a' lehetőségig függetlenekké. Nekünk nem lehet mértékadó, hogy a' német vagy a' francia mint fordítja ezt vagy amazt, mert ők németre és francziára fordítanak, mi pedig magyarra akarunk fordítani, és ez roppant különbség. Ezzel nem akarom azomban azt mondani, hogy ne nézzük meg, hogy fogta fel ez vagy amaz külföldi fordító az eredetinek értelmét, noha, őszintén megvallom, jobb volna, ha nem tennők. Ne nézzünk mi semmi egyebet, mint azt, mit mond az eredeti, és ne felejtjük el soha, hogy nekünk ugyanazt *magyarul* kell mondanunk. Csak így érhetünk célra.

Arról akarván értekezni, mint kell jó fordítást készíteni latinból magyarra, szükségesnek látom előbb felállítani azon általános elveket, a' melyeket nézetem szerint minden fordításban kell követni, azután át fogok térhetni azon különös szabályokra, a' melyeket eddigi tapasztalatim és tanulmányim után elvonhattam a' latinból magyarra fordítást illetőleg.

Kérdezzük meg tehát mit tesz fordítani?

Fordítani, nézetem szerint teszen, azt, a mit valaki valamely nyelven helyesen, érthetően és szépen elmondott, más nyelven éppen olly helyesen és érthetően, és a' lehetőségig szépen elmondani.

Ebből következik, hogy a' jó fordítás négy tulajdonsággal kell hogy bírjon, úgy mint a) ugyanazt kell mondania, a' mit az eredeti mond, b) helyesen kell, hogy legyen elmondva, c) tisztán érthetőnek kell lennie, d) a' mennyire a' nyelv szelleme engedi vetélkednie kell az eredeti kifejezésbeli szépségeivel. E négy tulajdonságot vegyük egy kissé bővebb fejtegetés alá.

a) Azt kívánjuk, hogy a' fordítás mondja épen ugyanazt a' mit az eredeti mondott. Itt okvetetlenül fel kell tennünk, hogy az eredeti értelme tisztán felfogható, és hogy minden nyelven el lehet mondani mindent, a' mi emberi felfogás, gondolkodás és képzelődés körébe tartozik, a' mit bizonyosan lehet is. Világos azomban, hogy az értelem tökélyes azonossága nem csak nem feltételezi a' nyelvformák azonosságát, sőt a' legtöbb esetben egyenesen kizárja. Ugyanis át kell hogy lássuk, hogy valamely eszme kifejezése, nem csak attól függ, micsoda szókat használunk, hanem még sokkal inkább attól, hogy az egyes szókkal jelölt fogalmak viszonyát

egymáshoz, miféle nyelvtani formákkal teszszük láthatókká. Itt azután mindjárt roppant különbség mutatkozik, még a' rokon nyelvek közt is.

Egyes fogalmakat a' nyelv rendesen egyes szókkal fejez ki, ezért nincs könnyebb mint egyes szokat fordítani; minden ember megegyezik abban, hogy mensa = tisch = asztal; tegere = de-cken = takarni; de vajjon merné-e valaki e' német kifejezést: „den tisch decken“ latinul így fejezni ki: „mensam tegere“, vagy magyarul így: „az asztalt takarni“?

Mihelyt a' fogalmak eszmévé egyesülnek bizonyos viszonyokba lépnek egymáshoz. E' viszonyok tényleg mindig ugyanazok, de kifejezésök különböző nyelvekben nagyon különbözhetik, a' szerint a' mint a' nemzetek felfogásai, az égalyi viszonyok, az életmód és még sok más körülmény különbözik. E' különbözés különösen szembeötlő a' példabeszédekben, közmondásokban és sajtáságos szójárásokban, de megvan másutt is. Ha p. o. valaki e' latin példabeszédet: „Quod multi curant nemo curat“, így fordítja magyarra: „közös lónak tőrös a' háta“, ebben senki se fog látni semmi feltűnőt, de megbotránkoznék igen sok ember, ha p. o. Tacitus e' szavait: „Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus quamquam incuriosa suorum aetas omisit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam“, a' mellyeket Szenczy „műfordítása“ így ad: „Dicső férfiak tetteit s erkölceit az utóvilággal tudatni, e' hajdani szokást, jelenkorunkban sem mulasztja el az övéiről egyébként keveset aggó nemzedék, valahányszor valami nagy 's kitűnő érdem győz s' túlelmedik a' kisebb nagyobb országokkal közös tökéletlenségen: az erény el nem ismerésén és irigylésén“; így fordítaná magyarra: „Nagy férfiak élet- és jellemrajzát az utókor számára megírni, hajdanában nagy divatban volt, és noha a' mostani nemzedék nem sokat gondol a' maga embereivel, még mai napig se mulasztja el, valahányszor egy egy nagy és kitűnő erényű férfi győzedelmeskedik és felülelmedik a' nagyobb és kisebb államokban egyaránt otthonos bűnön, az erény el nem ismerésén és az irigységen.“ Bizonyos vagyok benne, hogy igen sok szakember nem fogadná el e' fordítást, és mégis így kell e' helyet fordítanunk, ha csakugyan azt akarjuk elmondani, a' mit

Tacitus mondott, nem pedig mondatának csupán egyes szavait magyarra áttenni. Akaratom ellenére kénytelen vagyok itt mindjárt éppen e' hely fordításáról egy kissé bővebben értekezni, és fordításomat a' Szenczyével szemben igazolni, hogy kedvezőtlen előítéletet ne támaszszak elveim ellen az olvasóban. Szenczy a' „vir clarus“-t „dicső férfinak“ fordítja, én meg „nagy férfinak“, mellyiknek van igaza? Lesznek sokan, a' kik az ilyen kérdés megvitatását a' rixa de lana caprina osztályába vetik, mert azt mondják „nagy férfi“ vagy „dicső férfi“ mindegy, és miután *clarus* tán még inkább azt teszi *dicső*, mint *nagy*, a' mire már csak az is mutat, hogy maga Tacitus ugyancsak Agricola életrajza 18-ik fejezetében azt mondja: ita *clarus ac magnus haberi Agricola*, a' mit nem mondhatott volna, ha *clarus* = *magnus* volna, mert ilyen tautológiát egy Tacitusról nem lehet föltenni, alkalmasint Szenczynek van igaza. Erre csak azt jegyzem meg, hogy először nem mondtam azt, hogy *clarus* = *magnus*, mert noha „nagy“-nak fordítottam a' *clarus* szót, és e' kifejezést: *magnus vir* se tudnám másképp fordítani mint ezzel: nagy férfi, azzal a' világért sincs kimondva, hogy *clarus* = *magnus*; de másodszor nem is lehet állítani, hogy *claritas* = *gloria*, és így *vir clarus* nem lehet = *dicső férfi*; harmadszor nem is állítom, hogy *clarus* mindenkor = *nagy*, hanem ez értelmet csupán az éppen szóban levő mondatban és kapcsolatban tulajdonítom neki, abban a' meggyőződésben, hogy ha Tacitus magyarul ír, így mondja. E' meggyőződés pedig a' következő okoskodásra támaszkodik: a' *magnitudo* tiszta tárgyilagos fogalom, a' *vir magnus*, *magnus*-nak marad akár elismeri valaki, akár nem, és miután Tacitus, mint életrajzíró természetesen nem lappangó, hanem elismert nagyságról akart beszélni, minthogy csak ez ellen vét az „*ignorantia recti*“ és az „*invidia*“ és csak is ennek ismertetésére czéloz minden életrajzírás, a' „*claritas*“ és a' „*gloria*“ közt kellett válogatnia. Már pedig Seneca, a' ki elég közel esik a' Tacitus korához, a' 102-ik levelében azt mondja: „*Quid intersit inter claritatem et gloriam dicam: Gloria multorum iudiciis constat, claritas bonorum*“ és ez értelmezést követte alkalmasint Tacitus is, a' mikor Agricola prooemium-ját elkezdé, és a' „nagy férfi“ jelölésére a' „*clarus vir*“ kifejezéssel éle, a' melly különben is előfordul ez értelemben már Ciceronál is, névszerint: *Tusc. IV, 2, 3, canere clarorum virorum laudes*; u. o. *V, 19, 55, clarorum*

virorum totae aetates; Brut. X, 41, similis fortuna clarorum virorum; és még egynéhány helytt.

Igen messze kellene csaponganom, ha szóról szóra tovább haladván így akarnám indokolni egész fordításomat; mutatóvany-nak ennyi is elég. Visszatérek tehát oda, a' honnan kiindulék, annak vitatására tudniillik, hogy a' jó fordításnak nem szabad szókat fordítania, hanem eszmét, ha meg akar felelni az első kívánalomnak, hogy tudniillik ugyanazt mondja, a' mit az eredeti mond.

A' felhozott példa elég világosan mutatja, hogy még ott is, a' hol nincs épen példabeszéd, közmondás vagy sajtáságos szó-járás fordításáról szó, igen gyakran kénytelenek vagyunk az eredeti egyes szavaitól eltérni, sőt a' szórendre nézve e' kénytelenség csak igen kevés kivétellel mindenkor eléáll. A' ki elfogulatlanul hozzá fog akármilly egyszerű mondat lefordításához akármellyik nyelvből, legottan maga fogja e' kénytelenséget tapasztalni.

Még meggyőzőbbé válik állításom igaz volta, ha valamelly idegen nyelv szavait értelmező magyar szótárt veszünk elő, és látjuk, hogy egy csak némileg kimerítő pl. latin szótárban az *ago* ige után legalább 7 egymástól különböző főértelem van felhozva. Önkényt támad itt az a' kérdés, vajjon valósággal bírte az *ago* ige a' latin nyelvben annyi különböző értelemmel? Én, részemről, ha valamelly tanítványom hozzám intézné e' kérdést, azt felelném reá: a' világért sem. Nem az *ago* ige bírt e' különböző értelemekkel, hanem a' mint különböző kapcsolatokban fordul elő, eredeti értelme, a' melly különben mindig megmarad, különbözőleg módosul azon viszony következtében, a' mellyben a' vele jelölt cselekvés jó a' cselekvő alanyhoz vagy szenvedő tárgyhoz; e' különböző viszonyoknál és az alany vagy tárgy minőségénél fogva nekünk magyaroknak mindannyiszor más kifejezéssel kell élnünk, noha a' latin nyelv mindenkor ugyanazon *ago* szóval él, és ez így van minden idegen nyelvvel.

Ugyanis tudjuk, hogy minden szónak, minden nyelvben van egy bizonyos eredeti alapjelentése, a' melly a' szó hangjaival egybe van forrva, és a' mellyet a' szó soha se veszthet el. Azomban nagyon természetes, hogy ez alapértelem mindig anyagi, mert az emberiség gyermekkorában a' felfogás csakis tényleges tapasztalati tárgyakkól vagy érzékileg észrevehető tényekből vagy

tüneményekből vonhatott el magának fogalmakat, és csakis ezeket fejezte ki szerves hangokból alakult szókkal. Mi volt oka, hogy e' vagy ama fogalmat épen bizonyos és nem más hangokhoz kötötték, azt már ma lehetetlen kitalálni; de már nagyon korán elvesztette volt az emberiség azt a' gyermeki együgyű észet, a' melly e' szóalkotásra megkívántató, és ennek következtében maga ez eredeti szóalkotás is megszűnt minden nyelvben. A' mi addig az ideig meg volt alkotva, abból állott a' nyelv szókincese, a' melly többé nem szaporodhatott; ezek voltak azok a' hangalakulások, a' mellyeket a' mai nyelvészet *gyökszók*-nak nevez. E' gyökszókból veszhetett el akárhány valamely nyelv-ből, de nincs példa rá, hogy, legalább a' mennyire történelmi emlékeink terjednek, valamely nyelv új gyököt alkotott volna. Ennélfogva világos, hogy miután a' fogalmak száma az emberiség haladásával folyton nőtt, az eredeti gyökszók száma pedig, ha nem is fogyott, de bizonyosan nem növekedett, csakis a' meglevő gyökszókkal vagy belőlök bülömbözőleg összealkotott szóformákkal élhettek az új fogalmak jelölésére. Már pedig világos, hogy e' nem történhetett máskép, mint úgy, hogy a' meglevő szónak az eredeti jelentés mellé még más jelentéseket is tulajdonítottak; ámde e' csak akkor volt lehetséges, ha az egy szóval jelölendő fogalmak valami olly rokonságban voltak egymással, a' mellynél fogva az egyik önkényt előidézte a' másikat. Hogy pedig a' beszéllő vagy író beszédjében vagy irományában az illető szóval mellyik fogalmat akarta jelölni, azt a' hallgató vagy olvasó csak is a' körülötte álló és vele kapcsolatba hozott szókkal jelölt fogalmakból és a' kapcsolatot eszközölő viszony minőségéből vehette ki. Ebből világos, hogy az egyes szók valóságos jelentését se lehet kitalálni, ha nem fogja fel az ember az egész eszmét, a' mellynek a' kérdéses szóval jelölt fogalom egyik alkotó része; annál kevésbbé lehet tehát helyesen fordítani, ha az ember szokat és nem eszméket fordít.

Még furcsábban van a' dolog magoknak az egyes szóknak felhasználásával különböző fogalmak jelölésére. A' fogalmak közt szükségkép megkívántató rokonság megállításában szabad játéka lévén a' képzelődésnek, égalj, környezet, életmód 's mindenféle más körülmény megtette a' maga hatását. Bizonyosságok erre kérészetlenül is bőven ajánlkoznak, p. o. a' mi a' latinnak *robustus*

(gyök : robur = tölgyfa), a' magyarnak *vaskos* (gyök : vas), ellemben a' latin *ferreus* (gyök : ferrum = vas) magyarul *fásult* (gyök : fa); a' mi a' magyarnak *hullám*, a' latinnak *fluctus*, a' németnek *welle*; a' latin *virus* (gyök : vis) németül Gift (gyök : geb-en) magyarul meg *méreg* stb. Ez észrevétel szorosán véve nem tartozik ide, de vannak értelemátvitelek, a' melyek egyik nyelven megjárnak, más nyelven nem. A' latin p. o. *ornat navem*, a' német *rüstet das schiff aus*, a' magyar *felszereli a' hajót*; a' latin *copia*, a' németnek *vorrath*, a' magyarnak *készlet*; a' római ember felkiált *perii!* a' német : *ich bin verloren!* a' magyar : *végem van!* stb. Ez már ide tartozik. Ennek el nem ismerése szült nálunk illy nyelvrontó kifejezéseket, mint p. o. a' katonákat fegyverrel *ellátni* (e helyett : felszerelni); *magát visszahúzni* e' h. : hátrálni); a' füst *felszáll* (e' h. : emelkedik); a' római nép *viselt dolgai* (res gestae = történelme); az utókornak *átadni* (posteris tradere = emlékéet fentartani, vagy az utókor számára megírni); a' hegyet *meghágni* (besteigen = a' hegyre felmenni) 's még számtalan efféle, a' mit gondatlan fordítások után újabb irodalmunk felvett és használ, sőt még olly szépnek és ékesnek talál, hogy ilyenek használatában látja az irodalmi nyelvet. Nem tudom fog e' sikerülni valaha ezek tökéletes kiküszöbölése, de annyi bizonyos, hogy okvetlenül meg kell gátolnunk szaporodásokat *).

Nem kevésbbé különbözők a' különböző nyelvekben azok a' fordulatok, a' melyekkel a' különböző viszonyokat jellemzik, a' melyekbe az eszméve egyesített fogalmak állanak egymáshoz; így p. o. a' latin : *per portas ingreditur*, a' német : tritt *zur* thüre herein, a' magyar : az ajtón jő bé; a' latin : *navigat aequora*, a' né-

*) Kétség nélkül folyvást és rendetlenül szivárognak idegen nyelvekből a' miénkbe fogalmak, képzetek és kifejezések, a' mi ellen legjobb óvó-szer a' magyar nyelv sajátosságainak megőrző tudata. Ezen tudat azomban nem löki el a' tropusokat. Így p. o. ha nem jár is ez : *hegyet meghágni*, de *hegyre hágni* nem lehet rossz, mint a' *Király-hágó* bizonyítja, mi „mons regius.“ Így a' *füst szállása* sem lehet tiltott tropus. Ha rossz találna lenni a' : *magát visszahúzni*, de a' *hátrálni* szó sokkal újabb, hogysem amaz ellen tanúskodhatnék. Uj, de jó ez : *hajót felszerelni*, de *katonát felszerelni* nem mernék, én azt fegyvereztetném stb. Hanem a' sajátosságok, synonymok, homonymok stb. összeszedésére legkisebb gondot sem fordítanak még tankönyveink : az alatt a' magyar szépirodalom németül kezd írni magyar szókkal. Így vagyunk a' magyar idő-kérdéssel is! H. P.

met : *beschiff* das meer, a' magyar : a' tengeren hajózik ; a' német *schickt durch* den diener, a' magyar : a' legénytől küld ; a' latin : *parcit amicis*, a' magyar : kiméli barátjait, a' német : *schont der freunde* ; a' latin : eget pecunia, a' német : *braucht geld*, a' magyarnak szüksége van pénzre stb. stb.

Mindez eléggé ismeretes dolog, és mégis olly kevesen veszik számba. Csaknem mindennap olvashatunk efféléket, hogy : a' legény által elküldtem, a' tengert hajózza, pénzt *sükségel* ; sőt ha az ember effélék ellen felszólal, még ki is kaczagják ¹⁾. És honnan jöttek mind e' kifejezések ? A' rossz fordításokból. És mért voltak rosszak azok a' fordítások ? Mert készítők nem nem akarták elismerni azt az igazságot, hogy ha fordításunkban azt akarjuk elmondani, a' mit az eredeti mond, nem szabad szokat fordítanunk, hanem az eszméket kell a' magunk nyelvén kifejeznünk, nem gondolván azzal, miféle szóval vagy fordulattal élt az eredeti ugyanazon eszme kifejezésére.

b) A' jó fordításnak helyesen magyarul kell elmondva lennie. Ez ágához a' dolognak legbajosabb hozzászólni, se nyelv- se irálytanunk sincs még annyira megállapítva, hogy e' tekintetben biztosan vezérlő szabályokat lehessen adni ; azt hiszem azomban, bár mennyire térnek is el egymástól a' nézetek arra nézve, mi a' helyes, az ellen még sincs ellenvetése senkinek, hogy bármit írunk, legyen az akár eredeti akár fordítás, annak helyesen kell írva lenni. Elszárván magamat arra, hogy türelmesen elviselek mindent, a' mit a' feleselő ellenmondás rám mérhet, elmondom mégis a' magam nézetét is e' tekintetben.

Horatius régi mondása : „*usus, quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi*“ azt hiszem még ma is tökéletes érvényben áll fen ²⁾ ; nem is volna ez ellen senkinek semmi kifogása, csak volna valaki, a' ki egész határozottsággal meg tudná mondani, hogy már a' magyar nyelvben mi az *usus*. Ha p. o. a' német irodalmi nyelv nem volna még annyira megállítva, mint a' hogy van, e' kérdés nagy zavarba hozhatná a' nagy német nemzetet, mert a' különböző vidéken nagyon különböző az *usus*, elannyira, hogy a' berlini ember p. o. meg sem érti, mit beszél a' schweitzzi, pedig

¹⁾ Csak olyanok, kiknek kaczagása nem nyomhat a' latban. H. P.

²⁾ Cum grano salis, különben p. o. az *ellátni* providere ellen nem lehetni kifogást, minthogy azt rettenetes *usus* pártolja. H. P.

mind a' ketten németül beszélnek. Mí magyarok e' tekintetben sokkal szerencsésebbek vagyunk. A' mi nyelvünkben is van ugyan tájszólás, de sehol se olyan, hogy akármelly más vidékbeli magyar ember meg ne értse, és így az usus nem is olly nagy és eldönthetlen kérdés nálunk, mint a' hogy első perczen látszik. Mert ha meggondoljuk, hogy a' magyar tájszólások közt mutatkozó különbségek többnyire csak etymologikai eltérések, sőt tán éppen csak kifejtésbeli nyújtások vagy rövidítések, szókötési különbség pedig alig van; a' kérdés azonnal meg is van oldva, ha azt mondjuk: „Helyes a' magyarban az, a' mi úgy van mondva, a' mint minden magyar-ember mondja“ *).

Erre már most azt mondhatja valaki: „Jó tehát, én is magyareMBER vagyok, én pedig így mondom, tehát helyesen mondom.“ Helyesen biz' azt, ha csakugyan mint magyar ember mondja, ha az eszében éppen akkor megvillanó franczia, német, latin, vagy angol mondat el nem felejteti vele, hogy magyar, és hogy magyarul beszél. De épen itt van a' nagy bökkenő. Össze vissza olvassuk a' világ minden nemzetének irodalmát, el vagyunk ragadva a' sok szép eszmétől, a' mellyet ott találunk, akaratlanul felhasználjuk a' tanultat beszédünkben és írásunkban, és hűségesen el is mondjuk aztán francziául, németül, latinul vagy angolul — magyar szókkal. A' szép eszmét még a' rossz nyelv se levén képes egészen kivetkeztetni szépségiből, az olvasó sokaság felkapja a' rosszul megmondott de jól gondolt szólást, és az irodalom, a' mellynek feladata volna a' nyelvet mivelní, ez úton rontja a' nyelvet.

Volt egy idő, a' mikor minden írónál első kellék volt a' nyelv alapos ismerete. Amaz időben csakugyan mivelte is az író a' nyelvet, mert tudván bánni vele, soha se volt kénytelen erőszakot tenni rajta; ha újított is, az újítás a' nyelv szellemében történt és történetett is, mert az író szelleme egy úton járt a' nyelvével. Ma már másképen van a' dolog. Ma az író nem azért újít, mert az újításra szükség van, vagy azért, mivel azt hiszi, hogy ez újítással tán szebbé hangzatosabbá fogja tenni beszédjét, hanem egyszerűen azért, mert

*) Nem dönthet az mindenkor, mert sok van ám, mit egy magyar ember se mond a' közéletben, pedig roppant szükségünk van reá a' nem közéletben; sokat felejtett már az összes élő magyarság, mit az ujra megtanulhat. H. P.

a' nyelvben meglevő eredeti formákat nem tudja, nem ismeri *). Ne mondja azt senki, hogy képtelenség azt állítani, hogy magyarnak született, magyarok közt és magyarul nevededett ember nem tud magyarul. A' milly hihetetlennek hangzik a' mondás, olly gyakran van módunk meggyőződni róla. Más miveltségi hiányt nem is akarok említeni, pedig van szerencsém ismerni nagyon kedvelt beszélyírókat — kérem! ne vegye senki magára — a' kiknek helyesírási tudatlanságát csak az Isten és a' szedő palástolja a' közönség előtt.

A' mondottakból azomban éppen nem kívánnám, hogy valaki ollyasmit következtetne, mintha a' nyelv mivelésében a' különböző tájszólások felhasználását rosszalnám. Sőt igen is nagy szolgálatot tesz a' nyelvnek mindenki, a' ki valamelly tájszólásban ollyan eredeti fordulatot vagy kifejezést fedez fel, a' melly más vidékeken nincs divatban, és a' mellyre a' nyelvnek mégis szüksége lehet. Így pl. sokkal jobb szolgálatot teszünk a' nyelvnek, ha a' különböző vidékeken szokásos műszókat, növény-, állat-, és ásványneveket egybegyűjtjük, mint ha a' német vagy latin műszók idétlen fordításait állítjuk helyökbe. De nem ismerem el a' tájszólás jogsultságát ott, a' hol helyette az egész nemzettől elfogadott és használt valóságos eredeti és ősz magyar szólással bírunk, vagy a' hol eltérése a' közönségesen divatozó szólástól valóságos kocsintásból ered, mint ha pl. bizonyos vidéken azt mondják: „megyek Péternél“; „ez a' ruha most van először rám“; vagy végre ha a' tájszólás éppen csak furcsaságával tűnik fel, mint pl. a' pityke = gomb, görög = kereskedő, instálok = kérek 's több efféle kifejezések.

Mindenesetre ez legbajosabb oldala feltett kérdésemnek, már csak azért is, mivel, mint mondtam, adhuc sub iudice lis est. Annyiban azomban kimondhatjuk az elvet, hogy minden fordítónak kötelessége, fordítását olly eredeti és tiszta magyarságba foglalni, a' millyenre nyelvtudása és nyelvérzete képesíti, és hogy ügyelnie kell, hogy önkénytelenül el ne ragadja eredetije az idegenszerű követésére ott, a' hol eredetivel és magyarral bírunk. Lehet hogy az első perczben nem jut mindjárt az embernek eszébe a' legtalálókbb kifejezés, de hát azután mire való a' simítás?

c) A' fordításnak tisztán érthetőnek kell lennie; mert miután egyik főczélja az, hogy a' mit honfitársaink azért nem értenek, mi-

*) Úgy van! H. P.

vel idegen és előttök ismeretlen nyelven volt írva, azáltal tegyük érthetővé számokra, hogy anyanyelvünkre áttesszük, már e' körülmény magában is előnkbe szabja az érthetőség kellékét. A' mi engem illet, én úgy vagyok meggyőződve, hogy a' tiszta érthetőség nélkülözhetetlen kellék mindenben a' mit írunk, de a' fordításban mégis külön még kell említeni, egy nagyon nevezetes okból.

Minden nyelvnek megvannak a' maga saját jelentős (prae-gnans) kifejezései, azaz olyanok, a' melyek idő folytában igen tág értelmet nyertek, és egymagokra annyit jelentenek, mint a' mennyit hasonló esetben ugyanazon nyelvben és még inkább más nyelvben csak két vagy több szó által lehet jelölni. Ha abban erőlködünk, hogy az idegen nyelv illy jelentős kifejezései helyébe mi is tegyünk mindenkor *egy* megfelelő kifejezést, vagy elmulasztjuk a' magunk jelelentos kifejezései alkalmazását ott a' hol helyökön volnának, ez egyik kútfeje lesz fordításunk érthetlenségének *).

Megvannak továbbá minden nyelvnek sajátos kihagyásai (ellipsis) és halmozásai (pleonasmus), de ezek se találunk minden nyelvben össze. Tehát a' hol kihagyás van, helyre kell pótolnunk a' kihagyott szót, a' hol halmozás van, el kell hagynunk a' feleslegest, különben fordításunk éppen olly érthetlen szólásokkal fogja kínálni az olvasót mint ha csak éppen az idegen nyelven mondott eredeti szólásokat tettük volna oda.

Igen sokszor a' túlságos purismus is okoz, ha nem is éppen érthetlenséget, de mindenesetre fonák fogalmakat. Ezt némellynek azon sajátos buzgalmára értem, a' mellyel még azt is lefordítja, a' mit nem kell, de a' mit nem is lehet fordítani. Azért helyén látom itt mindjárt elésorolni, hogy az olly fordítások millyenek: consul = polgármester, praetor = tábornok, tribunus plebis = népszószóló, tribunus militum = ezredes, centurio = százados, procurator = pénzügyigazgató, legatus = hadsegéd és sok efféle merőben hibás és fonák és a' régi remekírókban rajzolt államéleti és társadalmi jeleneteket sokszor annyira elferdítik, hogy az olvasó azt se tudja, mit csináljon belőle.

Az érthetlenség ezen okozói csak is fordításnak fordulhatván

*) Példákat itt azért nem hozok fel, mivel alább úgy is bőven fognak ide szóló példák előfordulni.

elő, szükségesnek tartám a' tiszta érthetőségre való ügyeletet külön felemlíteni és kitüntetni.

d) Végre azt kívánjuk, hogy a' fordítás a' lehetőségig vetélkedjék az eredeti kifejezésbeli szépségével. Ez ágában a' dolognak az izlés levén főítélőmester, nagyon természetesen igen sok függ az író vagy fordító egyéni és alanyi nézetétől. Általános útmutatást mégis lehet adni, de ezt nekem nem szándokom tenni, hanem az olvasót egyszerűen Quintilianus remek munkájához utasítom, a' melylyet, fájdalom, olly keveset olvasnak iskolában és iskolán kívül. Az ott található szabályokból csak egyet említek fel, mert nekem különösen fontosnak látszik, és e' szabály így hangzik: „Ne akarj soha semmit jobban megcsinálni mint a' hogy tudsz.“ Nemde a' legtöbb torzalak akkor áll elé, ha tulságos szépet és czifrát akar a' festő rajzolni?

Egyébiránt a' fordítás kifejezésbeli szépségére nézve igen sokat tesz a' fordító elme- és jellembeli rokonsága a' fordítandó mű írójával; azaz, részemről úgy vagyok meggyőződve, hogy a' szó teljes értelmében kitűnő fordítás csak úgy állhat elő, ha költői munkákat költők, történelmieket történelmiírók, szónoklatokat szónokok stb. fordítanak, vagy legalább olly emberek, a' kiknek az illető szakban legalább megglehetős jártasságok és a' dologra hajlamok van. Ez, az igaz, nem mindig kivihető, de el nem fojthatom azt a' jámbor óhajást, hogy bár ne fogna más egy remekmű fordításához, mint arra való ember.

E' négy tulajdonság minden fordítást jó forditássá fog tenni, ha a' fordító, a' kiben a' megkívántató tudomány és tehetség megvan, külömben elfogulatlanul igyekszik fordításának e' tulajdonságokat megadni.

Lássuk már most, miféle általános szabályokat lehet adni a' latinból való fordításra.

Nagyon természetes, hogy értekezésemből mind azt kizárom, a' mit minden jó latin szótárban meg lehet találni. Jó szótárt mondok és a' jó szóra különös nyomatékot teszek, mert azon nem csak az ollyat értem, a' melly a' latin szóknak értelmét helyesen fejezi ki magyarul, hanem az ollyat, a' melly a' helyes magyarázathoz bizonyos kimerítőseget kapcsol. Ezért bajos elképzelni, ha csak saját tapasztalásából nem tudja az ember, mennyi roppant kárt tesznek e' tekintetben az úgynevezett zsebszótárok és vocabula-

riumok. Jók lehetnek az élő nyelv megtanulására olyanoknak, a' kik épen csak annyit akarnak a' nyelvből megtanulni, a' mennyi, a' mint mondani szokták, a' konyhára kell. Az iskolából, a' hol a' nyelv alapos és tudományos tanulása a' feladat, merőben ki kel-
lene az ilyen hézag töltőket zárni. Ha az [egy-^{es} tanulónak nincs
elegendő módja egy jó szótár megszerzésére és társakat nem kap,
a' kikkel együtt szerezhethetne, érje be inkább ügyes rendbe szedett
saját írásbeli jegyzeteivel, mintsem hogy mégis pénzért vegyen olly
könyvet, a' melly épen akkor hagyja cserbe, mikor leginkább volna
szüksége a' segélyre. De nem csak ezért, sokkal inkább károsak
még az illy kicsiny rövid szótárak, mert a' tanulóval hamar elhite-
tik, hogy a' kérdéses szó soha se is jelenthet egyebet, mint a' mit
szótára mond, és e' hitben nem igyekszik az után járni, a' minek
lételét nem is sejtí. Illyen szótárak okai, hogy a' tanuló pl. Tacitus
fordításától megijed, még pedig nem abban látván a' nehézséget, a'
hol van, tudniillik a' nagyszerű eszmék és mély gondolatok átérté-
sében, hanem egyenesen a' fordításban, a' melly pedig jó szótár és
jó útmutatás mellett semmivel sem bajosabb mint a' Cornelius
Nepos fordítása. Én attól a' perctől kezdve, a' mellyben a' tanu-
lónak szótárra kezd szüksége lenni, jó szótárt kívánok a' kezébe,
a' melly soha se hagyja cserbe, és rá szoktatja, hogy a' szótárban
ne csak a' latin szó után következő magyar szót nézze meg,
hanem olvassa végig mind azt, a' mit szótára a' kérdéses szóról és
külömböző kapcsolatjairól mond. Illy jó szótárt képzelvén olva-
sóm kezében, csak azt szándékszo^m előadni, a' mire ez a' jó szó-
tár se tanít, mivel ez nem feladata.

Épen olly kevésbé akarom az olvasót azzal untatni, a' mit a'
nyelvtan tanít. Igaz, hogy még a' legujabb és leghíresebb nyelv-
tani munkákban, különösen a' németekben, sok ollyan fejtegetésre
és értelmezésre akadunk, a' melly csak ferde és fonák eszméket
terjeszthet, de nekem nem szándokom a' latin nyelvtani munkák
bírálgatásába bocsátkozni, annál kevésbbé, minthogy feládatomul
csak annak előadását tűztem magam elébe, a' mit a' nyelvtan nem
tanít és nem is taníthat, mivel nem tartozik reá *).

*) Itt mégsem áráthatott volna egy két német nyelvtant egy két ide
vágó oldalárul megismértetni, még pedig azért, hogy lássuk a' hibákat,
's ne kövessük, — mi annál könnyebben eshetik meg rajtunk, mennyi-

Ellemben feladatomból lényeges részének tartom a' latin nyelv és anyanyelvünk közt létező stilistikai különbségeket, a' mennyiben módomból volt kitalálni és észlelni, mindenütt kimutatni, és a' két nyelv szellemi különbségére alapítani azokat a' szabályokat, a' mellyeket személyes tapasztalásomból elvonván ügyfeleim figyelmébe ajánlok és a' szakértők bírálata alá bocsátok.

Az anyag célszerűbb feloszthatása tekintetéből felosztom szabályaimat nyelvtani és stilistikai szabályokra; az előbbieneken olyakat értem, a' mellyek egyes szóformák helyes áttételét tárgyzazzák, az utóbbiakon azokat, a' mellyek egész mondat szerkezetekre terjednek ki. Nyelvtani szabályaimat az áttekinthetőség tekintetéből az egyes beszédrészek sorához alkalmazva adom elő.

(Folytatása következik.)

FINÁLY HENRIK.

vel bizonyosabb, hogy a' classicus tudományban absolute semmit sem tudunk, a' mit német hönyvekből nem tanultunk volna. Mert az ilyen általános megrovás azt a' hiedelmet költi fel bennünk, hogy mi lehetnénk tanítóji a' német tudománynak, — e' pedig káros praepudicium volna.

H. P.

Könyvismertetés.

A' görög irodalom története. Müller K. O. és Donaldson J. V. után, angolból Récsi Emil által. Első kötet. Pesten, 1861. Emich Gusztáv tulajdona. Nagy 8-rét, 445 lap, ára 3 f. o. é.

Isméretes körülményeink között, 's irodalmunk üzérkedő oldalánál fogva, melly író és kiadót inkább a' vásári kelendősegre mintsem magosabb eszmére kényszerít tekinteni, nem tudom, melyike érdemel több dicséretet, a' fordító-é, vagy a' kiadó? midőn ilyen munkát, mint az előttünk lévőt, tesznek közre. Azomban a' helyett, hogy keressük a' feleletet, inkább örüljünk a' tényen, 's köszönjük meg a' munkát mind a' fordítónak mind a' kiadónak, de még inkább az előbbinek, ki nem kis fáradságot vállalt magára. 'S megköszönvén az első kötetet, kérjük meg őket, hogy ajándékozzák meg nekünk a' folytatást és véget is.

Az előszóban ezt mondja fordító úr : „Müller K. O. Európának egyik elismert első rendű tudósa az ó-klassikus irodalom és nyelvészet terén, egy angol hasznos-ismeret-terjesztő társulattól felszólítva vállalkozék a' régi görög irodalom történetének megírására : hanem kora halála meggátlá a' munka befejezését. Azomban a' bevégezetlen remek-mű is tetszésben részesült, hogy angol és német nyelven több kiadást ért. Mert ritka jelességek és előnyök párosúlnak benne : legszélesebb és legpontosabb tudományosság elegendően népszerű előadással, melly élénksége által ösztönző. E' munka nem a' görög írók és egyes műveik száraz felsorolása 's azokra vonatkozó adatok halmaza ; hanem a' régi görög irodalomnak keletkezése-, fejlődése- és hanyatlásának nagyszerű rajza, a' mint az egy szinte nagy nevű angol tudós Donaldson J. V. által

(a' XXXVII-dik fejezettől kezdve) folytatva és bevégezve áll előttünk. Azon irodalom összes képét nyújtja, mely máiglan az összes nemzetek magasabb szellemi művelődésének egyik egyesítő kapcsa, a' költészetnek legszebb alakzataiban dicső remekek által előképe és iskolája, műalaku történetírás, politikai szónoklat, bölcsselem és több más tudományszak kiindulási pontja 's örökre nélkülözhetetlen alapja. Minélfogva úgy véltem, hasznos szolgálatot teszek irodalmunknak e' jeles munka átültetése által, melyet a' kiadó áldozat készségébül belbecséhez méltó csinos kiállításban vesz a' t. olvasó közönség. E' vállalatot annál korszerűbbnek tartottam, mivel gymnasiumainkon is a' görög nyelv és irodalom újabb időkben olly tekintetben részesül, a' mint az magasabb nemzeti művelődésünk előhaladása végett ohajtandó*): mi részben elegendő mindenek fölött az angol művelt körök példájára utalnom. És reménylhető, hogy e' munka valamiben elő fogja mozdítani — a' latin-klassikus irodalom mellett, mely iránt nálunk a' részvét napjainkig inkább fenmaradt — a' régi görög irodalom véghetetlen gazdag szellemi kincsei iránti azon részvétet, mely íróinkat arra buzdítandja (fogja buzdítani), hogy a' hellén költészeti és műprózai remekeknek továbbbi, nagyobb számmali, átültetésével gazdagítsák nemzeti irodalmunkat.“

*) Mióta (1861, febr. 21.) fordító úr ezt írta, nem örvendetes változást hozott be a' N. M. Helytartótanács a' görög nyelv és irodalom tanítására nézve a' katolikus gymnasiumokba, minél fogva csak az V. osztálytól kezdve tanítják (mi ellen talán sok nyelvűségünk mellett kifogást tenni nehéz), 's hetenkint *csak két órát* szánnak reá (mi ellen már a' legalaposabb kifogást lehet tenni). A' protestáns iskolákban is megszoríták ugyan, de azokban mégis négy négy órát szentelnek hetenkint a' görög nyelvnek a' gymnasium négy utolsó osztályaiban. Az előbbi rendszer nem vala rossz a' görög tanítást illetőleg, csak a' mi tanáraink nem valának még alkalmasak hozzá. Ez azomban évről évre javult. De mi lesz ezentul? A' mostani rend mellett ki fog a' görög nyelvben és irodalomban voltaképp haladni? Megint a' véletlenre bizzuk ezen ágbeli tudományt? Nagy közönségünk nem kedveli a' görög tanulást, mondják. Igaz, van sok apa, ki sajnálja fijának *gyötrődését*, de akárhik legyenek azon apák, azoknak nincs fogalmuk országos miveltségről és tudományról, azok a' magok szűk nézetével mérik a' magyar szellem tevékenységét: de ellenkezésbe jutnak egész Európával, 's lerontják azt, a' miért különbben talán buzgólkodnak, országunk szellemi haladását. A' N. M. Helytartótanácsnak továbbra kellett volna látnia, mint száz meg ezer apa tud látni. Szóval, nem jó kezek között került az ügy, 's lakolni fogunk érte.

Müller maga emígy határozza meg és osztja fel munkáját : „Tárgyunk a' görög irodalom mint a' görög nemzet jellemének egyik fő alkatrésze; feltüntetni, ama' dicső emberi beszédművek, melyeket máiglan méltán bámulunk a' görögök klasszikus munkáji gyanánt, miként merültek fel természetszerűleg a' görög népek ízlése és szelleméből, valamint polgári és házi társas éltök állapot-jából. E' célból munkánkat három fő részre osztjuk : 1) a' görög költészet és próza fejlődése az athéni irodalom emelkedése előtt; 2) a' költészet és ékesszólás virágzó kora Athénben; 3) a' görög irodalom története a' Nagy Sándor utáni hosszú korszakban : ez utóbbi, bár sokkal számosabb munkát hozott létre a' két előbbinél, mindazonáltal a' jelen munka céljához képest, sokkal rövidebben tárgyalandó, mivelhogy e' korban az irodalom számra kevés tudós kezében öszpontosult, 's elveszté éltető befolyását a' nép nagy tömegére.“

Az előttünk lévő kötet tartalma :

- I. fejezet. A' görög nyelv jellemzete.
- II. „ A' görögök vallása.
- III. „ A' görögök legrégibb költészete.
- IV. „ A' görög éposz Homér előtt.
- V. „ Homér.
- VI. „ Az époszkor költői.
- VII. „ Homéri hymnuszok.
- VIII. „ Hésiod.
- IX. „ Más époszsköltők.
- X. „ Az alagya és epigramma.
- XI. „ A' jambus költészet.
- XII. „ A' görög zene fejlődése.
- XIII. „ A' lantos költészet aeol iskolája.
- XIV. „ A' dór lantos költészet Pindarig.
- XV. „ Pindar.
- XVI. „ Hittani költészet.
- XVII. „ A' régi görög bölcsészek.
- XVIII. „ A' legrégibb görög történetírók.
- XIX. „ Hérodót.
- XX. „ Athén irodalmi uralma.
- XXI. „ A' görög dráma eredete.
- XXII. „ A' görög tragoedia szerkezete.

XXIII. fejezet. Aeschylus.

XXIV. „ Sophokles.

XXV. „ Euripides.

XXVI. „ A' többi tragoediaírók.

Ezen tartalom a' görög irodalom nagy szakát foglalja magában, mert többi közt Homérosz, Pindaros, Aeschylus, Szofokles, Euripides, Herodotosz jellemzéseit adja nekünk, kikerül mindnyájan mentül többet szeretnénk olvasni. Nem ítélet hanem mutató végű akarok némely szakaszból valamit közölni. Az első fejezet, *a' görög nyelv jellege* alatt ezt olvassuk : „1. §. A' nyelv, mely az emberi szellem legkorábbi teremtménye 's minden egyéb észbeli működésének kútforrása, egyszersmind legnyilvánvalóbb bizonyossága egy nemzet származásának és másokká rokonságának. A' nyelvhasználat világát deríti a' nemzetek történelmére oly korban, hová semminemű emlékezet vagy hagyomány nem ér föl. Korunkban e' tárgyra nagyobb kiterjedésű 's rendszeresebb tanulmány fordított : 's e' nyomozásokból kitűnik, hogy a' hajdankor nemzetei nagy részben egy családot képeznek, melynek nyelvei (mellőzve nagyszámú gyökszavakat, melyek e' tekintetben kevésbé veendő figyelembe) egészben véve egyenlő nyelvtani szerkezettel és egyenlő származtatási és hajlítási idomokkal bírnak*). Illy rokonságban állanak a' következő nemzetek : az *indek*, kiknek nyelvét legkorábbi és legtisztább alakjában fentartotta a' *szanszkrit*; a' *perzsák*, kiknek őse nyelve a' *zend*, közel rokona a' *szanszkrit*-nak; az *örvények* és *frügek*, mely rokon népek nyelvének a' mostani örmény igen elfajult maradványa, bár néhány fenmaradt régi

*) Olvasóink mindjárt látni fogják, hogy Müller a' *hajdankor nemzetein* csak az *árja* nyelvfajú nemzeteket érti. Ezek nyelveiről helyesen állítja, hogy „egészben véve egyenlő nyelvtani szerkezettel és egyenlő származtatási és hajlítási idomokkal (azaz képzőkkel és ragokkal) bírnak,“ de kevésbé áll az előző gondolat, miszerint a' gyökszavak e' tekintetben mellőzhetők volnának. Mi tudjuk, hogy a' nyelvfajok, vagy nyelvcsaládok a' gyökszavakra nézve is egymástól különböznek, p. o. vegyük az *árja*, *sémi* és *áltaji* nyelvek szám-neveit, s' hogy ezeknél fogva szinte egy lépéssel tovább nyomulhatunk az illető népek homályos régiségébe, mint a' nyelvtani szerkezetnél fogva. Mert a' szószármaztatást és szóragozást mind az *áltaji* mind az *árja* nyelvek a' tövszóhoz hozzátett képzők és ragok által teszik meg : ámde a' tövszók, képzők és ragok, tehát a' gyökszók legalább annyira különböznek, mint a' hozzátevés módja.

családi vonás máiglan mutatja az eredeti hasonlatot; a' görög nemzet, melynek egyik mellékága volt a' latin nép; a' szláv népek, melyeknek nyelvéből, bár észtehetség tekintetében alantibb fokon maradtak, kiviláglik közel rokonságuk a' perzsákkal és más rokon népekkel ¹⁾); a' lett törzsek, melyek közt a' lithván nyelv e' nyelvosztály ős alapidomait csudálatos hiven megőrzette; a' germán, és végül a' kelta népek, melyeknek nyelve (a' mennyire az igen elfajult maradványokból ítélni lehet), bár sok tekintetben messzi távozik a' többi rokonyelvekben felismérhető általános jellemtől, mindazon által kétségkívül ugyanahhoz a' családhoz tartozik. Megjegyzésre méltó, hogy ehhez a' nyelvcsaládhoz, mely a' legtökéletesebb nyelvtani szerkezettel bír ²⁾), tartozik legtöbb nemzet, 's az nyert legnagyobb elterjedést a' föld színén: a' sémi család, melyhez tartoznak a' héber, siriai, pún, arab, 's más nyelvek, bár több tekintetben kiállja a' versenyt az ind-germán családdal, mégis alantabb áll a' szerkezet tökélyére 's irodalmi fejlődési képességre nézve, 's elterjedésben sem éri el, bár közelebb jár hozzá: holott az amerikai ős népek durva és sovány nyelveik gyakran igen szűk vidékre vannak szorítva, 's úgy tetszik, mintha legkisebb rokonságban sem állanának közvetlen szomszédságbeli más törzsek nyelvével. Az amerikai nyelvekre nézve Donaldson megjegyzi: Egyéb-

¹⁾ Ez angol és német tücsök. A' szláv nyelvek, észtehetség tekintetében alantibb fokon maradtak volna! Magában is nehéz megérthető, mit tegyen az, hogy valamely nyelv észtehetség tekintetében, alantabb vagy fentebb áll. Azután ellenközik a' nyelvek történelmével, sőt magával Müller állításával is más helyen. Ugyanis az 5. lapon olvassuk: „Általában megjegyzendő, hogy attól kezdve, a' mióta a' nyelvek fejlődése észlelhető, idő foly'an a' nyelvtani idomok, mint az esetek, módok és idők jelzői, száma soha sem szaporodtak, hanem állandóan fogytak.“ Ha ez igaz, a' mint valóban az, ugyanazon fajhoz vagy családhoz tartozó, melyik nyelvről lehet állítani, hogy alantibb fokon maradt meg a' másiknál? miután egyik nyelv sem fejlődött úgy, hogy az esetek, módok, idők újabb újabb jelzőit termelte volna. Tehát csak annyit lehet mondani: egyik nyelv a' másiknál inkább vesztette már el a' nyelvtani alakokat, 's e' tekintetben hasonlíthatni a' szláv nyelveket a' germán nyelvekhöz. Így azután döntsék el, van-e a' szláv nyelvek közt kopotabb az angolnál?

²⁾ A' német nyelvtudósok általános ítélete az, de nem mondták még meg, p. o. miért a' sémi nyelvek nyelvtani szerkezete tökéletlenebb? A' nyelvtani szerkezetet mint létegszert ha tekintjük, a' héber vagy arab nyelv bizony tökéletes béfejezett organismusok.

iránt vannak amerikai nyelvek, melyek inkább bujálkodók idomokban mintsem soványok, 's találatnak közöttök is olyanok, melyek jobban el vannak terjedve."

Általmenvén a' görög nyelv jellemzésére, így folytatja Müller az 5. lapon: „A' régi nyelvek jelesen a' görög, szerencsére irodalmi fejlettségök korában is megtartották nyelvtani idomaik nagyobb részét; így például, kevés veszett el a' görög nyelv fejlődése alatt Homértól kezdve az athéni szónokokig. Kétségtelen ugyan, hogy a' nyelvtani idomok illy bősége a' nyelvhez, mint pusztán a' gondolat kifejezése közegéhez, nem kívantatik lenyegesen. Tudva van, hogy a' chinai nyelv, mely pusztán nyelvtani idomoktól megfosztott gyökszavak gyűjteménye, bölcselmi eszméket is meglehetősen szabatossággal bír kifejezni, 's az angolt, mely alakulása módjánál fogva különböző nyelvek vegyületéből, bár-melly más európai nyelvnél teljesebben kivetkezett a' nyelvtani hajlításokból, még idegen előtt is, szónoklatának erélye különbözteti meg. Mindezt elismeri az elfogúlatlan nyomozó: de azért meg kell vallania, hogy a' nyelvtani idomok eme' gazdagsága, 's az érteménynek általok kifejezett finom árnyalatai észlelet és megkülömböztető tehetség olly éles voltára mutatnak, mi kétségtelenül bizonyítja, milly szerfölött szabatos és beható gondolkodás jellemző ama' fajt, mely e' nyelveket alkotá. 'S a' mai európai ember, eleven képzetet szerevezve magának a' classicus nyelvekről régi idomgazdagságukban, 's összehasonlítva a' maga anyanyelvével, el nem titkolhatja maga előtt, hogy a' régi nyelvekben a' szavak, hajlító-nyayaikkal izmak és inak gyanánt felszerelve, élő testekként mozognak, jellemzet- és kifejezéssel telien: holott az új nyelvekben a' szavak pusztá vázokká látszanak töpörödni. Az idomgazdagsággal járó másik előny, hogy az értemény szerint együvé tartozó szavak már a' fülre tett benyomások által mint olyanok jelentkeznek, minél fogva a' mondatok némelly arányzatot, és a' szavak bonyolultabb helyheztetése mellett is szabályosságot és átlátszó világosságot nyernek: holott olly nyelvekben, melyek sokat vesztek nyelvtani idomaikból, vagy a' szavak változtatlan helyeztetése gátolja az érzés élénkebb kifejezését, vagy a' hallgató kénytelen megfeszíteni figyelmét, hogy a' mondat külön részei kölcsönös viszonylatát felfogja. Az újabb nyelvek, úgy látszik, egyenesen az értelemhez szólnak, a' nélkül, hogy a' fülre hatnának: holott a' haj-

dankori classicus nyelvek egyszersmind a' külérzékben megfelelő hatást igyekeznek előidézni, 's az észet segíteni az által, hogy a' fület eleve megtöltik a' szavak által közlendő érteménynek mintegy sejtelmes tudatával."

Ez angol és német olvasók számára van így helyesen írva, de a' magyar olvasót megzavarhatja, mert az ő anyanyelve szavairól nem mondhatja senki, hogy hajlítottáikkal izmak és inak gyanánt nincsenek fölszerelve, 's hogy nem mozognak élő testek-kint. Azért a' magyar olvasó számára nemcsak jó hanem szükséges is volt volna jegyzetben kitenni, hogy a' mit a' szövegben Müller és folytatója Donaldson mondanak, az igen is áll a' német és angol nyelvekre nézve, de nem áll a' magyarra nézve. Tudniillik az egy családhoz vagy fajtához tartozó nyelvek körében is idő jártával különbség fejlődik ki a' ragok jelentésének elhomályosulása által, minél fogva azután a' nyelv praepositíókra és segédigékre szorul, mikre annak előtte maga vagy testvérei nem szorultak vala. P. o. a' latin nyelv mondja: *vidi patrem*, de az olasz és francia nyelvek ezt már így mondják: *io ho veduto il padre*, *j'ai vu le père*. A' latinban a' *vidi* szó, úgy mondják, *szerkezet*, *synthesis*, mellynek ellenében az olasz: *io ho veduto*, a' francia: *j'ai vu*, a' német: *ich habe gesehen*, az angol: *i have seen*, *bontások*, *analysis*; — hasonlókép szerkezet a' *patrem* az olasz *il padre*, a' francia *le père*, a' német *den vater*, az angol *the father* bontások ellenében. A' latin és görög nyelvek, úgy mondják, *synthetikus* nyelvek, ellemben az olasz, francia, német, angol nyelvek *analytikusak*. A' magyar nyelv a' latin: *vidi patrem*-et így fejezi ki: *láttam* (az) *atyát*, az tehát *synthetikus* nyelv még, 's e' tekintetben a' latin és göröghöz hasonlítható. Ha ebben valami elsőség van, az a' magyar nyelvet is illeti. — Továbbá a' *synthetikus* nyelvekben a' hangsúly mellett a' szótágok mennyisége uralkodik, innen:

arma virumque cano, Trojae qui primus ab oris,
melly versben, kiki tudja, a' *quantitas* uralkodik, nem a' hangsúly. Ha ez utóbbi uralkodnék, a' *virum*, *cano*, *Trojae* szók első tagjai nem állhatnának a' verslábak utó-részében, a' hol most állanak. A' német, ha ilyen verset ír, így kénytelen azt tenni:

singe mir, Muse, den mann, der auf den bergen von Persis.
Ebben már egyetlen egy szónak első tagja sem jut a' versláb utó-

részibe, minthogy az első tagok mind hangsúlyosak; azon tagok pedig, melyeken a' szóbeli hangsúly nincsen, nem válnak a' megnyítség által hosszúakká, azaz a' betűtorlat (positio) nem nyom semmit. Azért a' felhozott példában a' *den*, és *bergen von* tagok röviddek. A' magyar e' tekintetben is a' latinhoz és göröghöz hasonlítható, mert :

régi dicsőségünk hol késel az éji homályban.

Valamint itt volt szükség jegyzetre, azonkép nem ártott volna a' 11. lapon, hol a' görög tájnyelvek külömbiségei adatnak elő, példákkal mutatni fel azokat magyar olvasónak, ki a' görögöt nem érti. Pedig ezen könyv úgy van írva, hogy minden mívelt ember haszonnal és gyönyörűséggel olvashatja.

Illyenek azomban nem nyomják le a' fordítás becsét, ha még több helyütt is igazító jegyzetet ohajtanánk.

Mutatványokat akarván közölni, hadd álljon itt, mit Müller Anakreónról mond, mert olvasóink figyelmét úgy is reá fordítá Ponori Thewrewk úr (383 stb. lap.). Azt írja Müller a' 216. lapon: „Alig lehet az Anakreón költészete valódi maradványairul szólni, a' nélkül, hogy a' neve alatt fenmaradt dalgyűjteményrül ne emlékezzünk. Csakugyan e' kedves kis költemények olly befolyást gyakoroltak az Anakreónról képzett fogalmakra, hogy még most is az iránta tanúsított bámulás, majdnem egészen ezen sokkal későbbi és költői jellemben tőle igen külömböző költők szerzeményein alapszik. *Pedig már régólta be van bizonyítva, hogy ezen anakreóni dalok nem Anakreón művei; mire nézve elegendő bizonyíték azon egy tény, hogy a' régi íróknál előforduló 's mintegy 150-re menő idézetek közül Anakreón egyes helyei 's kifejezéseiből, csak egyetlen egy, (ez is késői) vonatkozik ezen gyűjteményben foglalt költeményre.* De még teljesebben bizonyítja azt tartalmuk és alakjuk. E' dalokban soha elő nem tűnnek azon különös körülmények, melyek közt Anakreón költeményeit írta. A' bennök megnevezett személyek p. o. Bathyllos, elvesztik egyéni valóságukat. A' valódi, erőteljes élet helyét képzelmények árnyképei foglalják el. Nem tagadhatjuk ugyan, hogy a' költészetnek némelly közönséges tárgyai, mint vidám öregség, szerelem és bor magasztalása, Eros ereje és cselei stb. több természetes kellemmel és kedves egyszerűséggel van tárgyalva; de már az, hogy illy közönséges tárgyak egyéni vonatkozások nélkül vannak feldolgozva, nem fér egybe Anakreónnak közvetlenül

életből fakadó költészetével. Aztán e' költemények fő eszméjében némi epigrammszerűség és keresettség van; a' gyarló nőnem ereje, a' kis Eros hatalma, az álom üdve, az öregség fiatal erélye, epigrammákra való tárgyak, de nem Simonides modorában, hanem a' millyeneket Meleager költött a' Kr. e. első században. Ezen ödákban Eros kis fiúnak ábrázoltatik. . . . , melly képzet ösméretlen a' régibb művészetben. . . . E' művek egyike sem régibb Lysippos, vagy Alexander koránál." stb. stb.

Óhajtuk, hogy ezen könyv mentül több olvasókra találjon nemcsak az iskolákban, hanem azokon kívül is.

1) *Megtört hangok Clazomenaei Anaxagorasz nagy művéből.* Schvarcz Gyulától. Pest, Hartleben bizománya 1861. 4-rét, 36 lap.

2) *Lampsacusi Strato.* Adalék a' tudomány történetéhez. Schvarcz Gyulától. I. füzet. Pesten, Hartleben bizományában 1861. 8-rét.

3) *Recherches sur les Théories Géologiques des Grecs.* Mémoire présenté à l'Académie des sciences par Jules Schvarcz, docteur en philosophie. Vienne 1861. 8-rét. Görög czíme a' munkának: *Μελανίωνος Παννονίου περί φύσεως τὸ πρῶτον.*

4) *A' Görögök geológiája jobb napjaikban.* Schvarcz Gyulától. Lenyomat szerző Lampsacusi Strato czímű művéből. Pest, 1861. 4-rét. 71 lap.

5) *Földtani Elméletek a' hellenségnél* Nagy Sándor koráig. Schvarcz Gyulától. I. kötet. 1. 2. füzet (folytattatik még), Pest, Hartleben bizományában, 1861. 8-rét. — Szokatlan jelenség nálunk! A' M. Nyelvészet nem akarja, nem is bírja ismertetni az idézett munkák érdemeit, mert a' természeti tudományba vágnak. Philologus és physiologus egy személyben áll előttünk, min csak örvendezhetünk. A' 3) alatti munka, a' *Recherches*, görögül van írva! Íme, kik alig kezdtünk tanulni görögül, már természettudományi dolgokat is görögül irunk. Irigyünk így szól talán: Ὁ Μελάνιον, πρὸ τοῦ μὲν Οὐγγροὶ εὐδόκιμοι ἦσαν ἐν τοῖς Γερμανοῖς καὶ ἐθανμάζοντο ἐφ' ἰππικῇ τε καὶ πλούτῳ, νῦν δὲ, ὥς ἐμοὶ δοκεῖ, καὶ ἐπὶ σοφίᾳ. τούτου δὲ ὑμῖν αἰτίας ἐστι Θεοὶν. καὶ δὴ καὶ τοῦτο τὸ ἔθος ὑμᾶς εἴθικεν, ἀφόβως τε καὶ μεγαλοπρεπῶς λέγειν, ὥσπερ εἰκὸς τοὺς εἰδότας! De hadd teljék kedve benne. Ha kedvesen lepett meg Göthe Iphigenie-je görög

öltözetben (Goethii Iphigenia graece. Berolini apud Weidmannos. 1861.) 's kiváncsian nézzük, hogy ezt :

Heraus in eure Schatten, rege wipfel
des alten, heiligen, dichtbelaubten haines,
wie in der göttin stilles heiligthum,
tret' ich noch jetzt mit schauerndem gefühl,
als wenn ich sie zum erstenmal beträte,
und es gewöhnt sich nicht mein geist hierher.
So manches jahr bewahrt mich hier verborgen
ein hoher wille, dem ich mich ergebe ;
doch immer bin ich, wie im ersten, fremd.
Denn ach mich trennt das meer von den geliebten,
und an dem ufer steh' ich lange tage
das land der Griechen mit der seele suchend ;
und gegen meine seufzer bringt die welle
nur dumpfe töne brausend mir herüber —

mint bírta, merte görögül kifejezni a' fordító :

Ἐς τήνδε δένδρων ὑψιγεννήτων σκιὰν
αὔραις γεραιὸν βαιὰ κινούντων κára
θεᾷς τ' ἄφωνον ἄλσος, ἄστυπτον βροτοῖς,
πέφρικ' αἰεὶ στείχουσα καὶ ταρβῶ φρενί,
ὡς ἤνιχ' ἱρὸν πρῶτον εἰσέβην τόδε,
στέργειν δ' ὁ θυμὸς τάνθαδ' οὐ διδάσκειται.
μακρὸν μὲν ἤδη τῇδε κρύπτομαι χρόνον
θεῶν γε βουλαῖς, αἷσι πειθαρχεῖν χρεῶν,
ξένη δ' αἰεὶ πως, ὡς προτοῦ, κεκλήσομαι.
εἶργει γὰρ ἡ θάλασσα τῶν φίλων ἐμέ,
άλός τ' ἐπ' ὄχθαις πολλάκις καθημένῃ
Ἑλληνίδ' αἶαν εἰσιδεῖν ἱμεῖρομαι,
βρυχίοις δὲ θρήνους τοὺς ἐμοὺς δυσχείμερος
πόντον κλύδων δούποισιν ἀνταμείβεται.

Annál kíváncsiabban fordul figyelmünk ezen tudományos munkára, mellybül — többet nem tehetvén, legalább az első teljes mondatot közöljük :

Περὶ ὧν ποθ' ἡμῶν ἐνέπρεσε, τίνα τρόπον τοιαύτη γένηται ἡ γῆ κατὰ τοὺς Πανέλληνας, οἷαν νῦν ὁρῶμεν. ὅσοι μὲν οὖν μάλιστα μετεωρο-

λόγοι τε καὶ θεολόγοι καὶ περιηγηταί, ἔτι δὲ ἰατροσοφισταὶ ἢ ῥήτορες τε καὶ συγγραφεῖς καὶ μυθοποιοί, ἔτι δὲ ἐπιστολογράφοι, ἢ ἐποποιοί τε καὶ τραγωδοὶ καὶ κωμωδιοποιοί, ἔτι δὲ διθυραμβοποιοὶ εἰς Ἀλέξανδρον ἤκμαζον, καθ' ἕκαστον ἅπαντας ἐπεσκοπούμεθα, οὐδ' ἀμελήσαντες τῶν ἐξ οὗ μετὰ τῶν βαρβάρων ἦν ἐκεῖνος, γεγονότων μαθηματικῶν ἢ φλυαγογράφων ἢ γενεαλόγων ἢ γραμματικῶν ἢ ὑπομνηματιστῶν καὶ μὴν καὶ τακτικῶν ἢ γεωργικῶν ἢ ἰππιάτρων ἢ ῥιζοτόμων, ἢ ὄψαρτυτικῶν, ἦν τι σφόδρα κατεπείγῃ καὶ πρέπῃ, προσλαβόντες δὲ καὶ τοὺς ἐφεξῆς ἐν ἀγίοις πατέρας καὶ ἀνθολόγους καὶ λεξικογράφους καὶ σχολιαστάς, ἐπιθυμοῦντες συνιδεῖν εἰς ὁ συνετείνουμεν, τέλος δε κεληνότες ὦν στοχασαμένον ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ Προμηθεὺς δεσμώτης ἐτραγωδεῖτο ὡς προαναφωνήσας οὕτως.

ἐμοὶ δὲ μήτηρ οἷχ' ἄπαξ μόνον Θέμις,
καὶ Γαῖα, πολλῶν ὀνομάτων μορφῇ μία,
τὸ μέλλον ἢ κραινιτο προὔτεθεσπίκει,
ὡς οὐ κατ' ἰσχὺν οὐδὲ πρὸς τὸ καρτερόν
χρεῖν, δόλῳ δὲ τοὺς ὑπερέτερους κρατεῖν.

Talán kevesebb szóval is több gondolatot lehetne kifejezni, úgy látszik nekem, ki nem vagyok szokva ilyen tudományos stílushoz : azomban nem merek itt itélni, inkább bámulom azt a' nagy olvasottságot ilyen fiatal korban, melyet a' scholiasták nem zúztak agyon. Csak ezeket említem, minthogy legfélelmeesebbek előttem. Valahányszor p. o. Proclus Commentariusát in Parmenidem (ed. Stallbaum) kezdtem olvasni, mintha vízbe fülnek, oly szorongató érzés fut a végig mindannyiszor. 'S az ifju szerző mind mind megolvasta már.

HUNFALVY PÁL.

Egy csagatajtörök-magyar mese, a' török-magyar nyelvrokonság fölmutatására.

Vámbéry Árminnak Stambulban 1861. dec. 9-kén kelt 's Budenz Józsefhez intézett levele.

Kedves Barátom!

Én soha sem hihetem, hogy azon tudós és sok tekintetben érdemteljes hazai nyelvészeink, kik a' magyar nyelv művelése és tudományos föl kutatása nem könnyü munkáját magukra vállalták, a' szószármaztatás bokros feladatához, most midőn az e' tan felde-
ritésére nélkülözhetetlen eszközök még nagyon hiányosak, csak-
ugyan egész komolysággal hozzá fogtak volna. Én, mondhat sz te
bármit is, ezen eljárást vagy kísérletnek vagy tréfának tartom, és
ezen szempontból kiindulva a' csagataji példabeszéd szerint „*Cső-
vük csövígnü szökerir* *) = czöveg czöveget szöktet (ugrat ki he-
lyéből“) szintén olly természetü mondókával lépek föl, mellyet
kiki mint akarja úgy vehet: vagy kísérletnek vagy tréfának. —
Kísérlet, — nemde annak még megjárja, de tréfa talán mégis il-
letlen olly folyóiratban, melly komoly tárgyánál fogva több évi sze-
rencsés működése mellett nálunk igen kevés pártolásra talált. —
Igazad lehet kedves barátom, de azért soha sem vedd ezt valami
nevettető iránytalan enyelgésnek; mi az „*utile dulci*“-t szemünk
előtt lebegtetve írtuk ezen sorokat, hogy először a' mély tudomá-
nyosságtól borzadó olvasóknak nyelvünk között és egy másik kö-
zépázsiai nyelv között való hasonlatosságot legtisztább legkézzel-
foghatóbb alakban megmutatva a' török nyelv tanulmányozására

*) Az oszmanliban: *Csivi csiviji szöker* = szeg szeget üt ki (egyik szeg kiüti a' másikat).

új erőket toborozhassunk; hogy másodszor a' származtatás fontos kérdésével foglalkozóknak, gyenge ereink őszinte bevallása mellett, figyelmeztetést szolgáltatthassunk, hogy a' hasonlatosság napfényként sugárzó igazságát tán mégis több figyelemre kellene méltatni, 's nem csak úgy semmibe venni a' most már eléggé megvitatott 's megbizonyított azon nézetet, hogy egy nyelvet sem lehet a' rokon nyelvek ismerete nélkül egyedül önnönmagából teljesen elemezni.

Hogy nem én vagyok az első, ki illyféle okoskodásokkal föllép, az országszerte ismeretes. Nálamnál sokkal nagyobb tekintélyek, szavamnál sokkal hathatósabb szavakat hangoztattak el a' megrögzött balitéletek szülte káros észlelődések ellen. Sajnos, igen sajnós, hogy ezen őszinte iparkodások olly keveset használtak *); hiszen mély fájdalommal tapasztaljuk, hogy míg a' tudós Európa a' nyelvhasznításnak, századunk egyik legszebb tudományos vívmányának nyomán a' nyelvek fajai, családjai és tájbeszédjeinek különbségét rendszerezett osztályzatban megalapított igazságként föllállítja, azalatt nálunk némellyek e' rendszer tanainak ellenében a' magyar nyelvben épen olly foku sémi és indogermán (árja) rokonságot akarnak fölfedezni, a' mennyire a' két utóbbi között és az altajiság között szembetűnőleg található nyelvcsaládbeli különbségeket csak gyenge válaszfalaknak tekintve az összes nyelvekre egy közös szószármaztatási rendszert illesztenek. — Mások e' tévedős nézeteikből kifolyamló okoskodást azonnal foganatosítják, és pedig olly horderejű művekben, melly egy nemzet számára készülve annak nemzeti kegyeletétől ereklýeként akar őriztetni, és hol a' nélkül hogy sejdítenék, sok elvitázhatatlan érdemökre a' gáncs önnönmagok szötte homályát borítják.

Nemde, kedves barátom, mintha már látnám, te ezen felszólalásomat tán nagyon is merésznek találod, 's mintegy sajnálva azon megjegyzést teszed — milly sikert remélek én czélzataimmal ott, hol annyi komoly szó, annyi mély ismeretekről tanuskodó beszédek hasztalanul elszoródtak. — Igen, én iparkodásom eredménytelenségét előre látom, de sokat nem is kockáztatok vele; mert

*) De mégis csak használtak valamit. Annyit legalább lehet mondani, hogy nyelvészeink nagyobb része a' magyar-altaji nyelvrokonságot mint létező valóságot elismeri, 's biztosan lehet reményleni, hogy azt nyelv-kutatásaikban mindinkább de facto alkalmazásba is fogják venni. B.

nem írok ívekre terjedő értekezéseket, nem a' hasonlított nyelvek történetéből és szelleméből elvont észlelődéseket; én mindezeket későbbi időre hagyom, és egyelőre a' kérdéses nyelvek szó és alak hasonlataiból olly mesét állítottam össze, melly kevés igen kevés erőmegfeszítéssel csak némi nyelvészeti műveltséggel bíró valamint kö-zépázsiai tatár úgy pannoniai magyar előtt egyaránt érthető lesz. — E' czáfolat, melly további értelmezésre nem szorul, a' keleti török és magyar nyelv közt való hasonlatosságot eléggé bebizonyítja, és a' netaláni kifogás, mellyet a' nézeteinkkel ellenkezők tehetnek, egyedül csak azt illetheti, hogy : 1) kell-e adataimnak szószerinti hitelt adni? 2) mi az oka e' viszony mind- eddigi ismeretlenségének, minekutána a' tudományos világ két század óta a' török nyelvek tanulmányozásával foglalkozva, erről kevés említést teszen? — A' felelet nagyon egyszerű. Az elsőt illetőleg mostanáig csak az Abuskát¹⁾ hozhatom föl tanubizony-ságomnak, de ezt is olly észrevétellel, hogy ez e' nyelvnek csak Mir Ali Sir műveiben található kincsét tartalmazza, egy keleti tudós előadásában, ki a' nyelvtani rendszerekből csak a' sémit ismeri, a' kiejtésre, az arab betűkkel való átírásnál fogva, nem ügyel²⁾. Adataink nagyobb része csak a' hözépázsiai, de leginkább herati és mejmeneli derviseknek szóbeli tudtosításaikon alapszik, mellyeknek tüzetes ismertetését még a' török nyelv-kincs lényeges gyarapításaig kell halasztanunk. — A' másik kérdésre a' már több ízben kinyilatkoztatott válaszszaal szolgálók, hogy a' török nyelv ugyan régóta tudós kutatásoknak tárgyát teszi; de éppen ezen ránk nézve legnagyobb érdekekkel bíró tájbeszéd (t. i. a' csagatajtörök nyelv) mindeddig sem lett eléggé hozzáférhetővé.

¹⁾ Értsd : „Abuska. Csagatajtörök szógyűjtemény. Török kéziratbul fordította Vámbéry Á., kiadta 's jegyzetekkel kísérté Budenz J.“ Midőn e' sorok a' t. olvasó kezébe kerülnek, az Abuska is közre lesz bocsátva; a' török szók a' magyar magyarázattal (1—107 l.) már ki vannak nyomtatva. B.

²⁾ V. barátomnak e' szavai könnyen okozhatnak félreértést; az arab böttüvel való írás az önhangzók kifejezésére tökéletlen volta miatt, az Abuskában, ha bár bizonyos ejtést akar is adni, de azt mégis sok esetben biztosan nem tudhatjuk; azomban e' nem tudásnak vagy bizonytalanságnak van határozottan kiszabható határa is, és többnyire csak arra szorítkozik, hogy a' gyökhangzó o-e vagy u, vagy mélyhangu-e vagy magashangu-e a' szó? Mindezekről láthatni az Abuskához való bevezetést. B.

De ha lett volna is, azon véleményünknel fogva, *hogy a' magyar fül a' rokonsági viszony felfedezésére sokkal fogékonyabb, mint az idegen *)*, szembetűnő eredményt mindeddig nem mutathatott volna föl.

Ezen utóbbi nézetemből sokan tán azt fogják következtetni, hogy én a' török-magyar hasonlatossági viszonyt csak azért feszegetem nyakra-főre, mivel abban valami fölfedezési szerepre remelek szert tehetni. Hidd el, kedves barátom, mert te részint többszöri nyilatkozataimból részint az igazságnak előtted nem ismeretlen tényállásánál fogva úgy is tudhatod, hogy illy hiusági sugallat keblemben soha sem honolt, hogy a' mire törekszem, csupán az igazság felderítése. A' Horváth István-féle csak mesék és rögeszmék bélyegezte korszak lejárt, az ábránd a' költészetbe való, de nem a' nyelvészetbe, és nagyon ferde tisztelet volna az, ha a' más tekintetben nagy érdemekkel bíró férfiaknak őszinte véleményünket megmondani vonakodnánk, hogyha egy olly komoly kérdésben, a' millyen például a' magyar szószármaztatás, elengedhetetlen hibákat követtek el, valamint nagyon káros szerénység lenne, azt meg nem sügni, miszerint nem áll jogukban azon ügy fölött pálczázt törni, mellynek természetével ők soha meg nem barátkoztak, azaz ők a' magyar nyelv és fajrokonai közt való hasonlatossági viszonyról csak akkor döntő ítéletet hozhatnak, ha az utóbbiakat kellőleg tanulmányozva megismerték.

Mese.

Atamnġng jeti jevrüg-ü boldġ, atġ-szġ ejü babam-bile
 Atyámnak hét gyermeke volt, hat-ja jó apámval(-vel)
 kark-da ölüben men ireg anam-bile kicsik badsġm-
 harc-ban (meg)halván én öreg anyámval-vel kicsi (kis) bácsim-
 nġnk aulu-ga bardġm, o el-de csok edag kicsiben
 nak falujá-ba jártam, a (azon) hely-ben sok idő-ig kés-vén
 uruk-umuz-dġn ősz Kund dagġ jitti ilej-im-de ve szola-dġ: —
 rokon-unk-ból ősz Kund is (el)jött elé-m-be és szól-ott: —

*) Ezt is hadd mondjam más szóval. Magyar fül magában csak úgy hall mint a' nem magyar, azaz vagy nagyot vagy kicsit; de a' magy. nyelvnek más rokon nyelvhez való részletes viszonyait csak az találhatja ki ennek élő beszédéből is, ki a' magyar nyelvet tökéletesen tudja. B.

Ah szagin pajdas-ım, nere köcsür-szin? uzun ve mun-
oh szegény pajtas-om, merre kötöz-öl (költözöl)? hosszu és mun-
kacs ut-ung var, jör bilem ve mu gün csadirım-da
kás (bajos) ut-ad van, gyere velem és ma (nap) sátorom-ban
kal. Badsining mu szolaısi-din miz szivends
hálj (maradj). Bácsinak eme szólása-tól mí szerencsét (örömet)
kaptık ve csadirı-ga eriben menge ejü jimis anamga
kaptunk és sátrá-ba érvén nekem jó gyümöcs(öt) anyámnak
alma-luk pite ada-ban o kedse munk-din tin-
almás pité(t) ad-ván a (azon) este munká-tól (bajtól) szün-
dik. — Iregu Izdan alkaısi-bile men teve-ge betig anam
tünk. — Reggel Isten áldása-val én tevére beteg anyám
kocsu-ga mene-ben Kund kecsertis-i-bile ilerü var-
kocsira menvén (ülvén) Kund kísérése (kiséreté)-vel előre jár-
dik. Ut utarban köb jokus dombak ve kenis
tunk. Ut(at) utazván több magas domb és kényes (tágas)
tere-ler-ge erdik; ak ut-tas-ımız ari hardi teve-nink
tér (völgy)-ekre értünk; agg úti társ-unk már (el)fáradt tevé-nek
kantar-ıni csavur-di ve kajtru ajıtti.
kantár-ját (meg)csavarta és hátra hajtott.

Elemzés.

(Rövidítések: Ab. Abuska (szógyűjtemény); cs. csagataji (régı v. keleti) török;
m. magyar; osz. oszmanlı (új v. nyugati török).

Ata, osz. *baba* és *aba* = atya; a' cs. *ata*-ból lett *ataga* = helyettes apa (nevelő).

Jeti, osz. *jedi*: hét.

Jevrüg = gyerek, az aderbidsani kiejtés szerint *javrug*, nemcsak az ember, de az állatok fiataljáról mondatik; ebből *g* vagy *k* végbetű kihagyásával az osz. *javru* = fiatal, aprólék (p. o. lúd aprólék) keletkezett.

Boldi = volt, a' cs. *bolmak* (vmivé válni, fieri) segédigéből, míg a' létel (esse) az *ir-mek* osz. avult *i-mek* = lenni segédigében van kifejezve. *Bolmak* és *irmek* a' khanságokban még most is szoro-

san elkülönített igékként használtatnak, míg az oszimanliban az *ol-mak* ugyan épségben főáll; de az elavult *imek* több időkben hiányos.

Ati eredetileg a' csag. és osz. *altı* = hat, melyet több tas-kendi lakostól úgy hallottunk kiejteni, fölötte meghosszabbított *a*-val, az *l* elnyelése miatt.

Ejü, osz. *ejı* = jó.

Karg és innét az *Ab.* (78. l.) idézte *kargas* = harcz, verekedés, baj, kár.

Ölüben (meg)halván az *ölmek* = halni igéből.

Men = én, osz. *ben*. A' magyarban hihetőleg az *m* v. *b* ajakszelet elenyészett, a' mint a' *mı*, = *biz* v. *miz* mutatja.

Ireg, *Ab.* 13. l. öreg, koros.

Ana = anya.

Bile (több tájbeszédben *bele*), osz. *ile* = -val, -vel.

Kicsik v. *kicsing* = kicsi, kicsiny.

Badsı Középázsiaiban barát, nagybátya, társ-at jelent, az osz.-ban *badsı* szóval a' férj él neje iránt; használatára nézve azonos a' m. *anyók* megszólítással.

Avul v. *aul* a' koborló tatároknál azon hely megnevezésére szolgál, hol több sátor (*urt* v. *ort* az *ört-mek* = fedezni igéből, tehát földött hely) együtt felüttetik, azaz telep, falu. E' szóból keletkezett az osz. *aulu* = udvar vagy egy bégnek (fej, törzsfő) ezen kíséretével elfoglalt helyisége, és nagyon hibás azok nézete, kik *aulu*-t az arab *havlı* = kerület-ből magyarazzák.

Bardık = jártunk, a' *bar-mak*, osz. *var-mak* = járni igéből.

El az osz.-ban elavult *el* v. *il* = hely. Innét a' cs. *elıde* = helyett, osz. *jerinde* a' *jer* = hely, tér szóból.

Csok = sok, mellynek nagyobb fokának tekinthető a' cs. *köp*.

Edag v. *adag*, *Ab.* 3. l. időszak, idő. Az *Abuskában* *adak* még adakozás és szigetet is jelent, melly utolsó jelentéséből a' *g* (*k*) elenyészésével az osz. *ada* = sziget (egy *adag* föld) keletkezett, melly átalakulási viszony a' cs. *edag* és a' m. *idő*-ben is sejthető. A' kérdéses m. szóhoz egyébiránt az egész déli altajiságban legközelebb áll a' mongol *üdor* = *idő* szó.

Kecsiben v. *kecsigben* a' *kecsi-mek* v. *kecsig-mek* = *késni* igéből.

Uruk = rokon, családbeli, család. Valószínűleg ebből: *ruk* = *rok*-on eredettnek vehető, mellynek kezdőbetűje *r* úgy mint az *l* a' déli altaji nyelvekben a' kemények közé soroltatván, a' kiejtés

könnyebítése végett rendszeren egy magánhangzóval megtoldatik. Így: *Rusz* (Russe)-ből lett m. *orosz*, cs. mong. *urusz*, *Rum* (görög)-ből osz. *urum*, *lindsak* = langyos *elindsak*, *limon* = *ilimon* (citrom) stb.

Öz, Ab. 25. l. ősz, koros.

Kund. A' tatároknál tulajdonnév képében fordul elő, szóbeli jelentésére nézve súlyos, zöme, tömött, erős. Egyébiránt a' régi magyar névlajstromból igen sokat lehetne a' déli altaji nyelvekből megfejteni.

Jitti a' jít-mek, osz. *jetis-mek* = jutni, eljutni igéből.

Ilejimde. Ab. 17. l. élémben (előttem) az *ilej* = elő-ből.

Szoladi v. *szozladi*, a' *szolamak*, *szozlamak*, osz. *szöjlemek* szólni igéből.

Szagın, Ab. nyomorult, szegény. A' szó elemzése előttem ismeretlen.

Nere (a' kisázsiai Türkmeneknél használatos), osz. *nereje* a' *ne* = mi és *jere* = helyre-ből alakult. Csagatajiban e' szót *kaj*-jal adják.

Köcsürszin = a' *köcs-mek*, osz. *göcs-mek* = kötozni (költözni) igéből.

Uzun = hossz-szu (régi m. hoszju), az *uz* = hossz gyökszóból.

Munk, Ab. 97. l. baj, fáradság, munka.

Ut = járda, út; tájkiejtéseiben *ot*, de sohasem *öt* v. *üt*, mely adatom bizonyosságáról számos herati és mejmeneli lakostól meggyőződtem. *Ut* gyökszóból lett *utar-mak* = utazni és *ut-tas* = úti-társ (az osz. *jol-das* = úti-társ).

Bar, osz. *var*, m. van.

Jör a' cs. *jörü-mek*, osz. *jürü-mek*, jöni, jární igének parancsoló módja. Minthogy a' cs. *jör* és osz. *jürü* használatban egészen a' m. *gyere-nek* megfelel, nagyon valószínű, hogy az utóbbi az avult *gyer-ni* (a' jární megyer alakja?) igéből fönmaradt.

Mu-gün = *ma* (nap), ellentétben a' *tög* (*gün*) = tegnap szóval *).

*) Nagyon furcsa, hogy a' magyar a' *ma*-nál, a' török pedig *tün*, *töng*, *tög*-nél a' nap szót kihagyja. A' magyar tehát *ma*, és *tegnap*-ot a' török *ma-nap* és *teg-et* mond.

Csadir = sátor, a' *cserge* (= gyengébb szerkezetű hajlék, kis sátor), szóval a' perzsa, csagataji, mongol és oszmanli nyelvekben egyaránt használtatik. Az elsőt sokan, keleti és nyugoti nyelvészek, perzsa eredetűnek hiszik 's a' csahr dur = négyoszlop-ból eredtetik, de én ezt ezen a' kborló népeknek legeslegsüksége-sebb eszközéről nem hihetem, és azt inkább a' *csad-csat* gyökszó-ból (*csat*mak összeállítani, összeszegezni, magyar *csatolni*) keletkezettnek tartom.

Kal = maradj (a' *kal-mak* = maradni igéből). A' m. *hál* és t. *kal* igegyököket azért vélném azonosoknak, mivel az elsőnek causativ formája *halaszt* = marasztal (mellynek az ellenkező jelentésű *halad*-dal semmi köze nem lehet) a' *maradás* régibb és eredetibb jelentését még magában zárja.

Szivends = öröm, szerencse, a' *sziven-mek*, osz. *szevin-nek* örülni igéből. Hogy a' szerb és tót *szrieça* = szerencse szó a' magyarból eredt, az kétséget nem szenved, nemcsak az idézett elemzésnél fogva, hanem azért is, mivel e' szláv szó az orosz, mint a' legrégibb szláv nyelvben nem található.

Kaptik = a' cs. *kap-mak*, kapni, osz. venni, elragadni igéből.

Eriben = érvén az *er-mek*, osz. *eris-mek* = elérkezni igéből.

Jimis, osz. *jemis* = gyümölcs vagy *gyimics*, a' mint a' magyar nyelvemlékekben található.

Pite. Az európai és ázsiai Törökországban, egész Perzsia és a' Khanságokban egy lepény-féle süteménynek a' neve. A' m. *pite* alkalmasint újabb időben a' töröktől kölcsönöztetett el.

Kedse, osz. *gedse* = est, a' *keds* = osz. *geds* = *kés*-ő gyökszóból. Mi a' m. *est*-et illeti ez párhuzamban áll a' t. *batî* (a' *bat-mak* = esni, lesülyedni, lealkonyodni) = est szóval.

Adaban a' cs.-oszm. *ada-mak* = adni, adakozni igéből. *Adamak* az oszmanliban csak adakozni *) értelemben fordul elő, de a' Khanságokban határozottan a' *birmek*-kel azonos jelentésben használtatik.

Tindik = a' cs. *tin-mek*, osz. *din-mek* = szünni, felhagyni, (el)tünni igéből.

*) *Adamak-len mâl tükenmez* = adakozással nem fogy a' vagyon. *Pél dabeszéd*.

Iregen = reggel és korán. Lásd e' szó további elemzését a' „3 altaji nyelvet hasonlító gyökszótár“-omban *reg* gyökszó alatt *).

Izdan = isten, perzsa eredetű szó, mely nyelvből a' m. és t. egyaránt kölcsön vette.

Alkais = áldás, áldomás, köszöntő v. szerencsét kívánó beszéd. E' jelentéssel járó gyökszó a' m. *áld*, cs. *alk*, a' mong. *áld* és *alds* változatosságban találhatók.

Teve v. *tive*, osz. *deve*. = teve.

Betig, osz. *bitig* = fonnyadó, végére járó, beteg; a' cs. *betmek*, osz. *bit-mek* igéből.

Kocsu = kocsi, szekér, az osz. és cs. nyelvben egyaránt használtatik.

Meneben ráülvén, a' *men-mek*, osz. *bin-mek* — ráülni és (a' mennyiben a' ló- v. kocsira ülést illeti) szűkebb értelemben vett menés elmenésről használatos.

Kecsertis = a' *kecsert-mek*, osz. *gecsirt-mek* = átkeltetni, kiéerni igéből.

Ilerü = előre. Itt nemcsak az *ilej* = elő, de még a' régi közös nyelvben létezett 's a' magyarban maiglan megmaradt *ru*, *rü* = *ra*, *re* ragra is találunk.

Köb lásd *csak* szó alatt.

Jokus = magas, magasság.

Dombak, halom, domb, leginkább a' koberló kirgiszeknél divatos. Lásd Denkschrift über den untern Lauf des Oxus zum Karabugas Haff, nebst einen Anhang merkwürdiger Nachrichten über die turanischen Länder von C. Zimmerman. Berlin 1845., hol Karadombak (fekete hegy), Altin-dombak (= arany hegy) stb. többször előfordul.

Kenis = tágas, kényes a' *ken* = szélesség, tágasság gyökszóból.

Tere, osz. *dere* = völgy, a' hegygyel ellentétben lévő síkság, tér.

Ak = fehér, ősz, agg, így *ak baba* = az ősz atya, és soha nem *bejaz baba*.

Kantar = kantár, kantárszár a' cs. és osz.-ban egyaránt használatos.

*) Ez még nincs kiadva; úgy tudom, hogy az Akad. Értesítőben fog megjelenni. B.

Csavurdi, a *csavur-mak*, osz. *csevir-mek* = csavarni, fordítani igéből.

Kajtru = hátra, ellentétben az *ilerü*, *ilgerü* = előre-vel, csak a' csagatajiban találtatik. A' *kajt* = hát elavult gyökszóból lett *kajtarmak* = hátramenni, megfordulni ige is.

Ajütti az *ajütmak* = hajtani, gyorsan menni igéből. Ugyanebből fönmaradt az osz. *hajde* hajts, siess kiáltószó.

Hogy a' csagataji-magyar hasonlatossági viszony nemcsak annyiból áll, a' mennyit e' mese (vagy akárminek nevezed ezen a' beltartalmára nézve ügyetlen beszélyt) magában foglal, azt emliteni is felesleges. Ezt több ívekre terjedő szövegre lehetne meghosszabbítani, a' nélkül hogy az ember a' legtalpraesettebb hasonlatokból kifogyna.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

Utójegyzet.

Vámbéry barátom, a' mint külömben saját szavaibul is kitünik, a' fent közölt mesét nem a' végett szerkesztette, hogy vele a' török és magyar nyelvek rokonságát bebizonyítsa, mert hiszen ő már rokonoknak vagy eredetre nézve azonosoknak talált szavakkal füzi össze párhuzamosan egybehangzó mondókáját. Bizony gyenge lábon állna a' rokonság, ha csak ennyi szóra határozódnék; de hogy azt *megmutassa*, hogy a' mind a' két nyelvben egymásnak megfelelőleg meglevő sok egyes szavak, még pedig szembetűnőleg hasonló szavak, szintolly megfelelő és hasonló egészszé is illenek össze mindkét felől, kellett neki a' beszédbeli szerkezetnek is egybehasonlítását adni, a' miben csakugyan a' rokonságnak egy nyomós bizonyítékát is, melly mintegy ad oculos demonstrat, láthatjuk. Mert a' szórend, a' syntacticus szerkezet legkésőbbben állapodik meg a' nyelvben, 's ha még ebben is együtt jár valamelly két nyelv, nem értem úgy nagyában, a' mi utánzásbul az egyikre vagy a' másakra ráragadt idegenszerűség is lehet, hanem apró részletekben is, — akkor bizony e' közös észjárási menetet nem igen másbul, mint eredeti egynyelvűségbül magyarázhatjuk meg, mellyben azon észjárási közösségnek már úgy voltak meg elemei, hogy csak egymáshoz hasonló külön fejlődést követhettek. — Nem fogom tehát

semmiben se megrontani t. barátomnak jó szándékát, vagy a' mint ő akarja, tréfáját, ha egyes rokonnak vett *szók* ellen kifogást tesz, vagy legalább figyelmeztető észrevételeimet adom hozzá.

V. barátom a' cs. *jeverüg-ü-t* szembe állítja a' m. *gyerek*-kel. Amaz volna az osz. *javru*, *javri*, melly kétség nélkül az épebb *javruk*, *javrik*-bul ered. De vajjon ez nem inkább a' magyar *apraj-a* (*apró*)? Igaz a' *gyerek* e' hasonlatra nézve abban állhat elibe, hogy a' török *j*-nek is volna igen rendes megfelelője; de ennek hiánya sem volna példa nélkül való, v. ö. *jüz-mek* (Abuskában : *üz-mek* is), m. *úsni*, *jap-mek* m. *építeni* 's egyebeket. Ezenfelül a' *gyerek*-nek van a' *gyermek* mellékalakja, mellyet a' hasonlat kedvéért nem lehet ignorálni, se megokolhatatlan betoldással a' *gyerek*-bül eredetnek állítani nem lehet; az is bajos, *gyemrek* (*gyebrek*)-féle szóalakot, ok nem léve venni föl, melly a' *javruk*, *javrik*-nak jobban megfelelné. Ennyit a' t. olvasó tájékoztatásául; külömben akár *gyerek* akár *apró*, mindkét esetben az egybehangzás eléggé jó volna, így is : *atumnäng jeti* (v. régiesen *jiti*) *javrugı boldı* = atyámnak hét *apraja* vala. Megérti mindenki, hogy micsoda *aprólék* az. — V. barátom a' török *dı*, *dı*-féle praeteritumot a' m. *t* (*-ott*, *ett*)-féle perfectumi alakkal fordítja. Ez az értelmet — legalább mai magyarság szerint — nem igen bántja, de igazi megfelelést nem hihetek a' kettő között, noha mindkettőken megvan a' *t*, *d*. A' nagy különbség az, hogy a' török *dı* közvetlen az igegyökhöz járul, 's soha sincs közvetítő hang; a' magyarban pedig elég látható még, hogy nem járul hozzá közvetlenül (p. o. *veszett*, *mondott*), vagy ha járul is, ez nem az eredeti, hanem csak összeszorított alak, külömben nem lett volna soha *halt*, *holt* mellett *halott*. A' *dı*-nak egyelőre csak jelentésre nézve teszem ellenébe a' m. *a*, (tuda) praeteritumot, mert ennek talán bővebb hanggal volt alakját még nem tudom; a' m. *-ott* perfectumnak pedig a' tör. *-mıs-félét*, melly a' jakutban *mıt*-nak hangzik, és előttem bizonyos, hogy alakilag is egy volt a' kettő, a' magyar alakbul elenyészvén az *m* (vagy ennek megfelelője) tán hasonlóképen, mint a' *gyerekbül* a' *gyermek*-hez képest. Azért a' *boldı*-t inkább így adnám vissza : *vala*, nem *volt*, 's a' többi hasonlóképen.

Bar-dım, a' *bar*-mak = oszm. *var*-mak igétül. Már ha a' *var*, *bar* ígét m. *jár*-nak tartjuk hasonfelének, azon kérdés támadhat, milly viszonyban van magához a' *var*-hoz a' tör. *jırü*-mek? meg

mind a' kettő a' magyar *gyere*-hez? Én már azt bajnak tartom, hogy egy valamely szó egyik nyelvben, több szónak feleljen meg a' másokban, melyeket nem igen tudok egyeztetni.

Uruk-nak, noha jelentése ugyanaz, m. *rokon*-nal való azonosítása ellen mégis az szólhat, hogy a' török nyelvben *idegen eredetű* *r*-rel kezdődő szók elé ragasztják még egy önhangzót; de *uruk*-ot nem tarthatjuk idegennek, 's meglehet hogy épen az *uk* képző, és az első *u* az *ur* szótagban nagyon is lényeges. A' hasonlat csak akkor állana, ha a' magy. *rokon* elől önhangzónak elvesztét mutathatnók ki, vagy legalább több ilyen esettel, t. i. magyar és török nyelv között mutatkozó esettel, azt támogathatnók. Addig sub judice lis esto.

Munkacs. A' *mung* szó megvan baj, fáradtság jelentésével Ab. 97, 's a' jakutban is. A' *munkacs* származékát még nem ismerem. De a' magyar *munka*-ért mégis perel még az ószláv *monka* is. — Egyébként is kétségem volna még a' *csadīr* m. sátor altajisága iránt, a' mennyire a' perzsa *csadīr* inkább szanszkr. *cshattra*-nak (*cshad-tra* h., a' *cshad*, földni igéből) felel meg, mely ernyő-t jelent, de egyszersmind saját árja képzőjével van (*tra-m* generis neutrius, = gör. *τρο-ν*, lat. *tru-m*) és a' „földni“ alapjelentés alkalmasabb a' sátor elnevezésére mint a' nagyon általános tör. *csat-mak* „összeállítani.“ Azért a' török népek még sem szükölködnek a' sátor kifejezésére való eredeti szó nélkül: van *kojbal ep*, *ip* a' mi maga a' most „házat, szobát“ jelentő osz. *ev*; van ugyanott *örgü*, van osz. *cserge* 's egyebek. — Szintén a' *meneben* (inkább *miniben*) = *menvén*, vagyis *min-mek*, osz. *bin-mek* = m. *men-ni* iránt a' jelentések egyeztetése miatt, a' melyre nézve a' hangalak egyeztetésében még olly sok helyt ingadozó szóhasonlításunknak de jure scrupulosusnak kell lennie. — Az *ejü*-t sem tartom a' magyar *jó* (jov, jog) hasonfélének; mert *ejü* = jakut *ütüö*, a' mi magy. *üdü*, *üdv*. — A' *hál-ni* igének aligha van *halaszt*-tal valami köze, 's ezt megint semmiképen el nem választhatjuk a' *halad*-tul. *Szivends* (*szíviünds*, osz. *szevinds*) „örömet“ jelent, 's a' magyar bár *örül* is *szerencsésjének*, de *vet* is *szerencsét* (= nyilat, sorsot vetni). Nagyon szép a' *dombak* = *domb*, mellyel itt V. úr először ismertet meg. De többet reménylhetünk, ha majd in loco ismerkedik meg a' keleti törökséggel.

BUDENZ JÓZSEF.

Könyvismertetés.

Szépirodalmi Figyelő. Első évfolyam 1860—1861. Szerkeszti Arany János, kiadja Heckenast Gusztáv. Megjelenik csütörtökön, tehát hetenkint egyszer, két negyedréti íven.

Postai szétküldéssel félévre 5 ft., egész évre 10 ft.

Talán mulasztási bünnél nagyobbat is követne el a' *Magyar Nyelvészet*, ha ez évi folyamát bérekesztené, a' nélkül, hogy emlékeztesse olvasóját a' *Szépirodalmi Figyelőre*, melyet a' magyar nyelv és irodalom tanárainak nem szabad nem olvasniok. Bár mennyire különböző pályán fussanak is a' *Magyar Nyelvészet* és a' *Szépirodalmi Figyelő*, 's bár ez utóbbinak, nemcsak közérdekűebb tárgyainál, de még inkább szerkesztője és munkatársai kiváló képességénél fogva ezer meg ezer előnye van az előbbivel szemközt: sokban találkoznak mégis, teszem abban, hogy mindenike az illetőket „az öntudat nélküli naturalismusbul“*) szándékszik kisegíteni; abban, hogy míg a' *Szépirodalmi Figyelő* az irodalmi fának szép virágjain gyönyörködhetik, 's egész műgondja oda iránylik, hogy kijegyezze a' sinylöket az ép virágok között, mert tartani lehet attul, hogy a' megtévesztett izlés a' sinylöket tanálja épeknek tekinteni, 's az ihlettség napja elvonulván kézművesi dér tanálja meglepni a' nemzet díszét: a' Magyar Nyelvészet a' fának gyökereit akarja megkapálni, 's megtisztítani azon kúszó idegen indáktul, melyek elszíjják nedvöket; gallyairul a' hernyófészkeket akarja leszedni, melyek bimbó színnük lévén megcsalják a' szemet, 's ha megmaradnak, hernyókat

*) Lásd a' Szépirod. Figyelő előrajzát Arany Jánostul.

eresztenek a' később nyiladozó virágokra. Még gáncsban is találkozik a' kettő, mely őket egyenkint és különbözően éri. A' Magyar Nyelvészetet szidják, hogy kapálván a' fának gyökereit, sértegeti azokat, saját szálaikat is idegen indáknak tartván, 's hogy hernyófészkeket akarván szedni, durva keze a' bimbókhöz nyúl. A' Szépirodalmi Figyelőt szidják, hogy tetszős virágot is sínylőnek ítél, 's az ihlettség tajtékját kézművesi dérnek nézi. 'S ha jól veszem ki a' kettőnek panaszait, még abban is megegyeznek némileg, hogy mindenike a' másiktul várja meg azt, mi magának is volna kötelessége. Ez itt még érthetetlen, odább érthetőbb lesz.

A' ki barátja, még pedig értelmes és hű barátja a' magyar irodalomnak, az nagy hálával tartozik Arany Jánosnak azért, hogy a' Szépirodalmi Figyelőt szerkeszti, 's maga körül gyűjti az aesthetikai értelmesekeket. Írodalmi lélekisméretté válik így a' Figyelő; annak előtte valóban irodalmi lélekisméret nélkül valónk jó hosszú ideig. Ezzel megjegyeztem a' hiányt, melyet írók és olvasók egyaránt tapasztaltak volt, sőt vele nagyságát is kifejeztem ama' hiánynak. Most meglévén az irodalmi lélekisméret, mennyire okulhat értelem és izlés; 's mennyire áll minden irodalmi tanár kötelességében, magáévá tenni ezen lélekisméretet.

Az egész Figyelőt ajánlván, különösen mégis utasítom olvasóinkat Arany János dolgozataira, p. o. „*Naiv eposzunk*“ az 1. 2. 3. számban, „*Visszatekintés*“ a' 36 stb. sz. 's több bírálati és egyéb cikkeire; Gyulai Páléira, teszem „*Néhány szó c' kritikáru*“ a' 17. 18. sz. stb.; Salamon Ferencz „*Csokonai Dorotttyájá*“ra a' 9. 10. 11. 12. 13. sz.; Brassai Sámuel „*Mégis valami a' fordításról*“ a' 19. 20. 27. 28. 30. 31. 32. 33. 51. 52. számokban. A' mit itt Brassai, és vonatkozva reája Arany a' *Visszatekintés*-ben mondanak, a' legnagyobb figyelemre méltó, 's minthogy leginkább illik a' nyelvészetbe is, jelen kis ismértetésünk e' két dolgozatra szorítkozik.

Brassai legelőbb azt vitatja, még pedig úgy, hogy lehetetlen kétkednie bárkinak is az igazságáru, hogy „*midőn a' németnek, angolnak, francziának, olasznak a' fordítások csak fényjüzési cikket képeznek, nekiünk irodalmi élelmi szer gyanánt van szükségünk reájok.*“ Mindenike az említett irodalmaknak gazdag, dúsgazdag:

ellemben a' mienk szegény. „Szegények vagyunk bizony mi!“ úgymond Brassai.“ „Büszke vagy szégyenlős szegények, rejtekben sanyargók vagy nyilván koldulók, az mindegy, de mindenestre szegények. Mintául szolgálható eposzunk, a' mellyhez a' kritika is tanulni járjon — bocsássatok meg Zrinyink és Vörösmartynk árnyékai — nincsen *). A' tragoedia muzsája — itt már bocsánatot se kérek, — még egy költőnk bölcsőjére se mosolygott. Hogy egy Molière-re még ezután kell várnunk, bizonyítja csak az is, hogy a' „magas vígjáték“ álarczát eddigelé az akademiától oklevelezett Péter Pál egyedül viseli. Lyránk kétségen kívül a' leghangosabb és legkecsesebb hármoniával zengedez, csakhogy ügyére reá illik, a' mit Lessing pásztora mondott vala egykor a' csalogánynak. Regény? Erről jobb hallgatni. Tisztelet, becsület továbbá történelmi nyomozóinknak. Mint tudósok, mély belátásu, magas értelmű írók előtt a' földig, vagy ha lehet, mélyebben meghajlok; de egy Thucydides, Tacitus, Macchiavelli, Thierry, Gibbon, Macaulay, Carlyle, Müller, Mommsen művészi koszorújára a' ki számot tarthasson, annak csakugyan még azután kell eljönni. Szónoki tehetségeinket Európa votuma dicsőíti; de itt az a' kérdés támad, vajjon hány századrészt teszi csoda hatásának a' viszonyok túlnyomó érdeke, az általános izgalom, lelkesültség, a' szónok vonzó személyisége, a' hangszervek — hogy úgy mondjam — zenei előnyei? Vajjon a' körülmények változtával, a' kedélyek csillapultával a' higgadt vizsgáló, csendes íróasztala mellett, az olvasott beszédekben elégséges igazoló okait fogja-e lelteni ama' votumnak? Hogy pedig ez lehetséges, mutatják a' régi és ujkor, évszázakon át remekeknek ismert szónoklati maradványai és mutatóványai, a' mellyek megnevezés nélkül is eszébe juthatnak a' jártas olvasónak.“ 'S ez okbul a' fordítások nálunk élelmi szorgyanánt szükségesek. — Talán lehet, ki az ok valósága miatt

*) Higyünk vagy ne higyük Brassainak, — azt nem lehet tagadnunk, hogy az ifjúság számára készített olvasó-könyveinkben nagyon keveset szerepel a' Zriniás és a' Zalán futása. Honnan van az? Csak onnan lehet az, hogy az ilyen könyveket készítőik vagy nem olvassák eléggé a' két munkát, vagy nem igen tanálnak bennök, a' mi igazán eszet és szívet mívelhetne. Miltonnal, Tassoval stb. másképp vannak az angolok és az olaszok, mint mi a' magyar művekkel.

perbe akarná idézni Brassait; tegye meg, ha kedve tartja, de úgy hisszük, bajosan lesz nyertes.

„Ítélni csak ítélve tanul az ember,“ minthogy tehát irodalmi remek művek hijával vagyunk, az idegen irodalomnak remekeit fordításokban kell ismértetnünk közönségünkkel. Ha ezt és valameddig ezt nem tesszük, haszontalanul elmélkedünk vagy olvasunk elméleti könyveket. „Az ítélet fogalmakba, szókba öltöztetett *ízlés*; ez pedig a' kedélybe érzelembé átment, úgy szólva vérré vált *ítélet*, a' miből aztán világos, hogy az utóbbit az elmélet, az aesthetikák nem szülhetvén, az elsőt nem adhatják meg, miután a' szép, a' művészi fejtegetéseket, elemzéseket a' már kifejlett *ízlés* világánál lehet csak mind eredetileg folytatni, mind értelemmel, figyelemmel és igazi részvétellel kísélni.“

Kitűnván a' fordítások szüksége ('s valljuk meg, azt ennyire és illy mély okbul, legalább tudtomra, nem igen tűntette még fel más valaki), az a' kérdés támad: millyen a' fordítás? Az *hű legyen az eredetihöz 's nemzeties magyar*. Ezen felelet adásával ostromozza már Brassai azon számos magyartalanságok némellyeit, melyek kiforgatják a' magyar nyelvet a' maga sajátjából. Ezeket olvasni 's azután megint olvasni kell; 's ha jól felfogta az olvasó, mit mond Brassai, azután olvassa meg Arany *Visszatekintését*. A' kettő együtt segíti elő az ítéletet, valamint kiegészítik egymást.

Arany többi közt panaszolja, hogy „az etymologia, szokott nyelvtani értelmében, többnél több vizsgálót 's amúgy vaktában találgatót vonza körébe; de amaz eredeti értelem, hogy kelljen magyarul *igazán* (*ἐπίμωσ*) beszélni vagy írni, aránylag kevés méltatásban részesült . . . Nem kisebbítem a' szónyomozók érdemeit, de fájdalom, hogy míg a' „szavak egérfarkába“ olly makacsul kapaszkodnak, elhanyagoljuk a' *mondatot*; míg egyes halovány gyökök elhangzott értelmének földerítésén izzadunk, nem szentelünk hasonló buzgalmat mind azon árnyalatok összegyűjtésére, melyeket az élő nyelv a' szavakhoz kapcsol; míg elmések, többször túlelmések vagyunk a' rideg betű jelentéséből mindent kiokoskodni, a' szó-kötésben, stilben mintegy a' *véletlenre, ösztönre, kisebb nagyobb mértékben megromlott nyelvérzékiinkre hagyatunk*; röviden, csinálunk, építünk nyelvészeti rendszereket 's írunk minden egyebet is, *rossz* magyarsággal. Gyűjtjük a' tájszavakat; de az első esetben ha valamelly kitélt nemzetiesség szempontjából az élő

nyelv foruma elé akarunk vinni, felakadunk, mert nincs gyűjtemény a' tájshólásokra, értem, a' nyelv syntaktikai használatára egyes vidékeken, melly pedig különböző... A' gondolkozó stílista fenakad minden lépten, egy egyszerű ő vagy az bökkenőt gördít eléje, melly és mi elállja útját; nemis említve elhagyottságát az igeidők használatában, a' szenvedő forma körül: 's mellőzve az idegen ajak és toll gyötrelmeit, ha nyelvünk szókötési csinjátbinját el akarván sajátítani, szabályt keres, de nem talál. Bizony háladosabb munka lenne, kiaknázni az ép élő nyelv szólásbeli kincsét, addig, míg az irodalom lávája azt is el nem borítja, mint a' betű-*changirozás* bűvésze által homlokegyenest ellenkező rendszerek kártyavárat építgetni (tisztelet a' kivételeknek) a' szavak és hangok eredeti jelentéséről, származásáról stb." Ezen panaszra nézve találkoznak a' Figyelő és a' M. Nyelvész, de visszájára; mert mindenike azt gondolja, hogy a' másoknak kötelessége a' roppant hiányon segíteni. Ámde nagyon nehéz a' segítség, csak is *viribus unitis* lehet valamire menni. Azért bizonyosan nemcsak a' nyelvész, hanem a' stílista is köszönettel veszi, a' miket Arany a' *Visszatekintés* folytában egyes szólamokrul, p. o. *ellátni, valamit és valamivel bírni* stb. stb. mond; 's jövőre is csak azt ohajthatja, hogy Brassai és mások mentül sűrűbben szolgáltatassanak alkalmat a' Figyelő szerkesztőjének hasonló észrevételek folytatására.

Arany ezen *Visszatekintés*ben nagyon helyesen emlékeztet minket arra, hogy egy egy vidéknek tájnyelve nem lehet törvényhozó (lám ez is latinos = legislator, a' magyar *törvényszerző-t* mond vala), 's vagy azért is az egyes írók nyelvérzéke nem világos, nem biztos vezető. Gyűjtés, összehasonlítás itt az eszköz és mód. Hozzáteszem még, hogy nemcsak ezen eszköz és mód kellene, hanem részvétel a' gyűjtésben és összehasonlításban, meg várakozás, hogy ideje legyen az igazságnak az írói közönség meggyőzésére. Sokat kell nekünk *μεταμανθάνειν*, sokat épen *ἀπομανθάνειν*.

Brassai többi közt az idők használatát hozta volt fel, mellyről a' M. Nyelvész miatt tudakozódás kezdé támadni. Erre vonatkozólag Arany azt mondja: „Hogy mennyire szükséges, mielőtt „grammatici certant,” mielőtt valamit eldöntenének, állandó és szigorú törvénnyé szentesítenének, aesthetikai, költői szem-

pontból is hozzászólni, példát hozok fel rá. Tudjuk, hogy némelyek régiebb összes irodalmunkra hivatkozva, azon véleményt akarják szabállyá emelni, hogy a' *latin imperfectumot* csupán az az időforma fejezi ki nálunk, melly a' *praesens* meg a' *vala* összetételéből ered : „látok *vala*, írok *vala*.” Lehet igazok van. De a' költői nyelv, csak kissé hosszabb elbeszélésben is, visszaborzad ez örökös *vala*, *vala* szerkezettől, olly valami esetlen laposság, egyhangúság állana be ez által a' kötött beszédben, a' mi dictionk mostani fejlettsége után már nem is képzelhető; Tinódi nyelvét, rímeit volnánk kénytelen divatba hozni megint. Kazinczy — Petőfi egész irodalmunk rossz nyelven írott avas régiséggé válna, — a' görög hatos, valamint több lyrai mért és nem mért forma lehetetlenné; csupán döcögő alexandrin meg egykét hosszabb soru alak maradna lehetséges. Ám fordítsa valaki, például Ovid (Metam.) II-dik könyve kezdő sorait, versben, hexameterben úgy, hogy mindig *vala*-val tegye ki a' *latin imperfectumot*, 's a' régmúlta is hasonlóképp ügyeljen.

Regia solis erat sublimibus alta columnis,
 Clara micante auro, flammisque imitante pyropo,
 Cujus ebur nitidum fastigia summa tegebat,
 Argenti biformes radiabant lumine valvae.
 Materiam superabat opus. Nam Mulciber illic
 Aequeora caelarat stb.

„A' nap királyi palotája *magas vala* mellynek legtetejét ragyogó ivor *fedi vala*, kétszárnyu kapui ezüsthénnel *ragyognak vala*. Az anyagot a' mű *felülmulja vala* Mert Vulkán oda *kivészte vala* a' tengereket. . . . Tessék ebből nem hexametert, de általában csinos verset szerkeszteni, avagy csak némileg tűrhető változatosságot hozni az illy költői nyelvbe!”

Némi félreértésen látszik ez alapulni, 's azért a' veszedelem nem is akkora, mekkorának itt Arany festi. De menjünk lépést. Az én csekély tapasztalásom és belátásom szerint az *aesztetikai és költői szempont soha sem változtathatja meg az anyagot*. A' márvány nem válik téstávvá a' mű-vésü kedviért, sőt az töredékeny, eres, 's az ügyetlen véső gyakran elrontja a' legszebb darabot is. A' mű-vésünek feladata a' töredékeny, kemény márványbul faragni ollyan művet, hogy a' szem azt gondolja, tész-

tábul van készítve, annyira simuló lágy minden vonala. Ha a' vésü a' márvány természetén változtathatna, a' szobrász és bábsütő közt nem volna semmi különbség. Igaz könnyebb lenne anny a' mesterség : de mert nincs úgy, beérjük azzal, hogy a' bábsütőt bábsütőnek hagyjuk, a' phidiászokat pedig rendítő bámulattal tiszteljük. A' magyar költőnek anyaga, hozzá hasonlítván a' német vagy angol nyelvhez, bizony olyan, mint a' márvány a' tészta mellett; azért is előttem Vörösmarty, Arany phidiászok, midőn az angol és német költő, az anyagának könnyü voltánál fogva, inkább csak bábsütő. Ezzel csak annyit akarok mondani, hogy valóban *első és legszentebb dolog felismerni a' magyar nyelvnek, azon kemény márványnak, természetes mivoltát*; de a' világet sem szabad ezen mivoltán, a' művészet kedviért, csorbát ejteni. Ha tisztába van hozva (ez is szép némettség, mellyet a' bábsütés könnyüségébe való szeretetünk kapatott fel) a' magyar nyelv természetes mivolta, azután küzködjék vele a' művész, 's szerezzze meg izzadó homlokára a' koszorút.

Következzék most a' *magyar imperfectum*. Bábsütő nyelvész az, ki állítja, hogy a' latin imperfectum mindenkor magyar imperfectummal fejezhető ki. A' magyar nyelvész gondja, kitudni, ha van *imperfectumi alaka* a' magyar nyelvnek, mellyik hát az? miután Kazinczy — Petőfi egész irodalmából azt ki nem tanulhatjuk; azután mikor hol van dolga? végre mellyik alak járhat helyette, mikor akármilyen, teszem, művészi tekintetből, magát alkalmazni nem lehetne? 'S ezen háromféle kérdésre a' Magy. Nyelv. V. évfoly. 330—333 lapjain igyekezék szabatosan felelni, hol többi közt olvassuk, hogy a' *tud vala* alak magyar imperfectum levén „*igazán végtelen múltat jelent a' t u d a alak irányában*, p. o. „Midőn a' bírák *fejedelemkednek vala, lön éhség a' földön*.” „Egy udvarló lányra *akada*, ki a' folyosónak egyik ablakjára dőlven könyökével, *várja vala*, mig asszonya déleesti álmát kialunná,” Faludy. — Továbbá ott áll ez is : „Különösen a' *tud vala*-ra nézve kérdés, ha lehet-e más időre tekintet nélkül is használnunk, mint Fogarasi használá ezen mondatban : „A' Magy. Nyelv. némelly idő-alakra nézve épen ellenkezőjét *tanítja* annak, mit eddig *tartunk és követünk vala*.” Ebben Fogarasi mintegy az egész múltat választja el a' jelen időtől; ezt a' *tanítja* jeleli, amazt a' *tartunk és követünk vala*. A' latin nyelv használja így viszonyítás nélkül is az imperfectumot

(ott Caesarból van felhozva egy példa, de az Arany-idézte ovidiusi hely is állhatna, 's folytatólag olvassuk); régibb íróink ha ezt magyarra fordítják, bizonyosan élnek a' *tud vala* alakkal. Mind a' mellett én ilyenkor a' *tudott* alakot ajánlanám, mért ezt inkább oda valónak tartom." Ugyanott több helyütt megvan mondva, hogy a' *tud vala* alakot a' *tud* és *tudott* alakok helyettesíthetik, de soha nem a' *tuda* alak, valamint ez nem állhat a' *tudott* helyett és viszont. Tehát épen a' M. Nyelvészet tanítása szerint nem kell az Arany-idézte latin versekben előforduló imperfectumokat a' magyar imperfectummal fordítani.

Egyébiránt föltéve, hogy Kazinczy-Petőfi egész irodalmában hiányoznék valami igazi magyarosság, melyet az újabb tudomány napfényre hozna, azért nem volna-e szabad azt új irodalmunkba beigtatnunk, ha bár e' miatt amaz „avas régiséggé válna is." Én bátran állítom, hogy nemcsak szabad, sőt kötelességünk is azt tennünk. 'S van ilyenre már némi példa is. Az elvül áll, hogy úgy kell ejteni a' szókat, a' mint írjuk. Tessék már az új helyesírás szerint olvasni Kazinczy, Kisfaludy, Vörösmarty, szóval egész classicus irodalmunk verseit: nincs-e most száz meg száz ezer helyeken rövid szótag, hol azon írók hosszút tevének? Sőt nem is írtózunk az új kiadásokban elrontani verseiket az új helyesírásért. A mely hatosokat 's egyéb classicus idomu verseket az új helyesírás kényelme mellett csinálnak, azok Vörösmarty, Berzsenyi versei mellett nem bábsütők készítményei-e márvány szobrok mellett? Ha ennyit merünk valamiért, a' mit épen az etymologia nem helyeselhet: hogy ne lehetne mernünk behozni rendet abba, mit Kazinczy-Petőfi egész irodalmunk rendetlenségben hagyott?

Egyébiránt arra, mit a' Brassai-Arany cikkek sürgetnek, a' M. Nyelvészet is gyenge erejihez képest törekszik, 's ha a' következő évfolyam alatt a' synonymok és homonymok némi némi gyűjtését és értelmezését hozandja közre, azt fogja hinni, hogy nem hijába futott ez új évben is.

HUNFALVY PÁL.

Könyvismertetés.

Magyar nyelvtan, három tanfolyamban, született Magyarok számára. Vezédül (sic) tanodai használatra. *Nogáll János*, váradi kanonok, és isk. főfelügyelő. Nagyvárad. 1861. 8-rét. 104. l. Ára 40 kr.

Tankönyvi és nyelvtani irodalmunk egy új termékét szándékom ezen művecskében bemutatni, azon reményben, hogy utóvégre mégis tán sikerül szert tenni olly lapra vagy folyóíratra, mellyben tankönyveink hiányai- 's hibáirul tüzetesen és kimerítőleg értekezhetni elég tér nyílik; most hosszas fenékkerítés nélkül épen csak az ismertetni szándékozott munkáru! mondom el először azon megjegyzéseimet, mellyek reá nézve kedvezők, azután pedig, mellyek szerző úr nézeteitől eltérők. Hogy Nogáll úrral a' nyelvészködés tövises mezején van szerencsénk találkozhatni, hogy ebbeli fáradsága gyümölcsét néptanítói árvák és özvegyek gyámolítására áldozza fel: azt velem együtt kétségkívül elismerőleg méltányolja mindenki. — Azomban a' milly jól esett illy szép oldalru! kezdhetni a' nevezett műnek bemutatását: annyira sajnálom, hogy dicsérhető tulajdonságaibul illy hamar fogytam ki.

De lássuk mindenek előtt a' mű belső elosztását. A' nyelvtan három tanfolyamra oszlik, mellyeknek elseje tizenkét, másodika tizenhat, harmadika tizennégy leczkébül áll; mindegyikhez egy függelék van csatolva a' mondattanru!. Ismertetésül szolgáljon az első tanfolyam leczkéinek tartalma. 1. L.: Mi a' beszéd, szó, betű, és a' nyelvtan? 2. L.: A' betűk felosztása magánhangzókra és mássalhangzókra, rövidekre 's hosszúkra. A' kettős mássalhang-

zók, a' szó és szótag. 3. L. : A beszédrész, gyökszó, képzett és összetett szó. 4. L. : A' beszédrészek nemei, melyek ragozhatók; a' beszédrészeknek ragozás tekintetéből két osztályra oszlása : névre 's igére. 5. L. : Rag, ragozás; az utóbbi kétféle : név- 's igeragozás. 6. L. : A' kétféle névragozás : viszony-, és birtokragozás. Mikiént történik az előbbi, és hány a' viszonyrag. 7. L. : Mikiént történik a' birtokragozás, és ennek négy esete a' birtokos és birtokkülömbfélése szerint. 8. L. : Kétféle igeragozás az ige végzése (ikes, iktelen) 's alakjára nézve (határozott, határozatlan). 9. L. : Az ikés igék ragozási mintája. 10. L. : Az iktelen igék ragozási mintája a' határozatlan alakban. 11. L. : Az iktelen igék ragozási mintája a' határozott alakban. 12. L. : Mi a' képző. Függelék : Mi a' mondat, melyek részei, az állítmány megegyezése az alanyval, a' mondatban ezeken kívül más szóknak is előfordulása.

A' nyelvtani ismereteknek leczkékre való beosztása kezdő tanulók számára, nem szerencsétlen gondolat, mellynek valósítása azomban sokkal jobban sikerül, ha sz. határozottan tisztában van magával, milly tanulók számára ír, és ezeknek melly nyelvtani ismeretek előadása és előadási mód szükséges, ha a' könnyen felfogható értelmezést nem a' meghatározások ingatagságában és kétértelmű tökéletlenségében, hanem a' dolog természetének egyszerű elbeszélésében keresi, ha már régen kiavult nyelvészeti tudószkodásait bölcsen mellőzi, ha keresett czikornyás szavai helyett egyszerű, de magyaros beszédet használ stb. stb. — Nem akarok nagy súlyt fektetni rája, de említetlenül még sem hagyhatom sz. úrnak ezen és hasonló meghatározásait : „A' hangokat ha leírjuk jegyekkel, az illy írásbeli hangjegyeket betűknek nevezzük.“ A' tanításnak egyik czélja a' gyermeket öngondolkodásra ébresztetni; már ha ezt csakugyan megtesszük, vajjon az elevenebb felfogású tanuló nem fog-e illy gyarló meghatározás után az egészen más, hangjegyekre — a' kótákra — is gondolni? Bajosan hiszem, hogy nem. Azomban már nemcsak hiányos, hanem egyenesen hibás sz. azon tanítása, hogy „A' hány hang hangzik valamely szóban, annyi részből áll a' szó, azaz annyi tagja van a' szónak.“ Ezt már N. úr maga sem hiszi, hacsak a' szegény árva mássalhangzókat annyira nem akarja degradálni, hogy, hangjegyekül se fogadja; úgyde ez sz. saját szavaival ellenkezik : hiszen ő a' mindenféle hangok írásbeli je-

gyeit nevezi a' föntebbiek szerint bötüknek, és ezek közzé mégis csak befogadta a' mássalhangzókat. A' IV. leczke elején azt mondja: „Minden szó egy-egy beszédrész.“ Azután ismét hozzáteszi: „A' névelő és névutók nem beszédrészek, hanem beszédrészek járulécai.“ Elég legyen itt a' gyakor ellenmondásokra utalni; a' névutókat illetőleg lásd Hunfalvy könyvismertetését ezen folyóirat jelen évfolyamának 421 és 422. lapjain; ugyanott vannak helyreigazítva a' ragok és képzők hibás meghatározásai is, melyeket sz. az V. leczkében hoz föl. A' VI. leczkében ismét egész bal felfogással két névragozást különböztet meg, ú. m. viszony- és birtokragozást, és kétféle ragokat, ú. m. viszony- és birtokragokat; ugyanezen baklövést ismételve találom a' második tanfolyam VI. leczkéjében is. Megsokallá sz. úr maga is ezen erős beszédjét, legalább ezt látszik mutatni a' II. foly. VII. leczkéje, hol így szól: „A birtokragok által azt fejezzük ki, hogy valaki valamivel bir“, — a' birtokos birja a' birtokot. — — A' birtokragok is bizonyos tekintetben is viszonyt állapítanak meg, tudniillik jelentik, hogy a' birtokos minő viszonyban áll a' birtokkal.“ Lám, hogy ráviszi az igazság! Soha sem bírom megfogni, milly didaktikai bölcsesség is lehet az, melly sz. úrral ezen túlélés megkülömböztetésre vezette; mert a' dolgot alaptalan tudákoskodása által a' gyermek előtt könnyebben felfoghatóvá csakugyan nem tevé. Igen kár volt tehát csomót keresni a' kákán. Továbbá az I. foly. IX. leczkéjében egész keleti kényelemmel bolygatatlanul hagyja az időalakok chaoszát, ott szerepelnek a' jelentő mód jövő ideje gyanánt: *aggódni fogok és aggódandom* (sic); a' parancsoló mód jövő idejéül (?) *aggódandjam, aggódandjál* stb.; a' föltételes mód jövő idejéül: *aggódni fognék és aggódandnám* stb. A' részesülők közt pedig az *aggódva, kérve*-féle alakokat ezen megjegyzéssel látom megtoldva: igehatározói minőségben. Tán nem tartja sz. úr ezeket valódi részesülőknek, hanem csak részesülői igehatározóknak? Válaszul erre hoszszas fejtegetés helyett lásd Révai Antiquitásainak 149. 312. és köv. valamint Magy. Nyelv. I. évf. 185 lapját. — Teljesen megfelel az öregebb harmadik tanfolyam fiatalabb édes testvéreinek. Ha akadémiai székfoglaló értekezést írni lett volna sz. szándéka, még akkor is alig áll hatalmában philologiai műzsáját ékesebb hangon beszéltetni, mint ezt eme' munkában teszi, mellyrül teljes önelégteliséggel így ír: „Hivatalom folytán a' mondhatója vagyok, hogy

született magyar tanonczok (sic), tíz-tizenkét éves leányok is, milly könnyűséggel vesznek erőt (nem a' német : sich bemächtigen, der sprache mächtig werden-féle szólások hü visszhangja-e?) a' magyar nyelvtan sajátságain és nehézségein, ha hogy a' nyugati nyelvek rájáának mellőztével *egyenest a' magyar nyelv keleti természetének alapján tájékoztatnak.*“ Egy pillanatig sem akarván kételkedni a' fényes sükerben, melyet sz. úr itt említ, azt inkább munkás buzgóságának, mint nyelvtana jelességének tulajdonítanám, vagy megfoghatatlan tüneménynek vagyok kénytelen nyilvánítani. Mert azt nem bírom elhiteni magammal, hogy illy sántító meghatározások segélyével valami nagy könnyen vehetne a' tanuló erőt a' keleti természetű magyar nyelv sajátságain és nehézségein : „Midőn azon tehetségünket, mellyel gondolatainkat kinyilatkoztatjuk, nyelvnek mondjuk, ezzel — — értjük lelkünknek egyik legbecsesebb tehetségét stb.“

És valamivel alább ugyan a' 43 lapon : „A' hang még nem szó, annál kevésbbé beszéd. A' hangban kell, hogy értelem legyen ; úgy lesz belőle szó.“ Községes eszü ember arra oktatja tanítványait, hogy a' nyelv nem tehetség, hanem a' gondolkodó szellemnek tagolt hangok által eszközölt nyilatkozása ; mert ha az nem volna más, mint tehetség, mellyel gondolkozunk és gondolatainkat szavakba vagyunk képesek öltöztetni : úgy sz. szavajárása szerint aligha lehetne keleti és nyugati nyelvekről beszélni, minthogy ezen tehetség az emberekben egy és ugyanaz. Már pedig a' nyelvek különbözősége mindenkinek nagyon is szembetűnő. Továbbá : az állati és emberi hang különbségét nem abban kell keresni, hogy az ember hangjában értelem vagyon, melyet sz. úr először fedez fel, hanem a' hangok tagoltsága- vagy tagolatlanságában. Azután mi czélbul beszéll sz. úr. tíz-tizenkét éves leánykáknak tudósabbnál tudósabb dolgokat a' magyar „írázatrul“, Lonkayék egyszerűsítő helyesírásáról, Somogyi Károly bölcs tanácsadásairul, a' keleti 's olasz népek történetéről? Vagy nem hiszi 's tapasztalja ezt nehéz leczkének olly tanulók számára, a' millyeneknek használatára szánta iskolai, vezédjét?

Már miután az eddigiek szerzőt mint tankönyv-író tán nagyon is eléggé megismertették, lássuk nyelvtudományi elveit és ismereteit gyakorlati alkalmaztatásukban. „Van a' magyar nyelvben — így szól sz. nyelvtudományi bölcsesége — hasonlólag a'

keleti, nevezetesen az arab nyelvhez, bizonyos széphangzású *n* (nun paragogicum az arab nyelvben), mely nem rag ugyan de mégis rag gyanánt függed a' szókhöz pl. *az+on*, *ez+en*, *megy+en*, *hisz+en*, *tesz+en*, *lesz+en*. Ebből megérthető, mikép lett a' *leve*, *teve*, *veve*-féle aligmúltból *lön*, *tön*, *vön*; t. i. elaltatván a' *v-t*, a' *lő*, *tő*, *vő*-höz a' széphangzású *n* függedt = *lön*, *tön*, *vön*." Ugyanezen antediluvianus tudóskodás ékesíti az 53. lapot is: „Hasonlólag az arab nyelvhez a' magyar nyelv hosszú hangzóiban is egyegy *v* vagy *j* nyugszik, mely ragozás vagy szóképzés alkalmával ismét feléled; és viszont az illy nyugvó *v*, ha rövid hangzóval jár, hosszú hangba átolvasztva el is nyugszik pl. *lé+ek*, *lé+es* = *levek*, *leves*." Aligha nehezítette volna sz. úr tanítványainak a' dolgot, ha az utóbbi szók ragozását illetőleg a' magyar nyelvnek történetét hozza föl magyarázásul, miszerint t. i. ezeknek eredeti alakja *lev(e)*, *nev(e)* stb. ebből elesvén az utolsó magánhangzó, ez a' belhang megnyújtása áttal pótoltatott, némelly szókban ezen fölül a' *v* az előtte álló hosszú hangzóba beléolvadt, ragozás alkalmával azomban, ha a' rag vagy képző önhangzóval kezdődik, a' szó eredeti alakja használtatik ismét. Igen érdekes lett volna ezen szók miképen ragozásából eredeti alakjukra következtetni, mire a' régi nyelvmemlékek szolgáltak volna ismét megdönthetetlen bizonyossággal. Sokkal nagyobbra becsülöm e' folyóirat t. olvasóinak idejét, semhogy mind azon képtelenségek részletes fölhordásával akarnám elpazarolni, mellyek e' művecskében csak úgy hemzsegnek. Curiosum gyanánt azért csak egy-kettőt említek szófejtéseiből: *tör+eb* = *darab*; ebben N. úr szerint *b* a' képző; *cz* kicsinyítő főneveket alkot, mint *ér+cz* (hát a' német *erz*?) *ít+cze* stb.; *d* mellékneveket alkot: *mor+d* (mert *morog*), *szab+ad* melly szó azt jelenti, a' mi meg van *szabva*; a' mi szabály ellen van, az nem szabad, az tilos; a' *d* képző *and end* alakban igéket alkot jövő idő jelentőségével. Jellemző ugyan sz. úrnak abbeli paradox képzőfejtése, miszerint a' tehető igéket alkotó hat het képző összetett 's áll *ha'* és *t(esz)* képzőkből: leghevebben mutatja mégis nyelvészkedési cynismusát az, hogy midőn azt állítja, hogy az *and end* nem a' latin nyelvből van általvéve, a' lap alján Révai nagy grammatikáját idézi bizonyossággal; és holott az idézett 764. laptul egész a' 780-ikig megczáfolhatatlanul az van bebizonyítva, hogy az *and end*-es alak soha sem vehető egyszerű jövőnek, hanem föltételesnek: mégis azt mindig a' jelentő mód

jövője gyanánt szerepelteti! Miként lehet azután sz. úrnak elhinni azt, hogy — mint ő mondja — *Révai és Nagy János* nyomdokain indult? A' nyelvtudomány jelen állásának cynicus ignorálása, alaptalan tudáskodásnak a' tudomány ürügye alatt a' legelemibb nyelvtanba való becsempészése, nagy láрма 's vásári munka, vagy tán ezeket hiszi Révai 's Nagy J. nyomdokainak? Holmi odabigyesztett vezéd, alapvonalom, hangály, irászat tanoncz, a' mű gazdaszata (*oeconomia libri*, magyarul: a' mű belső elrendezése 's szerkezete) stb. szókkal legföljebb tudatlanoknak köthetjük be szeméit: hozzáértők előtt sumus derisui.

Nekem pedig ne vegye rossz néven a' t. olvasó, ha teljesen kifogyva önmegtagadásombul, képtelennek vallom magamat regisztrálni és tüzetes részletességgel czáfolgatni azon töméntelen nyelvtudományi kontárkodásokat, mellyek hogy olly nagy számmal illy kicsi műben megférnek, — csudálva csudálom. Isten velünk.

LAUCHSZ LŐRINCZ.

Philologiai jegyzetek.

1.

Il. E, 31 és 455 : Ἄρες Ἄρες βροτολογιῇ μαιφόνε, τειχεσιπλήτα.
Így a' hagyomány. V. ö. Lucillus Anthol. Pal. XI, 191, 1. Ἄρες Ἄρες
βροτολογιῇ μαιφόνε, πάνεο κουρεῦ τέμνων.

Bekker Ixion nyomán Ἄρες ἄρες-t ír Ἄρες Ἄρες helyett 's
összehasonlítja Il. 1858. kiad. 430. lap. ezekkel : Πρόθοος θοός B
758; ἐν προδόμῳ δόμον δ 302; Theocrit. 7, 99 Ἄριστις — μέγ'
ἄριστος; nec abludunt — úgymond — γούνων γοννάζεο X 345, κά-
κον κεκακωμένον δ 754.

V. ö. Ameisnak Odys. γ 272 vhez, a' 2. kiad. anhang-jában
adott jegyzetét.

Hogy Ἄρες Ἄρες-t meg kell hagynunk, bizonyítja Martial.
IX. 11, 10—15.

Nomen nobile, molle delicatum
Versu dicere non rudi volebam :
Sed tu syllaba contumax repugnas.
Dicunt Eiarinon tamen poetae,
Sed Graeci, quibus est nihil negatum,
Et quos Ἄρες Ἄρες decet sonare.

2.

Virgil. Aen. I, 402. Dixit (értsd : Venus) et avertens rosea
cervice refulsit.

Tudtomra még senki sem vette észre, hogy e' jelenet leírása-
kor az Ilias 3. énekének hasonszerű jelenete lebegett Virgilnek
szeme előtt. Mind a' két költemény említett helyén a' szépség isten-

nőjéről van szó, a' mint más alakot vesz föl 's úgy jelen meg annak, kit valamire bírni akar. De nem marad ő ismeretlen, mert elárulja nyakának szépsége. V. ö. Γ 396 καὶ ῥ' ὥς οὖν ἐνόησε (értsd Ἐλένη) θεᾶς περικαλλέα δειρὴν, στήθεά θ' ἰμερόεντα καὶ ὄμματα μαρμαίροντα, θάμβησέν τ' ἄρ' ἔπειτα, ἔπος τ' ἔφατ' ἐκ τ' ὀνόμαζεν. Még Aeneastól anyjának tett szemrehányása is emlékeztet Homérra. V. ö. Aen. I, 405. Ille, ubi matrem adgnovit, tali fugientem est voce secutus: quid natum toties, crudelis tu quoque falsis Ludis imaginibus? és Γ 399 δαιμονίη, τί με ταῦτα λιλαιέαι ἡπεροπένειν;

3.

Az Anakreonnál való hanghézag.

Anakreonnál a' hanghézagot (hiatust) e' következő helyeken találjuk.

LXXIII.

Βούλεται αὖ περοπένες ἐφ' ἡμῖν εἶναι.

XCIV.

Οὐ φιλέω, ὅς κρητῆρι παρὰ πλέω οἰνοποιάζων.

ἀλλ' ὅστις Μουσέων τιν καὶ ἀγλαὰ δῶρ' Ἀφροδίτης
συμμίσγων ἐρατῆς μνήσκεται εὐφροσύνης.

CI.

Ἄρης δ' οὐκ ἀγαθῶν φεΐδεται ἀλλὰ κακῶν.

CII.

Οὗτος Φειδόλα ἵππος ἀπ' εὐρυχόροιο Κορίνθον.

CIII.

Σάν τε χάριν, Διόνυσσε, καὶ ἀγλαὸν ἄστεϊ κόσμον.

CIV.

ἐκγονοὶ ἐστάσανθ', οἷς χάριν ἀντιδίδον.

CX.

Πρόφρων Ἀργυρότοξε δίδον χάριν Αἰσχέλου νιφ̃.

CXII.

Τέλλι α ἰμερόενια βίον πόρε Μαιάδος νιέ.

Ezek után ítélve Anakreon azt a' szabályt követi, hogy a' hanghézag csak a' hangapályban (thesisben) fordulhat elő 's akkor engedtetik mag, ha az őt képző szók elsejének végszótaga mértékileg ugyan hosszú volna, de általa megrövidül.

XCIV. οὐ φιλέω ὄς-ról még azt jegyzem meg, hogy ritka példa a' hangzó előtt való egybeejtés (synizesis) megrövidülésére. V. ö. II, A. 15. vhez írt jegyzetemet.

4.

Anakr. CXII, 1. Bergk szerint :

Τέλλιδι ἰμερόεντα βίον πόρε Μαιάδος νιέ.

A' Cod. Pál.-ban, a' mint Paullsen az Anthol. Graecához közlött variánsok 26. lap. tanúsítja, *τελαίαι* vagyon (a' szó megrongált voltának a' jele). En *Τέλλια*-nak írom, a' mint már Reiske is tette, egyetlen egy *A*-t változtatván *A*-vá.

Τέλλιδι, a' mit Bergk következtet, nemcsak hogy két bötünek 's a' hagyományozott ékezetnek megváltoztatását kívánja, hanem ellene van a' 3. alatt megmutatott versmértéki törvénynek is, mely szerint Anakreon meg nem engedte volna magának a' rövid végtagu *Τέλλιδι* után a' hanghézagot.

5.

Anakreonnak új daltöredéke.

Müller Otfried Károly, Gesch. der griech. literatur I, 326. lap. hol a' Teosziaknak Abdérába költözéséről szól, ezt mondja :

Bei dieser fahrt war auch Anakreon unter seinen landsleuten, wie die alten bezeugen; er selbst nennt Abdera der Teier schöne niederlassung.

A' hozzá idézett hely Strabo XIV. 644. lapon van 's így hangzik :

Καὶ ἡ Τέως δὲ ἐπὶ χερρονήσῳ ἴδρται, λιμένα ἔχουσα· ἐνθενδ' ἐστὶν Ἀνακρέων ὁ μελοποιός, ἐφ' οὗ Τήιοι, τὴν πόλιν ἐκλιπόντες εἰς

"Αβδηρα ἀπέκησαν, Θρακίαν πόλιν, οὐ φέροντες τὴν τῶν Περσῶν ἔβριν, ἀφ' οὗ καὶ τοῦτο εἴρηται.

"Αβδηρα καλὴ Τητῶν ἀποικίη.

Ha Müller állítását Strabo szavaival összehasonlítjuk, látjuk hogy ő e' kútforrásból többet merített, mint meríteni lehet.

Mi azomban e' szavakat illeti: *"Αβδηρα καλὴ Τητῶν ἀποικίη*, magam is azt tartom, hogy Anakreonról erednek; de soha sem fogja senki olly határozottsággal és minden megokolás nélkül Anakreonéinak nevezhetni, mint azt Müller teszi.

Az okokat, melyekből következtetésemet veszem, a' szavaknak részint alakjában részint tartalmában találom.

Először éppen olly helyen vannak idézve, hol Anakreonról van szó, 's egy rá nézve fontos eseményre vonatkoznak.

Másodszor olly verset képeznek, melly minden tekintetben Anakreon költészetével összhangzó, úgy hogy semmi esetre sem fogunk egy távolabbi költőre gondolhatni, hanem a' verset anakreoni daltöredéknek tartani.

Ezt annál hajlandóbb vagyok tenni, mivel Strabo idéz anakreoni helyeket (XIV. 633. 661.) 's Hecker a' Strabo XIV. 638. lapon álló közmondásról: *ἔκρητι Συλοσῶντος ἐνρυχωρίῃ*-ről is azt következteti, hogy anakreoni (Philologus V, 506).

Valamint e' közmondás, úgy:

"Αβδηρα καλὴ Τητῶν ἀποικίη

csonkítatlan szökő hármasméter (trimeter jamb. acatalectus) t. i. *καλὴ* első szótaga hosszú, mi egészen Anakreon használata szerint való; mert minden töredékében, hol e' szó előfordul az *α* hosszú szótagot képez.

Így a' XXII. töredékben:

Σίμαλον εἶδον ἐν χορῷ πηκτίδ' ἔχοντα καλήν.

Egy lejtő-szökő négyes-méter (tetrameter choriamb.) második helyen kettős szökővel (dijambussal).

LXIV. töredékben:

μελετῶμεν ἀλλὰ καλοῖς.

Egy anaklomenosz. V. ö. Tan. lapok 1860. 191. lap. írt jegyzetemet.

LXXI. tör.

οὔτε γὰρ ἡμετέρειον οὔτε καλόν.

Egy encomiologicum. V. ö. Bergk Anacr. pag. 51. sq.
Az LXXV. tör. 3. vben.

ἴσθι τοι καλῶς μὲν ἂν τοι τὸν χαλινὸν ἐμβάλοιμι.

a' κα szótag a' hangapályban áll, hol akár hosszú akár rövid szótagnak van helye.

De az eddigiből azt a' következtetést vonhatjuk, hogy Anakreon mint sok másban úgy ebben is Homérrel tart, kinél καλός első tagja mindenkor, valamint az igehatározó καλῶς-ban is hosszú. Lásd Odyss. β, 63 : οὐ γὰρ ἔτ' ἀνσχετὰ ἔργα τετεύχεται οὐδ' ἔτι καλῶς.

A' legszigorúbb ellentétet képezi e' tekintetben az attikai szójárás. Ez a' καλός első szótagát mindenkor röviden ejti. Bizonyossága annak, hogy ama' vers nem attikai hanem ioniai termék; és hogy joggal írók, valamint Meineke is, ἀποικίη-t a' hagyományozott ἀποικία helyett.

A' versnek szójárása tehát ugyanaz, mely Anakreoné. Végre még azt kell bebizonyítanunk, hogy a' versalak sem idegen előtte. Mutatják pedig azt a' következő Anakreontól való hármas-méret.

LXXXIV.

στέγης τε μῶνον καὶ πυρὸς κεχηρμένους.

LXXXV.

Πάλαι ποτ' ἦσαν ἄλκιμοι Μιλήσιοι.

és LXXXVIII.

κοὺ μοχλὸν ἐν θύρῃσι διέψιν βαλῶν.

6.

A' görög történelemről szóló legjelesebb munka kétség kívül Grote-nak „*History of Greece*“-e. De semmi sem levén hibátlan a' világon, e' munkában is találni olly dolgokat, melyek helyreigazítást szükségelnek.

Illyen például az, mit Grote (a' Meissnerféle fordítás szerint) II. köt. 483. lapján állít. Értsem a' következő helyet :

„Von diesen unglücklichen städten, welche so den herrn wechselten und in eine härtere unterwerfung geriethen, verdienen zwei besondere beachtung — Teos und Phokäa. Sobald die bürger der ersten einsahen, dass die um ihre mauern herum aufgeworfenen erdwälle weiteren widerstand unmöglich machten, schifften sie sich ein und wanderten aus, einige nach Thrake, wo sie Abdera gründe-

ten — andere nach dem kimmerischen Bosporus, wo sie Phanagoria anlegten: *ein theil von ihnen muss aber zurückgeblieben sein und die wechselfälle der unterjochung hingenommen haben, weil die stadt in späteren zeiten noch bevölkert und auch noch hellenisch war.*

Szól pedig Grote azon időről, mellyben Kyrosz vezére, Harpagosz a' kisázsiai városokat 's nevezetesen Téoszt megvette, mi a' 60. Ol. körül történt.

Hogy a' téosziak Thrakiába kivándorolván Abdérát már előtalálták 's azt csak elfoglalták 's följújtották, bizonyítja Eusebius Chronicon Canonja, mellyben olvassuk, hogy Abdéra a' 31. Ol. 2. évében alapított.

OL. AA. 2. *Λάμψακος καὶ Ἀβδηρα ἐκτίσθησαν.*

Hieronymus Chron. Euseb.

OL. XXX. 2. Lampsacus condita et Abdera.

Továbbá Herodot. I, 168: *Παραπλήσια δὲ τούτοις καὶ Τήιοι ἐποίησαν ἐπεὶ τε γὰρ σφρων εἰς χῶματι τὸ τεῖχος Ἀρπαγος, ἐσβάντες πάντες ἐς τὰ πλοῖα, οἴχοντο πλείοντες ἐπὶ τῆς Θρηκίης καὶ ἐνθαῦτα ἔκτισαν πόλιν Ἀβδηρα, τὴν πρότερος τούτων Κλαζομένηος Τιμήσιος κτίσας οὐκ ἀπώνητο, ἀλλ' ὑπὸ Θρηκίων ἐξελασθεὶς τιμὰς νῦν ὑπὸ Τήϊων τῶν ἐν Ἀβδήροις ὡς ἦρως ἔχει.*

Bizonyítja Strabo is a' philol. jegyzeteim 5. száma alatt tárgyalt helyén, a' hol egyszerűen azt mondja: *Τήιοι τὴν πόλιν ἐκλιπότες εἰς Ἀβδηρα ἀπώκησαν*, tehát a' már létezett Abdérába.

Hogy a' Téosziak egy része othonn marad legyen, szintén hamis következtetés, mert Herodot azt mondja, hogy *mind* kivándoroltak, *ἐσβάντες πάντες ἐς τὰ πλοῖα*. Hogy pedig Téoszban a' későbbi korban is laktak és pedig görögök, azt megfejtí Strabo XIV. pag. 644. *πάλιν δ' ἐπανήλθόν τινες αὐτῶν (ἔρτσδ Τήϊων) χρόνῳ ὕστερον.*

PONORI THEWREWK EMIL.

Nyelvészeti hulladékok.

23) Kép, képen.

A' *kép* szónak tudvalevőleg két jelentése van: *effigies* meg *facies*. Azt a' kérdést itt nem akarom támasztani, hogy melyiket illeti leginkább az eredeti prioritas; de igen is azt, hogy a' *modus*, *ratio* jelentésére használt *kép* szó ezekben: *miképen*, *ekképen*, *ként* (ebből: *képént*, *képint*) melyikhez a' két fentemlített jelentés közül áll legigazabban. Első tekintetre úgy látszik, hogy a' *mi-képen* stb. leg-egyenesebben qua *effigie*, azaz qua *specie* = qua *ratione* jelentésből magyarázható, sőt hogy a' *miképen* jelentésének ilyen alapja: qua *facie* (a' *facies*-t szorosan arczrul értve, mint magy.: sovány képe van, képéből kikelt, hordd el azt a' rút képedet stb.) aligha alkalmas a' qua *ratione*, quomodo-féle jelentésnek kikerítésére. Azomban mondhat erre valamit a' török *jüz* szó használata, mely magában szintén *képet* azaz *facies*-t jelent. Dsa'fer Pasa kronikája 14. levelén olvassuk: „Ahmed Efendi dakhī *latife jüzünden*, beli bize gerekli, emma szize dejil-idi. Mukaddar bøjle imis, csäre jok — dejü dsevâb verdi.“ = Ahmed Efendi meg *tréfa-képen* (szó szerint: *képérül*) azt felelé: nekünk ugyan kellő ember vala, de nektek bizony nem az. Azomban a' sors így végezte, azon nem lehet segíteni.“ Ugyanott kissé alább: „Bize *csok jüzden* rakhneszi dokundu.“ = Nekünk *sok-képen* (szó szerint: *sok képrül*) kárt tön (tkp. nekünk v. hozzánk sokképen az ő kára = kártétele ütődék).

E' szerint tehát mégis lehet, sőt igen valószínűképen úgy van, hogy a' *facies* (arcz)-féle jelentésből származik az átviteles *modus*, *ratio*-féle ezekben: *miképen* stb.

24) Tám-ad. Vám.

A' *tám-ad* ige, úgy látszik nekem, képződésére nézve (mert hogy nem eredeti gyökige azt látja mindenki) — egészen ad normam *folyam-od(ik)*, *vetem-ed(ik)* alakult, mellyek *am*, *em* képzőjü névszókból származó denominativ igék. A' külömbség csak az volna, hogy míg a' *folyam-od*, *vetem-ed*-ben az *am*, *em* képző előtt még tisztán kiválik az egyszerű alap-igetörzs (*foly*, *vet*), a' *tám-ad* v. *tám-od*-ban csak az *m*-es névszóalak válik ki az igeszármaztató *ad*, *od* képző előtt. Hát hol van és millyen a' *támad*-ban is az *am* képző előtt való, és állásánál fogva a' *foly*, *vet* igéknek megfelelő alapige? E' bizony a' *tám*-ban rejlik, azaz benne van, ha nem is úgy fordítja ki elejét utaját mint a' *foly*, *vet* a' *folyam*, *vetem*-ben. Hadd vegyem ki egy kissé e' rejtekéből.

Ha a' *tám*-ban az *am* képző van, kell hogy annak hangzója az *tám*-beli hosszú *á*-ban az egyszerű ige önhangzójával összevonódott legyen. Illyen összevonáskor pedig, mint tudjuk, még közbeeső némely mássalhangzó is kiszoríttatik, különösen a' magyarban *h* és *v*; v. ö. *tét* = *tév-et*, *vét* = *vév-et*, *fúl* = **foh-ul*, tör. *bogh-ul*. — Ezek szerint azt gyanítom, hogy a' *tám*-beli alapige, mellyhez *am* képző járult **toh* vagy **tov*, és az így keletkező *toh-am*, *tov-am* szintűgy lett volna *tám á*-val, mint *tév-et* (azaz *töv-üt*) lett *tét é*-vel. Még meg lehet itt jegyezni, hogy a' *tev* szintén **teh* lehetett, a' finn *tek* gyökalak szerint, még pedig előbb *teh* mint *tev*; mindenesetre a' *v*-je eredetibb gutturalisból fejlődött.

Megvan-e még illyen **toh*, **tov* igének egyéb valami látható nyoma a' magyarban? — A' magyarban illyent nem látok, de látom a' törökben a' **toh-ni* igének legszebben virágzó hasonpárját: *togh-mak* (oszm. *dogh-mak*). Ennek jelentése: nascor, orior a' napról mondva, épen a' mint a' magyar nyelv is tud *nap-támadat*-rul; a' megfelelő csuvas *tog*-nak pedig meg az általánosabb „*prodiere*“-féle jelentése van (mire a' szorosabb török *csik-mak*-ot használ), a' melly tókélletesen a' *támad* jelentéseit magában foglalja.

Így tehát — a' török nyelv egybevetésével megint egygyel szaporodott volna a' magyar egyszerű gyökigék száma: magy. **toh-ni* = tör. *togh-mak*, mint **foh-ni*, = tör. *bogh-mak* (vö. *foh-áskodni* a' mi nagy valószínűleg ide tartozik).

El nem hallgathatom e' helyen még a' magyar vám szórul azon sejtelmemet, hogy az talán nem egyéb mint **vov-am* azaz **vév-em* (*vöv-äm*, a' *venni* igétől), mélyhangu páralakja.¹⁾ Nem hiszem hogy vám kölcsönvett idegen szó volna, mert a' perzsa vám mellyet Gyarmathi (Vocabularium. Bécs 1816) rá fölhoz „kölcsönvett“ pénzt jelent, a' vectigal pedig *báds*. Hogy a' vám, vectigal a' *venni* igétől ok- és természetszerűen elnevezhető, nem szorul sok bizonyításra; de érdekes erre nézve egy török író- (Nesri)-beli helyet egybevetni, hol valaki Oszmán Gázinak a' vám-ot magyarázza, hogy micsoda az. Közöltem ezt a' török olvasmányokban M. Nyelv. VI, 68. Ott így van: Oszman Gázi monda: „Vám (az eredetiben a' perzsa szó: *báds*) mi az? Amaz felele: Mindenki a' ki a' vásárra terhet visz, attul egy kis pénzt *vennék* (*al-mak*, *venni* igével). Oszman Gázi monda: Hé ember, van-e e' vásárra jövőkben *alim*-od (*al-mak* igétül, mintegy **vév-em*, *vém*, ugyan az *am*, *em* képzővel)²⁾ hogy tőlük pénzt akarsz venni?“ — Vám tehát, ha sejtelmemnek van valami alapja, körülbelül *vétel* volna, és aztán az a' mit megvesznek az *embereken*. — Mondom hogy magam sem tartom még elég biztosnak e' fejtegetést, Lugossy úr sem hozza még fel a' Hangrendi párhuzam példái között. Némileg még szólhat mellette hogy az *am em* mel való képződések hajdanta a' magyarban gyakrabbak lehettek; sok illyennek már vagy alapigéje tűnt el (*tet-em* Pázmánynál: belső külső *tetemek*, mellyekkel az isten az embert fölékesítette; *szám*, törökből fejtegetve = **szah-am*), vagy csak további képzőkkel alakult szókban maradt meg (*vetem-edik*, *futam-odik*, *félem-edik*); a' vám szóban megint a' különösebbre szorítkozott jelentés volna az, a' mi — ha sejtelmem igaz — némi alakbeli változás mellett a' millyen alapigétül miképen eredetét elhomályosította volna.

¹⁾ V. ö. *fergeteg* — *forgatag* stb.

²⁾ Így egészen szó szerint: *bu bazara gelenlerde alimîn-mî* (*alim-îng-mî*) *var?* M.Ny. VI, 68. kissé szabadabban fordítám, hogy érthetőbb legyen: *van-e vételre jogod e' vásárra jövőkön?*

25) Török *il* (nép); *tik-mek* (szűrni) a' magyarban.

Ritkán vagy talán csak egyszer fordul elő a' régi magyarság emlékeiben egy szó, mellynek nem szabad elkerülni figyelmünket. A' Toldy kiadta Régi magyar Passio 177. lapján ez olvasható: „el-jűnek az romaiak, elveszik a' mi *eleinket* és tartományinkat.“ Toldy úr megjegyzi, hogy az *eleinket* helyén a' Vulgatában „gentem“ áll. Ám milly szép találkozás. A' törökben van kétféle *il* (oszm. *el* is): az egyik az *ilik* elő, első, *ilerü* (*ilgerü*) el-é, el-ébb, előre gyökszava; a' másik meg egybefoglalt „népet“ téptörzset, nemzetséget teszen, 's innét később magára az „ország“-ra is vététt át p. o. *Rüm-ili* tkp. Rüm-országa. A' magyarban e' két tör. *il*-nek megfelelőleg volna tehát az *el*, ezekben: *el-ő*, *el-ött*, *el-é* stb., meg a' fentidézett helyen találtató *el*. Az *eleinket és tartományinkat*, úgy látszik, annyit teszen mint: „nemzetségeinket és tartományainkat.“

Szintén a' Régi magyar Passióban még egy magyar gyökigét vagy ezt tisztán kiténtető egy igeszót találunk, melly gyökige kü-lömben csak a' törökben divik egyszerű igeként. A' 215. lapon ez van: és nagy sokszor az töviskek az ő áldott lábait *megtüdesték* vala.“ Értelme világos, hogy t. i. = „szürdosták“, mint Toldy úr is megjegyzi. Világos a' képződés is, melly a' *ver-des-ni*, *fog-dos-ni* féle igék analogiája szerint, egy *tü-ni* egyszerű igére enged követ-keztetni, melly teljességgel nem egyéb mint török *tik-mek*, (oszm. *dik-mek*) szűrni, beszegezni, 's a' tüvel való szúrástól: varrni. Lát-juk itt a' török *k*-nak ugyan olyan eltűnését, millyen többször a' szók végén tapasztalható; p. o. tör. *jilik* magy. *velő*, *bitik*, m. *betül*.

26) Szinület, színültibe.

A' magyar nyelvújításban nem egyszer tapasztaljuk, hogy nagyobb-nak képzelték a' magyar nyelv szegénységét mint a' mily-lyen nagy az — hál' istennek valóban volt, ha csakugyan volt. Példa erre a' *fölület*, *fölületes*, *fölületesen* = *oberfläche*, *oberfläch-lich*. — Csak hogy el nem söpörték még a' föld *szinét* is a' magyar szók mezejének színéről. De veszem csak a' tropice használt *ober-flächlich*-et. Hogy mondja azt még 1816-ban Gyarmathi Sámuel

(Vocabularium VII.)? Így mondja: „a' kik a' magok anyai nyelveken kívül legfellyebb még kettőt 's azt is csak *szinültibe* esmernek.“ Hát a' székely, hogy tölti jó kedvében poharát? *Szinültig*, 's kihajtja akár fenéig (V. ö. M. Ny. VI, 350). Hát imhol a' *szinület*, ha csakugyan meg kellett valami arra, a' mire a' *fölület*-et csinálták a' mellynek még azon észjárásai hibája is van, hogy nem az teszi épen *szinét*, *oberfläche*-jét valaminek, a' mi fölül van; sőt lehet hogy ez ugyanazon valamin egészen kívül is esik.

27) Efiu, ifju. Férj; férjsiu, férfi.

Vajjon jelent-e valamit az *éfiu* (székelyes), *ifiu*, *ifju* szavunk elején való *é*, *i* is? Hiszen körülbelül ugyanaz az *ifju* mi a' *fiatal* ember. Furcsa volna bizony ha a' magyar nyelv azt az előszócskát (*é*, *i*) csak azért bigyesztette volna a' *fiu* elé, hogy teljesebben hangozzék a' szó fülünkbe. Erre nézve ellenkezőleg azon véleményem van, hogy az *é* (mert ezt itt a' rövidült *i*-nél eredetibbnek kell tartanunk) egy egész értelmes szónak maradványa, melly tulajdonképen a' fiatal korut jelenti (*juvenis*); a' *fiu* hozzátételével azért még nem keletkezett pleonasmus, mert ezt a' magyar a' nem-beli különbségre is érti (fi-gyermekek; azt se tudja fiu-e vagy leány?). Az *é* szó pedig, igaz a' magyarban már nem, de a' törökben talál-tatik *jigit* (mai oszm. ejtés: *jijit*) fiatal, fiatal ember, *juvenis*, leg-ny. A' törökben még a' *jegen* (unoka) tartozik hozzá, de a' törökön kívül is fordul elő po. votják *egid* fiatal. Ebből mint alaprészét a' *jeg*, *jig*-et vehetjük ki, melly magyar **jeh* lehetett; ennek megint **éh*-re sőt *ih*-re való átalakulása, a' régi *jonkább* = *inkább* stb. mellett, semmiben nem feltetsző. Megtartám a' feltételes **éh*, *ih* alakban a' *h*-t is, mert meglehet hogy az *éfiu* alakbeli kettős *ff*-nek is van oka és alapja, még pedig ez, hogy *éh-fiu*, *ihfiu*-bul lett *éfiu*, *iffiu* a' *h-f* áthasonulásával.

A' *férj* szónak ellenében áll a' törökben *er* jak. *är*, mellynek a' nemre vonatkozó alapjelentése az *erkek* (hím) szó mutatja. De a' magyar szó bármily rokonnak látszik is, nem lehet egyenesen és teljesen a' tör. *er*-nek vagy bár, ha a' *férj* végén való *j*-t tekintjük, melly jóformán keményebb gutturalisbul lett (*férh*), tör. *erk-ek*-nek hasonfelének tekinteni. Mert a' magyar szó elején van az *f*, 's annak

a' tör. alakban nincs nyoma, hogy még mássalhangzós eleje volt volna. Mert ha bár csak *j*, a' mi legkönnyebb lehetne, volt volna (*jer*), mint-hogy csagatajtörök alakja *ir* : a' jakutban helyette *szür* volna, pedig csak *ür* van. Ezenfelül a' magy. hosszú *é* (*férj*) is igényel magyarázatot, melyet az *f*-ével együtt inkább a' következőkben találok. *Férj* valamint az *ifju* egy régi jól összeforrt összetétel, melynek első része a' „seniort, urat” nem „caput”-ot jelentő török *beg*, *bej*, jakut *bî*, tatár *big*-nek megfelelő **fej* vagy *feh* *), másika meg *erj*, *erh*, mely csakugyan = tör. *er*, *erk-ek*; így áll elő *fejerj*, *feherj*, melynek *férj*-jé való összevonása magában nem különb annál, melyet a' *kéreg* = tör. *kajrî(k)*, jak. *khatîrik*-ban, a' *tét* = *téret*-ben 's egyebekben szem mellátó bizonyossággal tapasztalunk. — Ennyit a' *férj* szó hangbeli alakjárul. Már vegyük jól eszünkbe, hogy azon nyomatékos jelentés, mellynél fogva *férj* többet mond mint „mas”, ugyan az imént adott alaki fejtegetésből legegyszerűbben lesz megérthető. E' szerint t. i. *férj* a. m. *vir dominus*; a' *férj* szó jelentésbeli súlya azomban egészen az első részen (*fej*, *feh*) nyugszik, hasonlóképen mint a' *némber*, *jámbor* szókban, valamint po. a' *πόσις* = szkrit *patisz*-nak épen csak „úr, dominus” az etymologiai értéke; és úgy hiszem az így értelmezett *férj* szó nem rosszul illik olly népbeli asszony szájába, ki férjéről az „uram” szóval teszen említést; megértjük végre ugyanazon értelmezésből, hogy miért van a' *férjfiu férfi* szóban szintígy némi tisztelés fogalma kifejezve. Meglehet azomban és erre is kell figyelmeztetnem, hogy hajdanta a' *férj* és *férjfiu* szónak a' magyar nép társadalmi viszonyaihoz képest még jobban és szorosabban volt kiszabva alkalmazásuknak határa is, hogy kit lehetett azokkal mintegy czimekkel megilletni. Mert tapasztaljuk még ma is, hogy a' czímszónak alkalmazási köre a' viszonyokkal változik, leginkább hogy tágul, a' mire felesleges a' megszorodott „tekintet”-eket és „nagyság”-okat idéznem; magának a' töröknek is már több *bej*-e van, mint a' mikor még egy egész elkülönített hordának csak egy *big*-je volt.

BUDENZ JÓZSEF.

*) Itt tökéletesen félre hagyom azon kérdést, hogy ezen **fej*, *feh* ugyanaz-e a' mi a' *fő*, *fej* = caput. Annyi bizonyos, hogy a' *leg*-féle *fej* a' *sejdedem* szóban megvan; de az is hogy a' török *beg*, *big*-nek soha sem volt caput-féle jelentése 's hogy a' caput jelentő *bas*-sal sincs több köze mint akármely más *b*-vel kezdődő török szónak.

Szómutató.

	Lap		Lap
Ábrázat, ábrázni	136	csont	477
Alap-tolma	53	dagály	455
ἀλεκτροών	52	derczés	395
áldomás	137	délczeg	395
alitani	136	doblani	396
állapat	395	dohány	478
állat	136	éfiu	546
állatni	136	ég	146. 155. 171
általáb	137	Eger	149
általság	395	égni	147
alutni	136	egyarányú	396
aly	460	eggyütt, eggyűnnen	138
Ἄρες Ἄρες	536	el (nemzetség)	545
ἄρρατος	178	élemetes	396
Atil	148	elérkezni	396
bámítás	137	elhinni magát	138
bár	238	előtoszni	138
batak (török)	391	elnyegni	148
benne	228	elrekkenteni	138
béllett	137	elsindett	396
beszély	458. 463	elve	229
birik	228	enged, engedelem	138
birs	477	emberkedés	139
bors	477	eppen, éppen	228
csata	395	ér	149
csekély	474	erély	458. 463
csikó	166	érölen	139
csikszemü	166. 167	Etel	148
csólnak (tsólnak)	138	fehér	144. 154

	Lap		Lap
fény	144	kakas	52
férj, férjfiu	547	kanda-szín (török)	51
folly	144. 154	kancza	474
folyamni	139	kapocs	477
fölczapragozni	397	karéj	140
fölület	545	kegyelet l. kög	146
föveny	144	kék	171
gágogni	58	kéremés	398
gyalom	140	kicsiny	167
gyors	477	király képe	140
gyúl	147	kisatúl	398
háj	146	kisendül	398
hajlék, hajlok	47	kezele (ketzele)	140
hallgatni valakihez	397	kép, képen	542
hal-ni	145	képes	141
hálolni	397	kesely	477
harmat	477	keskeny	169
hárs	477	kétely	357
hattyú	147	kiszánó	141
hébe hóba	176	komoly	477
heven	140	kormány	478
hezza	229	kög kögület	146
hezzik	224	külömb	398
híg	145. 155	lát	477
hó	145	lecsöpül	398
hold (föld)	146	leptében	398
homlítás	140	ló	145
hölgy	148	macza	108
húg	148	maga	228
húgy	146	mákony	478
ifu	146	marha	399
ifjattam	225	márvány	478
ige	397	medgyek, medgyenek	141
imette	397	megelőz	399
jég	146. 155	megkülönbödni	399
jegyez	397	megokolni	382
jércze	474	megrögzött	399

	Lap
megválva	399
melly	459
meny	460
mettszek	141
mige (megé)	48
mind	229
mindéltig	208
minden — nélkül	180. 389
néhúlt	134
néz	477
nyers	477
orczázni	400
osztály	455
ottan	141
ököl	477
örökkéig	208
part	477
pásittyában	399
patak	391
permet	477
rádobolni	396
rongy	461
se, es	231
segély	458. 463
síkmező	401
silány	169
sohúlt	134
szabály	455
szalma	477
szaporább	400
szélhámos	400
szerencsétet	400
szinület, színültibe	545
szirt	477
szivárvány	400
támad	543

	Lap
tanál	228. 230
tehát	176
tele	144
tely	460
tengely	477
terjék	141
térmező	401
tettetes	401
tova	228
többi	49. 388
tökély, tökélni	458. 464
törköly	459
tudtosítani (tudósítani)	393
tü-ni (tü-desni)	545
üdőhára	176
ügy	461
üveg	146
üzni (bosszut)	401
vaj	146
vallani	401
vám	544
varsa	140
vékony	169
vélte	402
vetély	458
vetni (frigyet, süveget)	402
vétni	228
villámni	139
visgálni	141
viszál	456
viszály	457
visszamond	402
visszát (vonsz)	402
vítatni	142
vonítás	402

Tárgy- és névmutató.

	Lap
Adoma, Pázmánybul	418
anakreoni dalok	383
Anakreonnak új daltöredéke	538
Anakreonnál való hanghézag	537
beszédrészek osztályozása	422
Budenz József 47. 55. 149. 157. 165. 173. 176. 315. 382. 454.	542
Christopulosz Anasztáz	283
csagataj-török-magyar mese a' török magyar nyelvrokonság fölmutatására	510
csíkszéki székely szók	366
csúfnevek	226
eredeti török szólásmódok mutatványa	378
eset: a' határozatlan használata, a' finnben	87. 88
tárgyesetül mi jár a' finnben	92
névmásoknak tárgyesete	93
tárgyeset t rag nélkül	207. 208
Fábián István	23. 105. 182
Fábián István: finn nyelvtan	84
felelés módjai	240
Finály Henrik	480
fog, infinitivussal (Háromszék)	227. 238
Gajret-nâme (Szózat, törökül)	198
genus grammaticum	391
Gönczy Pál: 1) Tanmódszeres vezérkönyv a' latin nyelv ta- nitására. 2) Latin nyelvtan. Kézikönyv	434
görög nyelv fontossága iskoláinkra nézve	246

	Lap
görög versek, hangsulyozók 293; — rímesei	300
görög hangzók ejtése (széphangzat)	308
gyökök	472
Hadsi Khalifa	75
hangbővülés l. hangzók, mássalh.	
hangcserélődés l. hangzók, mássalh.	
hangfogyás l. hangzók	
hanghasonulás	123
hangsulyozó versek	293
hangugrás	124
hangviszonyok az altaji nyelvek körében	23. 105
hangzók 1) önhangzók :	

az altaji nyelvekben 23; fogynak 118; *a* legösb árja 158; *a*-nak göröglatin elváltoztatjai 159; *i*, *u* eredeti lat.-görög 161; hosszú *â* *ê* *ô* 161; *ai*, *au* kettőshangzók *a'* görög-latinban volt fejlődése 162; önhangzók rövidítve (Háromszéken) 206; nyujtva 208; kevésbítve (elkopás v. összehúzás) 209, többbítve 210, másítva 211; *u*, *i*, *ü* csak rövidék Hszéken 234

2) mássalhangzók :

váltakoznak egymással v. megfelelnek egymásnak (hangcserélődés) *b* : *m* : *p* : *v* 34, *b* : *f* 36, *b* : *m*, *b* : *p* 37, *b* : *v* 38; *d* : *t* : *l* : *n* 41. 42, *d* : *t* 42; *d* : *t* : sziszegő 107, *d* : *t* : *dl* *tl* *l*, 43; *f* : *m* 38, *f* : *p* 38, *f* : *v* 39; *g* : *b* *v* 113, *g* : *d* *t* 114; *gy* : *ny* 46; *h* : *b* *p* *f* *m* 113, *h* : *d* *t* 114, *h* : *l* 114, *h* : *sz* 30, *h* : *h* 110, *h* : *j*, *h* : *v* 31; *j* : szgő 32, *j* : *j*, *j* : *gy*, *j* : *ny* 45, *j* : *ajakhg* 46, *j* : *l*, *j* : *t* *d* 46; *k* : *k* 109, *k* : *h* 111, *k* : *h* : *ch* 111, *k* : *b* *p* *f* *m* 112, *k* : *g* *gy* 111, *k* : *d* *t* 113. 149, *k* : *g* *h* : *n* 115, *k* : *j*, *k* : *g* *h* : *ny* 115, *k* : szgők 116; *l* : *n* 44; *m* : *p*. 39, *m* : *v*. 40; *ny* : *t* *d* 46; *nyelv* : *ajakhg* 44; *p* : *v* 40; *r* : *r* 110; *r* : *v* 113, *r* : *n* 114, *r* : *l* 114; szgő : *gy*, szgő : *n* *ny* 109, szgő : szgő 105

mássalhangzók elenyésznek : *b* *d* *f* *gy* *g* *h* *j* 120; *k* *ch* *l* *m* *n* *ny* *p* *r* 121, *s* *sz* *zs* *z* *t* *v* 122

mássalhangzó beszúrása 148; mássalhangzók kevésbítve 215, kettőztetve 219. 220, szaporítva (betoldva)

221. 222 ; másítva 223 ; mássalhangzók átvetése (foná- kítás) 223 ; a' vég (lágýtó) y mint képző	456
Háromszéken ismeretlen szók	242. 244
háromszéki — idegen szók 358, — játékos versikék 363, — közmondatok 361, — sajtászerü szólásmódok 359, — szók, ritkán használtak 357; — tájszók 316; — ta- lálós mesék	364
háromszéki nyelvjárás	206. 316
hasonlatok	143
hasonlítási 2-dik fok	135
hellén nyelv nyomai a' magyarban	14
helyesírás, Pázmánynál	132
hívó és üző szók	227
hogyan kell latinból magyarra fordítani	480
Hunfalvy Pál	1. 84. 100. 419. 465. 499. 522
igealakok : várandana, várandott	431
akarni vala	431
jelentő mód jelen, a' j áthasonulásával (Háromszék)	224
énk önk ónk (-ók ök h.)	224
egye, együk = eszi, eszszük	236
igeelők (igehatározók) régies használata	133
igék osztályozása	428
igeidők 429. — a' finnben jelenidő imperf. helyett 91; tud vala alak	103
ígeragozás, háromféle	432
Imecs Jakab	366
Imre Sándor	246
játékos versikék (háromszéki)	353
Jegyzetek a' vég y-ről	455
Kalevala 1 és 2 rúnja magyarul	182
képző: névkpző, kincsinyítók	166. 266
ékony, ékeny 168. -lan, -len	425
-sdi	229
as, es, os, ös, s	475
any, eny, ény, ány	478
mány, vány	478
igeképző tat, tet szenvedő	257

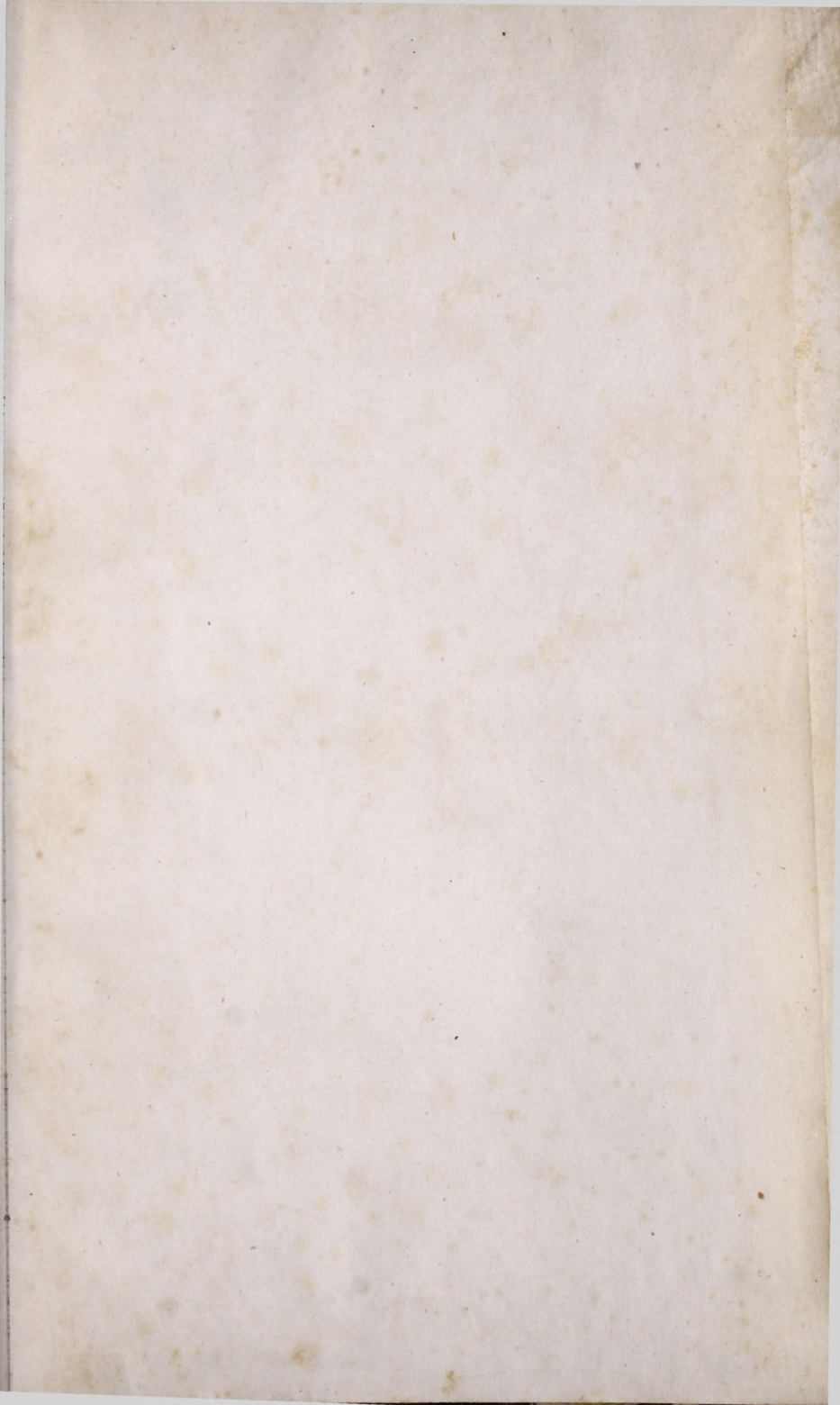
	Lap
képzők : elő-, utóképzők	423
kérdés és felelet kitétele a' finnben 99; magyarban (Három- széken)	240
Koczányi Ferencz : a' magyar igeidők kérdéséhez	100
Kovács Frigyes : Az igaz szép és jó föltárt tanának előhír- nöki füzete	453
kötőhangzó	133
közmondatok (háromszéki)	361
Lauchsz Lőrincz	128. 395. 530
Lichtenstein, Pasilogie oder die weltsprache	19
Lőrincz Károly	206. 316
Magyar Nyelvészet politikája 1861-re	1
Medgyesi Bálint	172
Medsdi Muhammed	80
Meyer Leo : die griech.-lateinischen vocale	157
" " : vocalvorschlag, vocalzerdehnung, distraction . .	163
mondat, egyszerü szigorú, finnben	87
" " toldott "	91
Müller és Donaldson : a' görög irodalom története	499
Negyven vezír könyve	56
Nesri	64
névi módjai, a' finn igének	97
Nogáll János : Magyar nyelvtan	530
Nyelvészeti hulladékok	47. 176. 382. 388. 542
nyelvészkezdésünk teendői	153
Pázmány P. Kalauzának nyelvészeti ismertetése	128. 395
példabeszédek, Pázmánybul	416
philologiai jegyzetek	536
Quaedam ad aures amicas	144
rag: igének személyragja en (on), Pázmánynál	132
viszonyrag osztályozása a' finnben	94
-int, kint (ént, ként)	208
-é = vá, vé	212
t határzót kepez	217. 225
tam, tad, ta (ifjattam)	225
lag	225
ni, nitt, nul, nül	230

	Lap
-lan, len	237
-val, vel	239. 240
személyrag, birtokos <i>ik</i> (háromszéki)	213
raghagyások	232
rimes versek	300
Schott Vilmos : Altajische studien	165
Schvarcz Gyula : 1) Megtört hangok Clazomenei Anaxagoras nagy művéből. 2) Lampsacusi Strato. 3) Recherches sur les théories géologiques des Grecs. 4) A' görögök geológiája jobb napjaikban. 5) Földtani elméletek a' hellénségnél	507
<i>se</i> és <i>es</i> használata Hszéken	231
segédige, török <i>tur</i> 170; finn 89; <i>lesz</i> 227. 228; van 230; vala, volt 231; lenne	231
simuló szócska : <i>sza, sze (szag)</i>	222
syntaxis és logica	85
székely szók 172; (csikszéki)	366
személytelen igék, finn	89
Szénássy Sándor	434
szenvedő igealakot szereti a' finn	90
Szépirodalmi Figyelő. Szerkeszti Arany János, 1-ső évf.	522
Szilády Áron	143
szív és tudás	315
szóalakok, megtoldottak (betütöbbités)	222
szócsaládósítás	150
szóelemezés magyar, mire terjedhet	476
szólásmódok (hszéki) 359. török	378
„ Pázmánybul	403
szóképzés, szóragozás és összetétel	465
„ belső és külső	472
szótagkettőztetés	222
Szvorényi József : Magyar nyelvtan	419. 465
találós mesék	364
Táríkh-i Üngürüsz	69
tárgyeset I. eset	
Télfi János	282
Thewrewk (Ponori) Emil.	383. 536

	Lap
Torkos Sandor	14. 19. 455
Török olvasmányok az igeidőkre való tekintettel	55
Vámbéry Ármin	198. 378. 510
Vászif Efendi	77
Vörösmarty Szózata görögül és adalék a' görög vers törté- netéhez	282

Sajtóhibák a' M. Nyelvészet hatodik folyamában.

- 253 lap. felül. 6. sor : *anyagelviség szellemének hely.* : anyagban rejlő
szellemnek
- 253 „ „ 7. „ *megvétett* „ *megvetett*
- 255 „ alul. 15. „ *az eszmények énekben imádása h.* : az értemé-
nyek énekben kifejeződése
- 256 „ alul. 6. „ *ismétlene h.* : *ismétlem*
- „ „ „ 16. „ *vett* „ *vesz.*
- 261 „ felül. 11. „ *az I. fordítójának h.* : az I fordítója lett
- 163 „ alul. 17. „ *ifjút h.* : ifjú.
- 268 „ felül. 12. „ *dramatikált h.* : dramatizált.

308.407

MAGYAR KÖNYVTÁR

UDVARFÖLDE

1870

